

*Sezonstvo in izseljenstvo
v panonskem prostoru*

UREDILA

Marina Lukšič Hacin

MIGRACIJE 4

MIGRACIJE

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

MIGRACIJE 4 Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije / *Seasonal Work and Emigration in the Panonian Space: the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia*

Zbornik razširjenih razprav z mednarodne konference Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, Radenci, 22.–25. oktober 2002 / *Proceedings of the International Conference Seasonal Work and Emigration in the Panonian Space: the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia, Radenci, Slovenia, 22.–25. October 2002*

Urednica/*Editor* Marina Lukšič Hacin

Uredniški odbor / *Editorial board*: Mirjana Domini, Mihael Kuzmič, Ernest Ružič, Anton Vratuša

Tehnična urednica / *Technical editor*: Špela Marinšek

Urednica zbirke / *Editor of the monograph series*: Janja Žitnik

Jezikovni pregled / *Proofreaders*: Cirila Toplak (slovenski del), AMIDAS (španski del)

Prevod / *Translated by*: Cvetka Puncer

Oblikovanje / *Design and graphic art by*: Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj / *Publishers*: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb /

The Institute for Slovenian Emigration Studies ZRC SAZU

Dr. Šiftar Foundation

Institute for Migration and Ethnic Studies

Za izdajatelje / *Represented by*: Marina Lukšič Hacin, Oto Luthar, Ante Laušič

Založila / *Published by*: Založba ZRC, ZRC SAZU / *ZRC Publishing, ZRC SAZU*

Za založnika / *Represented by*: Oto Luthar

Glavni urednik / *Chief editor*: Vojislav Likar

Tisk / *Printed by*: Present d. o. o., Ljubljana

Tiskano s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport RS, Ministrstva za kulturo RS, Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu pri Ministrstvu za zunanje zadeve RS in Slovenske akademije znanosti in umetnosti / *The publication was financially supported by Ministry of Education, Science and Sport, Ministry of Culture, Ministry of Foreign Affairs – the Office for Slovenes Abroad, and Slovenian Academy of Sciences and Arts*

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND

4.0 prosto dostopna / *Digital version (pdf) is freely available according to the CC BY-NC-ND 4.0 licence:*

<https://doi.org/10.3986/9616500058>

*Sezonstvo in
izseljenstvo v
panonskem prostoru*

**SOSEDSTVO AVSTRIJE, HRVAŠKE,
MADŽARSKE IN SLOVENIJE**

*Seasonal work and emigration
in the Panonian space:*

**THE NEIGHBOURHOOD OF AUSTRIA,
CROATIA, HUNGARY AND SLOVENIA**

Urednica/Editor

MARINA LUKŠIČ HACIN

*Zbornik razširjenih razprav mednarodne konference.
Radenci, Slovenija, 22.–25. oktober 2002*

*Proceedings of the International Conference.
Radenci, Slovenia, 22.–25. October 2002*

LJUBLJANA 2003

VSEBINA / CONTENTS

SPREMNA BESEDA	13
<i>PREFACE</i>	15

1. ZVEZEK / VOLUME 1

RAZPRAVE IN ČLANKI / *ESSAYS AND ARTICLES*

OBLIKOVANJE (VEČ)KULTURNE PODOBE PANONSKEGA PROSTORA / *FORMATION OF A (MULTI)CULTURAL IMAGE OF THE PANONIAN SPACE*

MIRJANA DOMINI

MIGRACIJE I »MIGRACIJE« U OBLIKOVANJU ETNIČKE KARTE PANONSKOG PROSTORA	25
<i>MIGRATIONS AND »MIGRATIONS« IN SHAPING OF THE ETHNIC MAP OF THE PANONIAN SPACE</i>	43

ANTE LAUŠIĆ

NACIONALNE MANJINE U PANONIJI KAO PREŽICI MASOVNIH MIGRACIJA STANOVNIŠTVA	45
<i>NATIONAL MINORITIES IN PANONIA AS REMAINS (SURVIVORS) OF MASS MIGRATIONS OF POPULATION</i>	58

METKA FUJS

PRISILNE SELITVE ETNIČNIH SKUPIN IN SPREMINJANJE KULTURNE PODOBE PREKMURJA V 20. STOLETJU	59
<i>FORCED MIGRATIONS OF ETHNIC GROUPS AND THE CHANGE OF CULTURAL IMAGE OF PREKMURJE REGION IN THE 20TH CENTURY</i>	70

**SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO PO RAZLIČNIH SKUPINAH IN
KONTEKSTIH /
SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN VIEW OF VARIOUS GROUPS AND
CONTEXTS**

IRENA GANTAR GODINA

PREKMURSKI SLOVENCİ NA TRNAVSKI UNIVERZI IN GOZDARSKO- RUDARSKI AKADEMII V BANSKI ŠTIAVNICI	71
<i>SLOVENES FROM PREKMURJE AT THE TRNAVA UNIVERSITY AND FOREST AND MINING ACADEMY AT BANSKA ŠTIAVNICA .....</i>	89

ZVONE ŽIGON

PREKMURSKI SLOVENCİ V ARGENTINI IN URUGVAJU	91
<i>THE PREKMURJE SLOVENES IN ARGENTINA AND IN URUGUAY .....</i>	97

FANIKA KRANJČ VREČKO

SLOVENSKE REDOVNICE V FRANCII, BISTRISKE ŠOLSKE SESTRE – FRANČIŠKANKE BREZMADEŽNE	99
<i>SLOVENE NUNS IN FRANCE: FRANCISCAN SCHOOL SISTERS FROM BISTRICA .....</i>	108

MARIJA KOZAR MUKIČ

ARHIVSKI PODATKI O IZSELJEVANJU PORABSKIH SLOVENCEV PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO	111
<i>ARCHIVAL DATA ON EMIGRATION OF SLOVENES FROM THE RABA BASIN BEFORE WORLD WAR II .....</i>	118

KATALIN MUNDA HIRNÖK

SEZONSTVO MED PORABSKIMI SLOVENCİ V 19. IN 20. STOLETJU	119
<i>SEASONAL WORK AMONG SLOVENES IN THE RABA BASIN IN THE 19TH AND THE 20TH CENTURIES .....</i>	128

ROBERT HAJSZAN

ISELJAVANJE GRADIŠČANSKIH HRVATOV U AMERIKU	129
<i>THE EMIGRATION OF THE BURGENLAND CROATS TO AMERICA .....</i>	134

FRANČ KUZMIČ

POSEBNOSTI ŽIDOVSKÉ POPULACIJE V PANONSKEM PROSTORU GLEDE IZSELJENSTVA IN SEZONSTVA	137
<i>PARTICULARITIES OF THE JEWISH POPULATION IN THE PANONIAN SPACE IN VIEW OF EMIGRATION AND SEASONAL WORK .....</i>	141

ALENKA JANKO SPREIZER

REPREZENTACIJE MIGRACIJ PREKMURSKIH ROMOV SKOZI ANTROPOLOGIJO: IZ PREKMURJA V VOJVODINO IN ISTRO	143
<i>REPRESENTATIONS OF MIGRATIONS OF THE PREKMURJE ROMANIES THROUGH ANTHROPOLOGY: FROM PREKMURJE TO VOJVODINA AND ISTRA</i>	160

VLADIMIR GEIGER

ISELJAVANJE NJEMAČKE NARODNE SKUPINE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ S PODRUČJA SLAVONIJE POTKRAJ DRUGOGA SVJETSKOGA RATA	161
<i>EMIGRATION OF THE GERMAN NATIONAL GROUP IN THE NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA (The Independent State of Croatia) FROM THE TERRITORY OF SLAVONIA TOWARDS THE END OF WORLD WAR II</i>	173

IGOR ROBLEK

SITUACIJA KOROŠKIH SLOVENCEV IN VPLIV NARODNIH SKUPNOSTI NA PODEŽELJE: PRIMERJAVA MED PODEŽELSKIMI NARODNIMI MANJŠINAMI – PRIMER KOROŠKIH SLOVENCEV IN MADŽAROV V PREKMURJU	175
<i>THE SITUATION OF THE CARINTHIAN SLOVENES AND THE INFLUENCE OF NATIONAL COMMUNITIES ON RURAL REGIONS: A COMPARISON BETWEEN RURAL NATIONAL MINORITIES – THE CASE OF CARINTHIAN SLOVENES AND HUNGARIANS IN PREKMURJE</i>	191

ALEKSEJ KALC

POGLED NA ZAHODNI ROB – K PRIMERJALNEMU PREUČEVANJU SLOVENSKEGA SEZONSTVA	193
<i>A LOOK AT THE WEST EDGE – A CONTRIBUTION TO COMPARATIVE STUDYING OF SLOVENE SEASONAL WORK</i>	201

**SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI /
SEASONAL WORK AND EMIGRATION AFTER WORLD WAR II**

JANEZ MALAČIČ, JOŽE SAMBT

ZUNANJE MIGRACIJE V PREKMURJU V DRUGI POLOVICI 20. STOLETJA	205
<i>EXTERNAL MIGRATIONS IN PREKMURJE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY</i>	226

MARINA LUKŠIČ HACIN

TRAJNE MIGRACIJE V EVROPSKE DRŽAVE	227
<i>PERMANENT MIGRATIONS TO EUROPEAN STATES .....</i>	<i>242</i>

MILENA BEVC

MEDDRŽAVNE IN NOTRANJE SELITVE V SLOVENIJI PO REGIJAH S POUDARKOM NA POMURSKI IN PODRAVSKI REGIJI – DEVETDESETA LETA	245
<i>EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION IN SLOVENIA BY REGIONS WITH EMPHASIS ON THE POMURJE AND PODRAVJE REGIONS – THE NINETIES .....</i>	<i>269</i>

JERNEJ ZUPANČIČ

ČEZMEJNE DNEVNE DELOVNE MIGRACIJE V SLOVENSKEM PANONSKEM PROSTORU	271
<i>OVER-THE-BORDER DAILY MIGRATIONS IN THE SLOVENE PANONIAN SPACE .....</i>	<i>282</i>

ETELKA KORPIČ HORVAT

ZAPOSLOVANJE IN BREZPOSELNOST V POMURJU	285
<i>EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN POMURJE .....</i>	<i>308</i>

VERA KLOPČIČ

MIGRACIJE V PANONSKEM PROSTORU – ZAPOSLOVANJE ROMOV	309
<i>MIGRATIONS IN THE PANONIAN SPACE – EMPLOYMENT OF ROMANIES ..</i>	<i>326</i>

SLAVICA TOVŠAK

VANEK ŠIFTAR O ROMIH, SEZONSTVU IN IZSELJENSTVU V GRADIVU POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR	327
<i>VANEK ŠIFTAR ON ROMANIES, SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN THE MATERIALS OF THE POKRAJINSKI ARHIV (PROVINCIAL ARCHIVES) IN MARIBOR.....</i>	<i>342</i>

2. ZVEZEK / VOLUME 2

**SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V LITERARNIH DELIH /
SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN LITERARY WORKS**

FRANC ZADRAVEC

- SEZONEC IN ZDOMEČ V PROZI MIŠKA KRANJCA 349
SEASONAL WORKER/EMIGRANT IN THE PROSE OF KRANJEC 353

ANTON VRATUŠA

- DEČEK IN KRUH 355
THE BOY AND BREAD 365

FRANCI JUST

- SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V DELIH PANONSKIH LITERARNIH
USTVARJALCEV – PESEM PRESELJEVANJ 367
*SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN THE WORKS OF THE PANONIAN
WRITERS – POEM OF MIGRATION* 385

**IZSELJENSKI PISCI IN IZOBRAŽENCI /
EMIGRANT WRITERS AND INTELLECTUALS**

LEV DETELA

- REMINISCENCE NA PANONSKO SLOVENSKE EMIGRANTSKE AVTORJE
V KONTEKSTU DOGAJANJA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI 389
*REMINISCENCES TO PANONIAN SLOVENE EMIGRANT AUTHORS IN THE
CONTEXT OF EVENTS AFTER WORLD WAR II* 396

STANISLAV RAŠČAN

- ZAMOLČANA STRAN MURE 397
THE SUPPRESSED SIDE OF THE RIVER MURA 402

JANJA ŽITNIK

- IZ PANONSKO ZIBKE V NEZNANO: ARHITEKT, PISATELJ IN SLIKAR
VENČESLAV ŠPRAGER 405
*FROM THE PANONIAN CRADLE INTO THE UNKNOWN: ARCHITECT,
WRITER AND PAINTER VENČESLAV ŠPRAGER* 422

IGOR MAVER

- JOŽE ŽOHAR, IZSELJENSKI PESNIK MED PREKMURJEM
IN AVSTRALIJO 423

JOŽE ŽOHAR, AN EMIGRANT POET BETWEEN PREKMURJE AND AUSTRALIA	427
---	-----

MIHAEL KUZMIČ

VLOGA ALEKSANDRA KARDOŠA (1896–1985) PRI OHRANJANJU SLOVENSKE JEZIKOVNE IN NARODNOSTNE IDENTITETE PREKMURSKIH IZSELJENCEV V AMERIKI	429
<i>THE ROLE OF ALEKSANDER KARDOŠ (1896–1985) IN PRESERVING SLOVENE LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY OF THE PREKMURJE EMIGRANTS IN AMERICA</i>	446

ROZINA ŠVENT

LOJZE NOVAK IN NJEGOV IZGORELI ČAS	447
<i>LOJZE NOVAK AND HIS BURNT OUT TIME</i>	457

IZSELJENCI O SEBI / EMIGRANTS ABOUT THEMSELVES

VENČESLAV ŠPRAGER

SPREHOD PO ZABRISANIH POTEH	461
<i>A WALK ALONG OBLITERATED PATHS</i>	463

ESTHER CMOR

AVELLANEDA ... PORABJE EN ARGENTINA?	465
<i>AVELLANEDA ... PORABJE V ARGENTINI?</i>	482
<i>AVELLANEDA ... PORABJE IN ARGENTINA?</i>	483

RAZISKAVI, RAZSTAVA / RESEARCHES, EXHIBITION

MARTINA FARTEK, MELITA FRANKO (mentorica)

IZSELJENCI IZ VASI ŠALAMENCI NA GORIČKEM, KI SO SE STALNO VRNILI DOMOV	487
<i>EMIGRANTS FROM THE VILLAGE ŠALAMENCI WHO RETURNED HOME FOR PERMANENT</i>	513

ANDREJ DUH, MATEJA PANIČ, MATEJ ŠTUHEC, IRENA ŠTUHEC (mentorica) IZSELJEVANJE PREBIVALCEV IZ VASI LUKAVCI NA MURSKEM POLJU	515
<i>EMIGRATION OF INHABITANTS OF THE VILLAGE LUKAVCI IN MURSKO POLJE</i>	525
DAŠA HRIBAR	
O RAZSTAVI MED IN SOL TUJINE	527
<i>ABOUT THE EXHIBITION HONEY AND SALT</i>	537

BIBLIOGRAFIJA / BIBLIOGRAPHY

FRANC KUZMIČ	
SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V PREKMURJU	541

PRILOGE / SUPPLEMENTS

PROGRAM MEDNARODNE KONFERENCE / <i>CONFERENCE PROGRAMME</i>	561
POZDRAVNO PISMO POKROVITELJA KONFERENCE	568
AVTORJI / <i>CONTRIBUTORS</i>	571

SPREMNA BESEDA

MARINA LUKŠIČ HACIN

Pričujoči zbornik predstavlja razširjene razprave z mednarodne konference Sezonstvo in izseljenstvo: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, ki so jo organizirali Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Ljubljana), Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija (Petanjci) in Inštitut za migracije in narodnosti (Zagreb). Konferenca je potekala od 22. do 25. oktobra 2002 v Radencih pod pokroviteljstvom predsednika Republike Slovenije g. Milana Kučana. Udeležilo se je je 38 vabljenih predavateljev iz Argentine, Avstrije, Hrvaške, Italije, Japonske, Madžarske, Nemčije in Slovenije. Konference se je udeležilo tudi nemalo slušateljev, sploh pa je bil zanjo velik interes med ljudmi iz regije, ki je bila v ospredju konference.

Prispevki predavateljev so zadevali migracijsko dinamiko panonskega prostora na področju sosedstva štirih držav: priselitve v prostor, izseljevanje iz prostora, dinamiko v prostoru glede na državne meje (selitve in tedenske ali dnevne migracije med državami). Obravnavali so različne etnične populacije (hrvaško, judovsko, romsko, slovensko) in medetnične odnose (slovensko–avstrijske, madžarsko–slovenske, slovensko–hrvaške). Mednarodna konferenca je bila izrazito interdisciplinarno zastavljena. Prvi analitični sklop so predstavljale antropološke, sociološke, politološke, zgodovinske, ekonomske, demografske, geografske itd. analize, drugi sklop pa analize raziskovalcev literarne zgodovine. Slednje so migracijsko dinamiko v panonskem prostoru predstavile v luči pomembnih književnih del slovenskih pisateljev o selitvah in njihovih posledicah oz. analizirale književna dela izseljencev–književnikov, ki izvirajo iz panonskega prostora. Med predavatelji so bili tudi Slovenci iz zamejstva in po svetu – raziskovalci, ki aktivno delajo na področju migracij.

Med aktivnimi udeleženci moram izpostaviti dijake in profesorici iz gimnazij v Murski Soboti in Ljutomeru, ki so v letu 2002 med prebivalci Pomurske regije izpeljali raziskovalne projekte na teme migracij (povratništvo, začasno delo v tujini, izseljenstvo). Projekta, ki sta bila predstavljena na konferenci, in zbrano gradivo na terenu so služili kot osnova za razstavo Med in sol tujine: prekmurski izseljenci se predstavijo, ki je spremljala konferenco in je bila pripravljena pod strokovnim vodstvom kustosinje iz Slovenskega etnografskega muzeja mag. Daše Hribar. Razstava in glavna dognanja iz raziskav so predstavljeni v pričujočem zborniku v posebnem sklopu.

Ariadnina nit zbornika Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru:

sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije nas pelje od procesov oblikovanja večkulturne podobe panonskega prostora v zgodovinski perspektivi (Ante Laušič, Metka Fujs, Mirjana Domini) skozi analize sezonstva in izseljenstva po različnih skupinah in kontekstih do situacije po drugi svetovni vojni vse do danes. Analiza migracijske dinamike po skupinah in kontekstih nas pelje od populacije prekmurskih študentov na Madžarskem in Slovaškem (Irena Gantar Godina), prekmurskih Slovencev v Argentini (Zvone Žigon) in slovenskih (prekmurskih) redovnic v Franciji (Fanika Kranjc Vrečko) do migracijske situacije v Porabju (Marija Kozar Mukič, Katalina Munda Hirnök) in na Gradiščanskem (Robert Hajszan). Sledijo analize posebnosti migracijske dinamike po posameznih etničnih skupinah ali skupnostih: židovska (Franc Kuzmič), romska (Alenka Janko Spreizer), nemška specifična (Vladimir Geiger), in primerjava med razmerami, v katerih živijo koroški Slovenci in Madžari v Prekmurju (Igor Roblek) ter Pogled na zahodni rob – k primerjalnemu preučevanju slovenskega sezonstva (Aleksej Kalc). Čas po drugi svetovni vojni je prikazan v kontekstu mednarodnih migracij z ekonomskega (Janez Malačič, Jože Sambt) in sociološkega (Marina Lukšič-Hacin) vidika ter v primerjavi z notranjo selitveno dinamiko po slovenskih regijah (Milena Bevc). Obravnavani prostor se danes srečuje z intenzivno čezmejno delovno migracijo (Jernej Zupančič) in vprašanjem zaposlovanja oziroma brezposelnosti (Etelka Korpič Horvat). Slednji je močno izpostavljena romska populacija (Vera Klopčič), ki ji je veliko raziskovalno pozornost posvetil tudi dr. Vanek Šiftar (Slavica Tovšak).

Drugi del analize migracijske dinamike v panonskem prostoru je literarno-zgodovinski. Avtorji se ukvarjajo s sezonstvom in izseljenstvom v literarnih delih (Franc Zadavec, Anton Vratuša, Franci Just), s pregledom izseljenskih piscev in izobražencev (Lev Detela, Stanislav Raščan) in s portreti izseljenskih piscev (Janja Žitnik, Igor Maver, Mihael Kuzmič, Rozina Švent).

Predstavljenim razpravam sledi sklop, v katerem izseljenci spregovorijo o sebi (Venčeslav Šprager) ali o življenju izseljencev (Esther Cmor). Njihovo življenje pa je v nadaljevanju predstavljeno tudi v raziskovalnih poročilih srednješolcev (Martina Fartek, Melita Franko, Andrej Duh, Matej Panič, Matej Štuhec, Irena Štuhec) in v predstavitvi spremljevalne razstave Med in sol tujine (Daša Hribar). Zbornik se sklene z izčrpnim pregledom del, ki govorijo o sezonstvu in izseljenstvu v Prekmurju (Franc Kuzmič).

Predstavljeni avtorji zastopajo svoja stališča in vrednote, ki niso poenoteni in imajo posebno vrednost tudi z vidika razlikovanja mnenj in pogledov na podobno problematiko. Uredništvo je vsebinsko-teoretična stališča in jezikovni stil namenoma pustilo v domeni in odgovornosti avtorjev prispevkov in se jim na tem mestu zahvaljuje za opravljeno delo in sodelovanje.

PREFACE

MARINA LUKŠIČ HACIN

*The present collection of papers brings expanded treatises from the international conference *Sezonstvo in izseljenstvo: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije* (Seasonal work and Emigration: The Proximity of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia), organized by the Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Ljubljana), the Ustanova dr. Šifrarjeva fundacija (Petanjski), and by the Inštitut za migracije in narodnosti (Zagreb). The conference took place in Radenci from October 22nd to October 25th 2002 under the auspices of the President of the Republic of Slovenia Mr. Milan Kučan. Thirty-eight invited lecturers from different countries: Argentina, Austria, Croatia, Italy, Japan, Hungary, Germany, and Slovenia took part in it. Quite a few auditors attended the conference, and the interest among the people of the region, which was in the forefront of the conference, was considerable.*

The contributions of the lecturers related to migration dynamics of the Panonian space in the area of the four neighbouring states: immigrations to that region, emigration from it, and dynamics in the region in view of state borders (migrations and weekly or daily migrations between states). At the forefront were different ethnic populations (Croatian, Jewish, Romany, and Slovene) and interethnic relations (Slovene-Austrian, Hungarian-Slovene, and Slovene-Croatian). The international conference was distinctly interdisciplinary schemed. In that context, the first complex of analyses was presented by anthropological, sociological, political, historical, economical, demographic, geographic etc., and the second complex by analyses of researchers of literary history. The latter presented migration dynamics in the Panonian space in the light of significant literary works of Slovene writers on migrations and their consequences, or analysed the literary works of emigrants – writers who descend from the Panonian space. Among lecturers were Slovenes from the neighbouring states and from other parts of the globe – researchers from the field of migrations.

*Of active participants, I must expose the pupils and two professors from Grammar schools in Murska Sobota and in Ljutomer who have carried out in 2002 among the population of the Pomurje region research projects on migrations (returned emigrants, temporary work abroad, emigration). The projects presented at the conference, and the collected materials served as a basis for the exhibition *Med in sol tujine: Prekmurjski izseljenci se predstavijo* (Honey and salt of foreign parts: the Prekmurje emigrants present themselves), which accompanied the conference and was prepared under the expert guidance of the*

curator of the Slovenski etnografski muzej Daša Hribar, M.A. The exhibition and the principal findings of the researches are presented in the miscellany in a special chapter.

The present work *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije* (Seasonal work and emigration in Panonian space: The proximity of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia) introduces expanded treatises of the international conference of the same title. The Ariadne's thread takes us from the processes of the formation of a multicultural image of the Panonian space through historical perspective (Ante Laušič, Metka Fujs, Mirjana Domini), through analyses of seasonal work and emigration by different groups and contexts, to the situation after World War II, and all to the present time. An analysis of migration dynamics by groups and contexts leads us from the population of the Prekmurje students in Hungary and in Slovakia (Irena Gantar Godina), the Prekmurje Slovenes in Argentina (Zvone Žigon), and Slovene (Prekmurje) nuns in France (Fanika Kranjc Vrečko), to the migration situation in Porabje (Marija Kozar Mukič, Katalina Munda Hirnök) and in Gradiščansko (Robert Hajszan). Next are analyses of particularities of migration dynamics by individual ethnic groups or communities: Jewish (Franc Kuzmič), Romany (Alenka Janko Spreizer), German (Vladimir Geiger), and comparisons of circumstances in which Carinthian Slovenes and Hungarians live in Prekmurje (Igor Roblek), and the View at the Western brink (Pogled na zahodni rob) – to comparative studying of Slovene seasonal work (Aleksej Kalc). The time after World War II is presented within the context of international migrations from economic (Janez Malačič, Jože Sambt) and sociologic (Marina Lukšič-Hacin) viewpoints, and in comparison to interior migration dynamics by Slovene regions (Milena Bevc). The discussed region is at present facing intensive cross-border labour migration (Jernej Zupančič), and the problem of employment or unemployment (Etelka Korpič Horvat). The Romany population which Vanek Šiftar, PhD, devoted much of research attention as well (Slavica Tovšak) is strongly exposed to the latter (Vera Klopčič).

The second part of the analysis of migration dynamics in Panonian space is literary-historical. The authors are thus dealing with seasonal work and emigration in literary works (Franc Zadavec, Anton Vratuša, Franci Just), with reviews of emigration writers and learned persons (Lev Detela, Stanislav Raščan), and with portrayals of emigrant writers (Janja Žitnik, Igor Maver, Mihael Kuzmič, Rozina Švent).

The presented treatises are followed by a framework in which emigrants themselves speak about them (Venčeslav Šprager), or about the life of emigrants (Esther Cmor). Their life is in continuation presented in reports on researches of secondary school pupils (Martina Fartek, Melita Franko, Andrej Duh, Matej Panič, Matej Štuhec, Irena Štuhec), and in the presentation of the exhibition *Med in sol tujine* (Daša Hribar) that accompanied the conference. The collection of papers is concluded by an exhaustive review of works on seasonal work and on emigration in Prekmurje (Franc Kuzmič).

The authors here presenting themselves are representing their own viewpoints and values which are on the level of the present work not unified, and present specific value as well from the viewpoint of distinction of opinions and viewpoints on similar problematic. The editorial board deliberately left the content-theoretical viewpoints and linguistic style

Marina Lukšič Hacin: Preface

in the domain and responsibility of the authors of the contributions, and is here expressing acknowledgements for the performed work and cooperation.

1. ZVEZEK / *VOLUME 1*

RAZPRAVE IN ČLANKI

ESSAYS AND ARTICLES

**RAZPRAVE IN ČLANKI
ESSAYS AND ARTICLES**

OBLIKOVANJE (VEČ)KULTURNE PODOBE
PANONSKEGA PROSTORA

*FORMATION OF A (MULTI)CULTURAL IMAGE
OF THE PANONIAN SPACE*

MIGRACIJE I »MIGRACIJE« U OBLIKOVANJU ETNIČKE KARTE PANONSKOG PROSTORA

MIRJANA DOMINI

UVOD

Povijest panonskog prostora ispisana je čestim ratovima, državnim razgraničenjima, odnosima velikih sila prema malim narodima, voljnim i nevoljnim/prisilnim seljenjima stanovništva i brojnim drugim čimbenicima. Granicama su presejane prirodno-geografske, gospodarske, prometne i etničke cjeline, a dijelovi naroda postaju manjine u formiranim teritorijalno-državnim granicama.

Bogatoj razuđenosti etničkog mozaika pridonose i migracije stanovništva temeljem prirodnog priraštaja, ali i razlike u dinamici ekonomskog razvoja pojedinih područja. Kada je taj proces intenzivniji, a prostor manji, isprepletenost odnosa je slojevitija, a promjene veličina (brojnost jedne etničke skupine u odnosu na drugu/druge prisutnija. To dovodi do višeznačnih promjena u poimanju i iskazivanju etničke raznolikosti odnosa među etnijama u dodiru i sturkturi (funkciji i izgledu) samog prostora. Pritom se ne smije smetnuti s uma da su migracije dinamična pojava koja sama multiplicira svoju pojavnost i koja, ovisno o općedruštvenim kretanjim, ekonomskim činocima i političkim silnicama mijenja kodove svoje prepoznatljivosti – kategorijalne definicije.

PANONSKI PROSTOR

Panonski prostor nasljeđuje antički naziv za područje kojemu je na sjeveru i istoku od Bečke šume do utoka Save u Dunav bila granica desna obala Dunava, a na jugu ta je granica bila nešto južnije od Save i Kupe. Na zapadu je panonski prostor graničio s Norikom, istočnoalpskom pokrajinom južno od Dunava (centrirano u današnjoj Koruškoj).¹ Kao oznaka za političko područje Panonije, termin »panonski prostor« gubi značaj krajem IX. stoljeća i ostaje kao geografski pojam vezan uz panonsku nizinu, odnosno arhaizam za povijesno-kulturna obilježja.

Danas se može slobodno reći da ne postoji neko kulturno jedinstvo ili svijest o pripadnosti »panonskom prostoru«. Kulturne i jezične granice naroda živućih u tom prostoru su neodređene; teritorij koji svojata svaka od tih skupina je veći negoli

¹ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, sv. 6, Zagreb, 1980.

granicama omeđeni prostor kojim raspolaže u stvanosti. Ta nepodudarnost zamišljenih granica sa stvarnim granicama stvara u etnija prisutnih u prostoru gotovo trajnu krizu nacionalnog identiteta² što uz nedostatak moderne političke kulture i arhaizam ekonomskih i društvenih struktura maksimalizira relativnost pojma »panonski prostor«. Istodobno zbog neodređenosti granica panonskog prostora kao geografske regije i utjecaja kulturnih i političkih veza, sadržaji tog prostora, pa i narodi, postaju sastavnicom različitih regija i različitih interpretacija etničke komponente.³ Tako će se primjerice Austrija i Slovenija naći u prostoru »alpskih regija«, Hrvatska, iako izdvojena, vezana uz Balkan, Mađari u »karpatskom području« itd.,⁴ a Gradišćanski Hrvati će npr. biti podvedeni kategoriju »Burgenlandani« (Gradišćanci) »uz objašnjenje da su »Burgenlandani najmlađe austrijsko pleme...«, da je to »danas jedno od područja s najjačim osjećajem identifikacije s Austrijom, ali i s izrazitim Landesbewußtseinom«, ... pa bi se moglo govoriti »O stvaranju novoga plemena te se stanovnici koji govore hrvatski i mađarski mogu smatrati njegovim sastavnim dijelom«.⁵

U suvremenim uvjetima novog međuregionalnog povezivanja i globalizacijskog procesa, za očekivati je razvitak novih oblika i razina međusobne povezanosti među zajednicama koje prije nisu imale zajedničko povijesno ishodište ili zajednički politički ustroj. Panonski prostor će opstati u svijesti ljudi kroz svijest o povijesti i to jednako o prošlosti kao i sadašnjosti.⁶

ETNIČKA KOMPONENTA

U panonskom prostoru dominantne su slavenska, germanska i ugrofinska⁷ etnička komponenta. Njihov životni (autohtoni) prostor nije podudaran s danas postojećim granicama država u kojima se oni većinsko stanovništvo, već se etnije »prelijevaju« u životne prostore drugih nacionalnih entiteta i obratno, druge etnije se nalaze na

² István Bibó, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*, Pariz, 1993.

³ Panonski prostor je sastavnica Mitteleurope koja pokriva širi prostor, premda je i ona sama po sebi neodređeni zemljopisni pojam. Srednja Europa se u određenim situacijama shvaća kao regija u koju su uključeni i Branderburg i slavenske zemlje na jugu; ponekad se isključuju obje dimenzije, a ponekad samo jedna od njih (Branderburg ili slavenske zemlje). U drugim situacijama to je »Europa sredine« koja se veže uz dunavski prostor. Njezin opseg i značenje interpretirani su različito u različitim povijesnim epohama. Više u: Jacques Droz, *L'Europe centrale: evolution historique de l'idée de »Mitteleuropa«*, Pariz, Payot, 1960.

⁴ *Narodi Europe* (prir. Felipe Fernández-Armesto), Zagreb, 1997.

⁵ *Ibid.*, str. 133.

⁶ »Možda svakodnevna prisutnost povijesti nigdje nije tako očita, tako opipljiva stvarnost kao u Srednjoj Europi«, Czeslav Milosz, *Srednjoeuropski pogledi*, Gallimard, 1986.

⁷ Za današnje Mađare više se ne može tvrditi da su azijski narod, iako su kao i druga osvajačka plemena prije i poslije njih (Avari, Huni, Pečenezi, Kumani) pristigli iz Azije.

njihovu životnom prostoru. Tako dijele povijesni životni prostor Austrijanci⁸ i Slovenci, Mađari i Hrvati, te manjim dijelom Slovenci, Slovenci i Hrvati ...

Česti ratovi, državna razgraničenja, odnos velikih sila prema malim narodima, migracijski pomoci, kolonizacije i mnogi drugi činioci unosili su i druge etničke komponente u ovaj prostor, tako da uz dominantne skupine svoj životni prostor pronalaze Nijemci (Podunavske Švabe), Česi, Slovaci, Srbi, Ukrajinci, Živodi, Talijani, Rusini, Turci, Bugari, Romi/Sinti, Grci, Muslimani/Bošnjaci, Rusi i drugi. Za dolazak nekih skupina postoje povijesni izvori,⁹ za neke tek toponimi i slike potvrđuju nazočnost u pojedinim dijelovima panonskog prostora, dok drugi postoje kao činjenica, a da se ne zna kako su i kada dospjeli na ovaj prostor. To se osobito odnosi na Rome kod kojih je rekonstrukcija prošlosti najteža zbog načina života u stalnom pokretu. Za Nijemce iz jugozapadnih dijelova Njemačke /tzv. Švabe) i Bavorske može se reći da »traju« u ovom prostoru, a značajnije trajno naseljavanje većih skupina i skupne kolonizacije bilježe se tek od 16. i 17. stoljeća. Istodobno kraj II svjetskog rata značio je zaovu skupinu masovnu deportaciju iz ovih prostora,¹⁰ a na njihovo mjesto, u njihove kuće i na njihove posjede dolaze novokolonizirane skupine ili dijelovi raseljenih pripadnika dominantnih nacionalnih skupina.¹¹

Sudbinu Židova i njihov dolazak u panonski prostor može se pratiti kroz: reemigraciju iz zapadnih i sjeverozapadnih dijelova Europe¹² potkraj srednjeg vijeka; antisemitizam kao dio neprihvatanja vertikalno uređenih društava ovih skupina koje se nisu mogle asimilirati; pogrom i stradanja tijekom II svjetskog rata te kao skupine koja je bila »narod bez nacionalne svijesti« i čiji se pripadnici nisu mogli povezati po nacionalnom načelu, osobito u etnički izmiješanim krajevima. Sudbinu stradanja tijekom II svjetskog rata dijele sa Židovima i Romi koji u panonski prostor dolaze prvenstveno s jugoistoka Europe, a koje postojeće strukture doživljavaju kao »ljude bez korijenja i bez gospodara«. Premda su pritisici sredina u kojima su

⁸ Da su Austrijanci nacija smatralo je tek 62% Austrijanaca kojima je to pitanje postavljeno u anketi 1972. godine (prema: Narodi Europe, prir. Felipe Fernández-Armesto, Zagreb, 1997, str. 128).

⁹ Primjerice u godinama nakon oslobađanja Baranje (1690) započela je pod vodstvom Arsenija Čarnojevića ponovna imigracija Srba velikih razmjera (30–40 000 doseljenika na područje današnje mađarske županije Baranja) koja traje sve do 1714.

¹⁰ Zbog ratnih gubitaka u ljudstvu, izbjeglištva, odvođenja u radne logore, otežavanje povratka ratnih zarobljenika, raseljavanje unutar državnog prostora i drugih mjera zatiranja njemačke prisutnosti, ta je nacionalna skupina od značajne postala marginalna, malobrojna skupina u panonskom prostoru.

¹¹ Tako je npr. u mađarskoj županiji Baranja na mjesto izbjeglih ili prisilno iseljenih Nijemaca naseljeno 33.000 stanovnika mađarske nacionalnosti iz bivše Jugoslavije, Rumunjske i Slovačke, a pristigli su i mnogobrojni Mađari iz drugih dijelova države. (Više u: Füzes Miklós, »A németiség kitelepítésének demográfiai következményei Baranyában (1946-1949)«, u: Baranyai demográfiai Tanulmányok, Pécs, [s. a.], str. 51–72.

¹² Premda postoje različiti pristupi, ne može se sa sigurnošću reći kada su Židovi stigli u Europu. Vjerodostojniji izvori postoje o židovskom naseljavanju u Europu potkraj starog vijeka.

se privremeno skrasili bili usmjereni na obuzdavanje nomadskog načina života (danas je većina Roma usvojila sjedilački način života), društveni, gospodarski i politički činioци poticali su njihova migratorna kretanja, ali i rigidne mjere protiv njihovog useljavanja u zapadnoeuropske zemlje (pogotovo nakon sloma komunizma u istočnoj Europi i rata na prostorima bivše Jugoslavije).

O svakoj nacionalnoj skupini nepripadajućoj dominantnim skupinama naroda u panonskom prostoru moglo bi se ispisati stranice i stranice teksta o njihovom doseljavanju, prisutnosti, utjecaju i djelovanju na razvojne tokove i migracijska kretanja na tom prostoru¹³ (premda nekima poput Roma nisu mogli upravljati) da su ekonomski i drugi razlozi odigrali značajnu ulogu u krojenju etničke karte ovog prostora, a povijesne bure koje su protutnjale Europom u 20. stoljeću nisu uništile etničku raznolikost (iako je u pojedinim razdobljima bilo takvih pokušaja), već su je samo u znatnoj mjeri izmijenile.

RAZDJELNICE

Činjenica da su narodi ovog prostora dugo bili pod vlašću carstava ili podijeljeni granicama tih carstava ukazuje na dinamiku promjena i potrebu naroda za vlastitom afirmacijom, ali i na uspostavljene strukture susjedstva, međusobne prekogranične utjecaje i suradnju, prožimanja i »preklapanja« kulturnih obrazaca i indentifikacijskih kodova. Ono što zaista obilježava panonski prostor, osim etničke, vjerske i kulturne raznolikosti, jest njihova nacionalna ispremiješanost i njihova živopisna mješavina, njihov višestruki pluralizam. Svaka od sastavnica ovoga prostora, bilo da se radilo o velikom carstvu (Austro-Ugarska) ili površinom i ljudstvom manjim nacionalnim zajednicama, imala je svoj međukulturni koncept iz kojega se naznačivala važnost i »identitet« panonskog prostora kao trajnog raskrižja naroda i jezika. Primjerice, Austro-Ugarska Monarhija »neujednačena cjelina, plod slučaja i dinastijskih aranžmana«,¹⁴ sputava »normalno« formiranje nacionalnih država, a pokušaj usklađivanja povijesnih s etno-lingvističkim granicama razrješava se ratnim sukobima, preseljavanjima stanovništva i novim granicama, razdjelnicama prirodno-zemljopisnih, gospodarskih, prometnih i etničkih cjelina, pri čemu dijelovi naroda postaju manjine u novostvorenim teritorijalno-državnim zajednicama. Slučaj Baranje: novim državnim granicama nastalima kao posljedica načina završetka I. svjetskog rata i Trianonskog mirovnog sporazuma, Baranja, koja je zemljopisno, gospodarski i kulturno činila cjelinu, presječena je na dva dijela. To je dovelo do »razmjene« stanovništva regije – velik broj Hrvata i Srba odselio je u svoju matičnu

---

¹³ Spomenute nacionalne skupine samo su ilustracija etničke komponente prostora, ne i elaboracija stvarnih međuetničkih i nacionalnih odnosa ili crtanje etničke karte panonskog prostora.

¹⁴ István Bibó, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*, Pariz, 1993.

sredinu, dok se istodobno s područja Kraljevine SHS u Mađarsku (i na područje te regije) iselilo stotine tisuća Mađara.¹⁵ Promjene tijekom i nakon II. svjetskog rata (promjene suvereniteta nad južnom Baranjom), političke napetosti između Mađarske i Jugoslavije (1948) koje postaju sve izraženije postojanjem dvaju bipolarnih političkih sustava odnosno nesvrstanom politikom tadašnje Jugoslavije utvrđuju državnu granicu stvarnom razdjelnicom. Kasniji razvoj događaja i odnosa između dviju država dovodi do popuštanja napetosti što omogućava da granica postane otvorenija i propusnija, a suradnja sadržajnija i višeslojna.

Drugi primjer može biti Zapadna Ugarska gdje su se također dogodile sudbonosne političke i teritorijalne promjene. Stoljećima stvarana organska cjelina čiju su jedinstvenost određivali povijesna tradicija, religija i jezik,¹⁶ podijeljena je prvo Saint-Germainskim ugovorom 1919. i plebiscitom 1921. (zapadni dio, današnje Gradišće, izdvojen je iz Mađarske i pripojen Austriji),¹⁷ a zatim »željeznom zavjesom« (krajem 40-tih godina prošlog stoljeća) koja tu razdjelnicu »cementira« idućih pola stoljeća. Stanovništvo s jedne strane granice ostaje izolirano od svojih sunarodnjaka i nacionalnih institucija s druge strane granice.

Razdjelnicama šireg prostora nestaju i do tada povezane nacionalne mikroregije. Kratak pogled na sudbinu Gradišćanskih Hrvata to zorno pokazuje. Oni su postali i objektom i subjektom političkih igara oko spornog područja što je rezultiralo fizičkom i psihičkom podvojenosti te nacionalne zajednice. Oni se tijekom rasprava i priprema za plebiscit opredjeljuju za jednu ili drugu stranu, suprotstavljaju argumente za i protiv, sučeljavaju se¹⁸ i svojim ponašanjem utječu na konačni ishod političkog nadmetanja.

Plebiscitom 1921. utvrđena je do kraja sudbina i razvojna linija etničkog arhipelaga Gradišćanskih Hrvata: većina od 71 690 Hrvata, koliko ih je 1921. pobrojio župnik Martin Meršić, pripojena je Austriji, značajan dio (oko 20 000) ostao je u Mađarskoj, a manja skupina naselja s hrvatskim stanovništvom u Moravskoj i Slovačkoj uključena je u državno-pravno područje Čehoslovačke (danas opet podijeljena između Češke i Slovačke).

¹⁵ U nepovoljan položaj dospjeli su i pripadnici manjina koji su ostali u svojim rodanim mjestima (nisu iselili u svoje matične sredine), jer su ih nove državne granice odvajale od velikog dijela vlastite baze intelektualaca, škola i kulturnih ustanova.

¹⁶ Hrvati su se, sklanjajući se pred tuskim osvajanjima, u 16. stoljeću raselili s obje strane današnje austrijsko-mađarske granice. Postoje različite procjene o njihovom broju, no općenito se govori o 150 000 osoba koje su naselile 277 naselja.

¹⁷ Razgraničenjem i odvajanjem današnjeg Gradišća iz Mađarske (1921) 286 000 bivših mađarskih državljana dospjelo je u inozemstvo. Među njima je bilo 270 000 Nijemaca, 42 000 Hrvata i 14 000 Mađara (Magyar statisztikai zsebköny, Budapest, 1940).

¹⁸ Istaknuti Hrvati koji su se zalagali za austrijsku opciju optuživani su da su »svoj narod prodali za pineze«, da rade protiv svojega naroda, jer će ga podijeliti pa time i uništiti. Istodobno se na mađarskoj strani stvarala klima da mađarska sela i cijelo to područje moraju ostati u Mađarskoj. Više o tome u: Gradišćanski zemaljski arhiv, Arhiv Zemaljske vlade, br. 4-223/I-1922; Štefan Emrich, »Uloga novin u političkom gibanju«, u: Novine i časopisi Gradišćanskih Hrvatov, Željezno, 1985, str. 30.

Razdjelnice su Gradišćanske Hrvate smjestile u različit društveno-politički kontekst i različita okruženja, suočavajući ih s velikim poteškoćama u očuvanju vlastitog identiteta. Njihov je društveni i kulturni razvoj razgraničenjem naprasno prekinut, odvojeni su od glavnine ili dijela svojih sunarodnjaka, a vijugava, isprekidana granica kidala je preostali etnički arhipelag na male enklave koje nisu međusobno razvile sustav komunikacije. Dio Gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj dijelio je s ostalim Hrvatima koji su živjeli na tlu Mađarske svijest o zajedničkom etničkom izvoru, no povijesno iskustvo i kulturna nadgradnja dobili su zasebne iskaze koji su se očitovali u jeziku, načinu života, vrijednosnim sudovima, pa čak i definiranju suživota na tlu Mađarske. Istodobno Hrvati (matični narod), živeći u sklopu Države Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, zbog političke kombinatorike i unutrašnje konstelacije odnosa nisu učinili ništa za poboljšanje položaja i života ovog dijela svoga nacionalnog korpusa.

Već i ovaj prikaz sudbine Gradišćanskih Hrvata na zapadnoj granici Ugarske ukazuje na kompleksnost etničkog identiteta kao markera/razdjelnice i čimbenika promjene uspostavljenih »struktura susjedstva«. Prihvati li se da je »etnički identitet« utemeljen na objektivnim povijesnim čimbenicima, »ali je ujedno i ishod međuigre između slobodna izbora (identifikacije), povijesne svijesti (posredovane obrazovanjem usmenom predajom i sl.) i svega onoga što su pojedinci stekli tijekom svoje rane socijalizacije«,¹⁹ onda je još jasnija »fluidnost« etničkog identiteta kao razdjelnice, pogotovo što se naznačeni sklop čimbenika za određenje identiteta može u dužem vremenskom razdoblju promijeniti, a elementi za identifikaciju pripadnosti pojedinaca nekoj etniji učiniti netranSPARENTNIM postojećim obrascima.

Povijest panonskog prostora neprijeporano pokazuje da je iskaz etničkog identiteta pojedinaca, skupina, pa i cijelih naroda²⁰ bio izložen pritiscima i mijenama. Stvaranje novih država na ruševinama velikih carstava nakon II. svjetskog rata i primjena načela narodnosti za njihovo utemeljenje,²¹ potenciralo je potrebu prevladanja etničke i kulturne heterogenosti, što je vlastima tih država bio »zov« da se riješe »manjinskog balasta«. Dijapazon sredstava i metoda bio je vrlo širok i protezao se od agresivnih metoda (likvidacija manjina fizičkim ili statističkim sredstvima, raseljavanjem izgonom i sl.), preko eksproprijacije dobara i građanskih prava, razmjene stanovništva, cesija, aneksija, cjenkanja i kompromisa na međunarodnoj razini itd., do onih koje su manje drastične, ali jednako tako

¹⁹ Leksikon migracijskoga i etničkog nazivlja (ur. Emil Heršak), Zagreb, 1998, str. 80.

²⁰ Živeći u multinacionalnim carstvima, narodi panonskog prostora imaju zakašnjelo stvaranje nacionalnih država. Diskontinuitet elemenata nacije (kako se tradicionalno shvaća taj pojam, tj. jedan narod, jedan jezik, jedna država, jedan teritorij) izaziva krizu identiteta i potencira sukobe između nacionalnih skupina datog prostora.

²¹ Primjena načela narodnosti bila je nerijetko podložna interesima velikih sila i konstelaciji njihovih međudodnosa.

²² Asimilacija je bila posebno »uspješna« kod teritorijalno raspršenih manjina i kod onih

pogubne za manjinu (asimilacija,²² denacionalizacija,²³ diskriminacija, projekcija nadnacionalnog identiteta ...). Svima je bila zajednička ideja eliminacije manjina i pripadnika nedominantnog naroda kao »posebnosti u nacionalnom biću«, premda su se iste države deklarativno zalagale za široku kulturnu, pa i teritorijalnu autonomiju manjina.²⁴

Refleksije takvih zbivanja primjećuju se i u ponašanju manjina prema izjašnjavanju o nacionalnom identitetu, pogotovo prigodom popisa stanovništva. Najčešće popisni rezultati ne korespondiraju situaciji. Naime, pripadnici manjina u situacijama »napetosti«, posebice ako je »sukob interesa« popraćen oružanom akcijom, smatraju da otvoreno izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti može dovesti do teških političkih i drugih posljedica²⁵ bilo za njih osobno ili članove obitelji odnosno etničke zajednice. To rezultira potiskivanjem (zatamljivanjem) i prekidom razvoja svijesti o zajedništvu s ostalim pripadnicima etnije. Ako svijest o osobnom nacionalnom identitetu »preživi«, ona se zadržava na nivou prisjećanja, obiteljske tradicije i eventualno manjem dijelu zajednice. Svjedoče o tome popisi stanovništva u slijedu i u njima iskazane veličine (broj pripadnika neke skupine koji su se nacionalno izjasnili) koje u svojoj vremenskoj dimenziji usporedivosti pokazuju da promjene ne mogu biti samo rezultat prirodne asimilacije²⁶ i demografskih promjena.

Osim toga, »politika identiteta« (kao ciljno djelovanje, strategija), prisutna na razini pojedinca ili cijele skupine u funkciji poistovjećivanja etničkih obilježja s interesima skupine (stjecanje društvene moći, legitimnost i sl.), njena zlouporaba i reakcije okruženja na takvu uporabu etničkih ususa, imale su presudno značenje za samoidentifikaciju manjinskih skupina i njihovih pripadnika, ali i za njihovo »trajanje u prostoru«.²⁷ Sudbine Nijemaca, Roma i Židova mogu na najbolji način ilustrirati »politiku identiteta« u svakodnevicu.

pripadnika manjina koji su selili iz jednog prostora u drugi, pogovoto na relaciji selo – grad.

²³ Odnarodivanje koje »nasljeđuje« nasilnu asimilaciju i posrednim sredstvima djeluje na gubljenje osjećaja vrijednosti nacionalnog identiteta bilo je prisutno u ranom socijalističkom razdoblju kroz ideju internacionalizma, a kasnije u znaku socijalnog blagostanja umjesto nacionalnih i manjinskih vrijednosti.

²⁴ O takvom odnosu prema manjinama postoje mnogobrojni izvori, a mogu se iščitati i iz opisa povijesti manjina u članicama RZ Alpe-Jadran u knjizi: Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru (ur. M. Domini), Zagreb, 2002.

²⁵ Uz uvažavanje relativne vrijednosti statističkih podataka zbog metodologije popisa i drugih objektivnih čimbenika, oscilacije koje se mogu iščitati u iskazanim veličinama za pojedine manjine nisu rezultat samo promjena u stvarnom broju pripadnika manjina već i promjene u spremnosti ispitanika da se otvoreno izjasne o svom nacionalnom identitetu, pa i osobne nesigurnosti kojoj etniji pojedinac pripada.

²⁶ Termin prirodna asimilacija rabi se za situacije kada do približavanja etnija »u dodiru« dolazi sponatano, bez pritisaka izvana i kada samorazlikovanje zbog postignutog stupnja integracije dvaju u prošlosti različitih identiteta dolazi pod znak pitanja.

²⁷ Opstanak, održavanje i njegovanje nacionalnog identiteta nije samo osobna stvar jer se nacionalni identitet može doživjeti jedino u društvenom obliku.

Pripadnici njemačke manjine su primjerice vodili računa o mjestu svog podrijetla i vremenu doseljenja, o svojim uspjesima i naporima tijekom života u novoj sredini, nerijetko su se načinom života i odijevanja razlikovali od okruženja u koje su dospjeli i predstavljali zatvorene cjeline. Zbivanja tijekom II. svjetskog rata i uloga koju je dio pripadnika njemačkih zajednica odigrao doveli su do masovnog izгона Nijemaca i iz država u panonskom prostoru,²⁸ a kod onih malobrojnih koji su ostali živjeti u dotadašnjim sredinama ubrzao je svjesnu asimilaciju. Danas »ostatak ostataka« njemačkog stanovništva osjeća sve veću potrebu za uspostavljanjem redovitih kontakata sa sunarodnjacima, pronalaženjem nekada iseljene rodbine, a »nekadašnja švapska naselja (ovdje je riječ o Županiji Somogy) na područjima sačuvanim od industrijskog onečišćenja, zahvaljujući čistom prirodnom okolišu, kao i lakšoj jezičnoj komunikaciji, privlače u velikom broju i one njemačke obitelji koje nisu imale nikakvih prethodnih veza s Mađarskom«.²⁹

Romi,³⁰ kao »lutajući narod raspršen širom svijeta«, nastoje unutar romskog kompleksnog korpusa pronaći vlastitu skupinu, tj. onu kojoj su jezičnim izričajem, zanimanjem, načinom života očuvanom tradicijom najbližiji.³¹ Zajedništvo romskih skupina ipak »prvenstveno snaže vremena koja egzistiraju u obiteljskom sjećanju«,³² a legende i mitovi iz njihove davne prošlosti dobivaju sve više na važnosti, dok vjera nije jedno od uporišta za prepoznavanje zajedništva.

Izražena razdjelnica je i vrijeme pristizanja i naseljavanja na određenom području. Njihovo seljenje i nastanjivanje determinirano je prvenstveno ekonomskim razlozima, ali su i političke silnice odigrale presudnu ulogu u povijesti Roma.³³ Predrasude koje su stalna odlika odnosa neroma prema Romima samo variraju,³⁴ ali ne nestaju i tjeraju Rome da se prilagođavaju novoj/novim sredinama u koje dospijevaju.

Židovima čije su usmjerenje i odnos prema vlastitom identitetu određivale povijesne podjele, vjerski ratovi, identifikacija s državom i narodima gdje su živjeli

²⁸ Tako je pojava tzv. Wandervogela izazvala poremećaje u odnosima njemačke manjine i mađarskog okruženja, a utemeljenje i napredovanje Volksbunda, odnosno promjena ponašanja Nijemaca pod njegovim utjecajem, izazvala je negodovanje, zatečenost i distancu ne samo u redovima mađarskog pučanstva, već i podijeljenost njemačkog korpusa. S nasilnim iseljavanjem suočili su se svi Nijemci.

²⁹ Manjine i prekogranična suradnja ..., Zagreb, 2002, str. 309.

³⁰ Nerijetko Romi izraz »Romi« više smatraju pejorativnim atributom nego pojmom koji upućuje na njihovo podrijetlo. Vidi: Manjine i prekogranična suradnja ..., Zagreb, 2002, str. 306.

³¹ Neki Rome sagledavaju kao jedinstven narod, drugi ih dijele prema zemlji podrijetla (u migracijskim tokovima) ili zemlji prebivanja, kao selilačko (nomadsko) ili sedentarno stanovništvo, no činjenica je da nedostaju kodovi za jednoznačnost.

³² Manjine i prekogranična suradnja ..., Zagreb, 2002, str. 309.

³³ Genocid nad Romima tijekom II. svjetskog rata izvršen je u ime njemačke »rasne čistoće« koju je propagirala nacionalsocijalistička ideologija.

³⁴ Većina stanovništva neromskog podrijetla teško prihvaća i ostvaruje suživot sa specifičnom multikulturom Roma.

»židovstvo je snažan dodatni sloj identiteta sazdan od četiri glavna sastojka: prvo, osebujna židovska samosvijest; drugo, duga i ustrajna povijest antisemitizma zbog kojeg je Židovima bilo nemoguće zaboraviti svoje naslijeđe, čak i u pojedinačnim slučajevima namjernog izbjegavanja; treće, cionizam – traganje za židovskom domovinom ili državom njezina i njezina obrana, što je već više od jednog stoljeća jedna od glavnih tema židovske povijesti koja je psotupno pružila gotovo svim Židovima zajedničko žarište osjećaja; konačno, osjećaj zajedničkog poslanja koje je Providnost povjerala Židovima tijekom duge i nepovoljne 'svete povijesti' koja je u židovskoj tradiciji prikazana kao niz 'kušnji vjere'«. ³⁵ Njihov odabir života u zajednici s nežidovima, a izvan Izraela, uglavnom se iskazuje kao asimilacija u okruženju (uz očuvanje rezidualnog židovskog osjećaja) i ne suviše izražena povezanost među članovima zajednice. ³⁶ Vjerski se običaji održavaju na diskretnoj razini.

Iako se vjera, ³⁷ jezik, ³⁸ kultura i druga obilježja etničkog/nacionalnog identiteta mogu razmatrati kao posebne razdjelnice u definiranju mozaika prostora ³⁹ i pokretljivosti stanovništva ili kao podsustavi razdjelnica, ⁴⁰ ovdje zbog zadanog obima teksta neće biti razmatrani kao ni ekonomska dimenzija. Ipak, ne može se barem ne spomenuti jedna druga razdjelnica koja je zaista obilježila panonski prostor. To je ideološka razdjelnica koja je strogo odijelila zemlje čiji su autoritativni komunistički režimi svoj legitimitet izvodili iz ideologije marksizma/lenjinizma od onih sa zapadnom pluralnom demokracijom.

Centralizirani socijalistički sustav privređivanja, osim što je gušio privatno poduzetništvo i privatno valništvo kao prirodne pokretače mobilnosti radne snage, favoriziranjem radničke klase i nasilnom industrijalizacijom doveo je do masovnog izmještanja stanovništva iz klasičnih seoskih zajednica koje su bile čuvatelji i prenositelji kulturnog nasljeđa i tradicije u projicirana industrijska središta.

Urbani i industrijski centri ubrzano su se »punili« radnom snagom, a kako te sredine djeluju na socijalnim i kulturnim načelima različitim od onih iz kojih je u kratkom vremenu »iščupana« glavnina novopečene radničke klase, došlo je do zatamljivanja ili gubljenja etničkih posebnosti pojedinaca i cijelih nacionalnih skupina. Takvom trendu je uvelike pridonosila i ideološka koncepcija internacionalizma koji je obezvrijeđivao etničku komponentu.

³⁵ Narodi Europe (prir. Felipe Fernández-Armesto), Zagreb, 1997, str. 380–381.

³⁶ Ono što izdvaja židovsku zajednicu od ostalih etnija je nesrazmjerno velik doprinos i učesće u životu sredine u kojoj žive u odnosu na statističke pokazatelje njihove prisutnosti.

³⁷ Za Hrvate npr. katolička vjera i mise na materinskom jeziku nisu imale samo važnost njegovanja jezika i kulturne tradicije – one su bile kohezivni element u jačanju svijesti o etničkoj pripadnosti i međusobnom povezivanju članova zajednice.

³⁸ Kao čimbenik razlikovanja ljudi iz jedne kulture od ljudi iz druge, jezik je odmah iza vjere znak raspoznavanja (grupiranja).

³⁹ Primjerice u Austro-Ugarskoj Monarhiji bilo je osam glavnih religija.

⁴⁰ Posustav je uspostavljen temeljem činjenice da su pripadnici iste etnije bili članovi različitih konfesija (u panonskom prostoru katoličanstvo je dominantna religija), ali i agnostici, ateisti ili kao mnogobrojno Romi bezvjernici, »bogobojazni ljudi«.

Komunistički (socijalistički) sustav strogo je kontrolirao migracijske tokove unutar države i između zemalja u Istočnom bloku, dok je istodobno zapriječio migracije prema Zapadu (posredno potičući ilegalne migracije). To je u panonskom prostoru značilo »željeznu zavjesu« prema Zapadu i politiku nesimpatije i distance prema nesvrstanoj (ni na Istoku ni na Zapadu) bivšoj Jugoslaviji. Migracijski tokovi su kontrolirani i odvijaju se u definiranim prostorima i smjerovima.

Nakon 1989. raspada se komunistički blok,⁴¹ nestaje politička odijeljenost Istoka i Zapada, no trebat će vremena da se uklone strukturne razlike⁴² koje će omogućiti slobodan protok migracija Istok – Zapad.

Nova politička razdjelnica tek se oblikuje u panonskom prostoru, a zove se Schengenska granica između Europske unije i njezinih članica. Ona će odrediti tokove i vrstu migracija te unijeti novu dimenziju u pomake stanovništva panonskog prostora.

MIGRACIJE⁴³

»Ako je demografija sudbina, kretanja stanovništva pokretač su povijesti«, ustvrdio je u svojoj knjizi Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka Samuel P. Huntington,⁴⁴ no može se reći u suprotno, tj. da su povijesna sudbina i zbilja pokretači selidbenih procesa. Česti ratovi, državna razgraničenja, odnos velikih sila prema malim narodima, planske kolonizacije – dakle politika,⁴⁵ uz gospodarske razloge i socijalne uvjete, poboljšanje prometnih mogućnosti i širenje komunikacijskih kanala, bili su i ostali glavnim pokretačima migracija u panonskom prostoru.⁴⁶

⁴¹ U kasnim osamdesetim godinama prošlog stoljeća komunistički se svijet urušio, a hladnoratovski međunarodni sustav postao je prošlost. U svijetu poslije hladnog rata najvažnije razlike među narodima nisu ni ideološke ni političke ni gospodarstvene, nego kulturne. Narodi i nacije pokušavaju odgovoriti na temeljno i najvažnije pitanje s kojim se ljudi mogu suočiti: Tko smo mi? ... Poistovjećuju se s kulturnim skupinama: plemenima, etnosom, vjerskim zajednicama, državama i na najvišoj razini civilizacijama. Ljudi se politikom služe ne samo zato da bi promovirali svoje interese nego i zato da bi opisali svoj identitet« (Samuel P. Huntington, Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka, Zagreb, 1998, str. 44).

⁴² Utopija socijalizma s ljudskim likom ostavila je razmjernu insuficijenciju ekonomskog dinamizma, nabujalu državnu birokraciju i kontinuitet hijerarhijskih društvenih struktura.

⁴³ Pojam migracija vezuje se uz promjenu mjesta u kojem se živi, a vrste migracija razlučuju prema prostornom određenju, obuhvatu populacije koja je uključena u migracijska kretanja, vremenu trajanja i načinu odvijanja tih gibanja odnosno prema primarnim motivima zbog kojih dolazi do uključivanja pojedinaca ili cijelih skupina u selilačke tokove. Više o tome u: Leksikon migracijskoga i etničkog nazivlja, Zagreb, 1998. str. 142 i dalje.

⁴⁴ Samuel P. Huntington, Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka, Zagreb, 1998, str. 245.

⁴⁵ Suviše često su na tom prostoru djelovale povijesnotvorne sile, tj. sile koje nisu nastale iz unutarnjeg razvoja zemlje niti su bile podložne njegovu utjecaju.

⁴⁶ Neke selidbene skupine su i danas sastavnica prostora, dok su druge povijesna činjenica čije je trajanje »u prostoru i vremenu« utkano u kulturno-estetska obilježja ozemlja ili zabilježeno u arhivskim materijalima.

Glavnina selilačkih tokova u prošlosti bila je u smjeru jugoistok – sjeverozapad i istok – zapad, premda su primjerice kolonizacije naroda Srednje Europe u panonski prostor tijekom 19. i početkom 20. stoljeća promijenile smjerove kretanja doseljenika, a dolazi i do sporadičnih selidbi na relaciji zapad – istok. Budući da su u cjelini prostora prisutne obje kategorije migracija – emigracija i imigracija – koje su mijenjale pol u mikroregiji odnosno državnopravnim cjelinama, situiranim tijekom povijesti u panonskom prostoru⁴⁷ i njegovu okruženju, selidbenim se tokovima dodaju i druge značajke: vremenska odrednica, motiv, trajnost, izbor ili neizbor (voljne i prisilne migracije), legalitet, prostor (urbane, regionalne i sl.), masovnost itd.

»Prepoznavanje« i »dešifriranje« migracijskih tokova i čimbenika koji su ih potaknuli odnosno »označili« i usmjerili nerijetko ovise o znanstvenoj disciplini ili pragmatičnim odrednicama interpretacije i pojednostavljivanja njihove višeznačnosti.⁴⁸ Naime, svaka kategorija migranata je višeznačna, a u dimenziji vremena, prostora i ugrađenih ili definiranih elemenata, ona se pomiče ili postaje prepoznatljivom kao privremena, sezonska, dnevna, trajna (iseljeništvo)..., ali i kao politička, ekonomska, turistička, ilegalna, radna (s radnim dozvolama), pogranična, studentska itd. Istodobno migracije imaju karakter cikličkih krugova kod kojih se zbivanja u mikroregiji odražavaju na širi prostor i obrnuto. To se jednako odnosi na masovne pomake stanovništva koje pokreću krupni događaji (poput ratova, makar i lokalne širine) ili pojedinačne, odnosno manjih skupina, te na migracije izazvane ekonomskim resursima i razvojnom dinamikom (ili selektivnošću) sredina iz kojih odnosno u koje dolaze migranti.⁴⁹ Migriranje je, kako kaže M. Weiner, postalo proces koji sam sebe pospješuje, istovremeno izazivajući svjetsku migracijsku krizu. Prema njegovim riječima, kada migracije jednom krenu, one će same pospješivati svoj tok. »Migranti omogućuju svojim prijateljima i rođacima ondje kod kuće da migriraju tako što im daju informacije kako da migriraju, pružaju im sredstva kojima olakšavaju kretanje, te im pomažu u nalaženju posla i smještaja.«⁵⁰

Migracije unutar i iz panonskog prostora ne razlikuju se bitno od ostalih europskih područja, premda imaju svoje specifičnosti. U prvom redu riječ je o kontaktnoj zoni između različitih povijesno grupiranih naroda i njihovih trajnih i manje trajnih asocijacija koje su svojim rasapom usmjerile i odredile glavne tokove migracija u panonskom prostoru. Može se reći da su najveći pokretači selidbenih

⁴⁷ Panonski prostor u svom geopolitičkom značenju ima različite interpretacije i opseg, ovisno o povijesnoj epohi. Slobodno se može reći da je »fazama diskontinuiteta« prekidan kontinuitet.

⁴⁸ Statistika će npr. migracije razgrađivati kao državljanske, etničke, unutarnje, vanjske (međunarodne), urbane, razvojne, depopulacijske, regionalne..., »križajući« ih s drugim karakteristikama sudionika migracija (dob, spol, legalitet, status, ekonomske odrednice, motiv, očekivanja i sl.).

⁴⁹ Ekonomski rast Zapada poticao je iseljavanje u 19. stoljeću, a ekonomski razvoj u nezapadnim društvima poticao je iseljavanje u 20. stoljeću.

⁵⁰ Myron Weiner, *Global Migration Crisis*, New York, 1995, str. 23.

tokova tijekom povijesti, ali i u suvremenosti bili politički razlozi, i to kako unutar država prostora tako i onih na sceni »svjetske politike«.

Ako se pojava promatra od prodora Turaka na europsko tlo⁵¹ do današnjih dana, onda je očito da su ratni poklič i ratni talambasi u kratkom vremenskom razdoblju pokretali najmasovnije izmještanje stanovništva u panonskom prostoru. Te migracije »dešifriraju« se kao izbjeglištvo, prognaništvo, prisilne, nevoljne migracije, transmigracijski pomaci, egzodus, zbjegovi, povratništvo, etnička homogenizacija, »etničko čišćenje«, politička emigracija, ratni migranti, raseljene osobe i sl., premda i te kategorije migranata nisu jednoznačno, već dapače vrlo slojevite.⁵² Na općoj razini zajednička im je nevoljnost; pokretati ih mogu etnički, vjerski, kulturološki, »pravedni«, osvajački, obrambeni i ini motivi; poticati ih mogu širina (jačina) sukoba i obuhvat prostora, a u pozadini gotovo svih »čuče« nove državne politike koje ohrabruju ili prisiljavaju ljude da se sele.⁵³

Prestankom rata i razloga za masovno razmještanje ljudi iz njihovih stalnih prebivališta očekivalo bi se da izbjeglički tokovi postanu povratnički⁵⁴ i »isključče« to stanovništvo iz migracijskih tokova. No, stvarnost je drugačija – tek oko 50% ratnih migranata prestaju povratkom biti migranti; ostali poprimaju druga selidbena obilježja i postaju dio iseljeništa, ekonomskih migranata, transgraničnih migracija, sastavnica etnički homogenizirajućih procesa, ilegalnih migracija i sl., odnosno iz nevoljnih, prisilnih migracija pretvaraju se u voljne (namjeravane) migracije. Odluku o povratku ili nepovratku često »potpomažu« države iz kojih potječu ratni migranti i to tako da ništa ne čine kako bi omogućile povratak, prilagodbom etničkog sastava stanovništva političkim interesima (osobito pogranični pojas),⁵⁵ rigidnim administrativnim mjerama i sl.

Panonski prostor nije iznimka u tim općim kretanjima. »Relikte« prošlosti koji su posljedica ratom izazvanih pomaka stanovništva danas »prepoznajemo« kao autohtone manjinske zajednice naroda prostora (npr. Gradišćanski Hrvati) ili one koje su se oblikovale iz zbjegova etnija izvan panonskog prostora (npr. Srbi), a kao posljedicu novijih ratova registriramo manjinske zajednice u nastajanju (Albanci, Bošnjaci i dr.), odnosno nestanak onih koje su to tih ratova postojale.⁵⁶

⁵¹ A pannonthlami Főapátság Története, sv. 4 (ur. László Erdély), Budapest, 1906.

⁵² Detaljnije u: Leksikon migracijskoga i etničkog nazivlja, Zagreb, 1998, str. 128–129.

⁵³ Valja samo spomenuti tzv. »humano preseljenje« i »etničko čišćenje«, tj. masovno iznještanje stanovništva u ime etničke homogenizacije.

⁵⁴ Upravo se u toj karakteristici izbjeglištvo bitno razlikuje od izгона, premda se obje kategorije podvode pod prisilne, nevoljne migracije. Za izbjeglice se pretpostavlja da će se država (i drugi čimbenici) maksimalno angažirati na njihovom povratku, dok je kod izgnaničke populacije upravo suprotan trend – učiniti sve da im se onemogući povratak.

⁵⁵ Granična, rubna područja oduvijek su bila ona koje je svaka država nastojala učiniti sigurnim doseljavanjem »sebi vjernih«, iseljavanjem i progonom sebi nepoćudnih (u prvom redu etnički različitih), jer su oni »stalna opasnost za integritet državnog područja«. To nije samo »duh prošlosti«, već je svoju »operacionalizaciju« imalo i prigodom raspada Jugoslavije.

⁵⁶ »Nastajanje« ne valja shvatiti doslovno (premda bi se našli i takvi slučajevi) već kao bitno

Posebna su kategorija, vezana uz ratna zbivanja i poratne rekonstrukcije država i društvenih poredaka prostora, migracije motivirane političkim razlozima ili političkom represijom.⁵⁷ Njih najčešće svrstavamo u kategoriju političke emigracije koja osim specifičnih uvjeta napuštanja ozemlja⁵⁸ ima sužene mogućnosti naseljavanja u novoj sredini (najčešće ih se odriče i sredina matičnog naroda), ostaju bez mogućnosti slobodne komunikacije sa svojim kulturnim i etničkim ishodištem, zlorabi ih se (npr. brojčano uvećava ili umanjuje ili im se pripisuje uloga koju nisu imali), mogućnosti povratka su minimalizirane ili potpuno zatvorene, a u novoj sredini zajedništvo sa sunarodnjacima koji su prije ili poslije došli u nju, na dugotrajnom je preispitivanju, a ponekad i nemoguće. Oni ostaju »crna rupa« u hitoriografiji, premda istodobno u egzilu ostaju čvrsti, dosljedni (nerijetko ekstremni) čuvari nacionalnog identiteta i zagovornici neke svoje (politički i društveno) nacionalne države u koju će se vratiti (ako!).

Uz ratna i poratna zbivanja, ali i poremećenu demografsku ravnotežu mogu se vezati planske kolonizacije koje su vršili pojedinci⁵⁹ ili države na ovim prostorima. Tako se primjerice na prostoru bivše Jugoslavije masovno preseljavanje stanovništva odvijalo u razdoblju 1945–1948. Organizirale su ga službene vlasti na teritoriju cijele države kombinirajući etničku i ekonomsku komponentu ili dozvoljavajući kontrolirano useljavanje po određenom ključu.⁶⁰

Različiti oblici ekonomskih migracija imaju stalnu »protočnost« u panonskom prostoru, a intenzitet i smjer ovise o političkom okviru i ekonomskim resursima boravišta odnosno odredišta migranata. Prema obuhvatu migranata i trajanju »radne migracije«, migracije iz panonskog prostora češće su nego one unutar tog prostora.

---

smanjenje broja pripadnika pojedine manjine i njihova utjecaja u društvu. Kao primjer mogu se navesti Talijani, Nijemci i Židovi (vezano uz II. svjetski rat) i Srbi (rat u Hrvatskoj, odnosno na prostoru bivše Jugoslavije).

⁵⁷ Panonski prostor suočen s čestim mijenama državnih ustrojstava, politike, granica, sastava i ideologije, obiluje primjerima takvih migracijskih kretanja unutar samog prostora, ali i selidbenim pravcima u najudaljenije zemlje svijeta.

⁵⁸ Primjerice kraj II. svjetskog rata i zbivanja na jugoslavensko-austrijskoj granici tijekom svibnja 1945. Više o tome, između ostalog, u: Bleiburg: otvoreni dossier (ur. Marko Grčić), Zagreb, 1990.

⁵⁹ Kao primjer svjesnog naseljavanja radne snage (na temelju veleposjedničkih planova) na, zbog turskog nadiranja, opustjele posjede u Mađarskoj može se spomenuti obitelj Batthyány. Oni su između 1524. i 1566. organizirali naseljavanje Hrvata na svoje posjede koji su onda bili »privlačna snaga« za nove hrvatske doseljenike. Isto tako i naseljavanje uskoka u Žuberak i bliska slovenska područja (1530) omogućuje hrvatski plemić Ivan Kobasić od Bukavice itd. (Više o tome: S. Stanojević, Narodna enciklopedija, knj. 4, Beograd, 1925).

⁶⁰ Takav tip kolonizacije bio je posebice prisutan u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

SUVREMENOST – HRVATSKA

Promjene razdjelnica unutar panonskog prostora i nova konstrukcija okruženja neprestano djeluju na migracijske tokove, njihov intenzitet i obilježja, pokazujući određene specifičnosti u pojedinim sastavnicama prostora.

Raspad Jugoslavije i osamostaljivanje pet državotvornih cjelina na njezinom tlu, prostorna pokretljivost stanovništva koja se dotad odvijala između republika pretvara se u međudržavnu s pravnom regulativom koja drugačije određuje selidbene tokove na tim prostorima, a status i prava migranata uređuju se različito, ovisno o zakonodavstvu sredine u koju dolaze. Te promjene su posebno značajne za dvije sastavnice panonskog prostora: Sloveniju i Hrvatsku, iako se posljedice promjena odražavaju i na njihove susjede.⁶¹

Novo promjene mogu se očekivati 2004. kada Mađarska i Slovenija postanu punopravne članice Europske unije, a Hrvatska će tu šansu eventualno imati 2007. Premda će nove članice morati pričekati do 2007. kako bi se i najih primijenila puna liberalizacija selilačkih tokova stanovništva unutar Unije, činjenica je da te dvije zmlje ulaze u drugi sustav regulative migracija negoli je to slučaj s Hrvatskom – dapače u narednom razdoblju može se očekivati rigidnija kontrola protoka ljudi između članica i nečlanica Unije i čvršća granična razdjelnica.

Ratna opcija »razdruživanja« za novonastale države i šire okruženje imala je različite učinke na tokove i tipove migracija. Hrvatska je bila i »primateljica« i »odašiteljica« izbjeglica, a imala je i značajnu prognaničku populaciju, tj. državljane Hrvatske koji su tijekom okupacije zemlje bili prognani iz svojih domova. Slobodno se može reći da su migracije u Hrvatskoj u zadnjem desetljeću 20. i početkom 21. stoljeća obilježili »ratni migranti«, s time da kraj tog razdoblja ima povratničke, a ne izbjegličke tokove.⁶² Ostale zemlje panonskog prostora bile su u tom razdoblju primateljice određenog kontingenta izbjeglica iz Hrvatske i ostalih dijelova bivše Jugoslavije. Taj priljev migranata one su riješile do 1996. povratkom izbjeglica u njihova domicilna odredišta, prihvatom kroz stalno nastanjenje ili iseljavanjem u treće zemlje.⁶³

---

⁶¹ Prekogranične međunarodne migracije uređuju se vezano uz drugi prostorni okvir, izračun migracijskog salda ima drukčije parametre od onih u prethodnim razdobljima, kvote za određene tipove migracija određuju se na drugi način, granično područje ima novu »težinu« itd.

⁶² Prema podacima Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH, primjerice 1992. u Hrvatskoj je registriranih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i SR Jugoslavije bilo 402 768 (prema procjeni 458 000), a 1998. 37 400 (procjena 139 000), što temeljem registriranih i procijenjenih izbjeglica pokazuje dinamiku smanjenja broja izbjeglica u Hrvatskoj od 319 000 osoba tijekom sedam godina. Istodobno se u Hrvatsku u tom razdoblju vratilo 106 000 izbjeglica iz inozemstva. (Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Zagreb, 1998).

⁶³ Hrvatska je npr. 1992. potpisala sa Slovenijom međudržavni ugovor o povratku izbjeglica privremeno smještenih u Sloveniji, a u travnju 1996. to je pitanje u potpunosti riješeno.

Etnička komponenta nema višetakav »migratorni naboj« koji je imala od 80-tih godina prošlog stoljeća.⁶⁴ Rat i selidbeni procesi uspostavili su u načelu neku novu »etničku ravnotežu«,⁶⁵ a opći pomak od nacionalne prema kulturnoj razanolikosti i novi integracijski procesi usmjerili su pažnju na nove razdjelnice. (ne samo granice) i njihovu propusnost, a ne na homogenizaciju etničkog prostora.

Dijaspora, odnosno tradicionalno iseljništvo, sve se više veže uz zavičajnu komponentu, a manje uz političku odrednicu (državu). Tako je, primjerice, poziv »Hrvatska Hrvatima« u doba stvaranja samostalnosti Hrvatske uspio na povratak (i ostanak u Hrvatskoj) mobilizirati oko 30 000 Hrvata iz mnogobrojne hrvatske iseljeničke populacije⁶⁶ i to prvenstveno stariji naraštaj, a od mladih one koji su procijenili da im etnička pripadnost donosi prednost na tržištu rada.⁶⁷

Osim ratom prouzročenih migracija u panonskom su se prostoru i nadalje odvijali selidbeni procesi unutar i između sastavnica prostora te prema širim europskim prostorima i prekomorskim destinacijama. Bili su temeljeni na prepoznatljivim ekonomskim potisnim i privlačnim čimbenicima⁶⁸ (ili su se prikrivali pod njima), ostajući »u sjeni« masom i problemima bremenitih ratnih migracija.

Prema procjenama i usporedbama podataka u Hrvatskoj i u zemljama tradicionalnim odredištima seljenja Hrvata, došlo se do zaključka o povećanju broja Hrvata koji traže svoje »mjesto pod suncem« izvan Hrvatske.⁶⁹ Usprkos restrikcijama zapadnoeuropskih i drugih razvijenih zemalja,⁷⁰ od statistikom evidentiranih 285 216 osoba na radu u inozemstvu i njima pridruženih članova obitelji 1991., broj je porastao (na temelju procjena i bez izbjeglica) na oko 400 000 Hrvata koji svoje egzistencijalne probleme rješavaju u inozemstvu. Dio te populacije su i Hrvati koji žive i rade u susjednim zemljama (nekada je to bila unutrašnja migracija), no zabrinjavajući je porast mladih, visokoobrazovanih osoba.⁷¹

⁶⁴ Ruža Petrović, *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*, Beograd, 1987.

⁶⁵ Višenacionalnost bivše Jugoslavije imale je višestruko značenje i utjecaj na migracijske procese i na ovim prostorima.

⁶⁶ Kao realnija uzima se brojka od 3 000 000 iseljenih Hrvata i njihovih potomaka, premda se u mnogim izborima pronalazi broj od 4 500 000 ljudi hrvatskog korijena u inozemstvu.

⁶⁷ Poziv dijaspori da investira u Hrvatsku kako bi se otvile objektivne mogućnosti povratka (zapošljavanje, životni standard, izgradnja odgovarajuće infrastrukture i drugo) naišao je na odjek tamo gdje se procijenilo da nepostojanje jezične barijere i uklapanje u »kulturne obrasce« brzo oploduje kapital.

⁶⁸ Hrvatska i 2002, kao i prošlih godina, ima, nasuprot većini drugih zemalja, pozitivan migracijski saldo – doselilo je 24 415 osoba (preko 60% iz Bosne i Hercegovine), a odselilo 7488.

⁶⁹ Ako bi se uspoređivali službeni popisi stanovništva i podaci o Hrvatima na privremenom radu u inozemstvu i pridruženim članovima obitelji (npr. popis 1991. i 2001.) trend bi bio suprotan, odnosno broj hrvatskih migranata tog tipa bi opadao, a ne bi bio u porastu.

⁷⁰ »Invazija« migranata u razvijenim zemljama sve se više doživljava kao ugroza (»ne traje invazija vojskama i tenkovima nego migrantima«) njihove kulture, jezika, načina života, ali i egzistencijalnih resursa (radnih mjesta, stambenog fonda, zemlje kao takve).

⁷¹ Migracijska politika zapadnoeuropskih zemalja sve je selektivnija i ciljanija na određene skupine potencijalne imigrantske populacije. S druge strane mladi pokazuju »određenu

Na ovom mjestu nemoguće je obuhvatiti i razraditi različite selidbene tokove koji se odvijaju u panonskom prostoru ili između pojedinih sastavnica,⁷² no ovdje je potreban osvrt na jedan tip migracija koje sve više uzimaju maha i u svezi kojih postoje naznake straranja globalne politike za njezino praćenje i usmjeravanje. Riječ je o ilegalnim migracijama.

Prema raspoloživim podacima očito je da ni objektivno loše perspektive za migracijski priljev nisu dovoljno loše da mnogobrojni migranti ne bi pokušali stići u Hrvatsku s namjerom da lakše migriraju u zapadnoeuropske zemlje, ali i da im ona bude krajnje odredište gdje će pokušati pronaći svoje »pravo na sreću«. S obzirom na činjenicu da je postupak dobivanja radne dozvole mukotrpan i vrlo selektivan,⁷³ mnogi se odlučuju na ilegalan ulazak u zemlju i ilegalno zapošljavanje pri čemu se nerijetko služe organiziranim lancima za krijumčarenje ljudi ili takve lance sami organiziraju. Iako je većina ilegalnih useljenika svjesna rizika kojem se izlažu nelegalnim ulaskom na teritorij Republike Hrvatske⁷⁴ te opasnosti privremenog ili trajnog izгона iz zemlje, njihov broj se umnožava te postaje socijalni i sigurnosni problem ne samo zemlje ilegalnog ulaska već i šire regije.⁷⁵

POGLED UNAPRIJED

U panonskom prostoru koji je obilježen seobama dijelova naroda i pojedinaca ne samo ovog prostora (čije su veze s pradomovinom još uvijek jake) i u kojem se odvijala razmjena ideja i iskustava, stvorena je multikulturalna i policentrična baština

---

količinu egoističnosti u ostvarivanju svojih ciljeva zbog kojih će, u potrazi za sredinom gdje imaju uvjete da ih ostvare, ako je potrebno, napustiti i zemlju« (»Na Istoku ništa novo – mozak (još uvijek) vrijedi dvije marke« – rezultati posljednjeg istraživanja o »Odljevu mozгова«, *Vjesnik*, Zagreb, 12. 5. 2002).

⁷² Vidi npr. Mirjana Domini, Josip Anić, »Hrvati u Sloveniji i migracijski procesi na slovensko-hrvatskim prostorima«, u: *Hrvati u Sloveniji*, Zagreb, 1997, str. 127–139; Nenad Pokos, »Kretanje stanovništva i etnički sastav prigraničnog pojasa«, u: *Hrvati u Sloveniji*, Zagreb, 1997, str. 163–175 i dr. Neki tipovi migracija pokazuju smanjeni obim u pojedinim dijelovima prostora (npr. dnevnih migranata/cirkulanata je u Hrvatskoj u odnosu na razdoblje prije deset godina 7% manje ili dobivaju druge oznake selidbenih tokova).

⁷³ Godine 2001. pozitivno je riješeno samo 5710 zahtjeva za izdavanje radnih dozvola u Hrvatskoj i to 3275 za strance iz zemalja bivše Jugoslavije, 1014 iz zapadne Europe, 779 iz istočnoeuropskih zemalja, a ostali su se zahtjevi odnosili na građane drugih regija (prema: *Godišnjak 2001. Hrvatskog zavoda za zapošljavanje*, 2002).

⁷⁴ Oni se kažnjavaju temeljem Zakona o nadzoru državne granice i Zakona o boravku i kretanju stranca i ilegalnog zapošljavanja (satnica rada i plaća dogovarju se usmeno, nemaju ni zdravstveno ni mirovinsko osiguranje, izostaju i sva druga prava iz rada, uvjeti rada su teži i opasniji po zdravlje i sigurnost takvaq radnika).

⁷⁵ Uz njihov nelegalni status nadovezuju se mnoge kriminalne radnje onih koji ih iskorištavaju, pa se taj prostor (šira regija) već karakterizira kao »jeftina samoposluga za opskrbu oružjem), »balkanska ruta heroína i prostitutki, švercanih cigareta i ukradenih automobila« itd.

koja je sastavnica europske civilizacije. Osim što su selidbeni tokovi mijenjali etničku kartu prostora i razdjelnice povučene političkim silnicama ili objektivnim okolnostima, otvarali su taj prostor prema svom okruženju i svjetskom prostoru.

Različiti tipovi migracija, njihov intenzitet i obim promijenili su tradicionalan odnos migracija i prostora, a razvoj prometnih veza i otvaranje novih komunikacijskih kanala neutralizirali su objektivne udaljenosti i međaše koji se u bilo kojem obliku udaljenosti pojavljuju. »Dešifriranje« i tipologija migranata s tog naslova traži promjene.

Nasuprot trendu okrupnjivanja cjelina u kojima ljudi ostvaruju svoju egzistenciju, potiskivanju etničkog u ime kulturnog i širenja univerzalizma (koji nerijetko degenerira u osrednji kozmopolitizam), jača neutaživa potreba za identitetom,⁷⁶ podižući značaj manjih prostornih cjelina u kojima pojedinac može živjeti svoje dostojanstvo⁷⁷ i potvrđivati svoj identitet.

Dosadašnje ishodišne točke, prepoznatljive, etnički definirane cjeline (države, pa i prostora) podložne su integracijama, globalizacijom i drugim povezivanjima prepoznatljivih subjekata (država) te seljenjem stanovništva koje više nije pojava nego činjenica, rastakanja sustava prepoznavanja njihove posebnosti (narod, teritorij, vlast).⁷⁸

Pa ipak, svima njima – državama, regionalnim subjektima i prostorima, integracijama različitih vrsta i obuhvata – zajedničko je ponovno okupljanje naroda, pregrupiranje istih na različite načine »duž imaginarnih i svagda promjenjivih međa koje obilježuju predio nastanjen istim uspomnama, istim problemima i sukobima, istom zajedničkom tradicijom«. ⁷⁹ Europa treba živjeti svoju multikulturalnost/ interkulturalnost, koristeći iskustva prošlosti pritom izbjegavajući zamke nacionalizma⁸⁰ i radikalizaciju suprotstavljenih interesa.

I na kraju ostaje pitanje: Je li potrebno u svijetu koji je obilježen sve većom pokretljivošću i izmiješanošću ljudi raličita etničkog, religijsko-kulturnog i rasnog podrijetla, razmišljati o uzrocima promjene mjesta boravka, a ne voditi računa o potrebi pridošlica da žive kao punopravni članovi u novoj zajednici? Zar to ne bi bila prevencija za moguće buduće sukobe, pogotovo ako se od pojedinca ne

⁷⁶ Pojačano isticanje identiteta velikeim je dijelom posljedica društveno-gospodarskog »osuvremenjivanja« osobnih interesa, dok preseljavanje i otuđenje stvaraju potrebu za potpunijim identitetom.

⁷⁷ Ljudi trebaju imati šansu da se razvijaju u svojoj kulturi, da imaju utjecaj na razvoj zemlje, da se osjećaju ugodno.

⁷⁸ »Ako naš um ostane zatočenik mentaliteta nacionalne države, ako ne vidimo preko granica nacionalnih država, onda će ostati ovo što je sada, ova privremenost koja se može prolongirati«, György Konrád, »Beč & Srednja Europa«, Gordogan, Zagreb, 1987, br. 23–24, str. 92.

⁷⁹ Milan Kundera, »Tragedija Srednje Europe«, u: Jacques Le Rider. Mitteleuropa, Zagreb, 1998, str. 199.

⁸⁰ Nacionalizam je u »umjerenim količinama« konstruktivan ako se želi sačuvati kulturni identitet, jezik, vjeru, način življenja te raznolikost zajednice u kojoj se on javlja.

zahtijeva da se, zbog promjene mjesta boravka, iskorijeni iz svoje kulturno-nacionalne i religijske baštine koja je bitna sastojnica ne samo zajednica, već i pojedinaca.

LITERATURA

- A pannonthlami Föapátság Története, sv. 4 (ur. László Erdély). Budapest, 1906.
- Bibó, István. *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*. Pariz, 1993.
- Bleiburg: otvoreni dossier (ur. Marko Grčić). Zagreb, Vjesnik, 1990.
- Domini, Mirjana; Anić, Josip. »Hrvati u Sloveniji i migracijski procesi na slovensko-hrvatskim prostorima«, u: *Hrvati u Sloveniji* (ur. Mirjana Domini). Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 1997, str. 127–139.
- Droz, Jacques. *L'Europe centrale: evolution historique de l'idée de »Mitteleuropa«*. Pariz, Payot, 1960.
- Emrich, Štefan. »Uloga novin u političkom gibanju«, u: *Novine i časopisi Gradišćanskih Hrvatov. Željezno*, Hrvatsko štamparsko društvo, 1985, str. 29–36.
- Godišnjak 2001. Zagreb, Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2002.
- Gradišćanski zemaljski arhiv, Arhiv Zemaljske vlade, br. 4-223/I-1922.
- Huntington, Samuel P. *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Zagreb, Izvori, 1998.
- Konrád, György. »Beč & Srednja Europa«. Gordogan, Zagreb, 1987, br. 23–24.
- Kundera, Milan. »Tragedija Srednje Europe«, u: *Jacques Le Rider, Mitteleuropa*. Zagreb, Barbat, 1998.
- Leksikon migracijskoga i etničkog nazivlja (ur. Emil Heršak). Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, Školska knjiga, 1998.
- Magyar statisztikai zsebköny. Budapest, 1940.
- Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru (ur. M. Domini). Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 2002.
- Migration Processes in Central and Eastern Europe*. Warsaw, ILO, MLSP, 1995.
- Miklós, Fűzes. »A németiség kitelepitésének demográfiai következményei Baranyaban (1946-1949)«, u: *Baranyai demográfiai Tanulmányok, Pécs, [s.a.]*, str. 51–72.
- Milosz, Czeslav. *Srednjoeuropski pogledi*. Gallimard, 1986.
- Narodi Europe* (prir. Felipe Fernández-Armesto). Zagreb, Naklada Zadro, 1997.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, sv. 6. Zagreb, 1980.
- Petrović, Ruža. *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1987.
- Pokos, Nenad. »Kretanje stanovništva i etnički sastav prigraničnog pojasa«, u: *Hrvati u Sloveniji* (ur. Mirjana Domini). Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 1997, str. 163–175.

»Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads«, u: Yearbook of the Research Group on International Migration. Budapest, the Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Science, 1995.

Stanojević, S. Narodna enciklopedija, knj. 4. Beograd, 1925.

Weiner, Myron. Global Migration Crisis. New York, 1995.

SUMMARY

MIGRATIONS AND »MIGRATIONS« IN SHAPING OF THE ETHNIC MAP OF THE PANONIAN SPACE

Mirjana DOMINI

The article deals with some aspects of shaping of the ethnic map of the Panonian space with emphasis being placed on mobility of the population, and on influence of political-legal factors on migrations in the Panonian space, and on »decoding« migrant population.

The observing of mobility of the population and changes of ethnic structure of the mentioned space reveals the character of natural, geographical, economic, and other determinants of the space, and as well the role of shaping of state entities in the given space during the surveyed historical period. Thus borders and bordering areas, relations between the states of the area and broader, and the processes of integration and disintegration determine the »frame« of migratory movements.

Interethnic tensions and wars, economic crises and natural catastrophes – situations that lead to massive moves of population with a consequence of transformation of mainly temporary to permanent emigration population – not infrequently they are accompanied by administrative solutions and political interventions. It is this very administrative-political, almost disregarded component, that is distinctive for the interpretation of migrations in the Panonian space in which, we can say, redefining of the ethnic map of the space is becoming practice and not exception. In that context, the self-identification of the individual and one's sensation of affiliation to a certain group or the national compared to regional/sub-regional and global, is being questioned.

NACIONALNE MANJINE U PANONIJI KAO PREŽICI MASOVNIH MIGRACIJA STANOVNIŠTVA

ANTE LAUŠIĆ

I. GEOGRAFSKO I POVIJESNO ODREĐENJE PANONIJE

Odmah na početku želimo najprije odrediti dva pojma o kojima ćemo raspravljati. To su Panonija i nacionalne manjine.

Panonija je za geografe prostrana srednjoeuropska nizina, na teritoriju današnjih samostalnih država Mađarske, Rumunjske, Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Austrije i Slovačke, a na krajnjem sjeveroistoku ulazi i u Zakarpatsku oblast Ukrajine. Obuhvaća oko 200 tisuća kvadratnih kilometara (više od dvaput nego što iznosi cjelokupni teritorij Mađarske, odnosno skoro je četiri puta veća od Republike Hrvatske). Prostire se u porječju srednjeg Dunava, najdulje europske rječnoplovne arterije, od kojeg na panonski dio otpada oko 900 kilometara. Sa sjevera i istoka je okružuju Karpati, sa zapada Istočne Alpe, s jugoistoka Rodopske i juga Dinarske planine. Panonska nizina je otvoren ravničarski kraj, s izdvojenim i rijetkim otočnim planinama, zbog čega se smatra agrarno najvrednijim u Europi, pa otuda i njezina gusta naseljenost. Zajedno s Bečkom zavalom na sjeverozapadu ima izuzetno prometno značenje.¹

Znatno teže od ovih geografskih određenja je navesti sva relevantna povijesna zbivanja na ovim panonskim prostorima, pa ćemo se zadovoljiti samo sažetim prikazom bitnim za temu o kojoj govorimo. Iako se Panonija kao administrativno upravno područje formirala tek pod konac stare ere za vrijeme Rimljana, povijest nas uči da su već na početku IV. st.pr.n.e. Kelti (Gali) iz svoje prvotne domovine Galije (današnje Francuske), prije osvajanja Balkanskog poluotoka, morali prethodno zauzeti oblasti Posavlja i srednjega Podunavlja, pokorivši »sva plemena, koja su se poslije zvala skupnim imenom Panonci, osnovaše na sjeveru Save svoju vlast i sagradiše tu kod sutoka Kupe i Save čvrsti grad Segesticu (poslije, Siscia, danas Sisak)«. ²

Dugo vremensko razdoblje supremacije kulture grčko-rimskog robovlasničkog društva u trajanju dužem od dvanaest stoljeća (od prvih pojava arhajske umjetnosti u Grčkoj iz VIII. st.pr.n.e. do raspada Zapadnog Rimskog Carstva, 476. n.e.) u užem se značenju uobičajilo nazivati antikom (od lat. antiquus: star, starinski).

¹ Opća enciklopedija JLZ, Zagreb, 1980., str. 197.

² Vjekoslav Klaić: Povijest Hrvata, knj. I, Zagreb, 1988., str. 33.

Glavna antička središta su Rim, Atena, Antiohija, Aleksandrija, a antičko ime za rimsku pokrajinu na ovim prostorima je Ilirik. Nastanjuju ga brojna ilirska, ili pomiješana ilirsko-keltska plemena. U njegovom panonskom dijelu poznati su Jasi, Kolapijani, Varcijani i Breuci. Iako su, moglo bi se reći, na rubu antičkog svijeta i ovdje se manifestiraju specifični kulturni utjecaji i s istočnih i sa zapadnih područja.

Rimljani su u Panoniju počeli prodirati i prije Oktavijana (35. g. pr.n.e.). Panonci, narod srodan Ilirima, mjestimično pomiješani s ranije prispjelim Keltima, plemenski nesložni i neorganizirani, teško su se mogli uspješno odupirati Rimljanima, te poslije jačega trogodišnjeg Batonskog rata (12. do 9. g. pr.n.e.) pod njih i potpadoše. Od tada i ime rimske pokrajine Ilirik gubi svoje prethodno značenje, a Pannonia ga stječe. Na početku II. st. n.e. Pannonia je podijeljena na Gornju (Pannonia Superior) na zapadu i Donju (Pannonia Inferior) na istoku. Otada objema vladahu Rimljani stoljećima.³

Godine 297. car je Dioklecijan, provodeći novu administrativnu organizaciju carstva, Pannoniu Superior podijelio na Prvu (Pannonia Superior) sa sjedištem u Savariji (današnji Szombathely) i Savsku (Pannonia Savia ili Pannonia Ripariensis ili Pannonia Interamnesis) kojoj je centar bio Siscia (Sisak). I Donju (Pannonia Inferior) također je podijelio: na Drugu (Pannonia Secunda ili Pannonia Inferior) sa središtem u Sirmiumu (Mitrovica) i Pannoniu Valeriu (po kćeri Valeriji) kojoj je sjedište bilo Sopia (Pečuh). Sve se četiri kod diobe carstva na zapadno i istočno (395.) pripale Zapadnom.

Osim spomenutih centara provincija, veća su središta u Panoniji bila: Vindobona (Beč), Carnuntum (Deutsch-Altenburg), Arabona (Győr), Brigetio (kod Komároma), Aquincum (Obuda), Mursa (Osijek), Taurunum (Zemun), Cibraianae (Székesfehérvár) i Scarbantia (Sopron). Lokaliteti ovih većih središta najbolje pokazuju golemu prostornost regiona, ali također odsustvo metro-politanskog centra.

Osim Kelta i Rimljana, ovim su prostorima protutnjale brojne vojske i plemena, što najbolje svjedoči o njihovu geografsko-strateškom i prometnom značaju. To će najbolje pokazati i razdoblje velikih migracija »barbarskih«, mongolskih germanskih, sarmatskih, slavenskih i drugih plemena poslije podjele carstva (395.), a poglavito u vrijeme tzv. »velike seobe naroda«.

Uoči ovog golemog prostornog i masovnog kretanja stanovništva Rimsko je Carstvo bilo okruženo pretežito germanskim plemenima: Istočni su Goti (Ostrogoti) bili oko Crnog mora, Zapadni Goti (Vizigoti) u Daciji, Vandali u Panoniji, Svevi u Moravskoj, Alemanni na gornjoj Rajni.⁴

Inicijalna kretanja u velikoj seobi započela su mongolska plemena Huna, kada su prešavši Volgu (375.) pokorili najprije Ostrogote, pa potom pritisnuli i Vizigote. Smjer nadiranja je, naravno, bio od istoka zapadu, pa prema tome i Rimskom

³ V. Klaić: isto, str. 36.

⁴ Opća enciklopedija JLZ, tom 7, str. 380.

Carstvu. Panonija najprije dolazi pod vlast Ostrogota (453.) koji su joj bili prvi istočni susjedi (u Daciji). Langobardi zauzimlju Panoniju 527., pa Avari 568. S Avarima u VI. st. dolaze i Slaveni. (O seobi Slavena, koji se javljaju pod općim imenima Venedi, Slaveni i Anti, u povijesnim je izvorima značajno manje podataka nego o seobama Germana.) Avari i Južni Slaveni zajedno provaljuju u Bizantsko Carstvo. Neke legende govore da su Avari u svom pohodu na jug, zauzevši Balkanski poluotok, stigli i do Peloponeza, pa preko njega i na egejske otoke, pa i do Male Azije. Zabilježeno je, pak, da kad je potkraj VIII. st. Karlo Veliki uništio državu Avara, na panonskim su zauzetim prostorima i dalje ostali Slaveni.

Velika kretanja u okviru seobe naroda stišavaju se polovicom VII. st., a germanska i slavenska plemena nastoje zadržati zaposjednuta područja. Iz njihovih tadašnjih vojnih demokracija postupno se razvijaju u novim uvjetima nove državne organizacije. Opravdano je stoga kazati kako je velika seoba naroda stvorila čvrstu podlogu za novu političku sliku srednjovjekovne Europe.

II. RIMSKA PROVINCIJA PANONIJA I NJENE PROMJENE

Sažeto, a cjelovito, razmatranje ovih burnih i brojnih povijesnih zbivanja tijekom dugog niza godina, pa i stoljeća, izazvanih čestim udarima osvajačkih etničkih skupina na autohtono ili već stacionirano stanovništvo, privremena primirja i suživot, transformacije procesa razvoja i stabilizacije etničke, narodne i državno-političke organizacije skoro da nije moguće.⁵

Ovdje smo željeli samo naznačiti teritorij antičke provincije Pannonije, prvotna osvajačka kretanja etničkih skupina i plemena preko nje i početak formiranja prvih ranofeudalnih država na ovom prostoru. (Jedni drže da se već krajem VII. stoljeća na sjeveru Panonske nizine počinje formirati moćna Velikomoravska država, dok su drugi skloniji tu tvorevinu nazivati velikim plemenskim savezom.)

Moramo ovdje sasvim jasno i izričito kazati, da se etničnost kroz povijest vrlo postupno razvijala, te da ona u ranom srednjem vijeku i ne može imati ono značenje koje joj kasnije pridajemo.⁶ Neki su oblici etničkog osjećaja sigurno postojali, ali je njihov sadržaj bio primjeren onome vremenu, pa o narodnosnim sastavima nekog teritorija ranijih razdoblja možemo govoriti tek uvjetno, nesustavno i posredno.⁷

Uz ovu neophodnu napomenu o potrebi razlikovanja etniciteta tijekom povijesti (od rodovsko-plemenskih društava do naroda i nacije, kao globalnih

⁵ Jelovina J. Dušan: »Nacionalnost u prošlosti i sadašnjosti«, (feljton) Slobodna Dalmacija, Split, 2002.

⁶ Povijest prije XIX. st. uopće ne poznaje sustavnog narodnosnog popisa stanovništva neke zemlje, koji bi se temeljio na osobnim iskazima popisivanih. O tome se zaključuje posredno na temelju sekundarnih izvora, pa i to problematično. Vidi u: Heršak, 1999. g.

⁷ Neven Budak: »Etničnost i povijest«, u: Emil Heršak (ur.) Etničnost i povijest, Zagreb, 1999, str. 11-24.

društvenih skupina), dakle etničkih zajednica u starim društvima i njihovih modernizacijskih produkata građanskog društva, moramo također istaknuti da u ovom sažetom povijesnom prikazu nismo ni spomenuli sve panonske skitače i osvajače (recimo, Karolinge, Bugare, Turke, ali i druga.). Kažimo ipak ovdje, da potkraj IX. stoljeća preko Karpata u Panoniju prodiru Mađari, plemena ugro-finske skupine, koji zajedno sa Samojedima čine grupu Uralskih naroda. Ratnički raspoloženi potiskuju ranije pristigle Slavene i zaposjedaju Pannoniu Valeriju i Prvu Pannoniju, izuzev njezin sjeverozapadni dio koji su držali Goti. Savska Panonija i Druga Panonija ostale su u posjedu Slavena. Od toga se vremena, dakle od početka X. stoljeća, gubi i ime Panonija, odnosno rabi se tek kao arhaizam, ili da bi se nešto specifično geografski odredilo.

Dakle prošlost većine naroda prekrivena je neprozirnim velom tajne. To vrijedi i za one koji su u prošlosti imali središnju ulogu, a posebno za male kakav je i naš hrvatski. Umjesto historiografskih izvora srećemo mitove i legende. Ovdje ćemo ipak, iz razumljivih razloga, nešto više reći o povijesti Hrvata, te narodnosnim strukturama suvremenih panonskih zemalja.

III. NASELJAVANJE HRVATA KROZ PANONSKU NIZINU

Dva stara grčka natpisa (iz II. i III. st.) s osobnim imenom Horóathos (ili Horúathos) s ušća Dona u Azov, te dva nešto kasnija poslavenjena plemena - Hrvata u Poljskoj i Hrvati u sjeveroistočnoj Češkoj potvrđuju naše staro postojanje i drevnu izmiješanost sa slavenskim i neslavenskim pučanstvom na teritoriju kojeg su nastavili. Pradomovina Hrvata bila je Velika ili Bijela Hrvatska, uz gornju Vislu sa središtem u Krakovu, koja se održala do kraja IX. stoljeća, kada je pripala najprije velikomoravskoj, a zatim češkoj (X. st.) i poljskoj državi (XI. st.). Tijekom mijena ovih gospodara postupno nestaje ime Hrvat kao naziv za tamošnje stanovništvo.⁸

Hrvati su, kao i plemena u koja su bili uključeni, migrirali na razne strane. Vjeruje se, da se samo dio Hrvata iz pradomovine odselio na jug, u današnju Hrvatsku (tijekom avarsko-slavenskih prodora kroz panonske ravnice i navala na oslabjeli Bizant). Navodno ih u pomoć pozvao bizantski car Heraklije, prezauzet borbama s Perzijancima. Tako su, dakle, kroz Panoniju, baš kao i puno puta dotad, prošli i osvajači i njihovi progonitelji.

O povijesti Hrvata iz prva dva stoljeća poslije doseljenja u novu domovinu (VII. i VIII. st.) znamo vrlo malo: dvojstvo sjeverne i južne kneževine i stanoviti plemenski savez među njima, u kojem je sjeverna slala južnoj poslanstva s darovima priznajući njezina vladara kao prvoga među jednakima.⁹ Iako, kako vidimo, stanoviti primat ima primorska kneževina, u našem nam je kontekstu zanimljivija posavska, odnosno njezin teritorij poslije sjedinjenja.

⁸ Trpimir Macan: Povijest hrvatskoga naroda, Zagreb, 1992., str. 15.

⁹ T. Macan; isto, str. 18.

Sjeverna hrvatska kneževina između Save, Drave i Dunava se već u VIII. st. našla na udaru moćnih franačkih vojnih pohoda. (Franci su kasnije zavladao i primorskom kneževinom.) Poslije moćnoga Karla Velikoga u posavskoj hrvatskoj državi učestala su nasilja franačkih gospodara, pa se Ljudevit, potican od Bizanta, dignuo na ustanak. Uzaludno su ga pomagali i istočni Slovenci i Timočani, jer je na kraju ipak morao bježati. U zbjegu je iz potaje, vjerojatno na nagovor Franaka, ubijen. Njegov je ustanak ipak uzdrmao franačku vlast u ovim krajevima, što iskorištavaju Bugari i 827. zauzimaju Srijem i istočnu Slavoniju. U preostalom dijelu posavske Hrvatske postavljaju svog vazala. Ubrzo će ga Franci maknuti i ponovno zavladatao cijelom sjevernom hrvatskom kneževinom. Točnije, oni će postaviti svog vazala. Zakratko na ove će prostore stupiti konjanička plemena Mađara, u sukobima s kojima će i ovaj vazal zaglaviti.

Ovo i kasnija hrvatska iskustva s Mađarima svjedoče kako panonska nizina nije uvijek bila samo teritorij osvajačkih presezanja sa strane, nego su i plemena koja su nju nastavali imali istih pretenzija spram susjeda. Osim Hrvatima, događalo se to i drugima, a osvajači i nisu bili uvijek Mađari.

Tomislavovo kraljevanje znamenito je po mnogome: sjedinio hrvatske zemlje, učvrstio hrvatsku vlast na istočnoj obali Jadrana, omogućio živu trgovinu u hrvatskim jadranskim lukama ratarskim i stočarskim proizvodima, drvom, ribom i soli, tješnje povezao dalmatinske gradove i otoke s unutrašnjošću itd., ali je upamćen i po tome, jer je uspješno odbio i Mađare (oko 920.) i Bugare (926.) i osigurao narodni i državni opstanak Hrvatima.

Za Tomislavove nasljednike nastupila su teška vremena. Istina, dvojica prvih - Trpimir i Krešimir I. - uspijevaju Hrvatsku održati jednako veliku i jaku, ali je već za njegova unuka, kralja Miroslava (945.-949.), buknuo rat za kraljevsku krunu. Prijestolni rat je značajno oslabio Hrvatsku (smanjila joj se vojska zbog smanjenja broja slobodnih seljaka¹⁰, mornarica joj se prepolovila, a granične se zemlje od nje odijelile: Brač, Hvar i Vis opet su se priključili Neretvanskoj Kneževini, dalmatinski se gradovi ponovno približili Bizantu, malena se Bosna odcijepila). Zbog rata s Bizantom oslabljenim Bugarima (950.) Mađari preotimaju istočnu Slavoniju i Srijem. Kasnije će (1027.) ugarski kralj Stjepan I. Arpadović, iz obiteljskih razloga¹¹, Hrvatskoj oteti pogranične krajeve južno od Drave, i dati ih na vladanje hrvatskom rođaku Stjepanu. Hrvatska se tako opet podijelila (i Bizant učvrstio vlast nad dalmatinskim gradovima).

Krešimir IV., zbog mnogočega znamenit za hrvatsku povijest, obnavlja jedinstvo

¹⁰ U ranom srednjem vijeku osnova hrvatskog društva bili su slobodni pripadnici seoske općine, koji su išli u vojsku, zidali i čuvali gradove, održavali putove i mostove. (Macan, 1992 :37).

¹¹ Nakon bune u Veneciji (1024.-1026.) protjerani dužd Oton bio je brat Hicele, žene hrvatskog kraljevića Stjepana, sina Svetoslava Suronje, a njegova je žena bila sestra ugarskog kralja Stjepana I. Arpadovića. I Oton i Stjepan bili su u zbjegu na dvoru svoga mađarskog rođaka.

hrvatske države, u kojoj je Slavonija njezin sastavni dio (u njoj banuje Zvonimir, muž arpadske kraljevine Jelene). Ponovno okuplja Bosnu i Neretvansku Kneževinu. Potiče razvoj gradova, obilato dariva crkvu i na taj način ubrzava feudalizaciju hrvatskog društva, čemu pridonose i različite kraljevske darovnice istaknutim pojedincima.

Nakon smrti Krešimirova sinovca Stjepana II. (1089.-1091.), dakle pod konac XI. stoljeća, u Hrvatskoj su izbili neredi. Zvonimirova udovica Jelena, dio hrvatskih velikaša i dalmatinski gradovi nastojali su da hrvatski vladar postane ugarski kralj Ladislav, tumačeći to nasljednim pravom. Drugi su se tome opirali. U bojazni od ugarskog jačanja, Bizant je bio skloniji ovim potonjim, pa Ugre oslabi i na njih potiče susjedne Kumane. Ladislav koji je već dotad, bez borbe, bio zauzeo zemlju sjeverno od Gvozda morao se povući iz Hrvatske, ali je u njoj svejedno ostavio kao posebnog vladara sinovca Alma. Iako samim ovim sjeverna Hrvatska nije još bila pripojena Ugarskoj, i ovakvo je cijepanje stvarno značilo njezino slabljenje. Kako bi sačuvali svoju cjelovitost i nezavisnost Hrvati su se okupili oko izabranoga kralja Petra, poznatoga i kao Svačić (1093.-1097.), koji je uspio protjerati Ladislavovog povjerenika Alma i sjediniti Hrvatsku do Drave. Ta obnovljena jedinstvena Hrvatska nije bila duga vijeka, jer je u nju uskoro (1097.) provalio ugarski kralj Koloman. Na Gvozdu je uspio pobijediti hrvatsku vojsku. Tu je poginuo i kralj Petar, pa se u njegov spomen od tada Gvozd naziva Petrova gora.

Nakon teškoga mađarskog poraza u Galiciji (1099.) Hrvati su ih uspjeli potisnuti iz Hrvatske, nakon čega ovi odustaju od oružanog povratka. Nesmetanu i dugotrajniju vlast nad ovim prostorima odlučili su umjesto rata ostvariti pregovorima. Godine 1102. Koloman je zaista i ostvario željenu nagodbu, poznatu kao »Pacta conventa«. Istaknuti hrvatski velikaši pristali su ga priznati za hrvatskog kralja i o vlastitu trošku braniti hrvatsku zemlju do Drave, a o kraljevu i s onu stranu Drave, dok se Koloman obvezao na posebnu krunidbu za hrvatskoga kralja, priznao je posebnost hrvatskog sabora za hrvatske državne poslove, a velikašima garantirao nesmetano uživanje njihovih posjeda i oslobođanje od daća.

Davna želja i zamisao Mađara da pokore Hrvatsku i Dalmaciju, te preko Slavonije iziđu iz svoje kontinentalne zatvorenosti na more, kao da se konačno počela ostvarivati. Takvim planovima stajali su na putu i Bizant i Mletačka Republika, ali i kraljevskim donacijama dotad ojačali sloj hrvatskog feudalnog plemstva. Za vrijeme Bele IV. na Ugarsku i Hrvatsku nahrupila je i tatarsko (mongolska) najezda (1241. i 1242.), harajući i pustošeći sve pred sobom, prekinuta tek viješću da im je u zavičaju umro veliki kan Ogotaj.¹²

Nakon tatarske provale u sjevernoj su Hrvatskoj sagrađeni utvrđeni gradovi: Kalnik kod Križevaca, Medvedgrad kod Zagreba, Garić u Moslavini, Lipovac i Okić kod Samobora. Panoniju je s morem spajao tzv. Vojnički put, koji je u nas vodio

¹² Po koji put bismo ovdje mogli ponoviti, da nimalo ne čudi što je »Claudio Magris u svojoj sjajnoj knjizi »Dunav« priču pod naslovom »Panonija« započeo podnaslovom »Na vratima Azije«? Panonija i Azija su u povijesti bile sudbinski povezane.

preko Koprivnice, Križevaca, Zagreba, Cetina, Drežnika, Bihaća, Lapca i Knina do Splita, s odvojcima za Senj i Zadar.¹³ Vojničku se cestu spominje i kao Honhodut (mađ.).

Izumirućem dinastije Arpadovića¹⁴ Hrvatska je pod vlašću Anžuvina (Karlo, 1301.-1342., Ludovik, 1342.-1382., itd.), ali to izlazi izvan konteksta panonskih migracija, pa se na tome ne želimo zadržavati.¹⁵ Recimo samo, da jezgra žiteljstva u Slavoniji ostade ista kao i za prijašnjih stoljeća; zovu se Slovinci (Sclavi), a u Hrvatskoj Hrvati (Croatae). (Klaić, III., s. 22.) U Slavoniji se naseljavaju i rijetki Ugri različitih narodnosti, najviše tako što im neki kraljevi podjeljuju imanja i časti, ali ih domaći redovito razlikuju kao Ungarus. Otprilike u isto vrijeme (XIV. st.) u slavonske gradske općine stiže i nešto Francuza (gosti=hospites, Gallicus).

Iako kratak i skokovit, ovaj prikaz nikako ne može zaobići osmanlijski (opet, istočnjački!) prodor na panonske prostore. Bio je dugotrajan i ostavio je goleme migracijske posljedice.¹⁶ Već početkom XV. st. Osmanlije (Turci) se sve više približavaju hrvatskim zemljama. Kralja Žigmunda su Turci prvi put pobijedili kod Nikopolja 1396., a nakon njegova poraza i kod Doboja (1415.) Turci su prvi put prodrli i u Hrvatsku. Nakon pada Bosne (1463.) hrvatske su pogranične zemlje bile neposredno izložene turskim napadajima. Prvi poraz hrvatskog plemstva bio je na Krbavskom polju kod Udbine (1493.), pa od tada započinje stoljetna borba s moćnom osmanlijskom silom kojoj razjedinjeno hrvatsko društvo pruža otpor. Uplašeno i ugroženo stanovništvo bježi u sigurnije krajeve.

Iako su Turci još 1521. zauzeli dio Srijema i poharali istočnu Slavoniju, tek su pet godina poslije osvojili Ilok, Vukovar i Osijek, te prodrli u Ugarsku. Ova je bila na rubu građanskog rata, bez okupljene vojske i novca. Ne čekajući glavninu hrvatske vojske s Krstom Frankopanom, ni erdeljsku s Ivanom Zapoljskim, godine 1526. Ugari su se kod Molača odlučili suprotstaviti turskom osvajaču. Boj je bio odlučan nakon nepuna dva sata borbe. Vojska Sulejmana II. Veličanstvenog pobila je oko dvadeset tisuća vojnika hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika II. Jagelovića, koji je i sam stradao. Ovim je omogućen daljnji turski prodor u Europu.

IV. RASELJAVANJE HRVATA I FORMIRANJE VOJNE KRAJINE

Dvije najgore posljedice turske provale za Hrvate bile su raseljavanje hrvatskoga naroda i formiranje Vojne krajine.

Nakon boja na Krbavskom polju (1493.) počele su stoljetne seobe i drugi

¹³ T. Macan: isto, str. 104.

¹⁴ Mađarska dinastija nazvana po imenu velikoga kneza Arpada, pod kojom su se Mađari naselili u Podunavlju, bili kristijanizirani i organizirali svoju srednjovjekovnu državu.

¹⁵ Karlo II. bio je oženjen s Marijom, unukom hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. Tako nas i francusko-napuljski kraljevi dopadoše.

¹⁶ O njima ćemo kazati samo nešto najopćenitije.

migracijsko-populacijski gubici Hrvata. Procjenjuje se da je do kraja XVIII. stoljeća iselilo, raselilo, poginulo, bilo zarobljeno ili u roblje odvedeno više od milijun i pol Hrvata! Ugroženo stanovništvo bježalo je, zapravo povlačilo se, u zaštićene krajeve Pokuplja, na područje današnje Slovenije, u zapadnu Ugarsku. Nastaju hrvatske naseobine u južnoj Slovačkoj (naselili 84 općine) i Mađarskoj oko Soprona (iz Slavonije i Srijema, ali i iz Like i Hrvatskog primorja), u Gradišću (iz Slavonije, Pokuplja, te drugih krajeva). Za sobom su ostavljali pusta zemljišta i poginulu rodbinu. Podaci o seobama su nepouzdana ili ponekad pretjerana (sto tisuća Hrvata u Mađarskoj, 35 000 u Austriji, 10 000 u Rumunjskoj, 7 000 u Slovačkoj), ali oni nedvojbeno pokazuju težinu historijske kataklizme turske navale. Poginuli i odvedeni u roblje (»danak u krvi«) samo pridonose ovoj demografskoj retorziiji. Osim toga, ima li se na umu da su dobrim dijelom bježali imućniji i okretniji, a ginuli životno i tjelesno jači i sposobniji, tek se tada donekle može ocijeniti trajnost i težina ovoga osvajačkog pohoda.

Rekosmo da je i formiranje Vojne krajine teška posljedica turskih aspiracija na što dublji prodor u Europu. Naime, kako bi se bez i malo pretjerivanja moglo reći kako su Osmanlijama najljući protivnici bili baš Hrvati, ne čudi što se baš na hrvatskim prostorima organizira obrambeni pojas s posebnim vojnim poretkom. Ta ideja kralja Žigmunda i Matije Korvina (iz XV. stoljeća) je početak krajiške organizacije. Dolaskom Habsburgovaca za hrvatsko-ugarske vladare (u prvoj polovici XVI. stoljeća) počinje organiziranje Vojne krajine.

U početku su kraljevske krajišnike utvrde samo pod dva zapovjedništva, dok su ostale pogranične gradove branili hrvatski feudalcima. Zbog oskudice vlastitih sredstava feudalcima postepeno prepuštaju svoju brigu kralju. Financiraju ju uglavnom unutrašnjoaustrijski staleži, a u vojnim stvarima njom upravlja Ratno vijeće u Grazu. Hrvatski ban i Sabor nad njom nemaju ingerencija. Za krajišnike se regrutiraju mahom pridošlice iz turskih područja, uglavnom Vlasi, koji se uporno opiru gospodarskoj i političkoj ovisnosti o hrvatskim feudalcima, banu i Saboru. Uživaju tzv. »vlaška prava«, a od 1630. i stanovitu autonomiju (Statuta Valachorum Ferdinanda II.). Tako su hrvatski feudalcima izgubili bitku za Vojnu krajinu, izuzetu iz vlasti bana i Hrvatskog sabora. Podvrgavanjem Vojne krajine centralnoj vlasti Hrvatski sabor se nikada nije pomirio, jer je to značilo izuzeće velikog dijela Hrvatske ispod njegove i banske vlasti, a ujedno značajnu promjenu narodnosnog sastava stanovništva. Tek slabljenjem turske opasnosti dolazi do njezina razvojačenja (1873.) i njezina sjedinjenja s Hrvatskom (1881.).

Ima li se u vidu, da se Vojna krajina u Hrvatskoj prostirala na oko osam tisuća kvadratnih kilometara, da tu nije priznavana ni sudbena ni vlast bana ni Sabora, da su u njoj većinom zapovijedali njemački generali (oslonac i eksponent Habsburgovaca), da krajišnici nisu davali ni kmetske daće plemstvu niti desetinu crkvi, a uživali su druge povlastice (sloboda trgovine i drugog privređivanja) i, što je najvažnije, da je takav sustav dugo trajao, sasvim je razumljivo da se sve ovo poslije

nepovoljno odrazilo na hrvatsku zemljišnu obnovu nakon prvih velikih turskih poraza.

Analogno zbivanjima u Hrvatskoj događalo se u Bosni, Srbiji, odnosno Vojvodini. Za ugarsko-turskih ratova srpsko stanovništvo bježi u Srijem, u krajeve između Mure i Tise, te u Banat i Bačku. Godine 1404. despot Stefan Lazarević postao je vazal kralja Žigmunda, dobivši za uzvrat Beograd i Mačvu. Ta je despotovina postala tampon zona za obranu Mađarske pred Turcima. Padom despotovine pod tursku vlast povećala se opasnost za Južnu Ugarsku, pa Matijaš Korvin (između 1479. i 1483.) dopušta naseljavanje oko 200 tisuća Srba u granične krajeve.

Poslije poraza hrvatsko-ugarske vojske na Mohačkom polju (1526.) turski je nalet bio još zčeći. Do 1529. pokoren je Srijem, 1540. Bačka, 1551.-1552. Banat. Sve do kraja XVI. stoljeća Srbi se masovno povlače pred Turcima iz sjeverne Srbije i sjeveroistočne Bosne. Naknadne represalije Turaka, pa onda upad Tatara, opustošile su krajeve koje su Srbi naselili, pa se raseljavaju u Srijem i istočnu Slavoniju. U napuštena sela oko Subotice, Sombora i Baje doseljavaju se Hrvati Bunjevci. Poslije poraza austrijske vojske u ratu s Turcima (1683.-1699.) uslijedila je velika seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem Crnojevićem (naseljavaju se od Zemuna do Budima).

U ovo vrijeme se u Bačku i Baranju naselilo mnogo Hrvata, koji su se i tu, pod svojim kapetanima, borili s Turcima. Poslije, kada je dobar dio Bačke bio pretvoren u krajinu, i na ove Hrvate je pao teret vojničke službe. Obveze su im bile slične onima krajišnika u Hrvatskoj.

»Nakon turskog poraza kod Sente i prodore Eugena Savojskog do Sarajeva 1697. (nakon čijega se povlačenja iz Bosne u Slavoniju preselilo oko deset tisuća Hrvata) u Karlovcima je 1699. sklopljen mir.«¹⁷

V. HRVATI I TURCI NA PANONSKIM PROSTORIMA

U južnoslavenskim se narodima dugo i opravdano, ali često i neopravdano govorilo o Turcima. Uostalom, o osvajačima i ekspanzionistima nikada se i nigdje nije pohvalno izražavalo. Hrvati spram Turaka za to imaju najmanje razloga. Bili su i panonska i europska Krajina (granica, konfin) prema njima. Tukli su se s njima i na hrvatskim i na stranim teritorijama, a vrlo vjerojatno su im i žrtve bile najveće.

Ovdje nije mjesto da evociramo, na široko, hrvatsko-tursko historijsko pamćenje (od bana Derenčina, 1493. do Turske Hrvatske iz XVIII. stoljeća). Ovo uopće ne znači da se Hrvati ne sjećaju:

- 1526. kada su turske snage pod vodstvom Sulejmana II. zauzele Budim, tu osnovale pašaluk i u njemu zavele okupacijski sustav kao i u drugim osvojenim zemljama (i u toj bitci bilo je Hrvata);

¹⁷ T. Macan: isto, str. 225.

- 1566. kada je na čelu preostale posade sigetske utvrde Nikola Šubić Zrinski krenuo na posljednji juriš na Turke, u kojem su i on i njegovi sudrugovi izginuli (kada je iznenadna smrt Sulejmana Veličanstvenoga prisilila iscrpljene Turke na povlačenje, te na odustajanje od nakanjivanog napada na Beč);

- 1683. kada je, poslije duge opsade Beča, Jan III. Sobjeski, poljski kralj uz pomoć austrijskih četa do nogu potukao Turke i od kada je ta najezda završena (pobjedi su pridonijeli ustanci i pobune na Balkanu; Hrvati su i u njima i u bici¹⁸ značajno sudjelovali);

- 1691. i bitke kod Slankamena, kada se Turci odriču Ugarske, osim Banata, te sjeverne Hrvatske do Velebita i Une, cijele Slavonije osim jugoistočnog Srijema, te

- 1718. i Požarevačkog mira, kojim se Turska odriče, između ostaloga, i uskog pojasa hrvatskih zemalja južno od Save (ali i Imotskoga, Sinja, Vrlike i Knina). Priču i povijest, završimo ovim mirom.

VI. DRŽAVNE RETORZIJE I KONSOLIDACIJA

Ako prijelaz iz XIX. u XX. stoljeće uvjetno proglasimo ulaskom u novo (moderno) doba, moramo istovremeno ustvrditi da ni ono nije panonsku nizinu poštedito prisilnih (vojnih) migracija. Dovoljno je kazati da se u XX. stoljeću vodilo dva svjetska rata, i da ni jedan od njih nije poštedito ni ove prostore. Raspala su se tri europska carstva (austro-ugarsko, tursko i rusko). Utvrđene su nove granice i formirane nove države. Blokowska podijeljenost poslije Drugog rata i hladnoratovska konstelacija međunarodnih odnosa možda se najdrastičnije očitovala baš ovdje. To je na stanoviti način u značajnoj mjeri ograničilo migraciju stanovništva, iako su određene migratorne represije već bile provedene (izgon Nijemaca iz oslobođenih zemalja, Bleiburg i »Križni putovi« beš kroz Slavoniju, ruski »savjetnici« i »aparatchi« u satelitskim panonskim zemljama).

I ovakav sumaran historijski prikaz ne dopušta preskakanje nekih bitnih činjenica (raspad SSSR-a i Varšavskog ugovora, raspad ČSR-a i SFR Jugoslavije, osnutak novih država na ovim panonskim prostorima). Umjesto šire eksplikacije ovih krupnih događaja, zaustavit ćemo se na razmatranju recentne narodnosne strukture panonskih nacionalnih država. Pretpostavljamo, naime, da su prethodna historijska zbivanja na ovim teritorijima i migracije iz prošlosti ostavile svoje tragove upravo na narodnosnoj strukturi prostora zbivanja. Svakako da je i na prirodne, kao i na iznuđene ili prisilne promjene djelovao i vremenski čimbenik, ali je bitno i korisno provjeriti jesu li ostali barem neki prežici prethodnih događanja.

Moramo ovdje ipak istaći kako ne nanjeravamo praviti komparativnu analizu

¹⁸ Kažimo ovdje samo to, da autor knjige o Sibiru (u kojem je J. Križanić godinama tamnovao) Witsen piše da je naš - po Krleži najveći panslavist - Juraj Križanić za vrijeme opsade umro (otada se to uglavnom uzima kao historijska činjenica). Tri godine poslije, u oslobođenju Budima (1686.) sudjelovalo je oko deset tisuća vojnika iz Hrvatske.

prava etničkih manjina u pojedinim zemljama, jer bi to zahtijevalo duži i studiozniji rad, nego ćemo se zadovoljiti i samim podacima o brojčanoj narodnosnoj strukturi (ili procjenama) danas ili bližoj prošlosti.¹⁹

Već smo na početku kazali da panonski prostor dijeli više država, ili točnije: neke su sasvim na njemu (Mađarska), a druge samo manjim ili većim dijelom. Državne i panonske granice se ne poklapaju, pa će biti prilično teško utvrditi točne statističke podatke samo za panonske dijelove. Tako, primjerice, od zemalja nastalih raspadom bivše SFR Jugoslavije najviše panonskog prostora zauzima Republika Hrvatska (Slavonija, Baranja, Podravina i drugi ravničarski krajevi na sjeveru i sjeverozapadu zemlje) i Vojvodina (u Srbiji), a manje (Bosna i Hercegovina i Slovenija) ili nimalo (Crna Gora i Makedonija). Iz ovih i sličnih razloga iznesene podatke valja tretirati kao aproksimacije.

Da bismo potkrijepili gornju tvrdnju navodimo statističke podatke za Austro-Ugarsku pred I. svjetski rat (1910.) koja je ukupno brojila nešto manje od 51 i pol milijuna stanovnika. U njoj je (u okruglim brojkama) živjelo 12 milijuna Nijemaca, 10 milijuna Mađara, osam i pol Čeha i Slovaka, pet Poljaka, četiri Ukrajinaca, tri i pol Rumunja, tri Hrvata itd. Prema istim podacima pod ugarskom upravom je bilo približno 21 milijun (od kojih manje od 48 posto Mađara, ali i skoro po deset posto Nijemaca, Čeha i Slovaka, te Hrvata)!

Slične bismo analogije mogli pokazati sa stanovništvom koje je nastavalo bivšu višenacionalnu Jugoslaviju, koja se samo manjim dijelom prostirala na panonskim prostorima (Albanci na Kosovu i u Makedoniji, Crnogorci, Makedonci i drugi).

Središnja panonska država nesumnjivo je Mađarska. U njoj, što je prirodno, živi najviše Mađara, ali je vrlo značajna i rumunjska nacionalna manjina (prvenstveno u Erdelju). Tu su još i Slovaci, Česi, Hrvati, Srbi, kao brojnije etničke skupine. Zbog ovog konglomerata naroda čak ni ovu zemlju ne možemo smatrati prvenstveno jednonacionalnom državom. Isto tako valja kazati, da značajan broj Mađara živi izvan svoje matične države (u Europi i prekomorskim zemljama).²⁰

Osim u matičnoj državi Mađara²¹ najviše živi u susjednoj Rumunjskoj (oko milijun i sedamsto tisuća). Njihov broj bio je značajan i u bivšoj Čehoslovačkoj (skoro šesto tisuća stanovnika). Prema popisu iz 1991. u Vojvodini je skoro 17 posto stanovništva bilo mađarske narodnosti (točnije 339.491 Mađar), te u sjevernoj ravničarskoj Hrvatskoj blizu 35 tisuća. Manji broj je živio i u drugim krajevima bivše SFR Jugoslavije. Pored Mađara u susjednim zemljama, ima ih i u drugim europskim i prekomorskim zemljama.

¹⁹ Korisne informacije o pravima nacionalnih manjina zainteresirani mogu naći u knjizi Anđelka Milarđovića i Aleksandra Vukića »Manjine u Europi, Dokumenti« i njihovu vrlo inspirativnu predgovoru.

²⁰ Sjetimo se da su oni u ove panonske prostore stigli tek u IX. stoljeću i da ih samo tu živi više od deset milijuna.

²¹ Mađari, baš kao i Turci, zajedno sa Samojedima, čine grupu uralskih naroda i jezike im uvrštavamo u ugro-finsku skupinu.

VII. NARODNOSNA STRUKTURA PANONSKIH DRŽAVA

Uz sve ograde koje već rekosmo u svezi s gornjim naslovom, moramo se ipak osloniti na neke statističke podatke. Siniša Tatalović (2000:46-7)²², pozivajući se na Janjića, navodi da su Hrvati u Hrvatskoj u vrijeme posljednjeg popisa činili nešto manje od osamdeset posto (77,9%) ukupnog stanovništva; ostalo su bili pripadnici čak 22 nacionalne manjine (vidi nacrt Zakona o nacionalnim manjinama upućen Peteru Stemnebyju, voditelju Misije OESS-a u Hrvatskoj), od kojih je najviše bilo Srba, iako i njih značajno manje nego u prethodnom popisu.

Već smo na prethodnim stranicama nešto kazali o masovnim seobama Hrvata u doba pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.) pod Turke, a naročito poslije Krbavske bitke (1493.). Poslije opsade Beča i Kisega hrvatski i njemački feudalci vode hrvatske seljake i vojnike u sjeverne opustošene krajeve. Otuda Hrvati u Štajerskoj, u Gradišću, Slovačkoj, Moravskoj i Ugarskoj. Dio Hrvata iseljenih u Banat ostao je poslije Prvoga svjetskog rata u granicama Rumunjske. Seoba pastirskih Bunjevaca - Hrvata iz Hercegovine puni Bačku i Baranju, a dolaze i do Pešte. Godine 1715. javlja se znatnija migracija iz Like, kad Hrvati krajišnici prelaze u kmetove pečujskog biskupa. Računa se da danas u Mađarskoj živi oko 90 tisuća, u Austriji oko 30 tisuća, u Rumunjskoj oko 8 tisuća itd. U Moravskoj i Slovačkoj živi razsuto barem šest, sedam tisuća. Ovdje ne spominjemo migracije izvan panonskog konteksta (Abruzzi i prekomorsko iseljavanje).

Iz ovoga hrvatskog primjera vidimo, da su Hrvati panonskom migracijom stigli na Jadran, a da se jedan dio njih kasnije povratno tu i naselio. Sličnu sudbinu je doživio i jedan dio Srba, koji se pred Turcima odselio u Mađarsku, ali i dijelove Vojvodine (u Austrougarskoj).

Prehistorijsko stanovništvo današnje Rumunjske bili su Dačani. Formiranje rumunjskog naroda započinje njihovom romanizacijom nakon rimskog zauzimanja Dacije (II. st.), a stanovitu ulogu u njihovoj etnogenezi odigrali su i Goti, Huni, Avari, Slaveni, Mađari i drugi koji su prelazili preko teritorija naseljenog romansko-dačanskim stanovništvom. Uz ovakve utjecaje normalno je da ni ova država nije jednonacionalna, a osim toga već smo spomenuli i rumunjske Mađare, Hrvate, a ima i drugih. Ni svi Rumunji ne žive u Rumunjskoj. Ima ih u Moldaviji (možda više od dva milijuna), Ukrajini, Bugarskoj, Vojvodini, Mađarskoj i drugamo. Cincari-Aromuni, Vlasi i Čići su skupine koje govore rumunjskim dijalektima i jedinstvenog su etničkog supstrata. Janjić drži, da u ovoj zemlji živi više od deset posto drugih narodnosti. (Janjić, Dušan: »Država i etnička manjina«, Politička misao, 2000., str. 112.)

Prema popisu stanovništva iz 1991. u Vojvodini je živjelo nešto preko dva milijuna stanovnika, od kojih su natpolovična većina bili Srbi (56,8%). Najbrojnija etnička manjina bili su Mađari (16,9% ukupnog broja stanovnika), a poslije njih Hrvati (3,7%). Ako ovim potonjim, s pravom, pridodamo Hrvate - Bunjevce i Šokce (1,2%),

²² Siniša Tatalović: »Nacionalne manjine i sigurnost na jugoistoku Europe«, Zagreb, 2002., str. 27-47.

ukupno je Hrvata bilo blizu 5 posto. No, kako se među popisivanima 8,7 posto građana nacionalno izjasnilo kao Jugoslaven, s obzirom na političke prilike u kojima je popis izvršen, i među njima valja tražiti barem dio Hrvata (i drugih nacionalnosti). U Vojvodini je živjelo tada i 3,2 posto Slovaka i 1,9% Rumunja. Ostalih nacionalnosti bilo je značajno manje (Romi, Rusini, Ukrajinci i dr.). (Samardžić, 1999.)

Bosna i Hercegovina je po svom ustrojstvu višenacionalna država, pa je takav i njezin sjeverni dio (Bosanska Posavina, uvjetno: panonski dio). Bez obzira na »Daytonsko entitetsko rješenje) i u nedostatku podataka o narodnosnoj strukturi ovog teritorija, malo ćemo pogriješiti kažemo li kako su tu izmiješana tri konstitutivna naroda (Hrvati, Srbi, Muslimani) i neke manjinske skupine (primjerice, Romi, Talijani).

Među zemlje koje samo manjim dijelom zauzimaju panonski prostor svakako spada Slovenija. Njezino je stanovništvo ujedno narodnosno i najhomogenije (oko 94% su Slovenci). Značajnije nacionalne manjine u njoj su Mađari, Hrvati i Talijani. Nasuprot ovome, značajan broj Slovenaca živi izvan nacionalnih državnih granica (Koruška, Štajerska, Julijska krajina, Slovensko Porablje u Mađarskoj, Prekmurje, Gorica i Kras, prekooceanska emigracija, Hrvatska i drugi krajevi bivše zajedničke jugoslavenske države).

Austrija je narodnosno još homogenija od Slovenije, iako u njoj (u Koruškoj) živi oko 90 tisuća Slovenaca i u Burgenlandu i Beču skoro toliko Hrvata. Ostale su narodnosti: Česi, Slovaci, Poljaci, Mađari, Talijani. Ipak, 97 posto stanovništva su Austrijanci, a od ukupnog broja stanovnika njih 98,7% govori njemački.

Naposlijetku spomenimo Slovačku. Njezina je dijaspora također vrlo značajna (samo u SAD ima oko milijun i pol Slovaka!). Od europskih zemalja Slovaka je najviše u Mađarskoj (nešto preko sto tisuća), a samo nešto malo manje ih je bilo u krajevima bivše Jugoslavije. U Rumunjskoj živi 25.000, a u Poljskoj više od 20.000 Slovaka. Niti ova država nije jednonacionalna, jer i u njoj živi određen broj pripadnika nacionalnih manjina (poglavito pripadnika naroda iz susjednih država).

VIII. ZAKLJUČAK

Geografski položaj Panonske nizine između Srednje Europe i Istoka, ali i njezin reljef, pridonijeli su brojnim, čestim i dugotrajnim, prije svega osvajačkim, usputnim ili definitivnim, pohodima na ili preko njena tla. Vremena su prolazila, ali nove najezde nisu prestajale. Nicala su nova carstva i skončavala, ali se panonske migracije nisu prekidale. Ta stoljetna kretanja ratničkih plemena i vojski i neprekidna sukobljavanja, pomicanje i miješanje etniciteta u dodiru morali su ostaviti trajan trag na demografskoj slici panonskih država i naroda. I današnja narodnosna struktura država na ovim prostorima to zorno pokazuje.

IX. LITERATURA

- Budak, Neven: »Etničnost i povijest«, u: Emil Heršak (ur.) Etničnosti i povijest. Zagreb: IMIN, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
- Heršak, Emil: »Etničnost u prošlosti«, u: Emil Heršak (ur.) Etničnost i povijest. Zagreb: IMIN, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
- Jelovina Jelača, Dušan: »Nacionalnost u prošlosti i sadašnjosti«, višekratni feljton. Split: Slobodna Dalmacija, 2002.
- Klaić, Vjekoslav: »Povijest Hrvata«. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- Macan, Trpimir: »Povijest hrvatskoga naroda«. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske i Školska knjiga, 1992.
- Magris, Claudio: »Dunav«. Zagreb: Graphos marketing, 2000.
- Milardović, Anđelko i Aleksandar Vukić: »Manjine u Europi«, Dokumenti. Zagreb: IMIN, 1998.
- Opća enciklopedija JLZ-a. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1980.
- Samardžić, Miroslav: »Položaj manjina u Vojvodini«. Beograd: Centar za antiratnu akciju, 1999.
- Samardžić, Miroslav: »Nacionalni sastav stanovništva Srbije, u: Individualna i kolektivna prava manjina. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2001.
- Tatalović, Siniša: »Nacionalne manjine i sigurnost na jugoistoku Europe«, u: Silva Mežnarić (ur.) Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću. Zagreb: IMIN, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2002.

SUMMARY

NATIONAL MINORITIES IN PANONIA AS REMAINS (SURVIVORS) OF MASS MIGRATIONS OF POPULATION

Ante LAUŠIĆ

The Panonian space has been from the pre-Roman times a region of significant movements (and conflicts) of the population of various nations. Rulers and politicians were being replaced. In any case, the wide space and the geographical position, and everyone's interest in it, were favourable. It is mainly because of those reasons modern states in a certain region as well have numerous national minorities (they are not of single ethnicity). Researching those very specific qualities we can very adequately follow the extent, the directions of movements, mutual influences (assimilation and preservation of identity), and other characteristics of territorial mobility of nations on this and the neighbouring regions.

The author attempts to indicate the remains of those movements, which we too are witnessing.

PRISILNE SELITVE ETNIČNIH SKUPIN IN SPREMINJANJE KULTURNE PODOBE PREKMURJA V 20. STOLETJU

METKA FUJS

Pričujoči prispevek ne obravnava neposredno sezonstva in izseljenstva, čeprav je le-to v svojih različnih oblikah in obdobjih gotovo zajemalo tudi skupine, ki sem jim posvetila svojo pozornost. V odločitev za začasno ali trajno izselitev ali negotovost sezonskega zaposlovanja ljudi zanesljivo silijo neugodne socialne razmere pa tudi želja po večjem zaslužku, kot ga je mogoče najti doma, kljub temu pa se za to odločajo prostovoljno. So pa tu še druge migracije, ki jim namenjam zelo malo pozornosti, razen takrat kadar obravnavamo oblikovanje naših etničnih meja. Prisilne migracije etničnih skupin zaradi menjav političnih in družbenih sistemov – zamenjav oblasti so skoraj tako močno vplivale na identiteto prekmurskega prostora kakor ekonomske migracije. Razen tega je prisilna priselitev določene skupine posredno povzročila odhod druge skupine v izseljenstvo in sezonstvo (primer primorskih in istrskih kolonistov, ki jim je bila dodeljena zemlja, na katero je v agrarni reformi računalo avtohtono prebivalstvo). Priseljevanje slovenske laične inteligence, pogosto leve orientacije, je vzpodbudilo stanovsko in sindikalno organiziranje, tudi sezonskih delavcev. Prisilna internacija prekmurskih Židov je ustavila razvoj nekaterih gospodarskih panog, razvoj mest in meščanstva ter s tem posredno ukinila nekatere možnosti za zaposlovanje. Vključitev zaplenjene nemške zemlje v agrarni sklad in s tem zmanjšanje števila agrarnih interesentov pa je posredno zmanjšala število sezonskih delavcev v letih neposredno po drugi svetovni vojni. Migracije so torej večplastna kategorija, povezane in prepletene so z lokalnim in globalnim družbenim dogajanjem, kompleksne bolj, kot se nam dozdeva.

Za uvod v kakršnokoli razmišljanje o tem, kako je spreminjanje etnične ali narodne strukture območja, ki ga obravnavamo, vplivalo na njegovo kulturno podobo v 20. stoletju, moramo narediti krajši pregled dogajanja v etnični strukturi prebivalstva skozi vsa zgodovinska obdobja, ko so bile prav zavoljo migracij te spremembe očitne.

Prva poselitev Prekmurja je povezana s prvo veliko evropsko migracijo v mlajši kameni dobi. Glede na ruralno tradicijo, ki ji lahko sledimo do danes, se zdi, da je ta prva poljedelska civilizacija za dolgo opredelila življenje na tem območju. Tradicija se je, kljub večji trgovski komunikaciji, ohranjala v antiki; od ljudstev, ki so od 4. do 9. stoletja prehajala to ozemlje, pa so trajno ostali tisti, ki so jo prevzeli.

Druga velika migracija ali »preseljevanje narodov« je skozi panonsko nižino,

katere sestavni del je Prekmurje, pognala številna ljudstva. Za naše slovanske prednike, katerih naselitev ob koncu 6. stoletja pomeni začetek oblikovanja današnjih etničnih meja, je bila posebej pomembna izselitev Langobardov iz Panonske nižine. Primerjava slovanske naselitve s skoraj istočasno avarsko je lahko tudi šolski primer učinkovitosti migracije. Čeprav sta se obe ljudstvi kot zaveznika znašli v plemenskih povezavah, v katerih so dominirali Avari in čeprav na koncu tudi Slovanom ni uspelo ohraniti etnične državne ali upravne forme, pa je razlika med njima vendar očitna. Slovanska etnična struktura se je preko poljedelstva kot gospodarske oblike preživljanja, preko vazalnih povezav s Franki in s sprejetjem krščanstva do danes ohranila kot prevladujoči kulturni in posredno tudi politični faktor.

Madžarski vdori v drugi polovici 9. stoletja in njihova dokončna ustalitev v Panonski nižini je tista druga pomembna migracija, ki je odločilno oblikovala etnično podobo tega območja. Tudi ta je povezana z dokončnim sprejetjem določenega načina življenja in krščanstva kot prevladujoče evropske religije.

V etnično podobo, ki se je oblikovala do konca prvega stoletja visokega srednjega veka in jo je tvoril madžarski, slovanski in na zahodu germanski etnični element, je dolgotrajna srednjeveška agrarna kolonizacija le malo posegla. Prve podelitve fevdalne zemlje poznamo že iz časa Pribinove in Kocljeve kneževine, naslednje pa so povezane z oblikovanjem mejnega obrambnega pasu po augsburškem miru (955), ko je to, od vojn opustošeno območje, prišlo pod ogrski oz. germanski interesni vpliv. V zgodnje fevdalno obdobje sodi naselitev t. i. kraljevih stražarjev, ki so bili zaradi obrambnih nalog, ki so jih opravljali, deležni kronске zemlje in kot svobodnjaki tudi pravice do dedovanja. Številni so dokazi, da območje današnjega Prekmurja do leta 1200, ki velja za leto začetka srednjeveške kolonizacije, ni bilo popolnoma naseljeno. V 10. in 11. stoletju naj bi ob Ledavi, Kobiljskem potoku in Krki bivalo slovansko prebivalstvo, na katerega območje so Madžari prodrli šele v 12. stoletju¹. To območje je, zaradi vsega kar se je dogajalo v minulih stoletjih, zaradi svojega obrambnega značaja in obsežnih goričkih gozdov zelo slabo naseljeno. Prva skupina ljudi, ki so se preselili s premikom meje proti zahodu, so bili privilegirani stražarji in svobodni kmetje, imenovani tudi jobagioni, kot prvi znani zemljiški lastniki, sledile pa so jim zaslužne fevdalne družine, ki so posest dobile v dar ali v fevd. Z njimi je povezana tudi številčnejša kolonizacija v naslednjih stoletjih, za kar so uporabili predvsem slovansko prebivalstvo iz sosednjih slovenskih ozemelj ali iz območja kajkavcev na jugu, kar je še utrdilo skoraj do danes nespremenjeno severovzhodno slovensko-madžarsko etnično mejo.² Obdobje najbolj intenzivne kolonizacije je bilo kratkotrajno in glede na slabo naseljenost celotnega t. i. Karpatskega bazena, gre sklepati o splošnem pomanjkanju ljudi za

¹ Istvan Kniezsa, Ungarns fölkerschaft im XI. Jahrhundert; Budapest, 1938, 94-95.

² Milko Kos, Kolonizacija med Dravo in Rabo, pa krajevna imena na -ci, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, 256-164.

kolonizacijo. Zato naj bi v procesu naseljevanja zahodnih stražnih pokrajin ne sodelovali madžarski poljedelski kolonisti, ampak so zemljiški gospodje dobivali naseljence, kjer so jih le mogli.³

V obdobju prve fevdalne delitve zemlje na območju današnjega Prekmurja se je ustalila tudi slovensko-nemška etnična meja na zahodu, ob reki Kučnici. Nekaj krajev v okviru t. i. Hendrikovih vasi, ki so bile leta 1208 priključene k zemljišču Gornja Lendava, je imelo takrat germanska imena, delni germanski kolonizaciji pa lahko sledimo tudi v naslednje stoletje.⁴

V že izoblikovano etnično podobo tega prostora so v naslednjih stoletjih delno posegli turški vdori, vojne, kužne bolezni ter reformacija in protireformacija, niso pa je bistveno spremenili. Umrlo ali prebeglo prebivalstvo so v mirnih obdobjih nadomestili kolonisti, običajno enakega etničnega izvora.

Prvi večji migracijski proces, ki ga zaznamo v Prekmurju ob koncu 16. stoletja so sprožili pribegli protestanti, izgnani iz avstrijskih dežel, ki so v prekmurskih obmejnih dvorih našli zatočišče.⁵ Drugi, a vsekakor usodnejši dejavnik, so bile turške vojne, ki so od 16. do 18. stoletja povzročile množična migracijska gibanja. Veliko Prekmurcev se je po padcu Velike Kaniže (1600) in v letih najhujših turških plenjenj (ok. 1620) odločilo, da se preseli v zaledje, v Somodysko županijo v kraj Tarany in okoliške kraje. Prvi prekmurski priseljenci v tistih krajih so bili katoliške veroizpovedi.⁶

Ker za prejšnja obdobja nimamo niti približnih podatkov o številu prebivalstva na območju današnjega Prekmurja, ne moremo narediti primerjave; najpomembnejši vir, ki nam precej natančno pokaže demografsko podobo ob koncu 17. stoletja, sta Kazójeva vizitacija za območje gyórske škofije in vizitacija zagrebske škofije na njenem območju, obe iz leta 1698. Po podatkih iz obeh vizitacij naj bi v tem obdobju v Prekmurju živelo okoli 22 000 prebivalcev.⁷

Večje migracijsko gibanje je ponovno povzročila rekatolizacija. Postopno ukinjanje protestantskih župnij in nastanek t. i. artikularnih krajev v notranjosti Ogrske, kjer so še vedno lahko opravljali svoje bogoslužje, je ok. leta 1720 privedlo do odločitve znatnega števila prekmurskih protestantov, da spremljajo svoje pridigarje in se preselijo. Največ se jih je tako kot pred sto leti njihovi rojaki preselilo v okolico Surda v Somodyski županiji, na darovano Festeticsevo posest, ali na marof grofice Draskovics v Liszo, nekaj pa tudi v Sopronsko županijo in notranjost Železne

³ Bogo Grafenauer, Problem migracij v zgodovini Slovencev; ZČ 45 (1991), 199.

⁴ Ivan Zelko, Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stoletju, Kronika 5 (1957), 105-110.

⁵ Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih, zbornik, Murska Sobota 2000.

⁶ Marija Kozar Mukič: »Zaj lepau pride ono, ka mergémo, pa nede na več?« (Slovinci v Taranyu), Zbornik soboškega muzeja 1 (1990), 101-109; Vladimir Murko: O neznanih in pozabljenih Slovencih na Madžarskem, Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961, 91-102.

⁷ Ivan Zelko, Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698, Kronika 6(1958), 85-93.

županije. Skupaj naj bi se zaradi protireformacije iz Prekmurja izselilo okrog 2000 ljudi.⁸ Izpraznjena območja niso ostala prazna. Kakor hitro so se razmere umirjale, so zemljiški gospodje poskrbeli za nove koloniste, zopet pretežno slovenskega ali hrvaškega izvora. Ti so se zaradi podobnosti v jeziku postopoma zlili s slovensko večino, o njihovem izvoru pa pričajo samo še priimki.

Poleg migracij večjih skupin poznamo že od srednjega veka tudi individualne migracije, povezane s potrebami razvijajočih se mest, razvijajočih se gospodarskih središč in panog v obdobju postopnega odmiranja fevdalne organizacije. Prekmurje te vrste migracij v 18. pa tudi še v 19. stoletju skoraj ne pozna. Natančnih podatkov o naseljevanju Romov, ki se kot posamezne družine pojavljajo že zelo zgodaj in predstavljajo danes pomembno etnično skupino v Prekmurju, nimamo. Tolerančni patent je od konca 18. stoletja pripeljal v Prekmurje prve židovske družine trgovcev, gostilničarjev, pozneje tudi nosilcev drugih gospodarskih panog, ki so v naslednjem stoletju in pol oblikovali najmočnejšo judovsko skupnost na slovenskem ozemlju.

V dvajseto stoletje je torej Prekmurje vstopilo z izkušnjo migracij, ki so odločilno oblikovale njegovo etnično in posredno kulturno pa tudi socialno podobo. Pobudo v migracijskih tokovih so od srede 19. stoletja prevzele ekonomske migracije, tako v obliki trajnega izseljevanja kot v obliki sezonskih migracij, predvsem poljedelskih delavcev. Konec fevdalnih odnosov, ki se je na Ogrskem zgodil v revolucionarnem letu 1848 (več kot petdeset let za avstrijskimi deželami), je popolnoma spremenil obliko, predvsem pa namen migracij. Vzrok zanje je postal predvsem socialno-ekonomski in kot za vso Evropo tistega časa je veljalo, da ga je vzpodbudila velika demografska sprememba; celotno današnje slovensko območje je bilo del območja največje evropske emigracije.⁹

Čeprav ima Prekmurje kot sestavni del rodovitne Panonske nižine dozvedno izredno ugodne pogoje za gospodarski razvoj, temu nikoli ni bilo tako. Po že malo bolj konkretni analizi geografskih pogojev postane kmalu jasno, da zemlja ni tako rodovitna, nivo padavin, vremenski pogoji pa tudi niso taki, da bi omogočali ugodne pogoje za kmetovanje. Kljub temu pa ostaja Prekmurje skozi celotno svojo zgodovino, skoraj do danes, izrazito agrarna pokrajina.

Vse ugodne komunikacijske poti, ki bi lahko omogočile drugačen gospodarski razvoj, so sekale politične oz. državne meje in tako ovirale pretok, kar ni prizadelo le Prekmurja, ampak celotno območje, ki obsega Gradiščansko v današnji Avstriji in t. i. Örség med današnjo slovensko-madžarsko mejo in Körmendom.¹⁰ Če je sredi 19. stoletja še bilo videti, da bo zemljiška odveza prinesla boljše življenje sedaj svobodnim kmetom oz. da bodo nova veleposestva, ki so nastala iz nekdanjih zemljiških gospostev, lahko prehranila vso na novo nastalo delovno silo kot najemne delavce, je bila to velika zmeta. Zemlje, ki bi jo lahko le odkupili, kmetje niso

⁸ Oto Norčič, Družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju, *Protestantizem ...* n.d. 2000, 52.

⁹ Janez Malačič, *Demografija*, 3. izd. EF; Ljubljana 1997, 179-181.

¹⁰ Ludvik Olas, *Izseljevanje iz Prekmurja*, ZC 44 (1990), 589.

dobili ali pa so se za njo čezmerno zadolžili, veleposestniški sistem lastniške zemlje, ki je ohranjal plemstvo kot privilegiran sloj, pa je postajal z razvojem kapitalizma in industrije gospodarsko in družbeno vse manj upravičen, obremenjen z dolгови, pa tudi vse manj donosen. Zaradi dedne zakonodaje, ki se je po odvezi prenesla s plemstva tudi na osvobojene kmete, so postajale kmetije tako majhne, da številčnih družin niso mogle več preživeti. Prva desetletja upanja in relativno velikih možnosti, ko so rastoča mesta željno sprejemala višek podeželskega prebivalstva, razvoj infrastrukture in industrije, konec velikih epidemij, se kažejo v nad polovičnem prirastku prebivalstva. Prelom se je zgodil okoli leta 1880, ko se je velik del nastalega presežka (na Ogrskem ok. dva milijona ljudi) izselil.¹¹ Izseljevanje z Ogrskega je doseglo vrh ob koncu stoletja in je kot množični pojav trajalo vse do začetka prve svetovne vojne. Najzanimivejša destinacija za izseljevanje so bile ZDA, pa tudi Kanada, Argentina in Urugvaj, za Prekmurce pa tudi bližnje Apaško in Mursko polje, ko so se zaradi vojne poti preko oceana zaprle. V ZDA naj bi se jih izselilo ok. 7000, na Štajersko pa pred drugo svetovno vojno nekaj čez 1000, po drugi vojni v času načrtne kolonizacije Apaškega polja pa še toliko.¹²

Obdobje nove državne skupnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev je zaradi pričakovanj ob agrarni reformi prineslo nekaj novega upanja, vendar ne za dolgo. Agrarna reforma je razdelila premalo zemlje in še to pretežno slabšo, ni pa vzpodbudila gospodarskega napredka, kajti kreditni in finančni potencial posesti je ostal isti.¹³ Likvidacija agrarne reforme in s tem tudi odplačevanje zemlje je pričelo veljati v letih, ko so se najhuje pokazale posledice velike svetovne gospodarske krize. To je pripeljalo med sezonske delavce tudi srednje kmete, proces propadanja posesti, ki smo mu sledili že v prejšnjem stoletju, pa se je v novi državi le nadaljeval. V Prekmurju se je v času, ko se je slovensko gospodarstvo usmerjalo v razvoj industrije, še vedno 85% prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom (v Sloveniji leta 1931 60%), čeprav točnega števila ni mogoče ugotoviti prav zaradi velikega števila zdomcev in tistih, ki so sicer bivali na kmetijah, vendar delali v drugih vejah gospodarstva, kmetije pa so obdelovali člani njihovih družin, kakor je pogosto še danes. Nekaj industrijskih obratov, ki so se razvili med vojnama, je v času maksimalne zaposlitve skupaj zaposlovalo ok. 1000 delavcev.¹⁴ Obrt je z leti vse bolj propadala, prav tako trgovina in promet, saj Prekmurje ni imelo prometnega omrežja, ki bi omogočalo boljšo povezavo z domačim in svetovnim zaledjem (progi proti Sombotelu in Zalaegerszegu sta bili ukinjeni, preko Mure je bil do leta 1940 zgrajen le en most, tistega drugega, petanjskega, pa je že naslednje leto porušila umikajoča

¹¹ Jenő Rácskáy, Migracija in emigracija v obdobju dualizma v Železni županiji, Kronika 39 (1991), 47.

¹² Ludvik Olas, n.d. ZČ, 592-593.

¹³ Jože Šorn, Karakteristike gospodarskega razvoja Prekmurja med leti 1918-1941, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1979, Eisenstadt 1981, 348.

¹⁴ Metka Fujs, Razvoj industrije in socialno politični položaj delavstva v Prekmurju med vojnama, Murska Sobota 1987.

se jugoslovanska vojska. Pokrajina je z dediščino minulih stoletij in smerjo razvoja v novi državi za dobrih četrto stoletja zaostala za gospodarskim razvojem v osrednji Sloveniji.

Socialne migracije so s svojo množičnostjo, saj so v različnih obdobjih zajele tudi do tretjine prekmurskega prebivalstva, na kulturno-socialni podobi slednjega gotovo pustile najmočnejši pečat. Zaradi teh migracij spada Prekmurje med najbolj migrativna slovenska območja. Kolikšen delež imajo ekonomske migracije v sedanji strukturi prebivalstva, pri čemer mislim predvsem na t. i. začasne delavce v tujini, ki jih ne zajemajo nobene statistike, ker imajo stalno bivališče v Sloveniji, davke pa plačujejo ali pa tudi ne v državi, kjer delajo, ter vse tiste, ki se dnevno vozijo na delo bodisi znotraj regije bodisi na sosednje Štajersko ali v Avstrijo, mi ni znano. Vsekakor zelo drži oznaka Matjaža Kmecla, da ima vsak Prekmurec v sebi del domovine in del tujine, saj je skoraj ni družine, ki ne bi imela kakšne izseljenske, sezonske ali kakršnekoli druge izkušnje, povezane z delovnimi migracijami v tujino. Šale o Odrančanih, ki so na Luni prodajali kašo, ko so tja prišli prvi astronauti in zgodbe o Prekmurcih, ki so nenehno razdvojeni med domovino in tujino, ki ne vedo, kaj bi počeli doma, ko čakajo na sezono ali konec vikenda, in se v stiski, kot tujci v družini, čezmerno vdajajo alkoholu, niso ne šale in ne zgodbe, ampak prekmurska realnost.

Prisilne migracije etničnih skupin v 20. stoletju nikoli niso zajele tako velikega števila ljudi, zato tudi do nedavnega niso bile predmet razprav o migracijah v Prekmurju. Z vsako od obravnavanih etničnih skupin smo se srečali v kontekstu drugih tem, bodisi agrarnih reform, internacij, zaplemb in nacionalizacij. Vse te migracije so povzročile pomembne politične spremembe, ko je politična ali narodna elita opredelila drugo narodno skupnost za nevarno in jo zaradi različnih (največkrat ekonomskih) razlogov želela izločiti iz družbenega dogajanja ali celo uničiti. V pokrajini, ki so jo migracije oblikovale v multietnično, multireligiozno in s tem tudi multikulturno območje, so prav te migracije, ki so v svojem delu zajele elitne sloje njenega prebivalstva, pomembno spreminjale kulturno podobo regije.

V prvih letih po priključitvi h Kraljevini SHS ali Jugoslaviji se je v Prekmurju bolj ali manj prisiljeno zgodila zamenjava javnih uslužbencev: uradnikov, učiteljev, orožnikov, ki je temeljila na etnični osnovi. Velik del madžarskih javnih delavcev so zamenjali slovenski in čeprav ni šlo vedno zgolj za prisilo, saj so se mnogi Madžari po zamenjavi oblasti kar sami odločili za izselitev in so se nekateri Slovenci iz ostalih slovenskih pokrajin sami odločili za preselitev v Prekmurje, je v večini primerov bilo vendar nasprotno. Med večinskim slovenskim avtohtonim prebivalstvom je bilo zelo malo ustrezno izobraženih ljudi, ki bi lahko prevzeli določene uradne funkcije. Slovenci v Prekmurju do leta 1919 svoje laične inteligence skoraj niso imeli, še manj je bilo takih, ki bi vsaj približno obvladali slovenski knjižni jezik. Oblasti so nasprotno zelo slabo razumele problem in ga poskušale rešiti na silo, kar pa je povzročalo zgolj strah, negotovost pa tudi nezadovoljstvo. V prvih letih z nastalimi razmerami ni bil zadovoljen nihče.

Prve večječasne in trajne migracije so povzročile že številna menjavanja državnih oblasti med jesenjo 1918 in poletjem 1919; vanje so bili vključeni tudi številni vojni dezertarji. S prihodom jugoslovanske vojske in civilnega komisarja kot začasnega upravitelja v pokrajini pa so se migracije samo stopnjevale. Mnogi bivši madžarski državni uslužbenci (ne samo Madžari po rodu ampak tudi Slovenci, ki so jih oblasti označile za »madžarone« ali pa so se kar sami opredelili za Madžare) in njihove družine, ki se niso že prej prostovoljno odločili za izselitev, so dobili kratke odločbe o izgonu brez konkretne utemeljitve. Politični izgoni so se dogajali skoraj do konca dvajsetih let.¹⁵ Vsekakor je bila predvsem med privilegiranim slojem prekmurskega prebivalstva ne glede na njegovo narodno ali versko pripadnost opozicija novi oblasti kar velika. Kakor so se politične in z njimi pogojene tudi gospodarske razmere umirjale, tako se je prebivalstvo počasi sprijaznilo z Jugoslavijo, predvsem seveda Slovenci, ki jim je le-ta vendar ponujala narodno-kulturni razvoj, kakršnega do takrat niso imeli.

Večina Slovencev iz drugih slovenskih pokrajin, med njimi največ Primorcev, ki so jih domačini imenovali »prišleki« ali »prečani«, je prišlo v Prekmurje po dekretu. Zaposlili so se kot učitelji, financarji, orožniki, uradniki na srezkih načelstvih, železnici, na sodiščih in v drugih upravnih službah. Prišlo je tudi nekaj trgovcev, špekulantov, političnih agitatorjev, ki pa ne sodijo v temo o prisilnih migracijah. Sprejem s strani domačinov je bil prej odklonilen kot ne in zato so ob tem, da je selitev v Prekmurje potekala pod prisilo, in dejstvu, da so bile gospodarske razmere v pokrajini najslabše na tedanjem slovenskem etničnem ozemlju, pokrajino tudi imenovali slovenska Sibirija. Že sama pot v Prekmurje je bila do leta 1924, ko je bila uvedena železniška povezava preko Ormoža, prava avantura. Stanovanj je bilo malo in ker so jih prioriteto dobivali prihajajoči uradniki, je to povzročilo t. i. urbani konflikt v obeh urbanih središčih, kjer so bile tudi stanovanjske komisije sestavljene iz »prišlekov«.¹⁶

Kljub številnim neugodnostim so se priseljeni Slovenci počasi navadili na življenje v pokrajini in jo začeli sprejemati kot svoj dom, enako pa so se na njihovo prisotnost navadili tudi domačini, saj so s številnimi družmi prinesli svežega vetra v njihovo kulturno in družabno življenje in tudi sicer na mnogih področjih pripomogli k njihovem gospodarsko-socialnemu razvoju.

Tisti med njimi, ki so si pridobili odgovornejše državne službe, so morali s svojimi družinami v času madžarske okupacije pokrajino ponovno zapustiti, ker niso dobili madžarskega državljanstva oz. je zanje veljal ukaz poveljnika madžarskega generalštaba o uvajanju vojaške uprave na okupiranih jugoslovanskih ozemljih iz 11. aprila 1941.¹⁷ Ukaz je določal način ravnanja z neavtohtonimi prebivalci, t. j. tistimi, ki niso oz. katerih njihovi starši niso živeli na zasedenih območjih pred 31.

¹⁵ Borut Brumen, Na robu zgodovine in spomina, Murska Sobota 1995, 64.

¹⁶ Borut Brumen, n.d. 76-77.

¹⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjiga 1, Beograd, Budimpešta 1986, 44.

oktobrom 1918. Veljali so za priseljence ali koloniste in če niso prihajali iz območij predtrianonske Madžarske, so jih vojaške oblasti lahko pregnale. Ukaz je temeljil na uredbi¹⁸, ki naj bi veljala do septembra 1941, vendar je bila podaljšana za celo obdobje trajanja vojne. Zanimivo je, da so se mnogi, ki so sicer prišli z odporom, na Prekmurje tako navezali, da so kljub nevarnosti ostali ali pa so se takoj po vojni vrnili.

Druga velika migracijska skupina so bili t. i. dobrovoljci ter Primorci in Istrani, ki so se izselili ali so bili izseljeni zaradi soške fronte in rapalske pogodbe, država pa jim je s političnim namenom popravljanja narodnostne slike ob meji dodelila agrarno zemljo bivšega Eszterháziyevega posestva v okolici Lendave.¹⁹ Poleg starih naselij z madžarsko večino so tam zrastle nove kolonije s priseljenci. Šest kolonij; Benica, Petišovci, Pince, Kamovci, Mostje, Dolga vas in Gabreje, v katerih so se naselili, je nastalo poleg že obstoječih vasi z izrazito madžarsko narodno večino. Za ustanovitev teh kolonij je bilo od bivše Eszterháziyeve obdelovalne zemlje v skupnem obsegu 4.098,71 ha dodeljeno 1.087,25 ha. Naselitev Slovencev na tem območju je bila povezana z interesom jugoslovanske države, da spremeni narodno strukturo prebivalstva ob meji in prebivalce tuje narodnosti postavi v sekundarno vlogo. S tem sta bili povezani tudi uredbi ministrstva za kmetijstvo iz let 1921 in 1922, ki sta prepovedovali dodeljevanje agrarne zemlje prebivalcem tuje narodnosti, temeljili pa sta na dejstvu, da je bila vsa veleposest v Jugoslaviji v tujih rokah. Prve dve koloniji sta bili Benica in Petišovci, kjer se je v letih 1921 in 1922 poleg devetih slovenskih družin, ki so že prej delale na posestvu, naselilo 20 družin primorskih Slovencev iz Goriške in Krasa. To so bile družine, ki so bile zaradi bojev na italijanski fronti izseljene že v času vojne na Češko v Budějovice in Plzen, po vojni pa so se znašli v taborišču Strnišče pri Ptujju. Poznejši priseljenci so prihajali iz krajev, ki so po rapalski pogodbi pripadli Italiji, manjše število, predvsem bivših prostovoljcev, pa je prišlo tudi iz ostalih krajev Jugoslavije. V Mostju, Gaberju, Petišovcih in Dolgi vasi se je naselilo tudi nekaj domačinov iz obmurskih vasi Melinci, Odranci in Bistrica. Leta 1924 so dobili zemljo v Kamovcih tudi prostovoljci iz Bosne. Vsaki priseljeni družini je bilo dodeljeno 9 oralov (5ha) zemlje brez zgradb, živine in orodja. Brez teh potrebščin mnogi zemlje niso mogli obdelovati in so jo zato zapustili ter si iskali zaslužka drugje. K temu je pripomogla tudi uredba Ministrstva za kmetijstvo iz leta 1923, po kateri si je morala vsaka družina v roku treh let na dodeljeni zemlji zgraditi stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje.

V letih med vojnama (od 1921 pa vse v trideseta leta, ko je že bila opravljena likvidacija agrarne reforme) se je na agrarno zemljo v lendavskem okraju naselilo 82 družin iz Slovenskega Primorja, 35 družin iz Istre, 25 družin iz ostalih jugoslovanskih pokrajin in 136 družin iz ostalih krajev Prekmurja. Skupaj je bilo na novo naseljenih 278 družin. Do leta 1938 se je 16 družin že izselilo, v kolonijah

¹⁸ Magyarországi Rendeletek Tára 1941, uredba št. 6320/ME-1941, 2119.

¹⁹ Metka Fujs, Obmejna kolonizacija v lendavskem okraju med obema vojnama, Separatio 1991 (posebna številka), 44-46.

pa jih je ostalo 262 s skupaj 1.473 člani od katerih jih je bilo 379 iz Slovenskega Primorja, 172 iz Istre, 71 iz ostalih jugoslovanskih pokrajin in 851 iz ostalih prekmurskih krajev.²⁰

Leta 1941 je madžarska država izvedla likvidacijo jugoslovanske agrarne reforme²¹, s čemer niso bila razlaščena le s to reformo dodeljena zemljišča ampak velik del vseh zasedenih ozemelj. Po uredbi namreč zemlje niso mogli imeti tisti, ki so se kakorkoli pregrešili zoper interese madžarskega naroda ali ki bi lahko predstavljali grožnjo za nacionalno varnost. Najprej je bil opravljen popis nepremičnin, razlaščenje posesti pa se je pričelo v Bački in Baranji, naslednje leto pa tudi v Medimurju in Prekmurju. Prvi so bili na udaru vsi, ki niso bili staroselci, torej kolonisti, ki niso bili prekmurskega porekla. Do dokončne odločitve so bili vsi, ki jim je reforma dodelila zemljo, proglašeni za zakupnike, nato razlaščeni, primorski kolonisti (668 ljudi) pa poleti 1942 internirani v taborišče Sárvár. Med njimi jih je 33 umrlo v taborišču, 15 pa jih je evidentiranih kot ostalih žrtev vojne.²² Po podatkih za leto 1946 je bilo vseh družin kolonistov, ki niso bili prekmurskega porekla, 118, njihovih članov pa 516, kar pomeni 86 članov manj in kaže na dejstvo, da so se mnogi po vrnitvi iz internacije odločili za izselitev. V poznejših letih se jih je izselilo še več in v petdesetih letih je na območju nekdanjih kolonij živelo le še 340 kolonistov, katerih poreklo ni bilo prekmursko.

Internacije in prisilne izselitve v drugi svetovni vojni in takoj po njej so precej spremenile narodnostno in tudi gospodarsko podobo Prekmurja. Poleg že omenjene internacije primorskih kolonistov, ki je vrnila narodnostno stanje na leto 1918 in potem po vojni vsaj delno vzpostavila stanje iz dvajsetih let, sta bili veliko bolj usodni internacija in likvidacija prekmurskih Židov leta 1944 oz. odločitev preostalih židovskih družin, da se leta 1948 preselijo v Izrael, ter prisilna izselitev nemškega prebivalstva ob slovensko-avstrijski meji iz krajev z nemško večino (Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del Serdice), ki jih je zajel avnojski odlok iz leta 1944. Skupaj sta ti dve skupini predstavljali nekaj čez 1000 ljudi.

Nazadovanje števila Židov zaznavamo že v letu 1919, saj se jih je zaradi Madžarske sovjetske republike kar nekaj odločilo za izselitev, nekateri tudi zato, ker so sodelovali pri oklicu Tkalčeve Murske republike.²³ Nekaj Židov naj bi v letih 1919 in 1920 iz različnih vzrokov izgnale tudi jugoslovanske oblasti, pa tudi sami so se zaradi spremembe oblasti odločali za izselitev na Madžarsko ali v Avstrijo. V primerjavi s tistim, kar se je zgodilo v drugi svetovni vojni, pa so bile vse te migracije neznatne.

²⁰ Obširneje o izvajanju agrarne reforme na posestvu Eszterházy in kolonizaciji v: Miroslav Kokolj: Prekmurski Slovenci 1918-1941, Murska Sobota (PZ) 1984, 510-528 in 592-607; Göncz László: A Muravidéki Magyarság 1918-1941, Lendava (MNMI) 2001, 203-249

²¹ Magyar Rendeleték Tára 1941, št. 5280/ME-1941, 1865-1868

²² Slavko Valenčič, Interniranci in internacijsko taborišče Sárvár, Lendava 1990

²³ Miroslav Kokolj, Prekmurje v prevratni dobi 1918-1919, Svet ob Muri, Murska Sobota 1957 (II), 258

Madžarska je do junija 1941 sprejela tri antisemitske zakone, s katerimi so bili Židje izločeni iz javnega življenja²⁴, vendar ukrepi niso zadovoljili nemških zaveznikov. Čeprav so madžarske oblasti postopoma stopnjevale pritisk, se je usodni preobrat zgodil po državnem udaru, padcu vlade Mihályja Kállya in nemški zasedbi marca 1944, ko je mesto vodilne politične stranke prevzela fašistična njčilaška stranka. Ministrski svet je takrat sprejel številne uredbe, s katerimi so bile Židom v celoti odvzete osnovne državljsanske in človeške pravice, 7. aprila pa še uredbo o deportaciji v koncentracijska taborišča. Prva in največja skupina iz Prekmurja je bila odpeljana 16. aprila preko Čakovca in Nagykanizse v Auschwitz, druga skupina, predvsem tistih, ki so se že prekrstili, pa 20. oktobra, skupaj z drugimi interniranci, preko Szombathelya in Körmenda v druga nemška taborišča.²⁵

Nova »ljudska oblast«, ki je s pomočjo Rdeče armade aprila 1945 prevzela oblast v pokrajini, si je že v času vojne izdelala mehanizme kaznovanja vojnih zločincev ter okupatorjevih vojaških in civilnih sodelavcev, ustvarila pa je tudi splet zakonov, ki so iz družbenega življenja države izločili vse, ki bi lahko kakorkoli načenjali podobo novega reda pod vodstvom komunistične partije in njej podrejenih množičnih organizacij. Podatki o tem, koliko Prekmurcev je predvsem v letu 1945 zaradi očitka sodelovanja z okupatorjem in izdajstva šlo skozi različna redna in posebna sodišča in koliko so jih brez sodnega postopka doletela razna zbirna taborišča, so nam znani, nikoli pa ne bomo natančno vedeli, koliko jih je bilo likvidiranih na meji kot dejanskih ali domnevnih beguncev. Enako kot morda nikoli ne bomo natančno vedeli koliko ljudi so zajeli transporti beguncev iz Erdelya in vzhodne Madžarske, ki so se od jeseni 1944 pred sovjetsko vojsko pomikali proti zahodu, nato pa so jih prav v Prekmurju zajeli in vrnili neznanu kam. Vsekakor pa je pomembno dejstvo, da razen tega, da so bili Prekmurci kar malo povprek obtoževani za »madžarone«, oblasti niso posebej kaznovale pripadnikov madžarske narodnosti že samo zaradi tega dejstva, kakor je to veljalo za Nemce, njihovo množično razlastitev in nato prisilno izselitev po znanem odloku Avnoja iz leta 1944.²⁶ Izmed Madžarov je ta odlok zajel le lastnino tistih madžarskih uradnikov, učiteljev, policijskih načelnikov, torej državnih uslužbencev, ki so bili tukaj nameščeni med vojno in so pred njenim koncem v glavnem pobegnili na Madžarsko

²⁴ Trije antisemitski zakoni, ki jih je sprejela madžarska država, so bili: t.i. »Numerus clausus« leta 1920, ki je dovoljeval le določenemu številu Židov vpis na fakultete, zakon iz leta 1938 je omejil prisotnost Židov v duhovnem in gospodarskem življenju države na 20%, dodatni zakonski člen iz leta 1939 pa je to zmanjšal na 6%. Zaveznitvo z Nemčijo je prineslo tudi ostrejšo protizidovsko politiko. Sledila je modifikacija zakona iz leta 1894 o sklepanju medrasnih zakonskih zvez, s posebno uredbo o zaščiti naroda in rase pa je bil postavljen rok od 13. junija do 31. julija 1942, ko naj bi bilo dokončno urejeno židovsko vprašanje na Madžarskem. Istega leta je bila sprejeta uredba o odkupu židovske zemlje, sledili pa so vpoklici v posebne delovne bataljone.

²⁵ Metka Fujs, Odnos madžarske države do židovskega prebivalstva v drugi svetovni vojni, *Kronika Pomurja*, 7 (1998), 25-29.

²⁶ Uradni list DFJ; št. 2, 1945.

ali pa jih je nato izgnala Ozna. Največja skupina 557 madžarskih prebivalcev iz Lendave in okolice je bila brez posebnega postopka leta 1945 internirana v Hrastovec, njihova posest pa je bila zaplenjena, vendar so jo po reviziji postopkov v večini primerov dobili nazaj. Smrtni primeri med njimi, so enako kot je to veljalo za taborišče Sárvár, bili posledica slabih taboriških razmer in ne likvidacij.

Prvo ljudsko štetje v Kraljevini SHS je v Prekmurju naštelo ok. 2000 pripadnikov nemške narodnosti, ki so v večini živeli v strnjenih naseljih ob zahodni državni meji. Deset let kasneje jih je bilo le še ok. 1500. Med njimi se je v tridesetih letih močno širila nacistična propaganda, katere središče so bile krajevne skupine Kulturbunda. Po zasedbi so bili ti kraji po dogovoru med Nemci in Madžari priključeni rajhu. 10. aprila 1945 so upravo nad njimi prevzeli predstavniki sovjetske vojske in slovenskih oblasti. Aretirali so večino članov Volkssturma, preostalo nemško prebivalstvo pa je bilo v naslednjih mesecih izseljeno. Izgon se je začel 6. julija 1945, ko so iz teh krajev odpeljali ok. 120 družin v taborišče Hrastovec, njihova imovina pa je prešla v začasno upravo okrajne Komisije za upravo narodne imovine, ki je izdala začasne uredbe o prenosu pod državno upravo. Na njihove domove so med 20. in 25. julijem naselili slovenske koloniste, predvsem Rome. Postopek, kot ga je za zaplembo premoženja določala zakonodaja, se je formalno začel šele avgusta, ko je bila imenovana okrajna zaplembna komisija. Oktobra so bili zajeti Nemci izpuščeni, vendar se niso imeli več kam vrniti. Ponovna aretacija je sledila 14. januarja 1946, ko so bili prepeljani v Mursko Soboto in nato z vlakom preko Maribora na Dunaj. Tam jih je zavezniška komisija zavrnila in jih ponovno s transportom vrnila v Maribor, od koder so bili ponovno prepeljani na Hodoš ali v Dravograd, od tam pa so se peš napotili v Avstrijo.²⁷

Z zadnjo veliko prisilno migracijo, ki jo je doživelo Prèkmurje, je bilo konec nemške narodne in posredno tudi kulturne prisotnosti, etnična meja pa se je trdno ustalila na Kučnici. V gospodarskem pogledu so bili rezultati te migracije vprašljivi, ker se je v naslednjih dvajsetih letih iz teh vasi odselilo okoli 40% vsega prebivalstva ali skoraj 50% vseh naseljenih v letih 1945 in 1946. K dejstvu je pripomogla zaprta meja in prvotna ugodnejša komunikacijska povezanost teh krajev s sosednjimi avstrijskimi, pa tudi to, da se večina novih naseljencev ni kaj prida spoznala na kmetovanje.

Zamenjava oblasti je ponovno sprožila tudi večjo priselitve uradništva iz notranjosti Slovenije. Novi kadri, najprej tisti, ki so prišli z delegacijo SNOS in s Kozjanskim odredom, potem pa še drugi, so v prvih mesecih po osvoboditvi prevzeli večino pomembnejših upravnih in političnih funkcij v pokrajini, njihova najboljša

---

²⁷ Obširneje o Nemcih v Prekmurju in njihovi prisilni izselitvi v: Nemci na Slovenskem 1941-1955 (ur. Dušan Nećak), več avtorjev, Ljubljana 1998; Metka Fujs: Nemci v Prekmurju, Stopinje 1999, 49-54; Metka Fujs: Zaplembe v Prekmurju, Zbornik soboškega muzeja 6, 2001, 71-74; Franz Josef Schober: Fikšinci/Füchelsdorf, Kramarovci/Sinnersdorf und Ocinje/Guizenhof, Blätter für Heimatkunde, Graz 1996 (70), 3/4, 98-113

kvalifikacija pa je bilo aktivno sodelovanje v revoluciji, kakršno je imelo le malo Prekmurcev. Ponovna migracija »narodno zavednih« uslužbencev ni številčno in tudi ne profesionalno niti približno dosegla tiste v Kraljevini.

Prisilne selitve etničnih skupin v 20. stoletju niso bistveno spremenile etnične podobe Prekmurja, ki se je izoblikovala na tem prostoru v srednjem veku, prav tako niso bile odločilne pri socialno-ekonomskih migracijah, ki jih v različnih oblikah doživljamo še danes, so pa odločilno vplivale na kulturno podobo in identiteto Prekmurja ter posredno vzpodbujale nove migracije, nova gibanja prebivalstva.

SUMMARY

FORCED MIGRATIONS OF ETHNIC GROUPS AND THE CHANGE OF CULTURAL IMAGE OF PREKMURJE REGION IN THE 20th CENTURY

Metka FUJS

As did the first settlement in Prekmurje region, in correlation with the first great European migration in the Neolithic period, with its agricultural tradition define the life in this region for a long time, so was the ethnic image of Prekmurje today formed in the time of »migration of peoples« in the early Middle Ages and in the time of mediaeval colonisation, with migrations caused by Turkish and religion wars in the 16th and 17th centuries. The borders between Slovenian, German and Hungarian ethnic elements which were formed at that time, have not been changed significantly in the following centuries.

Among the latter, the immigration of seaside and Istria settlers in the time of first agrarian reform changed the ethnic picture of previously entirely Hungarian settlements in the Lendava corner of the region; with the internment of Prekmurje Jews this important group of urban life was eliminated forever from the region; the confiscation of property and forced emigrations of Germans from the settlements situated upon Kučnica shifted the Slovenian ethnic border in the year 1945 towards west. Among ethnic migrations in the 20th century, we can consider also two larger cadre migrations following the two world wars, caused by decisive political changes. New cadres, coming from other parts of Slovenia, with their presence and their work, organisation of national societies, as well as with their prejudices and stereotypes, were changing the cultural image of the Prekmurje region, being often also the interpreters of this picture to the outside world.

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO PO RAZLIČNIH
SKUPINAH IN KONTEKSTIH

*SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN VIEW OF
VARIOUS GROUPS AND CONTEXTS*

PREKMURSKI SLOVENCİ NA TRNAVSKI UNIVERZI IN GOZDARSKO-RUDARSKI AKADEMIJI V BANSKI ŠTIAVNICI

IRENA GANTAR GODINA

O migracijskih tokovih prekmurskih Slovencev, ki so jih kranjski, štajerski, primorski Slovenci skozi stoletja različno poimenovali¹ - ogrski, prekmurski ali panonski Slovenci - je bilo že kar precej napisanega.² Zato je pričujoči prispevek predvsem prispevek o t. i. začasnih izseljencih/emigrantih, torej predvsem zapis o prekmurskih Slovencih, ki so se morali šolati oz. študirati zunaj svoje ožje domovine. Za kranjske in štajerske Slovence je bilo naravno, da so se šolali na šolah oz. univerzah z nemškim jezikom, torej na Dunaju, v Gradcu, v času reformacije tudi na nemških univerzah, v Wormsu, Wittenbergu in kasneje v Jeni. Prekmurski Slovenci so sicer živeli v okviru Habsburške monarhije - kot drugi Slovenci -, pa vendar v povsem drugačnem socialnem, kulturnem, jezikovnem okolju in ne nazadnje tudi drugačnem državnem in političnem okolju. Toda prav tako kot ostali Slovenci tudi Prekmurci niso imeli šol v svojem jeziku in so se morali že zgodaj šolati oz. študirati zunaj svoje ožje domovine.

Položaj se je začasno – za vse takratne slovenske dežele, tudi za Prekmurje³ - spremenil v času protestantizma oz. reformacijskega gibanja. Protestanti so, sprva le iz verskih razlogov in namenov, spodbudili in organizirali razvoj šolstva tudi med t. i. malimi narodi, čeprav so idejo izobraževanja protestanti uveljavljali povsod, kjer se je reformacijsko gibanje ustalilo oz. je bil protestantizem sprejet kot uradna vera. Šolanje je v prvih razredih potekalo v domačem jeziku, v jeziku prebivalstva, ki se je na Slovenskem razlikoval od jezika oblasti, višje kulture in znanosti. Tudi na Slovenskem protestanti niso imeli političnih ali socialnih motivov oz. ciljev, na

---

¹ Dolgo so bili za druge Slovence nekaj posebnega, če že ne nekaj tujega, pravzaprav vse do 1919 pa tudi pozneje. Tudi zato so redki posamezniki, ki so v tem delu Slovenije ohranjali in razvijali slovenski jezik ter dvigali in vzdrževali slovensko nacionalno zavest, ki bi imeli svoje mesto v SBL ali v Enciklopediji Slovenije. Mnogi so omenjeni samo v preglednih zapisih o slovensko-madžarskih ali slovensko-slovaških stikih.

² Franc Šebjanič, Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csoju na Ogrskem, Zbornik Štefana Kuzmiča. Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva, Pomurska založba 1974, Murska Sobota; isti, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje 7, Maribor 1971. Alojz, Janez in dr. Jože Sraka, Prekmurci in Prekmurje, Melinci, Rim, Chicago 1984.

³ Temeljno delo o protestantizmu med prekmurskimi Slovenci je delo Franca Šebjaniča, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, (v nadaljevanju Protestantsko gibanje...), Panonika, Pomurska založba, Murska Sobota 1977.

prvo mesto so postavljali uveljavitev nove vere. Uveljavljanje enotnega slovenskega jezika, uvajanje pisave latinice - bohoričice, ki je nadomestila gotico in ostala v veljavi dolgih 200 let, ter sodelovanje z drugimi slovanskimi protestanti - vse to je imelo odločilen vpliv na poznejše oblikovanje slovenske nacionalne zavesti, hkrati z njo pa tudi slovanske. Velik delež k temu je prispeval Adam Bohorič v Uvodu v Zimske urice, prvo znano slovensko delo, ki govori o Slovanih. Pisal je o slovanskem jeziku, ki da sega tudi preko Donave in je tako razširjen, da ga Slovenci upravičeno prištevajo med najbolj spoštovane jezike in da je poznavanje slovanskega jezika prav tako potrebno kot poznavanje kateregakoli drugega. Teoretično je utemeljil tudi obstoj slovenskega jezika kot enega mnogih slovanskih narečij. Slovence oz. prebivalce Kranjske, spodnje Štajerske, spodnje Koroške, Krasa in Istre je štel med Slovane, zato ne preseneča sodelovanje slovenskih protestantov z drugimi slovanskimi protestanti, zlasti s češkimi in hrvaškimi, v času protireformacijskega gibanja na Slovenskem pa predvsem s slovaškimi.

In prav sodelovanje s slovaškimi protestanti je imelo velik pomen za razvoj slovenskega jezika in slovenske nacionalne zavesti tudi med prekmurskimi Slovenci. Znano je, da je bila Ogrska država v tem času ena redkih držav, ki je dopuščala sočasen obstoj katoliške in protestantske vere in njuno dejavnost. Razlogov za tako ravnanje madžarskih oblasti je bilo več. Tudi Madžari so se morali vseskozi soočiti s turško nevarnostjo, še več, razen turške okupacije velikega dela Ogrske, današnje Slovaške, so deželo pretresale tudi protihabsburške vstaje, ki so se vrstile s krajšimi ali daljšimi prekinitvami vse od leta 1604 do 1708. Tudi na Madžarskem in s tem tudi na ozemlju današnje Slovaške je bilo protestantsko gibanje uspešno, saj je doživelo močan razmah v celotni državi, čeprav je protestantizem takratne vernike razdelil na tiste, ki so sprejeli evangeličansko augsburško veroizpoved, med temi so bili predvsem Slovaki in Nemci, in na kalviniste, med katerimi je bilo največ Madžarov. Tudi med prekmurskimi Slovenci je po navedbah Miroslava Kokolja prevladovala evangeličanska augsburška veroizpoved, kalvinstvo pa je bilo v Prekmurju »le kratkotrajen, pretrgan in krajevno ozko (na šest verskih občin) omejen pojav, ki ni pustil nobene vidne sledi v kulturni zgodovini te krajine.«⁴ Vsekakor je na opredelitev vplivala predvsem ali samo opredelitev takratnega zemljiškega gospoda, v Lendavi npr. Banffyja, Nadasdyja na Petanjcih in Szecsyjev in Batthyanyjev pri Gradu.

Reformacijsko gibanje s svojimi izobraževalnimi cilji je imelo velik pomen predvsem za razvoj nacionalne zavesti nemadžarskih narodov, v okviru Ogrske predvsem Slovakov, ali kakor jih je označil Bohorič, »Slovanov z druge strani Donave«, h katerim je prišteval tudi Čehe.

Vse do leta 1540 na slovaških tleh ne najdemo izobraževalne ustanove ali šole, kjer bi se poučevalo v slovaškem jeziku. Izjemi sta bili katoliški stolna in mestna šola v Trnavi, ustanovljeni 1555, kjer so poučevali dialektiko, retoriko, aritmetiko,

⁴ Miroslav Kokolja, *Evangelijani in kalvinci v Prekmurju*, *Zgodovinski časopis* 38, 1984, št. 1-2, str. 72

klasične jezike, verstva in glasbo, da pa bi dijaki spoznavali tudi jezik prebivalstva, je moral eden od profesorjev obvladati tudi slovaščino. Z zakonom Ratio Studiorum iz leta 1599 je bilo dovoljeno ustanavljati katoliške visoke šole, ne pa tudi protestantskih. Zato so imeli Slovaki na voljo le jezuitsko univerzo v Trnavi in leta 1657 ustanovljeno univerzo v Košicah, medtem ko v tem času protestanti še niso imeli svojih visokih šol. Tako so morali Slovaki, tako kot Slovenci, obiskovati tuje univerze, večinoma univerze v Pragi, Krakovu in na Dunaju.

Toda z uveljavitvijo protestantizma na današnjem Slovaškem so tudi slovaški protestanti lahko začeli nemoteno izvajati načela protestantizma oz. luteranske ambicije izobraževati širše ljudstvo s tem, da so začeli ustanavljati nižje in srednje šole. Načeloma so šole ustanavljali v vsakem evangeličanskem zboru; to so bile predvsem nižje šole, pozneje pa so ustanavljali tudi liceje in akademije. Morda ni odveč omemba, da so evangeličanske šole na Slovaškem vodili predvsem neposredni učenci Filipa Melanchtona⁵, enega najvidnejših Luthrovih sodelavcev, ki je svoje delo posvetil predvsem razvoju šolstva oz. izobraževanja. Po njegovi direktivi so morali njegovi učenci delovati na področjih, kjer se je protestantizem že toliko uveljavil, da so lahko ustanavljali evangeličanske občine in hkrati s tem tudi šole.

Med najpomembnejšimi, tudi za prekmurske Slovence, je bil leta 1608 ustanovljen evangeličanski licej v Bratislavi. Bratislavski evangeličanski licej je bil v zahodni Slovaški edina tovrstna šola, ki je postala - tudi zaradi bližine - privlačna destinacija za šolanje slovenskih, predvsem prekmurskih protestantov. Na evangeličanskih licejih so se študentje oz. dijaki praviloma pripravljali na nadaljevanje študija, saj so po končanem liceju študij lahko nadaljevali na univerzah v Wittembergu, Wormsu ali Nürnbergu, kasneje na leta 1558 ustanovljeni univerzi v Jeni, lahko pa so začeli takoj opravljati duhovniški poklic. V zapuščini Franca Šebjaniča⁶ najdemo zapise, da so bratislavski evangeličanski licej obiskovali številni prekmurški Slovenci, med katerimi so bili tudi mnogi poznejši duhovniki. Med najbolj znanimi so bili Jakob Kottaj, ki je kasneje nadaljeval študij na univerzi v Wittembergu in potem deloval kot duhovnik, Mihal Kotsmar⁷, Mihal Sever⁸ in Štefan

⁵ Melancthon – pravo ime Phillip Schwarzerd – od leta 1518 profesor na univerzi v Wittembergu, kjer je postal najbližji Luthrov sodelavec. Pisal je šolske knjige, in izdelal načrt preureditve protestantske cerkve in šole. Znan je po t. i. Augsburgski veroizpovedi, ki jo je leta 1550 predložil cesarju Karlu V. in, ki je vsebovala prvi sistematični prikaz protestantske dogmatike, iz česar izvira tudi njegovo nasprotovanje Kopernikovi tezi kot brezverski, ker da nasprotuje Bibliji. Sicer pa je Melancthon izhajal predvsem iz Aristotelove etike, zastopal t.i. humanistični aristotelizem in Platonovo in stoično filozofijo. Umeščajo ga med utemeljitelje protestantske neosholastike.

⁶ Mariborska narodna univerzitetna knjižnica: Šebjaničeva zapuščina (Prekmuriana), UKM Ms 535.

⁷ Gl. Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje...*, str. 90.

⁸ Mihael Sever ali Mihael Vanocsay, kot so ga poimenovali Madžari; Vanocsay je madžarizirano zapisano ime rojstnega kraja Vaneče v Prekmurju. Sever je kot protestant od leta 1743 do 1750 poučeval na madžarski šoli v Nemes-Csóju, ki je spadal v artikularno protestantsko naselje. V tem času – 1747 - je izdal slovenski prevod nemškega katekizma Red zveličanstva,

Kuzmič⁹. Med temi je bil tudi Mihal Bakoš¹⁰, ki je veliko pripomogel, da so se, tudi s finančnimi podporami, na šolo v Nemes-Csoju¹¹ vpisali prvi slovenski šolarji iz Prekmurja pa Franc Berke¹² in drugi. Šebjanič posebej omenja avtorja prve znane slovenske posvete pesmi iz Prekmurja, Davida Novaka, ki je 1774 objavil pesem *Versus Vandalici*.¹³

Tudi tistih, ki so se odločili za nadaljevanje študija na nemških univerzah, ni bilo tako malo. Jan Čaplovič¹⁴ med drugimi navaja tudi, da so wirtemberško univerzo obiskovali prekmurški Slovenci: iz Lendave je prišel Georg Lendvay, iz Murske Sobote Franciscus Tamlin, iz Hodoša George Lepossai, iz Benedikta Petrus Luttharits, iz Križevcev Johan Gergarj, Stefan Kutsan iz Železne županije. V Wittembergu je študiral tudi Matej Temlin in tam ostal do smrti leta 1746. Slednji je pomemben predvsem zato, ker je ustanovil sklad Temlinianum, s katerim je štipendiral svoje rojake. Vsi našteti so v Wittembergu študirali v prvi polovici 18. stoletja, medtem ko se v drugi polovici 18. stoletja omenjata samo dva: leta 1779 Blasius (Blaž) Berke (Kancoszino) in 1787 Mihael Berky (Gerczsensis).¹⁵ Na univerzi Martin Luther v Halleju, ustanovljeni 1694, je deloval Slovecem dolgo neznani Franc Temlin, katerega delo Gyorski katekizmus iz leta 1754, oz. oba primerka, je poznal tudi sam Štefan Kuzmič. Temlin je bil v času študija na univerzi v Halleju pod vplivom nemških pietistov, ki so skrbeli za prevode protestantskih knjig za Slovane in druge nenemške narode, zlasti za Madžare. Kot navaja Vilko Novak, se je Temlin zavedal svojega slovanskega porekla, svojo deželo je imenoval Sclavonia in poudarjal, da vlada v deželi veliko pomanjkanje knjig v domačem jeziku, predvsem nabožnih, ter da je zato Lutrov katekizem »na čisti slovenski jezik preložo ...«. ¹⁶

V slovaškem oz. slovanskem okolju so se slovenski protestanti srečevali ne le z versko enako mislečimi, marveč tudi s slovaškim jezikom in kulturo, ki je, čeprav je

---

v katerem je svoje rojake naslavljajal z «lubleni szlovenszki narod». (Franc Šebjanič, Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csóu na Ogrskem, Zbornik Štefana Kuzmiča, Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva, Pomurska založba, Murska Sobota, 1974, str. 42).

⁹ Franc Šebjanič, Štefan Kuzmič in njegovo delo, Murska Sobota 1976.

¹⁰ Bakoš je leta 1768 v Nemes-Csoju nasledil Kuzmiča. Tudi Bakoš se je posvetil predvsem izobraževanju, nasledil ga je sorojak Ivan Balasits oz. Balažič iz Sela v Prekmurju.

¹¹ Franc Šebjanič, Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csóu na Ogrskem, Zbornik Štefana Kuzmiča, Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva, Pomurska Založba, Murska Sobota 1974.

¹² Gl. Franc Šebjanič, Protestantsko gibanje..., str. 93

¹³ Kljub precejšnjemu pomenu Novakovega ustvarjanja za prekmurske Slovence pa tudi širše, zabeležk o Novaku ne najdemo ne v Slovenskem biografskem leksikonu ne v Enciklopediji Slovenije.

¹⁴ Jan Čaplovič, Studiranje slovenskih protestanata u Bratislavi, Bašev zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 1969.

¹⁵ nav.d., str. 78

¹⁶ SBL, Dvanajsti zvezek, SAZU, Ljubljana 1980, str. 51.

bila madžarska prevladujoča, takrat že obstajala in se razvijala. Čeprav je bil učni jezik na liceju latinski, se je tudi slovenskim protestantom hitro potrdila Bohoričeva trditev, da so slovanski jeziki razširjeni po vsej Evropi, da slovanski jezik resnično sega preko Donave, da jim je blizu oz. da se lahko slovansko prebivalstvo sporazumeva brez posrednikov. Velika verjetnost je, da sta se (že) v tem času tako pri Slovencih kot pri Slovakih prepletali verska pripadnost in zavest o pripadnosti širši slovanski jezikovni družini oz. skupini. Mogoče je reči, da je v tem času med Slovenci že obstajala zavest o pripadnosti slovanstvu, slovanska identiteta. Žal o tem Slovenci pred Bohoričem nimamo pisnih dokazov, znano pa je, da je bila zavest o pripadnosti slovanstvu, tudi v pisni obliki, med Čehi¹⁷, Poljaki¹⁸ in Hrvati¹⁹ že dokaj utrjena, nekaj zapisov pa imajo tudi Slovaki.²⁰

Versko tolerantno in predvsem slovansko okolje je za slovenske protestante, zlasti tiste, ki so se vrnili na domača tla, pomenilo utrditev njihove slovenske in

---

¹⁷ Med prvimi deli, ki govori o Čehih, je delo »Herodota češkega zgodovinarja«, dekana praške stolnice Kozmasa (1045-1125), »Kronika češka«, v kateri je avtor poskusil pojasniti politične in kulturne posebnosti Čehov. (Otto Urban, Česke a slovenske dejiny do roku 1918, Svoboda, Praha 1991, str. 30). Naj ob tem omenim tudi češkega slavista in književnika Vaclava Hanka, ki je kot velik nacionalist in panslavist leta 1817 in 1818 objavil t.i. Kralodvorske in Zelenogorske rokopise (14 staročeških lirskih in epskih pesmi oz. basni iz obdobja pred 13. stol.), ki naj bi dokazovali obstoj staročeške oz. praslavanske družbe na tem področju. Obe »najdbi« sta imeli za češko nacionalno in slovansko samozavest izjemno velik pomen, mnogi zgodovinarji so skozi te rokopise dokazovali slovansko veličino v boju proti Nemcem. Med prvimi, ki je podvomil v avtentičnost dokumentov, je bil prav Jernej Kopitar že leta 1824, kasneje so se mu pridružili še drugi češki zgodovinarji in znanstveniki, med drugimi tudi Jaroslav Goll in T. G. Masaryk.

¹⁸ Med najstarejša knjižna dela v poljskem jeziku spada himnična pesem Bogurodzica iz 13. stoletja, iz 14. stoletja so znani rokopisi Svetokriške pripovedi in Florijanski psalter. Med zgodovinska dela spada pa Historia Polonica, ki jo je v času svojega življenja od 1415-1480 napisal Jan Dlugosz.

¹⁹ Hrvati so kmalu dobili dokumente v svojem jeziku, če omenim samo Baščansko ploščo iz 12. stoletja, tudi razne zakonike, npr. Vinodolski zakon iz leta 1288 in drugi. So pa tudi dokumenti, ki dokazujejo obstoj staroslovanskega jezika, npr. Kijeovski lističi. Za hrvaškega protestantskega pisca Matija Vlačića-Flacciusa je znano, da ga je uradni Rim imenoval »tujec in Slovan«.

²⁰ Med Slovaki se začne pismenost s Cirilom in Metodom; takrat nastajajo prevodi verskih besedil, nastajajo moravsko-panonske legende, ki opisujejo življenje in delo Cirila in Metoda. Slovaščino zgodaj, že v 10. stoletju, izpodrine latinščina, ki je med slovaškimi izobraženci na prvem mestu vse do 15. stoletja, ko začnejo uporabljati češki jezik. Najstarejši pisani viri so tako iz 15. stoletja, zlasti razni uradni dokumenti, listine, zapisniki mestnih svetov ipd. Nekaj je tudi nabožnih pisnih virov, kot npr. Spiške modlitbe, ki veljajo za najstarejši slovaški jezikovni spomenik. Najverjetnejši avtor dela je G. Bak, ki je od leta 1464-1493 deloval v kartuzijanskem samostanu v Spiši, pesnitev oz. molitev pa je posvetil Matiji Korvinu. Bak je uporabil prvine vzhodnoslovaškega, sredneslovaškega, češkega in poljskega jezika. Se več pisanih del nastane po smrti Matije Korvina, med drugimi tudi pesnitev Pisen o Sigetskem zamku iz leta 1566, v katerem slavijo Nikolaja Zrinjskega in njegovo obrambo pred Turki. Protiturško vsebino imata tudi deli Pisen o bidne Uherske krajine in Zpustatenie Uherske zeme pod Turki.

širše slovanske zavesti. Obenem jih je potrdilo v prepričanju, da lahko skozi oznanjevanje luteranstva oz. evangeličanske vere poudarjajo oz. izražajo tudi nacionalne, t.j. slovenske in slovanske vrednote, kot naj bi bili delavnost in varčnost, torej tiste lastnosti Slovanov, na katere so svoje navdušenje opirali tudi poznejši »oznanjevalci« slavoфильства, med njimi npr. Jan Kollár, na Slovenskem ob koncu 19. stoletja predvsem Fran Podgornik,²¹ in sicer najpogosteje »primerjalno« z Nemci, Židi in Italijani oz. »Lahi«.

Na drugi strani pa so prekmurski protestanti lahko svoje ideje širili tudi zato, ker jim je bilo na tej strani Donave omogočeno izdajanje knjig v slovenskem jeziku. Na Ogrskem so tiskarne nastajale že v času humanistično naravnane ogrskega kralja Matije Korvina, toda to so bile predvsem katoliške knjige v slovaškem in zahodnem delu Ogrske. Eno prvih protestantskih tiskarn je leta 1560 v Košicah ustanovil Gal Husar, evangeličanski župnik. Delovati so začele tudi tiskarne v Banski Bistrici, v Bardejovi, Bratislavi, Banski Štiavnici in drugod. Tudi slovenskim protestantom je bilo omogočeno izdajanje knjig, s katerimi so nameravali nadomestiti oznanjevanje evangelija v cerkvah oz. s knjigami preko župnij »osveščati« ljudstvo, zato so v razmeroma kratkem času napisali in natisnili nekaj knjig. Toda to se je dogajalo šele po letu 1732, ko se je tudi v Prekmurju začelo protireformacijsko gibanje in so prekmurski protestanti odhajali v notranjost Ogrske. Med temi je bil tudi Štefan Küzmič, študent bratislavskega liceja, ki je 1754 v Nemes Csóju napisal in izdal Vore krsztanske kratki navuk, leta 1771 izdal Slovenski abecedar za drouvno deco, in leta 1817 Küzmičev prevod Nove zaveze Nouvi zakon ali testamentom, kar so finančno podprli prav slovaški oz bratislavski protestanti.

Tudi sicer so bili bratislavski protestanti dokaj radodarni, saj so štipendije za nadaljevanje študija podeljevali tudi slovenskim študentom. Tako npr. najdemo v Šebjaničevi zapuščini podatek, da so podelili štipendijo za študij v Wittembergu med drugim tudi Stefanu Kutsanu²² in Matthiasu Godini.²³

Prekmurski Slovenci so se seveda šolali tudi na neslovanskih evangeličanskih licejih. Tako je ob koncu 18. stoletja približno 35 Slovencev iz Prekmurja obiskovalo evangeličanski licej v Šopronu. Med njimi je bilo kar precej dejavnih Prekmurcev,

---

²¹ Podgornik je od leta 1889 do 1899 izdajal mesečnik Slovanski Svet, od leta 1899 do 1904 v nemški inačici Slawisches Echo. V svojih razpravah je pisal o Slovanih: »(so) med vsemi evropskimi narodi najbolj delavsko pleme, radi tega so ostali razmeroma jednaki med seboj ... Delavnost je v krvi slovanskega plemena in radi tega narveče poroštvo tudi za pravičnejše razvijanje prava delavskih slojev ...«. Menil je, da bi Slovani takoj, ko bi si priborili pogoje za nacionalni obstanek in ko bi dosegli nacionalno svobodo, začeli delovati v korist delavskega razreda. (Gl. Socialna demokracija in Slovani, Slovanski svet, št. 3, 1897, str. 39) Trdil je tudi, da so Slovani že pred tisoč leti dokazali svojo sposobnost za »gospodarstveno organizovanje in razvijanje ...«, in vse, kar Slovani potrebujejo, je le prava politična svoboda, skozi katero bi lahko zahodni civilizaciji dokazali »kako se zvršuje pravičnost, ne le politiška in nacijsionalna, temveč tudi gospodarska.«

²² Na univerzo v Wittembergu se je vpisal leta 1735.

²³ Matjaž Godina (1768-1835), gl. Franc Šebjanič, Protestantsko gibanje..., str. 94.

med katerimi sta najbolj znana cerkvena/nabožna pisatelja Mihal Barla²⁴ (1778-1824) in Jurij Cipot. Prav tako najdemo slovenske učence/dijake na šolah v vzhodni Slovaški, v Prešovu, Košicah, Levoči in Bardejovu. Na teh šolah so se sicer večinoma šolali študenti iz Šlezije, Poljske in Transilvanije, toda med njimi so bili tudi dijaki iz jugozahodne Ogrske, iz Železne in Zalske županije. Leta 1661 najdemo v Košicah dva študenta iz Murske Sobote, to sta bila Blaž Vanczay in Matija Vancsaj, leta 1665 sta v Prešovu vpisana Nikolaj Pusoczy in Daniel Ivankovic, Georgius Petancsi, vsi iz Murske Sobote, ter Martin Bertalanicz in Martin Petanczy.

Leta 1781, ko je cesar Jožef II. izdal tolerančni patent, so lahko protestantske oz. evangeličanske cerkvene občine ustanavljali tudi v Prekmurju. Večinoma so bile slovenske, tako da so bile tudi šole, ki so bile kmalu zatem ustanovljene, slovenske, to pa je pomenilo, da šolanje oz. izobraževanje v povsem madžarsko govorečem okolju ni bilo več nujno.

Z nastopom protireformacijskega gibanja na Slovenskem se je ambiciozna namera protestantov izobraziti širše prebivalstvo prekinila. Po ukinitvi protestantskih šol so morali Slovenci ponovno obiskovati šole - katoliške in protestantske - zunaj meja ožje domovine. Katoliki so se usmerjali predvsem na Češko oz. Moravsko, v Olomoucu jih je precej študiralo v letih od 1576 do 1616. Prav tako so odhajali na Karlovo univerzo v Pragi, veliko pa jih je odhajalo na jezuitski kolegij v Gradcu - vse do leta 1597, ko so jezuiti leta 1597 ustanovili jezuitski kolegij v Ljubljani. Toda možnosti za nadaljevanje študija so imeli ponovno le v tujini.

To je bil tudi čas, ko so morali slovenski protestanti zaradi delovanja katoliških verskih komisij deželo zapustiti ali pa se odpovedati svojemu verskemu prepričanju. Mnogi so raje zapustili domovino in odšli v dežele, kjer jim je bil študij ali nadaljevanje dela omogočeno. To je čas, ko lahko pogojno že govorimo o »politični emigraciji«, saj so se mnogi odločali za zvestobo prepričanju in ne ožji domovini, morda pa celo o »begu možganov«, saj je bila večina »ubežnikov« izobražencev. Veliko se jih je odselilo v Nemčijo, nekaj tudi na Češko, nekateri pa so odšli na Ogrsko. Na ogrska tla se je zatekel npr. Janž Mandelc, ki je s svojim delom - tiskanjem knjig - nadaljeval tudi v novi domovini. Kot je znano, je natisnil okrog 50 knjig, precej v slovenskem, nekaj pa tudi v madžarskem jeziku. Leta 1587 je v Siczu natisnil prvo knjigo v Prekmurju v slovenščini Agenda Vandatica (Slovenska agenda), v (današnji) Murski Soboti pa je njegova tiskarna izdala prvo tamkajšnjo slovensko knjigo leta 1593 - iz slovenščine v madžarščino preveden evangeličanski molitvenik. Mandelc se je na Ogrskem srečeval tudi s slovenskimi pridigarji in med njimi uveljavil Dalmatinovo Biblijo.

Toda protireformacijsko gibanje, ki je imelo v avstrijskem delu monarhije uspeh in je dodobra »očistilo« tudi slovenske dežele, v večjem delu Ogrske ni imelo uspeha.

²⁴ Mihal Barla, rojen v Murski Soboti 1778, umrl 1824 v Kovago-Orsu. Protestantski voditelj in učitelj, ki je študij končal leta 1807 na univerzi v Jeni in deloval sprva kot učitelj, pozneje kot župnik, in kot narodni buditelj prevajal verska besedila v slovenščino, predvsem za potrebe šole.

Ogrske stanovske vstaje so Habsburžanom preprečile, da bi na ozemlju »gornje Ogrske« uresničili vse svoje vladarske in predvsem protireformacijske cilje. Ne glede na to je katolikom uspelo, sočasno s protestanti, v svoje delo vključiti tudi ustanavljanje svojih šol. Tako se je postopoma oblikoval dvotirni šolski sistem, katoliški in protestantski, ki je veliko pripomogel k razvoju slovaškega, madžarskega pa deloma tudi narodnega preroda prekmurskih Slovencev. Za razvoj katoliškega šolstva na Ogrskem je imel veliko zaslug ostrohovski nadškof Peter Pazmány (1570-1637). Vidni uspehi protestantskega šolstva so ga prepričali, da protireformacijsko gibanje oz. prizadevanja katoliške cerkve tako dolgo ne bodo uspešna, dokler ne bodo katoliki presegli izobrazbenih in kulturnih razlik, ki so bile posledica uspešnega razvoja in širitve protestantskega šolstva in vere sploh. Leta 1622 je v poročilu o razmerah na Ogrskem informiral rimsko kurijo, da je Ogrska razpadla na tri dele: na habsburško Ogrsko, turško Ogrsko in Transilvanijo. Po njegovi oceni je v habsburški Ogrski (pretežno današnje ozemlje Slovaške) še komaj desetina katoliškega prebivalstva, vse drugo so bili protestanti. Pritožil se je nad slabo izobrazbo katoliških duhovnikov in njihovo nemoralno vedenje, ki je posledica pomanjkanja dobrih šol in neurejenih političnih razmer. Ko se je pred turško nevarnostjo iz Ostrohoma umaknil v Trnavo, je, da bi presegel te pomanjkljivosti in pripravil ugodnejše razmere za uspešno napredovanje protireformacije, začel snovati ustanovitev jezuitske univerze. To je leta 1635 z dekretom ustanovil Ferdinand II.²⁵ Ob ustanovitvi je bila univerza podobna univerzama v Gradcu in Olomoucu. S teološko in filozofsko fakulteto je ta postala pomembno versko in kulturno središče. Najprej je univerza imela teološko in filozofsko fakulteto, in že po dveh letih, tj. 1637, so podelili 40 diplom oz. imenovali 14 magistrstov filozofske fakultete. Leta 1667 je začela v okviru univerze delovati tudi pravna fakulteta, kjer so poučevali cerkveno, civilno in ogrsko pravo. Leta 1667 je bila ustanovljena pravna fakulteta in leta 1769 še medicinska fakulteta. Žal so se matricane vpisanih ohranile le za leta do 1710 in ni znano, kaj se je zgodilo s poznejšimi. Najbolj verjetno je, da so se izgubile med selitvijo leta 1777, ko so univerzo v Trnavi zaprli in jo preselili v Budim. Trnavska univerza je imela tudi svojo tiskarno.

Pomembno je, da so se na trnavsko univerzo lahko vpisovali ogrski študenti vseh narodnosti, tj. Madžari, Nemci, Slovaki, Hrvati, Srbi in tudi prekmurski Slovenci; vpisovali pa so se lahko tudi pripadniki drugih narodov in etničnih skupin v monarhiji, npr. Čehi, Šlezijci, Moravci, Slovenci, ki so jih takrat še vedno obravnavali oz. označevali po regijah (Korošci, Štajerci, Kranjci).

Med študenti in predavatelji so bili tudi Slovenci, tudi prekmurski. Med najbolj znanimi slovenskimi študenti je bil Blaž Jaklin iz (današnje) Murske Sobotice. Leta 1691 je postal nitranski škof in župan. Vodstvo trnavske univerze je sicer kmalu sprejelo sklep, da lahko na univerzi predavajo tudi drugi, ne le jezuiti, toda iz

---

²⁵ Vladimír Michalička, Školstvo ECAV na Slovensku, v *Evangelici v dejinah Slovenskeje kulture III*, Tranoscius, Bratislava 2002, str. 280-290.

slovenskih dežel so bili med predavatelji predvsem jezuiti. Med temi npr. Matija Bastianschitz (1591-1659) iz Kamnika, ki je tu predaval gramatiko in poetiko, drugod pa tudi humanistiko, retoriko, filozofijo, sholastiko in svetopisemske vede. Nazadnje je bil predstojnik doma profesorjev na Dunaju, kjer je tudi umrl. Anton Hainfling (1613-1660), tudi slovenski jezuit, je najprej predaval na univerzi v Trnavi humanistiko, kasneje pa na Dunaju filozofijo in moralko. Leta 1651 je napisal dramo v čast sv. Frančiška Ksaverija *Malum punicum*. Tu sta predavala tudi Wolfgang Jožef Valvasor in Elija Stanislav Otto in drugi. O vseh naštetih je znanega bore malo; največ vemo o slovenskem jezuitu Wolfgangu Jožefu Valvasorju kot članu velike Valvasorjeve rodbine. Ta je med drugim predaval tudi na ljubljanskem jezuitskem kolegiju, pa v Celovcu in Passau, leta 1754 pa je postal rektor univerze v Gradcu, čez tri leta pa je postal predstojnik redovne hiše na Dunaju. V času bivanja v Trnavi je objavil dve deli Regni Christi sempiterna stabilitas ter delo *Assertiones ex universa theologia...*²⁶ Nekaj malega vemo tudi o Andreju Kobavu (iusu), ki je sprva na ljubljanskem in graškem kolegiju predaval gramatiko, humanistiko, retoriko in matematiko, pozneje pa iste predmete tudi na trnavski univerzi. Bil je tudi vodja kolegijev v Judenburgu in v Šopronu, potem pa se je preselil v Trst, kjer je 1654 tudi umrl. Na trnavski univerzi sta predavala tudi Karel Dolenc in Johannes Juraj, o katerih pa ni najti podatkov.

V okolju univerze se je oblikovala zahodna kulturna slovaščina, ki je odigrala pomembno vlogo pri konstituiranju slovaškega narodnega jezika in naroda na prelomu 18. in 19. stoletja.

Čeprav je bila univerza v Trnavi predvsem katoliška univerza, ki je pri svojem delovanju izhajala iz kozmopolitskega značaja cerkve, se je v tem okolju na eni strani oblikovala zahodna kulturna slovaščina, ki je imela za Slovake izjemno pomembno vlogo pri konstituiranju tako jezika kot kulture, na drugi strani pa je imelo slovansko okolje, in slovanski jeziki, s katerimi so se sporazumevali zunaj univerze, tudi za slovenske jezuite zagotovo določen pomen in vpliv. Morda je bivanje in druženje v Trnavi s slovanskimi sobraty - med drugim - vplivalo tudi na poznejšo držo slovenskih katolikov iz Prekmurja. To velja zlasti za čas intenzivne madžarizacije v tridesetih letih 19. stoletja, ko so začeli Madžari načrtno razvijati teorijo o Ogrski kot državi, kjer živi en sam narod, Madžari, ki so imeli edini tradicijo neodvisne, samostojne države. Iz te teorije in politike je izhajalo tudi uvajanje enotnega, državnega jezika, madžarščine, ki naj bi med drugim preprečila vzpon in prevlado slovanskih narodov. Težnje vladajočega naroda na Ogrskem so imele za nemadžarske narode izrazito raznarodovalni značaj, zato je bilo za prekmurske Slovence zelo pomembno, da je začela katoliška duhovščina prav v tem obdobju aktivneje sodelovati pri obrambi slovenskega porekla prekmurskih Slovencev. To je bil čas intenzivnega tiskanja slovenskih knjig, spodbujanja uporabe in branja

²⁶ Reisp, Wolfgang Jožef Valvasor, SBL, Ljubljana 1980-1991, str. 354.

slovenskih besedil in s tem dviganja nacionalne zavesti. Hkrati s tem so pogosto poudarjali tudi željo po združitvi Prekmurja s Slovenci preko Mure.

Povsem drugačne motive pa so imeli tisti Slovenci oz. prebivalci takratnih slovenskih dežel, ki so se odločili za študij na Gozdarski in rudarski akademiji v Banski Štiavnici, nemško Schemnitz.²⁷ Akademijo so ustanovili leta 1762, sprva le kot akademijo za gozdarstvo s katedra za kemijo in metalurgijo. Leta 1763 so ustanovili še katedro za matematiko, mehaniko in hidravliko, medtem ko je katedra za gozdarske vede začela z delom leta 1770. Takrat je akademija dobila uradni naziv Rudarska akademija, ki so ji leta 1808 pridružili še gozdarski inštitut, tako da se je od leta 1808 imenovala Rudarska in gozdarska akademija. Tisti čas je bila prva in edina tovrstna akademija na svetu. Delovala je vse do leta 1919, ko so jo preselili v madžarski Šopron.

Med prvimi profesorji na akademiji je predaval tudi Slovincem naklonjeni Giovanni Antonio Scopoli (1723-1788), sprva, od 1754 do 1769, prvi pravi zdravnik v idrijskem rudniku, saj so bili njegovi predhodniki predvsem padarji.²⁸ V Banski Štiavnici oz. na akademiji je od 1769 - 1776 predaval kemijo, mineralogijo in metalurgijo, potem pa je postal rudarski svetnik.

Iz seznama (gl. prilogo) vpisanih diplomantov, ki so ga pisali od leta 1771 pa do 1870, lahko hitro razberemo, da so se na akademijo kot edino tovrstno univerzo na svetu vpisovali študentje iz mnogih držav Evrope, celo iz Anglije. Seveda jih je bilo največ iz avstrijskega in ogrskega dela monarhije. Študenti iz slovenskih dežel so bili vpisani kot prihajajoči iz Kranjske (Kranja), Štajerske (Stajerhon, včasih Stiria), Koroške (Carinthia), iz Trsta (Triest). Slovenci, ki so prihajali iz takrat ogrskega dela Slovenije, so bili vpisani pod »Magyarhon«. Veliko študentov je prišlo tudi iz hrvaškega dela, iz Istre, Reke, »Ilirije«, seveda pa jih je bilo veliko tudi iz Češke, Galicije, Bukovine.

Težko je določiti realno število slovenskih študentov, ki so prišli iz slovenskih dežel, saj so bila njihovi priimki zapisani po svoje, tj. enkrat nemško, drugič madžarsko, proti koncu pa nekateri že povsem slovensko, medtem ko so osebna imena pomadžarili. Po priimkih je torej težko sklepati, ali so bili po poreklu Slovenci ali Nemci, saj priimki kot npr. Seitz, Urbas, Kapus, Duller, Tutschnak, Bellusich, Petrich, Bogattschnik, Sgärgeth, in drugi, kažejo, da se je na akademiji šolalo kar precej Slovencev. Med prvimi Slovenci, prepoznaven že po imenu in priimku, se je leta 1771 vpisal Anton Mrak, zapisan kot Mrakh Antal, iz Idrije.

Najbolj zapleteno je ugotavljanje, koliko slovenskih študentov je prišlo iz Prekmurja, saj jih lahko v tem primeru prepoznavamo samo po priimkih in ne po imenih. Po seznamu, v katerega so vključeni tudi vpisani, ki so prišli s Kranjske,

²⁷ Vsi podatki iz Faller, G.: Gedenkbuch zur Hunderjähriigen Gründung der Königl. Ungarischen Berg- und forst- Akademie in Schemnitz 1770-1870, Schemnitz 1871.

²⁸ Poleg zdravniškega poklica se je veliko ukvarjal z botaniko. Leta 1776 se je, razočaran nad razmerami na akademiji, preselil v Pavia, kjer je predaval kemijo in botaniko in oblikoval botanični vrt.

Koroške, v letih 1809-1813 iz Ilirskih provinc ter iz Idrije, ki je navedena kot posebej ugleden kraj. Študentov, ki so prišli iz Štajerske, nisem upoštevala, saj so v tedanji pojem Štajerske (zgornjo in spodnjo Štajersko) šteli zelo široko območje, v katerem so prevladovali nemško govoreči prebivalci. Po pričujočem seznamu lahko sklepamo, da so se na akademijo vpisali naslednji prekmurški oz. ogrski Slovenci,²⁹ čeprav ob mnogih priimkih lahko samo ugibamo, ali so bili slovenskega porekla ali ne.

Priimki kot Petrich, Maczek, Saitz, Szladkar, Klobutscharich, Schitko, Mocznogh, Bontsina, Papesch, Achatz, Krainag, Slavik, Kauschitz, Kovacsics, bi lahko bili slovenski. Seveda tudi slovenska oz. slovansko zvoneča imena še niso zadosten dokaz, da so študentje tudi zares prišli iz slovenskega Prekmurja. Vsekakor se med temi »skrivajo« tudi slovaški in hrvaški priimki. Kljub vsemu ocenjujem, da je bilo število diplomiranih gozdarskih in rudarskih inženirjev iz Prekmurja v letih 1771 do 1780 približno 30 do 40, medtem, ko jih je bilo iz drugih slovenskih področij precej več.

Seznam diplomirancev vsebuje tudi zaznamek, kje so se diplomirani inženirji zaposlili; razvidno je, da so se zaposlovali po vsej Avstriji, na Ogrskem, posebej pa sta vedno omenjena Dunaj in idrijski rudnik.

Iz seznama je razvidno, da je akademijo obiskovalo veliko študentov iz slovanskih delov monarhije, tj., Češke, Moravske, Galicije, Hrvaške, Slavonije, iz prekmurskega in slovaškega dela Ogrske, torej pripadniki skorajda vseh slovanskih narodov. To dejstvo je zagotovo spodbujalo druženje jezikovno bližjih si študentov. Čeprav o tem nisem našla pričevanj, predvidevam, da so se tudi v tem okolju prekmurški Slovenci srečevali s svojimi sonarodnjaki in Slovani iz drugih dežel, ter imeli možnost ugotavljati predvsem jezikovno bližino, kar je vsekakor spodbujalo utrjevanje jezikovne pripadnosti in postopno oblikovanje nacionalne zavesti.

Prekmurški Slovenci, ki so se šolali oz. študirali v slovanskem okolju so, poleg temeljnih znanj, ki so jih morali obvladati, zagotovo pridobili tudi zavest o pripadnosti veliki slovanski jezikovni skupini, in zavest o pripadnosti družini slovanskih narodov. Oboje je dolgoročno vplivala na njihov odnos do domovine »preko Mure« in na njihovo dejavnost.

PRILOGA:

SEZNAM ŠTUDENTOV, VPISANIH V LETIH 1773-1870

Študijsko leto:

*** 1773 Dreveniak F., (Drevenjak: povsem možno, da Slovenec iz Prekmurja oz. današnjega Porabja)³⁰.

²⁹ Pri študentih, ki jih štejem med prekmurske oz. ogrske Slovence, kraja oz. dežele nisem navajala. Pri drugih (s Koroške, Kranjske ipd), sem deželo navajala sproti.

³⁰ Priimke z oznako *** je komentirala asist. Darja Kerec, dipl. zgod.

*** 1777 Tutschnak Arnold, (Tučnak: č napisan kot nemški (!) 'tch': kaže na nemški izvor, zato morda iz Prlekije, Štajerske, Kranjske ali Koroške).

*** 1780 Litschko Antal, (isto kot zgoraj).

Od 1780 do 1786 ni vpisanih ogrskih Slovencev – vsaj po priimkih sodeč ne, iz Štajerske, Koroške in Kranjske pa so se leta 1781 vpisali: Lakner Ferencz iz Štajerske (Stajersorszag), Sturzer Joszef s Koroške (Karinthia) in Schaber Ferencz s Kranjske (Krajna); leta 1783 iz Štajerske Merk Ferencz Xav., leta 1784 pa Forster Jan, Eissank Joszef, Zasz Janos s Koroške.

1786 Lukovitz Ferencz; s Koroške Prettner Alajos, s Štajerske Augustin Matyas, 1788 Fritschko Mihaly,

1789 so se vpisali samo trije »možni Slovenci«: z ogrskega dela ***Skargeth Joszef (Škerget Ludvik, Prekmurec!) ter Gajo Antal iz Trsta in Pototschnik Tade s Kranjske.

1791/92 *** Csurka Janos (Čurka Ivan, zveni čisto madžarsko, torej najverjetneje ni slovenskega rodu), *** Czirbess Zsigmond (Cirbeš Sigismund: zveni madžarsko ...), *** Ravasz Janos (Ravas Ivan: zveni madžarsko ...),

s Koroške Gaszmayer Florian, Marcher Antel, Marcher Ferencz, s Kranjske Krampfl Antal, s Štajerske Kotzbeck Janos in Schoupe Antal.

1793/94 *** Trampisch Janos (Trapič Ivan ali morda izpeljanka iz Trompič ali Trombič: Slovenec - lahko z obeh bregov Mure ...), Rembs Janos; s Koroške Fortschnik Vincze, 1794/95 so možni slovenski slušatelji samo s Koroške in Štajerske: Ployer Antal oz. Pichler Ignacz, med kasneje najslavnejšimi slušatelji je bil tudi baron August Zois (Agost Zoysz).

1795/96 Lukam Ferencz.

1796/97 Achatz Lajos.

1799/1800 Pugel Lipot; s Koroške Ployer Janos.

1800/1801 so s Kranjske prišli Hubert Janos, Garibaldi Ferencz, in s Koroške Bohr Szigfried.

1801/02 Saitz Karoly.

1804 je s Koroške vpisan Duller Ferencz.

1805 Petsch Karoly, s Koroške pa Marx Lipot, s Kranjske Urbas Alajos.

1806 Krainag Matyas, Stehr Antal, Sgärgeth Janos; 1807 Koregtko Nepomuk Jans, Koregtko Alajos,

1808 Klosznez Alois, Jachnel Janos, Schramko Ignacz; s Koroške Dillinger Felix.

1809 Mraffko Karoly, Dulovits Andras, Szontagh Samuel; s Kranjske sta bila vpisana Wernberger Janos in Kulnigg Janos, s Koroške pa Silbernagel Janos.

1810, ko so ustanovili tudi oddelek za rudarstvo, so beležili slušatelje ene ali druge akademije posebej:

rudarstvo: *** Tutschnak Janos (Tučnak Ivan: morda iz današnjega hrvaškega dela - takrat iz Slavonije ali Medmurja ...) in *** Bellusich Istvan (Belušič Štefan: podobno kot pri prejšnjem primeru; od slovansko: bel; madžarska beseda za »bel«

je fejer!), *** Straka Janos (Štraka Ivan: lahko da je Madžar ali Slovenec iz Prekmurja); gozdarstvo: Hafner Antal, s Koroške baron Eichelburg Ferencz.

1811 rudarstvo: Petrich Albert, gozdarstvo Ferschin Janos in Pettko Ignacz; s Koroške Crollalanza Ferencz, Moro Nandor, Platzer Armin, Dickmann Fryigyes; prvič se v seznamu pojavi »Illiria«³¹, od koder je prišel Schupanzich Lajos.

1812 na rudarski akademiji vpisani Kubeth Mihaly, Petrich Zsigmund in Lollok Karoly; iz »Ilirije« Bogatschnik Janos in grof Ursini v Blagay Ign; s Koroške Viegeter Nandor.

1813 sta se iz slovenskega dela Madžarske na rudarstvo vpisala Kotzbeck Janos in *** Soltesz Antal (Šoltes Anton: zveni bolj madžarsko), na gozdarstvo pa *** Bartl Josef (Bartala ali Bartl: lahko, da je »slovaški Madžar« oz. slovaškega rodu...); iz Ilirije grof Ursini v Blagay Fer., Luschan Gyorgy, s Koroške Poechler Alajos.

1814: rudarstvo: Szlavik Nepomuk Janos; leta 1815 so bili na rudarsko smer vpisani samo študenti iz Kranjske in Ilirije: s Kranjske Wolf Jozsef in Istenitsch Karoly, iz Ilirije pa Salfund Lipot in Zazulla Antal.

1816 na rudarstvu: Marschan Janos in Kals Ferencz, iz Koroške Kerchnawe Jozsef, na gozdarstvo pa ***Koschiar Lorincz (Kočiar Lavrencij: lahko, da gre za Slovenca ali »prekmurskega« Slovenca) in grof Christalnigg Sandor; na gozdarsko smer Merlak Bernard s Kranjske.

1817: rudarstvo: *** Patschnar Janos (Pačnar Ivan: zveni madžarsko ...) ter *** Terrich Janos (Terič Ivan: glede na pripono -rich oz. -rič je možno, da gre za Slovenca iz Prekmurja, saj so pogosti slovensko-prekmurski priimki podobni, kot npr. Gerič, Jerič ipd.); iz Ilirije Salfund Janos; s Koroške baron Keiserstein Mano.

1819: na rudarstvu *** Kovarz Karoly (Kovarz: zveni madžarsko, čeprav so besedo za »kovača« prevzeli Madžari od Slovanov), Kwaszna Lajos; s Koroške baron Saupper Janos, Hassenbauer Janos, Stenitzer Gottfried.

1820 na rudarstvu Kotzbeck Karoly in Hankesz Ferencz,

1821 na rudarstvu Marschan Jozsef, ter Bodnar Ignacz, *** Klobucharich Gyorgy (Klobučarič Jure: zveni čisto slovansko oz. slovensko ...) in *** Szlatkay Janos (Slatkaj Ivan: od sladko: povsem možno, da je to Slovenec iz Prekmurja ali Hrvat) na gozdarstvu.

1822 na rudarstvu samo *** Ferich Janos (Ferič Ivan: ni znano ali Slovenec glede na pripono -ich oz. -ič, ali Madžar, kajti Ferich morda izhaja od pomanjševalnice osebnega imena Franc oz. Ferenc) na gozdarsko akademijo pa Klotzko Josef.

1823 na rudarstvu *** Bentsath Janos (Benšat Ivan: verjetno Madžar; lahko pa da Slovenec iz Prekmurja; priimek spominja na prekmurski priimek Benčec), na gozdarski smeri pa Blagoevitsz Gabor.

1824 na rudarstvu še en Kotzbeck, tokrat Lajos, pa Brusskay Jozsef;

1825 so se na rudarski študij vpisali *** Lovich Karoly (priimec Lovič: »varljivo«,

---

³¹ Oznaka za Ilirske province, ki so jih leta 1809 ustanovili Francozi.

kajti verjetno to ni oseba slovanskega rodu [Slovenec ali Hrvat ali kaj drugega]; morda izhaja priimek od samostalnika lo [l + o z dvema črticama]- kar pomeni v madžarskem jeziku 'stražar' ali še bolj verjetno (!) od lovas: madž. konjeniški; od konja, kar pride od l + o z ostrivcem: konj), Schitko Gyorgy in Patschnar Ferencz, na gozdarski študij pa Paulik Janos in Polak Janos;

s Koroške Obersteiner Tamas, Prester Ignacz, na gozdarski študij Muller Karoly iz Ilirije.

1826: na rudarstvu *** Szlavik Janos (Slavik Ivan: možno, da je to Hrvat iz območja Medmurja ali Slaveč in ne Slovenec iz Prekmurja! Kajti študirajočemu Prekmurcu bi v tistem času na Ogrskem najverjetneje dali slabšalni priimek od besede Toth/Tot ali Vend /Vindiš, če bi želeli poudariti slovansko pokolenje), *** Laczko Gyorgy (nedvomno čisti Madžar: Lacko od pomanjševalnice Laczi oz. Lajos, kar je Ladislav), Nikel Jozsef.

1827: rudarstvo: Skärgeth Agost, s Koroške Pfandl Jozsef.

1828: rudarstvo: Makay Agost, Matzko Karoly in Suhajda Janos, gozdarstvo so študirali Achatz Julian in Kremszner Nandor; na rudarsko smer so se s Koroške vpisali Mayer Mihaly, Tonhauser Ferencz, v. Werthempreiss Karoly, iz Ilirije Vorauer Henrik in Semen Antal.

1829 na rudarstvu Bernovitsch Gottfried, *** Hlavats Janos (Hlavač: zveni zelo slovansko: od glava oz. hlava (slovaško), morda je to bil Slovenec ali Slovak in *** Szaibely Janos (možno, da pomadžarjen nemški priimek, ki pride od Salbei oz. žajblja, čeprav je tudi madž. beseda za žajbelj zsalya!), na gozdarstvu pa Grummich Karoly; s Koroške Hierzegger Karoly Alajos, Rabitsch Peter, Spiess Albert, s Kranjske pa Krampelfeld Antal.

1830: rudarstvo: *** Branich Mor (Branič: nedvomno slovanskega rodu, a ne vemo iz katerega brega Mure), *** Ivanyoczi Ivichich Ferencz (Ivanoci lahko da je to bil čisti Slovenec iz Prekmurja), *** Szumrak Jakab Lajos (spominja na slovansko ali slovensko ali srbsko-hrvaško besedo »somrak« ali »sumrak«...); s Koroške Semen Jozsef.

1831: rudarstvo: *** Zanko Ede (Zanko Edvard: možno, da Slovenec iz Prekmurja), *** Bedrosch Karoly (Bedroč Karel: zveni slovansko...), *** Kosztka Janos (Kostka Ivan: varljivo, kajti predpona »koszt« se pojavlja v mnogih madžarskih besedah, lahko pa izvira iz slovenske besede »kost«; možno, da je čisti Madžar; s Koroške Ratz Tamas.

1832: rudarstvo: *** Javorik Koszef (Javorik: varljivo, kajti Madžari tudi drevesu javor rečejo »javorfa«: javor [na 'a' je ostrivec]+ »fa« (fa: drevo), *** Ivanits Jozsef (Ivanič: slovensko ali slovansko, a ne iz prekmurskega ozemlja, sicer bi Madžari besedo »Ivan« prevedli v nekaj, kar spominja na Janos, kajti Ivan = Janos!!!), *** Semesch Antal (Semeč: spominja na Semič: danes kraj na Slovenskem; morda tudi od besede »seme« ...???) in *** Slabey Zigmund (spominja na Slabej ali Stabej, ki se kot priimek pojavlja na današnjem Primorskem - verjetno od pridevnika »slab«), Remenar Frigyes; s Koroške Schattauer Leopold.

1833: rudarstvo: *** Janikovitsch Beni (definitivno Slovan; a od kod?), Seitz Antal, Kuntz Janos; s Koroške Dulnig Marton, v. Kendler Rudolf.

1834: rudarstvo: Gode Jozsef, Royko Frigyes), Schasko Janos, Szutsek Tamas, gozdarstvo Szajbely Jozsef; iz Ilirije Kravagna Ferencz in Tracha Matyas.

1835: rudarstvo: Ambrosz Janos, v. Fritschko Lajos, Gode Jozsef, Saitz Janos, Valko Jozsef; s Kranjske Urbas Lipot, s Koroške Wilhelmer Jozsef.

1836: rudarstvo: Achatz Viktor, *** v. Krecsmary Mihaly (Krečmari: od Kerčmar; pogost [slovenski] priimek v Prekmurju), Petko Janos, Pollyak Sandor, ***Pongratz Erneszt (Pongrac: je nedvomno madžarski priimek, čeprav je nekaj Pongracov v Prekmurju še danes in so Slovenci, vendar je priimek nedvomno madžarski.), Zanko Karoly.

Iz Ilirije Fonn Ferencz, Morgenbesser Ignacz, s Koroške Alber Janos.

1837: rudarstvo: *** Hrentsik Andras (Hrenčik: od hren? slovensko?), Ivichich Karoly, Szladkay Emil, *** Sztokosza Ferencz (Sto + Kosza: lahko je Madžar ali Slovenec; bolj verjetno, da je Madžar; kajti zlog »kosz« je v madžarščini pogost; madžarska beseda za »sto« pa je »szaz«), *** Sztraka Richard, *** Sztraszay Gyorgy (Straža: nedvomno Slovenec), Zanko Adolf. Kot kraj bivanja je bila posebej navedena »Idria«, od koder je prišel Fercher Jozsef; s Koroške Kronigg Lukacs,

1838: Fritschko Lajos, Heintz Adam, Polyak Rezso, Szolcsany Janos; s Koroške baron Aichelburg Tivadar, Moschitz Janos in Writz Jozsef; na gozdarstvo Ribiczey Nandor, iz Ilirije Hoffakker Antal.

1839: na rudarsko smer vpisani *** Ferjentsik Janos (lahko, da Slovan ali Slovenec; od Ferjen ali Ferjan ...?), Pechatsek Alajos, Raisz Frigyes, na gozdarstvo smer pa ***Kuzma Karoly (Kuzma od Kozma oz. Cosma; lahko je Slovenec iz Prekmurja - od tu npr. Kuzmič - ali čisti Madžar); s Koroške na rudarstvu baron Aichelburg Daniel, Mayrhofer Janos, iz Ilirije grof Del Maestri Jozsef.

1840: rudarstvo: Bogats Karoly, Breger Agost, Kwaszna Erno, Laczko Elek, Lauko Karoly, Litschauer Lajos, Veszely Agost; iz Ilirije Kessler Reszo, s Koroške Moschitz Marton, Trinker Jozsef.

1841 se je na rudarstvo vpisal tudi študent iz Trsta (Triest) baron Hingenau Otto; s Koroške Seyerl Mor, Vest Arnold.

1842: rudarstvo: Herbich Ferencz, Marschan Janos, *** Mocznigh Janos (Močnik: povsem možno, da Slovenec iz Prekmurja ali Prekije.), Scholtesz Janos, Szontagh Agost; s Kranjske Luschan Gusztav in Urschitz Andras, s Koroške Rader Agost, v. Rutner Jozsef, dr. v. Stenitzer Henrik.

Z letom 1842 so začeli beležiti tudi izredne študente, med temi – na rudarstvu - Kuszka Lajos. S Koroške pa Holenia Ferencz in Makutz Jozsef.

1843: rudarstvo: *** Branich Armin (morda Hrvat?), *** Csimegh Janos (nedvomno Madžar!), Laczko Antal, na gozdarstvu Raisz Gustav; s Koroške Rukgaber Jozsef.

1844: na gozdarstvu *** Lazar Jakab (lahko je karkoli: Lazar je slovenski priimek, ki se pogosteje pojavlja izven Prekmurja) in *** Jarinay Vilmos (zanimiv

priimek, ki spominja na toponim: latinsko Jaurinum, kar je latinska beseda Győr oz. Raab); iz Ilirije se je na rudarsko smer vpisal Rudolf Janos, na gozdarsko pa Braunitzer Janos.

1845: rudarstvo: *** Ferschin Agost (Feršin: zveni slovensko, a ne povsem prekmursko), Kuzma Albert, na gozdarstvo *** Jambrich Janos (Jambrič / Jambrek...? Zveni slovensko, a ne povsem prekmursko), Papesch Jozsef. S Kranjske sta se na rudarstvo vpisala Pirč Matyas, Planischek Janos; iz Ilirije na gozdarstvo Rebullá Janos. Kot izredna slušateljca sta se vpisala: iz Ilirije Pernat Andras in s Koroške Schem Frigyes.

1846: na gozdarstvu Kober Ferencz, Szidkey Andras; iz Ilirije se je na rudarstvo vpisal Kosmatsch Janos.

Z letom 1847 so v dokumente kot kraj bivanja začeli zapisovati »Olaszország«, kakor so imenovali avstrijsko Italijo. Od tod sta se vpisala Matschek Alajos in Somariva Antal.

1847: rudarstvo: Ferschin Imre, *** Strelko Karoly (zveni kot Slovenec iz Prekmurja) Tutschnak Janos, *** Wlaschics Janos (Vlašič: od Vlah? Zveni nedvomno slovensko), na gozdarstvu pa Jambrich Alajos, *** Jancso Jozsef (Jancs: še dandanes je v Prekmurju »ljubkovalno« ime za Janeza Janč ali Janči; povsem možno, da je Slovenec iz Prekmurja; v nasprotnem primeru bi Madžari ta priimek pomadžarili v skladu z njihovim prevodom imena Ivan, torej z »Janos«), *** Noszek Janos (od »nos« oz. »nosek«: povsem možno, da je to Slovenec. Ali je iz Prekmurja? Ena od vasi v Prekmurju je tudi Nuskova, madžarsko imenovana kot »Nozka« ali »Nozkyfalva«, tako, da je možno, da je to Slovenec iz Prekmurja; saj je danes madžarska beseda za iztočno besedo »nos«: orr), samo kot slušateljca, verjetno še ne vpisana, pa sta navedena Brtnyk Lajos in Jurkovich Ede; s Kranjske sta prišla Jakomini Alfred in Wernberger Reszo.

1848: rudarstvo: Achatz Mor, *** Amon Tivadar (zveni kot čisti madžarski Jud), Pogatschnik Mikša iz Erdeljskega, *** Szlavik Dani, *** Szlovensky Dani (verjetneje Slovak) /*** slednja dva sta verjetno oba Slovenca ali Slovaka; v Prekmurju je tudi vas Dolnji in Gornji Slaveči), kot izredni slušatelj pa Lutter Ignacz.

S Kranjske so se na rudarstvo vpisali Matzek Simon, iz Ilirije Zimzitsch Janos, kot izredni pa Jereb Ferencz in Wernberger Richard s Kranjske in Lax Jozsef s Koroške.

Zaradi revolucionarnih dogodkov leta 1848/1849 je bila vse leto 1849 akademija zaprta, s študijem so nadaljevali leta 1850.

1850 na rudarstvu samo *** Szablak Antal (morda od besede »sablja«, čeprav se zlog »szlab-« zelo pogosto pojavlja v madžarščini, tako da je ta verjetno Madžar); s Kranjske Pantz Adolf in Meiszlinger Karoly.

1851: rudarstvo: Ferschin Emil, s Koroške Florian Jozsef.

1852: rudarstvo: *** Mrasz Mihaly (možno, da je Slovenec iz Prekmurja), *** Murincsek Vincze (Murinček: možno, da je Slovenec iz Prekmurja; morda se njegov priimek navezuje na besede Mura; Murin...?), kot izredni študenti pa

Wursching Reszo, ***Jergitsch Joszef (Jergič; spominja na prekmurški priimek Jerič; župnik Jerič je bil znan borec za pravice Slovencev v Prekmurju); spominja tudi na izpeljanko Jerebic, kar je pogost priimek Prekmurcev) in Babitz Adolf; na gozdarstvu Klement Adolf; s Koroške Rainer Magnus na rudarstvu.

1853 sta na rudarstvu Kunz Emil, na gozdarstvu *** Krivacsy Lajos (lahko bi bil slovanskega rodu...); izredni študentje pa: rudarstvo Raisz Mikša in *** Szontagh Mihaly (ta spominja ne nemški Sonntag, morda je madžarski Jud), na gozdarstvu Pauliny Geza; s Koroške Meiszlinger Alajos.

1854: rudarstvo: Kern Aurel, *** Reptsik Janos (od »repa, repica«, toda tudi Madžari pravijo repi »repa«); na gozdarstvu Krivacsy Elek (lahko bi bil slovanskega rodu), Skvor Ignacz in *** Stanislav Simon (nedvomno slovanskega rodu, a ni rečeno, da je iz Prekmurja); izredni študij na gozdarstvu: Juszh Andras in Kaszner Lajos; s Kranjske Kogovsek Matyas, s Koroške pa na gozdarstvu Ouschan Joszef; s Koroške kot izredni slušatelj na rudarstvu Gobantz Sandor.

1855: rudarstvo Petrovay Bogdan; s Koroške Jaritz Maryas; gozdarstvo Radoss Vincze, Soltesz Janos in Sztruhar Janos; izredni – rudarstvo: Kautschitz Lajos, Privitzer Nandor.

1856: redni – rudarstvo Szontagh Laszlo

1857: izredni – gozdarstvo: Urban Miklos (Urban: madžarsko je Orban; možno, da je Slovenec, toda - ali iz Prekmurja?) in Horvath Lajos; iz avstrijske Italije se je na redni študij rudarstva vpisal Brustoloni Peter, s Koroške Pickl Joszef; na gozdarstvu s Kranjske Fercher Karoly, s Koroške Wolf Albert.

1858: redni gozdarstvo: *** Stanik Samu (lahko, da je slovanskega rodu, vendar je »sumljivo« ime Samu, kar pride od Samuela; lahko je Madžar ali madžarski Jud); izredni gozdarstvo: Teschler Janos; s Koroške na redni študij gozdarstva Kranabeter Peter, na izredni Moritz Armin in Rachoy Joszef.

1859: redni – rudarstvo: Szontagh Jozsef, redni gozdarstvo Solcz Gyula (čisti Madžar!); kot izredni študent rudarstva s Koroške Scherian Joszef.

1860: redni – rudarstvo: *** Cseh Lajos (Cseh: od madžarske besede za Čeha, češki...), Tučzek Rezso, *** Zima Laszlo (Zima od slovansko oz. slovensko »zima«; povsem možno, da je Slovenec /Hrvat iz Prekmurja); s Kranjske (Krajna) sta bila vpisana Kosmač Janos in Koss Joszef, s Koroške pa Kazetl Gustav.

1861: redno – gozdarstvo: *** Jarosch Janos (Jaroč: verjetno je Madžar!; zlog »-jar« je pogost v madžarsščini), *** Kowatsik Mihaly (Kovačik: od besede kovač; Madžari so izraz »kovač« prevzeli od Slovencev oz. Slovanov), izredni pa Razgha Ferencz.

1862: redno – rudarstvo: *** Liskay Gusztav (Liskay od Liska: zveni slovansko, vendar je tudi madžarski zlog »-lisz« zelo pogost!); s Koroške Erwarth Robert, s Kranjske Kokal Simon; redno – gozdarstvo: *** Grummich Antal (Grumič: zveni slovansko...), Illincz Konrad, Reiprich Peter, *** Rozsay Rezso (zveni madžarsko, čeprav so Madžari »rozsa« prevzeli od latinske »rosa«...), *** Szkokan Istvan (Skokan: lahko je slovanskega rodu), s Kranjske (Krajna) Pajk Antel.

1863: redni - rudarstvo: Polyak Gustav, Raner Geza, , redni – gozdarstvo Koczmann Emil, *** Krascsenics Mano (zveni zelo slovansko); *** Masztics Gusztav (Mastič: Hrvat, Srb?), Soltesz Nandor, Szontagh Gusztav. S Kranjske Kleinmayr Raimund in Schmidt Jozsef, s Koroške Prugger Raimund.

1864: redni – rudarstvo: Martinko Gyorgy, redni – gozdarstvo: *** Koreny Gyula (Korenji /Koren: Slovenec?), Szaibely Aurel, *** Terbosc Bertalan (Terboč: zveni zelo prekmursko), *** Teutschl Antal (Teutschl: od Deutsch [»tojčl / dojčl«]: kot pridevnik »nemški«, iz Nemčije).

1865: redni – rudarstvo: *** Remenyik Boldiszar (nedvomno čisti Madžar), redno – gozdarstvo: Kovacsics Ede, Kuntzl Antal, *** Simonisz Arnold (verjetno Madžar), *** Szojka Gyula (verjetno čisti Madžar) in Teschler Vincze.

1866: redni rudarstvo: *** Rabats Nandor (Rabac: verjetno Madžar; priimek od reke Rabe?); s Koroške: Dicz Frigyes, Komposch Raymund, Steiner Tamas in Wrann Agost; redni – gozdarstvo: *** Czizer Karoly (verjetno čisti Madžar), *** Petyko Jozsef (verjetno Madžar; priimek kot pomanjševalnica od imena Peter, kar prevajajo Petew ali Peto ipd.).

Z uvedbo dualizma oz. z delitvijo monarhije na dve enakopravni enoti je opazen velik upad vpisa z avstrijskega dela države. Po letu 1868 praktično ni več vpisanih iz Kranjske, Koroške, Štajerske ali Istre. Večina vpisanih do 1870 so ali z Madžarske ali z Erdeljskega, zelo redki z Moravske ali Slavonije.

Študenti, ki bi lahko bili slovenskega porekla z ogrskega dela monarhije, so bili:

1867: redni rudarstvo: *** Bartsch Aurel (Madžar); s Kranjske Brus Karoly.

1868: *** Jurkovich Janos (slovanskega rodu; Hrvat?).

1869: redni - rudarstvo: *** Csiszar Lajos (Čisar: pogost priimek v Prekmurju, a je verjetno Madžar), Kosztka Alajos, Polyak Pal; redni – gozdarstvo: *** Makovnik (Makosy) Pal (varljivo, ker imajo Madžari za besedo »mak« tudi »makos«, kar so prevzeli od Slovanov oz. Slovencev; lahko je ali Madžar ali Slovenec iz Prekmurja), Rajzinger Antal, *** Trattner Karoly (Tratner spominja na v Prekmurju zelo pogost priimek Tratnjek; v tem primeru izhaja iz besede »trata«, ki je nedvomno slovanska oz. slovenska); izredni na gozdarstvu Rusznyak Tamas, *** Iglar Balin (Madžar?) in *** Ribiczey Albert.

1870: redno – rudarstvo: *** Kamenar Jozsef (spominja na kamen, torej osebo slovanskega rodu; čeprav tudi Madžari pravijo za kamen: »ko«); Korenczy Aurel, Krivoss Janos, Szokol Pal, Tretyak Janos.

LITERATURA

Alojz, Janez in dr. Jože Sraka, Prekmurci in Prekmurje, Milinci, Rim, Chicago, 1984.
Franc Šebjanič, Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-

- Cso-ju na Ogrskem, Zbornik Štefana Kuzmiča. Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva, Pomurska založba 1974, Murska Sobota; isti, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje 7, Maribor 1971;
- Miroslav Kokolj, Evangeličani in kalvinci v Prekmurju, Zgodovinski časopis 38, Ljubljana 1984, št.1-2, str. 68-72.
- Faller G., Gedenkbuch zur Hundertjährigen Grundung der Konigl. Ungarischen Berg-und forst- Akademie in Schemnitz 1770-1870. Schemnitz 1871.
- ThB. Pavel Uhorskai, Julius Alberti in kolektiv, Evanjelici v dejinách slovenskej kultury 3, Tranosciuis, Bratislava Liptovsky Mikulaš 2002.
- Svet ob Muri, Obmurska založba, Murska Sobota, 1958, III. letnik, št. 1-2.
- Metka Fujs, Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju, Zbornik Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, Narodni dom – Pokrajinski muzej, Ljubljana 1998, str. 77-85.

SUMMARY

SLOVENES FROM PREKMURJE AT THE TRNAVA UNIVERSITY AND FOREST AND MINING ACADEMY AT BANSKA ŠTIAVNICA

Irena GANTAR GODINA

As a small nation - one of the smallest within the Habsburg Monarchy - as well the Slovenes enthusiastically accepted Herder's definition of a nation to which only culture and language were true significant factors of nation-making. The Slovenes were particularly enthusiastic about Herder's claims that the source of national creativity were not only higher strata of the nation, but also lower classes, in Slovene lands mainly peasants. Another Herder's claim, which Slovene intellectuals accepted at the end of the 18th century, i.e. in the period of enlightenment, was that the nations were formed also through culture and language, not only through politics or state.

Thus education seemed to have had a very significant role in forming Slovene nation. While (compared to) some other small or smaller nations, particularly Slavic ones, (which) have already founded their own universities, believing that higher education is a constitutional part of national and state consciousness, the Slovenes were, before 16th century, facing rather »darker« period of their existence. »Darker« because until the 16th century, when the Protestants began their activities in Slovene lands, Slovenes had had only few written proofs of their existance and their language. Besides, the Slovenes of that time could not develop any higher social strata as, for example, the Czechs or Poles could, true citizens were rare since Slovene towns were growing rather slowly. Subsequently, language was more or less the language of peasants, language of rural surrounding. Higher culture, science and politics or administration affairs were in the hands of Germans, at the Littoral of Italians. For all these

reasons the Slovenes identified themselves mainly with the region they lived within. Regional identity was then the substitute for national identity, which began to develop only at the end of the 18th century.

It was only in the 16th century, in the time of Protestantism, when the Slovene Lutherans began to found Slovene elementary and secondary schools, using regional, i.e. Slovene teaching language, so very different from the language of the landlords, higher culture and education. Along with pointing out/stressing the need for education in mother tongue - although for religious reasons and for religious purposes - they also clearly pointed out that the Slovenes were always an important part of a greater family, the Slavic family. Their endeavours were twofold: on the one hand one witnessed the first attempt on Slovene grounds to bring education - in their own language - closer to a wider population. On the other hand, the Slovenes have been given Slovene written books, indeed most of them of religious contents, but they included theoretical basis of the language. Besides all that, they have also become acquainted to the idea of the Slavs, the information from where the Slovenes in fact originated, and the idea about the so-called Slavic language which was to Bohorič one of the most wide spreaded languages, although in different versions. He also claimed that Slavic language was widespread also on the other bank of the Danube, which was soon confirmed by the Slovak protestants by founding Bratislava Evangelist Lyceum in 1608. The Slovenes from Prekmurje have been given a chance to study there at the time of counter-reformation. The impact of Slavic surrounding and a similar language were a great inspiration to many Slovene intellectuals who began or continued their educational work among people.

At the time of counter-reformation the clergy began to found schools, the so-called collegiums, but the major priority was given to religious subjects. At first the Slovenes had to attend collegiums at Graz, Olomouc or Prague, after 1595 it was founded also in Ljubljana, while after 1633 they could continue their studies at the University of Trnava. Although in Slavic town and surrounding, respectively, their education was »cosmopolitic«.

When the Academy of Forestry and Mining was founded in 1762 at Banske Štavnice (Schemnitz) it became a very important school for technical education for the Slovenes as well. Regardless of a distance many students from the Austrian part of the Monarchy studied there, among them rather a great number of students from Slovene lands.

PREKMURSKI SLOVENCİ V ARGENTINI IN URUGVAJU

ZVONE ŽIGON

UVOD¹

Prekmurje je bilo za razliko od ostalega ozemlja današnje Slovenije dolga stoletja pod vplivom in nadvlado Madžarske oziroma Ogrske. Zato so se tamkajšnji prebivalci učili madžarščine in deloma nemščine, prekmurska različica slovenščine pa se je kljub velikim pritiskom ohranjala predvsem skozi pesem in domačo besedo. Omeniti velja tudi, da je Prekmurje edina slovenska pokrajina, kjer živita dve »avtohtoni«
veroizpovedi, rimskokatoliška in luteranska. Razliko je bilo čutiti tudi v izseljenstvu. Prekmurci so pred mednarodno konferenco v Versaillesu organizirali plebiscit, s katerim so se odločali za kulturno, politično in gospodarsko integracijo s Slovenijo, kar je konferenca leta 1919 tudi potrdila. Vseeno pa je ta del slovenstva ohranil lastno specifično identiteto in ta je odpotovala v svet skupaj z njenimi nosilci - izseljenci.

Prekmurski Slovenci so se v Urugvaj in Argentino izseljevali od konca 19. stoletja dalje, proces pa se je končal pred izbruhom druge svetovne vojne.

ARGENTINA

V obdobju do začetka druge svetovne vojne naj bi v Argentino prišlo med 25.000 in 30.000 rojakov, predvsem Primorcev, pa tudi Prekmurcev, Beneških Slovencev in drugih, ki so se kljub neugodnim gospodarskim in socialnim razmeram razmeroma hitro znašli in se kljub težkemu vsakdanjiku začeli organizirati v društva, ta pa so bila poleg družine glavni dejavnik ohranjanja etnične identitete.

---

¹ Takoj na začetku svoje razprave sem dolžan ge. Esther Cmor iskreno zahvalo za njeno požrtvovalno in nadvse dragoceno delo v prid ohranjanja prekmurske narodne materialne in duhovne dediščine v izseljenstvu! Predvsem v slovenskih skupnostih, ki ob čedalje močnejših asimilacijskih vplivih izgublajo svojo prvobitno identiteto, takšno, kakršna je bila ob njihovem prihodu, je še kako pomembno ohranjanje zgodovinskega spomina. Prikazan v primerni obliki bo ta še dolgo v oporo mlajšim generacijam v iskanju in podoživljanju etničnih korenin. Ko sem pred leti sam zbiral vire o prekmurskih Slovencih v Argentini, sem se v veliki meri lahko naslonil prav na predavanje Ester Cmor na Prvem srečanju starih slovenskih izseljencev 23. novembra 1996 v Buenos Airesu.

Prekmurski Slovenci so sicer prihajali v Argentino² večinoma med leti 1926 in 1937 predvsem zaradi zelo slabih življenjskih razmer doma. V literaturi sam nisem zasledil jasnega vira o številu Prekmurcev v Argentini, ampak zgolj ocene. Tako Jože Velikonja (1985, 50) navaja število 2.000 do 4.000, Alojzij Kuhar (1939, 529) pa omenja število 1.500. Ob današnjih nekaj sto osebah, ki se vsaj občasno še pokažejo v društvu, se zastavi vprašanje relativnosti kvantitativnega ugotavljanja navzočnosti te ali katerekoli druge izseljenske skupnosti v neki dominantni družbi. (Žigon 1998, 47)

Po prihodu v novo okolje so se tako kot druge večje skupnosti naselili razmeroma strnjeno in si medsebojno pomagali pri začetnih težavah. Leta 1930 so nameravali že ustanoviti izseljensko društvo, a jim krizno gospodarsko obdobje in notranje versko nesoglasje tega nista dovoljevala. Leta 1940 je nastalo katoliško usmerjeno društvo Slovenska krajina (v nekaterih zapisih Slovenija), vendar je ustanova sčasoma prenehala delovati in po navedbah mojih sogovornikov je ostala le še stavba z napisom Slovenija, v njej pa se za razne športne in druge prostočasne dejavnosti združujejo prebivalci sosednjih ulic - zanimivo je, da naj bi otroci, ki tam trenirajo razne športe, nosili drese s slovensko tribarvnico. (Prav tam.)

Leta 1943 se je skupina izseljencev odločila ustanoviti novo društvo, v katerem naj bi vero in politiko sicer spoštovali kot pravico posameznika, a naj bi v društvu ne imeli mesta. Najeli so skromno sobo, v kateri so se rojevale nove zamisli, statut društva itd., kmalu pa je tudi res zaživelo in si na ustanovni skupščini 1. maja nadelo ime Slovensko podporno društvo. Ime se je še dolgo ohranilo, danes pa se imenuje Slovensko prekmursko podporno društvo Bernal. Svoj dom so z lastnimi rokami in sredstvi zgradili do konca leta 1950. Začeli so s številnimi plesi, po katerih je klub kmalu zaslovel po vsej četrti - plesali so vse vrste plesov, a vedno tudi slovenske. S svojo odprtostjo so ti Slovenci naredili veliko za poznavanje naše kulture med pripadniki drugih narodnosti. Glavne in največje prireditve so bile na praznik trgatve in kolin, društvo pa je v letih dograjevalo prostore.³

V bližini kluba Bernal v četrti Avellaneda ni drugega slovenskega društva. Prav zaradi tega (in deloma zaradi težav s knjižno slovenščino) so, podobno kot Prekmurci v Montevideu, nekoliko osamljeni, odrinjeni od dogajanja v središču argentinskega slovenstva. Glavna je še vedno vez s sorodnim društvom v urugvajski prestolnici. V klubu se poleg Prekmurcev zbirajo tudi Primorci, ki jih je v tem delu mesta sicer zelo veliko, a nimajo svojega društva. Gre pravzaprav za potomce, saj pripadnikov prve generacije, ki je v Argentino prišla večinoma med vojnama, skoraj ni več, sploh pa ne med aktivnimi. Bernal je v četrti znan kot klub, v katerem se je vedno veliko plesalo in kjer vrata nikoli nikomur niso bila zaprta. Velik poudarek je bil vedno na glasbi in plesu, manj na kulturi besede - slovenščine tu tako rekoč ni več, sliši se le še slovenske - prekmurske pesmi. Znana učiteljica slovenščine

² Znana je sicer tudi prekmurska naselbina v Betlehemu v ZDA, o kateri piše dr. Mihael Kuzmič, in pa seveda v Urugvaju, o čemer več v nadaljevanju.

³ Cmor 1996 – predavanje v Buenos Airesu

Majda Papež je pred leti tu sicer začela s tečajem, vendar ji je večji uspeh preprečila vrnitev v Slovenijo.⁴

Moj glavni sogovornik v času enega od bivanj v Argentini, takrat (1997) predsednik društva, vodi tudi nedeljsko radijsko oddajo Slovenija, ljubezen moja - Slovensko srečanje v Argentini na lokalnem radiu Porteña. Razen pozdrava in odpovedi program poteka v španščini.⁵

Tamkajšnji Slovenci so na enem od križišč postavili Slovenski trg (Plazoleta Eslovena).⁶ V bernalski skupnosti je vedno vladalo precejšnje zanimanje za učenje slovenščine, a mnogi so se pritoževali, češ da ta jezik nima melodije, ki jim je ostala v ušesih, ko so kot majhni otroci poslušali starše ali stare starše - gre seveda za prekmurščino; zanje oziroma za ohranitev njihove identitete bi bil idealen učitelj iz Prekmurja.

PREKMURCI V URUGVAJU⁷

Slovenska skupnost v tej državi je razmeroma lahko opisljiva, saj so se naši rojaki v to državo priselili v glavnem v enem samem obdobju in sicer med svetovnima vojnoma. V Montevideo (drugje v Urugvaju jih skoraj ni) pa so prišli iz podobnih, predvsem ekonomskih razlogov kot vsa slovenska emigracija iz tega obdobja. V to pristanišče, ki je bilo nekoč bistveno pomembnejše kot danes, je prišlo sicer zelo veliko izseljencev, a so v glavnem nadaljevali pot v bližnji Buenos Aires.

V Montevideu se je vendarle ustalila organizirana skupnost okoli 500 prekmurških Slovencev⁸, ki so leta 1935 ustanovili Prvo slovensko-prekmursko društvo (Primera Sociedad Eslovena Transmurana). To obstaja še danes in velja za najstarejše slovensko izseljensko društvo v Južni Ameriki, ki deluje nepretrgano od ustanovitve dalje. Že v začetku so imeli moški in mešani pevski zbor, mladinski orkester ter radijsko oddajo (Jenšterle 1996, 22), pri njih pa so, kljub nekoliko odmaknjenemu položaju v primerjavi s številčno bistveno večjo slovensko skupnostjo v Buenos Airesu, gostovale že številne kulturne skupine iz Slovenije.

Poleg prekmurskega društva sta delovali še dve slovenski društvi, levičarsko Ivan Cankar in desničarsko Slavček. Ti sta se leta 1937 združili v Slovenski krožek, ki pa se je kasneje zaradi upadanja članstva pridružil jugoslovanskemu društvu

⁴ Žigon 1997, 47

⁵ Pravnik Eduardo Kovačič, sicer Primorec, je ena od gonilnih sil slovenstva v tem predelu Buenos Airesa.

⁶ Slovenskih obeležij je v Argentini še več, omenim naj le Plazoleta Esloveno v Mendози in v predmestju Rosaria, Calle RCA. de Eslovenia v Moronu - Buenos Aires itd.

⁷ Povzeto po: Žigon 1998, 81-83

⁸ Po pisanju Franca Krašovca (Duhovno življenje 1935) je bilo takrat v Urugvaju okoli 1.500 prekmurških rojakov, iz ustnih virov pa je mogoče slišati celo oceno o do 5.000 Prekmurcih, ki pa so večinoma nadaljevali pot. Danes naj bi v Urugvaju živelo do 2.000 oseb slovenskega porekla.

Bratstvo, znanemu po njegovi informbirojevski dejavnosti (Jenšterle 1996, 23). Prekmurci so se izognili politiki, čeprav sem med prvim bivanjem med njimi leta 1990 opazil, da večina ne razume najbolje dogajanja v takrat razpadajoči Jugoslaviji oziroma hotenj Slovenije po osamosvojitvi.

V društvu je danes nekaj več kot sto članov, ki se redno udeležujejo dejavnosti, na velike prireditve trikrat ali štirikrat letno pa pride tudi do 250 oseb. Večinoma gre za pripadnike druge ali tretje generacije in med njimi le še redki znajo kakšno slovensko besedo. Kljub temu so na svoj klub in na svoje korenine zelo ponosni, kar izkazujejo predvsem s pomočjo vidnih slovenskih simbolov, kot so zastava, grb, fotografije in stenski plakati na temo ali iz Slovenije, slovenska lipa na klubskem vrtu itd.

V primerjavi s prvim obiskom v tej skupnosti (1990) je bilo pozneje mogoče opaziti zelo povečano zanimanje za znanje oziroma razumevanje slovenskega jezika in za (ponoven) obisk domovine staršev ali starih staršev. Prav v času mojega tretjega bivanja v Montevideu leta 1997 so člani vodstva društva razpravljali o prihodu učiteljice slovenščine, ki naj bi v nekajdnevnem tečaju slušateljke seznanila s slovenskim jezikom oziroma ga izpopolnila pri tistih, ki imajo vsaj nekaj osnov. Čutiti je bilo navdušenje in hkrati strah, odgovornost. Razpravljalci niso natančno vedeli, ali bodo kos nalogi oziroma kakšno bo število udeležencev tečaja. Ure slovenščine je sicer pred tem že vodil slovenski rojak, vendar se stvar ni obnesla, ker naj bi »pretiraval z že tako zelo zapleteno slovnico«, kot so mi povedali nekateri (nekdanji) udeleženci. Pri tem velja omeniti, da pišem o samo nekaj posameznikih in ne o desetinah potomcev.

Najmočnejša dejavnost društva je kegljanje, poleg seveda občasnih kulturnih in drugih gostovanj iz Slovenije. Za tiste, ki so v društvu skoraj vsak dan, bi lahko iznašli nov izraz za raven oziroma obliko narodnostne identitete: »klubska pripadnost« (identiteta). Večina nekoliko mlajših članov kluba, ki se posvečajo predvsem kegljanju in turnirjem med različnimi narodnostnimi skupnostmi, se namreč prej kot s slovenstvom identificira prav s klubom in z družbo, ki se tam srečuje, pa čeprav gre v resnici za potomce Slovencev.⁹

Upraviteljica stavbe, ki v klubu tudi živi in je sicer že rojena v Urugvaju, vodi polurno slovensko radijsko oddajo v španščini, ki jo predvajajo na eni od urugvajskih radijskih postaj vsako nedeljo. Oddaja je informativne narave tako za poslušalce slovenske narodnosti kot za tiste, ki o Sloveniji in slovenski skupnosti v Montevideu ne vedo ničesar.

Med značilnostmi urugvajске slovenske skupnosti naj navedem tudi nekakšno zapostavljenost, občutek odrinjenosti od dogajanja, življenje v senci večjih in številčnejših slovenskih društev v Argentini, ki so, posebej to velja za skupnost povojnih političnih izseljencev, tudi neprimerno jezikovno močnejša. Prav ta

⁹ Da svojo športno dejavnost jemljejo zelo resno, pričajo rezultati »olimpijskih iger« priseljskih skupnosti v Urugvaju, na katerih so člani Transmurane poželi absoluten uspeh, saj so zmagali v številnih panogah.

emigracija je urugvajskim Slovencem pred leti dala čutiti vzvišenost in omalovaževanje zaradi neznanja slovenščine oziroma knjižnega jezika, ki je od prekmurščine precej drugačen.

JEZIK

Tako v Argentini kot v Urugvaju je asimilacija v dolgih desetletjih naredila svoje in danes je slovenščino oziroma prekmurščino slišati le še izjemoma, predvsem pri nekaterih starejših članih skupnosti, pa tudi pri redkih pripadnikih druge generacije. Kljub bližini zelo močne povojne politične emigracije si prekmurska skupnost v Buenos Airesu dolgo ni priskrbela učiteljev, ki bi na jezikovnih tečajih zmogli ohranjati jezik. Sprva je šlo predvsem za politično razdeljenost in medsebojno oddaljenost, pozneje pa se je izkazalo tudi, da slovenščina pač ni enaka prekmurščini – to ni bila tista melodija, ki so jo bili mlajši vajeni poslušati od svojih staršev.

V zadnjih letih se stanje nekoliko spreminja, vedno več je tistih, ki bi se radi učili prekmurščine. V Urugvaju je tri leta živel mlad Murskosobočan, ki se je v Montevideo preselil zaradi poroke z Urugvajko in je tudi začel s slovensko-prekmursko šolo, vendar pa se je prav pred nekaj dnevi zaradi čedalje slabšega gospodarskega položaja vrnil v Slovenijo. Kako bo s (prekmursko) slovenščino v Urugvaju zdaj, je zelo težko napovedati, gotovo pa so možnosti za ohranjanje njene vsaj minimalne navzočnosti z njegovim odhodom precej zmanjšale.

Tudi v Argentini je slovenski jezik med pripadniki vseh generacij medvojnih slovenskih izseljencev prej izjema kot pravilo.

Večina se že opredeljuje predvsem za Argentinec in šele nato v manjši meri tudi za Slovence.

Danes ni več veliko živih članov prve generacije. Z leti so mnogi izgubili medsebojne stike in možnost komuniciranja v slovenskem oziroma prekmurskem jeziku. Pogovor s še živečimi pripadniki te generacije zato danes poteka večinoma v španščini, čeprav nekateri deloma še vedno hranijo v spominu drobce materinega jezika. Ta je gotovo dlje preživel pri tistih pripadnikih prve generacije izseljencev, ki so ohranili stik z ostalimi sonarodnjaki, bodisi prek društev, slovenskega radia ali osebnih stikov. Zapišemo lahko, da je prekmurščina vendarle ostala skrita globoko v njihovi zavesti ali vsaj podzavesti, vendar je čas naredil svoje. Ta generacija izginja in praktično preverjanje ugotovitev je (iz popolnoma bioloških razlogov) čedalje manj mogoče, zato je delovanje Esther Cmor še toliko pomembnejše.

DRUGA IN TRETJA GENERACIJA

Vsi pripadniki druge in tretje generacije brez izjeme govorijo na delovnem mestu in doma špansko, večinoma so tudi poročeni s špansko govorečimi partnerji in

seveda tudi z otroci govorijo v španščini. Njihova prvotna identiteta je (z redkimi izjemami) argentinska oziroma urugvajska, čeprav je posebej pri starejših, dejavnejših članih slovenskih društev opazna močna identifikacija s slovenstvom, ne glede na (ne)znanje slovenščine oziroma prekmurščine.

Tovrstno občutenje se je povečalo z osamosvojitvijo Slovenije, saj se je šele takrat marsikomu nekoliko razjasnila zapletena situacija na tleh nekdanje SFRJ, ki je niti mnogi starši niso najboljše razumeli.

Govorimo o zavestnem prizadevanju za ohranitev stika z etničnimi koreninami, ki je po letu 1991 precej naraslo. V društvih je čedalje bolj oziroma verjetno že v celoti prisotna druga ali celo že tretja generacija, kulturna identiteta pa se manifestira prek manj zahtevnih oblik, kot na primer folklorna oblačila in plesi, istovetenje s slovenskimi športniki (v zadnjih letih predvsem nogomet), propagiranje slovenskih turističnih znamenitosti, spremljanje dogajanja v Sloveniji, pa tudi ohranjanje radijske oddaje in - kot najzahtevnejše - organiziranje gostovanj kulturnih in drugih skupin iz Slovenije, predvsem seveda iz Prekmurja.¹⁰

V okviru gibljive kvalitativne lestvice oziroma palete ravni občutenja slovenske etnične identitete v izseljenstvu lahko za pripadnike druge in tretje generacije prekmurskih (in primorskih) izseljencev v Argentini in Urugvaju ugotovimo, da je njihova slovenska identiteta v glavnem potisnjena proti obrobju zanimanja, »potlačena«¹¹. Po osamosvojitvi se je sicer zelo povečala odprtost za spoznavanje korenin,¹² prisotna je tudi folklorno-simbolna,¹³ najbolj izrazita in opazna pa je »klubaska identiteta«. V pogovorih z več predstavniki druge ali celo tretje generacije namreč ni bilo opaziti posebnega odnosa do slovenstva kot takega, ampak v prvi vrsti pripadnost klubu, kjer vsakdanji obiskovalci navezujejo zelo tesne prijateljske vezi, ki presegaajo vezi, temelječe na etničnem. Uvrščeni v to »kategorijo« pa bi v primeru, da bi njihov slovenski klub razpadel, vendarle zelo verjetno še lep čas ne odšli v drugega, denimo nemškega ipd. Svojo etnično identiteto torej gradijo na pripadnosti klubu - pa vendar ne kateremukoli, ampak slovenskemu oziroma

¹⁰ Ob 60-letnici delovanja društva Bernal naj bi v letu 2003 rojake obiskal Prekmurec Vlado Kreslin. (Op. Z. Ž.)

¹¹ Tej kategoriji pripada večina tistih, ki jih raziskovalci običajno ne dosežemo, ker nimajo stikov s slovenstvom ali niso pripravljene razpravljati o tematiki, ker jih ne zanima. V popolnosti se identificirajo z zanje edino primarno kulturo in jim ostajajo le še nekateri podzavestni vedenjski vzorci, značilni za izvorno kulturo.

¹² Gre za vse tiste, ki se sami označujejo za potomce Slovencev oz. Prekmurcev. Navadno poznajo življenjsko zgodbo oziroma zgodbo o priselitvi njihovih prednikov in občasno izražajo željo po vzpostavitvi tesnejšega stika z izvorno domovino, morda celo po obisku. Dlje od tovrstne odprtosti navadno ne pride, saj tovrstna identiteta ni tako močna, da bi jih motivirala k večjemu naporu, da bi torej poiskali stik s slovenstvom ali celo začeli dejavno sodelovati. Po izbruhu krize v Argentini decembra 2001 se je iz materialnih razlogov in zaradi čedalje bolj brezupne situacije motivacija za navezovanje stikov s pradamovino močno povečala.

¹³ Občasno udeleževanje na slovenskih prireditvah, osredotočenje na značilno glasbo in hrano, nemara spomin na posamezno slovensko besedo.

prekmurškemu. Čeprav se torej sliši nekoliko pejorativno, je tudi tovrsten specifičen način občutenja etnične identitete pomemben korak na poti od pasivnega k aktivnemu dojetanju – manifestaciji kulturnega izvora oziroma etnične identifikacije.

LITERATURA

- Cmor, Esther. 1997. Predavanje na Prvem srečanju starih slovenskih izseljencev, 23. novembra 1996, v Buenos Airesu. V: Rumenjak, I. 1997. Villa Devoto, Buenos Aires.
- Jenšterle, Marko. 1996. Prekmursko narečje v Montevideu. V: Aerodrom Ljubljana (brošura). Aerodrom Ljubljana, Ljubljana.
- Kuhar, Alojzij. 1939. Naše izseljensko vprašanje. V: Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine jugoslavije. Ljubljana.
- Urbančič, Ivan. 1989. Aporije teorij o etničnem in nacionalnem ter problem identitete. V: Migracijske teme, št. 2-3. Inštitut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Velikonja, Jože. 1985. Las comunidades eslovenas en el Gran Buenos Aires. V: Estudios migratorios latinoamericanos, št. 1. CEMLA, Buenos Aires.
- Žigon, Zvone. 1996. Funkcionalni bilingvizem in Slovenci v Argentini in Urugvaju. V: Dve domovini/Two Homelands, št. 7. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana.
- Žigon, Zvone. 1997. Politična kultura Slovencev v Južni Ameriki (Argentina). V: Traditiones, št. 26. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana.
- Žigon, Zvone. 1998. Otroci dveh domovin. Založba ZRC, Ljubljana.

SUMMARY

THE PREKMURJE SLOVENES IN ARGENTINA AND IN URUGUAY

Zvone ŽIGON

The Prekmurje Slovenes were emigrating to Uruguay and Argentina from the end of the 19th century on. The process ended before the outburst of World War II. In the Uruguayan Montevideo and in Argentina above all in the Buenos Aires suburb Bernal, strong Prekmurje communities have been formed, which each lived their own lives but being partly connected as well. In the course of many decades assimilation did its job; today Slovene language or the Prekmurje dialect can be heard only exceptionally, mainly with some older members of the community, and with rare members of the second generation. Despite closeness of the very strong after-war political emigration the Prekmurje community in Buenos Aires did not prov-

ide teachers who would with language courses manage to preserve the language. At first it was all about political partition and remoteness, but it later turned out that Slovene language is not identical with the Prekmurje dialect – it was not the melody the younger were used to hear from their parents.

In the last years the situation is somewhat changing. A young native from Murska Sobota has been for three years living in Uruguay. He has moved to Montevideo because of marriage and is starting with a Slovene-Prekmurje school, which gives hope that the language will not disappear entirely.

The Slovene or the Prekmurje identity preserves as well by other ways; with the second, third or fourth generations entirely different than with the original emigrants, in the period of Slovene independence entirely different than before it ... .

SLOVENSKE REDOVNICE V FRANCIJI BISTRISKE ŠOLSKE SESTRE – FRANČIŠKANKE BREZMADEŽNE

FANIKA KRANJČ-VREČKO

UVOD

Po prvi svetovni vojni se je veliko Slovencev izseljevalo v Francijo, kjer so si našli zaposlitev v tovarnah, rudnikih in v kmetijstvu, veliko deklet pa se je zaposlilo kot gospodinjske pomočnice. V novem okolju so se izseljenci morali prilagoditi razmeram, pri čemer jim je največjo oviro predstavljalo nepoznavanje jezika, hkrati pa tudi prilagoditev novemu načinu življenja. Slovenska Cerkev je ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja intenzivno skrbela za izseljence po svetu, predvsem tako, da je v posamezne dežele pošiljala duhovnike, ki so opravljali pastoralno službo med rojaki. Tudi v Franciji je delovala izseljenska pastorala in eden njenih duhovnikov je v tridesetih letih prejšnjega stoletja zaprosil mariborskega škofa, da bi v Francijo poslal sestre - redovnice, ki bi skrbele za vzgojo deklet. Tako je leta 1937 prišlo v Francijo prvih pet »slovenjebistriških šolskih sester«. Tam je v naslednjih letih nastala slovenska provinca FBS - skupnost slovenskih redovnic, ki naj bi bile sprva velika opora izseljencem, po drugi svetovni vojni pa zelo pomembna postojanka slovenskih izobražencev, ki jim je bila prek njihove hiše odprta pot na francoske univerze, predvsem pa se je veliko dijakov in študentov iz severovzhodne Slovenije pri njih učilo francoščine. Poleg delovanja v Franciji danes sestre vodijo tudi misijon na Slonokoščeni obali. Danes je v matični hiši v Morestelu še nekaj slovenskih sester, tudi sestra Emanuela Fras, ki je tja prišla med prvimi leta 1938 in je bila dolgo časa prednica. V dobrih šestdesetih letih je v Franciji delovalo triindvajset redovnic - slovenjebistriških šolskih sester, ki izhajajo v glavnem iz Prekmurja in Slovenskih Goric.

SKUPNOST ŠOLSKIH SESTER

Slovenjebistriške šolske sestre izvirajo iz skupnosti šolskih sester, ki je bila ustanovljena leta 1843 v Gradcu. Na pobudo škofa Slomška so leta 1864 prišle prve redovnice iz te skupnosti v Maribor in šele leta 1922 je bila ustanovljena kongregacija mariborskih šolskih sester.¹ Jugoslovanska »provincija« šolskih sester iz materine

---

¹ A. Šolar, M. Kadiš, Kronika frančiškank Brezmadežne, Slovenska Bistrica, 1994, 53 sl.

hiše v Eggenbergu pri Gradcu je bila ustanovljena leta 1923. Provincialna hiša v Slovenski Bistrici pa je bila ustanovljena leta 1929. Imela je sirotišče, dnevno zavetišče in deklinški konvikt, skupaj 54 sester. Ob tem je delovalo še sedem podružnic na območju lavantinske škofije, in sicer Apače, Črnci pri Apačah, Lendava, Sv. Peter pri Mariboru, Sevnica ob Savi, Turnišče in Žižki v Prekmurju. Zunaj lavantinske škofije so slovenjebistriške šolske sestre delovale na Golniku, v Ljubljani, Boštanju, Naklem in v misijonu v Braziliji ter na Kitajskem. Njihova osnovna dejavnost je bilo vodenje deklinških in gospodinjskih šol, otroških vrtcev, zavetišč in sirotišnic ter delo v bolnišnicah.

ODHOD V FRANCIJO

Leta 1937 je skupnost Bistriških šolskih sester v Sloveniji in po misijonih štela 162 redovnic.² Tega leta so prve sestre iz te skupnosti odšle v Francijo. Provincialna prednica Romana Toplak je v pismu lavantinskemu škofu Ivanu Jožefu Tomažiču dne 5. avgusta 1937 prosila za dovoljenje, da bi se sestre smele preseliti v Francijo. Tam naj bi »prevzele vodstvo gospodinjstva, perila in strežbe bolnikov v sirotišnici v Meudonu pri Parizu.«³ Sestre in cerkveno vodstvo so se morali odločiti hitro. Kot je pisala prednica škofu, je ravnatelj kongregacije, ki je po odhodu prejšnjih redovnikov prevzela zavod, določil datum 10. avgust leta 1937 za nastop šolskih sester, zato so v najkrajšem času zbrale potrebna dovoljenja in se po prvih pomislekih odločile, da odidejo v Francijo. Sestre namreč niso znale francosko, vendar jih je ravnatelj zavoda opogumil, češ da se bodo že naučile jezika. Tako je septembra 1937 prvih pet redovnic odšlo v Meudon, kjer so prevzele vodstvo sirotišnice. To so

---

² Prim. Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije za leto 1937, Maribor, 1937, 194-198.

³ Provincialno predstojništvo šolskih sester v Slovenski Bistrici, predstojnica Romana Toplak Škofjiskemu ordinariatu v Mariboru, dne 5. 8. 1937 (ŠAM, F5/1938, 1877).

⁴ V času od prve svetovne vojne do tridesetih let dvajsetega stoletja se je v Franciji naselilo veliko Slovencev, ki so prišli iz domovine ali iz nemške pokrajine Westfalije. Leta 1922 in 1923 so se naselili v severni Franciji in v pokrajini Moselle, kjer so ustanavljali slovenska društva. Zaposlovali so se v premogovnikih in železovih rudnikih, kjer so kmalu zasloveli po svoji pridnosti in strokovnem znanju. Po letu 1930 je stalno izseljevanje v Francijo ponehalo in se spremenilo v sezonsko izseljevanje poljedelskega delavstva. Živel so v skromnih razmerah in v glavnem niso imeli nobenih pravic oziroma niso bili izenačeni s francoskimi delavci. »Pogodba o delu in pomoči« med Francijo in Jugoslavijo je bila sklenjena leta 1932, francoska vlada pa jo je ratificirana komaj osem let kasneje, leta 1940. Pogodba je določala pogoje, pod katerimi so se Slovenci oz. Jugoslovani lahko zaposlovali v Franciji, v njej pa so bila določila, ki so »delavcem-priseljencem izenačevala pogoje z domačimi delavci v pogledu ravnanja z vsem, kar zadeva uporabo zakonov, po katerih se urejajo delovni pogoji in zavaruje higiena ter varnost delavcev ... naši delavci so postali enaki tudi v primeru brezposelnosti.« Prim. J. Rozman, Francoski senat je uzakonil delovno pogodbo, v: *Izseljenski vestnik*, 10 (1940), 4, 52-53.

bile sestre: Ambrozija Caf (roj. 1903, Sv. Rupert - Sp. Voličina v Slovenskih Goricah), Miriam Toplak (roj. 1909, Sv. Martin - Dvorjane pri Vurbergu), Salezija Doberšek (roj. 1901, Sp. Jablane pri Cirkovcih), Kornelija Lukač (roj. 1918 v Medjuriču pri Novskem) in Ida Kobale (roj. 1905 v Slovenski Bistrici).

Njihova služba naj bi bila le začetek delovanja v Franciji, dokler se ne bi vživele v novo okolje in začele delovati med izseljenci. Prevzele naj bi namreč vlogo vzgojiteljic mladih slovenskih deklet, ki so odhajale na delo v Francijo in tam v mnogih primerih moralno in materialno propadle.⁴

VŽIVLJANJE V NOVO OKOLJE

Prvo poročilo o prihodu sester v Francijo zasledimo šele sedem mesecev po njihovem odhodu, in sicer se je v Izseljenskem vestniku oglasila sestra prednica Ambrozija Caf: »Pred kratkim je že preteklo sedem mesecev, odkar smo se naselile slovenske šolske sestre iz Slovenske Bistrice tu v predmestju velikega Pariza, na Medounu. Z neko prisiljenostjo smo se oklenile tujine kot svojega domačega ognjišča, da nam ni duh preveč krožil nazaj med narod naše krvi in razumevanja. Delo smo našle, zato smo se ob skrbi svojih dolžnosti zarile v pozabnost, ki je pa bila le iskra pod pepelom ... Precej težave nam dela francosščina, kajti imamo malo časa za pouk, drugače pa pri svojih opravljenih težko pridemo v razgovor s Francozi ... S Slovenci izseljenci se še nismo našli. Poznamo le preč. g. Natlačena⁵ in še dva druga slovenska duhovnika, drugače smo bolj osamljene.«⁶ Omenjena dva slovenska duhovnika sta bila Franc Orešnik in Ivan Camplin.⁷ Zanju so marca 1938 sestre zaprosile lavantinskega škofa Ivana Jožefa Tomažiča, da bi ju imenoval za njihova spovednika, bila sta namreč izseljenska duhovnika v Franciji. Škof Tomažič jim je zanju dal priporočilo, vendar so za končno dovoljenje morale prositi škofa v Parizu.⁸

Še posebej Ivan Camplin je zavzeto opravljal svojo službo med izseljenci in o delu poročal v Izseljenskem vestniku. Iz njegovih poročil veje izredna skrb za sorojake, ki jim je njegovo pastoralno delo pomenilo košček domovine v velikokrat brezupnem položaju, v katerega so zašli.⁹ Redkim izseljenskim duhovnikom naj bi

⁵ Stanko Natlačen, sin bana Natlačena, prim. I. Camplin, *Mojih 90 let, Stopinje* 2003, 39.

⁶ A. Caf, Fleury-Meudon, *Kaj delajo naši po svetu, Francija*, v: *Izseljenski vestnik* 8 (1938), 4, 34.

⁷ Ivan Camplin, rojen 23.6.1912 v Bogojini, eden najstarejših živečih duhovnikov mariborske škofije, se je udeležil konference Tujstvo in izseljenstvo v Radencih 2002 in tam pričal o svojih doživetjih med slovenskimi rojaki v Franciji. Leta 2003 je izšla knjiga njegovih spominov (I. Camplin, *Mojih 90 let, Murska Sobota, Stopinje* 2003), kjer na str. 34-39 opisuje svoje delo izseljenskega duhovnika v Franciji v letih 1938-1939.

⁸ Provincialno predstojništvo šolskih sester v Slovenski Bistrici, predstojnica Romana Toplak Škofijskemu ordinariatu v Mariboru, dne 20.3.1938 (ŠAM, F5/1938, 884)

⁹ I. Camplin, *V prvi pomladi, Kaj delajo naši po svetu, Francija*, v: *Izseljenski vestnik* 8 (1938), 4, 33-34: »Ko ste vi v domovini praznovali in veselo slavili deviško Mater božjo, tisti lepi,

torej pomagale tudi redovnice, vendar so le-te morale najprej poskrbeti za svojo eksistenco. Bile so popolnoma odvisne od lastne iznajdljivosti in širokosrčnosti »delodajalca«. Zavod v Meudonu, v katerem so sestre delovale, so vodili redovniki, v njem pa so bili dečki, stari od 6 do 20 let. Starejši, bilo jih je 62, so bili gojenci vrtnarske šole, v kateri so se učili teoretičnega in praktičnega dela v vrtovih in sadovnjakih, ki so obdajali posestvo. Pet sester je torej na svoji prvi postojanki našlo veliko dela in njihova skrb za izseljence se je vedno bolj oddaljevala. Njihov prvotni namen je ostal nekako v ozadju, saj tudi takoj po drugi svetovni vojni niso mogle vzpostaviti tesnejših stikov z izseljenskimi organizacijami. Prednica iz Slovenske Bistrice je namreč v pismu lavantinskemu škofu še leta 1947 pisala: »V Francijo so odšle /.../ z dovoljenjem redovnega predstojništva in odobrenjem višje cerkvene oblasti z namenom, da bi bile tam slovenskim izseljenskim družinam, posebno dekletom v duhovno pomoč. Tega svojega glavnega namena sicer še popolnoma ne morejo vršiti, dokler nimajo tam svoje lastne hiše.«¹⁰ Lastna hiša je za redovnice pomenila samostan, v katerem bi lahko nemoteno živele svoje redovno življenje in opravljale dejavnost, zaradi katere so se odločile oditi v Francijo.

RAST REDOVNE SKUPNOSTI V FRANCIJI

Za prvimi petimi sestrami so iz Slovenske Bistrice odšle naslednje štiri redovnice: Avstrijka Amabilis Solar, Sholastika Lukač (roj. 1910, Medjurič pri Novskem), Emanuela Fras (roj. 1915, sv. Rupert v Slov. Goricah) in Klementina Arnež (roj. 1914, Gomila pri Ptujju). Leta 1939 so kot dobre »jugoslovanske sestre« prišle v Hyères na južni obali Francije in prevzele dom oddiha za francoske duhovnike »Vila Henri-Joseph«.¹¹ V tej skupini je že bila Avstrijka, ki je znala francosko, zato jim je življenje bilo znosnejše kot njihovim predhodnicam. Sestre so v Hyèresu samostojno vodile in upravljale dom, hkrati pa so lahko oblikovale redovno družino, ki je bila neodvisna od okolja.

Začetek druge svetovne vojne leta 1941 so dočakale na treh postojankah v Franciji, in sicer v Meudonu pri Parizu, v Verneuillu¹² v tourski nadškofiji in v Hyèresu

---

najlepši 'materinski dan' Marijinega Oznanjenja, smo se tudi mi zbrali ... kdo bi se mogel ustavljati večmesečnim prošnjam nesrečne naše izseljenke, ki jo je Francoz prisilil, da je postala nezakonska mati. Saj težko verjamem: ko je videti še kakor otrok. Kako zaupno je pripovedovala: 'Veste, gospod, meni se je nesreča zgodila, vertov sin me je prisili.' Nato pa jo je na cesto vrgel 'kot psa', kakor se je izrazila njena nova gospodinja ... In druga toliko trpi, tudi nezakonska mati, še iz domovine. In tretja, ki ji je nezakonski otrok tu kmalu umrl. Pravim, kdo bi se mogel ustavljati tolikim prošnjam, posebno še na materinski dan!«

¹⁰ Provincialno predstojništvo šolskih sester 3. reda sv. Frančiška v Slovenski Bistrici, predstojnica Augustina Pavel Škofijskemu ordinariatu v Mariboru, dne 29. maja 1947 (ŠAM F5/1947, 1173).

¹¹ Provincialno predstojništvo šolskih sester v Slovenski Bistrici, predstojnica Romana Toplak Škofijskemu ordinariatu v Mariboru, dne 29. 4. 1939 (ŠAM, F5/1939, 1097).

¹² V Verneuill naj bi prišle že leta 1938, kot je razvidno iz prošnje sestre prednice

na jugu Francije. Kmalu so morale zapustiti sirotišnico v Meudonu in ta skupina je zbežala v Verneuil. Vojna leta so preživele deloma v Vernuilu, deloma pa na jugu Francije v Hyèresu, pod italijansko okupacijo. Leta 1943 so jug Francije zasedli Nemci in leta 1944, ko so pričakovali izkrcanje zaveznikov, so hoteli izprazniti obalno območje. Vendar so jih zavezniki prehiteli in marca 1944 so francoski vojaki zaplenili vilo Henri-Joseph. Sestre so skupaj s svojimi gosti morale poiskati drugo letovišče in v departmaju Isère so našle razpadajoč gradič »Les Poipes«, kjer jih je lastnica rade volje sprejela. Tukaj se je za slovenske redovnice začelo novo obdobje v zgodovini njihove kongregacije. Spoznal jih je kanonik L. Cattin, ki je v Viennu vodil škofijsko malo semenišče in jih povabil, da bi prišle službovat v malo semenišče »Institution Robin« v Vienneju v pokrajini Isère.

ŽIVLJENJE REDOVNIC PO VOJNI

Leta 1946 so tri sestre na skrivaj zapustile Jugoslavijo in v begunskem taborišču na Koroškem čakale na dovoljenje za potovanje v Francijo (s.: Salezija, Imelda in Fidelija), po posredovanju kanonika Catinna so 24. septembra 1946 prišle v Vienne v »Institution Robin«.

1. marca 1946 šest sester na skrivaj zapusti Jugoslavijo, da bi odšle naprej na Kitajsko. Od teh štiri odidejo zopet v Meudon, kjer so delale v sirotišnici, tri odidejo v Combs-la-Ville in prevzamejo dom oddiha za duhovnike.

Sestre živijo na petih mestih (Meudon, Hyères, Les Poipes, Combs-la-Ville, Vienne), zato potrebujejo matično hišo.

Leta 1948 pridejo tri sestre v gradič Poipes in ga začnejo urejati za dom duhovnih vaj ter ga pripravljati za matično hišo, tam se jim pridruži prva Francozinja Therese Chaumat.

8. septembra 1949 je bila preobleka dveh sester - Karoline Jurkovič in Therese Chaumat.

1. marca 1950 pridejo sestre v Morestel, tam začno urejati matično hišo in 10. septembra 1950 dve sestri opravita prve zaobljube v Morestelu (s. Bernardeta Jurkovič in Françoise Chaumat). »Tako imajo sestre v Franciji od marca 1950 osrednjo hišo v Morestelu, ki so si jo lahko uredile po svojih potrebah. Kot prvo so uredile preprosto hišno kapelo, kot so jo imele tudi v Poipesu, od tam so vzele s seboj tudi hišnega duhovnika Pierra Trainarda, upokojenega župnika.«¹³

Predstojnica oz. prednica province slovenskih šolskih sester v Franciji je bila dolga leta s. Emanuela. Leta 1953 je bila imenovana za prvo pokrajinsko prednico (»vikarko«), leta 1962 je na to mesto bila imenovana s. Salezija, vendar je leta 1965

---

lavantinskemu škofu Tomažiču, ki je dal dovoljenje za izselitev sester v Francijo. Prim.: Provincialno predstojništvo šolskih sester v Slovenski Bistrici, predstojnica Romana Toplak, Škofijskemu ordinariatu v Mariboru, dne 26. 6. 1938 (ŠAM, F5/1938, 1728).

¹³ M. Kadiš, A. Solar, Kronika Frančiškank Brezmadežne, 79.

iz zdravstvenih razlogov zaprosila za razrešitev in tako je vodstvo francoske province znova bilo zaupano sestri Emanuely. Danes je predstojnica Francozinja sestra Marie-Claude.

SKUPNOST V MORESTELU PO LETU 1950¹⁴

Majhno mestece Morestel v škofiji Grenoble je tako postalo središče »francoskih« slovenjebistriških šolskih sester. Skupnost se je po letu 1950 vedno bolj osamosvajala. Leta 1953 je generalni kapitelj v Gradcu postojanke v Franciji ločil od jugoslovanske province in jih povezal v tako imenovano kustodijo pod vodstvom sestre Emanuele Frasa. Leta 1955 je bilo ustanovljeno »Združenje žena za medsebojno podporo«, katerega članice so postale vse sestre z večnimi zaobljubami, in znotraj tega združenja ali kongregacije so sestre lahko pravno urejale svoj status. Kupile so hišo in leta 1956 so z dovoljenjem Rima ustanovile noviciat v francoskem vikariatu. Kmalu je v skupnost slovenskih šolskih sester začelo prihajati vedno več Francozinj, ki so želele postati redovnice. Po letu 1950 so tudi slovenska dekleta, ki so odhajala v Francijo na delo ali na izpopolnjevanje v znanju francoščine, prihajala v skupnost in mnoge med njimi so se odločile za vstop v redovno skupnost.

Sestre iz slovenske redovne skupnosti »Frančiškank Brezmadežne« danes v Franciji opravljajo različna dela, v glavnem po bolnišnicah in domovih za ostarele. V Morestelu imajo dve hiši, v eni so v glavnem ostarele sestre, za katere skrbijo mlajše redovnice, v drugi pa je sedež skupnosti in redovnice, ki opravljajo službe po bolnišnicah in domovih za ostarele, delajo pa tudi v bližnji škofiji in v župniji.

Redovna skupnost v Morestelu je v letih po vojni sprejela veliko Slovencev, ki so prihajali v Francijo, da bi se pri njih učili francoščine, marsikomu pa so urejale poti do francoskih univerz, do bolnišnic in drugih ustanov.

V letih od 1937 do danes so v Franciji delovale naslednje slovenjebistriške šolske sestre Frančiškanke Brezmadežne:

Marija Duh, s. Micka, roj. 1951 v Beltincih,
Frančiška Forjan, s. Hiacinta, roj. 1916 v Beltincih,
Neža Dobršek, s. Salezija, roj. 1912 v Cirkovcih (umrla 1988),
Jera Medved, s. Vida, roj. 1900 v Cirkovcih (u. 1992),
Ana Cigan, s. Marija, roj. 1934 v Črenšovcih,
Terezija Salaj, s. Valerija, roj. 1908 v Črenšovcih, (u. 1986),
Marie Clair Matuš, roj. 1919 v Dolencih,
Dragica Jurkovič, s. Bernardeta, roj. 1921 v Framu,
Julijana Vaupotič, s. Imelda, roj. 1912 v Ljutomeru,

¹⁴ O sedanjem življenju sester v Morestelu je avtorici razprave pripovedovala sestra Chantal (Terezija) Kurnik ob svojem obisku v rodni župniji sv. Rupert v Slovenskih Goricah avgusta 2002. Njena življenjska zgodba bo obravnavana v posebni razpravi.

Marija Grabar, s. Ildefonza, roj. 1920 v Murski Soboti (u. 1997),
Cecilija Ficko, s. Vera, roj. 1923 v Pečarovcih,
Marija Kerec, s. Jožefa, roj. 1922 v Pečarovcih,
Marija Brnež, s. Klementina, roj. 1914 na Ptujju,
Marija Kobale, s. Ida, roj. 1905 v Slovenski Bistrici (u. 1987),
Hilda Drofenik, s. Martina, roj. 1907 v Stopercah,
Marija Firbas, s. Mateja, roj. 1923 pri Sv. Antonu v Slovenskih Goricah),
Marija Fras, s. Emanuela, roj. 1915 pri Sv. Rupertu v Slovenskih Goricah,
Terezija Kurnik, s. Chantal, roj. 1942 pri Sv. Rupertu v Slovenskih Goricah,
Alojzija Caf, s. Ambrozija, roj. 1903 pri Sv. Rupertu v Slovenskih Goricah (u. 1973),
Jožefa Caf, s. Pavla, roj. 1901 pri Sv. Rupertu v Slovenskih Goricah (u. 1985),
Rozalija Žižek, s. Agata, roj. 1911 pri Sv. Trojici v Slovenskih Goricah,
Magdalena Černe, s. Serafina, roj. 1921 v Tišini,
Ana Kočevar, s. Asumpta, roj. 1913 v Zavrču,
Ana Badar, s. Bogomila, roj. 1919 pri Sv. Križu nad Mariborom (u. 1999),
Magdalena Černe, s. Serafina, roj. 1924 v Senovem¹⁵.

MISIJON NA SLONOKOŠČENI OBALI

Iz Francije skupnost vodi tudi misijon na Slonokoščeni obali. Slonokoščena obala je od leta 1960 neodvisna republika, prej je bila francoska kolonija. Leži v zahodni Afriki ob obali Gvinejskega zaliva. Na 320.763 kvadratnih kilometrih danes živi nekaj čez 15 milijonov prebivalcev, ki govorijo okrog 45 različnih jezikov, uradni jezik je francoski. Struktura in obseg prebivalstva se močno spreminjata. Leta 1974 je v suprafekturi, kjer danes delujejo redovnice, bilo okrog 10.000 prebivalcev - domačinov. Po letu 1980 pa so se množično priseljevali pripadniki različnih plemen s severa države in od drugod in danes je na tem območju že 70.000 prebivalcev. Vzrok priseljavanja je bil predvsem v tem, da je na tem območju bilo še veliko neobdelane zemlje. Prišleki so krčili pragozd in pripravljali obsežne kmetijske površine za plantaže kakava in kave. Pridelujejo v glavnem riž (pluvialni), igname, maniok, koruzo, pri kolobarjenju posejajo tudi arašide. Te poljščine jim služijo predvsem za hrano, medtem ko na velikih plantažah pridelujejo kakav, kavo, kavčuk in banane. Na severu države uspeva bombaž, zato je tam razvita tekstilna industrija. Med naravna bogastva štejejo diamante, mangan in baker.

V deželi prevladuje poljedelstvo, socialna struktura prebivalstva pa je kot drugje v svetu vse bolj razdeljena v vedno revnejši nižji sloj in vse bogatejši višji sloj. Med verstvi je največ pripadnikov tradicionalnih animističnih verstev (37%), muslimanov

¹⁵ Podatki povzeti po: Seznam redovnih poklicev iz župnij mariborske škofije z dne 19. 11. 1999 (arhiv Pastoralne službe Škofije Maribor); Letopis Cerkve na Slovenskem 2000, Ljubljana 2000, 1045; M. Kadiš, A. Šolar, Kronika Frančiškank Brezmadežne, str. 213-216.

(34%) in kristjanov (22%). Država je neodvisna in sodeluje pri obredih vseh verskih skupnosti.¹⁶

Nastanek misijona je povezan z velikimi žrtvami. Misijonarji, ki so odhajali v Afriko, so tam množično umirali za rumeno mrzlico in malarijo. Ti dve bolezni sta bili neozdravljivi in večina mladih evropskih misijonarjev se nikoli ni vrnila domov. Prvi misijonarji so prišli na Obalo slonove kosti že v 17. stoletju, vendar zaradi takratnih razmer niso mogli ostati. Leta 1895 so se ponovno vrnili in začeli oznanjati evangelij. Že leta 1898 so v misijone, ki jih je vodila »Société des Missions Africaines«, prišle tudi prve redovnice misijonske skupnosti »Soeuers Notre Dame des Apôtres« in od takrat misijon nemoteno deluje. Misijonarji so se izkricali na obali in svojo misijonsko dejavnost opravljali tako, da so odhajali oznanjat v notranjost dežele proti severu. S seboj so jemali domačine, ki so jim pomagali pri tovorjenju opreme, hkrati pa so jih vzgajali v katehiste in ti so kmalu prevzeli katehetsko službo. V Frescu, kjer danes deluje redovna skupnost slovenskih sester iz Francije, so misijonarji prvič prišli leta 1918. Med domačini je postal eden prvih katehistov oče prvega škofa domačina iz Gagnoe. Sprva so bili tam francoski misijonarji, kmalu pa so prišli tudi iz drugih evropskih dežel, tudi iz Slovenije. Misijonarja Ivan in Pavel Bajec sta prišla v Fresco leta 1976 oziroma 1978 in še danes delujeta na Slonokoščeni obali, vsak v svoji župniji. Leta 1999 so v Frescu praznovali petdeset-letnico župnije in hkrati petindvajset-letnico prihoda sester frančiškank Brezmadežne v ta kraj.

Sestre iz slovenske redovne skupnosti frančiškank Brezmadežne v Franciji so prišle na Slonokoščeno obalo leta 1974.¹⁷ Povabili so jih francoski misijonarji, da bi jim pomagale pri delu z dekleti in ženami ter za medicinsko oskrbo, hkrati pa so postale nenadomestljiva pomoč pri katehezi in delu v župniji. V prvi skupini sester so bile Slovenka Serafina Černe, Francozinja Marie Claude Rochet in Avstrijka Kristina Ortner. Skupnost se je z leti utrdila, sestre so ostale povezane z matično hišo v Franciji in v misijon so prihajale mlajše redovnice.

Od leta 1974 do danes so v tem misijonu delovale slovenske redovnice in laične misijonarke.

Sestra Serafina Černe (roj. 1924 v Senovem) je bila v Frescu od leta 1974 - 1979, sedaj živi v Morestelu. Sestra Serafina je odprla manjši dispanzer v 60 km oddaljenem naselju Gbagbao, ki še danes deluje.

S. Emanuela Fras je bila na Slonokoščeni obali od leta 1977, kasneje se je vrnila v Francijo. Delala je v redovni hiši in bila na voljo domačinom, ki so pri sestrah iskali najrazličnejše oblike pomoči, predvsem zdravniško pomoč.

Avstrijka s. Stefana Sever je prišla prvič v Fresco leta 1981, delala je v gospodinjski šoli za domačinke, leta 1982 se je vrnila v Avstrijo in tam opravila šolo za medicinske sestre in babice. Kasneje se je ponovno vrnila na Slonokoščeno obalo in prevzela delo medicinske sestre in babice v Gbagbamu.

¹⁶ Obala slonove kosti, v: In šli so po vsem svetu, Ljubljana 1987, str. 99-114.

¹⁷ O delovanju misijona in svojem življenju v njem je avtorici razprave pripovedovala sestra dr. Anica Starman ob svojem obisku v Mariboru julija 2002.

S. dr. Anica Starman (Mariborčanka, roj. 1946 v Zagrebu) je prišla leta 1977 in je danes še edina Slovenka v misijonu.

S. Bernardeta Jurkovič (roj. 1921 v Framu) je bila v Frescu medicinska sestra med leti 1981 in 1989.

S. Hermina Nemšak (roj. 1952 v Jablancah, Zg. Korena) je bila v misijonu od 1986-2000, vodila je dijaški dom za dekleta in opravljala katehezo.

S. Ildefonza Grabar (roj. 1920 v Murski Soboti) je bila v misijonu v gospodinjski šoli od leta 1986 - 1995, ko se je vrnila v Francijo in leta 1997 umrla v Morestelu.

Laiška misijonarka Branka Kladnik (roj. 1957 v Slovenj Gradcu) je bila v misijonu v letih 1986-1990.

Leta 1977 je še kot novinka prišla tudi Mariborčanka Anica Starman, ki je v Franciji študirala medicino. Sprva ni razmišljala, da bi ostala v Afriki, kasneje pa se ji je ta dežela tako prikupila, da je tam še danes. Sestra Anica Starman (rojena v Zagrebu v slovenski družini) je študirala medicino v Zagrebu in doktorirala v Lyonu leta 1976. Kot novinka je prišla k slovenskim sestram v Morestel in skupaj s svojo magistro sestro Emanuelo Fras je leta 1977 prvič odšla na Slonokoščeno obalo, kjer je ostala sedem mesecev. Junija 1978 se je vrnila v francosko redovno hišo, kjer je opravila specializacijo za tropske bolezni in porodništvo. Maja 1980 je iz Morestela ponovno odšla na Obalo slonove kosti. Ob Gvinejskem zalivu v mestecu Fresco, kjer imajo sestre svojo postojanko, je sestra Anica Starman kot zdravnica specialistka kmalu prevzelo odgovorno delo vodje bolnišnice. Danes je v bolnišnici edina Evropejka in čeprav je bolnišnica državna ustanova, sestra Anica v njej izpolnjuje svojo misijonsko poslanstvo.

Pri delu v bolnišnici najbolj občuti prepad med revnimi in bogatimi, ki se iz leta v leto povečuje. Prebivalci danes še vedno niso socialno zavarovani, zato plačajo zdravstveni pregled, za zdravila pa jim v glavnem zmanjka denarja. Predvsem v velikih družinah se občuti velika stiska. Bolnica pokriva območje, ki sega 70 km na sever in prav toliko na vzhod in zahod. Ima 19 postelj na oddelku za porodništvo in 25 postelj za druge bolezni. Po pripovedovanju sestre dr. Anice Starman domačinke vse bolj postajajo ozaveščene, tudi in predvsem po zaslugi sester iz misijona. Vse pogosteje prihajajo rojevati v porodnišnico; danes v bolnici rodi ena od treh porodnic, ki so jih spremljali med nosečnostjo. Bolnišnica jim nudi osnovno zdravniško oskrbo, večina pa jih že po enem dnevu odide domov. Ko je sestra Anica prišla v Fresco, je tam bila epidemija ošpic. Otroci v starosti od 18 mesecev do dveh let so množično umirali za to boleznijo. Začeli so jih cepiti in danes so to bolezen že zajezili. Misijon in bolnica, ki jo vodi sestra Anica Starman, dobiva pomoč iz Evrope, vendar je prav pri zdravilih zelo stroga kontrola - dobiti jih je mogoče zgolj preko dobredelnih organizacij (zasebniki zdravil ne morejo pošiljati). Njeno delo v bolnišnici je danes nepogrešljivo. S sodelavci - domačini se dobro razume, pravi, da sploh ne čuti razlike, ki je zgolj v barvi kože. Bolniki ji zaupajo, z njimi se sporazumeva v francoščini in v domačem jeziku potujočih trgovcev - tega nekako

najbolje razumejo domačini iz različnih plemen. Država je misijonu in misijonarjem naklonjena, saj predstavlja nepogrešljivo pomoč na tem delu črne celine.

Danes so v skupnosti tudi že domačinke - redovnice, poleg sestre Anice pa sta še dve Evropejki, Francozinja in Avstrijka. Skupnost sester poleg zdravstvene oskrbe v misijonu opravlja še druge pomembne dejavnosti. Sestre vodijo dijaška domova za dekleta in fante, v katerih prebiva 49 deklet in 200 fantov. Imajo vzgojne krožke za dekleta in žene, vodijo delavnico za liturgične predmete in oblačila, predvsem pa so katehistinje in pomagajo pri sicer zelo razgibanem verskem življenju v deželi. Ves misijon še posebej skrbi za šolajočo mladino, med katero je vedno večje število deklet. Le-ta včasih niso mogla obiskovati šol, danes pa ženske tudi že prevzemajo pomembna mesta v javnem življenju, tako v politiki kot v gospodarstvu.

Misijonarji se razlikujejo od drugih ljudi predvsem po tem, da zanje ni pomembno, kaj delajo, temveč kako delajo. Domačinom veliko pomeni zgled, ki jim ga misijonarji dajejo s svojo držo, s svojim odnosom do sočloveka, do vsakogar, ki ga srečujejo na svoji poti. Sestra dr. Anica Starman poudarja, da je misijonsko pričevanje predvsem v tem, kakšen si v odnosu do soljudi, kako delaš. Ljudje te sprejmejo, ko čutijo zaupanje. Ko misijonar veliko daje, se mu hkrati še več vrača. Največ mu pomeni preprostost, prisrčnost, hvaležnost in gostoljubnost, s katerimi se odzivajo domačini. Na ta način so povezani z njimi, saj drug drugemu prisluhnejo in se bogatijo v duhovni izkušnji. Tega se naučiš in nato bogatiš druge.

Sestra dr. Anica Starman je danes edina Slovenka, ki deluje v misijonu. Afrika ji je postala drugi dom in kljub rednim obiskom domovine, ko vsaki dve leti za nekaj tednov prihaja v Maribor, se vedno znova vrača v Fresco, seveda prek njene matične redovne hiše v Franciji. Kakor je povezana s sorodniki in prijatelji po Sloveniji, tako je tesna njena povezava s sestrami iz Morestela predvsem v duhovnem smislu. Misijon pa tudi ne bi mogel delovati brez materialne pomoči, ki mu jo nudi redovna skupnost, različni prijatelji iz Slovenije, Francije in Amerike, ter različne evropske človekoljubne organizacije.

SUMMARY

SLOVENE NUNS IN FRANCE: FRANCISCAN SCHOOL SISTERS FROM BISTRICA

Fanika KRANJC VREČKO

After World War I many Slovenes moved to France where they found employment in factories and in agriculture; many young women employed themselves as maidservants. In the new environment the emigrants had to conform to new circumstances; the principle barrier was the language, and at the same time accommodation to the new way of life. The Slovene Church was at the end of the 19th and in the first half of the 20th centuries taking intensive

care of emigrants throughout the world, above all by sending to individual countries clergymen who performed pastoral service among compatriots. Thus the emigrant pastoral was active in France as well. One of its priests requested the Maribor bishop to send to France sisters – nuns who would be in charge of education of young women. In 1937 the first five »school sisters from Slovenska Bistrica« came to France. In the following years a Slovene province FBS was formed – a community of Slovene nuns who were at first a great support to the emigrants, and after World War II an important post for learned Slovenes; through their house the doors to French universities were opened for them; above all many scholars and students from the north-east Slovenia were learning French there. Besides activity in France they are managing a mission at Ivory Coast. At present a few sisters are in the central house in Morestel; sister Emanuela Fras who arrived there among the first, in 1938, is one of them. In good sixty years twenty-three nuns – school sisters from Slovenska Bistrica who originate mainly from Prekmurje and Slovenske Gorice - worked in France.

ARHIVSKI PODATKI O IZSELJEVANJU PORABSKIH SLOVENCEV PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

MARIJA KOZAR-MUKIČ

Po letu 1848 je bilo odpravljeno tlačanstvo tudi v ogrskem delu Avstroogrške monarhije. Pri dedovanju so dobili vsi otroci svoje deleže, zato se je zemlja drobila. Število malih kmetov se je večalo. Ljudje so si morali iskati delo zunaj domačega kraja, celo zunaj svoje države. Z območja Avstroogrške monarhije se je med 1878 in 1910 izselilo tri in pol milijona ljudi, od tega 83 odstotkov v Združene države Amerike.¹ Obdobje množičnega izseljevanja z Ogrske je trajalo od začetka 20. stoletja do izbruha prve svetovne vojne.² Iz Železne županije je med 1899 in 1913 odšlo 25.000 ljudi, največ iz monoštrskega okraja (6000), kamor je spadalo devet porabskih slovenskih vasi. Na območju okraja je bilo izseljevanje najintenzivnejše leta 1901. Prvič se je odpravilo v Ameriko blizu sto ljudi z Dolnjega Senika, kjer so živeli Slovenci, Nemci in Madžari. Med 1909 in 1914 se je iz devetih porabskih vasi izselilo v ZDA 604, v druge države pa 100 ljudi.³

Prva svetovna vojna je ustavila migracijo preko morja, ki pa se je po letu 1920 spet razmahnila. Ameriški kongres je leta 1921 omejil število priseljencev, zaradi tega so se spremenile smeri izseljevanja. Tudi porabski Slovenci so odhajali v Kanado in Južno Ameriko (Argentino, Urugvaj, Brazilijo). Ameriški kongres je namreč določil omejeno število (kvoto) za posamezne države. Prednost so imeli tisti, katerih najbližji sorodniki so že bili v Ameriki: zakonski partnerji, otroci (k staršem) ali starši (k otrokom). Imigracijska kvota za Madžarsko je leta 1921 znašala 5638 oseb. V ZDA se je večina porabskih Slovencev naselila v državi Pennsylvania in v mestih Chicago ter Bethlehem.

Porabski Slovenci so se izseljevali v druge države Evrope in v Ameriko z željo, da si prislužijo potrebna sredstva za vračilo dolgov, nakup posestva, dokup zemlje, razširitev stare ali gradnjo nove hiše in s tem izboljšajo svoj gnotni položaj. Dokumenti v Arhivu Železne županije, ki so nastali v zvezi s potnišni listi in zapisniki o nameravanem ilegalnem izseljevanju, odražajo siromašen način življenja v porabskih vaseh.

¹ Chmelar, Hans (ur.): ...nach Amerika. Burgenländische Forschungen Sonderband IX. Eisenstadt, 1992, 78.

² Puskás, Júlia: Emigration from Hungary to the United States before 1914. Budapest, 1975, 5.

³ Kuzmič, Mihael: Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu v ZDA 1893-1924: naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001 Migracije; 2. 30-31.

Porabski Slovenci so se izseljevali s pomočjo avstrijskih potovalnih agentov, ki so imeli svoje plačane posrednike med porabskimi Slovenci. Potni list so dobili ljudje od okrajnega notarja, če so izpolnjevali določene pogoje. Morali so imeti potrdilo iz Amerike, da je tam že kdo od svojcev, ki bo skrbel za priseljenca, dokler se ne zaposli, in dovoljenje, da lahko vstopi v Ameriko, če je bila oseba mladoletna, pa še dovoljenje staršev. Toda kljub dovoljenju mladoletna oseba ni smela potovati sama, ampak samo v spremstvu odrasle osebe.

V začetku 20. stoletja so na Ogrskem uporabljali take potne liste, v katerih ni bilo slike. Zaradi tega so potne liste tudi posojali in prodajali tistim, ki jih po uradni poti niso mogli dobiti. Tudi ponarejali so jih, npr. letnico pri mladoletnih osebah.

Vse to je razvidno tudi iz zapisnika obmejne policije v Ženavcih/Jennersdorfu leta 1907, ko so aretirali ilegalne izseljence iz Andovcev in Števanovcev.⁴ Aretirali so agenta in spremljevalca z desetimi ljudmi. Od desetih je bilo devet mladoletnih. Pri zaslišanju so obtoženci povedali, zakaj so si izbrali ilegalno pot in iz kakšnih razlogov so hoteli v Ameriko.

Spremljevalec skupine je priznal naslednje: »19. marca sem se vrnil iz Amerike, kjer sem bil dve leti in tri mesece. Domov sem prišel z namenom, da se spet vrnem, samo otroke odpeljem s sabo ... V dveh letih in pol sem zaslužil v Ameriki 2000 kron, in to so vedeli tudi v vasi. Dva sva-te aretirane ljudi spremljala ... on je že zdavnaj agent 'General Compagnie Transatlantique', veliko ljudem je pomagal pri izseljevanju ... vsi nimamo potnega lista, mladoletna dekleta nimajo spremljevalcev, zaradi tega smo se bali, da nas bodo zadržali na vlakcu, zato smo potovali z vozom ... v upanju, da se izognemo obmejni policiji.«

Sedemnajstletni letni samski moški: »Njemu sem dal 20 kron, on mi je dal listek.«

Sedemnajstletni samski moški: »Tudi potne stroške bi plačal on. Tako smo se zmenili, da mu vrnem, ko mi brat v Ameriki dá potne stroške.«

Štirinajstletno dekle: »Mene, oziroma starše je nagovarjal, naj grem z njim v Ameriko, ker se takim dekletom kot služkinjam dobro godi v Ameriki.«

Štirinajstletno dekle: »Moja mati in sestra sta v Ameriki.«

Sedemnajstletno dekle: »Mene nihče ni spodbujal, že prej sem se hotela izseliti, toda takrat nisem dobila denarja ... Ne vem, kdo je popravil v potnem listu, da sem 25 let stara, ne pa 17. Pisati ne znam, nisem vedela, da je moj potni list ponarejen.«

Petindvajsetletna poročena ženska: »V Ameriko grem za možem. (Agent) me je nagovoril, naj potujem z agencijo 'General Compagnie Transatlantique', ker je tam boljša hrana.«

Šestnajstletni samski moški: »Mene pošilja v Ameriko oče. (Agent) mi je rekel, naj se peljemo samo s francosko ladjo, ker je hitrejša in tudi hrana je boljša na njej.«

Šestnajstletni samski moški: »Sam sem se odločil, da grem v Ameriko in tudi

⁴ VML Vas vármegye alispánjának iratai. Az útlevékiállító hatóság iratai. (Arhiv Železne županije. Spisi podžupana Železne županije. Spisi urada za potne liste.)

mati se je strinjala s tem (oče mi je umrl). Slišal sem, da niti s potnim listom ne puščajo ven ljudi, če ne potujejo preko пристanišča Fiume (Reka), zaradi tega smo potovali z vozom.«

Osemnajstletno dekle: »Stara mati me je prosila, naj grem v Ameriko.«

Petnajstletno dekle: »Sestra me je vabila v Ameriko.«

Od obdolžencev je eden že bil v Ameriki, štirje pa so imeli tam sorodnike. Trije so se sami odločili, da se izselijo. Tri mladoletnike je družina nagovorila, naj gredo v Ameriko. Potovali naj bi s francosko agencijo »Compagnie Générale Transatlantique«, katere ladja naj bi izplula iz pristanišča Le Havre.

Iz evidenc potnih listov, ki jih hrani Arhiv Železne županije, je razvidno, iz katerih evropskih pristanišč so izplule ladje porabskih izseljencev. Ta so bila v krajih: Antwerpen, Bremen, Hamburg, Rotterdam, Le Havre, Fiume (oziroma Reka) in Trst. Smeri izseljevanja je določalo tudi to, s kom je imela država ladjarsko pogodbo, komu je dovolila delovanje. V arhivu so se ohranili prospekti, iz katerih izvemo za ceno in okoliščine potovanja. Iz nemških pristanišč je bilo potovanje bolj poceni in hitrejšo.

American Line je leta 1921 peljal potnike od Hamburga do New Yorka v prvem razredu za 220 dolarjev, v tretjem razredu pa za 125 dolarjev. Železniška vozovnica za vlak od Dunaja do Hamburga je stala: v drugem razredu 1980 kron, v tretjem razredu pa 1194,50 krone.

Francoska družba »Compagnie Générale Transatlantique« je imela hitre parnike z dvojnimi propelerjem in je prevažala potnike od pristanišča Le Havre do New Yorka v šestih ali sedmih dneh. Ponudba madžarskega prospekta za leto 1907 za potovanje v tretjem razredu od Dunaja do New Yorka znašala za odrasle nad 12 letom: 215 kron. Za otroke, stare od 10 do 12 let so morali plačati 130 kron, za otroke od četrtega do desetega leta 107,50 kron, za otroke od prvega do četrtega leta 85 kron in za dojenčke 24 kron. Skupina izseljencev se je odpravila z Dunaja vsak ponedeljek in torek. Vnaprej so morali plačati 20 kron, vozovnice za vlak in ladjo so dobili ob prihodu na Dunaj. Družba je opozarjala potnike, da je »priporočljivo imeti s sabo vsaj 321 kron, da vam ostane vsaj 50 kron, ker mogoče bo treba čakati na delo nekaj dni«. Potnik si je moral »naslovnico« (listek) družbe pripeti na klobuk ali na prsi, ko je prispel na Dunaj. S postaje so potnike brezplačno odpeljali na agencijo z eno- ali dvovprežnimi kočijami.

Red Star Line je bila belgijska kraljevska družba, katere poštni parniki so pluli med mestoma Antwerpen in New York oziroma Antwerpen in državo Kanada. Iz prospekta iz leta 1907 je razvidno, da je stala vozovnica za tretji razred na železnici in parniku od Dunaja do New Yorka 231 kron. Vlak je krenil z Dunaja štiri ali pet dni pred odhodom ladje. Iz okolice Monoštra so predlagali naslednjo smer za potovanja proti Dunaju: Fehring, Feldbach, Graz. Ko je potnik prispel na dunajsko železniško postajo, si je moral pripeti zelen listek na vidno mesto. Dunajski urad se je nahajal nasproti železniške postaje, v hiši št. 20 ulice Wiedener Gürtel. Potnike so opozarjali, da »se med potjo ne pogovarjajte z neznanimi osebami, da ne bi

prišli v napačne roke«. Konkurenca je imela namreč svojo pisarno prav tako nasproti postaje.⁵ Za ceno vozovnic so morali izseljenci delati več mesecev.

Po prvi svetovni vojni so se zaostriili pogoji za izseljevanje. Ljudje so morali napisati prošnjo notranjemu ministru in v njej utemeljiti, zakaj se hočejo izseliti. Dekle iz Števanovcev je leta 1926 hotela za svojim ženinom:

»S svojim ženinom, ki je trenutno v Argentini, sem imela ljubezenske odnose, sad le-teh je moj nezakonski sin, ki se je rodil v Števanovcih. Ženinovi starši so bili proti najini poroki, zaradi tega je on odšel v Argentino, da bi tam našel službo in s tem zagotovil prihodnost zame in za mojega otroka. O svoji moralni dolžnosti se ni spozabil niti tam daleč. Stalno me je podpiral, zdaj mi pa je poslal vozovnico za ladjo z željo, da bi najino razmerje v novi domovini legaliziral in s tem rešil moje in otrokovo poštenje. Vabilu svojega ženina se z veseljem odzovem, ker gre za mojo prihodnost in za poštenje mojega otroka...«

Ženska iz Otkovec se je leta 1928 na željo svojega moža odločila, da mu bo sledila in bo z njim „delila dobro in zlo«.

Iz Andovec se je istega leta odpravljala v tujino 28 let staro dekle:

»Podpisana sem 28-letno dekle, in živim iz dnine. Ker sem siromašna, se ne morem poročiti. Zaradi slabih možnosti za preživljanje doma nimam bodočnosti. Odločila sem se, da se izselim v Brazilijo k svojemu bratu, ki mi je poslal vozovnico za ladjo. V pismu, ki ga je poslal k mojemu bratu, ki živi doma, mi zagotavlja, da me čaka delo in dobri pogoji za preživljanje. Potovala bom z ladijsko družbo 'Norddeutscher Lloyd Bremen'.«

Prej omenjeni ljudje so prvič prosili za potni list. Dekle z Dolnjega Senika pa je osem let po vrnitvi bila spet prisiljena oditi s trebuhom za kruhom v svet.

»Trinajst let sem bila v Ameriki. Leta 1920 sem prišla obiskat starše. Glede na to, da sem v Ameriki dobro služila in živela, bi se rada vrnila, da ne bi zgubila dobre službe. Po moji vrnitvi so pogoje za izseljevanje v Ameriko poostriili, do danes se nisem mogla vrniti k sestri. Glede na to, da se tu ne morem preživljati, tam pa imam bodočnost, prosim Velečastljivo Ministrstvo, da mi blagovolijo dovoliti dodelitev potnega lista za Severno Ameriko.«⁶

Slovenci iz Železne županije, iz Slovenske okrogline, ki jo je ločila po prvi vojni meja na Porabje in Prekmurje, so se imeli v Ameriki predvsem za madžarske državljane. Z avstrijskimi in kranjskimi Slovenci se niso družili. V Bethlehemu je bila leta 1913 ustanovljena katoliška župnija. Ko so dobili slovenskega duhovnika, ki je govoril v knjižni slovenščini, so raje obiskovali madžarske maše. Za župnika so prosili Lovrenca Horvata z Gornjega Senika. Horvat je leta 1913 dobil dovoljenje, da prevzame službo duhovnega pomočnika v župniji Bridgeport v Ameriki, da bi »negoval tja izseljenih Vendov katoliško versko življenje in madžarsko zavest...« Po prvi svetovni vojni pa se je to delovanje stopnjevalo z napor, da se Prekmurje vrne nazaj v okrilje nove madžarske države.

⁵ Gl. op. 4.

⁶ Gl. op. 4.

Lovrenc (Lőrinc) Horváth se je rodil 11. junija 1883 na Gornjem Seniku. V duhovnika so ga posvetili 27. junija 1906. Najprej je bil kaplan v kraju Szentelek/Stegersbach (1906), potem pri Svetem Juriju v Rogašovcih (1906-1907), v Murski Soboti (1907-1910), Turnišču (1910-1911) ter Vasvörösváru (Rotenturm an der Pinka 1911-1913). Leta 1913 ga je szombathelyski škof poslal v ZDA v slovensko župijo Bridgeport v Connecticutu z namenom, da širi »vendsko teorijo« in prepreči vse stike s Slovenci iz Avstrije in Kranjske.⁷

Lovrenc Horvat je bil še isto leto premeščen v Perth Amboy v New Jerseyju, od tam pa v Windbar v Pensilvaniji. Leta 1916 je v Chicagu začel izdajati prvi slovenski časopis v Ameriki Zvezda Vogrszki Szlovincov. Razen tega je še izdal Kalendar za Vogrszke Szlovence vu Ameriki za leto 1922 in časopis Sztrázsa. Leta 1913 je kratek čas prebival v Bethlehemu, kamor se je pozneje spet vrnil, ko je leta 1941 tam nekoga pokopal. Kje in kdaj je umrl, se ne ve.

V časopisu Zvezda Vogrszki Szlovincov je 13. januarja 1917 bila objavljena vest, da se je Kareli Kranjeci iz Sebeščana in Karolini Gašpar z Dolnjega Senika rodila hči Ilonka, ki sta ji bila botra Geza in Marija Bölec.⁸ Med prošnjami za potne liste v Arhivu Železne županije sem naletela na prošnjo Ane Gašpar.⁹ Osemnajstletno dekle se je nameravalo izseliti z Dolnjega Senika k starejši sestri Mariji Gašpar v Allentown. Marija Gašpar je bila žena Geze Bölac, ki je bil notar v Allentownu. O njiju je pisal časopis, da sta bila botra hčerki Karoline Gašpar z Dolnjega Senika. Ana Gašpar je v svoji prošnji zapisala, da ima njen svak 15.000 dolarjev premoženja in bosta lahko z ženo skrbela za njo. Poslali so ji že tudi vozovnico za ladjo. V potrdilu iz Amerike je Geza Bölec moral izjaviti pod prisego, da bo skrbel za priseljenko.

Porabski Slovenci so iz Amerike svojim sorodnikom pisali pisma v slovenščini. Nekaj takih pisem hrani Muzej Avgusta Pavla v Monoštru. V pismih so seznanjali sorodnike s svojimi življenjskimi okoliščinami in se zanimali za dogodke v domačem kraju. Pišejo klišejsko, ponavljajo se določene besede in besedne zveze. V pisma iz Amerike so radi prilagali tudi dolarski bankovec.

Marička Terplan iz Števanovec je odšla v Bethlehem. Prvo pismo je napisala staršem 30. oktobra 1921:

»Valen bojdi Jezuš Kristuš! Eto je moj prvi glas, šteroga jas štjém poslati pred vaš mili obraz. Libleni moji slatki, vörn i (zvesti) starištje, oče ino mati. Najoprvin vas trno lepau dam pozdraviti, pa (iz) srca küšnoti kak mojga Dragoga očo ino mojo Drago Mater, i moje sestre Vilmo i Irenko. (V)se vas lepau dan pozdraviti z mojga čistoga srcá, pa van želejn dobro zdravdje pa srečo i boži blagoslov od gospodnoga bogá pa od blážzene divice Marie, ka van bogše ne moren želeti od milostivnoga Bogá.«

⁷ Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története 3. Szombathely, 1935. 466-467. (Zgodovina škofije v Szombahelyu.)

⁸ Gl. op. 3.

⁹ Gl. op.4.

Za tem primerja izseljenka življenje doma in v Betlehemu:

»Nadale van naznanje dan, ka smo mij vala Bogi sij zdravi. Tau ne vejn, kak nan Bog nadale dá. Nadale van pijšen, ka se dja vašo pijsmo v rotjé daubo, pa se trno žalosen bijo, ka ste mi pijsali, ka je doma tak lagvo. Dja vi van rad pomagó, či bi van mogo. Ali de pa ne moren, vej či vi sa štoj domau pelo, vej vi van kaj poslo. De se pa zdaj ništje ne pela.

Ijstina, ka je eti tū nej fajn, ali či je človek zdrav, zatok eštje zdaj tavalá. Žensko delo je eštje nej tak preveč lagvo, liki moško bole.«

Mati bi rada poslala v Ameriko še sestro, izseljenka pa je proti temu, ker kdo bi potem skrbel za starše doma:

»Liblena moja mati, pijsali ste, ka vi Vilmo nota poslali, či vi nej tak draga paut bijla. Liblena moja mati. Istina, ka vi dja tū rad bijo, či vi prijšla, ali ka te pa te vij samij doma delali. Rejsan, ka eštje Irenka doma. Či na stare dni tak samij ostanete, Baug vari štoj vkrajmardjé. Vej, Baug ne daj, ne moremo vedati. Ka de pa té mati san delo?

Liblena moja sestra Vilma! Ne misli, ka vi ti dja nevoštjeni bijo, ka vi si tij kaj sprajla, ka vi dja tak preveč rad bijo, či vi prišla. Ali se mi pa naš stari oča in mati trno milijo. Da vi van samo mogo kaj pomagati!«

Sledi novica o rojstvu otroka v sorodstvu in izvemo, da se v Ameriki dekleta ne poročajo mlada:

»Nadale van pijšan, ka je Roza maloga mejla, septembra 13-toga. Pojba. Čali (Charlie) ma je ime. Dja se botra bijo, boter pa Vanišina Rejze pojep.

Libleni moji slatji starištje. Pijšte mi, kak se Rejza kaj má z možaun? Liblena moja mati! Pijsali ste mi, aj si kakšoga na glavau ne zvežen, či ranč ka se že mlajše dekle od méne se ženijo.

Libleni moji starištje! Za toga volo nigdar nej, či se ranč se oženijo, vej eti v Mertji dosta eštje starejši dejkel djé od ména. Či mo dja takšo pamet emo, kak zdaj, dja se trno brš nemo žéno. Ka dja tak mijslim, ka je etak bogše, samo aj mi Bog zdravdje dá.«

Pismo se konča kot običajno s pozdravi sorodnikov ter znancev:

»Zdaj van pa drūgo kaj ne vejim pijsati. Eštja vas ednok z mojga žalostnoga srcá trno lepau dan pozdraviti, pa srcá kúšnoti na vaše tople vórne lijca. Pijšte mi, ka de té zdaj Šaloski Karec, či se je Rejza domau oženila. Pa mi pijšta, či je zdaj doma. Eti Vas pa Nacek teticin, pa oni sij navküper lipau dajo pozdraviti. Pa Bori Mariček, pa botra z mlajši vred vas lipau dajo pozdraviti. Eti pa séstra Náni z Naninom vred, pa Rozi pa svak. Pa njija mlajši, Frenki pa Ilonka. Pa mali Čali (Charlie). Vas pozdravljajo, pa van želejo dobro zdravdje pa srečo i boži blagoslov od Bogá.

Zdaj van pa več kaj ne vejn pijsati. Nauvoga nika ne vejn. Leko doma kaj bole dje, pa mi pijšte! Eti pa Čafardija botrijno tū že trno lepau dan pozdraviti. Zdaj pa zapren svojo malo pijsmo, pa ostanen z bogom dočas, ka mo se vidli. Pištaka tū lepau dan pozdraviti ž njegovo držino vret.

Pijšte mi nazaj! Ostanem z bogom, vašo dejte Marička«

Izseljenci so pošiljali domov tudi obleke. Na fotografiji, ki je bila posneta na Gornjem Seniku leta 1911, so ljudje oblečeni v obleke, ki so jih dobili iz Amerike. Fotografirali so se z namenom, da fotografijo pošljejo sorodnikom v Ameriko.

Iz denarja ameriških izseljencev so zgradili kapelo v Sakalovcih. V gornjeseniški cerkvi pa so slikana okna z imeni dobrodelcev iz Amerike.

Pred drugo svetovno vojno so se Slovenci z Madžarske izseljevali predvsem iz ekonomskih razlogov. Veliko se jih je vrnilo in z zasluženim denarjem kupilo zemljišče, zgradilo novo hišo. Po statističnih podatkih je bilo največ novogradenj v porabskih vaseh med vojnama, zlasti med 1930 in 1948, po vrnitvi izseljencev iz Amerike. Na Gornjem Seniku so naprimer zgradili 34 hiš, v Števanovcih pa 47.¹⁰ Po drugi svetovni vojni so se porabski Slovenci izseljevali tudi iz političnih razlogov.

¹⁰ Prim. Kozar-Mukič, Marija: Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Ljubljana-Szombathely, 1984, 59.

SUMMARY

ARCHIVAL DATA ON EMIGRATION OF SLOVENES FROM THE RABA BASIN BEFORE WORLD WAR II

Marija KOZAR-MUKIČ

After the year 1848 compulsory service was abolished in Hungary as well. At inheriting all children were given their shares, thus the land was parcelled into small pieces. The number of small peasantry was increasing. Around 1890 the agrarian crisis in Hungary reached its peak. Hundreds of thousands of people emigrated to other states of Europe and America with a wish to earn the needed means for returning their debts, for buying of property, buying additional property, enlarging the existing or building a new house and thus improve their material basis.

Between the years 1899 and 1913 25.000 people left the district Vas, the majority from the county of Monošter (6000) in which nine Slovene villages belonged. World War I stopped the overseas migration, but was after the year 1920 again in full swing. In the year 1921 the American Congress has restricted the number of immigrants. They have defined a limited number (quota) for individual countries. The immigration quota for Hungary was in 1921 5638 persons. Directions of emigration have changed from the twenties of the 20th century on. Before that time people from the district Vas were mainly emigrating to the United States of America, and after that they were leaving for Canada and South America (Argentina, Uruguay, Brazil). The majority of Slovenes settled in the state of Pennsylvania and in the cities of Chicago and Bethlehem.

The ships sailed out from ports of European towns: Antwerp, Bremen, Fiume (Rijeka), Hamburg, Rotterdam, Le Havre and Trieste towards the United States of America, Canada and Brazil. The directions of emigration were as well defined by shipping contracts of the states, to which they gave permission for operation. Voyages from German ports were cheaper and faster.

Requests for passports witness on social status of Slovenes and reasons for emigration.

SEZONSTVO MED PORABSKIMI SLOVENCMI V 19. IN 20. STOLETJU

KATALIN MUNDA HIRNÖK

I. ZAČETKI IN RAZVOJ SEZONSKEGA ZAPOSLOVANJA NA MADŽARSKEM

Začetki poljedelskega sezonskega dela in izoblikovanje poljedelskih sezonskih delavcev, t. i. »summásev« na Madžarskem segajo v konec osemdesetih in začetek devetdesetih let 19. stoletja. Pri izoblikovanju in usmerjanju zaposlitvenih oblik so bile pomembne spremembe v madžarskem agrarnem gospodarstvu, zlasti po krizi v pridelovanju žita, v osemdesetih letih 19. stoletja. Začeli so pridelovati industrijske rastline, veliko pozornosti so začeli posvečati tudi mlečni živinoreji, gnojenju in pridelovanju krmnih rastlin. V zvezi z razvojem sezonstva moramo omeniti razširitev sladkorne pese, saj se je z uvedbo te bistveno spremenilo gospodarstvo na posestvih. Po letu 1848 se je vse več velikih in srednjih posestnikov odločalo za pridelovanje sladkorne pese. Pridelovanje sladkorne pese se je ob prelomu 20. stoletja razširilo od veleposestev in srednjih posestev tudi na manjša posestva.¹ Izmed okopavin je treba omeniti koruzo² in krompir.³ Vzporedno z okopavinami so se razširile tudi krmne rastline, npr. detelja, lucerna, grahor itd. V tem času se je začelo na veleposestvih novo zasajanje vinske trte in gojenje sadnega drevja. Navedeni podatki pričajo, da se je madžarsko agrarno gospodarstvo po krizi v pridelovanju žita hitreje razvijalo. Ni pa prišlo do korenitih sprememb in fevdalne prvine še niso popolnoma izginile. Pač pa so omenjene spremembe v madžarskem agrarnem gospodarstvu povečale povpraševanje po delovni sili. Tako se je izoblikoval sloj potujočih poljedelskih sezonskih delavcev (v madžarščini »summás«).⁴

¹ V letih 1888-1900 so se podvojile pridelovalne površine in tudi pridelek. Ta razvoj je najprej opazen na desnem in levem bregu Donave, nato pa se razširi po vsej Madžarski. Posebnost Prekodonavja je bila v tem, da so dosegla dobre rezultate tista posestva, ki so bila v najemu (Sárközi, 1972, 336).

² Površine, posejane s koruzo, so se v letih 1869-1915 skoraj podvojile (Balassa, 1960, 78).

³ Zasejanih površin je bilo okrog leta 1890 700 000 oralov, v letih 1910-1912 so se povečala na 1 000 000 – 1 400 000 oralov (Sárközi, 1972, 336).

⁴ V etnoloških raziskavah se je uporaba terminologije »summás« pojavila na koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 19. stoletja. Izraz se je nato v devetdesetih letih 19. stoletja vse bolj uveljavljal. Med številnimi definicijami madžarskih strokovnjakov bi izpostavila definicijo Sárközija, ki je na podlagi opazovanj in raziskav menil, da so od preloma 20. stoletja sezonski delavci-summási potujoči agrarni delavci, ki nadomeščajo

Obdelovanje sladkorne pese, zahtevno okopavanje, redčenje in puljenje je bilo zelo težavno delo. To delo so velikokrat opravljali le tisti ljudje, ki zaradi težkega gmotnega stanja in razmer dela niso mogli izbirati.⁵ Z razširjenjem sladkorne pese se je torej povečalo povpraševanje po poljedelskih sezonskih delavcih. Tisti, ki so prej hodili na košnjo in žetvo, so zdaj začeli na pristavah zemljiških gospodov obdelovati tudi sladkorno peso. Enako je veljalo za porabske Slovence, ki pravijo, da so hodili »na repo«. V zadnjih desetletjih 19. stoletja je prebivalstvo hitro naraščalo, zato se je povečalo tudi število nezaposlenih poljedelskih sezonskih delavcev. Obenem se je z uveljavitvijo in širjenjem poljedelskih strojev (sejalnic, mlatilnic itd.) povpraševanje po delovni sili zmanjšalo. Uvajanje strojev je tudi skrajšalo trajanje sezonskih opravil, na drugi strani pa so zemljiški gospodje zniževali plačila. Omenjeni razlogi so leta 1891 povzročili nemire najprej v županijah Békés, Csanád, Csongrád, kjer je bila gostota prebivalstva večja od državnega povprečja, v letu 1894 so se nemiri razširili na celotno območje Alföld. V tem času so zemljiški gospodje najemali delovno silo iz oddaljenih krajev, najemali so jih načrtno, organizirano, da bi prestrašili delavce iz bližnjih območij. Leta 1905 in 1906 so stavkali na jugovzhodu Prekodonavja, podobno tudi v županijah Tolna in Baranya. V prvem desetletju 20. stoletja so poljedelske sezonske delavce najemali v velikem številu, saj je zaradi močnega izseljevanja iz Madžarske delovne sile spet primanjkovalo.⁶ Tako so npr. leta 1907 zaradi začasnega in stalnega izseljevanja čutili pomanjkanje delovne sile v devetnajstih upravnih enotah v državi.

---

hlapce (na pol hlapci). Sklenili so pogodbo v okviru danih zakonskih možnosti in delali pod vodstvom vodje skupine (madž. »bandagazda«) v oblikah, ki so se izoblikovale v okviru fevdalnega stanovskega reda. Zaposlovali so se največkrat na posestvih, velikih več kot 1000 oralov. Njihovo delo je bilo obdelovanje in spravljanje okopavin (predvsem sladkorne pese), toda večinoma so morali opravljati vsa poljska dela v sezoni od zgodnjega poletja do pozne jeseni. Plačo so dobivali največkrat v denarju, v naravi in v konvenciji (v hrani, op. avtorja). Torej so sezonski delavci pravzaprav najeti delavci, toda oblika njihovega delovnega razmerja je zaradi počasne kapitalizacije poljedelstva (zaradi malo mehanizacije) tradicionalno vezana (Sárközi, 1972, 323).

Po mnenju Sárközija se je oblika tovrstnih sezonskih delavcev – summásev obdržala do leta 1945. Od leta 1945 je sloj poljedelskih siromakov dobil zemljo in s tem je oblika sezonskih delavcev izginila. Sezonstvo kot oblika najemnega dela se je nehalo. Nekatere državne zadruge, posebno v županijah Szabolcs in Szatmár, so še najele nekaj tisoč poljedelskih potujočih delavcev za poletno sezono, toda po njegovem mnenju teh ne moremo več imenovati sezonske delavce-summáse. Tu in tam še delajo v organiziranih skupinah, toda njihove življenjske razmere so se popolnoma spremenile (Sárközi, 1972, 381).

⁵ Večina potujočih delavcev je bila z obrobja karpatskega bazena, iz pokrajin Felvidék, Bakony, Vértes, Bükk in Mátraalja, obmejnih sosednjih pokrajin Zalske in Železne županije, iz SV Kárpátalja in nekaterih goratih delov v županiji Bihar. Za te dele Madžarske je bilo značilno, da je bila zemlja slabe kvalitete, prebivalci pa prenaseljeni (Sárközi, 1972, 324).

⁶ Tako so npr. leta 1907 zaradi začasnega in stalnega izseljevanja čutili pomanjkanje delovne sile v devetnajstih upravnih enotah v državi. Zaradi tega je prišlo tudi do sprememb v

Zaradi tega je prišlo tudi do sprememb v plačilu. V tistih območjih države, kjer so bila prej plačila nizka (posebno ob meji), je zaradi pomanjkanja delovne sile prišlo v tem pogledu do izboljšanja (Sárközi, 1972, 355).

Po letu 1945 je prišlo na Madžarskem do bistvenih sprememb, kar je vplivalo tudi na sezonsko zaposlovanje. Z odpravo veleposestev in z razdelitvijo zemlje je večina poljedelskih sezonskih delavcev prišla do zemlje. S tem se je končalo bedno obdobje njihovega životarjenja, tako značilnega za čas obravnavanega obdobja. Tisti ljudje, ki so ostali brez zemlje, se niso več zaposlovali kot sezonski delavci, temveč so postali industrijski delavci v bližnjih tovarnah ali člani kmetijskih zadrug.

II. SEZONSKO ZAPOSLOVANJE MED PORABSKIMI SLOVENCMI

1. Vzroki sezonskega zaposlovanja

Začetki in razvoj sezonskega zaposlovanje porabskih Slovencev so tesno povezani z razvojem madžarskega agrarnega gospodarstva ter posledično z njihovim ekonomskim statusom. V Porabju je bilo nekoč kmetijstvo sicer glavna gospodarska panoga, toda zanj nikoli ni bilo ustreznih pogojev, saj je Porabje predvsem gričevnato ozemlje, ki je v veliki meri poraslo z gozdom, zemlja pa je ilovnata, peščena in premalo rodovitna.⁷ Naravne-geografske značilnosti so pogojevale trgovino z lesom in polikulturno kmetijsko gospodarstvo. Kmetje so večinoma gojili več kot dvajset kultur in to samo za domače potrebe. Ker se samo z obdelovanjem zemlje ni dalo preživeti, so se prebivalci Porabja ukvarjali z raznovrstnimi dejavnosti od sadjarstva, prodaje lesa, žganjekuhe, stiskanja bučnega olja, gobarstva do trgovine z jajci.⁸ Po 2. svetovni vojni je na Madžarskem prešlo 94% zemljišč v družbeno last, medtem ko je v Porabju ostalo dve tretjini zemljišč v zasebni lasti. Na Gornjem Seniku je do konca šestdesetih let gospodarilo veliko malih kmetov. Kmetije so imele povprečno 3-6 oralov zemlje, le malo jih je imelo 10 ali več oralov. Struktura kmečke posesti je bila v drugih vaseh Porabja podobna.⁹ Na ekonomski status so še vplivali: prenaseljenost¹⁰, obmejnost in perifernost območja¹¹, običajno dedno pravo¹² ter

---

plačilu. V tistih območjih države, kjer so bila prej plačila nizka (posebno ob meji), je zaradi pomanjkanja delovne sile prišlo v tem pogledu do izboljšanja (Sárközi, 1972, 355).

⁷ Na Madžarskem je 57% njiv in 14% gozdov, v Porabju je to razmerje ravno obratno, 47% površine pokriva gozd, orne zemlje je 26%, podobno kot na Goričkem v Prekmurju (Kozar-Mukič, 1984, 39).

⁸ Kozar-Mukič, 1984,39-47, Munda-Hirnök, 1992, 238.

⁹ Kozar-Mukič, 1988, 106.

¹⁰ Demografski podatki o Porabju kažejo naslednjo strukturo. Leta 1869 je v devetih vaseh Porabja živelo 4174 ljudi. Do leta 1900 je število prebivalcev naraščalo, povečalo se je za 22%. Med letom 1900 in 1910 je upadlo za 7,8% (to nazadovanje je odraz močnega izseljevanja v ZDA, evropske države in v druge dele Madžarske) in je med letom 1910 in 1941 spet naraslo in sicer za 5,3%. Občuten padec v številu prebivalcev so doživele vasi

industrijska nerazvitost Porabja. Vsi ti dejavniki so povzročili sezonsko zaposlovanje v notranjost države in delno tudi v tujino. Dvig življenjske ravni je omogočila šele razvijajoča se industrija v Monoštru. Z razvojem tovarne kos in tekstilne industrije od šestdesetih let 20. stoletja naprej je postal Monošter pomembno zaposlitveno središče porabskih Slovencev. Zaposlovanje v urbanem središču je povzročilo, da je število kmetovalcev v Porabju iz leta v letu upadalo, postali so polkmetje. Za današnje obdobje je značilno, da poljedelstvo zaradi premajhnih parcel, preslabe zemlje, pomanjkanja delovne sile v družini in zastarele mehanizacije ne daje zadostnega zaslužka. Veliko družin pušča zemljišče v prelogu. Procesi prestrukturiranja gospodarstva na Madžarskem po letu 1989 (privatizacija gospodarstva, prihod tujega kapitala, zlasti na področju informatike in strojne industrije, uvajanje sodobne tehnologije itd.) so močno vplivali na ekonomski položaj porabskih Slovencev. Navedeni procesi prestrukturiranja gospodarstva so v večji in manjši meri vplivali tudi na Monošter. Tovarne v Monoštru so se s pomočjo tujega kapitala preoblikovale in spremenile svoje programe, nastale so nove tovarne¹³, ki so zahtevale drugačen profil zaposlenih. To je povzročilo visoko stopnjo brezposelnosti med porabskimi Slovenci, ki so se od šestdesetih let 20. stoletja množično zaposlovali v monoštrskih tovarnah (najprej kot dnevne migracije, sčasoma pa so se preselili v Monošter). Za obdobje po spremembi političnega sistema (1989/1990) je značilno, da se je tudi agrarno gospodarstvo prestrukturiralo, posledica tega je preoblikovanje oziroma ukinitvev državnih kmetijskih zadrug. Procesi tranzicije pa so pozitivno vplivali na prehodnost meje. Z ukinitvijo železne zavese leta 1989 in z odprtjem novega meddržavnega mejnega prehoda (Gornji Senik-Martinje, leta 1992) in mednarodnega mejnega prehoda (Verica-Čepinci leta 2002) ob madžarsko-slovenski meji so postali stiki obmejnih prebivalcev neovirani in spontani. Omenjene spremembe so vplivale na izoblikovanje novih smeri ter oblik sezonskega zaposlovanja porabskih Slovencev.

---

tudi med letom 1949 in 1960. To nazadovanje moramo pripisati politični migraciji po resoluciji Informbiroja leta 1948 ter ekonomski migraciji (Kozar-Mukič, 1984, 36-37).

¹¹ V razvoj tega območja dolga desetletja niso bila vložena nobena sredstva. Področje je bilo v madžarskih razvojnih načrtih opredeljeno kot rezervat, namenjen divjadi in pogozdovanju.

¹² Razkosanost zemlje je posledica običajnega dednega prava Madžarov, po katerem imajo vsi otroci enako pravico do zemlje. Za Porabje je značilno, da je najstarejši ali najmlajši med otroki podedoval hišo in nepremičnino. Sicer pa so si posestvo ali razdelili, ali pa je tisti, ki je ostal doma, izplačal ostale.

¹³ Po tranziciji se je tovarna svile preoblikovala v dve manjši podjetji: Sariana (šivanje spodnjega perila) in Lurotex (proizvodnja tkanine), tovarna kos se je preoblikovala v Kasza-agro K.f.t., d. o. o.; ustanovili so nove tovarne npr. General Motors-Opel, Vossen ipd.

2. Smeri sezonskega zaposlovanja

Prvi podatki o sezonsstvu porabskih Slovencev govorijo o tem, da so porabski Slovenci hodili v 18. in v 19. stoletju na sezonsko delo ob košnji trave, žetvi in mlačvi.¹⁴ Od konca 19. stoletja – z razširitvijo sladkorne pese – pa so se ukvarjali tudi z obdelovanjem sladkorne pese in drugih okopavin. Značilne smeri sezonskega zaposlovanja v tem obdobju so bile južne pokrajine v županijah Somogy, Zala, Veszprém (glej zemljevid št. 1).

Zemljevid št. 1: Smeri sezonskega zaposlovanja v 19. stoletju in v začetku 20. stoletja

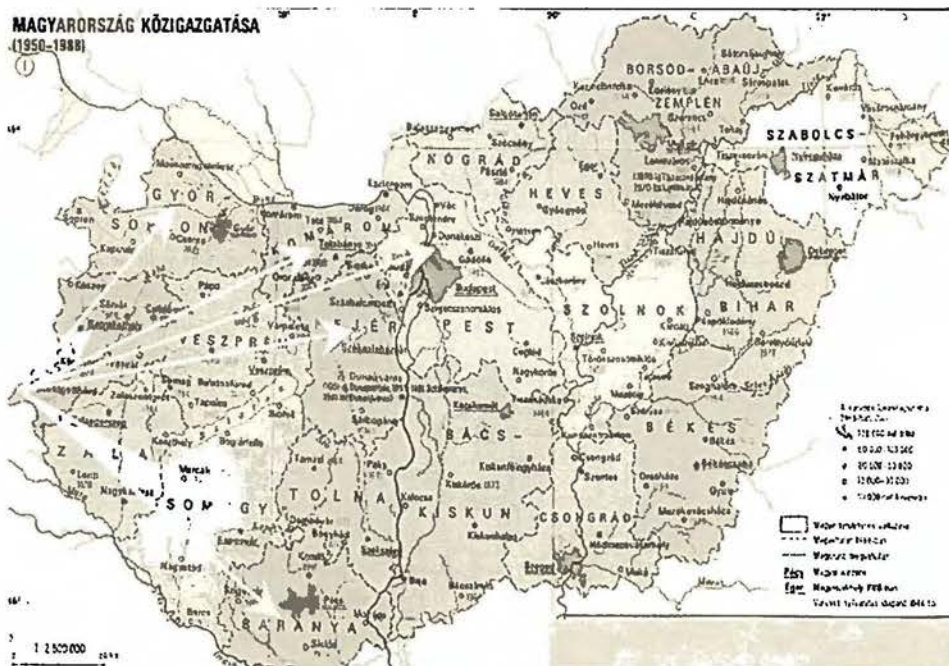

Vir: Magyarország közigazgatása a századfordulón. V: A magyarok krónikája, Budapest, 1995, str. 451.

¹⁴ Od Košiča zvemo, da so v 19. stoletju tudi zemljiški gospodje v sosednjih županijah z veseljem sprejeli porabske Slovence in Slovenke ob košnji, žetvi in mlačvi (Kossits, 1824, 174; 1828, 40). Tudi Galgóczy omenja veliko primerov potujočih ali poljedelskih sezonskih delavcev, med drugimi tudi Slovence. Tako so v Železni županiji košnjo in žetev opravljali delavci iz zahodnih delov županije. Ti so morali na večjih posestvih pokositi 30-100 oralov travnika, da so dobili plačo po žetvi in mlačvi. Pri delu so vedno dobivali hrano. Ti ljudje so se navadili hoditi v južne pokrajine, v županije Somogy, Veszprém in v Zalsko županijo (Galgóczy, 1855, 208).

Delodajalci oz. smeri sezonskega zaposlovanja med obema vojnama, zlasti v tridesetih letih 20. stoletja so bile: najeta in druga posestva v županijah Vas, Somogy, Fejér, Baranya, Győr, Sopron, Komárom, v štiridesetih letih 20. stoletja se je tem županijam pridružila še županija Pest (glej zemljevid št. 2); v letih 1936-1938 za omejeno število Slovencev Nemčija in Avstrija. Do konca šestdesetih let 20. stoletja se smeri niso spreminjale. Od konca šestdesetih let 20. stoletja pa so se izoblikovale nove: a) državno posestvo Lajta-Hanság v Mosonmagyaróváru (županija Győr-Sopron)

Zemljevid št. 2: Smeri sezonskega zaposlovanja med obema vojnama, zlasti v 30-ih letih 20. stoletja

Vir: Magyarország közigazgatása (1950-1988). V: Történelmi világlatlasz, Budapest, 1991, str. 135.

ron), kjer so sezoni pospravljali koruzo in čebulo; b) v sedemdesetih osemdesetih letih so hodili v Dombóvár (županija Tolna) vršičkat in trgat koruzo; c) od leta 1976 so hodili v državno zadrugo Csepreg (županija Vas), kjer so prva leta opravljali redčenje repe in obiranje jabolk, potem pa izključno obiranje, prebiranje in sortiranje jabolk v hladilnici ter košnjo in pospravljanje sena; d) od leta 1980 je obstajala še ena možnost za sezonsko zaposlovanje v pridelovalni kmetijski zadrugi v Horvátszidányu/Hrvatskem Židanju (županija Vas) pri obiranju sadja, predvsem jabolk¹⁵ (glej zemljevid št. 3).

¹⁵ Podatki o smereh sezonskega zaposlovanje (do šestdesetih let 20. stoletja) se nanašajo

Zemljevid št. 3: Smeri sezonskega zaposlovanja od 60-ih do 90-ih let 20. stoletja

Vir: Magyarország közigazgatása (1950-1988). V: Történelmi világtlasz, Budapest, 1991, str. 135.

Porabski Slovenci se po letu 1990 sezonsko zaposlujejo v obmejnih krajih Avstrije in Slovenije. Pri zasebnih kmetih opravljajo predvsem poljedelska dela (npr. obiranje jabolk, jagod, bezga; okopavanje, puljenje sladkorne pese itd.).¹⁶

III. POGODBE KOT POMEMBEN VIR PRI PREUČEVANJU SEZONSTVA

Čas nastanka žetvenih pogodb sega v konec 18. stoletja, ko se na veleposestvih pojavijo prve žetvene pogodbe. Na začetku jih niso uporabljali povsod, tudi vsebinsko niso bile enotne. Poenotili so jih šele z uvedbo XIII. zakonskega člena iz

na županije. Arhivski in terenski viri nam nudijo podatke tudi o krajih – pristavah, ki so dajale delo porabskim Slovencem. Več o tem Munda Hirnök, K., 1992, Vzroki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem, v: Razprave in gradivo 26/27, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, in Munda Hirnök, K., 1997, Sezonsko, V: Etnologija Slovencev na Madžarskem, let. 1., št. 1., Budapest.

¹⁶ Podatki ankete (anketa je bila septembra 2002 po pošti poslana županom in predsednikom manjšinskih samouprav slovenskih vasi) potrjujejo, da približno 5% prebivalcev Porabja hodi na sezonsko delo predvsem v sosednjo Avstrijo in delno tudi v Slovenijo. Sezonsko v notranjost države (ki je bilo tako značilno) se je tako rekoč nehalo. Trajanje sezonskega zaposlovanja se giblje od dveh tednov do enega meseca. Na sezonsko delo hodijo tako ženske kot moški (predvsem srednja generacija). Plačani so v denarju.

leta 1876 oziroma II. zakonskega člena iz leta 1898, toda nekatere lokalne značilnosti so se ohranile.¹⁷

Analiza pogodb za obravnavano obdobje do leta 1945 kaže naslednje značilnosti:

Na začetku so jih sklepali izključno pri košnji trave, pri žetvi in mlačvi. Poljedelski sezonski delavci so se pogodili za določena dela in ne za določen čas. Kasneje so se pogodbe sklepale na dva načina: za določen čas (za 6 mesecev, od maja do konca oktobra) ali pa za določena dela (npr. spomladansko okopavanje sladkorne pese, jesensko spravljanje sladkorne pese, trganje koruze itd.).

Predpis za plačilni sistem je bil progresiven, bolje so jih plačevali v zadnjih mesecih, nekatera posestva so zadržala plačilo prvih dveh tednov ali prvega meseca do konca sezone. S takim načinom plačevanja so delodajalci dosegli, da so jim bili poljedelski sezonski delavci na razpolago celo sezono. V pogodbah najdemo več različnih oblik plačila: v naturalijah (v pridelku), v denarju in mešano. Poljedelske sezonske delavce so plačevali glede na spol, starost in zmogljivost.

Razen omenjenega so pogodbe vsebovale še podatke o delovnih orodjih, ki so jih sezonce morali vzeti s seboj, o delovnem času, o sestavi skupin, o načinu dela, o hrani, o dolžnosti polirjev¹⁸, o prekrških in kaznovanju itd.

Značilnosti pogodb za obdobje po letu 1945, zlasti od leta 1960, so naslednje:

Sezonce so se pogodili za določen čas (ponavadi za 14 dni) in za določena dela. Plačilni sistem se je uravnaval po storitvah, plačo so dobivali v denarju ali pridelku. Spol in starost nista bila več merilo, temveč storitev in kvaliteta dela. Pogodbe so vsebovale tudi podatke o bivališču in higienskih razmerah, o brezplačnem prevozu delavcev in zasluženem pridelku. Nekateri delodajalci so plačali celo participacijo za zdravstvo.

IV. SKLEPNE UGOTOVITVE

Slovence v Porabju je po svetu »s trebuhom za kruhom« do konca šestdesetih let 20. stoletja silila revščina, kot posledica nerodovitne zemlje, družin z veliko otrok, razkosane posesti zaradi običajnega dednega prava ter pomanjkanja industrijskih obratov, ki bi lahko v večji meri zaposlovali ljudi. Spremembe v madžarskem agrarnem gospodarstvu so jim nudile možnosti za sezonsko zaposlovanje. Na podlagi teh dejavnikov lahko ugotovimo, da je bilo sezonstvo za porabske družine glavni vir preživetja.

¹⁷ Balassa, 1985, 18-19.

¹⁸ Polirji so bili posredniki med delodajalci in poljedelskimi sezonskimi delavci. Po naročilu posestva so novačili ljudi za opravljanje poljedelskih del, ki so trajala od 4-6 mesecev. Naloga polirjev je bila, da so zjutraj zbudili delavce in jih razporedili na delo, določali in nadzirali čas dnevnih obrokov, zvečer so delavci prenehali z delom na njihov ukaz. V raznih delih Madžarske se srečujemo z različnimi poimenovanji, to potrjujejo tudi pogodbe, ki so jih sklepali porabski Slovenci.

Zaradi pozitivnih sprememb v šestdesetih, zlasti pa v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja je sezonsvo pomenilo dodatni vir preživljanja. Zaslužen pridelek ali denar je pripomogel k dvigu življenjske ravni (marsikateri družini je zasluženi pridelek omogočal vzrejo domačih živali, nekateri so zasluženi denar porabili za nakup pohištva, oblek, tehničnih aparatov, šolskih potrebščin za otroke itd.).

Podatki za zadnje desetletje govorijo o tem, da sezonsko delo pozitivno vpliva na družinski proračun porabskih Slovencev (za nekatere družine je zasluženi denar dodatni vir k proračunu, za druge pa pomemben vir preživljanja). Sezonsvo v obmejnih krajih Slovenije pozitivno vpliva na narodnostno in jezikovno identiteto ter na čezmejne stike prebivalcev na obeh straneh meje.

Porabski Slovenci si veliko obetajo od Evropske unije, kajti po vstopu tako Madžarske kot Slovenije v Evropsko unijo vidijo še večje možnosti sezonskega zaposlovanja v sosednjih državah (predvsem legalnega, kajti podatki kažejo, da se nekateri sezonsko zaposlujejo ilegalno).

LITERATURA

- Sárközi, Zoltán, A summások Magyarországon, v: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, Budapest, 1972, 321-381.
- Balassa, Iván, Az aratómunkások Magyarországon 1848-1944, Budapest, 1985, 18-19.
- Balassa, Iván, A magyar kukorica, Budapest, 1960, 78.
- Kozar – Mukič, Marija, Slovensko Porabje = Szlovénvidék, Ljubljana-Szombathely, 1984, 36-37, 39-47.
- Kozar-Mukič, Marija, Gornji Senik = Felsőszölnök, Ljubljana-Szombathely, 1988, 106.
- Munda Hirnök, Katarina, Vzroki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem, v: Razprave in gradivo 26/27, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1992, 238-248.
- Munda Hirnök, Katarina, Sezonsvo, v: Etnologija Slovencev na Madžarskem, let. 1., št. 1., Budapest, 1977, 19-66.
- Galgóczy, Károly, Magyarország, a Szerb Vajdaság s Temesi bánóság mezőgazdasági statiszticája, Pest, 1855, 208.
- Kossits, József, A magyarországi Vendus-Tótokról. Kedveskedő. Bécs, 1824. Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1828.

SUMMARY

SEASONAL WORK AMONG SLOVENES IN THE RABA BASIN IN THE 19th AND THE 20th CENTURIES

Katalin MUNDA HIRNÖK

The beginnings of agricultural seasonal employment and the forming of agricultural seasonal workers in Hungary reach into the end of the eighties and the beginning of the nineties of the 19th century. In shaping and directing employment forms the changes in Hungarian agrarian economy were of importance, especially after the crisis in cereals production in the eighties of the 19th century. They began growing industrial plants, they directed into intensive cattle breeding, milk production and growing fodder plants. Typical for the last decades of the 19th century is rapid growth of population and its increasing poverty, a large number of unemployed, expansion of use of agricultural machinery.

Poverty – a consequence of barren soil, families with many children, parcelled landed properties because of regular hereditary law, and lack of industrial plants that could employ larger numbers of people - forced the Slovenes from the Raba basin to go abroad for a better living. Changes in the Hungarian agrarian economy were offering them possibilities for seasonal employment.

Directions of seasonal employment in the first period (18th and 19th centuries) were the estate Festetich in Keszthely, the estate of the abbey in Kapornak, or the south regions in the districts of Somogy and Zala. The employers between the two wars, or the then directions of employment, were hired and other estates in Železna and other districts (Somogy, Fejér, Baranya, Győr-Sopron, Pest), in the years 1936-1938 Germany and Austria for a limited number of Slovenes. Until the end of the 60s of the 20th century the directions of seasonal employment did not change. From the end of the 60s of the 20th century on new directions were formed: the state landed property Lajta-Hanság in Mosonmagyóvár and Dombóvár, from 1976 Csepreg, from 1980 the agricultural cooperative in Hrvatski Židanj; after the change of political system in Hungary in 1989/1990 the Slovenes from the Raba basin employ seasonally in a smaller number in Austria and in Slovenia.

Harvest contracts occurred at the end of the 18th century on large estates. In the beginning they were not in use everywhere, nor were they unified by content. They were unified only after the introduction of the II. legal article from 1898, but some local characteristics were still preserved. An analysis of these contracts helps establish and understand the factors that were crucial for seasonal employment (for example classification of agricultural works, the manner of work, manners and forms of payment, the time of seasonal employing, evaluation of workers by gender, age and efficiency, and similar).

ISELJAVANJE GRADIŠĆANSKIH HRVATOV U AMERIKU

ROBERT HAJSZAN

01. ČAS ODLASKA, UZROKI ISELJAVANJA I NOVI ŽIVOT U TUDJINI

Prvi val iseljenja gradišćanskih Hrvatov počeo je jur početkom druge polovice 19. stoljeća i durao je do Prvoga svetskoga boja; drugi val izmed dvih bojev, a treći po Drugom svitskom boju.

Po istraživanju dr. Waltera Dujmovitsa prvi gradišćanskohrvatski iseljenici su Paul i Ana Schumits iz Uzlopa (Oslip) blizu Željezna (Eisenstadt) 1856. ljeta. Na žalost se nije mogao rekonstruirati cilj njegova putovanja. Sedam ljet kasnije (1863.) ostavio je dr. Julius Magyar svoje rodno selo, naime, Dolnju Pulju (Unterpullendorf) u sridnjem Gradišću i naselio se u Meksiku.

Glavni uzroci iseljenja bili su siromaštvo (Trbuhom za kruhom), nezaposlenost i pustolovina.

Statistika nam kaže da je najveć gradišćanskih Hrvatov prošlo izmed 1905. i 1907. ljeta.

Nima gradišćanskohrvatskoga sela na jugu Gradišća iz koga ne bi bilo iseljenika, jer su južni kraji bili siromašniji nego sjeverni i ostali dijeli ondašnje zapadne Madjarske.

U kalendaru Gradišće za 1949. ljeta čitamo iz pera Ignaca Horvata, da su se naši Hrvati brzo snašli u novoj domovini, jer su bili marljivi i okretni, a i plaća djelača je u Americi bila za mnogo bolja nego doma u Gradišću. Samo mali dio biguncev vratio se je domom, većina je ostala u tudjini, izgradila si novu egzistenciju i počela živiti po amerikansku. Mnogi od njih imali su vrijeda vlašće stane, neki i cijele palače, a bilo je med njimi i takovih, ki su i ubogatili. To bogatstvo nisu držali samo za sebe, nego su po Prvom svitskom boju velikodušno podupirali rodbinu i domaće rodno selo. Doslovno piše Ignac Horvat: «... dolari su nek onako letili u naša sela ...» A ćutile su njihovu pomoć i gradišćanske crikve i općine. Mnogokade su se ončas amerikanskimi pinezi izgradile nove crikve, nabavile nove orgulje, zvoni, bojni spomeniki i druga dugovanja.

No, triba spomenuti da i našim «bogatim» Amerikancem nije svenek najbolje išlo. Pomislimo samo na to da je država Amerika pri Prvom svitskom boju posudila Europi kih 29 milijardov dolarov za bojne cilje. Ali ti pinezi su se zbog uboštva

europskih držav zvečega zamrznuli. Onda su i naši amerikanski iseljeniki izgubili veći dio svojih teško zasluženih dolarov, uloženi u banka. K tomu je došlo 1929. ljeta i do opće svitske gospodarske krize, zbog ke su mnogi amerikanski djelači izgubili svoje imanje ili se njihov zaslužak znatno smanjio. Još i u takovi čemerni časi se naši Amerikanci nisu pozabili svoje stare domovine i svojih domaćih. A po Drugom svitskom boju, kad se nije smilo slati dolarov, pomagali su jilom i rubljem, što su ih slali u paketići.

02. PINKOVČANI I DRUGI ISELJENIKI JUŽNOGA GRADIŠĆA U AMERIKI

Iz južnoga Gradišća otišlo je najveć ljudi u daleki svit. Prvi iseljenik iz novogradskoga kotara je Jožef Urschik 1884. ljeta, ki se doduše 13 ljet kasnije opet vratio najzad. Početkom 20. stoljeća je stoprv 80 peršon spomenutoga kotara u Ameriki, ali ta broj naglo raste na 264 osobe. 1902. ljeta je od 61 općine samo još 7 iz kih se još nigdo nije iselio. Uoči Prvoga svitskoga boja otišlo je iz cijeloga Gradišća 1956 ljudi, od kih je 410 iz novogradskoga kotara. Statiska nam kaže da se je izmed 1884. i 1914. iz kotara Novi Grad iselilo 1906 ljudi, od kih se je u istom vrimenu 521 vratio.

Po Prvom svitskom boju ljeta 1922. ostavlja 600 peršon novogradski kotar, a ljetu dan kasnije još 465. Ukupni broj «novogradskih» Amerikancev 1923. ljeta iznaša 2.467, što znači da je svaki jedanaesti stanovnik napustio svoje rodno selo u kotaru Novi Grad.

U kalendaru «Gradišće» 1958. ljeta piše Koloman Knor, rodom iz Pinkovca, da ima ukupno oko 30 pinkovačkih obitelji u Chikagu. Veli, da su po cijelom gradu raštrkani. Veći dio muži djela u tvornica, a neki su izučili kakovu meštiju. Njeva dica su školovana i bolje namješćena nego roditelji. Knor tvrdi da su dica uz engleski govorila i hrvatski, a neki još i nimški i da su odgojeni u kršćanskom duhu. Doduše tuži se, da su domoroci većinom ljudi starije dobe ter počinju izumirati. Pokojnike pokapaju po amerikansku. Jedino pir se još vrši najvećim dijelom po domaći pravica, osobito onda kad su obadva mladenci Hrvati. Vjerniki pokrivaju svojimi dari sve financijalne potriboće crikve, što znači, da si obdržavaju i dušobrižnike i konfesionalne škole. Većina njih čita i hrvatsku štampu iz Gradišća. Da bi čuli glase iz stare domovine Koloman Knor ih je po boravku u rodnom selu Pinkovcu donesao pomoću magnetofonske vrpce u Chikago.

Knor završava svoj prinos rečenicom: «Iako nas veliko i široko morje luči od domovine naš domorodski duh i vjera nas svejedno svenek vežu sa starom domovinom.»

Koloman «Kolly» Knor odselio se je 1955. ljeta u Ameriku, a našao je u Chikagu djelatno mjesto. Poslovao je kot konobar u hotelu Pick Congress skoro 30 ljet dugo. Uz svoj posao djelovao je kot povjerenik gradišćanskih iseljenikov u Chikagi.

Nemoguće je u par redov nabrojiti sve njegove zasluge za pinkovačke i druge domoroce hrvatskoga i nimškoga jezika. No, istaknuti triba njegovo pionirsko djelo na sektoru zajednice «Bglđ. Gemeinschaft». Peldodavnim zalaganjem, angažmanom i trudom obratio je pažnju na sebe i postao peljačem te organizacije.

03. O HRVATSKOJ ŠTAMPI U AMERIKI I O NEKI POLEMICNI ČLANKI I PRINOSI

Iz članka «Gradišćanski Hrvati u hrvatskoj štampi u Americi» što ga je sastavio urednik gradišćansko-hrvatskoga godišnjaka Ognjišće za 1957. ljeta saznajemo, da su Hrvati širom svita imali i dobro razvijenu štampu i da su se neki printmediji u Americi po Drugom svitskom boju bavili i problemi i sudbinom Gradišćanskih Hrvatov.

Upadljivo je da je kulturni tromjesečnik u Argentini s nazivom Vijesti napao dva vrlo istaknute gradišćanskohrvatske kulturne djelače i borce za opstanak Gradišćanskih Hrvatov, naime, vlč. Ignaca Horvata i vlč. Karla Preča. U članku «Dva katolička svećenika – Titovi plaćenici?» piše doslovno:

«... Ova dva katolička svećenika nalaze se u protuhrvatskoj službi jugoslavenskih komunista.»

Konkretno predbacuje se Ignacu Horvatu, da je na poziv jugoslavenskoga poslanstva u Beču u svojoj funkciji kao predsjednik Hrvatskoga kulturnoga društva prisustvovao otkriću spomen-ploče srpskom pjesniku Branku Radičeviću i da je u ime društva tražio od austrijskoga ministarstva za prosvjetu da se smijeni lektorica za hrvatski jezik na bečkom sveučilišću, gospa Dragica Kniewald, i da umjesto nje vrši službu Srbin dr. Momčilo Balić.

A vlč. Karlu Preču predbacuje se med ostalim, da je na generalnoj sjednici Hrvatskoga kulturnoga društva 1956. ljeta proglasio Gradišćanske Hrvate «jugoslavenskom narodnom grupom».

Slične polemične prinose donosi i katolički vjesnik Križ i najstariji hrvatski nezavisni list u Americi Danica u izdanju hrvatskih franjevcev u Chikagu. Zadnje spomenuti časopis kritizira da se u kalendaru «Gradišće» - čiji je urednik Ignac Horvat - u oglasnom dijelu nalazi reklama partizanske knjižare u Beču s petokrakom zvijezdom. Nadalje Danica oštro odsudjuje, što razni ciganski frulaši iz Šapca i Beograda dolazu na zabave Hrvatskoga kulturnoga društva, čiji je predsjednik isto vlč. Ignac Horvat.

Članak u Danici završava s apelom na sve poštene Hrvate u Gradišću ovako: «Kad danas milijun Hrvata u nedalekoj Hrvatskoj pati i proživljava najgore ropstvo, bilo bi kršćanski, ljudski i moralno, da ovaj komadić slobodne Hrvatske na tlu Austrije bude pred svijetom njen pomagač i branič, a ne po nekim istaknutijim pojedincima prijatelj i donekle saveznik silnika iz Beograda.» A gore spomenuti urednik Ognjišća, ki je vjerojatno bio i nositelj tih krivo shvaćenih vijesti u Americu,

rezimira svoj polemični prinos i piše: «Iz gornjih navodov vidimo, kako gleda hrvatski tisak – i izrazito katoličke novine – naše prilike u Gradišću i one ljude, ki se držu za čuvare kršćanstva med Gradišćanskimi Hrvatima i za jedine hrvatske rodoljube, a oni nisu zapravo drugo, nego obični farizeji i tudji plaćeniki u srpski opanka.»

04. O PASTORALNOM DJELOVANJU KOD GRADIŠĆANSKOHRVATSKIH AMERIKANCAVA

Što se tiče dušobrižničkoga naraštaja mora se ustanoviti da je samo jedan jedini gradišćanskohrvatski potomak postao svećenikom. Svoju mladu mašu služio je 1956. ljeta. Riječ je o Germanusu Krizmanitsu, sin gradišćanskih Hrvata iz Mjenova odnosno Fileža.

Jur 1905. ljeta osnovana je vjerska i podupirajuća udruga s nazivom «Društvo sv. Antona», čiji utemeljitelji su i gradišćanski Hrvati Ludvik Tomšić i Frank Vuković. Smisao društva je bio stvoriti organizaciju s ciljem potpomagati betežne i nevoljne ljude. Po skromnom početku uspješno se je razvijala i već 1921. ljeta mogao se je postaviti vlašći dom s dvimi dvoranama s kapacitetom za 1500 ljudi.

Spomenutu udrugu «Društvo sv. Antona» pohodio je početkom seždesetih ljet gradišćanskohrvatski misionar pater Inocenc Varga. Kalendarac Ignac Horvat - obračavajući se gradišćanskohrvatskim Amerikancem - komentirao je ta pohod u godišnjaku 1963. med ostalim ovako: ...»Ali naš otac dominikanac (Inocenc Varga) nije došao k vam (naime Amerikancem) samo da se pozdravi sa svojimi rođjaki i da vidi domoroce Hrvate iz Gradišća. Nego htio je da med vami (Amerikanci) vrši dužnost glasnika božjega. Zato si je pozajmio, posudio crikvu i spravio vas (Amerikance) oko sebe ter vam (Amerikancem) služio svete maše i prodikovao, držao misije i duhovne dane, a to na našem starom hrvatskom jeziku. I vi ste se brodili k njemu, žrkali u sebe njegove riči i čutili se kao da ste doma (u Gradišću). Vaša (amerikanska) srca su se ohrabrila, ofriškala domačim zrakom, a duša se napunila novim ufanjem i batrenjem.

Pater Inocenc Varga obećao je da će opet dojt k vam (Amerikancem). Ali kolikoput će to moć biti?

Kako bi bilo, dragi naši Hrvati u Americi, kad bi se vi sami skrbili da imate duhovnika svoga roda i svojega jezika? Kad bi vi sami iškolili koga od svojih sinov, da pak bude peljač i skrbitelj vaših duš! Barem u oni mjesti, u oni varoši, kade vas je veći broj skupa ...»

05. NAJUGLEDNIJI GRADIŠĆANSKOHRVATSKI ISELJENIK

Najugledniji gradišćanskohrvatski iseljenik je ing. Ivan (Juan) Jagsich. Rodio se je u Uzlopu 1886. ljeta. Prije nego što se je naselio na novom kontinentu stekao je jur

visok ugled u Švicarskoj, gde je predavao na takozvanom Polytechnikumu – sveučilišću za naobraženje inžinirov. Odavle je otputovao u Argentinu i nastanio se u Cordobi. Na sveučilišću toga varoša podučavao je fiziku, prirodopis, topografiju, geodeziju, astronomiju i meteorologiju. Predavao je 42 ljeta i postao rektorom s tim da je utemeljio kartografički zavod, ki nosi njegovo ime. Toliko je bio poznat i obožavan da su i jedno morsko strujanje zvali po njegovom imenu.

SADRŽAJ I SAŽETAK

Prvi val iseljenja gradišćanskih Hrvatov počeo je jur početkom druge polovice 19. stoljeća i durao je do Prvoga svetskoga boja; drugi val izmed dvih bojev, a treći po Drugom svetskom boju.

Po istraživanju dr. Waltera Dujmovitsa prvi gradišćanskohrvatski iseljenici su Paul i Ana Schumits iz Uzlopa (Oslip) blizu Željezna (Eisenstadt) 1856. ljeta. Na žalost se nije mogao rekonstruirati cilj njevoga putovanja. Sedam ljet kasnije (1863.) ostavio je dr. Julius Magyar svoje rodno selo, naime, Dolnju Pulju (Unterpullendorf) u sridnjem Gradišću i naselio se u Meksiku.

Glavni uzroci iseljenja bili su siromaštvo («Trbuhom za kruhom»), nezaposlenost i pustolovina.

Statistika nam kaže da je najveć grad. Hrvatov prošlo izmed 1905. i 1907. ljeta. Nima gradišćanskohrvatskoga sela na jugu Gradišća iz koga ne bi bilo iseljenika. Pinkovčani naselili su se u prvom redu u Čikagu.

«Amerikanac» Kolly Knor sa srcem povezan sa starom domovinom.

Vjernici u Americi pokrivaju svojim dari sve financijalne potreboće crikve, što znači, da si obdržavaju i dušobrižnike i konfesionalne škole.

Med utemeljitelje društva sv. Antona slišu i grad. Hrvati; pohod misionara patera Inocenca Varge.

Germanus Krizmanich prvi i jedini gradišćanskohrvatski mladomašnik u Americi.

Najstariji hrvatski časopis u Americi je «Danica», koga izdaju hrvatski franjevci u Čikagu.

Ing. Ivan Jagsich je najugledniji gradišćanskohrvatski iseljenik. Rodio se je u Uzlopu 1886. ljeta. Prije nego što se je naselio na novom kontinentu stekao je jur visok ugled u Švicarskoj, gde je predavao na takozvanom Polytechnikumu – sveučilišću za naobraženje inžinirov. Odavle je otputovao u Argentinu i nastanio se u Cordobi. Na sveučilišću toga varoša podučavao je fiziku, prirodopis, topografiju, geodeziju, astronomiju i meteorologiju. Predavao je 42 ljeta i postao rektorom s tim da je utemeljio kartografički zavod, ki nosi njegovo ime; a i jedno morsko strujanje zvali su po njegovom imenu.

Glavna misao referata

Gradišćanskohrvatski iseljeniki u Ameriku obdržavali su u prvoj i drugoj generaciji - zahvaljujući vjeri i Crikvi – svoj jezik, svoju kulturu i svoju povezanost sa starom domovinom. Od treće generacije na dalje popušća znanje i kompetencija materinskoga jezika i današnji gradišćanski Hrvati u Americi ugroženiji su nego mi u Gradišću!

LITERATURA

- Walter Dujmovits, Die Amerika-Wanderung der Burgenländer. (Pinkafeld, 1992). Burgenländische Gemeinschaft (Organ des Vereines zur Pflege der Heimatverbundenheit der Burgenländer in aller Welt), Nr. 356, 369, 372.
- 50 Jahre Burgenland (Burgenländische Gemeinschaft, Chicago 1971).
- Ivan Jagšich, Ing. Juan Jagsich (Naš Jive Deckin), Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Beč 1960, str. 64-67.
- Ignac Horvat, Naši Amerikanci, Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Beč 1949, str. 60-62.
- Ignac Horvat, Naš američanski mladomašnik, Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Beč 1957., str. 35-36.
- Ignac Horvat, Iseljivanje Gradišćancev u Ameriku, Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Beč 1958, str. 58-60.
- Kolly Knor, Pinkovčani i drugi Južnogradišćanci u Čikagu, Kalendar Gradišće», Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Beč 1958, str. 61-62.
- Ignac Horvat, Našim Hrvatom u tudjini, Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Željezno 1963, str. 45-47.
- Ignac Horvat, Društvo svetoga Antona u South Bendu, Kalendar Gradišće, Knjiga Hrvatskoga nakladnoga društva, Željezno 1964, str. 58-59.
- Franjo Horvath (Branimir Tukavac), Gradišćanski Hrvati u hrvatskoj štampi Amerike, Ognjišće, Kalendar za Gradišćanske Hrvate za obično ljeto 1957, str. 42-46.

SUMMARY

THE EMIGRATION OF THE BURGENLAND CROATS TO AMERICA

Robert HAJSZAN

01. *Time of emigration*
02. *Causes for emigration*
03. *Statistics*

04. *Emigrants of the Novi grad district*
05. *The people of Pinkovci in Chicago*
08. *Kolly Knor commissioner of emigrants*
09. *Religious image of the Burgenland Croats in emigration*
10. *Društvo sv. Antona (Society of St. Anthony) in South Bend*
11. *A First Mass – A Burgenland Croat*
12. *Burgenland Croats in Croatian press in emigration*

The first emigration wave of the Burgenland Croats started towards the end of the 19th century and lasted until the First World War; the second wave was between the two wars, and the third after the Second World War.

The principle causes for emigration were poverty (looking for a better living), unemployment and adventure.

Statistics shows that the majority of the Burgenland Croats left between the years 1905 and 1907.

There is not one Burgenland Croatian village in the south of Gradišće from which there would be no emigrants.

The people from Pinkovci settled mainly in Chicago.

The »American« Kolly Knor with his heart connected with his old homeland.

The worshippers cover with their gifts all financial needs of the Church, which means that they as well support their spiritual fathers and denominational schools.

The Burgenland Croats are among the founders of the Society of St. Anthony; the pilgrimage of the missionaries of the spiritual father Inocenc Varga.

Germanus Krizmanich, the first and only Burgenland Croat First Mass in America.

The oldest Croatian newspaper in America is »Danica«, published by the Croatian Franciscans in Chicago.

The Burgenland Croatian emigrants have preserved in the first and second generations – to the merit of religion and the Church – their language, their culture, and their connectedness with the old homeland. From the third generation on the learning of the language is abating, and the nowadays Burgenland Croats in America are more endangered than we are in Gradišće!

POSEBNOSTI ŽIDOVSKÉ POPULACIJE V PANONSKEM PROSTORU GLEDE IZSELJENSTVA IN SEZONSTVA

FRANC KUZMIČ

Tudi Židje¹ so v preteklosti predstavljali v panonskem prostoru pomemben segment prebivalstva. Gotovo bi bilo zanimivo prikazati avstrijsko Štajersko in Gradiščansko, Madžarsko in Medžimurje in potegniti sporednice, kajti še le tako bi upravičili izraz oz. pojem panonski prostor. Toda to bi bilo za ta referat in omenjeno temo preveč. Omejujem se na slovenski del tega območja, to je Prekmurje.

V židovski populaciji ne gre za izseljence, ampak za priseljence v ta prostor. O sezonstvu v primeru židovske populacije v Prekmurju in iz Prekmurja ne moremo govoriti, saj ga dejansko ni bilo. Je pa migracija tega življa nedvomno pomembna za osvetlitev zgodovinskega stanja oz. preteklosti.

Naj že na začetku povem, da lahko temo s tega vidika razdelimo v štiri sklope. Prvi je prihod Židov v naše kraje, drugi je njihovo odhajanje po prvi svetovni vojni, tretji je prisilna internacija v koncentracijska taborišča med drugo svetovno vojno pod prisilo nacistov, četrti pa je samovoljno odhajanje po drugi svetovni vojni.

PRVO PRISELJEVANJE

V Prekmurju zasledimo do sedaj najstarejšo omembo Židov leta 1700, ko so v sombotelskem škofijskem šematizmu v vasi Domanjševci omenjeni štirje Židje.²

Po dosedanjih ugotovitvah so prišli prvi Židje v današnje Lendavo iz Rechnitza v Avstriji, in to s posesti grofa Batthyányija.³ Prvi večji premiki židovske populacije⁴ na to območje so se začeli po tolerančnem ediktu cesarja Jožefa II., torej po letu

¹ Izraz Žid namesto Jud uporabljam namerno, saj se je ta izraz uporabljal v panonskem prostoru in se uporablja še danes, tako na Madžarskem, Hrvaškem, kakor tudi v Sloveniji, gotovo vse do Maribora, če ne še dlje.

² Prim. Róza Kercsmár: Domonkosfa krónikája. Lendva 1990, 51.

³ M. Gašpar, B. Lazar: Židje v Lendavi, 33.

⁴ Na Madžarskem so v Županiji Zala v 18. stoletju Izvedli štiri popise židovskega prebivalstva, in sicer: 1725-1728, 1735-1739, 1643-1745 in 1746-1748. Vsi popisi vsebujejo pomembne podatke. Prva dva popisa sta imela namen zagotoviti državljanom osebno varnost in varnost njihovega premoženja, medtem ko sta bila druga dva namenjena izterjavi tolerančnega davka, tj. davka na židovsko pripadnost, ki ga je leta 1698 uvedel cesar Leopold. (Prim. L. Németh: Zsidók Zalában a XVIII. század első felében. Zalai gyűjtemény 35 (Zalaegerszeg) 1994, str. 19.

1781. V Prekmurje naj bi se začeli priseljevati s Poljske, in to preko Madžarske, pa tudi iz Nemčije.⁵ Kot spretni trgovci so Židje iskali nova tržišča. Eno teh je bilo tudi Prekmurje, saj niti večje vasi niso imele trgovin. Zanimivo je še to, da so se v ta prostor priseljevali aškenazi, ki so bili neologi, kar je dajalo temu prostoru gotovo poseben pečat.

Ozemlje današnjega Prekmurja je imelo pod Ogrsko za razvoj srednjega trgovskega stanu sorazmerno ugodno lego. Tu je namreč potekala meja med agrarno Ogrsko in že nekoliko industrijsko današnjo Avstrijo in Nemčijo. Skozi Prekmurje so že v 14. stoletju vodile dobre mednarodne ceste iz Nemčije preko Avstrije proti vzhodu. V času pospešenega razvoja trgovine, gostinstva in denarnega prometa se je židovsko prebivalstvo začelo sredi 18. stoletja priseljevati v Prekmurje⁶ predvsem z Madžarske, kjer je bilo v tistem času okrog 7 % židovskega prebivalstva, nekaj malega pa še s porokami in trgovskimi zvezami tudi iz Gradiščanske in sosednje Hrvaške. Sprva so bili trgovci, mesarji, gostilničarji in podobno. Leta 1773 je v Lendavi živel Žid Sandor Notl, katerega družina je štela šest članov. Leta 1778 jih je bilo že 14.⁷ Iz Lendave so se kaj kmalu naselili še v okrog 20 km oddaljeni vasi Beltinci.

Število Židov je iz leta v leto naraščalo v Murski Soboti in Lendavi ter tudi po vaseh. Leta 1793 je bilo v Prekmurju 60 Židov, leta 1832 že 207, največ v Murski Soboti, in sicer 98⁸. Njihovo število se je povečalo po letu 1848, ko so se zaradi sodelovanja v revolucionarnih dogajanjih v Budimpešti začeli pogromi nad Židi. Leta 1853, po dvajsetih letih, se je število Židov skoraj podvojilo, tako da jih je bilo 383, od tega v Murski Soboti 180 in Lendavi 220, ostali pa v devetih vaseh. Po statističnih podatkih jih je bilo v Prekmurju največ leta 1889, in sicer 1107. Razporejeni so bili takole: Murska Sobota 311, Lendava 293, Beltinci 152, v 57 vaseh pa jih je živelo 322. Murska Sobota je doživela v teh nekaj letih silovit porast (172%), Lendava pa upad židovskega prebivalstva (143%).

Iz matičnih knjig soboške židovske občine je moč razbrati, da so se Židje v Prekmurje priseljevali v drugi polovici 19. stoletja iz sosednje Avstrije, predvsem iz Štajerske in Gradiščanskega⁹, delno tudi iz Madžarske, kar velja predvsem za lendavsko področje in kraje ob meji z današnjo Madžarsko.

Priseljevanje je verjetno do določene mere posredno pospeševalo versko določilo, da si morajo prizadevati za tako imenovani minjan. Sčasoma so se Židje v Prekmurju oprijemali še drugih zanje primernih obrti in opravil in v prvi vrsti zaposlovali zlasti svoje ljudi. Tako se je z leti omenjena populacija vse bolj povečevala in širila po vsem Prekmurju.

⁵ B. Brumen: Na robu zgodovine in spomina. Murska Sobota (Pomurska založba) 1995, 43.

⁶ I. Zelko, Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Ljubljana: SAZU 1972, 60-61.

⁷ Vis can. Szilyiana 1778. – ŠA Szombathely.

⁸ Po navedbah Das Königreich Ungarn. 2. Band. Kaschau 1833, 133.

⁹ Prim. F. W. Kosch: Zur Geschichte der Grazer Juden 1848-1914, v: Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark, LIX/1968. Graz 1968.

Posebnost tega priseljavanja je v tem, da so pravzaprav Židje začeli prvi razvijati trgovino in gostinstvo na področju Prekmurja. Meščanstva v tem času v Prekmurju ni bilo, na njegov nastanek in oblikovanje so med drugimi vplivali tudi Židje.

Prirast so sčasoma poleg priseljavanja povečevale še poroke in naraščaj v družinah.

ODHAJANJE PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Prva svetovna vojna in revolucionarno vrenje, ki je prihajalo iz Rusije preko Madžarske, novo nastala državna meja, nova družbenopolitična ureditev in še kaj drugega je pogojevalo, da je prihajalo do izseljevanja Židov, predvsem na Madžarsko, Gradiščansko in Hrvaško in s pomočjo sorodstvenih, prijateljskih ali poslovnih vezi. Zlasti v prvih dneh novembra 1918 so uporni kmetje in vračajoči se vojaki iz vojne nasilno oropali trgovce in gostilničarje.¹⁰ Ropanja so bila predvsem v Dolinskem delu Prekmurja, v krajih Črensovci, Beltinci in Lendava. Iz obupa in sovraštva do sovaščanov in someščanov so se nekateri raje umaknili. Nazadovanje števila Židov pa moramo po besedah Boruta Brumna »pripisati predvsem pogromom nad Judi v času Madžarske sovjetske republike leta 1919 in njihovem sodelovanju v Tkalčevi Murski republiki, zaradi česar se je iz Sobote in Prekmurja izselilo večje število judovskih družin, nekaj pa jih je izgubila tudi nova jugoslovanska oblast v letih 1919 in 1920.«¹¹

Ob ljudskem štetju leta 1921 je bilo v Prekmurju 642 Židov. Pri tem moramo takoj pripomniti, da je bila ob tem štetju zajeta veroizpoved in ne narodnost. Znano je, da so se marsikateri Židje izrekli za agnostike ali ateiste. Iz strahu pred pogromi v deželah Hilterjevega »Reicha« so tudi Židje v Prekmurju prestopali v druge veroizpovedi,¹² predvsem evangeličansko, in hkrati zamenjali tudi priimke.

V tem obdobju so začeli Židje prvi v Prekmurju iz obrtnih dejavnosti razvijati prve zametke industrije in veletrovin, prvo predvsem v Lendavi, drugo pa tudi v Murski Soboti.

PRISILNA IZSELITEV V KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA

Drugi val prisilne izselitve je bil v koncentracijska taborišča med drugo svetovno vojno. Tu gre za politično obliko migracij.

Junija 1941 je bil na Madžarskem sprejet že tretji antisemitski zakon; zanj so značilne tri bistvene točke:

¹⁰ Prim. J. Klekl: Punt na Dolinskem. Novine (Črensovci) 17. IX. 1918, št. 46, str. 2; J. Klekl: Važnejši dogodki, 12-22.

¹¹ B. Brumen: n. d., 46.

¹² Prim. Judje v Prekmurju so se začeli krstiti. Slovenski delavec (Ljubljana) 2 (1938) 48 (3. XII.), 3.

- Židom so bile odvzete vse ključne pozicije v gospodarstvu,
- določeno je bilo razmerje odvetnikov, zdravnikov, inženirjev itd.,
- prepovedane so bile poroke med Židi in kristjani, zato so morali vsi pari pred poroko opraviti obvezen zdravniški pregled.¹³

Leta 1941 je živelo v Prekmurju nekaj nad 460 Židov, od tega v Murski Soboti 48 družin z okrog 300 člani. Ob nacistični zasedbi Prekmurja 6. aprila 1941 so nemški vojaki in kulturbundovci ropali židovske trgovine in stanovanja pod pretvezo hišnih preiskav. Roparske psihoze so se navzeli tudi nekateri domačini. S prihodom madžarskih okupacijskih oblasti so imeli Židje nekaj časa mir, čeprav le navidezen.

Pritisk na prekmurske Žide se je začel spet proti koncu leta 1942, ko je madžarski obrambni minister sprejel odlok o vpoklicu Židov moškega spola, starih od 18 do 48 let, na vojaška dela v posebnih delovnih bataljonih. Odlok so v Prekmurju začeli izvajati kmalu po sprejemu. Židje letnikov 1894-1926 so se morali zaradi evidence obvezno javiti pri posebnem oddelku 3. armade v Kőszegu, in sicer vsi, ki so bili sposobni za pomožno vojaško službo.¹⁴ Mlajše letnike so leta 1943 mobilizirali in jih odpeljali v specialne delavske bataljone. Glavni udarec za prekmurske Žide je prišel z nemško zasedbo Madžarske 19. marca 1944. Že prve dni aprila 1944 so bili na Madžarskem sprejeti proti Židom ostri ukrepi. Minister za notranje zadeve je 7. aprila 1944 izdal posebno uredbo o deportacijah Židov v koncentracijska taborišča. Zaprli so židovske trgovine in lokale. V Murski Soboti so zaprli 16 trgovin. Pričela se je tudi razprodaja židovske zemlje, trgovin in ostale imovine.

Množične aretacije v Prekmurju so bile med 8. in 27. aprilom 1944. Madžarske fašistične oblasti so 16. aprila 1944 zbrale prekmurske Žide in jih 26. aprila odpeljale v Čakovec. Tam so jih izročili gestapu, ki jih je odpeljal naprej v Nagy Kanizso. Od tod so jih ves teden vozili v živinskih vagonih do Birkenaua, kjer je bilo zbirno mesto za taborišče Auschwitz. V aprilu so tako aretirali 328 Židov. Večina teh Židov je končala v Auschwitzu 21. in 22. maja 1944. Trgovine in zasebno stanovanjsko opremo so jim potem zasegli in izropali.

Po odstopu madžarskega voditelja Hortyja so na Madžarskem prevzeli oblast madžarski fašisti (njilaši), ki so 17., 22. in 25. novembra 1944 aretirali v Prekmurju še preostale Žide. Tudi te so odpeljali. Le redkim se je uspelo skriti in se tako izogniti moriji. V taboriščih je končalo 387 prekmurskih Židov.

¹³ Prim. M. Fujs: Odnos madžarske države do židovskega prebivalstva v drugi svetovni vojni. Kronika Pomurja 7. Murska Sobota (Zgodovinsko društvo za Pomurje) 1998, 25.

¹⁴ Dne 25. novembra 1942 so bili poslani v delovne bataljone letniki 1911, 1914 in 1917, 15. januarja 1943 pa letniki 1909, 1912, 1915 in 1918; 2. avgusta 1943 sta bila vpoklicana letnika 1904 in 1905, 4. avgusta pa še Židje, ki še niso bili vojaki oziroma na naboru in so se morali javiti obvezno. (Prim. Muraszombat és vidéke (Murska Sobota) 36 (1942), 48 (27. XI.), 3).

ODHAJANJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Od vseh interniranih prekmurskih Židov jih je taborišče preživelo le 65, ki so se potem vrnili v Prekmurje.

Doma so našli izropane hiše, nato je leta 1946 sledila prva nacionalizacija, leta 1948 pa še druga nacionalizacija, ki jim je odvzela tovarniške objekte, hotelske stavbe in druge nepremičnine, kakor tudi samostojno trgovsko dejavnost.

Med preživelimi, ki so se vrnili, so mnogi prav zaradi vsega prej naštetega odselili, in sicer čez 20%, pretežno v Izrael, ki je leta 1948 postal samostojna država, ali v Ameriko, predvsem k sorodnikom in znancem. To migracijo bi mogli prištevati prvenstveno med ekonomsko migracijo, delno tudi med politično.

SKLEP

Sezonstva in izseljenstva v običajnem pomenu teh besed med Židi v Prekmurju ni bilo, saj razmere in s tem čas Židom niso bile vedno naklonjene, posebno ne v Evropi oz. v panonskem prostoru. Migracije, predvsem ekonomske in politične, ter prostoru in času primerne pa so bile kar znatne. Židje so si prizadevali, da so se zaposlovali znotraj svoje etnične skupnosti in s tem se je dejansko povečeval skoraj izključno trgovski stan.

Nedvomno so Židje v preteklosti prispevali velik delež, morda kar tričetrtnski, k tako imenovani »celotni zgradbi« oz. vsestranski podobi Prekmurja. Vprašanje je, kakšna bi bila podoba Prekmurja, če teh selitvenih tokov ne bi bilo.

SUMMARY

PARTICULARITIES OF THE JEWISH POPULATION IN THE PANONIAN SPACE IN VIEW OF EMIGRATION AND SEASONAL WORK

Franc KUZMIČ

The Jews as well presented in the past an important segment of the population in the Panonian space. I focused on the Slovene part of this territory, the region of Prekmurje.

The first noticeable migrations of the Jewish population began as well on that territory after the tolerance edict by Emperor Joseph II, that is after the year 1781. Jews as proficient tradesmen were looking for new markets. One of them was Prekmurje where even larger villages did not have shops. Thus in the middle of the 18th century Jews began to immigrate to Prekmurje, at first from Hungary and later through marriages and trade connections from Burgenland (Gradiščansko) and from the neighbouring Croatia.

The immigration was encouraged by a religious provision that they should strive for the

so-called minjan. In the course of time the Jews in Prekmurje grasped at other crafts and of course employed their own people. Thus the mentioned population was through the years increasing and expanding across the whole Prekmurje. The First World War and events after it lead to the first extensive emigration, mainly to Hungary. The second wave of compulsory emigration was performed by nazism to concentration camps during the Second World War. We are dealing here with a political form of migrations. Among the survived who returned many left for Israel or America. Those can be considered as mainly economic migrations.

Seasonal work was among Jews in Prekmurje not present as time convenient for seasonal work was not favourable to the Jews, particularly not in Europe.

REPREZENTACIJE MIGRACIJ PREKMURSKIH ROMOV SKOZI ANTROPOLOGIJO: IZ PREKMURJA V VOJVODINO IN ISTRO

ALENKA JANKO SPREIZER*

ORIS PROBLEMA

V letošnjem poletju, ko so mediji zapolnjevali čas kislih kumaric z različnimi zgodbami, med katerimi najdejo prostor tudi bolj ali manj ekscesne zgodbe o Romih, smo imeli priložnost slišati tudi prispevek o mišji mrzlici, za katero je zbolela deklica iz romskega naselja ob pokopališču v Kočevju. Iz opisa zaselka smo lahko izvedeli, da je star vsaj 30 let; kakor v mnogih drugih naseljih prebivalci še vedno nimajo napeljane vode, ne elektrike ne urejenih drugih sanitarnih pogojev. Družino so hoteli že večkrat preseliti, vendar tega niso izvedli. Pred kamero je bil povabljen tudi župan občine Kočevje in poslanec v državnem zboru, Janko Veber, ki je pojasnil svojo vizijo pomoči dekličini družini oziroma rešitve tega »romskega problema«, kakor se je izrazila novinarka.

»Torej glede na naravo romskega življenja je zagotovo ena od rešitev, da krožijo iz lokacije na lokacijo, tako kot je to v njihovem življenju, mislim, da je to postal običaj in je pravzaprav ves čas že običaj in upam, da potem čez leta seveda se bo tudi število Romov, ki so se pripravljene socializirati in da se ne bo povečevalo število tistih družin ali pa tistih Romov, ki bodo živeli tako na robu kot so danes na tej lokaciji.«¹

Izjava Janka Vebra je šokantna. Romi živijo na tem prostoru že 30 let, oblasti pa še vedno niso sprejele tega dejstva. V njej lahko identificiramo imaginarij, po katerem so tudi sedentarni Romi nomadi, ki naj bi jim bilo inherentno stihijsko in nenačrtovano kroženje iz lokacije na lokacijo. Županova izjava tudi odkriva napačno splošno prevladujočo reprezentacijo Romov, kar je kulturna zahodnoevropska dediščina (Matras 2001: 32) in hkrati zapuščina tradicionalistične romologije.

Tudi slovenska romologija je Rome dosledno imenovala za indijske nomade, njihove premike po teritorijih pa je navadno pojasnjevala prav z inherentnim

---

* Članek je nastal na podlagi raziskovalnega dela na projektih »Imaginiranje Drugega: konstruiranje Drugosti na primeru migrantov (beguncev, prebežnikov in prosilcev za azil)« in »Invencije nacionalnih krajin v multietnični obmejni regiji: Istra od sredine 19. stoletja do danes«. Projekta sofinancira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, v obdobju 2001–2004.

¹ Tekst je dobesedni prepis izjave, ki jo je dal župan za oddajo Preverjeno in je bila predvajana na POP TV v letošnjem mesecu juliju.

nomadizmom. Pri tem je običajno spregledala specifično teritorialno vedenje. V svoji zgodovini je bila romologija vedno bolj na strani oblasti, s katerimi je tudi sodelovala, kakor na strani Romov. Zaradi svoje tesne povezanosti s politiko oblasti je sokreirala nekatere programe deteritorializacije, zato je tudi njena interpretacija teh politik bolj ali manj nasilnih deteritorializacij populacije praviloma indiferentna. Prav vključenost romologov v programe premeščanja Romov je problematična: Problematična je predvsem zato, ker v teh primerih sodelovanje vednosti in represije ni reflektirano, odsotnost te refleksije pa po našem mnenju onemogoča uvid v kompleksni splet diskriminacij.

Razprava o migracijah, nomadizmu in relaciji med njima ter o teritorialnem vedenju romskih skupin je povezana še s koncepti diasporične populacije, predstavami o koreninah in koreninski metaforiki. Relevantnost pričujočega besedila je utemeljena na dejstvih, da

- 1) so sodobne konceptualizacije teritorialnega vedenja, nomadizma, peripatetikov, v slovenski romologiji manj znane,
- 2) reproduciranje prepričanja o nomadskih Romih, kot Drugih, »tujcih«, »prišlekih« iz Indije ne more zadovoljivo pojasniti procesov rasistične diskriminacije. Ponavljanje trditve o indijskih nomadih, ki so postale del ljudske vednosti, prej prispevajo k diskriminacijam kakor da bi jih presegale,
- 3) romološke razlage, ki pojasnjujejo kulture ljudstev z njihovo pripetostjo na določen izvorni prostor, na mitsko »domovino« ali »pradomovino«, odražajo logiko sedentarističnih pojasnjevalnih modelov (primerjajte Malkki 1997).

Za namen razprave o romskih migracijah, nomadizmu, mobilnosti in teritorialnem vedenju bomo vpeljali deskripcijo na dveh ravneh. V kontekstu političnih, ekonomskih in socialnih sprememb, ki so značilne za postsocialistično obdobje, razpravljata Yaron Matras (2001) in Alain Reyniers (1995a,) predvsem o migracijah v evropskem prostoru, upoštevajoč nove administrativne ukrepe, ki so jih sprejeli v Evropi (primerjajte Matras 2001: 41-45). Za te razprave bomo rekli, da se dogajajo na makro ravni, četudi se osrediščijo le na teritorij, ki ga predstavljajo kot »evropski«. V drugem delu prispevka bomo razpravljali o specifičnem mikro vidiku migracij romske populacije, živeče v Prekmurju, v Vojvodino v povojnem obdobju ter o individualnih migracijah v Istro.

Pri razpravah o sodobnih migracijah se vpeljuje razlikovanje med Romi in *Travellers*.² Povezovanje teh dveh kategorij naj bi impliciralo, da migracijo motivira bolj tradicionalni nomadizem kakor politične okoliščine in strukture ter vrednote mednarodne skupnosti. Romska migracija na zahod po Matrasovem mnenju ima

---

² Nekateri raziskovalci razlikujejo med omenjenima poimenovanjema zato, ker naj bi bili *Travellers* domorodna populacija živeča v zahodni Evropi, Romi pa naj bi bili »izvirno« indijski migranti. Judith Okely je zavrnila omenjeno distinkcijo, utemeljeno na »izvirih« in skupino, v kateri je proučevala procese kulturne konstrukcije, poimenovala *Travellers-Gypsies*. Po tem zgledu poimenujejo »ciganske« skupine tudi drugi, npr. *Gypsies/Travellers* (Reid 1997)

to izjemno lastnost, da so številni Romi pripravljene prevzeti tveganje migriranja kljub pomanjkanju nomadskih tradicij (Matras 2001: 32). Nadalje je vpeljana razlika med Romi, ki nimajo stalnega bivališča in so v tem smislu potujoči ter onimi, ki stalno bivališče imajo, vendar opravljajo potujoče poklice. Potujočih (itinerant) ne štejejo med migrante. V izrazu romski migranti so zajeti ljudje, ki so zapustili deželo prvotnega bivališča in iščejo dolgo- ali srednjeročno izboljšanje kvalitete svojega življenja ali takojšnje zatočišče in zavetje. Njihov pravni status lahko znatno niha in je pogosto predmet spreminjajočih se določb, ki regulirajo imigracijo in pridobitev azila. Tudi antropolog Alain Reyniers (1995b) razlikuje med migracijami, nomadizmom in mobilnostjo. Migracije naj bi potiskale populacije iz dežele v deželo, brez resničnega upanja na vrnitev. Odhodu naj bi sledila transplantacija v drug univezum. Pri Romih je kot pri večini drugih ljudi ta fenomen precej redek in je odvisen od političnih, ekonomskih okoliščin ter socialnih priložnosti. Čeprav bi lahko bil nomadizem podoben po svojih učinkih, saj gre prav tako za postopno premeščanje populacije iz teritorija na teritorij, je njegova narava drugačna. Predstavljal naj bi posebno obliko izkoriščanja razpoložljivih virov na določenem teritoriju in naj bi pomenil kroženje posameznikov v socialni entiteti, ki organizira dostop do teh virov (Reyniers 1995b: 47).

REPREZENTACIJE HISTORIČNIH IZVIRNIH MIGRACIJ

Tudi za sodobne razprave o migracijah (Matras 2001, Reynier 1995a, 1995b, Braham 1993) lahko ugotovimo, da izhajajo iz tradicionalne, postgrelmanovske romološke vednosti. Kuriozno pri teh razpravah je, da pisci o sodobnih migracijah povzemajo – čeprav nekateri z zadržki in distanco - uveljavljeno razlago, po kateri je Indija domnevna izvorna domovina Romov. Rome predstavljajo kot prvenstveno nomadsko ljudstvo.³

V tem smislu se slovenski romologi ne razlikujejo posebno od tradicionalnih romoloških tekstov oziroma monografij o Romih, v katerih morajo pisci najprej pripeljati Rome na določeni »nacionalni teritorij«. Kakor da bi šele potem, ko jih privedejo »k sebi domov«, lahko razpravljali o njih. Rome nenehno predstavljajo za indijske nomade, tako da njihovo nomadstvo postane samoumevno (primerjajte Štrukelj 1980, 1999, Tancer 1994, 1998). V eksplicitni zvezi z romskim nomadstvom dosledno navajajo tudi izvirne, da ne rečemo prvobitne migracije iz Indije. Govorijo predvsem o priseljevanju na prostor, ki ga imenujejo »slovensko etnično ozemlje«

³ Tako jih reprezentira tudi slovenska romologija. Mladen Tancer je npr. zapisal: Romi (Cigani), Hefajstovo ljudstvo ognja in vetra, s simbolom razmajanega kolesa na zelenomodrem polju, so že domala tisočletja brezdomci in večni popotniki, odkar so zapustili svojo matično pradomovino Pandžab v Indiji. Naseljevali in naselili so se po vsem svetu. Praviloma so bili in so še danes povsod odrinjeni na obrobje družbenega življenja (Tancer 1998: 23; cf Tancer 1994: 21), primerjajte še : Štrukelj 1980; 1991, 1999.

(Štrukelj 1980) in se danes imenuje Republika Slovenija. Natančni prikaz podatkov o zgodnjih naselitvah na teritoriju današnje Slovenije in podroben opis pritiskov oblasti za stalno naseljevanje Romov romologom ne preprečuje, da bi jih imenovali nomade. Verovanje v to konstitutivno lastnost »romskosti« jim tudi ni predstavljalo raziskovalnega izziva za ugotavljanje njihovega itinerarija v prostoru, ki danes velja za Republiko Slovenijo (Štrukelj 1980, 1991, Šiftar 1970). Vendar pa podrobna kronologija slovenske romološke vednosti omogoča domnevno rekonstrukcijo migracijskih poti posameznih romskih skupin. Na podatke iz monografije Pavle Štrukljeve (1980) se je oprl italijanski antropolog Leonardo Piasere (1985), ki je proučeval migracije ljudi, ki so si rekli »Slovensko Roma« v Italijo.

Slovenski romologi so reprezentirali zgodnje migracije podobno kot njihovi kolegi, ki so s pomočjo klasične filološke teze o indijskem izvoru romskega jezika ter z razvrščanjem kronološkega zaporedja zapisov v različnih kronikah, ki bi jih lahko na zemljevidih umestili od vzhoda proti zahodu, rekonstruirali romsko zgodovino in različne smeri migracij.⁴

Povzemanje in navajanje socialne konstrukcije etnogeneze romskega ljudstva, ki jih je izoblikovala tradicionalistična romologija, v predelani obliki pa jo je povzelo tudi gibanje za romsko emancipacijo, bi impliciralo verovanje in konsolidacijo s temi modeli razlage, zato o teh domnevah tu ne bomo govorili. Diskurz o izviri namreč po mojem mnenju lahko pripelje do tega, da bi se ukvarjali z mitologizirano in orientalizirano preteklostjo Romov, namesto da bi razpravljali o sodobnih izsledkih teorij migracije.⁵ Nenazadnje, teza o indijskem izvoru je le dokaj splošno uveljavljena domneva, ki jo nekateri antropologi, npr. Judith Okely (1983), in zgodovinarji, npr. Wim Willems (1998), danes spodbijajo.

EKSKURZ V RAZPRAVO O ROMSKIH MIGRACIJAH

Nedavna razprava o romskih populacijah in njihovem gibanju po Srednji in Vzhodni Evropi ter nekaterih državah OECD je postala močno aktualna zaradi socialnih in ekonomskih sprememb, ki so nastopile po padcu socialističnih režimov, ter konstituiranja demokratičnih vlad po letu 1989. V okviru razprav o migracijah se govori o različnih razlogih (primerjajte Matras 2001, Reyniers 1995a, 1995b, Braham 1993) zanjo. Procese shematsko razvrščajo v valove migracij (Reyniers 1995a, 1995b)

---

⁴ Reprezentacije zgodnjih migracij temeljijo na rekonstrukcijah zgodnje romske zgodovine, značilne za klasike romologije. Bile naj bi utemeljene na obstoju nekaj tisoč iz sanskrta izpeljanih besed v moderni romščini in so to uporabile kot dokaz za indijski izvir. Razlikovalno prisotnost prgišča drugih izrazov iz različnih krajev Srednje Azije in Srednjega Vzhoda v glavnih romskih dialektih so nato izrabili za grafično prikazovanje kronologije populacijskih gibanj (primerjajte Stewart 1997: 27).

⁵ Bralci lahko preberejo informacije o zgodnjih migracijah v: (Matras 2001; Reyniers 1995a, Braham 1993).

in razpravljajo o političnem statusu migrantov. Migrantska politika držav, ki dejansko niso gostiteljice, je predmet podrobnih analiz (Matras 2001).

Slovenska romologija o sodobnih migracijah, ki jih Reyniers imenuje »tretji val«⁶, ne razpravlja – kakor da razpad Jugoslavije ne bi povzročil prihoda Romov iz bivše Jugoslavije v Slovenijo. Domnevam, da te skupine Romov ne zanimajo slovenskih romologov bržkone zato, ker so bili doslej predmet analiz samo »domači«, »avtohtoni« Romi.

Razprave o migracijah pojasnjujejo, da so bile romske migracije rezultat dinamičnih sprememb z namenom prilagoditve novim okoliščinam in posledica iskanja novih priložnosti. Ukvarjajo se z zgodovinskim in sociološkim ozadjem migracij, s spremembami položaja Romov v Vzhodni in Srednji Evropi po drugi svetovni vojni, s sodobnimi migracijami Romov, ki gredo iz vzhoda na zahod, ter s sodobnimi trendi.

Za razliko od teh slovenske romološke razprave po letu 1989 oziroma 1991 reproducirajo vednost o »slovenskih Romih« v bolj posplošeni obliki in se ukvarjajo z esencionaliziranimi in reificiranimi opisi »romske kulture«. Sodobnejše migracije po letu 1989, podrobno teritorialno vedenje skupin, priseljevanje novih romskih grupacij navadno niso predmet podrobnih analiz (primerjajte Štrukelj 1991: 36-55).

SODOBNE MIGRACIJE V KONTEKSTU SOCIOPOLITIČNIH SPREMEMB

Padeč komunističnih oz. socialističnih režimov je spodbudil številne rasistične napade na Rome po srednji in vzhodni Evropi. Romi so postali v mnogih primerih grešni kozli za večinsko populacijo. Internetni prostori so polni informacij o romskih beguncih, pogromih, sežigih naselij, napadih obritoglavcev na Rome, o apartheidu podobnih praksah diskriminacije in linčih, ki so spodbudili romsko migracijo na zahod.⁷ Prihod romskih beguncev in prosilcev za azil na Zahod je mobiliziral enake reakcije v nekaterih zahodnoevropskih državah. Specifični stimulans za migracijo je bila tudi vojna v nekdanji Jugoslaviji, v kateri so bili tudi Romi žrtve »etničnega čiščenja«. V kontekstu teh grozljivih dogodkov so nastali dokumenti,⁸ ki razpravljajo o sodobnih migracijah romskih populacij.

⁶ Alain Reyniers govori o treh migracijskih valovih: prvi val migracij Romov naj bi se končal s prodiranjem v Bizantinski imperij; drugi pomemben val migracij se povezuje s prihodom osvobojenih romskih sužnjev iz Romunije sredi 19. stoletja; tretji val migracij se začne z migracijo Romov iz Makedonije proti Nemčiji konec devetdesetih let 20. stoletja.

⁷ Informacije lahko poiščete na internetu: <http://errc.org> <http://errc.org/rr-nr1-1999/notebook.shtml>; <http://errc.org/rr-nr1-1999/snap.shtml>; <http://www.refugees.org> (pristop 20. 10. 2002).

⁸ Npr. Mark Braham (1993) *The Untouchables. A Survey of the Roma People of Central and Eastern Europe*, razpravlja o romskih migracijah iz srednje- in vzhodnoevropskih

Dogodki so spodbudili tudi zgodovinske analize o premeščanju populacije v nacistična taborišča. Podatki o romskem genocidu so nepopolni. Zdaj velja, da je med vojno izginilo 500.000 do 600.000 Romov. Zaradi šibkega proromskega lobija so dobili le pičle odškodnine. Romski begunci so bili med drugo svetovno vojno deportirani v koncentracijska taborišča, kjer so mnogi umrli, številni pa so ostali na Zahodu. Nekateri so bili žrtve masakrov v vaseh – na Poljskem v Wolynu in v Karpatih, v Ukrajini in na Hrvaškem. V Baltskih deželah so bili skoraj popolnoma izbrisani. Polovica Romov iz Češke (Bohemie) in Moravije je odšla ob nemški okupaciji na Slovaško, ostali so bili zdesetkani. Nekateri, ki so se izognili arteaciji, so se pridružili odporniškemu gibanju.

Povojna politika industrializacije je spodbudila, če ne prisilila Rome k migraciji s Slovaške na Češko. Nove premike so spodbudile tudi povojne teritorialne razmejitve. Romi v Istri so migrirali v Italijo, kjer so spremenili smer svojih cirkulacij (Piasere 1985). Nekateri muslimanski Romi so okoli leta 1940 zapustili Grčijo zaradi državljanske vojne in se naselili v Bolgariji, v vaseh okoli mesta Pleven. Na Češkoslovaškem so skušali Rome naseliti na področja, kjer so prej prebivali po vojni izgnani Sudetski Nemci.

Število sodobnih migrantov⁹ iz vzhoda ni natančno znano; migranti pa so prihajali iz Romunije, nekdanje jugoslovanske republike Makedonije ter Bosne in Hercegovine. Zlasti med leti 1991 in 1993 so večje skupine Romov prihajale iz Bolgarije in Hrvaške, in po letu 1995 še iz Poljske, Češke in Slovaške republike. Potrebno je poudariti, da so bili migranti večinoma vrnjeni v države, od koder so migrirali. Zahodne države, ki postavljajo pogoje kandidatkam za pridružitvev Evropski uniji, zaostrojuje migrantsko zakonodajo in sklepajo meddržavne sporazume o vračanju romskih migrantov in beguncev (Matras 2001, Reyniers 1995a).

---

držav Romunije, Madžarske, Češke in Slovaške Republike, Poljske. Survey ne vsebuje informacij o dogajanju v bivši Jugoslaviji in Bolgariji. Alain Reyniers (1995) je pripravil referat *Gypsy Populations and their Movements within Central and Eastern Europe and Towards OECD Countries, International Migration and Labour Market Policies*, Occasional papers, no. 1; OECD. European Committee on Migration (CEMIG), pri Svetu Evrope je sprejel poročilo 5. maja 1995 z naslovom *The Situation of Gypsies (Roma and Sinti in Europe)*, ki vsebuje tudi poglavje o nedavnih migracijah.

⁹ Po nedavnih migracijah Yaron Matas razlikuje tri faze preseljevanja iz vzhodne Evrope v zahodne dežele: 1. migracije pred letom 1970, ki so omogočile migrantom zaposlovanje in pridobivanje dovoljenj za prebivanje ter v nekaterih primerih celo državljanstvo, 2. »Migracije« med poznimi sedemdeseti leti in do zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja, ki so - neglede na razlog za individualne migracije - bodisi povzročile ilegalni vstop in ilegalno bivanje bodisi omogočile vložitev prošnje za politični azil, 3. »migracije« po letih 1992 in 1993, ko so vpeljali regulative »varnih dežel« izvora in tranzita, kar je zagotovilo podlago za bolj ali manj takojšnjo zavrnitev prosilca za azil in pošiljanje v izvorne dežele oziroma v dežele tranzita. Romi iz večine vzhodnoevropskih dežel so v glavnem prišli v zahodno Evropo s turistično vizo in ostali potem ilegalno, ali pa so že vstopili ilegalno. V takšnih primerih so bili migranti obravnavani kot ilegalni migranti (Matras 2001: 34).

ANTROPOLOŠKE ŠTUDIJE MIGRACIJ: NOMADIZEM, MOBILNOST, TERITORIALNOST IN MIGRACIJE

Poleg Alaina Reyniersa so se z migracijami ukvarjali še drugi, ki so razpravljali o gibanjih populacije v kontekstu teoretizacij nomadizma. Na diktat velikih avtoritet v romologiji kažejo tudi prvi opisi antropologov, ki so proučevali Rome in ki so pisali o migracijah, saj so ti dokaj podobni zgodnejšim tradicionalnim romološkimi navedbam: Rena Cotten Gropper se je npr. v svoji knjigi opirala na klasično romološko evidenco o reprezentacijah migracij Romov. V uvodnem poglavju svoje monografije je opisala migracije proto-Romov iz Indije na Bližnji vzhod in Evropo ter naprej v Ameriko (Gropper 1975).

V sredini osemdesetih let 20. stoletja so posamezni antropologi izvedli študije romskih populacijah na mikroravni, pri čemer so razpravljali o specifičnosti romskega teritorialnega vedenja. Njihove razprave omogočajo dekonstrukcijo tradicionalne prevladujoče podobe o romskih migracijah, ki je pojasnjevala premike romske populacije s prej intuitivnim kot strateško zasnovanim nomadstvom. Že Carol Silverman je komentirala relacijo med nomadizmom in sedentarizmom pri Romih v Združenih državah Amerike. Nomadizem in sedentarizem sta pogajalski strategiji v alternaciji znotraj socialne in ekonomske niše. Koliko časa ljudje potujejo, ni pomembno; pomembno je, da je možnost potovanja stalno prisotna (Silverman 1988: 270, navedeno v Stewart 1997: 260). Houseman prav tako razpravlja o konstantnem kroženju romskih skupin ter skupin, ki jim v Franciji rečejo Voyageurs (1994: 13). Ti Voyageurs so dejansko, v nasprotju z necigani oz. Gadgés, ki so priklenjeni na zemljo, ob robu katere živijo, »ljudje potovanja«, kakor jih nekateri imenujejo. Mobilnost - sedanja ali pretekla, realna ali virtualna - se zdi sestavni del njihove »ciganske« identitete (Houseman 1994: 13).

Angleška socialna antropologa Judith Okely (1983) in Michael Stewart (1997) se z migracijami nista ukvarjala bržkone zato, ker sta zavračala pojasnjevalni model, ki Rome predstavlja kot tuje migrante iz Indije. Ukvarjala sta se z drugimi vidiki mobilnosti. Judith Okely (1983) je razpravljala o nomadizmu in mobilnosti ter nomadizmu in sedentarizmu med angleškimi Travellers-Gypsies (Okely 1983). Michael Stewart v svoji antropološki študiji ni razpravjal o izvoru Romov kot »etnične skupine«; pokazal je, da so bili Romi, ki so v zahodni Evropi praviloma nomadi, v Vzhodni Evropi sedentarizirani. Romska skupina, ki jo je proučeval na Madžarskem, ni bila nomadska. Glede na sedentarnost njihov obstoj ni bil povezan z zemljo niti s fizičnim prostorom: Romi, ki jih je proučeval, niso bili v nobenem pogledu »nomadi«, »njihov prostor« ni predstavljal fizičnega prostora, pač pa je bil »prostor Romov« vedno ranljiva realizacija negotove kvalitete skupnega življenja (Stewart 1997: 72).

K refleksijam mobilnosti so prispevali antropologi¹⁰, ki so proučevali »Cigane« ali njim podobna ljudstva, živeča v Aziji in Afriki (Piasere 1994). Tisti, ki so presegli

---

¹⁰ V okviru revije *Nomadic Peoples* so bili objavljeni članki o različnih nomadskih

»proces prototipsko-genetske klasifikacije«,¹¹ so oblikovali poseben razred, peripatetične skupine (peripatetic groups). Konceptije peripatetikov¹² niso utemeljene na sorodstvu z evropskimi »Cigani« niti jim ti ne predstavljajo osrednje reference, pač pa so jim skupni številni elementi. Za peripatetike (peripatetics) so opredelili le del ciganskih skupin (Piasere 1994: 32-33). Odvrnitev od klasične romološke perspektive so spodbudili avtorji, ki so delali terenske raziskave ob koncu sedemdesetih let v Indiji, kot sta npr. Hayden in Joseph Berland, ki je na začetku osemdesetih let 20. stoletja raziskoval še v Pakistanu, ali avtorji, ki so delali raziskave na več kontinentih - npr. Aparna Rao v Alzaciji in Afganistanu, ki je raziskovala v istem obdobju, ter Nemeth v Združenih državah in v Koreji, in še Matt Salo in Sheila Salo, ki sta izvajala študije na Finskem in v Severni Ameriki (Piasere 1994: 33). Te študije so identificirale mobilnost v prostoru po zakonitostih, ki so odvisne od ekonomske strategije in drugih preživetvenih strategij, povezanih z mobilnostjo.

Obstoj teh skupnosti bi lahko bil odvisen od tega, kar Berland imenuje peripatetična niša (peripatetic niche), in označuje povpraševanje po specializiranih dobrinah in/ali uslugah, ki jih sedentarne skupnosti in tudi nomadi (npr. les bergers) v določeni regiji ne morejo stalno zagotavljati. Peripatetične skupnosti izrabljajo to nišo, ki jo drugi družbeni viri ne zasedajo, v notranjosti prostranega eko-kulturnega sistema in razvijajo strategijo »ad hoc«.

Pristop k proučevanju peripatetičnih ljudstev, ki ga Joseph C. Berland in Matt T. Salo (1986) predstavljata kot »novo paradigmo« in ki zelo očitno ter v veliki meri črpa koncepte iz kulturne ekologije, je oblikoval nove teoretske inspiracije. Omogočil je komparativne konfrontacije, ki so se prej zdele nepojmljive (Piasere 1994: 33). V kontekstu teh raziskav so izvedli tudi podrobne študije teritorialnega vedenja romskih skupin na evropskem teritoriju (primerjajte Mirga 1992, Piasere 1992).¹³ Poljski etnolog Andrzej Mirga je izvedel historično rekonstrukcijo

---

populacijah, ki so jih predstavili raziskovalci na zasedanju Ameriškega antropološkega združenja (American Anthropological Association). Posebno številko z naslovom Peripatetic Peoples sta uredila Joseph C. Beland in Matt T. Salo (1986). Nastala je v sodelovanju s Komisijo za nomadska ljudstva in navedenim združenjem, ki sta organizirala mednarodni simpozij o peripatetičnih družbah. Na tem simpoziju so bile predstavljene raziskave, nastale na podlagi opazovanja z udeležbo, ki so zajemale populacije od nomadskih obrtnikov in ugovcev do specializiranih zabavljачev. Prispevki iz omenjene zbirke tekstov so imeli dva glavna namena: prvič, izpostaviti, definirati in ilustrirati nekatere razsežnosti peripatetične adaptacije po vsem svetu in drugič, vložiti skromen prvi skupni napor v razširjanje in natančnejše opredeljevanje tako pomena »nomadizma« kakor tudi vloge peripatetikov med drugimi skupnostmi v času in prostoru (Berland, Salo 1986: 1). Drugo antologijo je leta 1987 publicirala Aparna Rao: *The Other Nomads. Peripatetics Minorities in Cross-Cultural Perspectives* (navedeno v: Piasere 1994: 33-34). Aparna Rao in Michael J. Casimir (1992) sta uredila še zbornik *Mobility and Territoriality. Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists and Peripatetics*.

¹¹ Piasere s tem izrazom misli na preseganje hipoteze o domnevnem sorodstvu nomadskih skupin, ki so bile podobne evropskim »Ciganom« (Piasere 1994).

¹² Matt T. Salo opredeljuje za peripatetike katerokoli skupino, ki živi potujoč način življenja

teritorialnega vedenja in državnih politik v Vzhodni Evropi. Teritorialnost¹⁴ je povezana z vprašanjem peripatetizma (Mirga 1992: 259). Niansiral je kategorijo peripatetikov in opozoril, da so bila peripatetična ljudstva tarča političnih regulativov vzhodnoevropskih režimov, s katerimi so socialistične oblasti hotele eliminirati ta način življenja. Piaserove (1992) izsledke predstavljamo v nadaljevanju.

SKICA ETNOGRAFSKIH PRIMEROV MIGRACIJ PREKMURSKIH ROMOV V VOJVODINO IN ISTRO

Kontekstualni okvir za interpretacijo »selitev« v Vojvodino poleg zgoraj omenjenih razprav predstavlja še antropološka vednost o Romih v postsocialističnem obdobju (Stewart 1997, Lemon 2000) ter teorije iz antropologije krajine (Bender in Winer 2001) in kritične antropologije (Ferguson in Gupta 1997).

Med terenskim delom, ki sem ga izvajala v letih od 1995 do 2000 z vmesnimi prekinitvami, so v intervjujih ljudje pripovedovali zgodbo iz oralne zgodovine skupnosti o migracijah v Vojvodino. To pripoved so informatorji stalno ponavljali; med njimi je sprožala več interesa kakor spraševanje o migracijah iz Indije in primordialnem, izvornem, mitskem teritoriju. Romi, ki niso bili vpeti v romski aktivizem, so poznali teorije o domnevni izvorni migraciji in so jih predstavljali kot doneske romologa Vancka Šiftarja. Moja teza je, da nezainteresiranost za teorije o izvoru, ki med sogovorniki niso izzvale poglobljenega zanimanja, kaže, da gre prej za etnogenetsko konstrukcijo, ki so jo izoblikovali romološki klasiki in romski aktivisti, med katerimi aktivisti v Sloveniji niso izjema. Slednji teorije o izvorihih niso dekonstruirali, pač pa so jo elaborirali in modificirali. V sedentarnih družbah, ki pojasnjevalne modele črpajo iz teorij o »izvorih« in »koreninah«, se je to verjetno zdela edina možnost.

O migracijah romske populacije iz Prekmurja v Vojvodino, ki jih je verjetno

---

in oskrbuje ljudi z dobrinami in uslugami, po katerih je povpraševanje preveč razpršeno v prostoru, je redko časovno razporejeno, in je preveč občasno ali sezonsko, da bi ga zadovoljevali lokalni oskrbovalci. Te skupine so pogosto endogamne etnične entitete, ki ciljno vzdržujejo ločenost od naseljenih ljudi, kakor tudi od drugih peripatetikov. Ti ljudje so različni od drugih komercialnih popotnikov v tem, da pogosto potujejo skupaj z vso družino in možno je, da imajo nikjer stalne domače baze (Salo 2002).

¹³ Andrzeja Mirgo (1992) in Leonarda Piaseira (1992) omenjamo iz dveh razlogov: Mirga je analiziral teritorialnost in peripatetike v vzhodni Evropi, ter še posebej na Poljskem, medtem ko je razprava Piaseira relevantna, ker se je Piaseira ukvarjal s skupino, ki je v romskih študijih znana kot »Slovensko Roma« in ker so ti znani tudi kot Istrski Romi. Več o tem v nadaljevanju.

¹⁴ Michael J. Casimir razume človeško teritorialno vedenje kot kognitivno in vedenjsko fleksibilni sistem, katerega cilj je optimiranje posameznikovih in pogosto tudi skupinskih dostopov do občasno ali stalno lokaliziranih virov, ki zadovoljujejo ali temeljne in univerzalne ali kulturno-specifične potrebe in želje ali oboje, medtem ko hkrati minimizirajo možnost medsebojnih konfliktov (Casimir 1992: 20).

ustrezneje poimenovati kot »preместitve«, romologija ponuja skope podatke, brez sklicevanja na arhivske vire in druge dokumente. Kolikor mi je znano iz literature, o kolonizaciji Prekmurskih Romov v Vojvodini najdemo le skope omembe (Štubel, Šiftar 1970, Štrukelj 1991), v katerih niso reprezentirani romski glasovi.¹⁵

Pri omembi neuspelega poskusa naselitve v Vojvodini najdemo tudi implicitno navezavo z Istro, natančneje s skupino prebivalstva, ki živi na tem teritoriju. Posamezni diskurzi v sicer redkih zapisih o naselitvi v Vojvodini ter z njimi povezanimi političnimi igrami odgovornost za neuspele politično stimulirane premike romske populacije implicitno pripisujejo Romom in njihovi zamišljeni »romskosti«. Miroslav Štubel je v referatu »Naši Cigani kot šolski kolektiv« zavrnil pojasnilo za neuspeh v metaforično primerjavo Romov s Čiči, prebivalci v notranjosti Istre. Primerjava med »kontinentalnimi« Čiči, »Primorci«, ki živijo v Istri, vendar stran od morja, in med »nomadskimi orientaliziranimi Romi«, ki živijo v ruralnih krajinah, a niso kmetje, je brzokone možna zato, ker naj bi oboji predstavljali v skladu s sedentarističnim imaginarijem anomalijo v danih prostorih. Kakor naj bi čolni ne predstavljali prebivalcem od morja oddaljene in hribovite krajine Čičarije praktične uporabne koristi, tako naj ne bi obdelovalna zemlja predstavljala nobene vrednote potujočim Romom. Miroslav Štubel v referatu »Naši Cigani kot šolski kolektiv«¹⁶ v duhu tega imaginarija piše: »Poskus kolonizacije naših Ciganov v Vojvodini ni uspel. Kaj bi ČIČ z barko?« V njegovem stavku Vojvodina zbuja asociacije na kmetijstvo in obdelovanje prostrane rodovitne zemlje; drugi stavek sproža imaginarij, ki odseva prepričanje, da nomadom obdelovalna zemlja ne more predstavljati uporabnega sredstva. V omenjenem referatu je stavek navržen mimogrede, v kontekstu družbenih sprememb, ki jih je povzročilo leto 1945.

Vanek Šiftar je namenil tej epizodi poskusov deteritorializacije in transplantacije le dva pičila odstavka v svoji monografiji (1970), v kontekstu opisa istega časovnega obdobja. V poglavju Po letu 1945 tako navaja:

»Osvoboditev so sprejeli [Romi – opomba AJS] z velikim olajšanjem. Več se jih je prijavilo in so kot agrarni interese dobili nekaj zemlje. Tam kjer so bila njihova naselja, tam kjer so živeli, je bilo najmanj zemlje za delitev. Ko so izbirali koloniste, je bilo, predvsem iz naselja Pušča in Černelavec, izbranih tudi nekaj družin. Vzniknila je želja, da bi se naprednejši radi umaknili iz svoje sredine, ki je zadrževala in zavirala njihov razvoj. Izbrane družine so se odselile, ali čez nekaj časa se je naselje Pušča skoraj popolnoma izpraznilo: odšli so tudi drugi v Vojvodino. To pa je bilo skoraj usodno za tiste, ki so resnično hoteli začeti znova. Iz teh so se kasneje formirali stalno zaposleni, ki imajo sedaj za seboj že lepo delovno dobo.

¹⁵ Poskusi kolonizacije so omenjeni v kontekstu pisanja o migracijah Romov, ki jih Pavla Štrukelj imenuje naselitve in selitve (primerjajte Štrukelj 1991): Leta 1948 so Rome s Prekmurja preselili na državna posestva v Banatu (Štrukelj 1991: 41; primerjajte Štrukelj 1980: 98).

¹⁶ Navedeni referat je iz Štublove zapuščine, ki jo hrani arhiv Pokrajinskega Muzeja Murska Sobota.

Ko so se vsi znašli v novem svetu, je bila nevoščljivost močnejša kot volja do dela. Odvrčali so tiste, ki so začeli delati, nasedali so govoricam, da se bodo Nemci vrnili in končno je uničevanje inventarja po domovih, v katere so se naselili, privedlo do tega, da so se nekega dne vsi vrnili. Vrnili so se prostovoljno ali pa so jih pošiljali nazaj. Ko so ciganska naselja ostala skoraj popolnoma prazna, so vaščani zahtevali, da je treba preostalo cigansko prebivalstvo oddati v domove, naselja pa iz 'sanitarnih' razlogov požgati«.

»Ob tem se je uveljavljalo vprašanje, ali je možno Cigane organizirati za delo in jih naseliti. Ko so izpraznili nemške obmejne vasi, smo organizirali tudi cigansko skupino za žetev in oskrbo teh vasi. Ta skupina je bila med najboljšimi in kasneje smo tu nekaj Ciganov stalno naselili. Večina jih je ostala, tisti pa, ki so odšli iz novih domov, to neštetokrat obžalujejo. Končno moramo pripomniti, da s kolonizacijo v Apaški dolini in tudi drugod nismo uspeli, ker verjetno vseh kolonistov nismo najbolje izbirali, jih nismo pripravili za novo okolje, navsezadnje pa tudi ni mogoče prezreti niti zanikati domačijskih vplivov« (Šiftar 1970: 105).

Šiftarjeva pripoved razodeva progresivistično ideološko naravnost, ki je bila značilna za povojno politiko »urejanja položaja Romov« in poskuse reševanja »romskega problema«. Za »napredek« romske populacije je po Šiftarjevi teoriji Rome treba prevzgojiti s formalizirano ekonomijo in prevzgojnim delom; Šiftarjeva monografija tudi sicer odseva prepričanje, da morajo Romi spremeniti svoj način eksistence: od domnevnega ali pripisanega nomadstva se morajo preusmeriti k organiziranem kmetijstvu. Navedeni odlomek odseva ideologijo sedentarizma, saj naj bi stalna naselitev, da ne rečemo »poganjanje korenin«, in delo v kmetijstvu, ki simbolizira sedentarizacijo (primerjajte Malkki 1997), romski populaciji prineslo nedvomno izboljšanje eksistencialnih pogojev. Navedba tudi priča o paternalizmu tedanjega sistema, s katerim se je raziskovalec strinjal, ko si je jemal pravico odločati o načinu eksistence Romov in jim odrediti prostor. Tekst kaže tudi piščevo indiferentnosti do krivic, ki jih je politični režim prizadejal razlaščenim in morda izgnanim ter zaprtim posameznikom, ki jih imenujejo Nemci in na katerih posestva so kolonizirali Rome. Pripoveduje še o veliki osebni angažiranosti romologa pri politiki, ki si je prizadevala odstraniti romsko prekmursko populacijo z ozemlja današnje Slovenije in jo »izvoziti« v Srbijo.

Oralna zgodovina, ki so jo reproducirali Romi v intervjujih, je predstavila precej drugačno pričevanje o tem dogodku. Migracije v Vojvodino po drugi svetovni vojni je državna oblast spodbujala s posebnimi kolonizacijskimi programi, pri katerih Romi niso bili edina tarča (Van de Port 1998). Posamezne republike so želele na vojvodinska polja preseliti zelo raznoliko populacijo: »Pa če se spominjaš, to je v tistem trenutku bilo, ko so tam s Primorskega pa za Dalmacije naseljevali v Vojvodino, ko so tiste vasi hoteli naseliti« (Intervju, 04/09/1999). Rekrutacija je potekala na občini, kjer je lahko praktično vsakdo napisal prošnjo: »Tisto bi se lahko selili, pa si sam mogu prošnjo narediti« (Intervju, 04/09/1999); »Mi nismo

nič organizirali, ne mi, to je vse občina delala. Samo ti si se, si moral prošnjo narediti, saj so ostali 3 družine. Tri družine so ostali doma, tu.« (Intervju, 04/09/1999).

Politični programi premeščanja romske populacije v ustni zgodovini pripovedovalcev niso reflektirani kot represivni - To je pa nej bilo prisilno -, sogovorniki so predstavljali deteritorializacijo kot prostovoljno »Ne, nikam ni nas prisilila [politika], da bi oni nam diktirali, ka bi morali iti nekam, da bi tam delali ... Mi smo želeli iti.« (Intervju, 04/09/1999).

Na preselitev so pristali, ker jim je v zameno za prevzgojo z delom bila obljubljena trajna lastnina – zemlja in hiše, pa tudi zato, ker se njihovo naselje ni več moglo širiti zaradi pomanjkanja fizičnega prostora. »Obljubili smo, da zemljo dobimo, svojo lastno zemljo, pa dobimo hiše/ Tega tu niso imeli in so šli./ Zato so pa takrat šli. Vsi ti mi, ki smo ... tu bili ... vse od te ulice vse, na tisti stran mi smo kučo na kučo meli prej, takrat smo se ščeli razširiti« (Intervju, 04/09/1999).

Po pripovedih je bila migracija množična, izluščimo pa lahko tedanjo strategijo oblasti, ki je hotela Rome razseliti in jih hkrati naselili med drugo prebivalstvo. »Tri [družine] so ostali, tisti niso, mi ne gremo - pa ti od Černelavcev, eno večinoma, pa več kot polovica Borejci, cela Pušča [je šla], samo tri družine so ostali, [kolonistov je bilo za celo vas]. Cela vas je ena velka vas je bila. Cela vas, eno štiri pet ulice so bili, samo velikih, ne tak kot v naši vasi imaš. To je bilo po štiri, pet kilometrov, si moral iti skozi eno ulico. In velke ulice so bili.«/ Vidik, ki ga romologija ne pojasnjuje, je skupna naselitev Romov in neromske populacije ter dejstvo, da naj bi se tudi neromski kolonisti vrnili. »(Tam je bila vas samih Romov, ne?) Ne, bili so med nami tudi pavri. Tu iz Goričkoga, tam so bili okoli 30 pavrov, pa so se tisti tudi odselili takrat, kdaj smo mi prišli domov. So oni tudi prišli« (Intervju, 04/09/1999).

V pripovedih je krajina sporna, enkrat navajajo Vojvodino, drugič Slavonijo, prav tako tudi ožja lokacija ni specificirana. Namesto natančno določenega toponima, ki bi poimenoval kraj naselitve romskega prebivalstva, so sogovorniki uporabljali denominacije, kot so Šečerna vas, Šečernavci (Intervju, 17/06/1999). Zdi se, da je kulturno konstruiran toponim njihova zamišljena krajina, ki je povezana s prostranimi obdelovalnimi površinami zemlje, na kateri so gojili sladkorno peso. Ime sugerira tudi interpretacijo, povezano z asociacijami izobilja in bogastva, ki jih simbolizira sladkor.

V romski pripovedi o naselitvi sta čas in prostor stisnjena - spomini na Šečernavce se stapljajo s spomini na naselitev na Goričkem: časovna umestitev obeh dogodkov ni določena v oralnih zgodovinah. Te epizode iz polpretekle zgodovine se reprezentirajo kot nedoločno časovno oddaljen dogodek. Vas, ki se v njihovih toponimijah imenuje Ovcanje ali Ofcanje in Ovcanji, je v nacionalnih geografskih topografijah poimenovana Ocinje in leži ob avstrijski meji. Pripovedi o krajini so si precej podobne, ponekod je prisotna amalgamacija spominov na kolonizacijo in spominov na ciklično sezonsko delo.

Rauthier je trdila, da naj bi imel specifičen pomen v romskem svetu: teritorij (territoire) naj bi bil prepotovani prostor z znanimi in nedotakljivimi potezami, ki

so vtisnjene v duha, četudi niso narisane na zemljevide, potezami, ki se reificirajo s poimenovanji, četudi že več generacij za določene skupine ni več primerno govoriti, da so »nomadi«. Ideja o teritoriju se vpisuje v romaneskni diskurz, kadar gre za razlikovanje od drugih Romov ali kadar se označujejo sami, ali kadar označujejo drugo vica, drugo skupino, družino obiskovalcev, ki imajo druge poteze. Ti in ti so iz različnega okrožja (endroit). Toda ime prostora ne označuje s kontinuirano linijo omejenega prostora ali »no man's land«, pač pa riše hipotetično kroženje (circuit), nespremenljivo romanje. Govor kreira realno, ki ga zgodovina še ni transformirala v dejstvo (Françoise Routhier, revue Chimères, navedeno v: Reyniers 1998: 38). Ta generalizirana domneva o specifičnosti dožemanja teritorija pri Romih bi lahko pojasnila, zakaj so opisi spominov na krajino sami neverjetno skopi in zelo podobni opisom krajine, kakršni so značilni za Prekmurje. /»To so ni bili bregi, to je vse ravnina bla. /Aj seveda, to je lepi kraj bio. /Ej, znaš, kak je lepi kraji so. Ravnina!«/ (Intervju 17/06/1999). Ali bi lahko podobnost v opisu obeh pokrajin, ki sta si tudi fizično podobni, pojasnili še z omembo, da pokrajine Romom ne predstavljajo socialne konstrukcije fizičnega prostora, pač pa socialne relacije v skupinskosti.

Dogodek premestitve v drugo krajino je zbudil osebne spomine posameznikov na konfliktno odnose, ki jih povzročila kolonizacija v Vojvodini v skupnosti. Sprožile so pripovedi o občutkih odtujitve, ponižanja, travme, nemoči in pomanjkanja, ki so jih spodbudile premestitve ter delitev premoženja v novem okolju, o neenakih odnosih moči v posameznih družinah, zlasti v kontekstu socialno konstruiranih spolov. »Tak se spomnim, ti je mrzkaj bil, samo na naše peneze pa je dobro uživo! Tak me je zbil. Sem bila pri svoji sestrični iz Zenkovec. Ešče bi oni, znali, od sestrične mož pa te, če bi znali, ka je, ka sam jaz njen rod, bi ga tam skup vdarili. Samo nejso znali, če sam jaz njen rod. Ja sam pa tak britka bla... ( ) Pa sem tam v eni takšni ulici sedela, tam med... Prišo je z remenom, hej. Tam, kaj sam tam dvakrat v ulici vmedlela. Sem nej za sebe znala« (Intervju 17/06/1999).

V pripovedovanju se po mojem mnenju implicira tudi travmatični vidik, čeprav so ga posamezniki skušali omiliti. Ljudi, Rome in pavre so prevažali z živinskimi vagoni po železnici: »Peljali so nas pa takšne, ee, z vagonami, kaj krave notri vozijo. /Tiste tovarne« (Intervju 17/06/1999). Posmehovali so se zlasti načinu prevoza in politiki pavrov, ki je hotela eksportirati Rome. Iz današnje perspektive po mojem mnenju prevozi z živinskimi vagoni simbolizirajo deportacijo, odstranitev Romov, kar lahko zbudijo spomine na holokavst. Tudi komentarji romskih sogovornikov odsevajo ta vidik in invertirajo razlago neuspelega akta: »So se šteli Cigane rešiti./ To v Prekmurju, to drži. / So se ščeli Cigane... [premor]/ Pa jim ni uspelo. Ka smo mi Cigani boljše brihtni bili, kak so ovi« (Intervju 17/06/1999).

Kolektivni prevoz v oštevilčenih vagonih je zbudil še asociacije o kolektivni aretaciji in o kolektivnem transportu v zapor v Lokavcih, kjer so bili zaprti dva meseca, dokler oblasti niso našle ljudi, dejansko krivih za tatvine. Prostor je zbudil še druge asociacije, povezane s podobnimi dogodki kolektivnega prevoza na druge

lokacije. Zamišljene podobe iz spomina na življenje v Šečernavcih so povezovali z imaginariji o življenju beguncev: / »Mi smo bli kak begunci, hrano smo dobili .../ Čuj, dobili smo dobili smo. Vsaka družina je dobila svoj, mesečni paket, nej./ Sestra je šla po petlo tam okrog. Ka šla tam okrog. /Pa tiste špehe je nosla nej. To se zdaj tamka malo spominjam./Jaz se spomnim kuče, še krave so bili/ Nej, nej, ka to je bla prazna vas, te so te, ka so jim pravli nej, Švabi. Tak kak mi zdaj pravimo begunci./ Begunci, saj tista ves je vse prazna bila. Tisto, tisto, tisto naselje so nas notri pa po ...« (Intervju 17/06/1999).

Podoba begunskih taborišč je sprožila še naracijo o strahovih pred razlaščenimi ljudmi, ki so bili zaprti v povojnih logorih, ki naj bi jih strašili. Medtem ko je Šiftar interpretiral strahove kot neutemeljene, so bili strahovi pred ljudmi, lastniki razlaščene zemlje, nenavadno živi: »Samo Lenka. Se jaz spominjam, tisti v lagerju so vujšli večkrat, pa so okrog svoje hiše hodili. In zato so se bojali, k so dosta prišli, k so njih zaprli. Ka so ni zaprti bli, k so se še tam pa tam skrili .../ To je po vojni blo./ To so šče tisti četniki okrog svoje hiše hodili, eden je pa hodu doma, ešče se, eee, pri Popu kaj je, pa tisto v red vzeu, pa je pravu, če se mu kdo toga tekne, ga vstreli kak psa.«

Tudi drugi razlogi za vrnitev v Prekmurje so ohranjeni v oralni zgodovini skupnosti. Med poglavitnimi navajajo pomanjkanje delovne sile, saj naj bi pri nekaterih družinah ne imeli dovolj za delo sposobnih ljudi, zato tem oblasti niso dovolile ostati. »Moral bi delovno silo imeti, samo to neje bilo dosta. Kdor nema delovno silo. Takrat pa je bilo, edino Nada je bila malo za delovno silo, mama neje bila za delovno silo, jaz sem bil, Joža je bila, naša cela družina je bila, mi smo samo imeli eno delovno silo. / V bistvu je potem šlo, če nisi imel delovno silo, da bi tisto zemljo obdeloval, nisi mogel ostat. / Tisto, oni so mislili tisto zemljo obdelovati, pa hišo mi smo imeli, lepo hišo smo dobili. Pa eno Jeri je bil naš sosed, pa še eden, Bedja je bil na drugi strani. Lepo kučo smo imeli, samo takrat pa tak, kdaj smo mi šli, te je Jeri tudi rekel jaz tudi ne ostanem, pa smo tako z vlakom nazaj idi ti, če češ iti, ne. Samo tisto kaj ste dobili, te vrnite vse, to je vse smo dobili, samo mogli smo to vse vrniti.«

Omenjajo tudi kopanje mrhovine, ki naj bi povzročilo transportacijo nazaj v Slovenijo, domov. Epizodo, ki ponuja stereotipno razlago o romskem uživanju mesa poginulih živali, bi lahko interpretirali z rasistično diskriminacijo, ki je Rome izključevala na podlagi prehranjevalnih stereotipov. Reproduciranje teh stereotipov je navsezadnje prepričalo skupine, da so internalizirali stereotip o uživanju mrhovine, te stereotipe pa so pripisovali drugim skupinam Romov; enako so tej skupini pripisali tudi tatvine. Ti dve reprezentirani partikularnosti drugih skupin naj bi torej povzročile njihovo deportacijo domov. »Samo takrat je svinjarija bila z Borejskami. Tej so nikdar nej dobri bili. Oprostite, ko so svinje poginile, so šli, pa so jih ven kopali. [...] In te tak. So nas vse domov spravili. [...] /Fajn je, ka smo nej sposobni za ninkdi!«

Na teritoriju, znanem kot Istra, nisem izvajala terenskih raziskav, vendar so

me nanj napotili informatorji. V intervjujih so pripovedovali o migracijah posameznikov iz Prekmurja v Istro. Te migracije so individualne in navadno posamezniki v novem okolju niso znani kot Romi. V etnografiji so zbrani posamezni primeri, o katerih so mi pripovedovali ljudje, v nadaljevanju proučevanja pa bodo izvedene še podrobnejše raziskave. Ker so migracije v Istro predmet trenutne raziskave, le skopo povzemamo pičle izsledke. Za razliko od premestitev v Vojvodino so migracije v Istro prikazane kot uspeh posameznikov, ki so v novem okolju uspeli. V Istro so migrirali zaradi boljših možnosti šolanja in kasneje zaradi iskanja zaposlitve. Ker so bili v Prekmurju znani kot Romi, so utrpeli diskriminacijo pri šolanju in niso našli zaposlitve. V novem okolju pa njihovo »etnično poreklo« domnevno ni bilo splošno znano, zato so se lahko brez večjih težav vključili.

Opozorili bi radi še na dejstvo, da je v romski antropologiji pogosto citiran primer Slovenskih Romov v Italiji. Ta skupina, katere del posameznikov je pripadal dolenjskim Romom, je v italijanski, slovenski, srbski in hrvaški literaturi znana pod mnogimi imeni, med katerimi navajajo tudi Istrske Sinte in Istriani i aver Roma (Piasere 1985: 2). Slovenski Romi, po rodu iz Dolenjske, so bili okoli leta 1800 prisotni na Hrvaškem, ter v tržaški in postojnski regiji; Hudoroviči, Brajdiči in Levakoviči so potovali po celotni Istri. Teritorialno vedenje Romov se je spreminjalo, kakor so se spreminjale tudi meje. Po letu 1918, ob razpadu Avstro-ogrškega imperija, je celotni teritorij Istre pripadel Italiji, tako so meje Kraljevine Jugoslavije segale do Postojne in Tolmina. Po letu 1945 so Romi, ki so živeli v Furlaniji-Juljski krajini, odšli v Italijo, ko je bil velik del tega področja prepuščen socialistični Jugoslaviji. Od tedaj se je njihov vzorec potovanja spremenil; niso več potovali vse do Emilie-Romagne, pač pa so se gibali okoli Benetk. Možno je, da so se te skupine gibale tudi po Istri med prvo in drugo svetovno vojno (Piasere 1985: 25, 1992). Po razpoložljivih informacijah se v Istri nahajajo tudi Romi, begunci iz nekdanje Jugoslavije; prav njihove migracije bodo v naslednjih letih predmet proučevanja.

SKLEP

S pričujočim prispevkom na konferenci želimo opozoriti predvsem na sodobne teoretizacije, ki so povezane z vprašanjem migracij Romov. To so študije, ki proučujejo predvsem sodobne migracije, ki so jih spodbudile spremembe po padcu socialističnih režimov, in študije, ki so z migracijami pomensko povezane. Gre za socialno ali kulturno antropološko proučevanje teritorialnosti posameznih skupin, ki dekonstruirajo ustaljene in neproblematizirane reprezentacije Romov kot »etničnih« nomadov, ter za konceptualizacije peripatetikov in nomadizma. Poglavja iz romologije, opisujoča zgodnje migracije se vedno znova reproducirajo, in s tem prispevajo k fiksiranju imaginarija o Romih kot o nomadih. Velike avtoritete slovenske romologije niso prisluhnile različicam pripovedi o romskih migracijah v Vojvodino. S tem prispevkom smo skušali delno zapolniti to praznino in opozoriti

na razkorak med mitologijami o nomadih, ki jo oblikujejo romologi, ter etnografijo, ki to mitologijo dekonstruira. Pripovedi o migracijah so spodbudile tudi zgodbe o določenih prostorih, zato smo si pri interpretaciji te epizode iz ustne zgodovine ene od velikih družin prekmurskih Romov pomagali s koncepti iz antropologije krajine.

LITERATURA

- Bender, Barbara in Margot Winer. (ur.) 2001. *Contested landscapes: Movement, Exile and Place*. New York, Oxford: Berg.
- Berland, Joseph C. in Matt T. Salo. (ur.) 1986. *Peripatetic Peoples. Nomadic Peoples. Special Issue. Number 21/22, December*.
- Braham, Mark 1993. *The Untouchables. A Survey of the Roma People of Central and Eastern Europe. A Rapport to the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)*.
- Casimir, Michael J. 1992. *The Dimensions of Territoriality: An Introduction. V Mobility and Territoriality: Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fischers, Pastoralists and Peripatetics*, Michael J. Casimir in Aparna Rao (ur.). New York, Oxford: Berg.
- Gropper, C. Rena 1975. *Gypsies in the City. Culture Patterns and Survival*. Princeton, New Jersey: The Darwin Press.
- Gupta, Akhil in James Ferguson (ur.) 1997. *Culture, Power, Place. Exploration in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press.
- Houseman, Michael. 1994. »Etude des Tsiganes et questions d'anthropologie«. V: *Une ethnologie des Tsiganes: jeux, tours et mančges. Etudes Tsiganes – revue semestrielle*, Vol 4; 2/1994: str. 11-18.
- Lemon, Alaina 2000. *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romany Memory from Pushkin to Postsocialism*. Durham, London: Duke University Press.
- Malkki, Liisa H. 1997. *National Geographic: The Rooting of Peoples and a Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. V: Culture, Power, Place. Exploration in Critical Anthropology*, Gupta, Akhil in James Ferguson (Ur.). Durham, London: Duke University Press.
- Matras, Yaron 2001. »Romani Migrations in the Post-Communist Era: Their Historical and Political Significance«. V: *Cambridge Review of International Affairs*, Spring-summer, Vol XII, No. 2: str. 32-50.
- Mirga, Andrzej 1992. *Roma Territorial Behaviour and State Policy: The Case of the Socialist Countries of East Europe. V: Mobility and Territoriality: Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fischers, Pastoralists and Peripatetics*, Michael J. Casimir in Aparna Rao (ur.). New York, Oxford: Berg.
- Okely, Judith 1983. *The Traveller-Gypsies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Piasere, Leonardo 1985. *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale*.

- Une contribution à l'ethnologie tsigane, Paris: Etudes et documents balkaniques et Mediterraneens 8.
- Piasere, Leonardo 1992. Roma and Romá in North-East Italy: Two Types of Territorial Behaviour in the Same Larger Territory. V: Mobility and Territoriality: Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fischers, Pastoralists and Peripatetics, Michael J. Casimir in Aparna Rao (ur.). New York, Oxford: Berg.
- Piasere, Leonardo 1994. »Les Tsiganes sont-ils »bons à penser« anthropologiquement?« V: Une Ethnologie des Tsiganes. Jeux, tours et manèges. Études Tsiganes, Vol 4, Revue semestrielle, 2/1994: str. 19-38.
- Rao, Aparna 1987. The Other Nomads. Peripatetics Minorities in Cross-Cultural Perspective, Köln: Böhlau.
- Reid, Willie 1997. Scottish Gypsies/Travellers and Folklorists. V: Romani Culture and Gypsy Identity, (A Companion Volume to Gypsy Politics and Traveller Identity), Acton, Thomas and Gary Mundy (Ur.). Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Reyniers, Alain 1995a. Gypsy populations and their movements Within Central and Eastern Europe and Towards some OECD Countries. International Migration and labour market Policies, Occasional Papers No. 1, Paris: OECD.
- Reyniers, Alain 1995b. »Migrations, mouvements et identité«. V: Hommes & Migrations, No. 1188-1189, juin, juillet 1995: str. 45-51.
- Reyniers, Alain 1998. Tsigane, hereux si tu es libre, Memoire des Peuples, Paris: Editions Unesco.
- Salo, Matt. T. 2002. »Romnichels, Roaders and Travelers on the Great Plains: Peripatetic groups in the United States – Glossary of Argot, Technical and Special Terms« (priloge k neobjavljenemu članku).
- Silverman, Carol 1988. »Negotiating Gypsiness: Strategies in Context«. V: Journal of American Folklore, Vol. 100, No. 101: str. 261-275.
- Stewart, Michael 1997. The Time of the Gypsies. Colorado, Oxford: Westview Press.
- Šiftar, Vanek 1970. Cigani. Minulost v sedanjosti, Murska Sobota: Pomurska založba.
- Štrukelj, Pavla 1980. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Štrukelj, Pavla 1991. Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji. V: Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo 25, Klopčič, Vera in Sonja Novak-Lukanovič (ur.). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Štrukelj, Pavla 1999. Romska kultura (Pomen tradicionalnega etničnega izročila in pospeševanje današnjih kulturnih dejavnosti). V: Poti zaboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izziv za manjšinsko pravo, Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.). Zbornik referatov na znastvenem srečanju v Murski Soboti 11.-12. april 1997. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Tancer, Mladen 1994. Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem, Maribor: Založba Obzorja.
- Tancer, Mladen 1998. Romi v slovenskem prostoru (njihova preteklost, sedanjost

- in prihodnost). V: Zbornik seminarjev. Izobraževanje romskih staršev za dvojezično in dvoidentitetno vzgojo otrok, Maribor: Andragoški Zavod Maribor.
- Van de Port, Mattijs 1998. *Gypsies, Wars, and Others Instances of the Wild. Civilisation and its Discontents in a Serbian Town*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Willems, Wim 1997. *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*, London, Portland: Frank Cass.

SUMMARY

REPRESENTATIONS OF MIGRATIONS OF THE PREKMURJE ROMANIES THROUGH ANTHROPOLOGY: FROM PREKMURJE TO VOJVODINA AND ISTR

Alenka JANKO SPREIZER

*The contribution presents theorizations that deal with the question of migrations of Romanies within the frame of knowledge for which in the Francophone space the characteristic *études tsiganes* is valid, while in the Anglophone sphere this knowledge is named Romani studies. Within Romany studies the researches of migrations will be presented first. One of the theses of the contribution is that the traditionally oriented Romaniology has not been exceedingly dealing with this field of research, which the researchers frequently characterised as nomadism. To our opinion they were probably not dealing with migrations into detail because nomadism has mainly been interpreted as a constitutive Romany attribute not to say as romanticised Romany freedom. In the contribution we present an analytical survey of theorizations on migrations and territorial behaviour of people, above all in the frame of anthropology that dealt with Romanies; only partly we mention studies of migrations in other fields of knowledge.*

The theoretical part will present the theoretical starting-point and the contextual frame for the interpretation of representations of migrations of Romanies, which on the one side the Slovene Romaniology has developed and of which on the other the Romanies have witnessed about in interviews, collected during the anthropological field research among Romanies in Prekmurje. In the second part we will try to demonstrate at which points the Romaniology production in Slovenia is not able to explain effectively modern migrations: namely the thesis of the contribution is that Romaniology always knows in advance that Romanies are nomads and therefore considers the migrations of Romanies as a »natural fact« for which it does not waste time. This is probably why Romaniology does not collect personal witnessings, which would open new chapters in the existing interpretation of Romany migrations in the near history. The very non-consideration of Romany voices in Slovene Romaniology production is to our opinion a sign with the help of which we can diagnose the incapability of an analytical insight into actual and modern migrations, and consolidation with sedentaristic discourse on Romanies, which is as well typical for the state policy.

ISELJAVANJE NJEMAČKE NARODNE SKUPINE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ S PODRUČJA SLAVONIJE POTKRAJ DRUGOGA SVJETSKOGA RATA

VLADIMIR GEIGER

Do potkraj 1944. većina od oko 70.000 slavonskih Nijemaca privremeno je uslijed ratnih događanja evakuirana u Treći Reich. Istovremeno, otpočelo je od strane partizanskog pokreta protjerivanje preostalih Nijemaca u Slavoniji. Nakon rata nova vlast je donijela odluku o protjerivanju svih Nijemaca iz Jugoslavije. Jedan manji dio slavonskih Nijemaca odmah je protjeran u Austriju. Preostalih oko 10.000 internirano je u logore. Nakon puštanja iz logora i otvaranja granica većina ih je iselila u Austriju i Njemačku. Evakuacija pretežitog broja, zatim i protjerivanje i iseljavanje Nijemaca potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata umnogome je odredilo trajnu promjenu etničke i kulturne slike Slavonije.

1.

Tijekom Drugoga svjetskog rata vodstva njemačkih narodnih skupina na europskom jugoistoku, zarana su se suočila s činjenicom da zbivanja na ratištima i opće stanje ne omogućuju barem relativnu sigurnost života i imovine njemačkoga stanovništva. Ugroženost i nesigurnost naselja i stanovništva od strane partizanskog pokreta, razvoj i tijek rata, osnovni su uzroci iseljavanja (preseljavanja) Nijemaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tijekom vremena, zbog sve veće ugroženosti, napose njemačkih naselja i stanovništva, preseljavanje (evakuacija) Nijemaca europskog jugoistoka i NDH dobiva organizirano obilježje.

2.

Prva preseljavanja njemačkoga stanovništva u NDH bilo je iseljavanje potkraj 1941. i početkom 1942. iz najugroženijih naselja u Potkozarju, Lici, Kordunu, Banovini i sjeverozapadnoj Bosni. (Dokumentation 1961, 83E; Krnić 1966, 77; Milošević 1981, 191-192; Oberkersch 1989, 387-378; Lukač 1987, 728; Leidensweg 1991, 813-829) Preseljeni su zbog opasnosti da ne potpadnu pod vlast partizanskog pokreta, najprije na sigurnije područje zapadne Slavonije, a zatim početkom 1942. u Srijem. (Dokumentation 1961, 83E-84E; Krnić 1966, 77-78; Oberkersch 1989, 387) Zbog

sve veće ugroženosti i potrebe organiziranog preseljavanja, tijekom 1942. osnivaju se komisije i uredi za preseljavanje pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH. (Schumacher 1959, 129; Krnić 1966, 77)

Početakom 1942. dolazi do prvih iseljavanja Nijemaca iz zapadne i srednje Slavonije. Do potkraj 1942. iseljeno (preseljeno) je u Treći Reich i u istočnu Slavoniju zbog ugroženosti od partizana 162 njemačke obitelji iz kotara Đakovo, 158 iz kotara Našice i 110 iz kotara Požega. (Krnić 1966, 78; Oberkersch 1989, 424) Potkraj 1942. dolazi do preseljavanja (iseljavanja) pretežito u Treći Reich odnosno Poljsku, većine (oko 18.000) od oko 20.000 bosanskih Nijemaca, koji su bili najugroženiji djelovanjima partizanskog pokreta. (Schumacher 1959, 129-130; Dokumentation 1961, 83E-84E; Krnić 1966, 77-78; Miletić 1975, 15-16; Oberkersch 1989, 388)

Potkraj 1942. Reichsführer SS Heinrich Himmler, kao komesar za zaštitu njemačke narodnosne skupine u inozemstvu, izradio je plan o preseljenju (iseljavanju) svih Nijemaca iz NDH. Himmler je bio mišljenja da je položaj Njemačke narodne skupine u NDH zbog snažnog razvoja partizanskog pokreta sve ugroženiji. Plan je načelno odobrio i poslanik Trećeg Reicha u NDH Siegfried Kasche, ali uz napomenu da ga treba još jednom preispitati do proljeća 1943. Obrazložio je to ratnim stanjem, zahtijevnošću preseljavanja (iseljavanja) velikog broja (oko 150.000) Nijemaca u NDH, nadolazeću zimu, štetu koja bi nastala, napose velikog gubitka poljoprivrednih proizvoda. Protiv toga plana preseljavanja (iseljavanja) bilo je napose Vodstvo Njemačke narodne skupine u NDH, kao i sami Nijemci u NDH. Plan je naišao na otpor dijela nacističkog rukovodstva u Trećem Reichu i dijela rukovodstva NDH, koji su smatrali da na taj način slabi osnovna snaga u borbi protiv partizanskog pokreta u NDH. (Dokumentation 1961, 84E; Miletić 1975, 17; Milošević 1981, 204-205; Lukač 1987, 728-729; Oberkersch 1989, 389-391)

Početakom 1943. na udaru partizanskih snaga našle su se brojne skupine Nijemaca u Slavoniji. Razvoj partizanskog pokreta u Slavoniji, uzrokuje iseljavanje (manji dio) u Treći Reich ili preseljavanje (veći dio) u druga manje ugrožena područja, uglavnom istočne Slavonije i Srijema, njemačkog stanovništva najugroženijih naselja, napose iz zapadne i središnje Slavonije, koja su bila na udaru. (Krnić 1966, 78, 80; Ljubljanović 1967, 204; Oberkersch 1989, 392, 425-427; Lukač 1987, 729-730)

Prema planu trebalo je tijekom 1943. preseliti oko 23.000 Nijemaca iz zapadne Slavonije i oko 5000 iz preostalih naselja u Bosni, te preseliti sve Nijemce iz srednje Slavonije i naseliti ih u Srijemu. Do ljeta 1943. najprije su Nijemci iz zapadne Slavonije, a zatim i Bosne preseljeni u Srijem i okolicu Osijeka. Nakon toga slijedilo bi preseljavanje Nijemaca iz srednje Slavonije. Početkom travnja 1944. Ministarstvo vanjskih poslova Trećeg Reicha odobrilo je preseljavanje. (Miletić 1975, 17-18; Milošević 1981, 205; Oberkersch 1989, 397; Lukač 1987, 729)

Ove mjere zamišljene su sa njemačke strane samo kao privremena evakuacija njemačkoga stanovništva iz najugroženijih područja, a ne kao trajno preseljavanje

ili iseljavanje. (Lukač 1987, 730) Razvoj događaja prisiljava rukovodstvo njemačke narodne skupine u NDH da pripremi plan o potpunoj evakuaciji Folksdojčera. Potkraj 1943., nakon djelomičnog preseljavanja Nijemaca iz najugroženijih područja Nezavisne Države Hrvatske, vođa Njemačke narodne skupine Branimir Altgayer je pristupio izradi plana (koji je završio u veljači 1944.) za njihovu potpunu evakuaciju iz Slavonije i Srijema, koji je podržavala većina njemačkog seoskog stanovništva. (Krnić 1966, 81; Miletić 1975, 19; Oberkersch 1989, 393; Geiger 2001 a, 79; Geiger 2002, 17)

Altgayerov plan za evakuaciju Njemačke narodne skupine iz NDH je naišao na otpor napose poglavnika NDH A. Pavelića i poslanika Trećeg Reicha u Zagrebu S. Kaschea. Istovremeno Volksdeutsche Mittelstelle potvrđuje da su nacistički rukovodioci u Trećem Reichu odobrili ovaj prijedlog plana o iseljavanju. Volksdeutsche Mittelstelle je iskazao mišljenje da provedbu plana iseljavanja treba odgoditi na kraće vrijeme. (Krnić 1966, 81) Zbog sve većih žrtava među pripadnicima Njemačke narodne skupine (oko 1500 poginulih) uslijed širenja partizanskog pokreta i nezaštićenosti njemačkih naselja, i Volksdeutsche Mittelstelle je poticao ovo preseljavanje. (Milošević 1981, 211; Oberkersch 1989, 396; Lukač 1987, 730)

Kako se je iseljavanje (preseljavanje) pojačavalo, unijelo je i veliku zabunu i zabrinutost među njemačkim stanovništvom u NDH. Volksdeutsche Mittelstelle je inzistirao da se narodu objasni kako se ne radi o iseljavanju, nego o privremenom preseljavanju (evakuaciji) njemačkog civilnog stanovništva iz najugroženijih područja. (Milošević 1981, 206)

Još u prvoj polovici 1944. evakuacije su sporadične. U Slavoniji se tijekom 1944. sve intenzivnije provodilo preseljavanje njemačkoga stanovništva iz zapadne i središnje u istočnu Slavoniju i Srijem. Do kraja ožujka 1944. iz zapadne i srednje Slavonije preseljeno je u Srijem i u istočnu Slavoniju oko 20.000 Nijemaca. U travnju 1944. preseljeno je još oko 5000 Nijemaca. (Dokumentation 1961, 84E-85E; Krnić 1966, 81-83; Miletić 1975, 18; Milošević 1981, 207, 212; Oberkersch 1989, 393, 427-429)

Iseljavanje (evakuacija) njemačkoga stanovništva iz najugroženijih područja i naselja trajalo je sve do druge polovice 1944. uz velike novčane i materijalne troškove (Milošević 1981, 213; Oberkersch 1989, 397, 428-429) U Osijeku je osnovan Ured za iseljavanje (Evakuationsamt), koji je iscrpno razradio plan iseljavanja Njemačke narodne skupine i njime, uz pomoć njemačkih i hrvatskih oružanih snaga, rukovodio do kraja. (Krnić 1966, 81)

3.

Provedba posljednje etape preseljenja pripadnika Njemačke narodne skupine iz NDH, kojih je broj bio procijenjen na oko 150.000, započela je 16. rujna 1944.

dostavljanjem proglasa i naredjenja u zapečaćenoj kuverti Vodstva i Vođe Njemačke narodne skupine u NDH (Dnevno izvješće br. 101/44 – tajna naredba – A/F, Predmet: Evakuacija civilnog stanovništva). (Miletić 1975, 19-20; Kačavenda 1991, 141-145; Kühbauch 1994, 40-43; Geiger 2001a, 80-84; Geiger 2002, 17-21) Upućivane su svim mjesnim vodstvima Njemačke narodne skupine ili ovlaštenim osobama, s napomenom da se može otvoriti i primjeniti samo u slučaju lozinke »Heimatnot« (»Domovina u nevolji«). (Miletić 1975, 19; Geiger 2001a, 79; Geiger 2002, 17)

S planom evakuacije iz Srijema i Slavonije bio je, zbog tajnosti, upoznat ograničen mali broj Folksdojčera i odgovornih njemačkih predstavnika u NDH. Prema općim odredbama plana za evakuaciju, naredjenje za početak evakuacije izdaje opunomoćenik Reichsführera za NDH Gruppenführera Konstantin Kammerhofer lozinkom »Heimatnot«. S planom evakuacije najprije su poznati okružni rukovodioci Njemačke narodne skupine, njemačke policijske ustanove i redarstvene stanice. Tek zatim pristupalo bi se evakuaciji za upotrebu svih raspoloživih zaprežnih vozila. Za evakuaciju je predviđen i plan. Mjesne skupine su stvarale marševske kolone u koje su se uključivale kolone pojedinih uporišta, zatim su se ove kolone priključivale u kolone jednog okruga i od tada su činile okružnu marševsku kolonu. Osiguranje iseljeničkih kolona i zaštitu provodio je Heimatwacht (Domovinska straža). Prema planu, najprije je trebalo iseliti djecu, žene i starce. Evakuacije pripadnika Njemačke narodne skupine iz Slavonije i Srijema, kao i drugih područja jugoistočne Europe, izvedena je kako ne bi ometali vojne operacije i sebe dovodili u opasnost. Naime, evakuaciju Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije ubrzalo je primicanje ratnih djelovanja, napose nakon otvaranje srijemskog fronta. (Leidensweg 87E; Krnić 1966, 83; Miletić 1975, 19, 20-21; Scherer 1990, 25-26; Gasteiger 2002, 17)

S obzirom na povećanu uporabu transportnih sredstava za potrebe bojišnice, postojale su male mogućnosti za željeznički transport (koji je ujedino bio i nesiguran) ili prijevoz kamionima njemačkih izbjeglica. U takvim su uvjetima stvorene kolone zaprežnih vozila, koje su se, izložene raznim nedaćama (kiši, zimi, udarima zrakoplovstva i sl.), usporeno kretale na sjever. U kolonama je bilo najviše žena i djece, a zbog nastojanja da se preveze što više namirnica i ostale robe najveći je dio izbjeglica morao ići pješice. (Lukač 1987, 732; Geiger, Jurković 1993, 53; Geiger 1997, 28)

O provedbi evakuacije Njemačke narodne skupine iz NDH raspravljali su B. Altgayer i S. Kasche početkom listopada 1944. na posebnom sastanku. Zaključeno je da se evakuacija izvede po etapama, i to iz istočnog Srijema, iz zapadnog Srijema i iz okolice Osijeka. Na osnovu tih dogovora odmah je uslijedila evakuacija, kojom je rukovodio štab njemačke 2. oklopne armije. U sklopu 2. armije Štab za evakuaciju, pod zapovjedništvom potpukovnika Kizewa ustrojio je teritorijalna nadležstva čija je zadaća bila da izvršavaju njegova naredjenja po svim pitanjima važnim za evakuaciju ljudstva i materijalnih dobara. Sjedište Štaba za evakuaciju bilo je najprije u Rumi, zatim od sredine listopada u Šidu i od potkraj listopada 1944. u Vinkovcima.

Potkraj listopada 1944. ukazala se je potreba da se sve evakuacione ustanove skoncentriraju na jedno mjesto. (Miletić 1975, 20-21; Milošević 1981, 213-214; Oberkersch 1989, 432)

Slavonija i Srijem podijeljene su u tri evakuacijske zone. Za evakuaciju svake zone izdana je posebna zapovijed. Evakuacija prve zone (istočni Srijem) otpočela je 3. na 4. listopada u ponoć zapoviješću Gruppenführera K. Kammerhofera (Miletić 1975, 21; Gasteiger 2002, 17), a druge i treće zone (zapadni Srijem i istočna Slavonija, odvojene linijom Vukovar – Vinkovci – Vrpolje) 13. odnosno 22. listopada. U drugoj zoni nalazio se je stožer potpukovnika Kizewa sa sjedištem u Vinkovcima. Granice ove zone su bile: Ernestinovo (mjesto isključeno) – Vinkovci – Županja – Jaruge – Strizivojna – Stari Mikanovci – Semeljci (mjesto isključeno). U trećoj zoni nalazio se stožer Kammerhofera sa sjedištem u Osijeku. Granice su ove zone bile: Dalj – Ernestinovo – Semeljci – Stari Mikanovci – (mjesto isključeno) – Strizivojna (mjesto isključeno) – Jaruge (mjesto isključeno) – Dunav. (Miletić 1975, 21; Milošević 1981, 214-215; Oberkersch 1989, 437-438)

I ovo iseljavanje je zamišljeno kao privremena evakuacija njemačkog civilnog stanovništva iz ratnim operacijama najugroženijih područja. To nedvosmisleno navodi i Himmlerova naredba za evakuaciju od 26. listopada 1944., koja naglašava da je boravak njemačkih izbjeglica u Trećem Reichu privremen. Tako su, zasigurno, mislile i same izbjeglice, vjerujući da se sklanjaju od ratnih djelovanja na kraće vrijeme. (Janjetović 1997, 115-116)

Evakuacija je izvedena uz pomoć njemačkih oružanih snaga i uz mjestimični otpor njemačkog stanovništva. Bilo je i prisilnog iseljavanja njemačkoga stanovništva od strane vodstva Njemačke narodne skupine. (Krnić 1966, 84; Ljubljanić 1967, 204) Odluku o tome hoće li se iseliti ili ne, u mnogim slučajevima nisu donosili sami pripadnici Njemačke narodne skupine. O tome je odlučivalo rukovodstvo Njemačke narodne skupine i njemačka vojna zapovjedništva. Budući da su mnogi izjavljivali da ne žele napustiti svoj zavičaj, nadležni su poduzimali razne mjere kako bi iselili sve pripadnike Njemačke narodne skupine. Preko tiska, radija, letka i proglasa rukovodstvo Njemačke narodne skupine upozoravalo je njemačko stanovništvo na osvetu komunista i partizanskog pokreta. (Krnić 1966, 85-86; Geiger 1997, 28; Geiger 2001a, 79-80; Geiger 2002, 17)

Veliki župan Velike župe Vuka sa sjedištem u Osijeku, Ivan Asančaić, izvješćuje Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane NDH o iseljavanju Njemačke narodne skupine, 30. studenoga 1944.: »Prema podacima, kojima se raspolaže, bilo je slučajeva da su obitelji ovakovih članova Njemačke narodne skupine nasilnim putem odvedeni u Njemačku, a neke su čak odvedene kao taoci. /.../ Cjelokupno ovo izseljavanje obavljalo se je po nalogu njemačkih vojnih vlasti kao i uz njihovu pratnju.« (Geiger 2001a, 84-85; Geiger 2002, 22-23)

Tijekom listopada i studenoga 1944. najveći dio od oko 70.000 Nijemaca s

područja Slavonije napušta svoja ognjišta i organizirano odlazi u smjeru Trećeg Reicha.

Prema tajnom mjesečnom izvješću za listopad 1944. Glavnog ureda Volksdeutsche Mittelstelle, do 1. studenoga je preko 150.000 njemačkih izbjeglica sa jugoistoka prešlo granicu Trećeg Reicha. (Scherer 1990, 14) Izvješće, među ostalim, navodi i broj njemačkih izbjeglica za NDH: »/.../ Die von SS-Gruppenführer Kammerhofer und dem Volksgruppenführer Altgayer gemeldete Evakuierungsziffer von 150.000 Deutschen konnte allerdings bei näherer Betrachtung der Volksgruppe niemals erreicht werden, da die bei der Waffen-SS befindlichen Deutschen, die bereits aus Agram evakuierten und die im Heimatschutz befindlichen abzuziehen sind. Insgesamt befinden sich jetzt 90-100.000 in Bewegung.« (Scherer 1990, 16)

Do početka studenoga 1944. evakuirano je, prema njemačkim vojnim (2. oklopna armija) i diplomatski podacima (VoMi), najmanje oko 90.000 pripadnika Njemačke narodne skupine iz NDH, pretežito iz Srijema, Slavonije i Bosne. (Milošević 1981, 84; Lukač 1987, 734; Dokumentation 1961, 72E-89E)

Tajno mjesečno izvješće za studeni 1944. Glavnog ureda Volksdeutsche Mittelstelle, među ostalim, navodi da je do početka studenoga evakuirano oko 90.000 Nijemaca iz NDH (»Am 7.11. liegt über Evakuierung Kroatiens folgendes vor: rund 90.000 Deutsche sind evakuiert worden.«), procjenjujući brojnost Njemačke narodne skupine u NDH na 165.000 osoba, uključujući 28.000 Folksdojčera u Waffen-SS-u i 15.000 koji se nalaze radu u Trećem Reichu. (Scherer 1990, 35-36)

Prema podacima vodstva Njemačke narodne skupine, potkraj 1944. odnosno izvješća Veleposlanstva Trećeg Reicha u Zagrebu Ministarstvu vanjskih poslova Trećeg Reicha početkom 1945., evakuirano je oko 110.000 pripadnika Njemačke narodne skupine iz NDH (Miletić 1975, 21; Akten 1979, 623; Milošević 1981, 216; Geiger 2002, 24)

Početkom siječnja 1945. Veleposlanstvo Trećeg Reicha u Zagrebu je o tijeku evakuacije Njemačke narodne skupine u NDH izvijestilo Ministarstvo vanjskih poslova Trećeg Reicha: »Evakuierung Volksdeutscher im großen abgeschlossen. Es wurden ungefähr 110 000 Personen evakuiert. Volksgruppenführer reist nächste Woche zwecks Besichtigung der Lager und Unterkünfte der Volksdeutschen ins Reich.« (Akten 1979, 623; Oberkersch 1989, 440; Geiger 2002, 24)

Veliki župan Velike župe Vuka sa sjedištem u Osijeku, I. Asančaić, izvješćuje Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane NDH 30. studenoga 1944.: »Granična redarstvena oblast u Osijeku pod Br. Taj. 182. od 27. studenoga 1944. izvješćuje, da je od 2. studenoga 1944. nastavljeno izseljavanje pripadnika Njemačke narodne skupine, ali u manjem broju pošto je iz ovdašnjih krajeva izseljeno skoro 95% istih.« Sveukupno, prema ovom (nepotpunom) izvješću, do potkraj studenoga 1944. iseljeno je iz Slavonije, Bosanske Posavine i Zapadnog Srijema najmanje oko 85.000 pripadnika Njemačke narodne skupine. (»Ukupan broj njemačkih izbjeglica, koji su prešli preko kolnog

dravskog mosta i sa željeznicom, za cijelo ovo izseljavanje oko 60.000. osoba.- /.../ Preko Donjega Miholjca prešlo je izbjeglica oko 25.000., /.../«. (Geiger 2001a, 84-85; Geiger 2002, 22)

Prema izvješću Odjela narodnog gospodarstva Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 14. prosinca 1944.: »/.../ svi neprijateljski elementi Nijemci, Mađari, ustaše iseljavaju se sa svojih posjeda na neoslobođenom teritoriju, znajući da će taj teritorij doći uskoro pod našu vlast. To se događa naročito u istočnoj Slavoniji, u kotarima Đakovo i Osijek. Površina te napuštene zemlje povećava se iz dana u dan./.../«. (Starc 1987, 207; Geiger 2001b, 169)

Iseljavanje Njemačke narodne skupine iz NDH, počelo je, prema planu u listopadu 1944., najprije evakuacijom iz Srijema, zatim počinje i evakuacija iz Slavonije (Krnić 1966, 84), ali kako je tijek iseljavanja pokazao sa malo zakašnjenja od zamišljenog plana. Unatoč što je evakuacija bila dobro pripremljena, u provedbenom pogledu je bilo problema i teškoća. (Milošević 1981, 214-215)

Smjerovi i vrijeme evakuacije slavonskih Nijemaca bili su različiti. Evakuacija je uglavnom išla linijom Osijek - Baranja - južna Mađarska (ispred Blatnog jezera) - Austrija. (Krnić 1966, 84; Dokumentation 1961, 87E; Geiger 2001b 166) Najveći je dio slavonskih Nijemaca, nakon tri do četiri tjedna sa kraćim zadržavanjima na putu, stigao i smješten kao izbjeglice pretežito u Štajerskoj, zatim u Koruškoj, Tirolu, Bavarskoj, Švapskoj i Tiringiji. (Krnić 1966, 85; Dokumentation 1961, 85E; Oberkersch 1989, 438; Leidensweg 1991, 761; Geiger 2001b, 166)

U drugoj i trećoj zoni (zapadni Srijem i istočna Slavonija), najprije su evakuirani Cerna i Nijemci 10. listopada, zatim Mandičevac 11. listopada, Erdevik, Vrpolje, Tompojevci i Tordinci, Račinovci, Rajevo Selo i Privlaka 16. listopada, Šidski Banovci, Drenovci, Orolik i Andrijaševci-Rokovci 17. listopada, Kukujevci 18. listopada, Ilača i Vodinci 19. listopada, Vinkovačko Novo Selo 20. listopada, Berak 17. i 24. listopada (Oberkersch 1989, 437; Leidensweg 1991, 726, 728-729, 733, 737-738, 740, 745, 751-752, 755, 757-759, 775, 778), Vinkovci 22. listopada (Oberkersch 1975, 68-69; Oberkersch 1989, 437; Leidensweg 1991, 754), Sotin 23. listopada, Tovarnik 23. i 24. listopada (Leidensweg 1991, 732, 736), Ivankovo, Drenjski Slatinik i Vučevci 24. listopada (Oberkersch 1975, 222; Oberkersch 1989, 437; Leidensweg 1991, 742, 765; Zimmermann 2001, 151), Jarmina i Đakovačka Satnica 24., 25. i 26. listopada (Stader 1972, 65, 71; Oberkersch 1975, 213; Herzog, Klemm 1976, 199; Oberkersch 1989, 437, 440; Leidensweg 1991, 743, 763), Vukovar 24. i 30. listopada (Leidensweg 1991, 739), Cerić, Đakovački Selci, Tomašanci 25. listopada (Oberkersch 1989, 440; Werni, Reiber, Eder 1974, 137-138; Leidensweg 1991, 734, 764, 777), Viškovci 25. i 26. listopada (Possert 1989, 98-99; Leidensweg 1991, 777), Semeljci i Kešinci 26. listopada (Utri, Schnapper 1992, 138, 144-145; Leidensweg 1991, 776; Geiger 2001b, 166), Krndija 25. i 27. listopada (Oberkersch 1989, 440; Stolz 1987, 231-232; Leidensweg 1991, 773; Geiger 2001b, 166, 167), Mrzović 28. listopada (Leidensweg 1991, 775), Sarvaš 29., 30. i 31. listopada (Leidensweg 1991, 787; Buch 1995, 31, 33, 36), Velimirovac potkraj listopada

(Barwich 1985, 234-235; Leidensweg 1991, 791), Ernestinovo 1. studenoga. (Tisler, Aroksalasch s.a., 8) Početkom studenoga iseljavaju u većini i Nijemci iz preostalih slavonskih mjesta. Evakuacija Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije, izuzev područja Osijeka, koje je bilo samostalno evakuacijsko područje, završena je 7. studenoga 1944. (Miletić 1975, 21)

Nijemci iz zapadne i srednje Slavonije (primjerice: Veliki Bastaji, Mali Bastaji, Garčin, Špišić Bukovica, Hrastovac, Mlinska, Trnjani, Sapci, Darkovac, Kula, Poreč), koji su ranije, tijekom 1943. i 1944. djelomice ili u cijelosti preseljeni u istočnu Slavoniju i Srijem, evakuirani su zajedno sa mjestima u kojima su bili smješteni kao izbjeglice. (Kirschig 1962, 67-68; Kühbauch 1983, 230; Heppenheimer 1990, 233; Leidensweg 1991, 793-794, 796, 801-802, 806-807)

U studenome 1944. i kasnije, zbog sve veće ugroženosti od partizanskoga pokreta, iseljavaju i preostale manje skupine zapadnoslavonskih Nijemaca iz okolice Virovitice i Daruvara, koje su to ranije odbijale. (Krnić 1966, 84) Iseljavanje je djelomično nastavljeno do završetka rata.

Najorganiziranije i najpotpunije iseljavanje Njemačke narodne skupine potkraj Drugoga svjetskog rata sa jugoistoka Europe izvedeno je, iz brojnih razloga, napose zemljopisnog položaja i dobre provedbe plana evakuacije, te brzog razvoja ratnih događaja, iz Srijema i Slavonije. (Lukač 1987, 732) Razlog da evakuacija Nijemaca drugih područja europskoga jugoistoka (primjerice: Bačka i Banat) nije sprovedena do kraja jest stoga što su njemački politički i vojni krugovi smatrali da će rasplet ratnog stanja uslijediti znatno kasnije, te je i naređenje za evakuaciju stiglo sa zakašnjenjem i iseljavanje je provedeno nepotpuno. Tek 10. listopada 1944. stigla je potvrda iz Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha da mogu prihvatiti 215.000 Nijemaca s jugoistoka. Bojišnica se je brzo primicala. U takvom stanju u Trećem Reichu je 28. listopada donesena odluka da se prihvati još 254.000 izbjeglica s jugoistoka. (Geiger, Jurković 1993, 52-53; Geiger 1997, 28)

4.

Iseljavanjem Njemačke narodne skupine iz Slavonije, kao i ostalih dijelova NDH, bili su obuhvaćeni samo oni Nijemci koji su živjeli na područjima koja nisu bila pod vlašću ili kontrolom partizanskoga pokreta. Na tim područjima pod vlašću ili kontrolom partizanskoga pokreta, zbog ranijih preseljavanja do potkraj 1944., ostalo je malo Nijemaca.

Ravnopravnost i manjinska prava, na osnovu odluka Drugoga zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29. studenoga 1943. zajamčena su i njemačkoj manjini. Partizanski pokret u Slavoniji je o tome u proljeće 1944. njemačkoj manjini uputio i proglas na njemačkome jeziku (»Die Beschlüsse der II. Tagung des AVNOJ und die deutsche Minderheit in Kroatien«). Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske na Trećem zasjedanju

početkom svibnja 1944. zajamčilo je nacionalnim manjinama u Hrvatskoj sva prava na nacionalni život, jednakost i ravnopravnost pred zakonom. (Geiger 2002, 25)

Unatoč svemu, potkraj 1944. i početkom 1945. počinje od strane partizanskog pokreta i novouspostavljenih vlasti i protjerivanje preostalih pripadnika Njemačke narodne skupine u Slavoniji. Tome je napose pridonijela i odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. («Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile») koja je pripadnike njemačke manjine proglasila kolektivnim krivcima.

Ostali su malom Nijemci koji se nisu smatrali odgovornima za zbivanja u tijeku rata, očekujući da će se nastupom mira vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina. Većina nije ni mogla pretpostavljati kako bi im se u nadolazećim vremenima mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje.

Žrtve kolektivne odmazde nisu bili Nijemci koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u partizanskoj borbi ili bar njezino potpomaganje. Od oduzimanja imovine i protjerivanja (repatrijacije) i interniranja u logore bili su izuzeti oni pojedinci njemačkog prezimena koji su uspjeli dokazati da se nisu iskazivali Nijemcima. Pošteđeni su bili, Nijemci iz mješovitih brakova. Također, i oni koji su bili državljani neutralnih zemalja, ako njihovo držanje za vrijeme rata nije procijenjeno kao neprijateljsko.

O stanju u Slavoniji, o Nijemcima koji su otišli, njihovoj imovini, kao i onim malobrojnim koji su ostali, svjedoči niz dokumenata i izvješća općinskih, kotarskih, okružnih i oblasnih komiteta Komunističke partije i Narodno oslobodilačkih odbora potkraj 1944. i početkom 1945.

Primjerice, političko izvješće Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske Đakovo od 1. prosinca 1944. ističe: »/.../ bio je problem istjerati neprijateljske familije Nijemaca i ustaša, što je već do sada skoro u potpunosti učinjeno. Narod je to gledao nejasno i zauzimao pomirljiv stav, ali kad smo im objasnili razumjeli su /.../«. (Geiger 2001b, 168) Izvješće Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Slavonski Brod o političkoj situaciji od 2. prosinca 1944. navodi: »U izgonu Nijemaca sa našeg okruga moglo se primjetiti i da je dobar dio od njih sa veseljem odlazio, dočim iz nekih sela na djakovačkom kotaru kao na pr. iz sela Kešinaca i Gašinaca nisu htjeli da se odazovu na poziv da idu u Njemačku, već naprotiv stalno su bježali pred gestapovcima i skrivali se samo da ne idu u Njemačku. Ovih dana smo istjerali švabe iz sela Gašinaca, te kada smo im mi pokupili spregu i ostalo bili su upućeni u Đakovo, međjutim drugi dan isti su se vratili i izjavljuju, da radije vole poginuti u svojoj kući nego da idu u Njemačku, ali i pored toga mi smo nastavili sa njihovim izgonom bez obzira htjeli oni ići ili ne.« (Geiger 2001b, 169)

Potkraj rata, u proljeće 1945., u Slavoniji su zemljišne površine bez vlasnika i obrađivača prilično velike. Najvećim dijelom bili su to njemački posjedi. Najviše su posjeda napustili Nijemci u istočnoj Slavoniji (kotari: Đakovo, Osijek, Valpovo,

Vinkovci, Vukovar), ukupno 6 162 posjeda s 49.172 ha. (Maticka 1990, 29; Geiger 2001b, 169)

Nakon završetka rata nova komunistička vlast je donijela i konačnu odluku o iseljenju, odnosno protjerivanju svih Nijemaca iz Jugoslavije u Njemačku. Komunističke vlasti u Jugoslaviji namjeravale su što više Nijemaca protjerati iz zemlje. Pripadnike njemačke manjine nisu više smatrali državljanima Jugoslavije, i zauzele su stav o zabrani povratka izbjeglih i protjeranih Nijemaca iz Jugoslavije. (Geiger 2002, 33) To je najjednostavnije otvaralo mogućnost radikalne promjene vlasničkih odnosa i etničke slike, napose Banata, Bačke, Baranje, Slavonije i Srijema.

Predsjedništvo Ministarskog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije, Beograd, izvestilo je 11. lipnja 1945.: »Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granice Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi.« O tome je, iznoseći detaljne upute, »Zemaljska komisija za repatriaciju Nijemaca« pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne države Hrvatske, Zagreb, 7. srpnja 1945. izvjestila oblasne i okružne Narodne odbore. (Geiger 2002, 32)

Malobrojni Nijemci preostali u Slavoniji, internirani su u sabirne i radne logore. Jedan dio slavonskih Nijemaca odmah je protjeran u Austriju. Preostalih, najmanje oko 10.000 slavonskih Nijemaca ostalo je, nakon zatvaranja austrijske granice i prestanka primanja prognanika iz Jugoslavije u ljeto 1945., internirano u logore. Većina ih je nakon puštanja iz logora i otvaranja granica iselila, tijekom pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća, u Austriju i Njemačku.

5.

Iseljavanje pripadnika Njemačke narodne skupine iz Slavonije, najprije evakuacija pretežitog broja, zatim i protjerivanje preostalih Nijemaca potkraj Drugoga svjetskog rata i neposredno poslije završetka rata, te iseljavanje malobrojnih preostalih slavonskih Nijemaca koje je uslijedilo, umnogome je odredilo trajnu promjenu etničke i kulturne slike Slavonije.

LITERATURA

- (Akten 1979) = Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945 aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes, Serie E: 1941 – 1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1979.
- (Barwich 1985) = Barwich Leopold Karl, Menschen zwischen Welten. Heimatbuch Welimirowatz. Zur Erinnerung an unser deutsches Dorf in Slawonien, Reutlingen, 1985.

- (Buch 1995) = Buch Franz, Sarwasch-Hirschfeld. Ein Dorf im bewegung, Heimatortsgemeinschaft Sarwasch -Hirschfeld, Karlsruhe, 1995.
- (Dokumentation 1961) = Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Düsseldorf, 1961.
- (Gasteiger 2002) = Gasteiger Ferdinand, Eine reibungslose operation. Die Evakuierung der Kroatiendeutschen im Herbst 1944, Der Donauschwabe, Jg. 52, Nr. 1, Aalen, 13. Januar 2002., str. 17.
- (Geiger 1997) = Geiger Vladimir, Nestanak Folksdojčera, Nova Stvarnost, Zagreb, 1997.
- (Geiger 2001a) = Geiger Vladimir, »Heimatnot« / »Domovina u nevolji«, Republika Hrvatska, god. XLX, br. 208, Hrvatska republikanska zajednica, Zagreb, 2001., str. 79.-86.
- (Geiger 2001b) = Geiger Vladimir, Nijemci u Đakovu i Đakovštini, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 2001.
- (Geiger 2002) = Geiger Vladimir, Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 2002.
- (Geiger, Jurković 1993) = Geiger Vladimir, Jurković Ivan, Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji, Njema ka narodnosna zajednica / Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1993.
- (Heppenheimer 1990) = Heppenheimer Heinrich, Klein – Bastei. Heimatbuch eines deutschen Dorfes in Slawonien – Kroatien, Oswald Hartmann Verlag, Sersheim, 1990.
- (Herzog, Klemm 1976) = Herzog Johann, Klemm Stefan, Heimatbuch der Donauschwaben aus Jarmina -Jahrmein, Heimatausschuß Jarmina, Wien/Bad Wurzbach, 1976.
- (Janjetović 1997) = Janjetović Zoran, Odlazak vojvodanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje, Tokovi istorije, br. 3-4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1997., str. 111.-117.
- (Kačavenda 1991) = Kačavenda Petar, Nemci u Jugoslaviji 1918-1945, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1991.
- (Kirschig 1962) = Kirschig Adolf, Kula –Poretsch. Die Deutschen im Poschegaer Kessel, Pannonia-Verlag, Freilassing, 1962.
- (Krnić 1966) = Krnić Zdravko, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, Zbornik, 4, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1966., str. 73.-88.
- (Kühbauch 1983) = Kühbauch Friedrich, Unvergessene Heimat Lowas (Lewa, Lovász, Lovas). Aus der Geschichte einer donauschwäbischen Dorfgemeinschaft in Syrmien, Heimatortsgemeinschaft Lowas, Tübingen, 1983.

- (Kühbauch 1994) = Kühbauch Friedrich, Kennwort »Heimatnot«. Vor 50 Jahren befahl Volksgruppenführer Branimir Altgayer die Evakuierung der volksdeutschen Bevölkerung aus Kroatien, Donauschwaben Kalender 1995, Donauschwäbischer Heimatverlag, Aalen, 1994., str. 40.- 43.
- (Leidensweg 1991) = Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, Donauschwäbische Kulturstiftung, München / Sindelfingen, 1991.
- (Lukač 1987) = Lukač Dušan, Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope, III, 1941 – 1945, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987.
- (Ljubljanović 1967) = Ljubljanović Srećko, Slavonija kao područje migracija stanovništva u vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Slavonija u narodnooslobodilačkoj borbi, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1967., str. 199.-208.
- (Maticka 1990) = Maticka Marijan, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., Školska knjiga / Stvarnost, Zagreb, 1990.
- (Miletić 1975) = Miletić Antun, Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942-1944. godine, Zbornik, 12, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1975., str. 15.-22.
- (Milošević 1981) = Milošević Slobodan D., Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945. godine, IRO Narodna knjiga / Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1981.
- (Oberkersch 1975) = Oberkersch Valentin, Heimatbuch der Deutschen aus Vinkovci und Umgebung, Biberach, 1975.
- (Oberkersch 1989) = Oberkersch Valentin, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa, Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart, 1989.
- (Possert 1989) = Possert Johann, Viškovci Heimatbuch. Zur Erinnerung an ein kleines Bauerndorf, Eigenverlag, Lieboch, 1989.
- (Scherer 1990) = Scherer Anton, Unbekannte SS-Geheimberichte über die Evakuierung der Südostdeutschen im Oktober und im November 1944 sowie über die politische Lage in Rumänien, Ungarn, der Slowakei, im Serbischen Banat und im »Unabhängigen Staat Kroatien«, Donauschwäbisches Bibliographisches Archiv, Danubio-Suevia 2, Graz, 1990.
- (Schumacher 1959) = Schumacher Ludwig, Vertreibungsverluste der Deutschen in Jugoslawien im Spiegel der Statistik, Jahrbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Volkskalender 1960, Landsmannschaft der Deutschen aus Jugoslawien-Bundesverband E. V., Stuttgart, 1960., str. 113.-144.
- (Stader 1972) = Stader Stefan, Heimatbuch Satnitz - Djakova ka Satnica. Eine gemischtsprachige Gemeinde in Slawonien/Jugoslawien, /Selbstverlag/, Kaiserslautern, 1972.
- (Starc 1987) = Starc Artur, Iz dnevnika: O boravku u Slavoniji 1945. godine,

- Slavonski povijesni zbornik, 24/1-2, Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1987., str.183.-216.
- (Stolz 1987) = Stolz Matthias, Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht, Komitee der Heimatortsgemeinschaft Krndija, Graz, 1987.
- (Tisler, Aroksalasch s.a.) = Tisler Hans, Aroksalasch Sepp, Ernestinovo »Ernestin« Kreis Essegg (Osijek). Eine donauschwäbische Siedlung Slavoniens (Kroatien-Jugoslavien) 1865-1944-1990, s.l., s.a.
- (Utri, Schnapper 1992) = Utri Anton, Schnapper Johann, Heimatbuch Semelzi und Keschinzi. Zur Erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer, Komitee der Heimatortsgemeinschaften Semelzi und Keschinzi, Eigenverlag, Graz – Linz, 1992.
- (Werni, Reiber, Eder 1974) = Werni Josef, Reiber Konrad, Eder Josef, Heimatbuch Tomaschanzi - Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Donauschwäbische Beiträge, Ruit bei Stuttgart, 1974.
- (Zimmermann 2001) = Zimmermann Wilhelm Andreas, Dorfchronik Wutschewzi 1850 – 1945, Selbstverlag, Grünstadt, 2001.

SUMMARY

EMIGRATION OF THE GERMAN NATIONAL GROUP IN THE NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA (The Independent State of Croatia) FROM THE TERRITORY OF SLAVONIA TOWARDS THE END OF WORLD WAR II

Vladimir GEIGER

Towards the end of 1944 the majority of the approximately 150.000 members of the German national group in the Nezavisna država Hrvatska emigrates and on an organized basis leaves in the direction of the Third Reich. That emigration has been conceived as a temporary evacuation of the German civil population from the areas most threatened by war operations. According to data of the leadership of the German national community, approximately 110.000 members of the German national group have been evacuated from the NDH. Towards the end of November 1944 at least 85.000 members of the German national community were moved from Slavonia, Bosanska Posavina and Zapadni Srijem. In October and November 1944 the majority of approximately 70.000 Germans from the territory of Slavonia were moved and settled as refugees, predominantly in Styria.

At the same time, from the end of the year 1944 to the beginning of 1945, the exiling of the rest of members of the German community in Slavonia began from the side of the National liberation army, the Partisan detachments of Croatia (of Yugoslavia), and from the Partisan movement of the newly established authorities, from regions that were under their administration.

After the end of the war the new communist government brought a final decision on

deportation of all Germans from Yugoslavia to Germany. The few Germans that remained in Slavonia were interned to camps. A part of the Slavonian Germans were immediately banished to Austria. The rest, at least 10.000 of the Slavonian Germans remained; after the closing of the Austrian border, and after the cessation of receiving refugees from Yugoslavia, they were interned to camps. The majority of them left for Austria and Germany after they have been left from the camps and after the opening of the borders.

The exile of members of the German national group from Slavonia, first the evacuation of the majority of them, and after that the banishing of the remaining Germans towards the end of World War II and immediately after the end of the war, deportations of the few remaining Slavonian Germans that followed, in many ways determined a permanent change of ethnic and cultural image of Slavonia.

SITUACIJA KOROŠKIH SLOVENCEV IN VPLIV
NARODNIH SKUPNOSTI NA PODEŽELJE
PRIMERJAVA MED PODEŽELSKIMI NARODNIMI
MANJŠINAMI
PRIMER KOROŠKIH SLOVENCEV IN MADŽAROV V PREKMURJU

IGOR ROBLEK

UVOD

Vloga in funkcija narodnih skupnosti na podeželju se je spremenila. Konec osemdesetih let je prišlo do propada komunističnega sistema v vzhodni Evropi, v začetku devetdesetih let je razpadla še Jugoslavija. Z rojstvom samostojne države, Republike Slovenije, je v osrednjem območju prostora Alpe-Jadran prišlo do velikih sprememb na političnem področju. Posebnost Slovenije je, da v vsaki izmed sosednih držav živi avtohtona slovenska narodna skupnost. V Sloveniji sami živita dve avtohtoni narodni skupnosti – Madžari na območju Prekmurja, Italijani na območju slovenske obale. Že v SFRJ sta obe narodni skupnosti imeli zakonsko zaščitene pravice, to dobro manjšinsko zaščito pa je prevzela tudi samostojna Slovenija. Tako je po en predstavnik madžarske in italijanske narodne skupnosti zastopan v Državnem zboru Republike Slovenije kot najvišjem zakonodajnem telesu. Prav tako imata obe manjšini na lokalni ravni po zakonu zagotovljene manjšinske pravice, kot so to dvojezični napisi, dvojezičen pouk v šolah, dvojezična medijska oskrba.

Primerjati narodne skupnosti med sabo je zelo težavno. Kljub temu je primerjava med narodnimi skupnostmi potrebna in koristna. Obravnavani prostor je bil skozi dolgo časa v okviru Avstroogrske monarhije, južna Koroška je pripadala avstrijskemu, Prekmurje pa madžarskemu delu. Obe manjšini poseljujeta obmejno območje in mejita na državo matičnega naroda. Na začetku 21. stoletja sta podeželje in narodni skupnosti ter večinski narodi, ki poseljujejo to podeželje, pred velikimi izzivi. Evropska integracija, pristop Avstrije k EU leta 1995 in pričakovani pristop Slovenije ter napredujoča globalizacija vse in še posebej narodne skupnosti postavljajo pred nove izzive. Združujoča se Evropa ponuja velike možnosti v vse bolj intenzivnem čezmejnem sodelovanju, ki se jih lahko izkoristi samo tedaj, če bo ostalo podeželje poseljeno in gospodarsko vitalno tudi v prihodnje. Čez nekaj let se bo dejansko opazilo, če so narodne skupnosti našle pravilne odgovore na izzive časa.

Cilj kratke razprave je nakazati in dokazati vpliv narodnih skupnosti na prostor, še posebno prikazati njihovo funkcionalnost pri čezmejnem sodelovanju. Pri tem avtor primerja dve številčno in po poselitvenem prostoru podobni manjšini – koroške Slovence in Madžare v Prekmurju.

PREDSTAVITEV IN PRIMERJAVA OBEH OBMOČIJ

Obe območji sta v državnem povprečju gospodarsko slabše razviti. Tako južna Koroška kot tudi Prekmurje imata gospodarske probleme in sta zato potrebni in v zadnjih letih že deležni (predvsem južna Koroška) posebnih pomoči s strani države in Evropske unije (EU). Pomembni gospodarski panogi sta kmetijstvo in gozdarstvo, čeprav je trenutno le še majhen del prebivalstva zaposlen v tem sektorju. Kljub temu imata kmetijstvo in gozdarstvo velik pomen predvsem za ohranitev kulturne krajine in s tem tudi za ohranitev podeželja kot življenjskega in gospodarskega prostora. Močna povezanost prebivalcev z zemljo je dokaz visoke zasidranosti v tem prostoru. Kljub temu, da imata območji navidez veliko skupnega, ju tudi veliko ločuje. Največja diferenciacija tega območja se je zgodila po letu 1945. Avstrija je v prvih povojnih letih začela z masivno industrializacijo podeželja. V času gospodarske rasti in izboljšanja življenjskega standarda se je tudi na podeželju marsikaj spremenilo.

Slovenija je po drugi svetovni vojni postala del komunističnega političnega sistema. V času socializma (socialističnega samoupravljanja) ni bila v toliki meri pomembna podjetnost posameznika, bolj pomembna je bila prilagodljivost političnemu režimu. V sedemdesetih letih in tudi pozneje so se začeli uvajati razni instrumenti regionalne politike, ki pa iz današnjega vidika niso bili dobro izgrajeni in zato tudi ne dovolj uspešni. Samostojna Slovenija je začela uvajati nove instrumente regionalne politike in razvoja, ki so v glavnem v povezavi s celotnim predpristopnim procesom. Hkrati je Slovenija tudi na institucionalni ravni začela z uvajanjem novih institucij in organizacijskih oblik.

Območji združuje

- obmejna lega/obmejnost,
- slaba gospodarska razvitost v državnem in vseevropskem merilu,
- nadpovprečna vloga kmetijstva in gozdarstva v strukturi zaposlenih,
- propadajoča industrijska podjetja – enostranska odvisnost od posameznih podjetij z velikim številom zaposlenih,
  - razmeroma dobro razvit turizem,
  - narodna skupnost v večini občin na etnično mešanem območju številčno ne predstavlja večine.

Območji ločuje

- naravne geografske razmere (gorski svet),
- nekaj desetletij različnega političnega sistema,
- funkcija centra (Celovec je administrativni center zvezne dežele, Murska Sobota nima posebne vloge kot center).

PREDSTAVITEV NARODNIH SKUPNOSTI

Koroški Slovenci

Do konca prve svetovne vojne Slovenci niso bili narodna skupnost, ampak so kot pripadniki slovenskega naroda bili del habsburške monarhije. O slovenski narodni skupnosti v Avstriji se dejansko lahko govori po koncu prve svetovne vojne. Na Koroškem je bil 10. oktobra 1920 plebiscit, pri katerem se je tedaj skupaj 59,04% prebivalcev na južnem Koroškem opredelilo za obstoj tega ozemlja pod Avstrijo. Po letu 1920 se je začelo sistematično krčenje pravic narodnih skupnosti, ki se je nadaljevalo skozi vso novejšo zgodovino. Nemški nacionalisti so odstranili dvojezične krajevne napise, preprečevali slovenske prireditve itn. V letih med 1925 in 1930 so bili pogovori o delni kulturni avtonomiji narodne skupnosti (predlagal jo je Karl Renner), le-ta se potem ni uresničila.

Drugi zgodovinski datum, ki je negativno vplival na Slovence na Koroškem, je 13. 3. 1938, ko je bila Avstrija priključena nacistični Nemčiji. Leta 1941 so bile po napadu na Jugoslavijo prepovedane vse slovenske politične organizacije, leto zatem se je začelo prisilno izseljevanje slovenskega prebivalstva v nemška taborišča. Vse skupaj je leta 1942 bilo izseljenih skupaj več kot 1.000 koroških Slovencev. Po prepovedi vseh organizacij in celotnega kulturnega življenja koroških Slovencev so se le-ti po večini odločili za oborožen upor proti nacistični strahovladi. Oborožen upor v obliki partizanstva je tako bil po koncu vojne dobrodošel pozitiven argument za pridobitev neodvisnosti in samostojnosti Avstrije. Po drugi svetovni vojni je bilo v 62 tedanjih koroških občinah uvedeno obvezno dvojezično šolstvo na celotnem območju. V Avstrijski državni pogodbi (ADP), ki je bila podpisana maja 1955, je slovenska narodna skupnost po členu 7 dobila posebne pravice. Po tej pogodbi imajo Slovenci na Koroškem in Štajerskem pravico do šolanja v materinščini, pravico do uporabe jezika na sodišču in do topografskih napisov itd. Po členu 7 je prepovedano delovanje organizacij, ki bi hotele odvzeti prebivalstvu te pravice.

Politično zastopstvo

Politično se koroški Slovenci organizirajo v dveh osrednjih organizacijah:

- (1) Narodni svet koroških Slovencev (NSKS) in
- (2) Zveza slovenskih organizacij (ZSO).

Glavni cilj obeh osrednjih organizacij je zastopati slovensko narodno skupnost in njihove želje napram koroški deželni vladi, vladi Republike Avstrije in Republike Slovenije. Vloga osrednjih organizacij se je spremenila in danes je predvsem zelo močno osredotočena na politična pogajanja glede priznavanja pravic koroškim Slovincem in na sodelovanje (predvsem čezmejno) z državo matičnega naroda (ROBLEK, 2000).

Pri volitvah na občinski ravni slovenska narodna skupnost samostojno kandidira kot politična stranka Enotna lista (EL) in druge samostojne liste, pri čemer doseže skupno nekaj nad 5.000 glasov. Edino politično telo, v katerem so koroški Slovenci

zastopani enakopravno, je kmetijska zbornica, v kateri imamo dva zastopnika (VOUK, 1997).

Politično zastopanje interesov narodne skupnosti je večplastno. V zgodovini je manjšina pogostokrat zaradi različnih političnih mnenj bila žrtev političnih iger večinskih strank. Z ustanovitvijo KOKS (Koordinacijskega odbora koroških Slovencev) prvič po dolgem času koroški Slovenci znova nastopajo enotno in tako predstavljajo konstruktivnega in resnega pogajalca. Kot zelo pozitivno pobudo lahko označimo tudi ustanovitev AACC (Alpe-jadranskega centra za čezmejno sodelovanje) leta 2000, ki zasleduje krepitev čezmejnega sodelovanja in vključitev narodne skupnosti v to sodelovanje. V tem društvu so zastopani pripadniki narodne skupnosti in večinskega naroda. Oboje povezuje želja po kremitvi čezmejnega sodelovanja.

Kulturne organizacije in gospodarstvo

Kulturno življenje slovenske narodne skupnosti je zelo razvejano in bogato. Podprto in organizirano je na ravni narodne skupnosti kot celote v dveh osrednjih organizacijah:

- (1) Krščanska kulturna zveza (KKZ) in
- (2) Slovenska prosvetna zveza (SPZ).

Največji problem kulturnih organizacij je ohranjanje številnih nalog in obveznosti, ki jih imajo predvsem lokalna društva.

Gospodarstvo narodne skupnosti in celotnega južnokoroškega prostora je šibko razvito in predstavlja velik problem za ohranitev vitalnosti in konkurenčnosti južne Koroške. Pred nekaj več kot desetletjem se je z ustanovitvijo Slovenske gospodarske zveze (SGZ) vzpostavila zastopniška organizacija za podporo gospodarstvu.

Sedanji položaj

Člen 7 ADP pogostokrat imenujejo Magno Charto zaščite slovenske narodne skupnosti. Kot odgovor na določila, zapisana v členu 7 ADP, so leta 1972 začeli postavljati dvojezične topografske napise (na podlagi sklepa avstrijskega parlamenta). Nemški nacionalisti so potem v hujskaških akcijah te napise spet odstranili. Avstrijski državni zbor je leta 1976 zato sprejel zakon o narodnih skupinah, ki je določal postavitev dvojezičnih krajevnih napisov v občinah z več kot 25% deležem slovensko govorečega prebivalstva. Niti to določilo se ni docela uresničilo (namesto predpisanih in določenih 91 tabel jih je postavljenih 73). Zadnja leta so se začele odprte razprave o novelizaciji zakona in določil za zaščito slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Posamezniki iz vrst slovenske narodne skupnosti so potem šli pred ustavno sodišče, ki jim je v večini primerov tudi potrdilo pravice. Ustavno sodišče je 13. 12. 2001 razveljalo tudi zakon o narodnih skupinah v delu, kjer govori o dvojezični topografiji in 25%-odstotni klavzuli. Nato se je na Koroškem ponovno začela odprta in odkrita gonja proti pripadnikom narodnih skupnosti. Nekateri so to gonjo poimenovali tudi drugi »Ortstafelsturm«.

Kljub temu je na drugi strani treba omeniti velik napredek na določenih

področjih, kot npr. razširitev dvojezičnega pouka na četrto šolsko stopnjo, podpora celodnevni slovenski radijski sporedi »Radio dva«, podpora dvo- in večjezičnim otroškim vrtcem itd. Kljub vidnim in za narodno skupnost tudi občutnim spremembam so še odprta nekatera vprašanja. Rešitev teh vprašanj ne bo možna s trmastim vztrajanjem na določenih pozicijah, ampak s konsenzualno pripravljenostjo za njihovo reševanje.

Madžarska narodna skupnost

Območje avtohtone poselitve madžarske narodne skupnosti obsega ozek pas ob slovensko-madžarski meji. Poselitveno območje, ki ga sestavlja severni (manjši) in južni (večji) del, zajema skupno pet občin in se je do danes ohranilo kot relativno strnjeno območje, pri čemer v severnem delu predstavlja manjšina skoraj dve tretjini prebivalstva, v južnem pa slabo polovico (Zupančič 1999, str. 25f). Zaradi selitvenih procesov, ki so se začeli predvsem po letu 1960, se je del pripadnikov preselil tudi na druga območja oz. v večja slovenska mesta (npr. v Ljubljano in Maribor). V strnjem poselitvenem območju je narodna skupnost štela približno polovico prebivalstva, pri čemer so dobra tretjina Slovenci, preostali pa pripadniki drugih narodnih skupnosti.

Demografski razvoj manjšine je neugoden, število prebivalcev je skozi vsa leta nazadovalo. Gospodarsko slabo razvito Prekmurje pripadnikom narodne skupnosti ne ponuja dovolj delovnih mest in tako (predvsem bolj izobraženi) ne najdejo zaposlitve na avtohtonem območju, zato se določen del prebivalstva odseli. Vzrok postopnega zmanjšanja števila pripadnikov narodne skupnosti je poleg smrtnosti treba iskati v manjši rodnosti tega dela prebivalstva.

Prekmurje in posebej poselitveno območje narodne skupnosti sodi med najbolj problematična območja v Sloveniji. Zaradi slabše razvitosti je to območje že v prejšnjih letih dobivalo določene podpore. Prvi načrti regionalnega razvoja so predvidevali zaposlovanje prebivalstva v manjšinskih občinah. Velik del prebivalcev je bil zaradi pomanjkanja delovnih mest deloma bil prisiljen k tudi delu v tujini.

Posebne pravice narodnih skupnosti

Narodni skupnosti (madžarska in italijanska) sta omenjeni in zaščiteni po Ustavi Republike Slovenije. Pravice narodne skupnosti se lahko razdelijo na več kategorij:

1. sklop temeljnih posebnih pravic,
2. sklop kompenzacijskih pravic,
3. sklop pravic iz soodločanja pripadnikov narodnih skupnosti.

Madžarska narodna skupnost ima pravico do uporabe madžarskega jezika v zasebnem in javnem življenju. Najmanj težav naj bi bilo pri javnem komuniciranju državnih in lokalnih administracijskih ustanov. Zelo jasne so določbe glede uporabe dvojezične topografije in manjšinskega jezika kot uradnega jezika. Dvojezični topografski napisi so določeni po občinskem statutu, po katerem se zadevne občine obvezujejo, da bodo na občinskem območju uredile dvojezično topografijo. Na

narodnostno mešanem območju je predpisana tudi izdaja dvojezičnih dokumentov – potnih listov in drugih dokumentov.

Poleg družine je šola drugi najpomembnejši faktor socializacije pripadnikov narodnih skupnosti. Vloga šolskega sistema je vsaj trojna: pripadnikom narodnih skupnosti mora nuditi dovolj splošnega in specializiranega znanja, nadalje jim mora nuditi možnosti za interiorizacijo jezikovnih in kulturnih vrednot narodne skupnosti (prostovoljno izrekanje za člana narodnih skupnosti), šolski sistem mora posredovati vrednote strpnosti, tolerance in sprejemanja drugačnosti na narodnostno mešanem območju.

Poleg šolskega sistema je zelo pomembna tudi informiranost pripadnikov narodne skupnosti v jeziku manjšine. To se zagotavlja z dvojezičnimi radijskimi in televizijskimi oddajami ter s časopisi in drugimi revijami. Na ravni manjšinskih organizacij ima madžarska narodna skupnost svojo organizacijo – »Zavod za kulturo madžarske narodne skupnosti«, ki koordinira in usmerja delo 22 kulturnih društev narodne skupnosti. Politične pravice narodne skupnosti so dobro urejene. Tako ima narodna skupnost zagotovljenega predstavnika v Državnem zboru in predstavnike v občinskih svetih, ki jih pripadniki manjšine sami izvolijo.

V času evropskih integracijskih procesov so posebnega pomena intenzivni stiki z državo matičnega naroda. Ti stiki so se po padcu komunističnega sistema močno okrepili. Čezmejno sodelovanje je v zadnjih letih dobro napredovalo, tudi ob pomoči EU. (Zupančič 1999, str. 54).

Poleg finančne podpore s strani države matičnega naroda obstaja tudi intenzivna materialna pomoč v obliki uporabe učbenikov itd.

Gospodarski položaj madžarske narodne skupnosti

Gospodarski položaj celotnega Prekmurja je slab. Še slabša je situacija na narodnostno mešanem območju. V pripravljalnem programu za izboljšanje razvitosti celotnega območja in s tem izboljšanje življenjske kakovosti na tem območju bo potrebno čimprej vzpostaviti boljše podporno mrežo (Razvojni center Lendava 2000, str. 101f). Med glavne spodbude, ki jih je potrebno podpirati s strani države, spadajo:

- celovit in trajnosten razvoj naj postane prioriteta celotne države,
- država naj prevzame večje finančno breme pri vlaganjih v infrastrukturo,
- vzpodbujanje podjetniških pobud in inovacij na tem področju,
- uvajanje sistema za šolanje prebivalcev na narodnostno mešanem območju z dodatnimi državnimi sredstvi,
- ustvarjanje pozitivne atmosfere za podjetniške pobude in krepitev povezovanja in sodelovanja,
- dodeljevanje določenih nepovratnih sredstev.

Vsa leta po drugi svetovni vojni je bila gospodarska rast na tem območju bistveno manjša kot v gospodarsko bolj razvitih območjih Republike Slovenije. Država je z naselitvijo velikih industrijskih obratov poskušala izboljšati gospodarski položaj.

To jim je v končni obliki le delno uspelo, kajti po osamosvojitvi je večina podjetij, v katerih so seveda bili zaposleni tudi pripadniki narodne skupnosti, zašla v večjo krizo. Ta podjetja so medtem izgubila več kot polovico delovnih mest (predvsem tudi zaradi izgube celotnega jugoslovanskega trga). V zadnjih letih so se potem močno koncentrirali tudi na pospeševanje majhnih in srednje velikih podjetij ter kmetijstva in gozdarstva. Dodano je ena izmed glavnih prioritet pri regionalnem razvoju podpora trajnostnim konceptom na področju okolju prijaznega kmetijstva in turizma. Možnosti za razvoj narodne skupnosti obstajajo predvsem tudi na področju čezmejnega sodelovanja (poznavanje jezika je velika prednost).

PRIMERJAVA GOSPODARSKE STRUKTURE JUŽNE KOROŠKE IN PREKMURJA

V EU se vse regije opredeljujejo kot statistične regije. Statistična klasifikacija NUTS ali SKTE (Statistična klasifikacija teritorialnih enot) je podlaga dodelitve finančnih virov iz strukturnih skladov. Prav ti finančni viri iz strukturnih skladov so za razvoj podeželja velikega pomena.

Gospodarska moč južne Koroške in Prekmurja

Regija	BDP v primerjavi z EU (Indeks EU=100)	BDP v primerjavi z državo (Indeks=100)
Vzhodna Štajerska	57,4	64,4
Zahodna- in Južna Štajerska	60,6	68,1
Gradec	111,4	125,1
Spodnja Koroška	60,8	68,2
Celovec - Beljak	96,3	108,1
Zgornja Koroška	70,3	78,9
Podravska	84,7	56,9
Pomurska	74,6	50,3
Savinjska	94,3	63,5
Gorenjska	94,3	63,5
Koroška	94,3	63,5

Vir: Gemeinsames INTERREG IIIA-PHARE CBC Programmplanungsdokument Oesterreich-Slowenien

Pri primerjavi gospodarske moči regij, ki so v programskem območju INTERREG III A-PHARE CBC Avstrija-Slovenija, je Južna Koroška poleg dveh regij na avstrijskem Štajerskem gospodarsko najšibkejša regija v avstrijskem državnem povprečju in doseže zgolj 60% razvitosti v primerjavi s celotno državo. V

vseevropskem povprečju doseže 68,2% razvitosti, kar je razmeroma slabo in bi zadostovalo za uvrstitev regije kot cilj 1 območje (pod 75% evropskega povprečja). Razlogov za slabšo razvitost Južne Koroške je več. Dopustna in tudi dokaj dokazljiva razlaga je načrtno zapostavljanje zaradi prisotnosti narodne skupnosti na tem območju.

Na drugi strani Prekmurje znotraj Slovenije predstavlja najslabše razvit predel in dosega zgolj 74,6% državnega povprečja. Po pristopu k EU bi ta regija dosegla komaj 56,9% evropskega povprečja. Za slabšo gospodarsko razvitost Prekmurja so odgovorni številni faktorji, med drugim seveda tudi desetletja dolgo zaprta in komaj prepustna meja z Madžarsko. Zaprta meja, manjkajoče izobraževalne ustanove (predvsem za višjo izobrazbo) in visok delež zaposlenih v kmetijstvu so faktorji slabšega razvoja celotnega območja in s tem tudi madžarske narodne skupnosti.

Obema regijama je skupna slabša gospodarska razvitost, skupna jima je odmaknjenost od državnih gospodarskih središč. Paralele med Prekmurjem in Južno Koroško so opazne tudi v večjem pomenu kmetijstva in gozdarstva v obeh regijah. Etnično mešano območje ima težave pri vsesplošnem gospodarskem razvoju in tudi kmetijstvo in gozdarstvo v teh območjih sta z nekaj izjemami v veliki krizi.

Tako koroški Slovenci kot madžarska narodna skupnost živita v gospodarsko slabše razvitih območjih. Podeželje je značilno tudi zaradi nekaterih preostalih faktorjev, ki ohranjajo oz. združujejo in upočasnjujejo asimilacijske procese. Med te »ohranjujoče« kriterije, ki so opazni na podeželju in predstavljajo posebnosti in hkrati značilnosti podeželja, lahko štejemo naslednje: kompaktnost poselitve, popolnost socialne strukture, demografska struktura, samostojnost gospodarstva itd.

Ti faktorji so v zadnjih letih močno izgubili na pomenu. Načeloma izjava, po kateri se narodne skupnosti na podeželju dalj časa ohranijo, drži. Podeželje je bilo dolgo časa zaprto območje z redkimi zunanji kontakti; pogosto je bilo zelo odvisno od eksternih centrov. Ti vzroki so botrovali in še danes deloma botrujejo slabšemu razvoju, slabši gospodarski razvitosti in upočasnjenemu asimilacijskemu procesu narodnih skupnosti na podeželju.

Faktorji, ki so doslej ohranjali narodne skupnosti in so izgubili svoj pomen, so:

1. Strnjena poselitve in poselitvena struktura

Načeloma je strnjena poselitev za narodno skupnost faktor, ki deluje ohranjujoče. Če imajo pripadniki narodne skupnosti na določenem območju številčno premoč, lahko svojo vlogo bolje izpolnjujejo in postanejo enota. Danes pri obeh obravnavanih narodnih skupnostih ne moremo govoriti o večjem strnjenem poselitvenem območju, v katerem predstavljajo pripadniki narodnih skupnosti več kot polovico prebivalstva.

2. Popolnost socialne strukture, zaprtost socialnih struktur, vloga Cerkve

Družina je na podeželju imela vseskozi velik pomen. Družine so bile številčne, pri čemer je bila za obstoj narodne skupnosti pomembna tudi zastopanost v različnih

poklicih. Ta zastopanost v različnih poklicih je bila osredotočena na rokodelce in kmete. Manjša mobilnost je prispevala tudi k zadrževanju odseljavanja in tako prispevala k ohranitvi tradicionalnih struktur.

Cerkev je v socialnem življenju narodnih skupnosti na podeželju prav zaradi večjega zaupanja do Cerkve vso zgodovino imela velik ohranjujoč pomen.

Boljša izobrazbena struktura pripadnikov narodnih skupnosti danes omogoča hitrejšo vertikalno socialno mobilnost. Za obstoj podeželja je potreben obstoj splošne in specifične infrastrukture kot npr. ceste, šole, zdravniška oskrba itd.

3. Demografska struktura

Demografska struktura je za obstoj narodnih skupnosti - ne samo na podeželju – načeloma velikega pomena. Predvsem tam je že nekaj časa vsebolj opazen trend odseljavanja posebej iz oddaljenih perifernih območij. Ta območja tako postanejo demografsko še bolj ogrožena. Manjkajoči mlajši rodovi so vzrok za opustitev osnovnih šol in postopno zmanjševanje javne infrastrukture v teh območjih.

4. Samostojnost/ Neodvisnost gospodarstva

Glavna gospodarska panoga na podeželju je dolgo časa bilo kmetijstvo in gozdarstvo, ki je svojo vlogo izgubilo z zmeraj hitreje napredujočo mehanizacijo tega sektorja. S tem je veliko število prej v kmetijstvu zaposlene delovne sile postalo odvečno. Tradicionalno slabše kvalificirana delovna sila je iskala zaposlitev v mestih ali industrijskih obratih, ki so nastali na podeželju. Nekatere narodne skupnosti so v preteklosti deloma uspele obdržati gospodarsko neodvisnost (npr. slovensko zadružništvo na južnem Koroškem). Poleg tega je potrebno omeniti še nekatere majhne podjetnike iz vrst narodne skupnosti, ki imajo le malo število zaposlenih, a so kljub temu pomemben delodajalec.

Med faktorje, ki predstavljajo posebnosti podeželja in so kot ohranjujoči obdržali njihovo funkcijo, spadata:

1. Etnična zavednost in kulturne ustanove narodne skupnosti

Najpomembnejša identifikacijska točka vseh narodnih skupnosti je močnejša etnična zavednost in krepka organizacijska struktura. Številčno je velik delež pripadnikov narodnih skupnosti organiziran v društvih in organizacijah, ki skrbijo za ohranitev manjšinske kulture in manjšinske pripadnosti. Kulturne ustanove narodne skupnosti so izrednega pomena ne samo za manjšino, temveč nazorno dokazujejo obstoj druge kulture v določenem prostoru.

2. Stiki in podpora s strani države matičnega naroda

Stiki med narodno skupnostjo in državo matičnega naroda obstajajo že vso zgodovino. V zadnjem času, predvsem v devetdesetih letih 20. stoletja (vseevropski integracijski proces), so se ti stiki močno okrepili in postali vse intenzivnejši. Narodne skupnosti iz države matičnega naroda dobivajo znatno podporo na materialni (finančni) in tudi na drugih ravneh (podpora programom, medijem, šolstvu itd.). Za obstoj in predvsem razvoj narodnih skupnosti je izjemnega pomena tesno sodelovanje in podpora matice. Poleg uradnih stikov so se v zadnjih letih

okrepili stiki predvsem na lokalni in regionalni ravni. Stiki prispevajo k ustvarjanju skupnosti in skupnega prostora ter pospešujejo vsestransko sodelovanje.

UKREPI ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA NARODNIH SKUPNOSTI NA PODEŽELJU

Ohranitev narodnih skupnosti naj v prihodnje ne bi bila zgolj v interesu narodnih skupnosti samih, ampak tudi držav, v katerih živijo. O spremembah na podeželju je v tem prispevku že bilo nekaj govora. Sklep prispevka predstavljajo predlogi ukrepov, ki bi po mnenju avtorja prispevali k boljšemu razvoju narodnih skupnosti in k ohranitvi le teh. Prioritetni ukrepi s tega področja so naslednji (Roblek 2002, str. 238 ff):

- (1) trajnostna krepitev gospodarske strukture narodnih skupnosti,
- (2) močnejša vključitev narodnih skupnosti v regionalno politiko,
- (3) izboljšanje izobraževalnega sistema.

Trajnostna krepitev gospodarske strukture narodnih skupnosti

Ena izmed možnih predpostavk razvoja narodnih skupnosti v prihodnje bo njihova zmožnost in pripravljenost prilagoditi se novim izzivom in okoliščinam s ciljem dviga splošne gospodarske moči narodnih skupnosti. Zaželjen dvig splošne gospodarske moči in ravni naj se doseže s pomočjo podpore samostojnih gospodarskih struktur narodnih skupnosti. Pogostokrat v preteklosti narodne skupnosti niso uspeli vzpostaviti samostojnih gospodarskih organizacij in so bile odvisne od drugih oz. od večinskega naroda. Manjkajoče samostojne gospodarske strukture so večinoma vzrok omejenih človeških virov (podjetniške klime), ki bi hitreje omogočila ustanovitev podjetij in drugih gospodarskih subjektov.

Razen kmetijstva in gozdarstva nobena od obravnavanih narodnih skupnosti nima bolj ali manj samostojnih gospodarskih organizacij. Samo nekatere narodne skupnosti in med te spadajo koroški Slovenci, (Madžari v Prekmurju pa ne) so si uspeli pridobiti gospodarsko samostojnost do te mere, da lahko nastopajo neodvisno od večinskega naroda. Močna samostojna gospodarska podjetja odpirajo zaposlitvene možnosti in na drugi strani finančno podpirajo narodno skupnost. Med prioritete naloge spadajo:

- finančna podpora manjšinskih kmetijskih zadrug,
- davčne olajšave za podjetja, ki delujejo na dvojezičnem ozemlju in dvojezično nastopajo,
- upoštevanje dvojezičnih podjetij pri javnih naročilih,
- podpora samostojnim dvojezičnim turističnim pobudam.

Večja vključitev uradnih skupnosti v regionalno politiko

Možnost upočasnitve in zmanjšanja splošnega asimilacijskega procesa je

predvsem v smeri intenzivnejše vključitve narodnih skupnosti v regionalni razvoj in regionalno politiko. Vključitev naj bi se izvajala na institucionalni ravni in jo je zato potrebno močno podpirati. Država naj bi narodno skupnost vključila že v proces pripravljanja številnih programskih dokumentov in ne samo v njihovo poznejšo implementacijo. Zaželeno bi bila vključitev posebne prioritete ali ukrepa za vsestransko podporo narodnih skupnosti.

Izboljšanje izobraževalnega sistema

Pomembna pobuda za ohranitev funkcionalnosti manjšinskih jezikov je izboljšanje izobraževalnega sistema z upoštevanjem manjšinskega jezika. To izboljšanje izobraževalnega sistema bi lahko dosegli z večjim upoštevanjem jezikov narodnih skupnosti v osnovnih šolah in v splošnem dvojezičnem pouku na celotnem območju, kjer živi narodna skupnost. Pobuda na področju izobraževanja naj bi odprla in omogočila možnost spoznavanja in učenja jezika narodne skupnosti tudi za pripadnike večinskega naroda. V naslednjih letih bi bilo treba posebej podpreti pobude na naslednjih področjih:

- dvo- in večjezični otroški vrtci na celotnem narodnostno mešanem območju,
- dvojezični pouk na ljudskih šolah, ki se ne osredotoča samo na posamezne učne ure,
- odpiranje možnosti za učenje jezika narodne skupnosti na gimnazijah in drugih šolah.

Zaključek

Primerfna in obmejna območja v primerjavi s preteklostjo ne ponujajo več samodejne zaščite pred asimilacijo. Gospodarska in socialna situacija je pripadnikom narodnih skupnosti v preteklosti odpirala le malo možnosti. V času globalizacije in evropske integracije so ti faktorji vse manj vplivni in tako so narodne skupnosti primorane, da uberejo alternativne poti in možnosti. Dandanes prostorska oddaljenost izgublja pomen, zato je potrebno, da narodne skupnosti aktivno uporabljajo nove pristope za ohranitev svoje samostojnosti.

PRIMERJAVA MED KOROŠKIMI SLOVENCMI IN MADŽARI V SLOVENIJI NA PODLAGI IZBRANIH INDIKATORJEV

V tabeli predstavljeni kazalci so pomembni iz številnih razlogov (Roblek 2002, str. 270ff). Omogočajo dobro primerljivost in so hkrati zelo zgovorni. Številčnost manjšine oz. popisi predstavljajo posebno tematiko, ki je na tem mestu ne želimo obravnavati. Vsekakor so rezultati popisov zmeraj merilo številčnosti manjšine, če že ne za manjšino samo, vsaj za uradno (državno oz. deželno) politiko. Številčna velikost manjšin je primerljiva med sabo, pri obeh je opazna asimilacija in pojemanje.

Obe regiji sta gospodarsko zelo slabo razviti. Od leta 1995 naprej lahko Avstrija iz raznih strukturnih skladov črpa finančna sredstva za regionalno politiko, katere cilj je dvig splošne gospodarske razvitosti v celi regiji. Po vseh izračunih je Prekmurje tista regija v Sloveniji, ki ima največje gospodarske težave in bi bila po pristopu Slovenije k EU upravičena do sredstev kot regija cilj 1. Znotraj Avstrije kot tudi Slovenije obstajajo nekateri programi, katerih cilj je zmanjšanje razlik v gospodarski razvitosti. Slabša gospodarska razvitost v obeh regijah je že »tradicionalna«, tudi iz političnih vzrokov. Prekmurje je bilo dolgo časa ob zaprti meji z Madžarsko, čemur je botrovala slabša podjetniška dejavnost in drugi vzroki.

Zakonska zaščita Madžarov v Sloveniji je bistveno bolj urejena kot zakonska zaščita koroških Slovencev, ki imajo sicer formalno še višjo zaščito s členom 7 Avstrijske državne pogodbe (ADP). Problem in pomanjkljivost avstrijske manjšinske zakonodaje je velika restriktivnost in neizpolnjevanje vsakršnih pozitivnih korakov v korist narodnih skupnosti. V Avstriji imajo koroški Slovenci po državni pogodbi, še zlasti po členu 7, zagotovljene pravice. V istem členu so kot narodne skupnosti omenjeni še gradiščanski Hrvatje in štajerski Slovenci. Slednji doslej še niso uradno priznani kot narodna skupnost. Poleg člena 7 ADP so narodne skupnosti in s tem tudi koroški Slovenci zaščiteni z drugimi dodatnimi zakoni, ki urejajo npr. osnovno dvojezično šolstvo, uradni jezik, topografijo itd. Prav ta določila so nastajala v protimanjšinskem duhu in zato pogosto vsebujejo restriktivna določila.

Izjema sta lansko leto sprejeta prvi zakon koroške deželne vlade v korist narodnih skupnosti in vsedrjavni Zakon o radioteleviziji, ki vsebujeta določilo o spodbudah za narodne skupnosti. Narodna skupnost nima pravice do zajamčenega zastopstva v političnih telesih; le z lastnimi močmi lahko uspe na volitvah.

V literaturi je zakonska ureditev zaščite madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji zmeraj omenjana kot vzorna. Ob dobri osnovni zaščiti se manjšini ponuja tudi dobra zaščita v obliki zajamčenega političnega zastopstva v Državnem zboru in na občinski ravni. Deloma problematično je financiranje raznih dejavnosti oz. nasploh financiranje in spodbude za narodne skupnosti. V prihodnjih letih bodo potrebni novi pristopi in alternativne rešitve.

Obe obravnavani narodni skupnosti sta znani po tem, da imata dobro in zelo razvejano organiziranost. Številna društva, politične organizacije in druge ustanove narodne skupnosti prispevajo k ustvarjanju vzdušja narodne skupnosti. To vzdušje je tem močnejše, čim močnejša oz. strnjena je poselitvena struktura narodne skupnosti na določenem območju. Društva in druge organizacije prispevajo k ustvarjanju skupnosti in so ob družini temelj, ki zagotavlja uporabo jezika narodne skupnosti tudi v prihodnje. Socialno sta obe narodni skupnosti dobro integrirani in vključeni v strukturo države, kjer živijo njeni pripadniki. Individualno noben pripadnik narodne skupnosti zaradi svoje pripadnosti ni zapostavljen in ni samodejno v slabšem položaju.

Primerjava med koroškimi Slovenci in Madžari v Sloveniji na osnovi izbranih kazalcev

Narodna skupnost	Številnost manjšine	Razvitost gospodarstva v poseljenem prostoru narodne skupnosti	Zakonska osnova in zasebita	Organiziranost narodne skupnosti	Socialna in poklicna struktura narodne skupnosti	Način poselitve in kompaktnost poselitve	Urbani centri na poseljenem območju
Koroški Slovenci	Pri ljudskem štetju 2001 je 12.586 oseb slovenščino navedlo kot pogovorni jezik; ocena o številu pripadnikov narodne skupnosti je tudi do 30.000	Koroška je najslabše gospodarsko razvita zvezna dežela, posebno slabo razvito je avtohtono poseljeno območje narodne skupnosti	Avstrijska državna pogodba (ADP) - člen 7 in druge zakonske določbe za spodbujanje in podpiranje narodne skupnosti	Prednost narodne skupnosti je njena zelo dobra in razvejana organizacijska struktura	V družbi socialno integrirana - po ustanovitvi Slovenske gimnazije so Slovenci zastopani v vseh poklicnih slojih od navadnega delava do univerzitetnega profesorja	Skupaj z večinskimi narodom Slovenci poseljujejo strnjeno poseljeno območje	Eksterni center Celovec (sekundarno Beljak), funkcijo eksternega centra izpolnjujeta tudi Gradec in Dunaj.
Madžari v Sloveniji	Po ljudskem štetju iz leta 1991 skupaj 8.503 oseb	Prekmurje je eno izmed centralnih gospodarsko zelo slabo razvitih območij v Republiki Sloveniji	Urejeno po ustavi in z različnimi zakoni	Živa društvena struktura	Socialno močno integrirani v družbo - pokrivajo deloma vse poklicne sloje	Dve območji Prekmurja strnjeno poseljeni.	Brez eksternega centra - deloma Murska Sobota

GIBANJE ŠTEVILA PRIPADNIKOV NARODNE SKUPNOSTI

Koroški Slovenci

V Avstriji se pri ljudskih štetjih ne sprašuje po narodni (etnični) pripadnosti, ampak po pogovornem jeziku. Narodna skupnost popis oz. rezultate popisov nikoli ni priznala kot dejansko oceno števila pripadnikov narodne skupnosti. Pred popisom vsakič poteka močna protislovenska gonja, ki temelji na odklanjanju slovenščine kot pogovornega jezika. Tako se je število pripadnikov skozi desetletja zmanjševalo in pri vsakem ljudskem štetju je bilo število pripadnikov narodne skupnosti manjše. Leta 1951 jih je bilo skupaj še 22.367, predhodno objavljeni rezultati ljudskega štetja 2001 izkazujejo skupno število 12.586ih oseb, ki so navedle slovenščino kot pogovorni jezik. Koroški Slovenci navajajo bistveno večje število pripadnikov narodne skupnosti. Skupaj naj bi po teh ocenah na Koroškem živelo okoli 30.000 koroških Slovencev.

Strokovnjaki in znanstveniki pri ocenah o številu pripadnikov narodne skupnosti izhajajo iz podobnih števil, pri čemer sta si zelo podobna Reiterer in Zupančič, ki navajata med 40. – 60.000 pripadnikov narodne skupnosti.

Madžari v Sloveniji

Na deset let so tudi v Sloveniji ljudska štetja. Za razliko od Avstrije se v Sloveniji sprašuje po etnični pripadnosti in ne po pogovornem jeziku. Pripadnost določeni etnični skupini je različna in odvisna od raznih drugih dejavnosti. Kljub razmeroma dobri in pozitivno naravnani manjšinski politiki se je število pripadnikov madžarske narodne skupnosti v letih med 1951 in 1991 zmanjšalo z 11.019 na 8.503 oseb.

Obema narodnima skupnostima je skupen skrajno neugoden demografski razvoj. Poleg višje smrtnosti zaradi razmeroma visokega deleža starejše populacije je nižja tudi rodnost in s tem povezano pomanjkanje mlajših generacij. Ta trend in še zmeraj razmeroma močno odseljevanje sta dodatna vzroka za propad do sredi devetdesetih let 20. stoletja dobro izrabljene infrastrukture in življenja na podeželju. Kljub trenutno neugodnim težnjam je ohranitev vitalnosti podeželja ena izmed prioritarnih nalog narodnih skupnosti za njihov razvoj in obstoj tudi v prihodnje, še posebej pa to velja za obravnavana primera.

Pregled števila prebivalcev ob različnih ljudskih štetjih

Manjšina	Ljudska štetja					
	1951	1961	1971	1981	1991	2001
Koroški Slovenci	22.367	14.001	17.014	14.204	13.962	12.586
Madžari v Prekmurju	11.019	10.498	9.785	9.496	8.503	

Vir: Komac/Zupančič/Winkler 1999, str. 27, in STEINICKE 2001, str. 399

TRADICIONALNO OBMOČJE ODSSELJEVANJA

Koroška kot tudi Prekmurje sta že od začetka 20. stoletja naprej tradicionalni območji odseljevanja prebivalstva. Odseljevanje je negativno vplivalo predvsem na razvoj narodne skupnosti, ki je tako izgubila precejšen del pripadnikov. Odseljevanje je bilo močno predvsem v času industrializacije in vpeljave mehanizacije v kmetijstvu. Odevečna delovna sila je potem zaradi pomanjkanja delovnih mest zapustila domovino.

Drugi val odseljevanja se je začel v drugi polovici 20. stoletja in traja še danes, vendar pojemuje. Glavni vzroki odseljevanja po drugi svetovni vojni je bila pomanjkanje delovnih mest, še posebej delovna mesta z višjo izobrazbo. Za koroške Slovence in deloma tudi za Madžare v Prekmurju velja, da je z ustanovitvijo dodatnih izobraževalnih ustanov tudi v manjšinskem jeziku velik del pripadnikov narodnih skupnosti pridobil možnost boljšega izobraževanja in s tem vertikalne socialne mobilnosti.

VLOGA NARODNIH SKUPNOSTI NA PODEŽELJU

Kakšno vlogo imajo narodne skupnosti na podeželju? To vprašanje je pogosto predmet raznih strokovnih razprav. Pri tej razpravi je potrebno ločevati med dvema, deloma nasprotujočima si pojmom: med vlogo, ki si jo želijo (ali lastijo) narodne skupnosti, in vlogo, ki jim jo pripisuje država. V celotni povojni zgodovini vsaj za Avstrijo lahko izpostavimo, da za državo manjšina ni imela pomembne vloge. Zato je tudi razumljivo včasih nehoteno, pogostokrat pa načrtno neupoštevanje etnično mešanih območij. Predvsem južno Koroško je uradna politika dolgo zanemarjala in je danes gospodarsko šibko območje. Prav tako tudi za Prekmurje lahko ugotovimo, da je gospodarsko šibka regija. Tam narodna skupnost predvsem zaradi politične situacije (železna zavesa) ni imela pomembne vloge v sodelovanju med državami. Slovenska narodna skupnost na Koroškem je vseskozi imela podporo države matičnega naroda, podpora madžarski narodni skupnosti uradne Madžarske pa se je začela stopnjevat šele po demokratičnih spremembah konec osemdesetih let.

Podoben je tudi proces pri narodnih skupnostih samih. Obe narodni skupnosti sta danes soočeni s procesom napredujoče asimilacije. Dodaten problem na Koroškem predstavlja neurejena zakonska zaščita v prid narodne skupnosti (problem dvojezične topografije itd.). Narodne skupnosti so dolgo pričakovale pomoč države matičnega naroda in države, v kateri živijo. Hitre spremembe na političnem, gospodarskem in družbenem področju v devetdesetih letih in vse večja evropska integracija zahtevajo nove pristope. Vsekakor je potrebno, da narodne skupnosti same odgovorijo na izzive, s katerimi se soočajo.

ZAKLJUČEK

Celovita in objektivna primerjava med koroškimi Slovenci in Madžari v Prekmurju je težka in možna le v omejenem obsegu. Vzroki za slabo primerljivost so v velikih prostorskih razlikah in v nekaj desetletij trajajočem bivanju v različnih političnih sistemih in življenjskih okoliščinah, v katerih sta narodni skupnosti živeli. V nekaj letih bosta obe območji v okviru EU postali del skupnega gospodarskega in političnega sistema. V ožjem območju prostora Alpe-Jadran predstavljata sestavni del regij, ki jim mnogi napovedujejo svetlo prihodnost.

VIRI

Bufon, Milan (2001): Geografija obmejnosti, čezmejne regije in oblike čezmejne povezanosti. V: Geografski vestnik 73-1, str. 9-24. Ljubljana.

- Drozg, Vladimir/ Premzl, Vilibald (1999): Instrumenti regionalne politike v Sloveniji. V: *ib-revija*, št. 2-3, str. 76-83. Ljubljana.
- Evropski urad za manj razširjene jezike (1996): *Med Alpami in Jadranom, Slovenci v Evropski uniji*. Bruselj.
- Gosar, Anton (2000): Grenzüberschreitende Wanderungen am Fallbeispiel Slowenien. In: *Der Donaauraum* 1/2000, S. 46-55. Wien.
- Klemenčič, Vladimir/Zupančič, Jernej (2000): Regionalna strategija slovenskega obmejnega območja. Primer Prekmurja. Ljubljana.
- Komac, Miran; Zupančič, Jernej; Winkler, Peter (1999): Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. In: Institut za narodnostna vprašanja. Ljubljana.
- Lehners, Jean-Paul (1996): Grenzüberschreitende Kooperation: Ein zukünftiger Typus europäischer Regionsbildung? Das Beispiel Saar – Lor – Lux. In: *Region und Regionsbildung in Europa*. Baden-Baden.
- Ministrstvo za gospodarstvo (2000): Strategija regionalnega razvoja Slovenije (SRRS) – analitični del. Ljubljana.
- Razvojni center Lendava (2000): Raziskovalna študija: »Ekonomski položaj madžarske manjšine v Republiki Sloveniji«. Lendava.
- Roblek, Igor (2000): Chancen für Südkärnten im Hinblick auf die grenzübergreifende Regionalentwicklung nach einem EU-Beitritt Sloweniens. Klagenfurt/Celovec.
- Roblek, Igor (2002): Die Rolle von Volksgruppen . Klagenfurt/Celovec.
- Steinicke, Ernst (2001): Die Kärntner Slowenen und die Südtiroler Ladinier. Eine Renaissance kleiner ethnischer Minderheiten? In: *Berichte zur deutschen Landeskunde*, Bd. 75, Heft 4. Flensburg, S.395-415.
- Strmšnik, Igor (1999): Prenova regionalne politike [Die Erneuerung der Regionalpolitik]. In: *Delovni zvezki*, Nr. 12, Jg. VII, Ljubljana, S.42.
- Urbanistični inštitut Republike Slovenije (2000): Raziskovalni projekt – Zasnova regionalnega prostorskega razvoja Slovenije – Zaključno poročilo. Ljubljana.
- Vouk, Rudi (1997): Kärntner Slowenen/Koroski Slovenci: In: *Österreichisches Volksgruppenzentrum: Volksgruppenreport 1997*, Wien, S.15-98.
- Walterskirchen, Ewald (1998): Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf den österreichischen Arbeitsmarkt. Wien.
- Zupančič, Jernej (1999): *Slovenci v Avstriji*. Ljubljana.

SUMMARY

THE SITUATION OF THE CARINTHIAN SLOVENES AND THE INFLUENCE OF NATIONAL COMMUNITIES ON RURAL REGIONS: A COMPARISON BETWEEN RURAL NATIONAL MINORITIES – THE CASE OF CARINTHIAN SLOVENES AND HUNGARIANS IN PREKMURJE

Igor ROBLEK

The lecture is a summary of the doctoral dissertation, which was proposed at the University in Klagenfurt in May 2002. The dissertation deals with the influence of national communities on rural regions. Particularly rural regions have changed strongly in the entire Europe after World War II. Those changes were carried out in various economic, political and social relations. Even faster were changes in the last decade of the 20th century. The basic factors of those rapid changes were the process of European unification and the democratisation or better said the downfall of the communist block in Eastern Europe. The discussed theme is certainly topical, as bi- and multi-lingualism and with it cultural diversity that national communities present, will in the united Europe become a significant factor of social, economic and political spheres.

The aim of the lecture is to indicate and prove the influence of national communities on space, and particularly to prove the functionality of national communities in across-borders cooperation. Presented is a comparison of two by number and settlement similar minorities – the Carinthian Slovenes and Hungarians in Prekmurje.

Principal findings:

1. Rural regions have in the last 15 years changed so markedly as they never have before.

2. National communities are in bordering (peripheral) regions integral structural parts. National communities live mainly in peripheral and economically less developed regions.

3. The future, unifying Europe of regions is offering national communities until present not known possibility of forming their role and function at the juncture of different cultural circles. To be able to turn to advantage the opportunity it is necessary that the national community is presented to the majority nation as something positive, that need to be supported.

The protection of national communities is a complex task and a moral obligation of the united Europe; similarly as this is valid for biological diversity it is also valid for social diversity. Minorities should be considered as special factors in the development of regions. Different opinions of states exist about the protection and appropriate measure of protection of minorities. Also important is the fact that minorities have in the last years proven as a convenient medium for across-border cooperation. Frequently minorities inhabit mainly peripheral and bordering regions with weak infrastructure, and are too much dependant on centres and agglomeration centres.

In the spirit of European connecting the issue in the era of globalisation is to bring to realisation effects as – partnership between the towns and the rural areas, co-natural and permanent regional development. By all means, national communities are social and local

potential that should be made better use of for a permanent development of above all peripheral regions.

POGLED NA ZAHODNI ROB – K PRIMERJALNEMU PREUČEVANJU SLOVENSKEGA SEZONSTVA

ALEKSEJ KALC

Beneška Slovenija in Rezija, deželici znamenitih narodopisnih posebnosti na skrajnem zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja, sta tudi območji dolge in izrazite selitvene tradicije¹. Tukajšnje selitvene procese je mogoče v grobem deliti na dve fazi, od katerih je bolj poznana novejša, ki je dosegla vrhunec v desetletjih po drugi svetovni vojni. Takrat je Nadiške in Terske doline ter dolino Rezije zajelo množično izseljevanje, ki je bilo najprej usmerjeno v razne evropske in čezoceanske države, od sedemdesetih let dalje pa vse bolj proti furlanskim središčem, kjer se je po potresni obnovi zgodil znani gospodarski čudež italijanskega Severovzhoda.² Beneškoslovenski izseljenski pojav je sovpadal s tistim, ki je v istem časovnem obdobju zajel celotni alpski in predalpski lok kot posledica družbeno-gospodarske krize hribovitih območij, bil pa je veliko bolj izrazit kot drugod. Od petdesetih do konca osemdesetih let so namreč obravnavane slovenske dežele izgubile zaradi izseljevanja in posledičnega demografskega osiromašenja (ostarelosti prebivalstva, povečane smrtnosti in upada rodnosti) skoraj 60% prebivalstva,³ medtem ko se je drugod število prebivalcev zmanjšalo za 30 - 40%. Te razlike ni pripisati zgolj objektivnim gospodarskim dejavnikom, ampak tudi italijanski politiki »utirjevanja«⁴ vzhodne meje pred »slavokomunistično nevarnostjo«, ki je med strateške prijeme uvrščala militarizacijo mejnega pasu in podredila pomemben del površin vojaškim potrebam. Omejila je tudi možnosti posegov za modernizacijo kmetijstva in alternativno gospodarsko izkoriščanje teritorija. Slovensko prebivalstvo je bilo nenazadnje podvrženo še političnemu pritisku, za katerim se je skrivala želja po zatiranju slovenskih korenin tega območja in ki je vsak izraz slovenske istovetnosti označil (in nemalokrat tudi kaznoval) kot subverzivno protiitalijansko dejanje.⁴

¹ O Beneški Sloveniji in Reziji obstaja bogata zgodovinska, geografska in zlasti etnografska literatura. Slednja je večinoma zajeta v bibliografskih delih Matičetov, 1981 in Dapit, 1995.

² T.i. »Nordest« (deželi Furlanija – Julijska krajina in Veneto), še v prvih desetletjih po drugi vojni med najbolj zaostalimi in zaradi tega izrazito izseljenskimi območji v Italiji, je s prestrukturiranjem kmetijstva in vzponom male ter srednjevelike industrije v osemdesetih letih postal pojem družbeno-gospodarske modernizacije in visokega življenjskega standarda.

³ Ob popisu leta 1951 so v sedmih nadiških občinah našli 17.640 prebivalcev, leta 1990 jih je bilo 7.247 (-59,9 %), Clavara – Ruttar 1990, 59.

⁴ O tem vidiku glej predvsem Zuanella, 1998.

Trajno izseljevanje iz vasi nadiškega in zgornjega terskega porečja ter doline Rezije se je začelo že med obema vojnama in ponekod konec 19. stoletja. Vendar so tisti čas še vedno prevladovalе začasne selitve, ki so označevale prvo fazo tukajšnje selitvene tradicije. Govoriti o tradiciji je povsem ustrezno, če pomislimo, da so te selitve dokumentirane od 18., v nekaterih krajih pa že od 16. stoletja dalje, in da so prešle v navado kot sestavni del gospodarskega udejstvovanja. Po klasifikaciji migracijskih sistemov jih uvrščamo med t. i. krožne migracije,⁵ pri katerih so se izseljenci z iztekom sezone ali daljšega, včasih tudi večletnega dela izven izvornega kraja, vračali domov k družini. Šlo je za kombinirano gospodarsko strategijo, ki se je najbolj uveljavila v hribovitih območjih, kjer omejeni krajevni gospodarski viri – poljedelstvo, živinoreja in gozdarstvo – v določenem trenutku niso več zadoščali oziroma ustrezali življenjskim potrebam prebivalstva. Zato je iskalo drugačne priložnosti zaslužka na tujem. Ob tradicionalnih agrarnih dejavnostih, ki so še vedno predstavljale del preživetvene osnove, so se tako razvile razne oblike »zunanje ekonomije« ali »ekonomije odsotnosti«, kot so jo poimenovali nekateri zgodovinarji. Raziskave so pokazale, da je mnogokrat ni mogoče obravnavati samo kot dopolnilno, ker je tovrstni ekonomski model navadno slonel na nerazdružljivem dualizmu med agrarnimi dejavnostmi in sezonskim pridobitniškim delom, ki sta se po potrebi drug drugega dopolnjevala in skupaj ustvarjala družinski dohodek. Ta dvojnost se je izražala tudi v delitvi dohodka na naravne dobrine in denarni zaslužek in je navadno sovpadala z delitvijo družbene skupnosti po spolni diskriminanti. Sezonsko delo je bilo namreč dolgo časa domena moških, za proizvodnjo naravnih dobrin pa je večinoma skrbelo žensko prebivalstvo, posebno kjer je bilo izseljevanje zelo izrazito in je sezona trajala večji del leta. Ker ženskega dela, vključno s skrbjo za dom in vodenjem celotnega gospodinjstva, ni bilo mogoče denarno vrednotiti, je sezonski pojav vnašal v družbeno razmerja med spoloma posebne statusne razlike.⁶

Krožne migracije so bile tipične za starorežimski čas in jih v novem veku srečujemo bolj ali manj po vsej Evropi (Lucassen, 1986; Moch, 1992, 17). Z liberalno modernizacijo in industrializacijo so se ob trajnejših, tako čezmorskih kot kontinentalnih oblikah izseljevanja nadaljevale in dosegle še bolj množične razsežnosti, največ v hribovitih, a sčasoma tudi v nižinskih območjih. V ta kontekst je spadal tudi vzhodni alpski lok, torej Furlanija in njen slovenski poselitveni rob. Furlanija je (skupaj z Venetom) po začasnem izseljevanju daleč prednjačila pred ostalimi italijanskimi deželami in na začetku 20. stoletja sama zastopala več kot 17% celotnega italijanskega sezonskega migracijskega gibanja. Medtem ko je leta 1901 italijansko sezonsko selitveno povprečje znašalo 5,7 promilov prebivalstva, je v Furlaniji odšlo na sezonsko delo 81,6 prebivalcev na tisoč (Kalc – Kodrič 1992, 198). Zaradi tega je ta dežela zelo zgodaj priklicala pozornost preučevalcev, ki so v

⁵ Podrobneje o migracijskih sistemih in pojmovanju krožnih migracij v Moch 1992, 17, 40-43, 83-88.

⁶ Ta model, ki je bil ena od variant kombinacije agrarne ekonomije in ekonomije odsotnosti, podrobneje obravnava Merzario 2000.

njenem selitvenem pojavu razpoznali dvoje tipoloških različic: staro in novo sezonstvo.

Predpostaviti je treba, da je bil hribovec oziroma gorjanec od nekdaj vaje prostorske gibljivosti in ciklične odsotnosti od doma, ki sta bili povezani s planšarijo, ponekod s prezimovanjem živine v nižinskih legah, z gozdarskimi deli in tudi z obiskovanjem trgov, kjer je prodajal zlasti živinorejske in lesne proizvode. Ta navada je prispevala k razvoju sezonskega izseljevanja, ki pa ni imelo več opravka s tradicionalnimi agrarnimi dejavnostmi, čeprav je ostajalo še vedno z njimi ciklično pogojeno, s tem, da se je odvijalo v zimskih, za kmetijstvo mrtvih mesecih. Staro sezonstvo, ki je bilo kot rečeno moški posel, se je opiralo na specializirane poklice, predvsem na krošnjarjenje in obrt. V Benečiji, podobno kot v Karniji, so bili to preprodajalci blaga, drobnih predmetov (npr. sukancev, šivank, trakov, malega orodja, kuhinjske opreme in drugih pripomočkov), potrebnih v vsakem gospodinjstvu. Prenašali so ga v posebnih nahrbtnih omaricah in ga raznašali peš od vrat do vrat daleč v notranjost srednje- in vzhodnoevropskega ter balkanskega podeželja. Bolj kot na denarnem vlaganju je iztržek te trgovine slonel na kapilarni prostorski gibljivosti, s tem, da so krošnjarji z blagom oskrbovali zakotnejše kraje in samotne kmetije, ki so imele redke stike s trgi ali mesti. Poleg omenjene krame so beneškoslovenski popotni trgovci, t. i. guzirovci (iz nemščine hausieren – krošnjariti oziroma Hausierer – krošnjarji),⁷ prodajali tudi tiskane svete podobe. S to posebnostjo nas seznanja na začetku 19. stoletja italijanski pisec Francesco Rota (Rota 1807, 38) in kasneje tudi Benečan Karlo Podreka (Podrecca 1884, 94-95), na novo odkriti arhivski dokumentarni dokazi pa segajo že v sredo 18. stoletja. Omenjene tiske so trgovci kupovali od tiskarjev Remondinov iz kraja Bassano del Grappa, kjer so imeli največjo tiskarsko podjetje v Beneški republiki. Posel je bil dokaj razširjen in utečen, če pomislimo, da so imeli Remondini leta 1781 pogodbe z vsaj 36 beneškoslovenskimi krošnjarskimi skupinami, ki so blago razpečevale od Avstrije, Moravske in Poljske vse do Bosne in Srbije.⁸ Na poti nazaj pa so odkupovali cunje in jih nato prodajali beneškim papirnicam. S časom so mnogi začeli ostajati od doma dlje od običajne zimske sezone, zlasti če sta jih, kot v komaj omenjenih primerih, pot in dober zaslužek zanesla v bolj oddaljene kraje. Podobno je bilo z Rezijani, med katerimi so bili poleg krošnjarjev tudi popotni obrtniki, npr. steklarji, kotlarji, brusači, in drugi rokodelci, ki so po domovih opravljali razna popravila in nudili celo vrsto drobnih uslug. Rezijansko sezonsko oziroma začasno izseljenstvo je izpričano najkasneje že sredi 16. stoletja, v 17. pa je v Pragi živela že cela kolonija Rezijanov, ki so se ukvarjali s preprodajo železnine po Češkem (Perusini 1948).

V teku 19. stoletja je nastopila nova faza, ki so jo preučevalci izseljenškega pojava v italijanskem vzhodnem alpskem loku poimenovali novo sezonstvo. V

⁷ Krošnjarjenje je bilo zelo razširjena in zakonsko normirana oblika mobilnosti in trgovanja, o kateri obstaja že bogata znanstvena literatura. Med temeljnimi deli glej zlasti Fontaine, 1996. Za Karnijo pa Ferigo – Fornasin, 1997 in Bianco – Molfetta, 1992.

⁸ Glej <http://www.finestrasulmondoslavo.it>.

primerjavi s starim je bilo to veliko bolj množično in se je s hribovitih območij postopoma razširilo tudi v nižino. Tipičnim poklicem so se pridružili novi, predvsem gradbeniški, od specializiranih (npr. zidarjev, klesarjev, dekoraterjev, pleskarjev) do najpreprostejših (strežajev, težakov, kopačev), s katerimi se je ukvarjala večina novih sezonskih izseljencev. Do tega premika je prišlo zaradi splošnih družbeno-gospodarskih razvojnih sprememb in razrasti delovnega tržišča, povezane z urbanizacijo, industrializacijo, gradnjo mestne in splošne javne infrastrukture. Od tod tudi interpretacija furlanskega geografa Olinta Marinellija, s katero se v osnovi strinjajo še današnji preučevalci, po kateri naj bi bilo staro sezonstvo bolj izraz krajevnih potreb in ekspulzivnih dejavnikov, novo pa vse bolj tudi sad atraktivnih mehanizmov kapitalistične modernizacije in možnosti, ki jih je nudilo povpraševanje po delovni sili (Marinelli 1904; Lazzarini 1980, 260-261; Micelli 1982, 7-9.). Novo sezonstvo, ki je proti koncu 19. stoletja zajelo delno tudi žensko populacijo, se je tudi časovno premaknilo z zimskih mesecev na čas od zgodnje pomladi do pozne jeseni. To in povečanje dohodka iz izseljenskih virov je imelo več posledic v strukturi izvirnega kraja izseljevanja, kot na agrarnem področju, ki ni bilo več deležno enake pozornosti in je kmetijstvo marsikje šlo involucijsko pot. Sicer pa je sezonstvo omogočilo relativno dober zaslužek (zlasti tistim s specializiranim poklicem), kar se je odražalo v razmeroma boljši življenjski ravni v hribovitih območjih v primerjavi z nižinskimi, ki niso poznala selitvenega pojava. Izseljenski zaslužek je bil namreč relativno lažji od naporega kmetovanja v hribovitem svetu, kjer so si zaradi strmin in pomanjkanja prevoznih poti težko pomagali z živino in je vse delo, vključno s pretovarjanjem sena, lesa in pridelkov, slonelo na človeških plečih. Denarni dobiček je šel le v manjši meri v izboljšave in inovacije agrarnega gospodarstva, sicer pa v nepremičnine, zlasti v izboljšavo bivališč, in druge nakupe (Kalc – Kodrič. 1992, 201-202).

Prehod od starega k novemu sezonstvu se lepo kaže v rezijanskem primeru. Leta 1820 so poklici, ki so predvidevali obliko sezonske ali tudi trajnejše odsotnosti, predstavljali 57,2% poklicev vseh družinskih poglavarjev, do leta 1890 pa se je ta delež povečal na 81,9%. S krošnjarjenjem, ki je bilo leta 1920 še vedno najbolj razširjen izseljenski poklic, se je do srede 19. stoletja ukvarjalo 9/10 vseh rezijanskih izseljencev. Takrat se je začelo uveljavljati zidarstvo, ki se ga je do leta 1920 oprijela 1/3 izseljencev, med popotniškimi poklici pa zlasti brusaštvo, s katerim si je leta 1920 služila kruh četrtina izseljencev. Manj zastopani poklici so bili kotlarstvo, steklarstvo, preprodavanje rabljenega blaga in opekarstvo. Navedeni podatki se nanašajo na družinske poglavarje, katerih poklic je vpisan v registrih prebivalstva in statusih animarum, kar pomeni, da so imeli trajnejši značaj (Kalc – Kodrič 1992, 203). Letne statistike sezonskega izseljevanja, ki zajemajo celotno migracijsko populacijo, kažejo, da je ob poklicih ogromno izseljencev odhajalo sezonsko opravljat razna preprosta težaška dela, pogosto v opekarne, kjer so sprejemali (in izkoriščali) tudi žensko in otroško delovno silo (Kalc – Kodrič 1995, 143).

Za Nadiške in Terske doline je značilno, da v drugi polovici 19. stoletja niso zabeležile tako izrazitega razmaha novega sezonstva kot drugod v hriboviti Furlaniji.

V zadnjih treh desetletjih stoletja se je iz okraja Špeter Slovenov izseljevalo po uradni statistiki povprečno okrog 3% prebivalstva na leto, leta 1899, ko je pojav v hribovitem furlanskem pasu s 13,7% dosegel zgodovinski višek, pa je bilo špeterskih izseljencev komaj 698 ali 4,2% prebivalstva. Sicer se je število v naslednjih letih začelo večati, tako da je leta 1907 in 1909 doseglo 1.035 oziroma 1.032 odhodov, letno povprečje prvega desetletja 20. stoletja pa se je dvignilo na 4,8% prebivalstva (Kalc – Kodrič 1992, 205). Po neuradnih, a verodostojnejših statistikah se je leta 1909 izselilo 2.026 oseb, kar je odgovarjalo 12,2% prebivalstva. Opozoriti je treba tudi, da v teh letih ni šlo samo za kontinentalno izseljenstvo, ampak delno tudi za tokove, usmerjene proti Združenim državam Amerike in v okviru hribovite Furlanije posebno značilne za Nadiške doline (Kalc 2000, 178-179).

Čprav je bilo beneškoslovensko izseljevanje v drugi polovici 19. stoletja v resnici večje, kot ga izkazujejo uradne statistike, ni dvoma, da je območje po selitvenem pojavu znatno odstopalo od furlanskega povprečja. Zato so se proučevalci izseljenskega pojava zelo zanimali za to »anomalijo«, čeprav je bila značilna še za vrsto drugih predelov vzhodnega alpskega loka. Francesco Musoni, eden večjih italijanskih geografov, po materi Benečan, je na začetku 20. stoletja, opirajoč se morda tudi na svoje intimistično doživljanje Benečije, zagovarjal t. i. teorijo o »etničnem faktorju«. Ob upoštevanju morfoloških in drugih krajinskih posebnosti, ki naj bi nudile večje možnosti izkoriščanja kmečkih dobrin, je vzroke pojava iskal predvsem v značaju slovanskega človeka. Ta naj bi bil zelo navezan na družino, dom in še tako skromno grudo. Ljubil naj bi mirno vaško življenje in se odpovedoval stiku s širnim svetom, tudi za ceno revnejšega življenja (Musoni 1912, 135; Musoni, 1902, 366). To tezo so vsaj delno zastopali še drugi sočasni pisci, kot na primer beneškoslovenski duhovnik Eugenio Blankin, ki pa je opozarjal na vzorce dedovanja v Benečiji, in sicer na polovično delitev posestva, kar naj bi v primerjavi z ostalo gorsko Furlanijo zmanjševalo drobljenje posesti in tesneje vezalo prebivalstvo na domači kraj (Blanchini 1898, 21). Tezo o »etničnem faktorju« pa je postavljaj pod vprašaj primer Rezije, ki je kljub slovenskemu prebivalstvu zasedala sam vrh na lestvici izseljenskih območij v okviru Furlanije. Za premostitev protislovja je oblikovalec teorije pritegnil v diskusijo težko opredeljiv in zelo relativen pojem izoliranosti prostora, s čimer je argumentacijo še dodatno oslabil. Kljub temu so se teze »etnološkega faktorja« in vprašanja izoliranosti bolj ali manj previdno oprijele ali ju preprosto nekritično ponavljale tudi modernejšie razprave, ne da bi prispevale k prepričljivejši razrešitvi problema.⁹

Čprav teza ne potrebuje dodatnega izpodbijanja, naj k dokazom njene nekonsistence pristavimo že omenjeni podatki o prodajalcih Remondinijevih svetih podob, ki so jih obelodanile najnovejše arhivske raziskave.¹⁰ Število guzirovskih

⁹ Prim. Lazzarini 1981, 251; Pagani 1968, 83, 106-107; Meneghel – Battigelli 1977, 19; Micelli 1982, 30-35.

¹⁰ Te dragocene novosti dolgujemo furlanski raziskovalki Albi Zanini in kulturno-ekološkemu projektu (sedaj že bivše) Gorske skupnosti za ovrednotenje guzirovskega poklica kot tipične beneškoslovenske dejavnosti.

skupin (36) iz vseh koncev Nadiških dolin leta 1781 kaže ne samo na razširjenost selitvenega »poklica«, ampak tudi stopnjo organiziranosti in podjetnosti, ki jo je predpostavljala ta pridobitniška dejavnost. Kar pa zadeva navezanost na ognjišče in nedovzetnost za »prodiranje« v širni svet, so zelo zgovorni podatki o na tujem preminulih beneških trgovcih v mrliških knjigah, s pomočjo katerih je mogoče vsaj v grobem označiti območje njihovih popotovanj. Med kraji smrti so zabeleženi Ljubljana, Jesenice, Ptuj, Linz, Dunaj, Budimpešta, Karlovy Vary, Zagreb, Osijek, Ogulin, Sisak, Nova Gradiška, Sremska Mitrovica, Beograd in mnogi drugi.¹¹

Ostaja vprašanje objektivno nizke stopnje beneškoslovenskega sezonstva v drugi polovici 19. stoletja in zapoznelega razmaha pojava v primerjavi s splošnimi težnjami v Furlaniji. To vprašanje je treba umestiti v širši kontekst družbeno-gospodarskega in vsestranskega razvoja alpskega sveta in hribovitih območij nasploh, ki je pritegnil posebno pozornost cele vrste strok in postal tematsko področje zelo plodnega interdisciplinarnega soočanja, v katerem je vseskozi v ospredju vprašanje razmerja med človekom (uporabnikom) in okoljem (bivalnim prostorom in osnovo življenjskih virov). Te raziskave so pokazale neustreznost razlag te ali one posebnosti na podlagi enega ali ožjega sklopa neposrednih vzrokov in dejavnikov. Odčarale so predstavo o sicer idiličnem in prikupnem, a revnem in preprostem gorskem svetu, ter odstrle vso njegovo civilizacijsko kompleksnost. Za to je bila potrebna dolga razvojna pot od Ratzelovega determinističnega ambientalizma (po katerem naj bi okolje oblikovalo človeka in njegove dejavnosti), prek Vidalovega in Febvrovega »posibilizma« (ki človeka osvobaja ambientalnega imperativa, priznavajoč njegovo sposobnost spreminjanja okolja, in ga obravnava kot osebek, ki izkorišča take ali drugačne možnosti) do ekološko-kulturne antropologije, ki je zastavila vprašanje funkcionalnosti med naravnim okoljem in družbeno organiziranostjo. Pri tem je uprla pogled v »načine« preživetja, produkcijske strategije in s tem povezane družbeno-organizacijske oblike, zanemarila pa je osrednji problem, to je razmerje med prebivalstvom in življenjskimi viri. Napredek v smeri boljšega razumevanja problematike je doprinesel od šestdesetih let dalje ekosistemski analitični pristop, ki je kot osrednji proces izpostavil iskanje ravnovesja med prebivalstvom in gospodarskimi viri, se pravi med dobrinami, ki jih potrebuje družbena skupnost za preživetje, in gospodarsko »nosilnostjo« naravnega območja, ki je skupnosti na voljo za gospodarsko izkoriščanje. Pozornost se je tako razširila na preučevanje prebivalstva in na demografsko samouravnavanje v odnosu do gospodarskih (v glavnem agrarnih) danosti okolja, ki so v hribovitem svetu omejene in težko pogojene s klimatskimi in drugimi naravnimi razmerami.

Te raziskave so dokazale, da je v gorskem svetu vladal za časa starega režima v povprečju občutno nižji demografski pritisk, kot so si dolgo predstavljali skladno s splošnimi težnjami, se pravi, da je bila stopnja umrljivosti znatno nižja, kar je terjalo od skupnosti vzdrževanje primerno nizke rodnosti, zato da število prebivalcev ni

---

¹¹ Povzeto po <http://www.finestrasulmondoslavo.it>.

presešlo gospodarskih preživetvenih virov. Pri tem homeostatičnem mehanizmu sta odigrali pomembno vlogo omejevanje porok (celibat) in sposobnost korigiranja presežkov rodnosti z višanjem poročne starosti. Ta odkritja so spodnesla tudi Braudelovo teorijo o hribovskem svetu kot »tovarni ljudi za potrebe drugih«. Izhajajoč iz napačnega prepričanja o visoki rodnosti in težnji po preobljudenosti je znameniti francoski zgodovinar namreč z omenjeno paradigmo izpostavljala nujnost hribovitih območij po »izločanju« demografskih »presežkov«, ki si morajo po sili razmer zagotoviti preživetje drugje. S tem je mislil na trajno izseljevanje in selitveni pojav implicitno povezoval z revščino. Izkazalo pa se je, da je alpski demografski sistem le redkokje terjal trajno oddaljevanje dela prebivalstva, pač pa je bil zelo kompatibilen s sezonskimi in drugimi začasnimi selitvenimi oblikami, ki so postale nov gospodarski vir in sestavni dejavnik mehanizmov za uravnavanje razmerja med potrebami prebivalstva in razpoložljivimi krajevnimi resursi¹².

Poudariti je treba vsekakor, da so s tem nakazani le splošni in zelo shematični obrisi dejanskega stanja, ki je bilo veliko bolj kompleksno in raznoliko. Demografski sistemi in homeostatični mehanizmi so bili v alpskem svetu vse prej kot enoviti. Ob skupnostih z zelo nizkimi količniki umrljivosti, porok in rodnosti so se vrstila območja z diametralno drugačnimi težnjami. Tudi migracija ni bila povsod enako zastopana in nujno povezana z višjim demografskim pritiskom, ki je narekoval iskanje zunanjih gospodarskih virov. Njena strukturna vloga oziroma teža je bila lahko različna. Pri mnogih skupnostih z visokim demografskim pritiskom je bila na primer stopnja migracije nizka, pri drugih, kjer sta bili rodnost in smrtnost uravnovešeni na nižjih ravneh, pa množična. Ponekod je bilo sezonstvo ali začasno izseljevanje dopolnilni gospodarski inštrument, podrejen tradicionalnim agrarnim dejavnostim, drugod je preraščal v nosilnega. V vsakem primeru pri sezonskem izseljevanju ni šlo za neurejena gibanja, za nekakšne »izhode v sili«, pač pa za strukturne pojave, ki so se odvijali po točno določenih načrtih (Viazzo, 1997, 16). Tudi homeostatični raziskovalno-interpretacijski pristop k demografiji gorskega sveta je pokazal nekatere šibkosti in protislovja, če pomislimo na primer, da se je v obdobju 1500-1900 število prebivalstva vendarle potrojilo, k čemur je pripomoglo tudi intenzivnejše in obsežnejše izrabljanje tradicionalnih agrarnih možnosti, ali na dejstvo, da se je ponekod v določenih obdobjih kljub splošnemu slabšanju življenjskih razmer nižala stopnja umrljivosti¹³. Vse to ponovno kaže na izredno kompleksnost gorskega družbeno-gospodarskega sistema in na potrebo po opazovanju posameznih pojavov v luči čim celovitejšega partikularnega konteksta in dogajanja v njem. To velja tudi za selitveni pojav v Beneški Sloveniji, ki med drugim še ni bila deležna zgoraj nakazanih raziskovalnih naporov in, ki predstavlja, tudi zaradi etnične posebnosti, hvaležen prostor za kulturno-ekološke in historično-

¹² Podrobna razlaga te problematike v temeljni monografski sintezi Viazzo 1989.

¹³ O teh vprašanjih in raziskovalnih perspektivah gorske demografije Fornasin – Zannini, 2002.

demografske študije. V kontekstu le-teh in s pritegnitvijo novih, še neizkoriščenih zgodovinskih virov (teh ne manjka, a so bili doslej večinoma zanemarjeni) bo mogoče bolje razumeti tudi odprta vprašanja beneškoslovenskega izseljevanja.

LITERATURA

- Furio Bianco – Domenico Molfetta (1992), *Cramars: l'emigrazione dalla montagna carnica in età moderna, secoli XVI-XIX*, Udine.
- Eugenio Blanchini (1898): *La proprietà agraria nel Friuli Italiano ed i bisogni economici e sociali*, Udine.
- Ferruccio Clavora – Riccardo Ruttar (1990), *La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000*, Premariacco.
- Roberto Dapit (1995): *La Slavia Friulana. Lingua e cultura. Resia, Torre, Natisone: bibliografia ragionata – Beneška Slovenija. Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža: kritična bibliografija*, Cividale – Čedad.
- Giorgio Ferigo – Alessio Fornasin (Ur.) (1997), *Cramars*, Udine
- Laurence Fontaine (1996), *History of peddlars in Europe*, Cambridge.
- Alessio Fornasin – Andrea Zannini (2002), *Montagne aperte, popolazioni diverse. Temi e prospettive di demografia storica degli spazi alpini*, v: Alessio Fornasin – Andrea Zannini (Ur.), *Uomini e comunità delle montagne. Paradigmi e specificità del popolamento dello spazio montano (secoli XVI-XX)*, Udine, 7-21.
- Aleksej Kalc (2000), *Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodnje/Savogna, Dve domovini/Two Homelands*, 11-12, 175-202.
- Aleksej Kalc – Majda Kodrič (1992), *Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne*, *Zgodovinski časopis*, 46/2, 197-209.
- Aleksej Kalc – Majda Kodrič (1990), *L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale. V: ..... Varese: Edizioni Lativa*, 1994, str. 137-149.
- Antonio Lazzarini (1981), *Campagne venete ed emigrazione di massa (1866-1900)*, Vicenza.
- Jan Lucassen (1986), *Migrant Labor in Europe 1600 – 1900*, London.
- Giovanna Meneghel – Franca Battigelli (1977), *Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia. Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna*, Pisa.
- Olinto Marinelli (1904), *Dell'emigrazione temporanea sotto l'aspetto geografico con speciale riguardo ai paesi montani*, Udine.
- Milko Matičetov (1981), *Resia: bibliografia ragionata (1927-1979)*, Udine.
- Raul Merzario (2000), *Adamocrazia. Famiglie di emigranti in una regione alpina (Svizzera italiana, XVIII secolo)*, Bologna.

- Francesco Micelli (1982), *Emigrazione friulana (1815-1915). Liberali e geografi, socialisti e cattolici a confronto*, *Qualestoria*, X/3, 5-38.
- Leslie Page Moch (1992), *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington - Indianapolis.
- Francesco Musoni (1912): *Gli abitanti, il loro numero e la loro distribuzione*, v: Olinto Marinelli, *Guida delle Prealpi Giulie*, Udine.
- Francesco Musoni (1902), *Sull'emigrazione, specialmente temporanea, dal Veneto e più particolarmente dal Friuli*, v: *Atti del IV Congresso Geografico Italiano*, Milano.
- Bianca Maria Pagani (1968), *L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940*, Udine.
- Gaetano Perusini (1948), *Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju*, *Slovenski etnograf*, 57-65.
- Carlo Podrecca (1884), *La Slavia italiana*, Cividale, Giovanni Fulvio.
- Francesco Rota (1807), *Estensione e reddito censuario del Dipartimento di Passariano*, Udine, Fratelli Pecile.
- Pier Paolo Viazzo (1989), *Upland communities. Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century*, Cambridge.
- Pier Paolo Viazzo (1997), *Lo studio dell'emigrazione alpina tra ecologia culturale e demografia storica: alcune questioni aperte*, v: Giorgio Ferigo – Alessio Fornasin (a cura di), *Cramars*, Udine, 9-19.
- Božo Zuanella (1998), *Mračna leta Benečije*, Ljubljana.

SUMMARY

A LOOK AT THE WEST EDGE – A CONTRIBUTION TO COMPARATIVE STUDYING OF SLOVENE SEASONAL WORK

Aleksej KALC

The paper takes into discussion the problematic of seasonal emigration in Beneška Slovenija (Veneto – Venetian Slovenia) and in Režija. This most western region of the Slovene historical settlement belonged for a long time to the Venetian Republic (hence the name Beneška Slovenija or Slovenska Benečija (Venetian Slovenia or Slovene Veneto; in Italian Slavia Veneta); after a few decades of Austrian dominion it in 1866 came under the Italian state. The population of Veneto thus lived mostly separated from the rest of the Slovenes and thus preserved many linguistic and other cultural particularities. A particularity of the valleys of Režija and Veneto is a distinctive and typologically variegated migration tradition, which presented, from the 19th century on, and in some places from at least the 16th century on, a significant economic factor in the local economy. In view of morphology of the region, its economic structure, social-organisational and administrative development the region was involved in Friulian

reality, as well were the migration movements, although with some particularities, placed into a broader context of the Friulian seasonal or temporary mobility.

The contribution highlights the more evident structural aspects of seasonal work in the mentioned region, its vocational and organisational forms, geographic extension, typological development through individual time phases, its economic role and implications of social, demographic and cultural character.

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO
PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

*SEASONAL WORK AND EMIGRATION
AFTER WORLD WAR II*

ZUNANJE MIGRACIJE V PREKMURJU V DRUGI POLOVICI 20. STOLETJA

JANEZ MALAČIČ, JOŽE SAMBT

1. UVOD

Migracije so za ljudi, ki živijo v Prekmurju in sosednjih pokrajinah, nekaj običajnega že več kot stoletje. V domačem kraju je bilo življenje težko in sredstva za življenje skromna. Ljudje so se stoletja ukvarjali pretežno s kmetijstvom, kmetijsko zemljo pa v skladu z ogrskim dednim pravom in običaji delili med celotno potomstvo v družini. V takih razmerah je razumljivo, da so se s problemom preživetja pogosto srečevale posamezne družine, zlasti v primeru večjega števila otrok v družini, pa tudi pokrajina kot celota. Za celotno pokrajino velja, da se je v precejšnjem delu 19. in 20. stoletja spopadala z izrazito agrarno prenaseljenostjo. Protestanti del Prekmurja je imel zaradi nižje rodnosti nekoliko manj težav s prenaseljenostjo, v katoliškem delu pa je bil zaradi večjega števila otrok v družinah pritisk na kmetijsko zemljo zelo velik.

Ena od prvih oblik migracij, ki se je pojavila v takšnih gospodarskih in družbenih razmerah, je bilo sezonstvo. Nekoliko starejši Prekmurci se še spominjajo pripovedovanja svojih starih staršev o odhajanju na sezonska kmečka dela v širši panonski prostor takratne Ogrske. Še več takšnih izkušenj so imeli rodovi pred njimi. V preglednih orisih sezonskega dela v Sloveniji običajno omenjajo Prekmurje kot pokrajino z veliko sezonskimi delavci (Sketelj, 1997, str. 62). Prekmurje se je okrog leta 1890 intenzivno vključilo v klasične čezoceanske migracije v Ameriko, ko so se le te iz Zahodne Evrope razširile tudi na Južno, Srednjo in Vzhodno Evropo.

V začetku dvajsetih let 20. stoletja so se klasične čezatlantske migracije končale, pritisk agrarne prenaseljenosti v Prekmurju pa ni popustil. Naši ljudje so začeli odhajati na delo v razvitejše evropske države, večinoma zahodnoevropske. Zelo veliko jih je med obema svetovnima vojnoma odšlo začasno, pa tudi za stalno, v Francijo in Nemčijo. Številne francoske pokojnine, ki so jih prejeli Prekmurci v zadnjih desetletjih 20. stoletja, so bile zaslužene takrat.

Po drugi svetovni vojni so se ljudje najprej srečali z ilegalnimi migracijami, saj legalne niso bile dovoljene. Marsikateri mladi moški je v prvem desetletju po drugi svetovni vojni pobegnil čez državno mejo v razvitejše, takrat predvsem čezoceanske države. Ko se je bivša država odprla, v razvitih evropskih državah pa so potrebovali delavce, se je zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja pojavila

nova oblika »časnega« odhajanja na delo v tujino. Pojav je bil v celotni takratni državi tako obsežen, da se je zanj uveljavil izraz zdomstvo, hkrati pa je prevladovalo prepričanje, da bo to le začasno, vendar so mnogi Prekmurci sčasoma postali stalni emigranti.

V preteklosti se je pokrajina srečevala tudi s priseljevanjem, vendar je bilo tega manj kot odseljevanja, zato ga tukaj ne bomo podrobneje omenjali. Omenimo pa v naših krajih povsem novo obliko migracij, ki bo verjetno v prihodnosti bolj zaznamovala tudi samo Prekmurje. Zadnje desetletje je na meji z Madžarsko prišlo do obsežne ilegalne migracije tujcev iz manj razvitih vzhodnih in jugovzhodnih predelov Evrope in iz neevropskih držav, ki poskušajo čez Slovenijo priti v države EU. V prihodnosti bo verjetno del ilegalcev, ki ne bodo več prihajali toliko iz Madžarske, ampak bolj iz Hrvaške, poskušal ostati tudi v Prekmurju.

Prekmurske migracije že dolgo zanimajo strokovnjake, pisatelje, politike, pa tudi najširšo javnost. V prejšnjih odstavkih prikazan mozaik je že nekoliko izpolnjen s podrobnejšimi študijami strokovnjakov iz različnih strok. O starejših oblikah migracij imamo zelo malo statističnih podatkov. Sezonskega dela pred prvo svetovno vojno ne bo nikoli mogoče obdelati s podrobnejšimi statističnimi podatki. Z razvojem državnih statističnih služb pa se je bogastvo uradnih statističnih podatkov o migracijah na splošno in v pokrajini povečevalo. Za drugo polovico 20. stoletja je na voljo največ podatkov. Vendar celo v tem primeru statistični podatki ne dovoljujejo podrobne in natančne analize ter celovitega prikaza migracij v pokrajini. Podatki so največkrat nepopolni, izvirajo iz različnih virov, ki med seboj niso usklajeni in primerljivi, pogosto pa tudi niso dovolj natančno obdelani. Zato si je pogosto treba pomagati tudi z ocenami. Te največkrat delamo s pomočjo podatkov iz popisov prebivalstva in vitalne statistike. Kot pa že ime pove, so ocene le nepopolna in groba slika dejanskega razvoja proučevanih procesov.

Avtorja tega besedila se v nadaljevanju lotevata prikaza in analize zunanjih migracij v Prekmurju v drugi polovici 20. stoletja. Predmet obravnave bodo migracije med Prekmurjem, razdeljenim na današnji Upravni enoti (dalje UE) Lendavo in Mursko Soboto, in ostalim svetom. Prednost takšnega pristopa je v dobro definirani regiji, slabost pa v pomešanosti notranjih in zunanjih migracij, če jih obravnavamo z državnega vidika. Vendar ta slabost ni preveč izrazita, ker je v obravnavanem obdobju prišlo do sprememb državnih enot, ki bi same po sebi vnesle določene težave pri drugače opredeljenem predmetu analize. Obravnava problematike zunanjih migracij bo temeljila na podatkih uradne statistične službe Slovenije o različnih vrstah migracij in na ocenah nekaterih kategorij migrantov na osnovi podatkov popisov prebivalstva in vitalne statistike. Upoštevani bodo tisti podatki, ki so na voljo na ravni občin in upravnih enot. Ugodno pri tem je, da od leta 1963 naprej ni bilo večjih sprememb upravne ureditve Prekmurja. Uvedba novih občin sredi devetdesetih let 20. stoletja za analizo na ravni regije in upravnih enot ni povzročala nobenih težav, spremembe v petdesetih letih preteklega stoletja pa bodo ustrezno upoštevane in prilagojene. Zaradi narave statističnih podatkov in

problemov, povezanih z družbenimi spremembami pred nekaj več kot desetimi leti in prestavljenim najnovejšim popisom prebivalstva v leto 2002, bo težišče analize na obdobju 1961-1991. Prvo in zadnje desetletje v naslovu opredeljenega obdobja pa bosta v nekaterih točkah besedila deležni manj pozornosti ali celo izpuščeni.

Besedilo je razen uvoda in sklepnega dela sestavljeno iz štirih osnovnih točk. Druga točka bo obravnavala zunanje migracije v Prekmurju v opredeljenem obdobju z vidika statistične analize vseh uradnih virov podatkov, ki so na voljo. Neposredni podatki iz registra prebivalstva in popisov bodo dopolnjeni z medpopisnimi ocenami za popise, ki nam take ocene omogočajo. Tretja točka bo namenjena analizi »začasnih ekonomskih emigracij« v razvite evropske države, ki so bile na vrhuncu v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja. V Prekmurju so bile zelo pomembne, hkrati pa imamo na voljo podrobne podatke iz treh popisov prebivalstva iz let 1971, 1981 in 1991. Četrta točka bo analizirala nekatere pomembnejše dejavnike zunanjih migracij v Prekmurju z regresijsko analizo. V analizo bo vključeno obdobje od leta 1963 do leta 1990. Peta točka ima naslov Ekonomski in demografski pomen zunanjih migracij v Prekmurju. Njen namen je, da z vsebinskega vidika zaokroži obravnavo analizirane problematike.

2. DRUGA POLOVICA 20. STOLETJA V ZUNANJIH MIGRACIJAH PREKMURJA

Na začetku obravnave zunanjih migracij v Prekmurju je treba na kratko preučiti osnovne podatke o številu prebivalstva Prekmurja. Za večji del obravnavanega obdobja imamo na voljo dve vrsti podatkov, namreč podatke popisov in registra prebivalstva. Podatki popisov so zlahka dostopni, pri podatkih registra pa je za petdeseta leta 20. stoletja precej težav zaradi neobjavljenosti, ki je posledica neizgrajenosti publikacijskega sistema takratne republiške statistike. Zato tabela 1 prikazuje popisne podatke za obdobje 1953-2002, ki so dopolnjeni s podatki iz registra prebivalstva za leto 2001.

Tabela 1: Prebivalstvo Prekmurja ter UE Lendava in Murska Sobota v obdobju 1953-2002. Vir: Register prebivalstva za leto 2001 in popisi prebivalstva za ostala leta.

Leto	Lendava		Murska Sobota		Prekmurje	
	Št.	Indeks	Št.	Indeks	Št.	Indeks
1	2	3	4	5	6	7
1953	29.740	100,0	64.148	100,0	93.888	100,0
1961	27.619	92,7	61.567	96,0	89.186	95,0
1971	26.918	90,5	63.851	99,5	90.768	96,7
1981	26.717	89,8	64.299	100,2	91.016	96,9
1991	26.143	87,9	63.744	99,4	89.887	95,7
2001*	25.041	84,2	59.809	93,2	84.850	90,4
2002**	23.610	79,4	58.497	91,2	82.107	87,5

* Register prebivalstva, 31. 3. 2001; ** Prvi rezultati popisa.

Prebivalstvo Prekmurja je bilo po popisih do leta 1971 nekoliko večje kot dvajsetina prebivalstva Slovenije. Kasneje pa se je njegov delež postopoma zniževal pod to vrednost. Po rezultatih popisa 1953 je bila vrednost 6,2 %, po prvih rezultatih zadnjega popisa leta 2002 pa le še 4,2 %. Podatek se je znižal za dve odstotni točki ali približno za eno tretjino začetne vrednosti. Tabela 1 kaže, da se je število prebivalstva v Prekmurju in obeh upravnih enotah, ki ga danes sestavljata, zniževalo tudi v absolutnem številu. V takorekoč polovici stoletja se je število prebivalstva Prekmurja znižalo za 12,5%. Padec je bil nekoliko nižji v UE Murska Sobota, vsega 8,8 %, in precej večji v UE Lendava, kjer je presegel petino z 20,6 %. Metodologija podatkov v zadnjih dveh vrsticah tabele 1 se sicer nekoliko razlikuje od metodologije v ostalih vrsticah, vendar razlike za naš sklep o znatnem nazadovanju števila prebivalstva Prekmurja v zadnji polovici stoletja niso pomembne.

Absolutno in relativno nazadovanje prebivalstva v Prekmurju je lahko posledica negativnega naravnega prirastka ali večjega odseljevanja od priseljevanja, morebiti pa tudi kombinacije obeh vplivov. Ne da bi zahajali v podrobnosti, povejmo, da je najpomembnejši vzrok opisanega gibanja večje odseljevanje od priseljevanja. V zadnjih 20 letih pa negativne neto selitve dopolnjuje in krepi negativni naravni prirastek. Takšen sklep velja za obdobje kot celoto, saj se vrednosti kazalcev migracij in naravnega prirastka v posameznih letih lahko tudi razlikujejo. V nadaljevanju besedila bodo podrobno analizirane zunanje migracije v Prekmurju, naravnega gibanja prebivalstva regije pa tukaj ne bomo podrobneje obravnavali, saj je bilo obdelano drugje (Malačič, 1999, str. 238-241).

Zunanje migracije v Prekmurju lahko analiziramo na osnovi dveh vrst podatkov. Prvi vir podatkov je popisna statistika, ki daje neposredne podatke o migracijah na osnovi posebej postavljenih vprašanj v popisih, hkrati pa omogoča posredno ocenjevanje nekaterih vrst migracij. Tipičen primer, ki ga bomo uporabili tudi v tem besedilu, je ocenjevanje neto migracij po spolu in starosti za obdobje med dvema popisoma. Neposredni in posredno ocenjeni podatki o migracijah na osnovi popisne statistike so praviloma nepopolni. Nepopolno zajetje pa ne izvira le iz napak pri popisovanju, ampak tudi iz dejstva, da nekaterih migrantov v popisih po definiciji ni mogoče zajeti. To so predvsem osebe, ki so v času po predzadnjem popisu migrirale, vendar so umrle pred najnovejšim popisom. Te osebe ne morejo odgovarjati na popisna vprašanja. Težave pa so tudi z odseljenimi v tujino. Drugi vir podatkov o migracijah je v Sloveniji register prebivalstva. Ta vir nam nudi tekoče podatke o migracijah, ki jih je v nasprotju s popisnimi mogoče spremljati na letni ali še krajši osnovi. Velik problem tekoče statistike migracij je pomanjkljivo obdelovanje in objavljanje teh podatkov s strani uradne statistične službe. Dodatni problem analize migracij na regionalni ravni je bistveno skromnejši nabor znakov, po katerih so obdelani podatki o migracijah na ravni občin, upravnih enot ali drugače opredeljenih regij, kot na ravni države kot celote. Če k temu dodamo še pogoste spremembe upravne razdelitve države, lahko vidimo, da se raziskovalci srečujemo z izjemno zapletenimi problemi primerljivosti časovnih vrst v primeru

polstoletnih ali daljših obdobj, ki jih analiziramo. V prispevku bodo uporabljeni in analizirani podatki popisne in tekoče statistike o migracijah. Spremembe upravne razdelitve v bivši državi in v samostojni Sloveniji zaradi jasno določenih in ustaljenih meja Prekmurja v obravnavanem obdobju niso pomenile večjih težav. Manjše težave pa so bile odpravljene s pomočjo metodološko smiselnih ocen.

V začetku 21. stoletja je težko razumeti, da je naša prejšnja država potrebovala 20 let, da je vzpostavila delujoč in kakovosten statističen sistem na republiški ravni, ki nudi uporabniku osnovne podatke tudi za lokalno raven. Vendar se to zelo hitro pokaže kot težava za vsakogar, ki poskuša novejše časovne vrste dopolniti s podatki za petdeseta leta prejšnjega stoletja. Za Prekmurje in njegovi upravni enoti je najmanj podatkov o zunanjih migracijah na voljo za medpopisno obdobje 1953-1961. Tekoča statistika migracij še ni bila vzpostavljena, čeprav je bil na voljo od leta 1954 naprej register prebivalstva. Pri popisni statistiki je veliko problemov z upravno razdelitvijo, zato smo lahko za to obdobje napravili le najbolj agregatno oceno o neto migracijah v Prekmurju kot celoti. Ocena je bila opravljena na osnovi bilančne metode, ki upošteva popisna podatka o številu prebivalstva dveh zaporednih popisov in podatke o živorojenih in umrlih med obema popisoma. V osmih letih med popisoma 1953 in 1961 so bile neto migracije v Prekmurju negativne in so znašale – 10.062 ali na letni ravni – 1.258, kar omogoča izračunati letno stopnjo neto selitev – 13,7 na tisoč prebivalcev. V celotnem polstoletnem obdobju, ki ga obravnavamo, je bilo odseljevanje iz Prekmurja prav v tem času najbolj intenzivno. To ni nikakršno presenečenje, saj je bila regija takrat še izrazito agrarno prenaseljena.

Od leta 1964 naprej je dobila republiška statistika v bivši državi večji pomen, kar se kaže v dejstvu, da od tega leta naprej neprekinjeno izhaja Statistični letopis Slovenije. Na področju tekoče statistike selitev je od leta 1958 naprej možno sestaviti tabelo o priselitvah in odselitvah za takratne občine oziroma za današnje upravne enote. V tabeli 2 so prikazani podatki te statistike za UE Lendavo in Mursko Soboto za obdobje 1958-2001, izračunane pa so tudi neto selitve na 1000 prebivalcev. Pri teh statističnih podatkih je treba povedati, da so pri posamezni UE vključene tudi priselitve in odselitve iz sosednje prekmurske UE. Medsebojnih selitev pri tekočih medobčinskih migracijah preprosto ni mogoče izključiti, vendar večinoma niso pomembne. Le v primeru, ko neto selitve niso negativne, pride do določenih prekrivanj, ki pa jih ni mogoče kvantificirati.

Prekmurje kot celota je bilo izrazito emigracijsko območje vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja, takorekoč do osamosvojitve Slovenije. V tem se regija bistveno razlikuje od Slovenije kot celote, ki je postala imigracijsko območje že v prvi polovici šestdesetih let ali okrog 20 let prej (Malačič, 1991, str. 310). Te razlike ne odpravi niti vključenost obeh enot v intenzivno odhajanje »začasnih ekonomskih emigrantov« na delo v razvite evropske države zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih, ki jih bomo za regijo podrobneje obravnavali v naslednji točki

in z metodološkega vidika pomeni precejšnjo zameglitev razmer na migracijskem področju tako v Sloveniji kot v Prekmurju.

Pri podatkih v tabeli 2 je potrebno upoštevati dve pomembni metodološki težavi. Leta 1995 je statistični urad spremenil definicijo prebivalstva, z njo pa se je spremenila tudi definicija migracij, ki so sedaj povezane s spremembo običajnega bivališča in ne več s spremembo stalnega bivališča kot pred tem. Tudi druga težava se nanaša na obdobje od začetka leta 1995 naprej. Uradna statistika ne objavlja več podatkov po upravnih enotah. Tisti, ki jih je mogoče dobiti, so običajno posebej obdelani. V našem primeru deloma zadevajo državljane, deloma pa celotno prebivalstvo, kar pa nam kljub vsemu pokaže osnovna gibanja.

Tabela 2: Povprečne letne in letne priselitve (P) in odselitve (O) ter stopnja neto selitev (ns na 1000 prebivalcev) v UE Lendava in Murska Sobota v obdobju 1958-2001. Vir: SURS: Statistika selitev.

Obdobje	Lendava			Murska Sobota		
	P	O	ns	P	O	ns
1	2	3	4	5	6	7
1958-59	272	550	-1,0	841	1.158	-0,5
1960-64	297	538	-0,9	779	989	-0,3
1965-69	292	381	-3,2	552	682	-2,0
1970-74	218	292	-2,7	458	549	-1,4
1975-79	233	293	-2,7	460	593	-1,2
1980-84	206	253	-1,7	420	390	0,4
1985-89	178	171	0,3	247	338	-1,4
1990-94	158	136	0,8	282	253	0,4
1995*	108	89	0,7	199	275	-1,2
1996*	115	113	0,1	238	260	-0,4
1997*	72	122	-2,4	274	229	0,7
1998*	83	120	-1,5	293	271	0,4
1999	93	78	0,6	170	226	-0,9
2000	127	108	0,8	172	245	-1,2
2001	73	128	-2,2	220	200	0,3

* Samo selitve državljanov Slovenije (neobjavljeni podatki SURS). Tudi podatki za leta 1999-2001 so neobjavljeni podatki SURS.

V Prekmurju kot celoti in v obeh obravnavanih upravnih enotah se je 20 let kasneje kot v Sloveniji zgodil odločilen preobrat na migracijskem področju, ko se je neto odseljevanje prevesilo v neto priseljevanje. To se je tudi v regiji zgodilo zaradi povečane stopnje gospodarske in družbene razvitosti. Agrarna prenaseljenost je z deagrarizacijo postopoma izginila. Razvoj industrije in v zadnjem času predvsem storitvenih dejavnosti je omogočil temeljito spremembo strukture dejavnosti. K vsemu temu je treba dodati še postopen razvoj infrastrukture in odprtje vzhodne državne meje z republiko Madžarsko ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let.

Podatki v tabeli 2 kažejo, da se je prebivalstvo UE Lendava bolj odseljevalo kot prebivalstvo UE Murska Sobota. K temu je vsaj deloma prispevala višja gostota naseljenosti in nekoliko počasnejši razvoj industrije kot v primeru UE Murska Sobota. Svoje pa so verjetno dodale tudi nekatere centralne funkcije, ki jih mesto

Murska Sobota opravlja za celotno regijo. Pri tem so pomembne izobraževalne, zdravstvene, upravne in še nekatere druge dejavnosti.

V začetku devetdesetih let, še posebej v letih 1991 in 1992, je Slovenija kot celota beležila negativne neto selitve zaradi premikov, povezanih z odhodom vojske bivše skupne države iz Slovenije. Podatki v tabeli 2 kažejo, da ta pojav v Prekmurju in njunih dveh upravnih enotah ni bil izraziteje prisoten. To je verjetno posledica manjšega števila takih oseb, ki so bile ob razpadu prejšnje države nameščene v regiji.

Posamezne letne vrednosti neto selitev v obeh UE v regiji kažejo, da se predznak stopenj med posameznimi leti spreminja. Podobna gibanja lahko verjetno pričakujemo tudi v bližnji prihodnosti, saj sodi Prekmurje po svoji gospodarski razvitosti med najmanj razvite regije v Sloveniji. To pa pomeni, da bodo že samo nihanja v tekoči gospodarski aktivnosti lahko občasno spreminjala predznak neto migracij. Kljub vsemu pa ni verjetno, da bi se v Prekmurje vrnili nekdanji časi intenzivnega odseljevanja. Po eni strani se je precej zmanjšal sam demografski potencial za takšno odseljevanje, po drugi strani pa je tudi spremenjena gospodarska struktura bolj kot v preteklosti sposobna absorbirati zunanje šoke, do katerih lahko pride v gospodarski aktivnosti.

Podatke tekoče statistike migracij lahko primerjamo in dopolnimo s podatki o ocenjenih neto migracijah med dvema zaporednima popisoma. Pri tem je možno izdelati oceno po starosti in spolu neto migracij. Za Prekmurje oziroma njuni UE je takšen izračun in podrobnejšo analizo v obravnavanem obdobju možno izdelati za tri desetletna medpopisna obdobja 1961-71, 1971-81 in 1981-91. Za najnovjše obdobje nam analizo preprečuje zapoznela izvedba popisa prebivalstva leta 2002, za medpopisno obdobje 1953-61 pa nimamo na voljo primerljivih podatkov za UE v njunem današnjem obsegu. Nekaj težav je bilo tudi pri prilagoditvi primerljivosti obeh UE v letu 1961, saj se je leta 1963 takratna občina Beltinci razdelila med novonastali občini (današnji UE) Lendava in Murska Sobota. Vendar nam je podrobna publikacija takratne zvezne statistike o spremembah občin v prvi polovici šestdesetih let omogočila vzpostaviti primerljivost (SZS, 1972, str. 100). Za kasnejše obdobje pa je bila vse do sredine devetdesetih let značilna nenavadna stabilnost občinskih meja.

Preden si ogledamo rezultate izračunov omenjenih ocen neto migracij, je treba v osnovnih črtah razložiti metodologijo ocenjevanja. Metodologija je podrobneje razložena drugje (Malačič, 2000, str. 159-161), vendar se njenemu kratkemu opisu ni mogoče izogniti. Pri ocenjevanju neto migracij po starosti in spolu izhajamo iz podatkov dveh zaporednih popisov prebivalstva po starosti in spolu. Tako bodo npr. osebe, ki so ob popisu leta 1981 v starostnem razredu 20-24 let, ob naslednjem popisu leta 1991 stare 30-34 let. Če imamo na voljo podatke o njihovi smrtnosti v vmesnih desetih letih, lahko preprosto ocenimo neto selitve v tem starostnem razredu. Podatke o smrtnosti po starosti in spolu pa dobimo iz ustreznih tablic smrtnosti. Konkretno potrebujemo podatke o koeficientu doživetja,

ki nam, poenostavljeno povedano, pove, kolikšen delež oseb, ki so bile ob prvem popisu stare 20-24 let, bo čez deset let prišel v starostni razred 30-34 let. Vse skupaj vodi do enačbe z eno neznanko, ki je ocena neto selitev v posameznem starostnem razredu. Izračun se praviloma izdelava posebej za moške in posebej za ženske, ker je med spoloma velika razlika v smrtnosti, ki bi v nasprotnem primeru povzročala določene težave. Posebej je treba biti pozoren na oceno neto selitev pri novorojenčkih v medpopisnem obdobju in pri zgornjem odprtem razredu. Vendar je tudi v teh dveh primerih s smiselno prilagoditvijo metodologije mogoče opraviti izračun.

Analizo je lažje opraviti za državo kot celoto kot pa za regijo ali občino. V primeru prekmurskih dveh UE so bili v obravnavanih treh medpopisnih obdobjih na voljo vsi potrebni podatki iz popisov prebivalstva. Podatki o živorojenih za današnji UE so bili dobljeni s pomočjo slovenske vitalne statistike, pri čemer je bil potreben manjši popravek oziroma uskladitev za leta 1961-1963 zaradi že omenjene spremembe občinskih meja. Podatki o koeficientih doživetja za moške in ženske po starosti so bili vzeti iz tablic smrtnosti. Uporabljeni so bili petletni starostni razredi. Za leti 1981 in 1991 smo uporabili uradno izračunane tablice smrtnosti za UE, ki jih je izračunala uradna statistična služba (SURS, 1997, str. 97 in 101). Za leti 1961 in 1971 pa smo uporabili popravljene podatke republiških tablic smrtnosti, pri čemer smo popravek izračunali za posamezni razred po starosti in spolu na osnovi citiranih podatkov za leto 1981.

V tabelah 3-6 so prikazane ocene neto migracij po starosti in spolu za prekmurski UE za že omenjena tri medpopisna obdobja. Tabeli 3 in 4 prikazujeta ocene absolutnega števila neto migracij za UE Lendavo in Mursko Soboto, v tabelah 5 in 6 pa so izračunane stopnje ocenjenih neto migracij po spolu in po starosti na 1000 prebivalcev posameznega starostnega razreda. Stopnje so izračunane za desetletno obdobje tako, da je število neto migracij v desetih letih deljeno s srednjim številom oseb v starostnem razredu v medpopisnem obdobju. Če izračunane stopnje delimo z deset, dobimo letne stopnje.

Konkretni izračunani podatki v tabelah 3-6 imajo bolj ponazoritveno vlogo, saj je dejanska razčlenjenost zelo velika in v posameznih starostnih razredih lahko pride do kopičenja statističnih napak. Pri popisih prebivalstva so napake pogostejše pri znaku starost kot pri znaku spol. Raziskovalci pa na kakovost zbranih podatkov nimamo nobenega vpliva, zato je razumljivo, da bomo v tem besedilu obdelali le najbolj okvirne značilnosti izračunanih ocen.

V prvem koraku pregleda rezultatov ocen neto selitev se samo po sebi ponuja vprašanje primerljivosti med neto selitvami na osnovi tekoče statistike selitev in dobljenih posrednih ocen ali z drugimi besedami, primerjava podatkov o neto selitvah iz tabel 2 ter 3 in 4. Pri tem je potrebno podatke iz tabele 2 preračunati na desetletno obdobje. Za vsa medpopisna obdobja in za obe UE skupaj lahko ugotovimo, da so predznaki desetletnih neto migracij po obeh virih podatkov enaki. V primeru UE Lendava so bile desetletne neto selitve v vseh treh medpopisnih

obdobjih negativne. Ne da bi navajali konkretne številke, lahko povemo, da so ocene na osnovi popisnih podatkov večinoma opazno višje kot pri podatkih tekoče statistike, kar je verjetno posledica nepopolnega zajetja tekoče statistike. Register prebivalstva je bil namreč voden le v Sloveniji, kar je onemogočalo kontrolo oseb, ki so se odseljevale v druge predele bivše države, deloma pa tudi v tujino. Nekoliko drugačne so bile razmere v UE Murska Sobota. Desetletne neto migracije so bile v prvih dveh medpopisnih obdobjih negativne, v tretjem obdobju pa pozitivne. Bolj kot slednje pa preseneča dejstvo, da kažejo podatki tekoče statistike v primeru UE Murska Sobota večje odseljevanje kot medpopisne ocene, kar je v nasprotju s splošno sprejetim mnenjem o značilnostih vodenja registra prebivalstva.

Druga pomembna značilnost podatkov v tabelah 3-6 je struktura neto selitev v medpopisnih obdobjih po spolu in starosti. Ne da bi zahajali v večje podrobnosti, ki jih kakovost statističnih podatkov ne bi opravičevala, lahko rečemo, da se prvi dve medpopisni obdobji znatno razlikujeta od obdobja 1981-91. Do začetka osemdesetih let je bilo odseljevanje iz Prekmurja precej večje kot kasneje, kar se v naših tabelah kaže v mnogo jasnejši sliki tudi po starosti. V obeh UE so bile v medpopisnih obdobjih 1961-71 in 1971-81 posebej izrazite odselitve od 15-34 let starega moškega in ženskega prebivalstva. Znotraj tega starostnega razreda je bil pojav odseljevanja še izrazitejši v starostnem razredu 20-29 let. V ostalih starostnih razredih izrazitejših značilnosti ni mogoče opaziti, čeprav izračuni kažejo, da se selijo ljudje vseh starosti in obeh spolov.

V medpopisnem obdobju 1981-91 so se razmere na področju migracij v Prekmurju in obeh njegovih UE začele postopoma spreminjati. Intenziteta pojava se je izrazito zmanjšala, veliko več raznolikosti pa je možno opaziti tudi po starostnih razredih pri obeh spolih. Zanimivo je, da v pozni adolescentni in zgodnji zreli dobi življenja ni več izrazitega odseljevanja. V UE Lendava je odseljevanje še zmeraj prisotno, v UE Murska Sobota pa podatki že kažejo prevlado neto priseljevanja.

Podatki o ocenah neto migracij po starosti in spolu kažejo tudi nekatere nepričakovane značilnosti, za katere je težko najti razlago. V to kategorijo je treba vsekakor uvrstiti nekatere visoke vrednosti v posameznih starostnih razredih. V takih primerih nikoli ne smemo povsem izključiti možnosti vpliva statističnih napak. Še bolj nenavadno pa je, da so ocene neto migracij za moške v UE Murska Sobota v vseh treh medpopisnih obdobjih bistveno različne od ocen za ženske. Po 35. ali 40. letu starosti kažejo moški v UE Murska Sobota izrazito tendenco k pozitivnim neto migracijam v vseh treh medpopisnih obdobjih.

3. ZAČASNE EKONOMSKE EMIGRACIJE V PREKMURJU

S postopnim odpiranjem državnih meja bivše Jugoslavije z razvitejšimi evropskimi državami in z liberalizacijo, ki je bila s tem povezana, so se že v petdesetih letih in še izraziteje v šestdesetih letih pojavili emigranti nove vrste. Uradna statistična služba

Tabela 3: Ocene neto migracij v upravni enoti Lendava v medpopisnih obdobjih po starosti in spolu. Vir: lastni izračuni na osnovi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

Obdobje, spol Starost	1961-71		1971-81		1981-91	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
1	2	3	4	5	6	7
0-4	37	53	4	22	2	38
5-9	-8	17	-47	-58	-46	-17
10-14	7	-26	-25	-25	2	14
15-19	-73	-125	-10	-38	16	32
20-24	-189	-399	-45	-47	-45	-4
25-29	-200	-301	-124	-183	-5	-22
30-34	-132	-103	-75	-150	-1	-47
35-39	-5	7	-53	-55	-22	-32
40-44	6	-17	-1	-11	-22	-11
45-49	-20	-27	-11	-8	-17	-19
50-54	-6	0	-33	-8	-31	-12
55-59	-40	12	-21	-17	-29	-1
60-64	37	-4	-13	0	-1	7
65+	-9	-24	87	-26	31	59
Skupaj	-595	-937	-367	-604	-168	-15

Tabela 4: Ocene neto migracij v upravni enoti Murska Sobota v medpopisnih obdobjih po starosti in spolu. Vir: lastni izračuni na osnovi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

Obdobje, spol Starost	1961-71		1971-81		1981-91	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
1	2	3	4	5	6	7
0-4	-96	-15	-20	-82	-70	14
5-9	10	79	-40	-40	-7	-65
10-14	107	81	79	46	23	111
15-19	-57	-110	-5	-84	-20	74
20-24	-238	-496	-56	-270	-24	36
25-29	-110	-412	-100	-411	-44	-33
30-34	-84	-39	-49	-286	-41	29
35-39	44	44	-37	-70	25	32
40-44	111	-19	17	-34	24	10
45-49	63	4	37	-28	33	37
50-54	35	17	57	-9	3	12
55-59	43	-3	84	11	13	24
60-64	64	-10	56	8	-10	19
65+	100	151	125	88	-54	13
Skupaj	-8	-728	148	-1161	-67	313

jih je imenovala delavci na začasnem delu v tujini, kar strokovneje imenujemo začasne ekonomske emigracije. V družbi pa se je bolj uveljavil izraz zdomci. Te osebe so bile vključene v popise prebivalstva leta 1971, 1981 in 1991. Še posebej prva dva sta zbrala zelo bogate statistične podatke o tej vrsti emigracij. V družbi je dolgo prevladovalo mnenje, da bodo ti emigranti na delu v tujini krajši čas, nakar se bodo vrnili domov. Zato jih je uradna definicija prebivalstva vključevala med prebivalstvo takratne države in s tem v precejšnji meri zameglila podatke o zunanjih migracijah. S podaljševanjem bivanja v tujini se je vse več teh ljudi iz začasnih

Tabela 5: Stopnje ocenjenih neto migracij (na tisoč prebivalcev) v upravni enoti Lendava v medpopisnih obdobjih po starosti in spolu. Vir: Lastni izračuni na osnovi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

Obdobje, spol Starost	1961-71		1971-81		1981-91	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
1	2	3	4	5	6	7
0-4	35,2	51,4	4,0	22,7	2,3	44,3
5-9	-6,4	14,7	-47,5	-61,9	-48,5	-18,9
10-14	5,6	-21,0	-24,8	-25,5	2,0	14,8
15-19	-57,6	-105,1	-8,4	-35,3	16,2	34,3
20-24	-181,6	-445,1	-40,0	-46,3	-47,0	-4,2
25-29	-243,9	-350,2	-114,0	-194,2	-4,5	-22,7
30-34	-167,3	-122,8	-81,6	-196,0	-0,9	-51,6
35-39	-6,3	7,3	-69,0	-66,4	-21,5	-35,9
40-44	8,5	-20,9	-1,3	-13,6	-25,3	-14,8
45-49	-24,2	-28,9	-15,0	-8,7	-24,0	-23,9
50-54	-8,3	0,0	-50,9	-10,3	-46,0	-15,5
55-59	-50,7	13,6	-28,7	-19,4	-45,7	-1,2
60-64	53,8	-4,9	-21,2	0,0	-1,9	9,7
65+	-7,8	-14,6	61,4	-12,7	21,3	26,1
Skupaj	-45,1	-66,6	-28,1	-44,0	-13,1	-1,1

Tabela 6: Stopnje ocenjenih neto migracij (na tisoč prebivalcev) v upravni enoti Murska Sobota v medpopisnih obdobjih po starosti in spolu. Vir: Lastni izračuni na osnovi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

Obdobje, spol Starost	1961-71		1971-81		1981-91	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
1	2	3	4	5	6	7
0-4	-38,5	-6,2	-8,5	-37,1	-34,4	7,3
5-9	3,6	29,0	-16,2	-16,9	-3,0	-30,4
10-14	36,9	28,7	31,7	19,2	9,8	49,6
15-19	-21,3	-41,6	-1,8	-32,0	-8,2	31,5
20-24	-99,7	-221,7	-20,6	-111,1	-9,9	15,9
25-29	-55,9	-212,0	-39,7	-185,2	-17,0	-13,8
30-34	-45,4	-19,2	-21,7	-138,6	15,4	12,7
35-39	24,1	19,8	-19,3	-36,5	10,2	14,6
40-44	67,4	-10,1	9,3	-17,1	11,0	4,9
45-49	33,3	1,8	21,2	-12,9	18,1	19,6
50-54	20,8	9,6	37,1	-4,9	1,8	6,2
55-59	23,5	-1,5	48,7	5,3	8,3	11,6
60-64	37,8	-5,6	38,2	4,9	-7,8	11,2
65+	34,5	37,5	35,4	18,4	-15,4	2,5
Skupaj	-0,3	-22,3	4,7	-35,5	-2,1	9,6

emigrantov spreminjalo v trajne emigrante. Na ta način je bilo tudi število prebivalstva v državi in v njenih ožjih delih dejansko vse bolj nerealno.

Obravnavanje zunanjih migracij v Prekmurju v zadnjih petdesetih letih bi bila zelo nepopolna, če vanjo ne bi vključili tudi obravnave začasnih ekonomskih migracij. Hkrati podatki o tej vrsti migracij kažejo, kako težko je na osnovi uradnih statističnih podatkov slovenske statistike sestaviti, vsaj v grobih obrisih, popolno sliko migracijskega dogajanja. Vključevanje »začasnih« ekonomskih emigrantov

med stalno prebivalstvo države ni omogočilo niti poskusov statističnega spremljanja postopnega spreminjanja teh ljudi iz začasnih v trajne emigrante. Nekaj več podatkov je na voljo o tistih, ki so se vrnili domov. Vse to pa je zmanjševalo tudi analitično vrednost s tekočo in popisno statistiko zbranih podatkov o migracijah.

Vseh podatkov, ki so jih zbrali popisi in so nam na voljo na občinski ravni, v tem besedilu ni mogoče niti navajati, niti analizirati. S širšega vidika je bila problematika obravnavana tudi že drugje (Malačič, 1994, str. 207-219). Zato se v nadaljevanju omejujemo na tiste podatke, ki nam omogočajo splošen prikaz pojava in nekoliko podrobnejšo obravnavo tistih značilnosti zunanjih migracij v Prekmurju, ki smo jih že doslej obravnavali. To pa so predvsem osnovne demografske značilnosti zunanjih migracij in podatki o dinamiki pojava. V tabeli 7 so prikazani najosnovnejši podatki za vse tri popise prebivalstva in za obe UE oziroma takratni občini. V tej in drugih tabelah bomo za leti 1981 in 1991 združili podatke o osebah na začasnem delu v tujini in o njihovih družinskih članih, živečih z njimi v tujini, ki so bili v zadnjih dveh popisih posebej obdelani in objavljeni.

Tabela 7: Začasne ekonomske emigracije v UE Lendava in Murska Sobota po popisih prebivalstva 1971, 1981 in 1991. Vir: Popisi prebivalstva 1971, 1981 in 1991.

Leto	Lendava			Murska Sobota		
	Št.	Indeks	Na 1000 preb.	Št.	Indeks	Na 1000 preb.
1	2	3	4	5	6	7
1971	2.914	100,0	108,3	4.975	100,0	77,9
1981	2.315	79,4	86,6	4.049	81,4	63,0
1991	1.985	68,1	75,9	4.144	83,3	65,0

Začasne ekonomske emigracije so bile relativno večje v UE Lendava kot v UE Murska Sobota, kar se sklada tudi s siceršnjim večjim odseljevanjem iz te enote. Med popisi so se stopnje začasnih ekonomskih emigracij na 1000 prebivalcev hitreje zmanjševale v Lendavi. Indeks z osnovo leta 1971 je bil v Lendavi leta 1991 68,1, v Murski Soboti pa 83,3. Vendar je bilo razmerje stopenj leta 1991 še zmeraj tako, da je Lendava s 75,9 prekašala Mursko Soboto, kjer je bila stopnja 65,0.

Za prvi popis s podatki o začasnih ekonomskih emigracijah si je zanimivo ogledati podatke o letu odhoda na začasno delo. Po podatkih popisov 1981 in 1991 te informacije v objavljenih tabelah ni več na voljo. Res pa je, da je v teh primerih tudi manj pomembna. V tabeli 8 so prikazanečasne ekonomske emigracije v UE Lendava in Murska Sobota leta 1971 po letu odhoda na delo v tujino in spolu.

Podatki tabele 8 kažejo, da se je odhajanje na delo v tujino v Prekmurju začelo ob koncu petdesetih let. V UE Lendava je bilo za spoznanje zgodnejše kot v UE Murska Sobota. V resnici pa se je intenzivneje začelo šele v drugi polovici šestdesetih let. Zaradi bližine Avstrije in Nemčije, kamor je odhajalo največ Prekmurcev, je prišlo do skokovitega povečanja teh emigracij v samo nekoliko več kot petih letih.

V prejšnjih točkah obravnavane zunanje migracije v UE Lendava in Murska Sobota se na svojevrsten način dopolnijo s podatki o začasnih ekonomskih

Tabela 8: Začasne ekonomske emigracije v UE Lendava in Murska Sobota leta 1971 po letu odhoda na delo v tujino*. Vir: SB-679, str. 105-106.

Leto odhoda	Lendava		Murska Sobota		
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	
1	2	3	4	5	
1960 in prej	Št.	74	68	25	19
	%	4,2	6,0	0,8	0,9
1961-1965	Št.	167	129	194	136
	%	9,4	11,4	6,5	6,8
1966-1971	Št.	1.481	895	2.715	1.777
	%	83,2	78,9	91,3	88,8
Skupaj	Št.	1.779	1.135	2.973	2.002
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

* Vsota odstotkov se razlikuje od 100,0, ker smo izpustili razred neznano leto odhoda. Podatki za leto 1971 so le za prve tri mesece.

emigracijah v obeh UE v času vseh treh popisov ter po spolu in starosti. Podatki so prikazani v tabeli 9. Zaradi velikega števila podatkov se omejujemo samo na prikaz absolutnih podatkov.

Tabela 9: Začasne ekonomske emigracije v UE Lendava in Murska Sobota po popisih 1971, 1981 in 1991 po spolu in starosti. Vir: SB-679, str. 122-123; RR-307, str. 46 in 49 ter neobjavljeni podatki popisa 1991.

Starost	Lendava		Murska Sobota		
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	
1	2	3	4	5	
Do 20	1971	147	278	270	605
	1981	222	219	310	234
	1991	223	214	367	405
20 - 29	1971	815	545	1.503	957
	1981	188	246	436	506
	1991	123	107	368	254
30 - 39	1971	424	150	612	247
	1981	547	331	1.036	493
	1991	212	189	524	484
40 - 49	1971	251	90	425	134
	1981	214	99	357	144
	1991	416	250	866	444
50 - 59	1971	82	25	138	42
	1981	112	36	212	77
	1991	108	67	208	121
60+	1971	60	47	23	17
	1981	14	16	43	18
	1991	32	32	48	54
Skupaj	1971	1.779	1.135	2.973	2.002
	1981	1.333	982	2.433	1.616
	1991	1.119	866	2.382	1.762

Podatki v tabeli 9 kažejo, da je bila začasna ekonomska emigracija iz Prekmurja najbolj intenzivna leta 1971. Moški so se vključili vanjo bolj kot ženske. V naslednjih

dveh popisih se je število začasnih ekonomskih emigrantov zmanjšalo v vseh primerih, razen pri ženskah v UE Murska Sobota, kjer se je število med popisoma 1981 in 1991 nekoliko povečalo. Hkrati z zmanjševanjem števila začasnih ekonomskih emigracij v obravnavanem dvajsetletnem obdobju je potekal proces staranja obravnavane populacije. Leta 1971 je bilo največ začasnih ekonomskih emigrantov v starostnem razredu 20-29 let. Čez deset let se je maksimum premaknil v starostni razred 30-39 let in čez naslednjih deset let v razred 40-49 let. Manjša izjema pri tem so ženske v primeru UE Murska Sobota. Ne da bi podrobneje obravnavali vzroke tega staranja, povejmo, da ga je v prvi vrsti povzročilo omejevanje migracij v imigracijsko razvitejših evropskih državah. Podatki o številu let bivanja v tujini iz leta 1981 še dodatno potrjujejo navedeno ugotovitev. Po popisu leta 1981 je med 10 in 20 let bivalo v tujini v UE Lendava 67,3% začasnih ekonomskih emigrantov, ki so izhajali iz kmečkih gospodinjstev, in 67,5% takih, ki so bili iz nekmečkih gospodinjstev. V UE Murska Sobota sta znašala enaka podatka zaporedoma 62,2 in 59,2%. Velika večina zdomcev iz regije je zapustila kmečka gospodinjstva. Leta 1981 jih je bilo iz kmečkih gospodinjstev v UE Lendava 76,3%, v UE Murska Sobota pa 79,2%. (RR-307, str. 148-149).

Med večjim številom znakov, po katerih so še obdelani podatki o začasnih ekonomskih emigrantih, si za konec obravnave te točke oglejmo še njihovo izobrazbeno strukturo po popisih 1971 in 1981. Ti podatki so prikazani v tabeli 10, pri čemer smo izpustili razred »neznana izobrazba«.

Tabela 10: Začasni ekonomski emigranti iz UE Lendava in Murska Sobota v letih 1971 in 1981 po spolu in izobrazbi. Vir: SB-679, str. 139-140; RR-307, str. 72 in 75.

Izobrazba	Lendava		Murska Sobota	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske
1	2	3	4	5
Do 7 razredov osnovne šole	525	326	935	624
1971	154	106	477	273
Osnovna šola	827	691	1.435	1.163
1971	635	533	1.160	862
Srednja šola	393	83	580	193
1971	298	93	454	144
1981	4	1	5	7
Višje in visoke šole	6	7	11	6
1971	1.779	1.135	2.973	2.002
Skupaj ^a	1.142	787	2.142	1.320
1981				

^a Izpuščena neznana izobrazba.

Izobrazbena struktura začasnih ekonomskih emigrantov iz Prekmurja v šestdesetih in sedemdesetih letih je bila slaba. Drugačna tudi ni mogla biti, saj je bila odraz izobrazbene strukture v pokrajini. V današnjem času bi se tako slabo izobraženi delavci ne mogli v takem obsegu zaposliti v razvitih evropskih državah. Največ začasnih ekonomskih emigrantov iz obeh UE je imelo dokončano le osnovno šolo. V skoraj

vseh stolpcih tabele 10 je na drugem mestu nedokončana osnovna šola. Izjema so le moški v UE Lendava leta 1981. Znatno manj zdomcev iz Prekmurja je imelo kakršnokoli obliko srednje šole, tistih z višjo in visoko šolo pa skoraj sploh ni bilo. Po takih verjetno sploh ni bilo povpraševanja, pa tudi ponudba je bila bolj skromna. Sklenemo lahko, da je bilo v šestdesetih in sedemdesetih letih v Prekmurju odhajanje na »začasno« delo v razvitejše evropske države, največ v Avstrijo in Nemčijo, preprosto oblika izobraževanja takratnih mlajših oseb. Ta oblika je ponujala hiter in za naše razmere dober zaslužek, omogočila pa je tudi izogib napornemu in zahtevnemu šolanju, za katerega mnoge prekmurske kmečke družine niso imele sredstev.

4. NEKATERI POMEMBNEJŠI DEJAVNIKI ZUNANJIH MIGRACIJ V PREKMURJU

V ekonomski teoriji so navedeni številni dejavniki selitev, ki so povezani v bolj ali manj kompleksne modele. Če pustimo ob strani prisilne migracije, lahko med drugimi omenimo geografske, demografske, družbene in kulturne dejavnike, najpomembnejši pa so vsekakor ekonomski dejavniki (Malačič, 2000, str. 171). Natančna predstavitev dejavnikov in modelov migracij bi preseгла namen tega besedila, zato povejmo samo, da so dejavniki zelo kompleksni ter odvisni od vrste migracij in časa, v katerem potekajo. Ena skupina modelov so regresijski modeli, ki jih bomo uporabili v tej točki.

Mnogi izmed dejavnikov, ki vplivajo na migracije, so težko merljivi, oziroma jih je skoraj nemogoče izraziti z ustreznimi spremenljivkami. Tako je na primer želja po emigraciji samo potreben pogoj za emigracijo, ni pa že hkrati tudi zadosten. Lahko si izposodimo slikovito prispodobo, da je emigracijski pritisk kot pritisk v vodovodni cevi, imigracijske države pa »pipe« odpirajo, zapirajo in pripirajo, glede na svoje potrebe po imigrantih (Straubhaar, 1993, str. 9). Če se bi v takih državah pojavil problem visoke brezposelnosti ali če bi se pojavila prevelika socialna trenja zaradi prevelikega pritoka tuje delovne sile, bodo države priseljevanje zmanjšale ali ga celo ustavile. Imigrantska država podobno ukrepa tudi, če tuji delavci preveč povečujejo stroške vzdrževanja države blaginje ali pa država preprosto sledi politiki drugih imigrantskih držav, saj noče biti rešilna bilka za delavce, ki jim ni uspelo emigrirati v druge države (Straubhaar, 1993, str. 14).

Pri analizi smo torej omejeni z razpoložljivostjo podatkov. Uradna statistika nam za daljše časovno obdobje poleg podatkov o neto selitvah (*SELITV*) in naravnem prirastku (*NARAV*) prebivalstva nudi še podatke o povprečnih osebnih dohodkih (*OD*), zaposlenosti (*ZAP*) ter narodnem dohodku – ločeno za združeno delo (*ND*) in samostojno osebno delo (*SOD_ND*). Pri večini teh kategorij je potrebno dodati, da so definirane na način, kot je bilo pri nas v socialističnem obdobju običajno. Kasnejših sprememb definicij ni bilo možno upoštevati.

Razpoložljiva časovna vrsta podatkov nas omeji na krajše obdobje, kot je navedeno v naslovu referata. Podatki za UE so na voljo šele od konca petdesetih oziroma začetka

šestdesetih let. Časovna vrsta podatkov o osebnih dohodkih se začne šele z letom 1963, tako da bo to začetno leto za našo analizo. Podatki o naravnem in selitvenem prirastku so sicer na voljo že od leta 1958 (očitno so bili narejeni preračuni za nazaj), vendar pa znatne naknadne korekcije podatkov nakazujejo manjšo zanesljivost za tista leta. To je bil dodatni razlog, da teh nekaj let nismo vključili v analizo. Časovno vrsto končamo z letom 1990. Narodni dohodek se od tega leta naprej na ravni upravnih enot ni več objavljajal, pa tudi sicer bi korenito spremenjen družbenoekonomski sistem verjetno zahteval ločeno obravnavo za devetdeseta leta – kar pa je prekratko obdobje za dovolj dobro analizo. Gre za subjektivno tehtanje med čim daljšo časovno vrsto na eni strani in institucionalno stabilnostjo znotraj proučevanega obdobja na drugi strani.

Podatki o migracijah za obe UE so podani ločeno, zato bomo uporabili linearno regresijsko analizo za vsako UE posebej. Regresijska funkcija ima kot odvisno spremenljivko stopnjo neto migracij, kot pojasnjevalne spremenljivke pa prej omenjeni nabor spremenljivk. Njihovo natančnejšo opredelitev in rezultate analize predstavljamo v nadaljevanju.

Iz bivariatnih korelacijskih koeficientov lahko razberemo povezave med odvisno spremenljivko in posameznimi pojasnjevalnimi spremenljivkami. Povezava med stopnjo neto selitev in zaposlenostjo (število zaposlenih v družbenem sektorju na 1000 prebivalcev v odstotku glede na slovensko povprečje) je v obeh upravnih enotah statistično značilna in sicer pozitivna. To je v skladu s pričakovanji. Višja zaposlenost pomeni, da prebivalci lahko najdejo zaposlitev v svoji upravni enoti in je torej pritisk na odseljevanje manjši, saj jim ni treba iskati zaposlitve drugje. Povezava z narodnim dohodkom na prebivalca je prav tako značilna in pozitivna za obe UE. Ob ugodnejših gospodarskih razmerah, merjeno z narodnim dohodkom na prebivalca (v odstotku glede na slovensko povprečje), bodo vzpodbude za neto odseljevanje manjše. Delež samostojnega osebnega dela v narodnem dohodku je v obeh UE negativno povezan s stopnjo neto selitev. Za Lendavo je povezava statistično značilna, za Mursko Soboto pa ne. Visok delež samostojnega osebnega dela (v glavnem je to kmetijstvo) pomeni večjo bazo za odseljevanje in obratno. Del deagrarnizacije se je namreč izvajal preko (neto) odseljevanja. Ko se je ta delež znižal, vzpodbud za odseljevanje ni bilo več. Naravni prirastek je v obeh primerih negativno povezan s selitvenim prirastkom, vendar povezava za Mursko Soboto ni statistično značilna. Možna razlaga za negativno povezavo bi bila, da ob neugodnih gospodarskih razmerah višji naravni prirastek sili ljudi, da iščejo zaposlitev drugje, saj je v domači UE ne morejo dobiti. Povezava med osebnimi dohodki in stopnjo neto selitev pa ni značilna v nobeni od UE. Pričakovali bi pozitivno povezanost – višji osebni dohodki naj bi bili povezani z nižjim (neto) odseljevanjem – kar je analogno višjemu oz. manj negativnemu neto priseljevanju. Pri tem smo vzeli delež povprečnih čistih OD v UE v slovenskem povprečju.

V regresijsko analizo (ločeno za obe upravni enoti) vključimo kot odvisno spremenljivko stopnjo neto selitev, kot pojasnjevalne spremenljivke pa vse ostale navedene spremenljivke. Uporabili smo metodo Stepwise, ki kot prvo vključi

pojasnjevalno spremenljivko, ki ima z odvisno najvišji bivariatni korelacijski koeficient – torej pojasni največji delež variiranja odvisne spremenljivke. Naslednjo vključi spremenljivko, ki pojasni največji delež preostale nepojasnjene variabilnosti odvisne spremenljivke, vendar samo, če je statistično značilna. Vsakič so že vključene spremenljivke ponovno testirane in jih postopek lahko tudi izloči, če se izkaže, da so druge statistično ustrežnejše in jih zato izpodrinejo.

Za UE Lendava dobimo naslednji rezultat:

$$SELITV = -6,5419 + 0,0922 ZAP - 0,3237 NARAV \quad ; \quad R^2 = 0,567 \quad D-W = 1,6724 \quad n = 28$$

(-3,32)   (2,70)   (-2,17)

Če se torej zaposlenost glede na slovensko povprečje poviša za eno odstotno točko, ob tem pa stopnja naravnega prirastka ostane nespremenjena, se bo stopnja neto selitev v povprečju povišala za 0,09 promilne točke. Če pa se stopnja naravnega prirastka poviša za eno promilno točko, zaposlenost pa ob tem ostane (glede na slovensko povprečje) nespremenjena, se bo stopnja neto selitev znižala za 0,32 promilne točke.

Za UE Murska Sobota postopek izbire kot edino ustrezno spremenljivko zaposlenost¹:

$$SELITV = -5,2156 + 0,0684 ZAP \quad ; \quad R^2 = 0,224 \quad D-W = 1,5702 \quad n = 27$$

(-2,64)   (2,14)

Model kot celota statistično značilno pojasnjuje gibanje stopnje neto selitev, čeprav je le 22,4 odstotkov variance stopnje neto selitev pojasnjeno z linearno odvisnostjo teh selitev od zaposlenosti. Če se zaposlenost v UE Murska Sobota glede na slovensko povprečje poveča za eno odstotno točko, se bo stopnja neto selitev v povprečju povečala za nekaj manj kot 0,07 promilne točke.

Strogo statistično, moramo rezultate regresije obravnavati z nekaj rezerve. Časovne vrste uporabljenih spremenljivk namreč niso stacionarne. Preprosto povedano to pomeni, da če imamo npr. dve časovni seriji, ki sta pod vplivom določenega trenda, lahko izkazujeta navidezno oz. nepravo povezanost. Lep primer je gibanje nominalnih kategorij v razmerah visoke inflacije oz. hiperinflacije. V času se bodo njihove vrednosti gibale zelo usklajeno, čeprav ni nujno, da so dejansko medsebojno povezane. Zaradi tega smo poskušali v analizi čimveč spremenljivk izraziti glede na slovensko povprečje. Vendar pa se problemu ni bilo mogoče v celoti izogniti. Ob zagotovitvi stacionarnosti s pomočjo prvih diferenc vpliv pojasnjevalnih spremenljivk na odvisno spremenljivko ni bil več značilen.

Sklenemo torej lahko, da očitnega, dokončnega in nedvomnega sklepa o

¹ Vrednost Durbin-Watsonovega *d* preizkusa je pokazala prisotnost avtokorelacije (prvega reda) v osnovnem modelu, zato smo jo odpravili s pomočjo Cochrane-Orcuttove transformacije.

Tabela 7: Bivariatni korelacijski koeficienti med posameznimi spremenljivkami za UE Lendava. Vir: Lastni izračuni na osnovi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

		SELITV	NARAV	ZAP	OD	ND	SOD_ND
SELITV	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	1 .28	-.664** .00028	.697** .00028	-.046 .81528	.621** .00028	-.645** .00028
NARAV	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	-.664** .00028	1 .28	-.637** .00028	.150 .44628	-.528** .00428	.487** .00928
ZAP	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	.697** .00028	-.637** .00028	1 .28	.036 .85628	.931** .00028	-.911** .00028
OD	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	-.046 .81528	.150 .44628	.637** .00028	1 .28	.205 .29528	-.298 .12428
ND	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	.621** .00028	-.528** .00428	.931** .00028	.205 .29528	1 .28	-.928** .00028
SOD_ND	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	-.645** .00028	.487** .00928	-.911** .00028	-.298 .12428	-.928** .00028	1 .28

** Korelacija je značilna pri stopnji značilnosti 0,01 (dvostranski preizkus).

Tabela 8: Bivariatni korelacijski koeficienti med posameznimi spremenljivkami za UE Murska Sobota. Vir: Lastni izračuni na osnovi objavljenih podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

		SELITV	NARAV	ZAP	OD	ND	SOD_ND
SELITV	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	1 .28	-.294 .12928	.473* .01128	.365 .05628	.469* .01228	-.366 .05528
NARAV	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	-.294 .12928	1 .28	-.880** .00028	-.226 .24628	-.840** .00028	.716** .00028
ZAP	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	.473* .01128	-.880** .00028	1 .28	.305 .11528	.938** .00028	-.858** .00028
OD	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	.365 .05628	-.226 .24628	.305 .11528	1 .28	.388 .04128	-.509** .00628
ND	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	.469* .01228	-.840** .00028	.938** .00028	.388 .04128	1 .28	-.851** .00028
SOD_ND	Pearsonova korelacija Stopnja znač. (dvostranska)	-.366 .05528	.716** .00028	-.858** .00028	-.509** .00628	-.851** .00028	1 .28

* Korelacija je značilna pri stopnji značilnosti 0,05 (dvostranski preizkus).

** Korelacija je značilna pri stopnji značilnosti 0,01 (dvostranski preizkus).

glavnih determinantah stopnje neto selitev za Upravni enoti Lendava in Murska Sobota ni mogoče sprejeti, so pa rezultati analize smiselni in informativni.

5. EKONOMSKI IN DEMOGRAFSKI POMEN ZUNANJIH MIGRACIJ V PREKMURJU

Ekonomski, demografski in nasploh družbeni pomen zunanjih migracij v Prekmurju v pretekli polovici stoletja je bil izjemno velik. Če bi morali v tem primeru izdvojiti en sam element, ki je v največji meri zaznamoval migracijska gibanja v regiji, bi bil to brez dvoma element ekonomske in družbene razvitosti. Prekmurje je zato še dodatna potrditev teoretičnih in raziskovalnih ugotovitev, ki kažejo, da se ljudje večinoma odseljujejo iz nerazvitih krajev in iščejo boljše življenje v razvitejših okoljih. Migracije so tesno in vsestransko povezane z razvojem (International Migration, 1999).

V prvih treh desetletjih obravnavanega polstoletnega razvoja je bilo Prekmurje izrazito nerazvito in agrarno prenaseljeno območje. Naravni prirastek prebivalstva je bil v tem obdobju pozitiven, vendar bolj ali manj padajoč in ne izrazito velik. Med dejavniki selitev je bil nekoliko pomembnejši v UE Lendava. V celotnem polstoletnem obdobju pa ni imel pomembnejše vloge, kar je razumljivo, saj se je rodnost v pokrajini znižala večinoma pred začetkom šestdesetih let, hkrati pa vpliva naravni prirastek na migracije s 15–35 letnim zamikom. V zadnjih dvajsetih letih pa je naravni prirastek v obeh UE negativen. To je posledica velikega znižanja rodnosti povsod v Sloveniji, vsaj deloma pa tudi velikega odseljevanja oseb v mlajši zreli dobi v šestdesetih in sedemdesetih letih iz regije. Odseljevanje iz Prekmurja je v svojih obeh obravnavanih oblikah, tako v primeru stalnih selitev, kakor tudi začasnih ekonomskih emigracij, ki so postopoma preraščale v stalne emigracije, močno zaznamovalo sedanje prebivalstvo Prekmurja. Prekmurje je izgubilo velik potencial odseljenih. Res pa je tudi, da je bilo gospodarsko in širše družbeno prešibko, da bi jim nudilo kakovostno zaposlitev in dober zaslužek.

Deagrarizacija in industrializacija sta bili v večjem delu obravnavanega obdobja dominantna ekonomska in družbena procesa v regiji. Da je lahko potekala tako imenovana deagrarizacija, so veliko pripomogle prav migracije. Posebne vrste sprostitve migracijskega pritiska v Prekmurju so omogočile zlastičasne ekonomske emigracije, saj so pritegnile neizobražene prekmurske delavce, ki jim domača pokrajina ni bila sposobna zagotoviti niti ustreznega šolanja niti njihovim sposobnostim primerne zaposlitve. Ob današnjih pravih imigracijske politike in izbire imigrantov Evropske unije kaj takega preprosto ne bi bilo več mogoče (Brucker in drugi, 2002, str. 41-51). Ob tem pa je treba tudi povedati, da se mnogi Prekmurci niso bili pripravljene odseljevati v druge predele Slovenije, kamor so se v istem obdobju priseljevali ljudje iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik. Neizobražene prekmurske delavce so v razvitih evropskih državah bistveno bolje

plačali, kot bi to lahko storila Slovenija. Sami so to dejstvo večinoma plačali z usodo trajnih emigrantov. Nekateri med njimi se bodo morda na stara leta vrnili v pokrajino ob Muri, njihovi potomci pa bodo zanesljivo ostali v tujini.

Industrializacija, ki je v Prekmurju kasnila in je potekala na tipičen klasičen način s prevladujočo vlogo tekstilne industrije, je največ prispevala k naraščanju zaposlenosti v nekmetijskih dejavnostih. Vse do začetka devetdesetih let in osamosvojitve Slovenije so storitvene dejavnosti izrazito zaostajale. Večji razmah so doživele šele v zadnjih desetih letih, ko so deloma nadomestile propadanje nekaterih slabših delov predelovalne industrije, ki po razpadu bivše države niso bili sposobni prilagoditve novim razmeram in so zato morali propasti.

Od sredine osemdesetih let Prekmurje ni več izrazita in tipična emigracijska regija. Postalo je celo pretežno priseljitveno območje, podobno kot je to primer že vse od šestdesetih let Slovenija kot celota. Vendar razvitost Prekmurja še ne zagotavlja stalnega pozitivnega neto selitvenega prirastka. Občasno so neto selitve še zmeraj negativne. Kljub vsemu pa odseljevanje ni več najpomembnejši demografski in družbeni problem, kot je bil v preteklosti. Njegovo vlogo so prevzeli drugi demografski problemi, ki pa niso nič manj resni ali celo zlahka rešljivi. To so predvsem zelo nizka rodnost, staranje prebivalstva in opazno višja smrtnost kot v drugih, predvsem zahodnih predelih Slovenije. Podrobneje o teh problemih tukaj ne moremo pisati.

6. SKLEP

Med vsemi demografskimi procesi je tako na državni kot na regionalni ravni na voljo najmanj statističnih podatkov o migracijah. To velja celo za Slovenijo, kjer imamo že vse od leta 1954 register prebivalstva, ki omogoča vodenje tekoče statistike migracij. Obravnava migracij na nižji lokalni ravni mora biti še dodatne težave zaradi spreminjanja občinskih in drugih upravno-teritorialnih meja. V primeru Slovenije in Prekmurja se v preteklem polstoletnem obdobju srečamo še s težavami, ki jih je povzročilo vključevanje »začasnih« ekonomskih emigrantov med prebivalstvo Slovenije. To je v precejšnji meri zameglilo stanje na področju zunanjih migracij, saj se je štel med prebivalstvo Slovenije tudi osebe, ki so že zdavnaj postale prebivalci drugih držav in s tem stalni emigranti iz Slovenije.

Kljub vsem slabostim so podatki uradne statistične službe o migracijah najboljši vir, ki ga imamo na voljo. Na njihovi osnovi je bilo mogoče sestaviti dokaj popolno podobo dogajanja na področju zunanjih migracij v Prekmurju v zadnjih petdesetih letih. Del te podobe bo mogoče dopolniti, ko bodo objavljeni podatki popisa prebivalstva Slovenije iz leta 2002. Vendar novi objavljeni podatki prav gotovo ne bodo spremenili osnovnih sklepov o značilnostih zunanjih migracij v Prekmurju v zadnjih petdesetih letih. Za zadnja leta jih bodo le omogočili spoznati v podrobnejši obliki.

LITERATURA IN VIRI

- Brucker, H. in drugi (2002) *Managing Migration in the European Welfare State*. V knjigi: Boeri, T., Hanson, G., and McCormick, B., eds., *Immigration Policy and the Welfare State*, Oxford University Press.
- Demografska statistika, razni letniki, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Lica na privremenom radu u inostranstvu (1971), SB-679, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Migration and Development (1999). *International Migration, Special Issue, Vol. 37, No. 1*.
- Malačič, J. (1991) Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*. Let. 45, št. 2.
- Malačič, J. (1994) *Labour Migration from Former Yugoslavia*. V knjigi: Fassmann, H. and Munz, R., eds., *European Migration in the Late Twentieth Century*, Edward Elgar, London.
- Malačič, J. (1999) Demografski razvoj v Prekmurju v 2. polovici 20. stoletja. V knjigi: Balažic, J. in Fujs, M., ur., *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij*. Zbornik soboškega muzeja, Murska Sobota.
- Malačič, J. (2000) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 4. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji, 31.3.1981: prebivalstvo po starosti (rezultati po občinah) (1982), RR-275, Zavod za statistiko, Ljubljana.
- Prebivalstvo na začasnem delu v tujini (1983), RR-307, Zavod za statistiko, Ljubljana.
- Pregled promena političko-teritorijalne podele kod opština 1961-1971 (1972) Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Sketelj, P. (1997) Sezonsko delo. V knjigi: *Enciklopedija Slovenije*, 11. zvezek, MK, Ljubljana.
- Straubhaar, T. (1993) *Migration Pressure*. *International Migration*, Vol. 31, No. 1. Statistični letopis Republike Slovenije, razni letniki, SURS, Ljubljana.
- Statistični podatki po občinah, razni letniki, SURS, Ljubljana.
- Šircelj, M. (1987) *Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije*. Zavod za statistiko, Ljubljana.
- Šircelj, M. (1997) *Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije 1980-1982 – 1994-1995*, SURS, Ljubljana.
- Vitalna statistika, razni letniki, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

SUMMARY

EXTERNAL MIGRATIONS IN PREKMURJE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Janez MALAČIČ, Jože SAMBT

External migrations of a certain region are defined as migrations between the region and the rest of the world. Migrations comprise immigration and emigration. The region of our interest is in this case Prekmurje. After World War II Prekmurje is an easily definable region, bounded on one side by the river Mura, and on other sides by the borders of the former Yugoslavia and the independent Slovenia, which in this case did not change. The internationally administratively and legally unsettled border problem along the river Mura on the border with Croatia is here neglected. In the period after World War II the region has been from the administrative-legal view mainly divided to communes of Murska Sobota and Lendava, which in mid nineties of the previous century changed with the reform of local self-management into administrative units. Thus we have four decades of unchanged administrative arrangement. In the remaining 15 years changes have been more frequent, which means – together with the non-developed statistical service in that period – greater difficulties in dealing with and analysing the problematic of external migrations in Prekmurje.

In his paper the author analyses external migrations in Prekmurje after World War II on the basis of statistical data of the official statistical service. Regardless of the fact that there are great trouble with the statistics of migrations, the official statistical data are still the best data available. Current data from the register of population are used when those available were gathered through censuses. Censuses are of key importance as they offer immediately collected data on the basis of specific questions on migrations. At the same time those data enable estimations of net migrations with the help of special demographic analytical techniques. The author uses all stated possibilities for a precise analysis as possible of the problematic of external migrations in Prekmurje in the dealt period. It is understandable we will consider the limitations in the extent of the paper.

The paper is besides the introduction and conclusion composed of four basic items. The first describes in short Prekmurje as a traditional emigration region; mentioned here are temporary or seasonal migrations, and as well permanent emigrations during the period of classical European overseas emigrations. The focus of the paper is at the point that deals with external migrations of Prekmurje in the second half of the 20th century. Migrations within state borders as well as migrations across the state borders are grasped. It is taken into consideration that the state borders have with the attainment of independence of Slovenia slightly changed. Parts of former Yugoslavia outside Slovenia have become classical foreign parts. A special item on migrations with other countries deals with »temporary economic migrations«, which reached their peaks in the 60s and 70s of the 20th century. The fourth of the central items deals with the economic and demographic significance of external migrations in Prekmurje after World War II. The paper also includes a number of tables and illustrations, and as well an index of literature and sources.

TRAJNE MIGRACIJE V EVROPSKE DRŽAVE

MARINA LUKŠIČ-HACIN

UVOD

Izseljevanje iz Pomurja po drugi svetovni vojni je bilo močno povezano z evropsko selitveno dinamiko, z jugoslovanskim kontekstom in gospodarsko situacijo v primerjavi s kontekstom v državah zahodne Evrope, s specifičnostmi Slovenije v odnosu do ostalih jugoslovanskih republik in nazadnje s specifičnostmi Pomurja kot ene od slovenskih regij, in medregionalnih razlik in razvoja tako v politični kot gospodarski perspektivi (v tem času je bila v Jugoslaviji gospodarska perspektiva podrejena politični). Temu moramo dodati še zgodovinsko specifičnost Pomurja, ki se je odražala v odnosu do sezonstva in izseljenstva. V nadaljevanju si pogledjmo omenjene različne vidike.

EVROPSKA SELITVENA DINAMIKA IN SELITVE IZ SLOVENIJE (JUGOSLAVIJE) PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Kmalu po drugi svetovni vojni se v državah Zahodne Evrope začne skokovit gospodarsko tehnološki napredek, ki je povzročal vse večje potrebe po delovni sili. Domača ponudba ni mogla več zadostiti potrebam in začelo se je aktivno iskanje delovne sile v državah, ki so bile njene potencialne izvoznice. Med slednje je sodila tudi Jugoslavija oziroma Slovenija, kot njena republika. Po drugi strani iz podatkov vidimo,¹ da je med evropskimi državami daleč največje potrebe po delovni sili izkazovala ZR Nemčija. To nam lahko tudi delno odgovori na vprašanje, zakaj se je največje število Slovencev (Jugoslovanov) v tem času odpravilo prav v ZRN.

Novačenje tuje delovne sile je potekalo po organiziranih poteh prek institucij in organizacij, pa tudi po neformalnih poteh. Slovenija je bila, v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi republikami, prva vključena v te tokove, kar je pogojevala že njena geografska lega. »Samo v zahodni Evropi se je število tujih delavcev, po katerih je bilo povpraševanje tako očitno v šestdesetih letih, oblikovalo visoko nad

---

¹ Podatki o potrebah po delovni sili: ZRN 1.500.000; Avstrija 100.000; Švica 100.000; Francija 400.000; Benelux 500.000; Danska 50.000; Švedska 50.000; Norveška 20.000 (Stare, 1977, 22).

predvidenim povpraševanjem. Naslednja značilna ugotovitev pa je, da se je v evropsko selitveno ekspanzijo od leta 1960 dalje vključila tudi Jugoslavija. Slovenija se je v teh gibanjih pojavila že mnogo prej. Nedvomno gre bližini meje zahodne Evrope pripisati dejstvo, da je bil pritisk tujih delodajalcev v Sloveniji najprej prisoten v vseh klasičnih in novih oblikah privabljanja delavcev.« (Stare, 1977, 22). Te oblike privabljanja² so imele za posledico, da se je v Sloveniji začelo obdobje spontanega odhajanja v tujino, ki traja vse do 1965, ko se začne organizirano zaposlovanje v tujini. »Organizirano zaposlovanje se je pričelo z letom 1965 s sprejetjem zakona o organizaciji in financiranju zaposlovanja, ki je med drugim določal tudi možnosti zaposlovanja v tujini. Spremljanje pojava ni bilo takoj urejeno tako, da bi upoštevalo vse potrebne strukture, dočim je bila organizacija spremljanja več ali manj prepuščena organizacijskim sposobnostim služb za zaposlovanje v posameznih republikah. Po drugi strani tudi niso bili izdelani vsi mehanizmi spremljanja po enotni metodologiji. Končno tudi zunanje selitve niso bile zaželen pojav in se je zategadelj njenim notranjim odnosom posvečalo manj pozornosti in preučevanja, vsaj v začetnih letih.« (Stare, 1977, 32).

Skokovito naraščanje standarda, velika potreba po dodatni delovni sili v državah Zahodne Evrope na eni strani in domače gospodarske razmere na drugi strani so predstavljali dodaten razkorak, ki je deloval kot vzpodbuda za izseljevanje. V času neenakomernega gospodarskega razvoja v Sloveniji (Jugoslaviji) so bile ekonomske razmere eden od pomembnih faktorjev iskanja zaposlitve v drugih državah.³ »Ekonomske in geografske vzroke imajo pomembno vlogo zlasti takrat, kadar gre v domovini za neenakomernost ekonomskega razvoja in sicer v tistih regijah, kjer obstoja rezerva delovne sile in jo ob normalni stopnji rasti zaposlenosti ni mogoče zaposliti v domačem kraju oz. kadar so možnosti krajevne in profesionalne mobilnosti tako majhne, da je odločitev za odselitev ena od možnih rešitev.« (Stare,

---

² Za iskanja je bilo značilno, da je bil jasno definiran interes delodajalca glede usmeritve in izobrazbe delavca.

Oblike privabljanja so bile različne: obiski tujih delodajalcev na zavodih za zaposlovanje, oglaševanje v časopisih, nekateri turisti so v času dopusta pri nas tudi novačili gostinske delavce – prav tako so si nekateri naši turisti v času dopusta v tujini našli delo in se zaposlili, posredne in neposredne informacije o skokovitem naraščanju standarda v državah zahodne Evrope, sorodniški stiki, zaposlovanje pri poslovnih partnerjih, itd.

Največje povpraševanje je bilo po kvalificirani delovni sili za potrebe različnih industrijskih panog. Pozneje se je pojavil tudi interes po nekvalificirani delovni sili za opravljanje del, ki jih prebivalci po državah zahodne Evrope niso hoteli več opravljati. Tako je bilo leta 1977 iz Pomurja med zaposlenimi v tujini 70 odstotkov nekvalificiranih delavcev (Stare, 1977, 22-29).

³ Številni sogovorniki na Švedskem izpostavljajo, da se niso izselili zaradi enega samega razloga, ampak zaradi kombinacije različnih. Pravzaprav so težko potegnili črto med političnimi in ekonomskimi vzroki ter lastnim avanturizmom in specifično percepcijo lastnega položaja in življenja v domačem okolju v primerjavi s sovrstniki. Svoj položaj so si zamišljali drugače, morda bolj zahtevno, kot sovrstniki, ki so morda pripadali t. i. nižjemu sloju, imeli slabši socialni položaj, pa so vseeno ostali doma (Lukšič-Hacin, 2001).

1977, 22). Od leta 1964 do 1968 se nezaposlenost v SR Sloveniji neprestano dviguje in do leta 1968 je več kot 50 odstotkov odhodov v tujino iz vrst nezaposlenih⁴ (Stare, 1977, 54, 57).

Gospodarskim razmeram je nujno dodati še združevanje družin, ki predstavlja 50 odstotkov vseh selitev iz Slovenije. Sploh po letu 1972 oziroma 1974 t. i. družinska migracija (združevanje družin) predstavlja pretežni (dopuščeni) del evropskih migracij (Heršak, 1985, 9-11). Pri izboru ciljne države igra pomembno vlogo tudi kulturna sorodnost med državo priselitve in izvornim okoljem. Stare (1977, 30) za Pomurje poleg omenjenih dejavnikov, ki so spodbujali izselitev, izpostavlja še naravne katastrofe, saj so le-te večkrat prizadele prav obravnavani pomurski prostor in tako še dodatno poslabšale že tako težke razmere.

Pomurje oziroma slovenski panonski prostor je predstavljalo kontekst, kjer so se poleg ostalega sekale vse našete okoliščine. V obstoječih slovenskih raziskavah o izseljevanju je Pomurje posebej obdelano in izpostavljeno, ker je bilo zanj značilno najmočnejše odhajanje.⁵ Poleg že opisanih dejavnikov izseljevanja, ki še posebej veljajo za pomurski prostor, dodajmo, da v Pomurju sezonstvo in izseljenstvo predstavljata (zgodovinski, tradicionalni) način preživetja in življenja, del vsakdanjika. Odločitev za odhod ljudem ni bila tuja, nenavadna in je bila zato toliko lažja za posameznika. Le-ta je veliko prej razmišljal o odhodu kot možnosti kot pa posameznik, ki je živel v okolju, kjer je bilo običajno, da ostaneš doma. Da je bilo res veliko izseljevanja iz tega področja, nam govori tudi M. Ravnik v raziskavi o družini in sorodstvu v Prekmurju (in Porabju), ko pravi: »Spomini segajo najdlje do prve polovice prejšnjega stoletja, se pravi, da obsegajo vsa obdobja izseljevanja s slovenskega ozemlja. Zato ni čudno, da nisem naletela niti na eno družino ali širše sorodstvo brez izseljencev ali v tujini živečih sorodnikov.« (Ravnik, 1993, 165). Vpetost sezonstva in izseljenstva v vsakdanje življenje v Pomurju je vsekakor pomemben dejavnik, ko govorimo o sezonstvu in izseljenstvu v tem prostoru. Korenine tega pa segajo globoko v preteklost.

---

⁴ Zaposlovanje v tujini se v začetku sedemdesetih let postopno umirja, to pa tudi zaradi aktivnejše državne politike v smeri preprečevanja odhajanja kadra, ki je bil potreben doma. Temu primerno je bilo tudi posredovanje delavcev prek Zavodov za zaposlovanje. Tako lahko preberemo: » V letu 1971 je prišlo do skoraj 50 odstotkov zmanjšanja zaposlovanja v tujino. Za ta pojav je več vzrokov. Eden med njimi je tudi ta, da Slovenija že od leta 1968 naprej odklanja sprejem ponudb za kvalificirane delavce spričo velikih potreb delovnih organizacij. (...) Povpraševanje avstrijskih delodajalcev za delavce iz Slovenije je še vedno veliko, saj samo na podlagi zavrženih ponudb v letu 1971 lahko ugotovimo, da so znašale potrebe avstrijskih delodajalcev več kot 8000 delavcev, ki pa so jih dobili iz drugih republik.« (Stare, 1972, 31).

⁵ Takoj za Pomurjem najdemo mariborsko regijo (Stare, 1977, 36).

SEZONSTVO, IZSELJENSTVO IN POMURJE SKOZI ČAS

Različni avtorji izpostavljajo, da je Pomurje stoletja predstavljalo »tipično obrobno, izrazito agrarno območje s komaj zaznavnim družbenim spreminjanjem, kjer je prebivalstvo živelo v skrajni zaostalosti dokaj izolirano od ostalega sveta. Naravni pogoji in specifičen zgodovinski razvoj so zato tukaj začrtali marsikatero svojsko potezo.« (Klopčič-Cesar, 1977, 23). To je med drugim delovalo kot specifičen in močan dejavnik odhajanja ljudi iz tega prostora takoj, ko je bilo možno.

Začetki sezonstva segajo v čas po odpravi tlačanstva (Kavaš, 1979, 24-29). »Prekmurje je v okviru Madžarske države predstavljalo v geografskem, ekonomskem in kulturnem pogledu skrajno periferijo. Prirodnih bogastev, ki bi pritegnila industrijo, skorajda ni imelo, zemlja pa je bila neenakomerno razdeljena med veleposestnike in male kmete, izredno razkosana in gosto naseljena. Množica kmečkih delavcev je živela na robu eksistence, v skrajni zaostalosti (...) V drugi polovici 19. stoletja so začeli Prekmurci odhajati na sezonsko delo na madžarska veleposestva. Delo je v začetku trajalo le nekaj tednov, kasneje pa se je podaljšalo na nekaj mesecev in se je plačevalo pretežno v naturalijah. Ob prelomu stoletja so sezonci začeli odhajati na delo v Slovenijo, Avstrijo in daljno Ameriko.«⁶ (Klopčič-Cesar, 1977, 24).

Prekmursko prebivalstvo razen sezonstva tedaj ni imelo drugih alternativ. Oblast ni omejevala odhajanj, saj doma ni mogla zagotoviti dela. »Migracije so za Prekmurje, kjer so se iste oblike življenja prenašale od ene generacije na drugo, pomenile spiva šibko, nato pa vse zaznavnejše podiranje meja tradicionalnih skupnosti, posameznike, ki so migrirali pa so soočile s prej neznanimi problemi in situacijami« (Klopčič-Cesar, 1977, 25).

V obdobju pred prvo svetovno vojno je prebivalstvo Prekmurja hitreje naraščalo kot prebivalstvo Prlekije, kar je povečevalo populacijski pritisk k izseljevanju. V času prve svetovne vojne so se migracijski tokovi nekoliko umirili, nato pa ponovno oživele. Zaradi spremenjenih državnih meja so spremenili svojo smer. Zaprte možnosti zaposlovanja na Madžarskem so povečale populacijski pritisk in leta 1920 je bila v Murski Soboti ustanovljena Posredovalnica za delo. V času med obema vojnama je z njenim posredovanjem odšlo na delo v druge kraje v državi in v tujino okoli 70.000 ljudi. Zaradi 'zaprtja ameriških vrat' so se zmanjšale možnosti odhajanja v ZDA, odprlo pa se je zaposlovanje v Franciji⁷ in kasneje v Nemčiji. V tem času naj bi po mnenju nekaterih avtorjev odliv dobil v Prekmurju obseg kot še nikdar doslej. Posredovanje ljudi na sezonska ali trajnejša dela v tujino naj bi tako na svoj način postalo politično

---

⁶ »Zaposlitve v Ameriki so imele stalnejši značaj, zato je večina migrantov tam ostala za vselej. Predvideva se, da je do leta 1910 Prekmurje zapustilo okoli 6.000 ljudi« (Klopčič-Cesar, 1977, 24).

⁷ »Zlasti velik obseg je zavzelo izseljevanje v Francijo v letih 1919-1925 v merilu vse Slovenije in zlasti Primorske, v letih 1925-1936 pa posebej iz Prekmurja, ko so se izseljenci v glavnem rekrutirali iz sezonskih delavcev. Teh je v navedenih letih odhajalo vsako leto iz Prekmurja okrog 12.000« (Kuhar, 1956, 126).

pomembno in razne stranke so se zelo potegovala za svoj vpliv na delo Posredovalnice (Klopčič-Cesar, 1977, 23, 25). Razlogi za 'eksplozijo' odhajanj tičijo v dejstvu, kot pravi Kavaš (1979, 45), da se je nova oblast po letu 1919 (po priključitvi Prekmurja Jugoslaviji) lotevala različnih, bolj ali manj polovičarskih ukrepov na tem področju. Najpomembnejše pa je, da ni odstranila vzrokov, ki so silili ljudi v tujino, kar med drugim dokazuje tudi pregled posestne strukture za soboški okraj. M. Kuzmič pravi, da se je v tem času 85 odstotkov prebivalcev ukvarjalo s kmetijstvom. Prevladovali so mali kmetje in bajtarji, ki so se zelo težko preživljali. Še v tridesetih letih v časopisju lahko preberemo: »Tujina vzame naše ljudi, čim dorasejo šoli. Vračajo se samo pozimi, da poplačajo dolgove in da povedo vse to, kar so videli drugje (...) Mura poplavlja vsako leto polja, podira hiše in uničuje zemljo. Žalostno je zdravstveno stanje teh ljudi, ki živijo po nizkih in vlažnih kočah.« (Kuzmič, 1995, 31).

Pred prvo svetovno vojno so Prekmurci delali v Slavoniji, na Ogrskem in v Avstriji. Do leta 1910 naj bi se izselilo iz Prekmurja 5.867 ljudi. Po prvi svetovni vojni se je en izseljenski val usmeril v prekomorske države, predvsem v Južno Ameriko (Argentino in Urugvaj), ZDA (do zakona o kvotah) in Kanado, drugi v severne dele Jugoslavije, tretji pa v Francijo in Nemčijo (Kuzmič, 1995, 32). Ta val izseljevanja se prekine ob začetku Hitlerjevega osvajanja Evrope, ko so se sezonci množično vračali iz Nemčije in Francije. Lahko bi rekli, da se je s tem za določen čas zaključila doba množičnega sezonstva (Klopčič-Cesar, 1977, 27), ki ponovno nastopi po drugi svetovni vojni. Žal pa tudi od petdesetih let dalje vse do danes lahko sledimo dejstvu, da je Pomurje tisti del Slovenije, ki ima največji delež sezonstva in izseljenstva in tudi danes predstavlja najvišji odstotek potencialnega odliva ljudi.

Takoj po drugi svetovni vojni najdemo ljudi, ki izhajajo iz Pomurja, razseljene po celem svetu: »Danes lahko Prekmurce najdete od Severnega rtiča do Rta Horna v Južni Ameriki in od sibirskih step do puste Aljaske. Težko je dobiti točne podatke o prekmurskih izseljencih. Kljub prirodnemu prirastku je v zadnjem pol stoletju (1910-1953) ostalo število ljudi v nekaterih vaseh enako veliko ali pa je celo nazadovalo. Prekmurski izseljenci so se predvsem naselili v ZDA, Kanadi, Braziliji, Avstraliji, Urugvaju, Argentini, Franciji, Nemčiji, Avstriji in na Madžarskem. Največ izseljencev se je naselilo v ZDA, in sicer okrog 35 odstotkov, v Franciji okrog 22 odstotkov, v Argentini in Urugvaju pa okrog 12 odstotkov. Najdemo jih še v obeh Nemčijah, v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem, Poljskem, Švedskem, v Belgiji, Švici, Italiji, na Portugalskem, v Turčiji, Siriji, Etiopiji, Venezueli, Indokini, itd.« (Virag, 1956, 132).

SELITVE IZ POMURJA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI⁸

Tudi po drugi svetovni vojni so ljudje odhajali iz pomurske regije. Odhajali so na sezonsko delo v Vojvodino, na Kočevsko in v vsa večja industrijska mesta v Sloveniji.

⁸ Po drugi svetovni vojni so Pomurci odhajali na sezonsko delo v Vojvodino, na Kočevsko in v vsa večja industrijska mesta v Sloveniji. Zaposlitve so bile predvsem sezonske, vendar

Zaposlitve so bile predvsem sezonske. Pozneje se je mnogo delavcev tudi za stalno naselilo v krajih, kjer so delali. Od leta 1945 do leta 1957 se je v Ljubljano preselilo 2.256 Prekmurcev in v Maribor 1.318. S posredovanjem Posredovalnice za delo v Murski Soboti je v istem obdobju odšlo na sezonsko delo skupno 54.059 delavcev (Klopčič-Cesar, 1977, 28). V nadaljevanju bomo skušali poiskati odgovor na tri vprašanja: zakaj, kako in kam so odhajali ljudje iz Pomurja.

1. Zakaj?

Pomurje je bilo pred vojno in po vojni nerazvito področje z malimi vlaganji. 'Klasična' profitna logika kapitala je zavirala vlaganja v ta prostor – podobno se dogaja še danes. Poleg tega Pomurje ni imelo surovinske baze za razvoj industrije.⁹ »Izvoz kapitala v nerazvita področja je imel doslej malo zagovornikov, ker so med nasprotniki investiranja prevladovala mnenja, češ, da je v takih krajih majhna organiziranost delavcev brez delavskih tradicij, da investicije ne prinašajo koristi takoj. Vsi taki vzroki, zlasti v krajih s prirodnim prirastkom, ki je višji kot razpoložljiva delavska mesta, so že pred drugo svetovno vojno sprožili selitvene tokove (Pomurje). Enak primer pa je bil prisoten tudi po drugi svetovni vojni v Pomurju, Kozjanskem in Posavju, kjer so se (...) pojavili selitveni tokovi v večjem obsegu.« (Stare, 1977, 23). Iz teh in drugih razlogov je prišlo do takšne strategije gospodarskega razvoja Slovenije, ki ni bistveno spremenila razmer v Pomurju.

Gledano na ekonomske kazalce bi lahko rekli, da je po drugi svetovni vojni prišlo do izseljevanja iz Pomurja zaradi naslednjih razlogov (Stare, 1977, 36; Klopčič-Cesar, 1977; Toš, 1978, 60-66):

1. Število prostih delovnih mest ni bilo adekvatno s prirastkom v delovni kontingent. Od leta 1967 do 1977 je bil tu izkazan vsakoletni presežek delavcev in to prek 35 odstotkov.

2. Glede na omenjene razmere je bila nataliteta relativno visoka. Ljudje niso bili več le kmetje. Zaposlovali so se v družbenem sektorju, ki pa ni imel takšnih potreb, kot je bila ponudba delovne sile. Tako so se nekateri odločali za odhod v tujino.

3. Omenimo še dninarje, ki so se priložnostno, po nekaj dni zaposlovali v Avstriji. Prevladuje ocena, da je bil obseg prometa dninarjev tedensko iz pomurske regije v Avstriji okrog 1.500 oseb.

---

se je mnogo delavcev v krajih, kjer so delali, tudi stalno naselilo. Od leta 1945 do leta 1957 se je v Ljubljano preselilo 2.256 Prekmurcev, v Maribor 1.318, s posredovanjem Posredovalnice za delo v Murski Soboti pa je v istem obdobju odšlo na sezonsko delo skupaj 54.059 delavcev (Klopčič-Cesar, 1977, 28).

⁹ Pomurje, ki ni imelo surovinske osnove za razvoj industrije, kakršno je zahteval povojni čas, je ostalo še naprej na robu razvoja. Po petdesetih letih so se postopoma zmanjševale tudi potrebe po delavcih v krajih, kamor je odhajalo največ sezoncev. »Zaradi šibkih vplivov industrializacije in urbanizacije na pomurskem podeželju ni moglo priti do zaznavnejšega družbenega razslojevanja, saj so bili migracijski kanali navzven močno zoženi. V tem položaju so se napetosti le kulminirale in so se sprostile šele ob ponovni odprtosti meddržavnih meja.« (Klopčič-Cesar, 1977, 28).

Kratkoročno gledano se problemov nezaposlenosti ne da hitro urediti, zato včasih postane odselitev prva in morda tudi edina možnost. I. Klopčič–Cesarjeva pravi, da sta v letu 1976 na enega brezposelnega delavca v Sloveniji odpadli dve prosti delovni mesti, medtem ko so v na eno delovno mesto v Pomurju bili brezposelni trije delavci (1977, 50). Temu dodajmo še bližino meje in odločitev ni več tako težka. Prav tako ne smemo pozabiti na že omenjeno sezonsko kot način življenja v tem prostoru. Posamezniki izpostavljajo (Kavaš, 1979), da so ljudje že stoletje živeli s sezonskim kot 'normalno' obliko dela. To pogojuje izoblikovanje specifičnega sistema vrednot, identitet in predstav v procesu socializacije. Torej se je bilo za odhod veliko lažje odločiti.

Na koncu še enkrat sistematično povzemimo različne razloge odhodov iz Pomurja, pri tem pa je potrebno vedeti, da so se medsebojno prepletali in dopolnjevali:¹⁰

1. geografska lega,
2. gospodarske razmere v Jugoslaviji (Sloveniji), pri čemer so bila določena mejna področja Slovenije še posebej izpostavljena,
3. gospodarske razmere v samem Pomurju,
4. nezaposlenost in višja nataliteta,
5. naravne katastrofe,¹¹
6. združevanje družin,
7. vpliv kulturne distance/sorodnosti med okoljem izselitve in okoljem priselitve,
8. sezonsko in selitve kot način življenja.

2. Kako?

Takoj po vojni so bile selitve individualne, neorganizirane. To je trajalo do leta 1965, ko je bil sprejet zakon o organizaciji in financiranju zaposlovanja, ki je med drugim določal tudi možnosti zaposlovanja v tujini (Stare, 1977, 32). Po tem se je začelo obdobje organiziranega zaposlovanja v tujini, kar pa ne pomeni, da so se individualne, neorganizirane oblike odhajanja končale. Sezonsko se je počasi umikalo trajnejšemu zaposlovanju, ki je v večini primerov prešlo v izseljenstvo. »Po sprostitvi migracijskih tokov je tujina privabljala vedno več ljudi. Sezonska dela so postala nepriljubljena in v kratkem času se je velika večina sezoncev, ki so dotlej delali v raznih krajih Slovenije, preusmerila iz domačih mest v državo zahodne Evrope. (...) Ločenost od družine ob skoraj isti geografski oddaljenosti delavnih mest od doma, v tujini imigrantski skupnosti ni bila hujša od tiste doma, zagotavljala

¹⁰ V raziskavi o življenju ljudi iz Pomurja v ZR Nemčiji najdemo naslednje vzroke izselitve: zaslužek navaja 56 odstotkov ljudi, nezaposlenost v izvornem okolju 29 odstotkov, stanovanjski problem 7 odstotkov, boljše delo v ZRN 6 odstotkov, družinske razmere 6 odstotkov in osebne razloge 6 odstotkov (Klinar, 1982, 9, 49).

¹¹ Katastrofe, kot so povodenj, elementarne nesreče, majhen pridelek itd., so tudi razlogi za selitev. V zadnjem desetletju je bilo tudi to opazno za območje Pomurja (1971) (Stare, 1977, 30).

pa jim je večje zasluzke ob boljših življenjskih in delovnih pogojih.« (Klopčič-Cesar, 1977, 30).

V delu, kjer Stare govori o organiziranem zaposlovanju v obdobju 1965-1975, posebej izpostavlja Pomurje,¹² »ker je bilo odhajanje v tujino najmočnejše ravno za območje Pomurja.« (1977, 36). Podobno pravi Klopčič-Cesarjeva, da je Pomurje prispevalo v Sloveniji relativno največji delež sodobnih evropskih migracij, ki so se pri nas začele organizirano odvijati od leta 1965 dalje. Vzroke za to najde v ekonomskem in socialnem položaju območja v tem obdobju (1977, 28). Še za leto 1971 podatki kažejo, da je preko zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti odšlo na delo v tujino 2.374 ljudi in da je Murska Sobota še vedno med najmočnejšimi zavodi pri zaposlovanju v tujini (Stare, 1973, 31).

3. Kam?

Po drugi svetovni vojni so se ljudje iz Slovenije razpršili po celem svetu, največ se jih je usmerilo v Avstrijo in ZR Nemčijo, nekoliko manj pa v Švico¹³ in Italijo.¹⁴ Pozneje je veliko ljudi, ki so odšli v Avstrijo ali Švico, nadaljevalo svojo pot v ZR Nemčijo.¹⁵ Avstrija je bila tako pogosto 'odskočna deska' za Švico, Francijo ali ZRN oziroma tretjo državo. Vzroki so bili seveda predvsem v pogojih za delo in osebnem dohodku, pa tudi ostalih pogojih za življenje (socialne pravice iz dela, otroški dodatki, stanovanja, prehrana), ki v Avstriji niso bili urejeni tako ugodno kot v nekaterih drugih državah (Stare, 1977, 47; Stare, 1972, 31).

Primerjalno med slovenskimi regijami so v Avstrijo odhajali predvsem ljudje iz Pomurja¹⁶ in tako je ostalo vse do danes. Pri tem najdemo predvsem tri oblike zaposlovanja: kot dninarji (nekajdnevna migracija), sezonstvo (jesenska in

¹² Podrobnejši podatki o odhajanju ljudi iz Slovenije po regijah posreduje tabela Pregled organiziranega zaposlovanja v tujini iz SR Slovenije v obdobju od 1965 – 1975 ločeno po regijah. (Stare, 1977, 39).

¹³ V Švici je bilo predvsem povpraševanje po delavcih za kovinarsko, gradbeniško in gostinsko dejavnost. Največji absolutni delež priseljencev je iz ljubljanske regije (zdravniki, elektroinženirji, strojniki). Od primorske izseljenske populacije pa se je največji delež ljudi izselil v Švico (Stare, 1977, 52).

¹⁴ Omenjeni trend temelji na podatkih, ki so razvidni iz tabele Pregled organiziranega zaposlovanja v tujino v obdobju 1965–1974 ločeno po državah prihodov (Stare, 1977, 46). Omenjeni podatki zajemajo le informacijo o organizirani zaposlitvi.

¹⁵ Prav za ZR Nemčijo je značilno, da je zaposlovanje 'na svojo roko' potekalo vse do 1969. Šele po tem letu so se začele tudi nadzorovane zaposlitve. Uradno število o zaposlovanju pa še zdaleč ne zajema vseh ljudi, ki so se v ZRN zaposlili in so prišli iz Pomurja (Stare, 1977, 49).

¹⁶ Leta 1969 je preko zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti odšlo na delo v tujino 4.861 delavcev, od tega 1.491 v ZR Nemčijo in kar 3.553 v Avstrijo. »V tej številki je zajet stalen del sezonskih delavcev, ki že več let prehajajo v sezonsko zaposlitev v Avstrijo, vedno k enemu delodajalcu in se ob koncu sezone spet vračajo na svoje domove do začetka naslednje sezone. To je tako imenovana stalna sezonska rezerva in velja pravilo, da so znotraj tega zelo redke spremembe.« (Stare, 1970, 53). V letu 1977 je bilo v Avstriji 12.000 slovenskih delavcev in od tega jih je bilo okoli 9.000 iz Pomurja (Stare, 1977, 49).

spomladanska kmečka opravila) in redne zaposlitve. Prav tako so iz teh krajev odhajali v Švico, največ pa v ZR Nemčijo, kamor se jih je veliko priselilo tudi pozneje iz Švice in Avstrije. Zaposlovali so se v industriji, gradbeništvu, kmetijstvu in gostinstvu (Klopčič-Cesar, 1977, 31; Stare, 1977, 48). »Zaposlitve v Nemčiji so bile stalnejšega značaja zaradi prevladujočega vključevanja v industrijo, medtem ko so se migranti v Avstriji pretežno zaposlovali v gradbeništvu in kmetijstvu in so te zaposlitve vse do danes ohranile sezonski značaj. V obmejnih krajih se je ohranilo tudi tako imenovano neorganizirano maloobmejno zaposlovanje mejašev, ki je priložnostno in zavzema le majhen obseg.« (Klopčič-Cesar, 1977, 31-32).

ŽIVLJENJE IN DELO POMURSKIH PRISELJENCEV V ZRN

V uvodnem delu smo omenili, da je po drugi svetovni vojni odšlo največ Slovencev na delo v ZR Nemčijo. Prihod tujcev v ZR Nemčijo in njihovo bivanje v tej državi je na splošno urejal poseben zakon »Ausländergesetz«, ki je bil sprejet 28. aprila 1965 in je začel veljati 1. oktobra 1965. »Po tem zakonu se načelno dovoljuje tujcem prihod in bivanje v ZR Nemčiji, če je oboje v skladu z interesi ZR Nemčije. Pravne pravice zahtevati tako dovoljenje pa tujci nimajo.« (Rozman, 1969, 58). Jugoslavija dolgo ni imela sklenjene bilateralne pogodbe z ZR Nemčijo, ki bi ščitila naše delavce. Tako lahko leta 1968 preberemo: »Spričo tega, da Jugoslavija (...) z Zvezno republiko Nemčijo še nima sklenjenih ustreznih dogovorov o zaposlovanju, naši delavci niso enakopravni z domačini. Največje težave pa so v primerih, ko si je delavec poiskal delo sam ali s pomočjo 'privatnih' posredovalcev, medtem ko zavodi za zaposlovanje že vnaprej s pogodbami urejajo vsa vprašanja, ki bi lahko postala sporna.« (Petrin, 1968, 36). Sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZR Nemčiji je bil podpisan 12. oktobra 1968, veljati pa je začel 4. februarja 1969 (Rozman, 1969, 61).

Do 1977 je bilo v ZRN 47.000 slovenskih delavcev. Glavni centri naselitve po drugi svetovni vojni so bili kraji z močno industrijo – predvsem avtomobilsko: Ingolstadt,¹⁷ München, Ulm, Stuttgart, Frankfurt, Duisburg, ... Raziskave iz

---

¹⁷ Mesto je imelo okoli 90.000 prebivalcev, od tega približno 10.000 tujcev. Jugoslovanov naj bi bilo 3.000, »najmanj vsak drugi pa je Slovenec« (Kokalj, 1979, 306). Tu se je naselila največja strnjena skupina slovenskih delavcev na Bavarskem. Večina jih prihaja iz Pomurja. »Prekmurska narečja so v naselju barak blizu avtomobilske tovarne pogovorni jezik in murskosoboškega župana so pred kratkim sprejeli v Ingolstadt po državniško. V kratkem se bosta mesti pobratili ... (Fras, 1972, 54). Največ delavcev je bilo zaposlenih v tovarni Audi NSU Auto Union (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1978«, str. 12).

Prva kulturna dogajanja je spodbudil izseljenski duhovnik Vili Stegu. Okoli sebe je zbral ljudi, ki so se začeli ljubiteljsko ukvarjati z dramsko dejavnostjo. Pozneje so ustanovili »Slovensko kulturno prosvetno društvo Lastovka«. Leta 1977 se je od pripravljalnega odbora, ki je deloval v smeri konstituiranja društva, v oktobru prešlo k ustanovitvi stalnega

devetdesetih kažejo, da velik del slovenskih izseljencev še vedno živi v Nemčiji, čeprav je delež manjši kot leta 1981.¹⁸ Po izobrazbeni strukturi je bilo več kot 50 odstotkov kvalificiranih delavcev, 40 odstotkov priučenih in 10 odstotkov s srednjo, višjo ali visoko izobrazbo¹⁹ (Stare, 1977, 49-50). Delež ljudi, ki so v to državo prihajali iz Pomurja, je bil relativno velik. Stare pravi, da če gledamo zastopanost po območjih, od koder so se delavci zaposlovali v ZR Nemčiji, je še vedno najmočnejša v Pomurju,²⁰ od koder je na delo v Nemčijo odšlo okoli 5000 oseb. Sledi Štajerska z nekaj manjšim številom oseb (1977, 50). Še leta 1995 Bevčeva pravi, da med vsemi evidentiranimi slovenskimi emigranti v Nemčiji velik delež predstavljajo emigranti iz pomurske regije. Pri tem je t. i. zaloga emigrantov v pomurski regiji še danes precej nad povprečjem (1995, 96).²¹

odbora društva (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »Lastovka«; Kokalj, 1979, 306). V okviru društva so izdajali svoje glasilo Lastovka (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »Lastovka«, str. 19). Društvo je veliko sodelovalo s sosednjim društvom 'Triglav' iz Münchna (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1978«, str. 13). Do ustanovitve društva pa so poleg že omenjene aktivnosti, ki jo je vodil Vili Stegu, potekale aktivnosti pod okriljem sosednjega društva. Prav tako je v okviru tega društva potekala slovenska dopolnilna šola, ki se je v tem koncu ZR Nemčije začela leta 1975. Šola je imela dve skupini v Münchnu, dve v Waldkraiburgu in eno v Ingolstadtu. (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »5. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1976«, str. 8). Aktivnost društva je pripeljala tudi do pobratenja mest Ingolstadt in Murska Sobota.

Prav tako so bila v Pomurju organizirana tradicionalna srečanja »lastovk«. Prvo srečanje je bilo 1979 (Kokalj, 1979, 308). 16. avgusta 1981 je bilo četrto tradicionalno srečanje. Prireditev je organizirala društvena pokroviteljica, Občinska konferenca SZDL Murska Sobota v sodelovanju z Izseljensko matico (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »Lastovka«, str. 15; Kokalj, 1979, 308).

¹⁸ Opozoriti moramo, da manjši delež Slovencev ni nujno posledica povratništva. Prav gotovo moramo pri tem upoštevati tudi možnost zamenjave državljanstva.

¹⁹ V tem času sta višja in visoka izobrazba predstavljali relativno visoko izobraženost. Že srednješolska izobrazba je predstavljala za posameznika dobro 'izobrazbeno izhodišče' pri iskanju zaposlitve. V primerjavi s sedanostjo, ko je dvig izobrazbenega nivoja prebivalstva povzročil dvig meje v dojemanju visoko izobraženih ali najvišje izobraženih prebivalcev. Meja se danes pomika že na podiplomsko raven. S tem bi predvsem izpostavila, da je pojem izobraženosti relativen, kontekstualno vezan.

²⁰ »Glede na izrazito agrarni značaj Pomurja je masovno emigracijo v pretežni meri sestavljalo kmečko prebivalstvo, ki je na svojih majhnih, polikulturnih, pretežno samooskrbovalnih kmetijah lahko le skromno životarilo. V obdobju gospodarske reforme so se v emigracijo vključevale tudi druge kategorije prebivalstva: mladina, ki je končala poklicne, srednje in višje šole ter zaradi vpliva reformnih ukrepov doma ni mogla dobiti zaposlitve, brezposelni delavci, obrtniki in zelo številni delavci, ki so bili zaposleni, a niso bili zadovoljni z nizkimi dohodki.« (Kopčič-Cesar, 1977, 30-31).

²¹ Zaloga emigrantov je nad povprečjem predvsem v treh slovenskih regijah: pomurski, podravski in spodnjeposavski (Bevc, 1995, 96). In še: »Slabše razviti regiji s perspektivno gospodarsko strukturo (pomurska in kraška regija) se v problematiki zunanjih migracij precej razlikujeta; v mnogih pogledih predstavljata skrajna primera med slovenskimi regijami. V prvi je ta problematika glede na zalogo emigrantov ob zadnjem popisu prebivalstva med vsemi slovenskimi regijami najbolj pereča ...« (prav tam, 102).

Leta 1981 je bila izvedena anketa o življenju delavcev iz Pomurja v ZR Nemčiji. V raziskavi je bilo zajetih 536 delavcev, v kontrolno skupino med delavci po vrnitvi iz ZRN pa 120 delavcev. Obe raziskavi sta temeljili na standardiziranem vprašalniku (Toš, 1982, 41). Iz rezultatov raziskave je razvidna izobrazbena struktura migrantov iz Pomurja: 42 odstotkov končana osnovna šola, 31 odstotkov poklicna šola, 22 odstotkov nedokončana osnovna šola, 5 odstotkov srednješolska izobrazba. (Klinar, 1982, 6). Pred odhodom v tujino je bilo med ljudmi, ki so prišli iz Pomurja, 28 odstotkov kvalificiranih delavcev, 12 odstotkov priučenih delavcev, 27 odstotkov nekvalificiranih delavcev in 26 odstotkov brez poklica (delo na kmetiji) (Klinar, 1982, 1). Gre za nizko kvalifikacijsko raven, ki se še bolj jasno pokaže, če podatke primerjamo z zgoraj navedenimi podatki o izobrazbeni strukturi celotne populacije slovenskih priseljencev.

Podatki o prvi zaposlitvi oziroma o prvem delovnem položaju pomurskih migrantov pokažejo, da so v primerjavi z izvornim okoljem statusno (poklicno) nazadovali. Delež kvalificiranih delavcev se zniža od 28 odstotkov na 20 odstotkov, delež priučenih delavcev se poveča od 12 odstotkov na 31 odstotkov in delež nekvalificiranih delavcev se poveča od 27 odstotkov na 48 odstotkov. »Povečanje deleža priučenih in nekvalificiranih delavcev ne moremo pripisati temu, da so delavci iz Pomurja v ZRN dobili zaposlitev in da se kategorija delavcev brez poklica, ki so doma delali na kmetiji, spremeni v kategorijo priučenih in nekvalificiranih delavcev. Vertikalna poklicna mobilnost je seveda skromna (...) opazen pa je tudi delež tistih, ki doživljajo poklicno mobilnost navzdol. (...) V literaturi o mednarodnih migracijah srečujemo opise in razlage pojavov vertikalne mobilnosti navzdol, ki prizadevajo migrante po prihodu v imigransko družbo. Hkrati pa migracijske teorije pojasnjujejo, da se tisti imigranti, ki so najprej zdrknili po vertikali navzdol, potem pa doživljajo postopno vertikalno mobilnost navzgor, bolj intenzivno integrirajo v imigransko družbo.« (Klinar, 1982, 2). Zaradi težnje po poklicni mobilnosti v ZRN je kar nekaj pomurskih priseljencev obiskovalo tečaje (Klinar, 1982, 6).

Dodatno izpopolnjevanje in napredovanje ob delu sta z leti spremenila poklicni položaj številnih delavcev. Delež nekvalificiranih delavcev se zniža za 27 odstotkov. Skoraj polovica nekvalificiranih delavcev napreduje do priučenih delavcev in okrog 10 odstotkov do kvalificiranih delavcev. Napredovanje 10 odstotkov nekvalificiranih delavcev do kvalificiranih P. Klinar označi za intenzivno vertikalno poklicno mobilnost, 3 odstotkov nekvalificiranih delavcev do predelavcev pa za izrazito poklicno napredovanje in ugotovi, da se v ZR Nemčiji odvija kar precejšnja splošnost vertikalne poklicne mobilnosti navzgor. Res pa je, da je največji delež napredovanj zaslediti pri nekvalificiranih in zelo majhen pri višjih zaposlitvenih statusih. Napreduje se predvsem do predelavca, naprej pa je težko in napredujejo le redke izjeme (Klinar, 1982, 3-4).

Delovna aktivnost zapolnjuje le določen del življenja naših ljudi v tujini. Na kvaliteto življenja in zadovoljstvo z njim vplivajo še številni drugi dejavniki. Pregled

rezultatov pokaže, da se je večina privadila na nove razmere in da so zadovoljni s svojim življenjem. Prilagodili so se predvsem na delovno okolje, v prostem času pa živijo kot Slovenci (Pomurci), čeprav je nujno omeniti tudi kar velik delež sogovornikov (20 odstotkov), ki navajajo, da se v ZRN počutijo kot tujci. Držijo se zase ali pa se družijo le s Slovenci (Klinar, 1982, 14-15).

Velika koncentracija pomurskih delavcev je med drugim omogočila tudi ustanavljanje kulturno-umetniških društev, športnih sekcij²² (Stare, 1977, 49). Ustanavljanje društev se je začelo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih, prve organizirane dejavnosti in prireditve pa segajo v leto 1967.²³ Posebej omenimo predvsem Slovensko kulturno prosvetno društvo Lastovka (Ingolstadt) in Slovensko Kulturno prosvetno društvo Mura (Besigheim). Prvo je bilo ustanovljeno leta 1977, drugo pa leta 1980.²⁴

Ohranjanje slovenstva pri izseljencih tako poteka v krogu družine, društev ali prijateljev in to v prostem času. Aktivnega društvenega življenja pa se ne udeležujejo vsi priseljenci. Podatki raziskave (Klinar, 1982, 28) kažejo, da je približno 31 odstotkov tistih, ki svoj prosti čas preživljajo v sklopu dejavnosti izseljenskih društev in da je med njimi večji delež zaposlenih na nižjih poklicnih položajih. Pri tem moramo upoštevati relativno bližino domačega (izvornega) okolja, ki omogoča pogostejše stike v primerjavi z izseljenci, ki so odšli npr. v ZDA, Avstralijo ali kakšno drugo, bolj oddaljeno državo. Bližina je ljudem prinesla prednosti glede stikov z domačimi kraji, pa tudi slabosti. Omogočila jim je ohranjanje privida vrnitve v domači kraj in s tem življenje za vrnitev, ki pa se je največkrat raztegnilo čez celo zaposlitveno obdobje. Ves ta čas so posamezniki računali na vrnitev v 'naslednjem

---

²² Ob 6. srečanju slovenskih društev zahodne Evrope, ki je bilo leta 1978 v Frankfurtu, je bilo v Nemčiji šestnajst slovenskih društev, klubov in sekcij: Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav – za CUO (Stuttgart), Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav – Stuttgart, Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav – Negold, Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav – Reutlingen, Slovensko kulturno in športno društvo Bled – Essen, Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava – Frankfurt/M., Slovenska katoliška skupnost (Berlin), Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav – Sindelfingen-Böblingen, Slovensko kulturno in športno društvo Triglav – München, Klub Jugoslovena 'Sloga'; Slovenska sekcija Celje (Postfach), Slovensko kulturno in športno društvo France Prešeren (Dierat), Slovensko kulturno in športno društvo Maribor (Hilden), Klub Slovenija (Meisweg), Slovensko kulturno prosvetno društvo Lastovka (Ingolstadt), Slovensko društvo Ljubljana, Slovensko kulturno in športno društvo Planika – Ravensburg (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1978«, str. 39-40). Leta 1982 je na območju ZR Nemčije delovalo že štiriindvajset slovenskih društev, klubov ali sekcij (Kronika slovenskih društev v zahodni Evropi, 1982, 180-186).

²³ Več o tem najdete v: Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1978«.

²⁴ Pokrovitelj društva Mura je bila tovarna Mura iz Murske Sobote. Na pobudo društva se je leta 1981 začela slovenska dopolnilna šola (Kronika slovenski društev v zahodni Evropi, 1982, 180).

letu' in živeli v pomanjkanju²⁵ in varčevanju sredstev za boljše življenje doma, kamor so se vrnili na starost ali pa se tudi niso.

Velik pomen za ohranjanje izvorne identitete pri izseljencih imajo tudi mediji – radio, TV in časopisi. Pisana beseda je pomembna za ohranjanje maternega jezika v migracijskih kontekstih. Ljudje iz Pomurja naj bi (v letu 1981) v ZRN največkrat posegli po Pomurskem vestniku, veliko manj pa po Delu. »Pomurski delavci prebirajo domači tisk in večino anketirancev zanimajo informacije iz domovine. Branje slovenskega tiska je med njimi precej bolj razširjeno kot branje nemškega tiska. Najvišji deleži bralcev odpadejo na lokalni časopis Pomurski vestnik, ki ga bere 52 odstotkov anketirancev. (...) Delo bere okrog 21 odstotkov anketiranih Pomurcev v ZRN.« (Klinar, 1982, 29, 30). Pri tem je seveda pomembno izpostaviti, da je za to, da ljudje te časopise lahko berejo, potrebna njihova dosegljivost – da se jih lahko kupi v ZRN. Poleg časopisa je pomemben tudi radio. Rezultati raziskave (Klinar, 1982, 30) kažejo, da 41 odstotkov redno posluša oddaje ljubljanskega radia, 26 odstotkov pogosto, 18 odstotkov redko in 15 odstotkov ne posluša oddaj ljubljanskega radia.

Za spremljanje skrbi za narodno identiteto je pomembna tudi družinska dinamika, točneje socializacija. S tem je mišljena vzgoja otrok v odnosu do izvornega okolja, obiskovanje izvornega okolja, predvsem pa odnos do maternega jezika. Rezultati raziskave (Klinar, 1982, 32) pokažejo zelo zanimivo sliko o družinskem življenju. Kar 49 odstotkov otrok sogovornikov je bivalo v Sloveniji brez staršev in le 41 odstotkov v ZRN. 6 odstotkov otrok izseljencev je bilo med seboj ločenih – eni so bili v ZRN, drugi v Sloveniji, in 4 odstotke jih je bilo, katerih otroci so nekaj časa bivali v ZRN, nekaj časa pa v Sloveniji. V skupini otrok, ki so bili s starši v ZRN (41 odstotkov glede na vse otroke izseljencev), jih je 32 odstotkov obiskovalo nemške šole. Predpostavljam, da ostali otroci še niso bili šoloobvezni, čeprav lahko zasledimo tudi primere, ko se otroci niso pravočasno vključili v izobraževalni proces. Del otrok, ki so bivali v ZRN, je obiskoval dopolnilni pouk slovenskega jezika.²⁶ Obiskovanje naj bi bilo odvisno od poklicnega položaja in poklicne mobilnosti

---

²⁵ »Tu le zaslužim tisoč petsto mark. Niti na polovico ne morem računati, ko bi se vrnil. Že res, da delam tudi v soboto in da klepljem nadure. A kaj naj delam drugega? Ja, nekaj časa bo treba že še ostati.« (Fras, 1971, 62). In še: »Jaz kot Jugoslovan in Slovenec (...) čeprav nisem študiral na univerzi, so mi dali naslov inženirja, samostojno vodim oddelek za kemično raziskovanje materiala, poti navzgor so mi odprte, zaslužim 2700 mark ... Saj je res, da je včasih bridko ... malo pa pomaga za srce tudi borba za pravice gastarbeiterjev, ali ne?« (prav tam).

²⁶ V materialu iz leta 1976 lahko beremo: »Dopolnilni pouk v slovenskem jeziku na tujem deluje že peto leto. Premagane so začetne težave in slovenski dopolnilni pouk si utira pot v nova mesta in nove dežele; število slovenskih otrok, ki obiskujejo dopolnilni pouk, iz leta v leto narašča.« (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »5. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1976«, str. 29). 1978. leta je poučevalo dopolnilni slovenski pouk v ZRN štirinajst učiteljev (Arhiv ISI, Fond Evropa 12, Mapa Nemčija, »6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope 1978«, str. 44-45).

staršev. Na osnovi rezultatov raziskave Klinar ugotavlja: »Mogoče je zapisati sklep, da poklicna mobilnost navzgor, ki jo dosegajo pomurski delavci, znižuje deleže tistih, ki pošiljajo otroke k dopolnilnemu pouku ... « (1982, 33).

ZAKLJUČNE MISLI

Ljudje iz pomurskega prostora so se stoletja selili 's trebuhom za kruhom'. Zgodovinska usoda prostoru, v katerem so živeli, nekako ni bila naklonjena pa naj govorimo o političnih, kulturnih, verskih ali naravnih razsežnostih. V vseh pogledih so razmere prej spodbujale ljudi k izseljevanju kot pa k temu, da bi ostali doma. Na ta način sta sezonstvo pa tudi izseljevanje postala sprejemljiv in povsem običajen način življenja ljudi. Dolgoročno gledano se je v vrednostem sistemu ljudi zgodil 'identitetni premik', vezan na specifičen odnos do okolja in prostora – v primerjavi s prebivalci ostalih slovenskih pokrajin –, ki je na svoj način rahljal tradicionalno vezanost slovenskega človeka na domači kraj.

»Nekaj ljudi je seveda nesposobnih prilagoditi se novemu okolju in se vrnejo domov kmalu - običajno po nekaj tednih ali mesecih. Večina pa vsaj površno sprejema neke norme in vrednote nove družbe, kar običajno traja eno do dve leti. Po približno enoletnem bivanju v tujini veliko delavcev pride do spoznanja, da njihovo kratkoročno sodelovanje v gospodarstvu tujih držav še zdaleč ne bo pripomoglo, da rešijo svoje probleme materialne narave, zaradi katerih so se odločili, da odidejo v tujino. Zato prihaja do odločitev, da podaljšajo svoje bivanje v tujini z namenom, oziroma upanjem, da bodo v tem času le zadostili svojim materialnim potrebam in se nato vrnili v domovino. V tem času se ljudje odrekajo tudi takim željam, ki se jim ne odrekajo tudi najnižji sloji delavcev v državi, kjer delajo (...) Ljudje, ki več let živijo v tujini, so pod stalnim pritiskom, kje postaviti mejo med odrekanjem in željo za vrnitev v domovino. (...) Zato se taki ljudje odločajo za ponovno podaljševanje bivanja v tujini oziroma če se že za kratek čas vrnejo v domovino, ponovno odhajajo nazaj v tujino. Ta proces vedno teži k temu, da večina delavcev želi za stalno ostati v novi sredini. Zamenja se status začasno zaposlenega v status stalnega doseljenca.« (Stare, 1977, 65).

Selitve so imele (imajo) za pomurski prostor različne posledice. Najbolj usodno pa je dejstvo, da so običajno odhajali ljudje v starostnem obdobju, ko so bili za delo najsposobnejši. Nazaj so se vračali šele na starost. Posledice te dinamike so se kazale tako na demografskem kot na ekonomskem področju in vse do danes niso razrešene. Kot kažejo raziskave iz devetdesetih, je za ta prostor še vedno značilen velik delež tistih, ki odhajajo na delo v tujino, in ima hkrati tudi najvišji odstotek potencialnega odliva delovne sile.

LITERATURA

- Arhiv ISI (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Fond Evropa 12.
- Fras, Slavko (1971): Zdoma, a ne povsem. V: Slovenski izseljenski koledar 1972, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 61-65.
- Fras, Slavko (1972): Naši v Ingolstadt v ZR Nemčiji. V: Slovenski izseljenski koledar 1973, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 1972, str. 54 – 56.
- Heršak, Emil (1985): Posljeratna migracijska perspektiva Evrope. V: Migracijske teme, št. 1, Inštitut za migracije in narodnosti, Zagreb, str. 5.
- Kavaš, Alojz in drugi (1979): Pomurje: premiki delovne sile h kapitalu – vzroki z nasprotnimi učinki. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Klinar, Peter (1982): Proučevanje poklicne mobilnosti in načina življenja Pomurskih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji ter sklepanje o njihovi remigracijski usmerjenosti. V: Pomurski migranti med dvema sistemoma. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, str. 1-40.
- Klopčič-Cesar, Ivanka (1977): Vračanje Pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Kokalj, Zvone (1979): Lastovka – simbol nekega hrepenenja. V: Slovenski izseljenski koledar 1980, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 306-312.
- Kronika slovenskih društev v zahodni Evropi (1982). V: Slovenski izseljenski koledar 1983, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 157-190.
- Kuhar, Štefan (1956): Življenje in organizacije našega življa v Franciji. V: Slovenski izseljenski koledar 1957, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 126-139.
- Kuzmič, Mihael (1995): Izseljevanje iz Prekmurja med prvo in drugo svetovno vojno v luči sodelavcev Mladega Prekmurca. V: Dve domovini/Two Homelands. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, št. 5, str. 29-42.
- Lukšič-Hacin, Marina (2001): Zgodbe in pričevanja. Slovenci na Švedskem. Založba ZRC SAZU, Ljubljana.
- Petrin, Ernest (1968): Srečanja v Švici in Nemčiji. V: Slovenski izseljenski koledar, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 35-38.
- Ravnik, Mojca (1993): Družina, sorodstvo in izseljenstvo. V: Dve domovini / Two Homelands. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, št. 4, str. 164-167.
- Rozman, Vilko (1969): Zaposlovanje naših delavcev v ZR Nemčiji. V: Slovenski izseljenski koledar 1970, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 57-62.
- Rupnik, Anton (1977): Ugledni in dobro organizirani. V: Slovenski izseljenski koledar 1978, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 266-271.
- Stare, Franci (1970): Slovenci na tujem. V: Slovenski izseljenski koledar 1971, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 50-54.

- Stare, Franci (1971): Zaposlovanje v tujini. V: Slovenski izseljenski koledar 1972, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 56-60
- Stare, Franci (1972): Zaposlovanje v tujini. V: Slovenski izseljenski koledar 1973, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 30-33.
- Stare, Franci (1977): Organiziranje zunanje migracije Slovencev. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Toš, Niko (1978): Eksperimentalni programi za usmerjanje vračanja delavcev iz začasnega dela v tujini – primer Pomurja. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Toš, Niko (1982): Pomurci med dvema sistemoma – remigracije kot težnja in praksa. V: Pomurski migranti med dvema sistemoma. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, str. 41-59.
- Virag, Štefan (1956): Prekmurci doma in v daljnem svetu. V: Slovenski izseljenski koledar 1957, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 131-137.
- Žižek, Franc (1982): Nekateri značilnosti pomurskih občin v luči Slovenije in nekaterih izbranih občin. V: Pomurski migranti med dvema sistemoma. Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, str. 60-77.

SUMMARY

PERMANENT MIGRATIONS TO EUROPEAN STATES

Marina LUKŠIČ HACIN

The region Pomurje is in researches of emigration from Slovene ethnic space extra treated and exposed as migrations from that region were the most massive. The roots for employing abroad, at the beginning in the form of seasonal work, and later in permanent emigration, can be found in the history. Seasonal workers scattered in the neighbouring, and as well in more distant European countries (for example France before World War I), while emigrants sought their fortune in the both Americas. During the World War I migration currents somewhat appeased, and afterwards revived again. The possibilities for leaving for America have lessened, but employment in France and later in Germany opened. The pour away to foreign countries in that time reached in Pomurje such an extent as it had never before. And into this migration dynamic political straining again intervented, the coming of Hitler to power and World War II that caused depopulation of people from Germany to mother states, or their returning home. After World War II – in the 50s, and even more in the 60s – a large need for labour force occurred in Western European states. Searching foreign labour force was performed through organised and as well through informal ways. The rapid growth of living standard on the one side, and economic circumstances at home (in Yugoslavia and Slovenia respectively,

and particularly specific economic conditions in the marginalised Pomurje) on the other, were and additional gap, which functioned as an impulse for emigrating.

The region of Pomurje was before and after the war undeveloped and with hardly any investments. Besides that it did not have a raw material base for the development of industry. From those and other reasons it came to such strategy of economic development of Slovenia, which even after World War II did not essentially change the circumstances in Pomurje. The number of working vacancies not even by far corresponded with the increase to the labour contingent. From 1967 to 1977, an over 35 % yearly surplus of workers has been demonstrated. In 1976, two free posts came on each unemployed worker in Slovenia while in Pomurje there were in relation to one free post three unemployed workers. In regard of the mentioned circumstances, the birth rate was relatively high. Thus, some decided for going abroad. To all the mentioned we should add that seasonal work became in that region the way of life. The people have considered it for a whole century a »normal« form of work. There is just a small step from seasonal work to emigration, which is actually represented by the duration of living and working in a foreign environment. Therefore, it was in the described situation easier to decide for going abroad than in environments where this phenomenon »was not so familiar«.

The people from Pomurje were at first leaving for Austria. Later they would go to Switzerland, and mainly to Germany where many immigrated from Switzerland and Austria as well. They employed themselves in industry, in building trade, agriculture, and in catering industry. Employments in Germany were of permanent character because of the prevailing inclusion in industry, while migrants in Austria predominantly employed themselves in building trade and in agriculture and those posts were of seasonal character. Up to 1977, there were 47.000 Slovene workers in the Federal Republic of Germany. The principal centres of settlement after World War II were places with strong industry – above all car industry: Ingolstadt, Munich, Ulm, Stuttgart, Frankfurt, Duisburg .... A large share of the workers were from Pomurje. Such concentration of workers enabled among other the establishing of cultural-art societies, sports sections, choirs and other.

In the concluding part, the contribution deals with the way of life of people in the Federal Republic of Germany, having in the foreground questions on preserving/disappearing of ethnic identity among the Slovenes from Pomurje in the many-years circumstances of assimilation policy of the German state, which has only in the last years approached the integration policy of Scandinavian type. Let us mention for example the attitude towards naturalisation as one of the important aspects of protection of human rights, which enables the realisation of the concept of the human-citizen with all political duties and rights.

MEDDRŽAVNE IN NOTRANJE SELITVE V SLOVENIJI PO REGIJAH S POUČARKOM NA POMURSKI IN PODRAVSKI REGIJI - DEVETDESETA LETA

MILENA BEVC

1. UVOD

Mobilnost in selitve prebivalcev so zelo pomemben in kompleksen pojav. Na ravni regije in na ravni države imajo lahko selitve (medregionalne, meddržavne) prek obsega in strukture pomemben vpliv na demografski, gospodarski in širši družbeni razvoj.

Prispevek temelji na raziskavi „Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU« (Bevc, Prevolnik-Rupel, Christensen, 2000), izvedeni v okviru projekta „Strategija gospodarskega razvoja Slovenije - Slovenija v Evropski uniji»; dodani so nekateri novejši podatki. V njem se osredotočamo na analizo obsega, nekaterih značilnosti in dejavnikov notranjih in zunanjih (meddržavnih) selitev ter njihovega vpliva na gibanje števila prebivalcev v Sloveniji v devetdesetih letih po statističnih regijah, kot so veljale do pomladi leta 2000.¹ Analiza temelji na podatkih Statističnega urada Republike Slovenije. Opazovanje migracijskih tokov zajema tokove državljanov Slovenije, ker podatkov o migracijah tujcev ni bilo.

Struktura prispevka je zasnovana tako, da najprej prikazujemo nekatere glavne metodološke utemeljitve, nato notranje selitve, sledijo zunanje selitve, analiza dejavnikov selitev, vloga selitev v spreminjanju števila prebivalcev, vse to za agregatno, to je nacionalno raven ter regionalno raven. Sledi podrobnejši prikaz navedenih vidikov migracij za Pomursko in Podravsko regijo. Prispevek zaključujemo z glavnimi sklepnimi ugotovitvami.

2. METODOLOGIJA

V prispevku prikazujemo pri analizi zunanjih in notranjih selitev obseg posamezne vrste selitev in tiste značilnosti, za katere so bili na razpolago ustrezni podatki. Obseg pojava (posamezne vrste selitev - priselitve, odselitve, neto selitveni prirast oziroma padec) smo merili s številom selivcev na 1000 prebivalcev, s čimer smo zagotovili časovno primerljivost za posamezen pojav, primerljivost med različnimi

---

¹ Majhna sprememba je le pri dveh regijah: Dolenjski (sedaj Jugovzhodna Slovenija) in Osrednjeslovenski.

vrstami selitev in primerljivost med opazovanimi teritorialnimi območji znotraj Slovenije (statističnimi regijami). Glavni vir podatkov je bil Statistični urad Republike Slovenije - objavljeni in neobjavljeni podatki.

V okviru zunanjih selitev prikazujemo najprej „zalogo« emigrantov v tujini in tujcev v Sloveniji, nato pa selitvene tokove za državljane Republike Slovenije (v nadaljevanju „državljeni«), ker podatkov o drugih legalnih selitvah (selitve tujcev), prisilnih selitvah (begunci, iskalci azila) in nezakonitem priseljevanju (ilegalne selitve) po regijah ni. Selitve državljanov so na ravni Slovenije v drugi polovici devetdesetih let (od leta 1995 se na ravni Slovenije ločeno spremljajo selitve državljanov Republike Slovenije² in selitve tujcev) predstavljale manjši del vseh legalnih zunanjih selitev; predstavljale so 20% vseh priselitev, 17% vseh odselitev, 27% pozitivnega neto selitvenega prirasta.

V okviru *notranjih* selitev, ki zajemajo selitve med občinami in selitve med naselji znotraj občin, se osredotočamo na prikaz medregijskih selitev; te predstavljajo del selitev med občinami in to tisti del, ki obenem vpliva na gibanje števila prebivalcev v regiji (ostale vrste notranjih selitev tega vpliva nimajo). Tudi pri medregionalnih selitvah smo se morali omejiti na obravnavo selitev državljanov, saj se selitve tujcev v opazovanem obdobju niso evidentirale.

Torej analiza vpliva selitev na gibanje števila prebivalcev po regijah zajema pri obeh vrstah selitev le selitve državljanov. Tako ugotovljeni selitveni prirast/padec v obeh vrstah selitev (meddržavne, medregionalne) za posamezne regije ne odraža celovite slike o selitvah. To omejitev je potrebno upoštevati pri primerjavi relativnega vpliva obeh vrst selitev na gibanje števila prebivalcev v primerjavi z vplivom naravnega gibanja.

Analiza migracijskih tokov in njihovega vpliva na gibanje števila prebivalcev se nanaša v primeru opazovanja vseh regij na obdobje 1991-1998, v primeru ločenega opazovanja Pomurske in Podravske regije ter Slovenije kot celote pa praviloma na obdobje 1991-2000 (razen, kjer ni navedeno drugače).³ To je obdobje sprememb v statistični definiciji prebivalstva (1995), sprememb v statističnem zajemanju selitev, obenem tudi obdobje političnih sprememb (osamosvojitve), ki so prinesle prehod od „državljanov SFRJ« na „državljan RS«. V nadaljevanju povzemamo nekatere pomembne statistične definicije v zvezi s selitvami (povzete po Statističnem letopisu Slovenije 1999, str. 75-76), ki so pomembne za razumevanje prispevka:

- prebivalci Slovenije: nova definicija, ki je v veljavi od leta 1995, se od prejšnje razlikuje po dvojem: 1. v številu prebivalstva niso več zajeti tisti državljani Republike Slovenije, ki imajo v njej stalno prebivališče, a začasno (več kot 3 mesece) prebivajo v tujini, in 2. v število prebivalstva Slovenije so zdaj vštet tudi tujci s prijavljenim stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji ter begunci;
- državljan Republike Slovenije, ki je začasno odšel v tujino - državljan RS s

² To je ena ključnih zahtev v priporočilih Združenih narodov v zvezi s statističnim spremljanjem meddržavnih migracij.

³ Opazovanje starostne in izobrazbene strukture selivcev po regijah.

- prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki je odšel v tujino za več kot tri mesece in je svoj odhod prijavil v upravni enoti svojega stalnega bivališča;
- državljan Republike Slovenije, ki se je vrnil iz tujine - državljan RS s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki se je vrnil iz tujine po več kot treh mesecih in je pred odhodom v tujino svoj odhod prijavil v upravni enoti svojega stalnega prebivališča;
  - odseljeni je prebivalec Slovenije, ki: 1. je v Sloveniji odjavil prebivališče z namenom, da se bo odselil v tujino, 2. se je odselil v drugo naselje, občino v Sloveniji;
  - priseljeni je prebivalec, ki: 1. se je v Slovenijo priselil iz tujine in v Sloveniji prijavil prebivališče, 2. priselil v drugo naselje, občino v Sloveniji in tam prijavil prebivališče;
  - selitev je sprememba naselja prebivališča osebe;
  - tujec je:
  - oseba z državljanstvom tuje države (tujih držav) in izdanim dovoljenjem za stalno oziroma začasno prebivanje v Sloveniji, ki je prijavila stalno oziroma začasno prebivališče,
  - oseba z državljanstvom tuje države (tujih držav) in veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki je v Sloveniji prijavila začasno prebivališče,
  - oseba brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji, ki je bila državljan nekdanjih držav: SFR Jugoslavije, Češkoslovaške, Sovjetske zveze oziroma drugih držav.

3. MEDREGIONALNE SELITVE IN SELITVE ZNOTRAJ REGIJ

Na ravni regij so med notranjimi selitvami pomembne medregionalne selitve in selitve znotraj regij.

Mednarodne selitve. - Medregionalne selitve so v devetdesetih letih predstavljale v Sloveniji (tabela 1 v prilogi):

- v povprečju približno tretjino vseh medobčinskih selitev⁴ (medobčinske selitve vključujejo selitve znotraj občin iste regije in med občinami različnih regij; na prve je v devetdesetih letih odpadlo dve tretjini, pri čemer pa se je njihov delež po letu 1995 povečal na blizu 70%),

- petino notranjih selitev (te selitve vključujejo selitve med občinami ter selitve med naselji v isti občini) in

- desetino vseh selitvenih dogodkov (ti zajemajo poleg medobčinskih selitev in selitev med naselji iste občine tudi spremembe prebivališča v istem naselju).

Predstavljajo najmanjši del celotnih notranjih migracijskih tokov.

Letni obseg medregionalnih selitev se je v devetdesetih letih v Sloveniji gibal med 5300 in 7300 oseb (najvišji je bil v letu 1992 kot posledica urejanja evidenc legalizacije prebivanja na novem naslovu ob veliki akciji pridobivanja oziroma

⁴ Ta delež je na ravni države razmeroma stabilen, med posameznimi regijami pa se je po letu 1995 zmanjšal tam, kjer je nastalo večje število novih občin.

potrjevanja državljanstva Republike Slovenije), oziroma med 2,7 in 3,7 selivcev na 1000 prebivalcev (povprečje je znašalo 3).

Regionalna razpršenost medregionalnih selitev je večja pri odselitvah kot pri priselitvah. V obeh primerih je sicer najbolj zastopana Osrednjeslovenska regija (nanjo je odpadlo v devetdesetih letih 31% vseh priselitev in 25% odselitev), sledijo pa Podravska, Savinjska in Gorenjska regija. Izraženo relativno - število selivcev na 1000 prebivalcev - je bil za večino regij za prvo polovico devetdesetih let značilen večji obseg medregijskih selitev kot kasneje. Izraženo na enak način je bil v opazovanem obdobju obseg medregijskih selitev (število odseljenih v druge regije in priseljenih iz drugih regij na 1000 prebivalcev) največji v Zasavski, Spodnjeposavski (zlasti zaradi njune relativne teritorialne majhnosti) in Notranjsko-kraški regiji, najmanjši pa v Podravski, Pomurski in Goriški regiji.

Medregijske selitve v Sloveniji v devetdesetih letih niso bistveno vplivale na prostorsko razporeditev prebivalstva in spremembo števila prebivalstva posamezne regije. Polovica regij je imela negativen saldo v medregionalnih selitvah - selitveni padec, polovica pa pozitivnega (glej tabelo 2 v prilogi). Prek medregionalnih selitev je relativno (na 1000 prebivalcev) v opazovanem obdobju največ prebivalcev izgubila Koroška regija, dobila pa Notranjsko-kraška regija. Osrednjeslovenska regija s sicer pozitivnim saldonom je v obdobju 1995-1998 že postala odselitveno območje.

Večina medregijskih selitev je omejena na kratke razdalje, predvsem teritorialno sosednje regije. Najbolj izraziti dvosmerni medregijski selitveni tokovi so za večino regij značilni z Osrednjeslovensko regijo; pri tem je bil v devetdesetih letih številčno najmočnejši tok med omenjeno regijo ter Gorenjsko regijo. V večini primerov se ujemajo tako tokovi priselitev kot odselitev. Poleg Osrednjeslovenske regije ima le še Savinjska regija uravnoteženo tako priseljevanje iz drugih regij kot odseljevanje v druge regije, kar je povezano z lokacijo te regije (njena prometna prehodnost, itd.).

Podrobnejši prikaz medregionalnih selitev je prikazan v tabelah 3 in 4 v prilogi.

Selitve znotraj regij. - Največji obseg selitvenih dogodkov na 1000 prebivalcev je značilen za Osrednjeslovensko regijo (tabela 5 v prilogi), predvsem na račun selitev med občinami (zaradi združevanja občin). Najmanj selitev med občinami je značilno za Goriško in Dolenjsko regijo, največ selitev med naselji v isti občini je bilo v 90. letih v Dolenjski in Koroški regiji, največ selitev znotraj naselij pa je bilo v Zasavski in Osrednjeslovenski regiji.

4. ZUNANJE SELITVE PO REGIJAH

4.1. »Zaloga« emigrantov v tujini in tujcev v sloveniji

Emigranti. - Ne glede na metodološko-vsebinske spremembe v statistični opredelitvi kategorije »emigranti« (ob popisu 1991 – stalni prebivalci Slovenije, ki so začasno v tujini, s spremembo definicije prebivalstva po letu 1994 – državljani R

Slovenije, ki so začasno v tujini), imajo največjo »zalogo« le-teh Pomurska, Spodnjeposavska, Savinjska in Podravska regija. Ob koncu devetdesetih let kot tudi v začetku tekočega desetletja (tabela 3 v nadaljevanju ter tabela 6 v prilogi) so imele/imajo te regije v tujini »začasno« 2% ali več državljanov RS, v začetku devetdesetih let (ob popisu - 1991) pa so imele v tujini največ prebivalcev (med 2,6% in 6,3%). Pri ostalih regijah se je njihov vrstni red glede obsega zaloge emigrantov v zadnjih desetih letih spremenil; nespremenjeno pa je ostalo to, da imajo regije z relativno majhnim obsegom te zaloge v začetku devetdesetih let to zalogo majhno tudi danes. Ob koncu devetdesetih let (konec leta 1999) in na začetku tekočega desetletja (konec leta 2001) so imele najmanjši delež državljanov Republike Slovenije, ki so začasno v tujini, Goriška, Notranjsko-kraška in Koroška regija (vse manj kot 1%).

Imigranti (tujci). - V strukturi prebivalcev imajo največji delež tujcev vključno z begunci Obalno-kraška regija, Osrednjeslovenska, Notranjsko-kraška regija in Zasavska regija, najmanjši delež pa Pomurska regija (tabela 3 v nadaljevanju in tabela 7 v prilogi).

Primerjava obsega omenjene zaloge emigrantov in imigrantov, izraženega na omenjen način (emigranti kot delež državljanov, imigranti kot delež prebivalcev) ali pa kot število na 1000 prebivalcev kaže na obratnosorazmerno povezanost teh dveh pojavov. Regije z nadpovprečno zalogo emigrantov imajo praviloma podpovprečno zalogo tujcev in obratno (kot povprečje se smatra dosežena raven na ravni države). V primeru najmanj razvite regije (Pomurska) je za to mogoče najti logično ekonomsko razlago; manjša razvitost pogojuje večjo zalogo prebivalcev v tujini in manjšo absorpcijsko sposobnost za sprejem tujcev.

4.2. Meddržavne selitve državljanov

Proučili smo obseg in nekatere značilnosti meddržavnih selitev državljanov Republike Slovenije. Glavni sintezni podatki so prikazani v tabeli 8 v prilogi.

Obseg. - V vseh regijah je v devetdesetih letih (obdobje 1991-1998) letni obseg selitev državljanov Republike Slovenije z drugimi državami (vključno z območjem nekdanje SFRJ) padal; pri tem se je gibal v večini regij pod 2 osebi na 1000 prebivalcev. Tako izmerjen obseg teh selitev je bil, opazujoč celotno obdobje, v povprečju najmanjši v Pomurski in Goriški regiji (večinoma manj kot 1 selivec na 1000 prebivalcev). Z izjemo prvih dveh let (1991-92) je bil v vseh regijah z izjemo Koroške pretežni del obdobja letni obseg priseljevanja oziroma vračanja iz tujine, izražen na 1000 prebivalcev, večji od obsega odseljevanja. Pri tem pa je bila pozitivna razlika med tako izraženim obsegom priseljevanja in odseljevanja (število priselitev oziroma odselitev na 1000 prebivalcev) pretežni del obdobja (brez let 1991-92) največja v Notranjsko-kraški, Obalno-kraški in Spodnjeposavski regiji. Saldo teh selitev oziroma neto selitveni prirast je bil, opazujoč celotno obdobje 1991-98 skupaj,

negativen v polovici regij, in sicer v naslednjih: Koroški, Notranjsko-kraški, Osrednjeslovenski, Gorenjski, Zasavski in Goriški (vrstni red regij temelji na velikosti negativnega salda na 1000 prebivalcev), pozitiven pa v vseh ostalih regijah, pri tem pa relativno (na 1000 prebivalcev) največji v Obalno-kraški in Podravski regiji. Prek meddržavnih selitev državljanov Republike Slovenije je relativno (na 1000 prebivalcev) v opazovanem obdobju največ prebivalcev izgubila Koroška regija, »pridobila« pa Obalno-kraška regija.

Starost. - V opazovanem obdobju so bili med odseljenimi državljani Republike Slovenije v tujino najstarejši tisti iz Pomurske in Podravske regije, najmlajši pa tisti iz Notranjsko-kraške regije, med priseljenimi oziroma povratniki iz tujine pa so bili najstarejši iz Goriške in Spodnjeposavske regije, najmlajši pa iz Zasavske regije. V vseh regijah so bili v opazovanem obdobju odseljeni v povprečju mlajši od priseljenih, pri tem zlasti v Goriški in Notranjsko-kraški regiji; ta razlika (v povprečni starosti med obema kategorijama selivcev) pa je bila najmanjša v Pomurski in Obalno-kraški regiji. Prek opazovanih meddržavnih selitev se je v vseh regijah s temi selitvami povprečna starost prebivalcev višala.

Izobrazba. - Upošteva je omejitev, da se izračun povprečnega števila let šolanja nanaša na tiste z znano izobrazbo, so bile v opazovanem obdobju razlike v povprečni izobrazbenosti selivcev med regijami večje pri odselitvah kot priselitvah. V povprečju so bili med odseljenimi najbolj izobraženi tisti iz Spodnjeposavske in Notranjsko-kraške regije, najmanj pa tisti iz Savinjske in Zasavske regije, med priseljenimi oziroma povratniki iz tujine pa so bili najbolj izobraženi tisti iz Goriške regije, najmanj pa tisti iz Pomurske in Savinjske regije. V skoraj vseh regijah (izjeme so Podravska, Spodnjeposavska in Notranjsko-kraška regija) so bili, upošteva je izračunano povprečno število let šolanja za celotno obdobje, odseljeni v povprečju manj izobraženi od povratnikov. Razlika v tako izraženi izobrazbenosti odseljenih in priseljenih je bila največja v Zasavski in Koroški regiji, ki sta obe imeli tudi negativen saldo v omenjenih selitvah. Tudi v vseh ostalih regijah z negativnim saldonom z izjemo Notranjsko-kraške regije se je prek teh selitev povprečna raven izobrazbenosti prebivalcev regije poslabševala. V Sloveniji kot celoti se je s temi selitvami izobrazbenost prebivalcev v povprečju malo izboljšala.

Spol. - Tako med odseljenimi kot med priseljenimi (povratniki) državljani RS je bilo v opazovanem obdobju v vseh regijah z izjemo Pomurske (pri odseljenih) večji delež moških kot žensk.

5. DEJAVNIKI SELITEV V SLOVENIJI PO REGIJAH

Dejavnikov obsega medregionalnih in meddržavnih selitev po regijah je precej, med njimi so ekonomski in drugi. Kot je razvidno iz tabele 1 v nadaljevanju, se kaže povezanost relativne ravni brezposelnosti, gospodarske razvitosti in ravni plač z obsegom medregionalnih selitev, ne pa tudi z obsegom meddržavnih selitev

državljanov RS. Razlike v plačah so za obseg medregionalnih selitev pomembnejše kot razlike v gospodarski razvitosti. Vse regije s podpovprečno ravno plač in BDP na prebivalca so imele v opazovanem obdobju negativen selitveni prirast (padec) v medregionalnih selitvah. V teh regijah je bilo več odseljevanja kot priseljevanja. Močna povezanost med ravno plač in medregionalnimi selitvami se kaže zlasti pri Koroški regiji z relativno najnižjo ravno plač ob koncu devetdesetih let in največjim negativnim saldonom v omenjenih selitvah v devetdesetih letih. Povezanost pa se na drugi strani ne kaže na primer pri Goriški regiji. Vsekakor pa so medregionalne razlike v plačah verjetno bolj povezane z dnevno delovno mobilnostjo (novejši podatki bodo dostopni ob popisu prebivalstva, izvedenem v letu 2002) kot z medregionalnimi selitvami. V Pomurski in Podravski regiji so vse opazovane ekonomske značilnosti manj ugodne kot v povprečju v Sloveniji, kar je gotovo prispevalo k večjemu odseljevanju v druge regije kot priseljevanju od drugod.

6. VLOGA SELITEV V SPREMINJANJU ŠTEVILA PREBIVALCEV SLOVENIJE IN REGIJ V DEVETDESETIH LETIH

Selitve imajo poleg vrste drugih učinkov lahko pomemben vpliv na gibanje števila prebivalcev. Neugodne trende v naravnem gibanju lahko nevtralizirajo ali celo presežejo. V nadaljevanju prikazujemo vpliv obeh elementov (naravnega gibanja in selitev) na gibanje števila prebivalcev v Sloveniji v obdobju 1991-2000, pri čemer pa je na ravni regij potrebno opazovati še ločen vpliv meddržavnih in medregionalnih selitev. Kot smo že omenili, je bilo mogoče vpliv vseh meddržavnih selitev proučevati le na ravni Slovenije za drugo polovico devetdesetih let, po regijah pa le vpliv selitev državljanov Slovenije (kot smo že omenili, predstavljajo te vsaj na ravni Slovenije manjši del celotnih meddržavnih selitev). To je potrebno upoštevati pri primerjavi vpliva selitev na gibanje števila prebivalcev glede na vpliv naravnega gibanja po regijah. Obenem je potrebno tudi poudariti, da se dejanska sprememba v številu prebivalcev v opazovanem obdobju ne ujema popolnoma s skupnim neto prirastom/padcem na podlagi treh omenjenih elementov (naravnega gibanja prebivalcev, medregionalnih in meddržavnih selitev državljanov Republike Slovenije), in sicer razen zaradi že omenjenega razloga (odsotnosti podatkov o meddržavnih in notranjih selitvah tujcev po regijah) še zaradi metodoloških razlik v tekoči selitveni statistiki in statistiki stanja (število prebivalcev). Primerjavo spremembe števila prebivalcev po regijah v opazovanem obdobju po obeh pristopih skupaj z nekaterimi podrobnejšimi sintezni podatki za tri opazovane elemente spreminjanja števila prebivalcev prikazujemo v tabeli 3.

Opazujoč devetdeseta leta skupaj (1991-2000), je imela Slovenija na podlagi naravnega gibanja padec števila prebivalcev za 700 oseb (na račun druge polovice devetdesetih let, saj je bil za prvo polovico značilen še porast), na podlagi meddržavnih selitev državljanov (glej grafikone 1 in tabelo 2) pa porast za 1100 oseb. Prek omenjenih meddržavnih selitev se je starostna struktura prebivalcev

Tabela 1: Obseg medregionalnih in meddržavnih selitev (selitve državljanov) in nekateri ekonomski kazalci po statističnih regijah – devetdeseta leta

Regija	BDP na preb. (\$) 1996	STOPNJA BEZPOSL. (%) I-VI 1999	PLAČE (tekoče cene, letno povprečje) 1998				"ZALOGA" EMIGR. + IMIGR. (1999-31.12)		SELITVE 1991-1998 (neto priras/padec na 1000 preb.)		
			Znesek (SIT)		Indeksi (Slov.=100)		Emigranti (% državlj., ki so začasno v tujini)	Imigranti (% tujcev v preb.)	Medregionalne	Meddržavne*	SKUPAJ (9+10)
			Bruto	Neto	Bruto	Neto					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Slovenija	9471	14,0	158069	99919	100	100	1,6	2,1	0,0	0,08	0,08
Pomurska	7371	19,0	137402	89279	87	89	2,3	0,5	-0,11	0,27	0,16
Podravska	7768	21,2	147308	94327	93	94	2,0	0,9	-0,10	0,62	0,52
Koroška	8169	12,0	134990	88119	85	88	0,8	1,1	-0,97	-0,51	-1,48
Savinjska	8953	16,0	143792	92666	91	93	2,1	2,0	-0,20	0,24	0,04
Zasavska	7999	18,1	147787	95404	93	95	1,1	2,9	-0,74	-0,24	-0,98
Spodnjeposavska	8582	15,5	139543	90435	88	91	2,4	1,9	0,06	0,50	0,56
Dolenjska	9274	10,3	155102	98640	98	99	1,3	1,9	0,54	0,28	0,82
Osprednjeslovenska	12169	10,8	179712	110765	114	111	1,2	2,9	0,08	-0,28	-0,2
Gorenjska	8751	12,5	150642	96358	95	96	1,5	2,3	0,34	-0,26	0,08
Notranjsko-kraška	8033	12,1	142979	92611	90	93	0,9	2,9	1,17	-0,46	0,71
Goriška	9341	8,0	160315	101089	101	101	0,6	2,6	-0,57	-0,04	-0,61
Obalno-kraška	9687	10,4	165466	104010	105	104	1,1	3,6	0,44	0,75	1,19

Viri: Pečar, 1999; Statistični letopis Slovenije 1999 in izračuni avtorice na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

* Selitve državljanov RS (v letih 1991 in 1992 tudi državljanov nekdanje SFRJ).

Slovenije »poslabševala« (večal se je delež starejših); tisti, ki so odšli v tujino, so bili v povprečju mlajši od tistih, ki so se vračali (teh pa je bilo več od prvih).

Opazovanje celotnih legalnih meddržavnih selitev (državljeni, tujci) pa kaže, da so v drugi polovici devetdesetih let (1996-2000), ko se je na podlagi naravnega gibanja število prebivalcev zmanjševalo (skupaj za 3500 oseb), meddržavne selitve (neto prirast je znašal 11800 oseb) nevtralizirale to zmanjšanje in prispevale k skupni rasti števila prebivalcev. Glede na starostno strukturo priseljenih in odseljenih se je prek teh selitev v omenjenem obdobju starostna struktura prebivalcev Slovenije izboljševala, in sicer na račun meddržavnih selitev tujcev in ne selitev državljanov. Povprečna starost odseljenih je bila pri obeh vrstah meddržavnih selitev naslednja: odselitve - tujci 36 let in državljani 34 let (skupaj 35 let), priselitve - tujci 31 let in državljani 37 let (skupaj 33 let).

Tabela 2: Naravno gibanje prebivalstva, selitve državljanov R Slovenije* v obdobju 1991-2000 ter vloga tega gibanja skupnega števila prebivalcev Slovenije

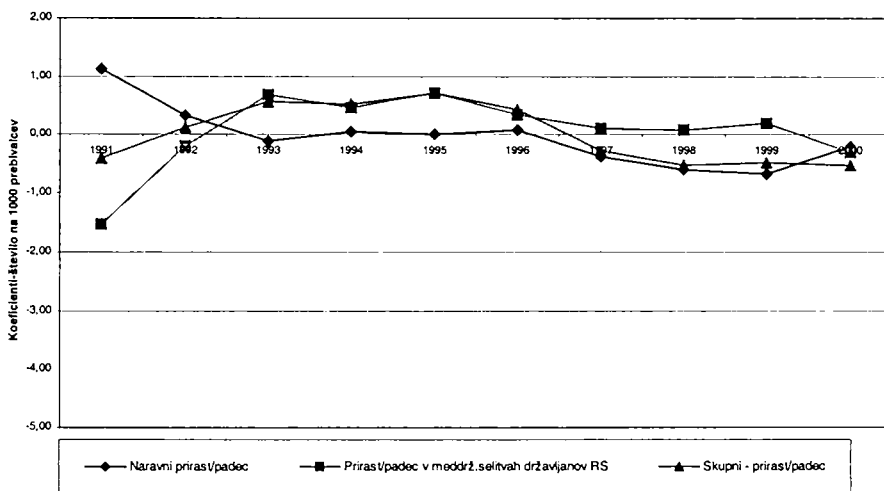
	NARAVNO GIBANJE PREBIV.			SELITVENO GIBANJE PREBIVALSTVA (selitve državljanov)				SKUPAJ prirast/ padec (3+7)
	Živoro-jeni	Umrli	Prirast/ padec	Medreg. selitve	Meddržavne selitve			
				Priseljeni/ odseljeni	Priseljeni	Odseljeni	Prirast/ padec	
	1	2	3	4	5	6	7	8
ŠTEVILO								
1991	21583	19324	2259	5707	5987	9059	-3072	-813
1992	19982	19333	649	7343	3461	3848	-387	262
1993	19793	20012	-219	5858	2745	1390	1355	1136
1994	19463	19359	104	5360	1919	983	936	1040
1995	18980	18968	12	5319	2191	776	1415	1427
1996	18788	18620	168	5598	1500	803	697	865
1997	18165	18928	-763	5678	917	688	229	-534
1998	17856	19039	-1183	5856	857	705	152	-1031
1999	17533	18885	-1352	5958	1362	963	399	-953
2000	18180	18588	-408	5867	935	1559	-624	-1032
1991-98 skupaj	154610	153583	1027	46719	19577	18252	1325	2352
1991-2000 skupaj	190323	191056	-733	58544	21874	20774	1100	367
1991-98 povprečje	19326	19198	128	5840	2447	2282	166	294
1991-2000 povprečje	19032	19106	-73	5854	2187	2077	110	37
KOEFICIENTI - število na 1000 prebivalcev								
1991	10,78	9,65	1,13	2,85	2,99	4,53	-1,53	-0,41
1992	10,01	9,69	0,33	3,68	1,73	1,93	-0,19	0,13
1993	9,94	10,05	-0,11	2,94	1,38	0,70	0,68	0,57
1994	9,79	9,73	0,05	2,70	0,96	0,49	0,47	0,52
1995	9,55	9,54	0,01	2,68	1,10	0,39	0,71	0,72
1996	9,44	9,35	0,08	2,81	0,75	0,40	0,35	0,43
1997	9,14	9,53	-0,38	2,86	0,46	0,35	0,12	-0,27
1998	9,01	9,60	-0,60	2,95	0,43	0,36	0,08	-0,52
1999	8,83	9,51	-0,68	3,00	0,69	0,49	0,20	-0,48
2000	9,13	9,33	-0,20	2,95	0,47	0,78	-0,31	-0,52
1991-98 skupaj	9,71	9,64	0,06	2,93	1,23	1,15	0,08	0,15
1991-2000 skupaj	9,56	9,60	-0,04	2,94	1,10	1,04	0,06	0,02

Vir: Izračuni na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije; Statistični letopis Slovenije (2000 in 2001), Statistični urad Republike Slovenije.

* Za leti 1991 in 1992 so vključeni tudi državljani nekdanje SFRJ.

Grafikon 1: Naravni, selitveni in skupni prirast/padec števila prebivalcev Slovenije v obdobju 1991-2000*

Izračuni na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

* Pri selitvah so zaradi primerljivosti zajete le selitve državljanov R Slovenije; selitve tujcev, ki se spremljajo od leta 1995 dalje in predstavljajo pretežni del meddržavnih selitev, niso zajete.

Legenda: Utemeljitev mejne vodoravne črte, ki označuje vrednost kazalca 0,00: gibanje opazovanih linij (za posamezne pojave) nad to črto označuje neto prirast, gibanje pod njo pa neto padec.

Analiza po **regijah** (tabela 3) pa je pokazala, da jih je v obdobju 1991-1998 imelo kar sedem od skupno dvanajstih negativen naravni prirast. Skupen vpliv obeh vrst selitev (medregionalnih in meddržavnih), pri tem pa v obeh primerih selitev državljanov Republike Slovenije, na gibanje števila prebivalcev pa je bil pozitiven v dveh tretjinah regij, pri tem pa je bil vpliv ene in druge vrste selitev precej različen po regijah. V nobeni regiji z negativnim naravnim prirastom niso selitve državljanov nevtralizirale tega zmanjšanja števila prebivalcev.

Prek medregionalnih selitev se je v devetdesetih letih v štirih regijah izmed sedmih z negativnim naravnim prirastom število prebivalcev dodatno zmanjšalo, pri tem najbolj v Zasavski in Goriški regiji. Med regijami s pozitivnim naravnim prirastom se je v devetdesetih letih prek medregionalnih selitev število prebivalcev zmanjšalo v dveh regijah, Koroški in Savinjski. V Pomurski in Podravske regiji so meddržavne selitve državljanov v devetdesetih letih prinašale povečanje števila prebivalcev (priseljenih je bilo več od odseljenih) in tako delno ublažile padanje števila prebivalcev zaradi naravnega gibanja in medregionalnih selitev. Ob medregionalnih selitvah so meddržavne selitve ublažile padanje števila prebivalcev zaradi naravnega gibanja v dveh regijah, Spodnjeposavski in Obalno-kraški.

Nasprotno pa so v dveh regijah z neugodnimi trendi tako v naravnem gibanju kot v medregionalnih selitvah (Zasavska in Goriška) te selitve še dodatno ojačale zmanjševanje števila prebivalcev; v Zasavski regiji je bilo skupno zmanjšanje števila prebivalcev zaradi vseh treh opazovanih tokov relativno (na 1000 prebivalcev) večje kot v katerikoli drugi regiji. V Osrednjeslovenski in Gorenjski regiji s podpovprečno »zalogo« odseljenih prebivalcev (ob koncu devetdesetih let) ter prirastom števila prebivalcev v devetdesetih letih tako zaradi naravnega gibanja kot zaradi medregionalnih selitev, so meddržavne selitve državljanov prinašale zmanjšanje števila prebivalcev. Edina regija s pozitivnim učinkom vseh treh opazovanih tokov (naravnega gibanja, medregionalnih in meddržavnih selitev državljanov) na število prebivalcev v 90. letih je Dolenjska regija, ki je imela relativno (na 1000 prebivalcev) največji skupen prirast števila prebivalcev. Po tem prirastu ji sledita Gorenjska in Osrednjeslovenska regija.

Tabela 3: Vloga naravnega gibanja, medregionalnih* in meddržavnih selitev* v gibanju števila prebivalcev v Sloveniji po statističnih regijah, 1991-1998

Regija	ZALOGA ODESELJENIH IN PRISELJENIH (1999 - 31.12.)		STATISTIKA TOKOV (1991-1998)						STATISTIKA STANJA	
	Začasno odseljeni (% drž., ki so zač. v tujini)	Priseljeni (% tuj- cev v preb.)	NARAVNO GIBANJE PREB.	SELITVE državljanov (prirast/padeč na 1000 preb.)			NAR. GIB.+ SELIT- VE		SPREMEMBA ŠTEVILA PREB. V OBD. 1990- 1998 (30.6.)	
			Prirast/ padeč na 1000 preb.	Medre- gional- ne	Med- držav- ne	SKU-PAJ (4+5)	(prirast/ padeč na 1000 preb.) (3+6)	Absol- utno (št. oseb)	Indeks (1990= 100)	Absol- utno (št. oseb)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Slovenija	1,6	2,1	0,06	0,0	0,08	0,08	0,15	2352	99,2	-
Pomurska	2,3	0,5	-2,79	-0,11	0,27	0,16	-2,63	-2703	95,6	-5831
Podravska	2,0	0,9	-1,16	-0,10	0,62	0,52	-0,64	-1660	97,4	-8350
Koroška	0,8	1,1	1,46	-0,97	-0,51	-1,48	-0,02	-16	99,4	-440
Savinjska	2,1	2,0	0,30	-0,20	0,24	0,04	0,34	703	99,1	-2379
Zasavska	1,1	2,9	-1,99	-0,74	-0,24	-0,98	-2,97	-1120	98,4	-1164
Spodnjeposavska	2,4	1,9	-2,37	0,06	0,50	0,56	-1,81	-1040	95,9	-2992
Dolenjska	1,3	1,9	1,46	0,54	0,28	0,82	2,28	1910	102,1	2166
Osrednjesloven.	1,2	2,9	1,47	0,08	-0,28	-0,2	1,27	5254	100,4	2139
Gorenjska	1,5	2,3	1,84	0,34	-0,26	0,08	1,92	3004	100,9	1746
Notranjsko- kraška	0,9	2,9	-1,51	1,17	-0,46	0,71	-0,80	-324	99,4	-302
Goriška	0,6	2,6	-1,26	-0,57	-0,04	-0,61	-1,87	-1793	99,3	-889
Obalno-kraška	1,1	3,6	-1,03	0,44	0,75	1,19	0,16	137	100,8	809

Izračuni na podlagi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije.

* Selitve državljanov RS (v letih 1991 in 1992 tudi državljanov nekdanje SFRJ).

7. PODROBNEJŠI PRIKAZ SELITEV ZA POMURSKO IN PODRAVSKO REGIJO (SELITVE DRŽAVLJANOV SLOVENIJE)

7.1. Medregionalne in meddržavne selitve

Pomurska regija

Medregionalne selitve. - Celotno obdobje 1991-2000 je bil letni obseg priselitev in odselitev približno izenačen. V povprečju se je gibal okoli 300 oseb oziroma 2,5 selivca na 1000 prebivalcev. Skupen saldo je bil negativen in majhen (-234 oseb oziroma -0,2 na 1000 prebivalcev), pri tem pa v drugi polovici devetdesetih let večji kot v prvi. Priseljeni v regijo v minulem desetletju (tu je opazovano obdobje 1991-1998) so izvirali večinoma (prek 50%) iz Podravske regije, kar 21% pa jih je bilo iz Osrednjeslovenske regije; sledi Savinjska regija. Tudi pri odselitvah so omenjene regije najbolj zastopane, pri čemer Osrednjeslovenska bolj (27%) kot pri priselitvah.

Meddržavne selitve (zaloga in tok selivcev). - Ob predzadnjem popisu prebivalstva (1991) je imela ta regija med vsemi slovenskimi regijami največjo zalogo svojih prebivalcev v tujini. Tudi zdaj (konec leta 2001) ima le še Spodnjeposavska regija večji delež državljanov RS začasno v tujini. Delež tujcev in beguncev v celotnem prebivalstvu pa je tu med vsemi regijami najnižji (0,5%). Za tokove selitev državljanov Republike Slovenije s tujino v obdobju 1991-2000 pa velja, da je bil opazujoč celotno obdobje skupaj saldo pozitiven (skupaj za 100 oseb), po letih pa je bil pozitiven do leta 1996, nato pa nekaj let negativen. Izmerjeno na 1000 prebivalcev je bil v devetdesetih letih obseg teh selitev majhen (odselitve 0,8, priselitve 0,9, saldo 0,1). Za starostno in izobrazbeno strukturo selivcev v obdobju 1991-1998 pa velja naslednje:

- odseljeni so bili v povprečju za 1,5 leta mlajši od priseljenih/povratnikov (povprečna starost 31 let nasproti 33 let), med njimi pa je bilo v nasprotju s priseljenimi več žensk kot moških;
- izobrazba je znana za 67% odseljenih in 73% priseljenih; izobraženost obeh kategorij selivcev je bila podobna (odseljeni 10 let in priseljeni 10,1 let šolanja); oboji so bili v povprečju manj izobraženi od obeh kategorij selivcev na ravni Slovenije.

Podravska regija

Medregionalne selitve. - Celotno obdobje 1991-2000 je bil letni obseg priselitev in odselitev približno izenačen. Z izjemo prvih let se je gibal med 600 in 700 oziroma okoli 2 selivca na 1000 prebivalcev. Skupen saldo je bil negativen in majhen (-196 oseb oziroma 0,1 na 1000 prebivalcev). Priseljeni so izvirali v največji meri iz sosednjih dveh regij - Savinjske in Pomurske, sledijo priseljeni iz Osrednjeslovenske regije. Tudi pri odselitvah so bile omenjene tri regije najmočnejše zastopane, pri čemer je Savinjska regija tu zastopana manj, Pomurska pa bolj kot pri priselitvah.

Meddržavne selitve (zaloga in tok selivcev). - Regija ima glede na povprečje za Slovenijo večjo zalogo emigrantov v tujini, doma pa manjšo zalogo imigrantov (manjšo sta imeli ob koncu leta 2001 le še Pomurska in Koroška regija). Za tokove

selitev državljanov Republike Slovenije s tujino v devetdesetih letih pa je značilen pozitiven saldo v celotnem obdobju (skupaj je znašal 2100 oseb). Letni obseg priselitev in odselitev je upadal do leta 1997, nato pa je začel naraščati. Izmerjeno na 1000 prebivalcev je bil v celotnem obdobju obseg teh selitev majhen (odselitve 0,7, priselitve 1,4, saldo 0,7). Za starostno in izobrazbeno strukturo selivcev v obdobju 1991-1998 pa velja naslednje:

- odseljeni so bili v povprečju za 1,8 leta mlajši od priseljenih (31 let nasproti 33 let), med obojimi je bilo več moških (delež je znašal v obeh primerih 54%),
- izobrazbenost obojih pa je bila podobna (10,9 oziroma 10,8 let šolanja; pri tem je bila izobrazba znana pri odseljenih za 59% le-teh, pri priseljenih pa za 68% le-teh).

7.2. Vloga selitev v spreminjanju števila prebivalcev

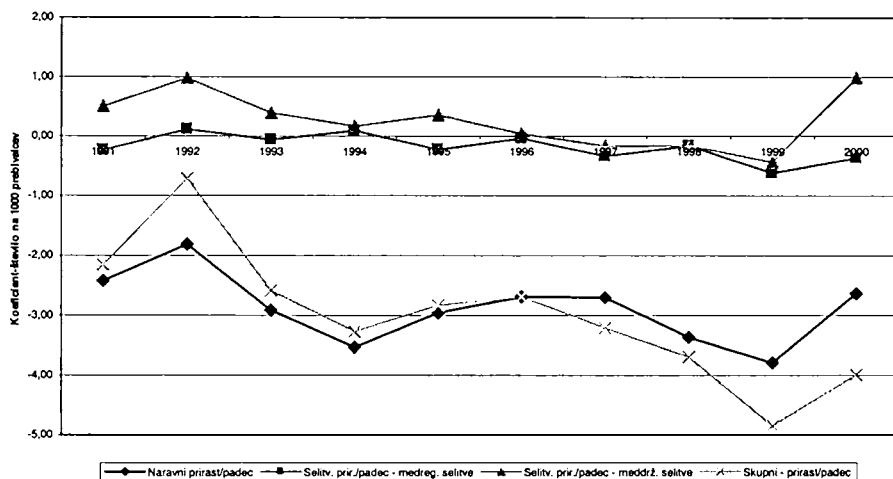
Vlogo obeh vrst selitev in naravnega gibanja prebivalcev v demografskih gibanjih smo zaradi primerljivosti vseh treh pojavov znotraj posamezne regije in s povprečjem za Slovenijo proučili prek izračuna salda (neto prirasta oziroma padca) na 1000 prebivalcev. Pri obeh vrstah selitev so, kot smo že dejali, zajete selitve državljanov. Opazovano obdobje je 1991-2000.

V grafikonih 2 in 3, prikazanih v nadaljevanju (sintezni grafikon za neto prirast/padec števila prebivalcev za tri dimenzije), sta zgornja in spodnja meja za os »y« poenoteni pri obeh opazovanih regijah in Sloveniji (že prikazan grafikon 1).

Pomurska regija. - Saldo naravnega gibanja prebivalcev je bil negativen celotno opazovano obdobje (letno povprečje: -370); izražen na 1000 prebivalcev je bil med vsemi regijami tu najbolj neugoden (-2,9). Opazovane medregionalne selitve (državljeni) niso imele skoraj nobenega vpliva na gibanje števila prebivalcev v regiji; saldo teh selitev se je, izražen na 1000 prebivalcev, ves čas gibal okoli 0. Meddržavne selitve državljanov so imele v prvi polovici devetdesetih let rahlo pozitiven vpliv na gibanje števila prebivalcev, po letu 1996 pa je postal le-ta negativen. Ob koncu devetdesetih let so imele negativen vpliv na gibanje števila prebivalcev v regiji tako medregijske kot opazovane meddržavne selitve, vendar pa je bil njihov vpliv bistveno manjši od vpliva naravnega gibanja (prebivalcev).

Podravska regija. - Saldo naravnega gibanja je bil negativen v celotnem opazovanem obdobju (letno povprečje: -430), ob koncu desetletja pa še bistveno bolj kot prej. Izražen na 1000 prebivalcev je znašal v povprečju -1,3. Medregionalne selitve v devetdesetih letih niso imele pomembnejšega vpliva na gibanje števila prebivalcev v regiji; pretežni del obdobja so vplivale na zmanjševanje števila prebivalcev. Meddržavne selitve državljanov so imele v opazovanem obdobju večji učinek na gibanje števila prebivalcev v regiji od medregionalnih selitev, pri čemer pa so imele pozitiven vpliv. Kljub pozitivnemu saldu v opazovanih meddržavnih selitvah le-te niso nevtralizirale neugodnih trendov v naravnem gibanju prebivalcev, zlasti v drugi polovici desetletja.

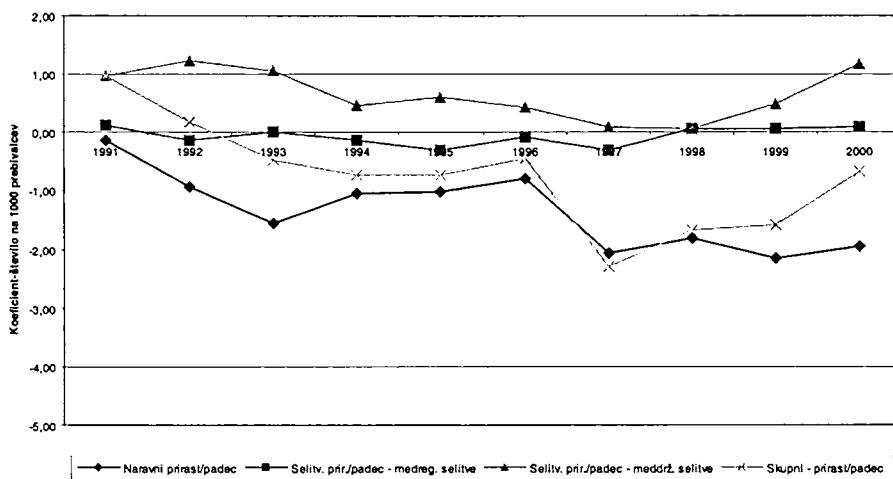
Grafikon 2: Naravni, selitveni* in skupni prirast/padec števila prebivalcev v Pomurski regiji v obdobju 1991-2000

Izračun na podlagi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (interna dokumentacija, Statistični letopis Slovenije 2000 in 2001).

*Zajete so selitve državljanov R Slovenije.

Grafikon 3: Naravni, selitveni* in skupni prirast/padec števila prebivalcev v Podravski regiji v obdobju 1991-2000

Izračun na podlagi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (interna dokumentacija, Statistični letopis Slovenije 2000 in 2001).

*Zajete so selitve državljanov R Slovenije.

8. SKLEPNE UGOTOVITVE

Notranja selitvena mobilnost je v Sloveniji precej nižja kot v državah Evropske unije. V okviru teh tokov so relativno (na 1000 prebivalcev) po obsegu majhne zlasti medregionalne selitve; v devetdesetih letih je nanje odpadlo 20% notranjih selitev. Obseg potencialnega odseljavanja iz Slovenije v države Evropske unije po njeni priključitvi je gotovo povezan s siceršnjo notranjo selitveno mobilnostjo prebivalcev, zlasti v obmejnih regijah. V obmejnih regijah z Avstrijo in Italijo, ki imajo razen Obalno-kraške regije nižji BDP na prebivalca od državnega povprečja, so bile v devetdesetih letih v okviru notranjih selitev medobčinske selitve izražene na 1000 prebivalcev, manjše, selitve med naselji znotraj občin pa večje od povprečja za Slovenijo. V medregionalnih selitvah so štiri izmed šestih obmejnih regij z državami EU imele negativen prirast (med njimi tudi obe opazovani regiji – Pomurska in Podravska); med mejnimi regijami z Avstrijo je imela pozitiven saldo le Gorenjska regija, med dvema mejnima regijama z Italijo pa je imela pozitiven saldo Obalno-kraška regija.

Analiza **meddržavnih selitvenih tokov in »zaloge« emigrantov in imigrantov** je pokazala, da je imela Slovenija v začetku tekočega desetletja na podlagi razpoložljivih podatkov (konec leta 2001) v tujini »začasno« 30 700 (1,6%) svojih državljanov. Na drugi strani pa predstavljajo tujci v Sloveniji, ki jih je vključno z begunci 45 300 (konec leta 2001), 2,3% vseh prebivalcev; to je manj kot je značilno v povprečju za države Evropske unije. Med regijami imata največjo zalogo emigrantov prav opazovani dve regiji (Pomurska in Podravska), poleg njiju pa še Spodnjeposavska in Savinjska regija, največjo zalogo imigrantov oz. tujcev pa Obalno-kraška, Osrednjeslovenska in Notranjsko-kraška regija. Obseg teh dveh kategorij prebivalcev oziroma državljanov je po regijah praviloma obratnosorazmeren; tiste regije, ki imajo velik obseg emigrantov, imajo majhen obseg imigrantov in obratno. Analiza selitvenih tokov za devetdeseta leta pa je pokazala, da je obseg meddržavnih selitev državljanov RS padal, v povprečju pa se je v večini regij gibal manj kot 2 osebi na 1000 prebivalcev. Polovica regij je imela v selitvah pozitiven, polovica pa negativen saldo. Prek teh selitev je v opazovanem obdobju največ prebivalcev »izgubila« Koroška, »pridobila« pa Obalno-kraška regija. Za Pomursko in Podravsko regijo je za opazovano obdobje značilen pozitiven saldo v selitvah; iz tujine se je vrnilo več državljanov Slovenije, kot jih je šlo tja, povratniki so bili starejši od tistih, ki so odšli v tujino, povprečna izobraženost obojih (odseljenih, povratnikov) pa je bila podobna.

Dejavnikov obsega medregionalnih in meddržavnih selitev na ravni regij je precej, med njimi so ekonomski in drugi. Analiza nekaterih ekonomskih dejavnikov je pokazala povezanost relativne ravni brezposelnosti, gospodarske razvitosti in ravni plač z obsegom medregionalnih selitev, ne pa tudi z obsegom meddržavnih selitev državljanov RS. V Pomurski in Podravski regiji so vse opazovane ekonomske značilnosti manj ugodne kot v povprečju v Sloveniji, kar je gotovo prispevalo k

večjemu odseljivanju v druge regije kot priseljivanju od drugod (v devetdesetih letih).

Ugodni učinki selitev na gibanje števila prebivalcev so bili v Sloveniji za devetdeseta leta potrjeni tako na državni kot na regionalni ravni. Na ravni države so v drugi polovici devetdesetih let, ko je bilo mogoče opazovati vse meddržavne selitve (selitve državljanov in selitve tujcev), le-te nadomestile in celo presegle negativen naravni prirast in tako prinesle povečanje števila prebivalcev. Tudi učinek meddržavnih selitev državljanov na gibanje števila prebivalcev, opazujoč daljše obdobje (celotna devetdeseta leta), je bil v minulem desetletju ugoden (pozitiven).

Analiza po regijah pa je pokazala, da jih je v devetdesetih letih imelo kar sedem od skupno dvanajstih negativen naravni prirast. Prek teh gibanj se je število prebivalcev najbolj zmanjšalo (na 1000 prebivalcev) v Pomurski in Spodnjeposavski regiji; zmanjšalo pa se je tudi v Podravski regiji. Skupen vpliv obeh vrst selitev (medregionalnih in meddržavnih), v obeh primerih selitev državljanov, na gibanje števila prebivalcev pa je bil pozitiven v dveh tretjinah regij. V Pomurski in Podravski regiji, za kateri je, kot smo že dejali, značilen nadpovprečni »obseg« odseljenih (»zaloga« emigrantov), so meddržavne selitve državljanov v devetdesetih letih prinašale povečanje števila prebivalcev (priseljenih je bilo več od odseljenih) in tako delno ublažile padanje števila prebivalcev zaradi naravnega gibanja in medregionalnih selitev.

Meddržavne selitve državljanov Republike Slovenije so v večini regij ter na ravni države prispevale k staranju prebivalstva (saldo je bil rahlo pozitiven in povratniki so bili starejši od odseljenih), ocena vpliva celotnih meddržavnih selitev na starostno strukturo prebivalstva pa je mogoča le za Slovenijo za drugo polovico devetdesetih let. Vpliv je bil ugoden – prebivalstvo Slovenije se je s temi selitvami pomlajevalo (saldo je bil pozitiven, priseljenci – povratniki pa so bili mlajši od odseljenih).

9. LITERATURA IN VIRI

Bevc, Milena, Frančiška Logar (1992): Beg možganov in gospodarski razvoj Slovenije - 1. del, Analiza obsega in nekaterih značilnosti slovenskega zdomstva s poudarkom na tistih z visoko izobrazbo. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Bevc, Milena (vodja), Valentina Prevolik-Rupel, Barbara Verlič-Christensen (2000): Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU. Raziskava v okviru projekta Strategija gospodarskega razvoja Slovenije – Slovenija v Evropski uniji, Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Bevc, Milena (2000): Notranje in zunanje selitve v Sloveniji v 90. letih po regijah, Teorija in praksa, let. 37, 2000, št. 6, str. 1095-1116.

Bevc, Milena (2000): Vloga naravnega gibanja in selitve v spreminjanju števila

- prebivalstva Slovenije v 90. letih po regijah, Informativni bilten, letn. 34, št. 3-4, str. 64-72.
- Dolenc, Danilo (1998): Strateška vprašanja statističnega spremljanja selitev in regionalni vidik notranje migracijske (ne)povezanosti Slovenije. Statistični dnevi 1998 - Statistična podpora pogajanjem z Evropsko unijo in strukturni skladi, Zbornik. Radenci: Statistični urad Republike Slovenije - Statistično društvo Slovenije, str. 540-549.
- Dolenc, Danilo (2000): Metodološke in praktične težave pri uresničevanju najnovejših priporočil Združenih narodov za statistiko meddržavnih selitev v Sloveniji. Referat na delavnici - UN/ECE-Eurostat-ESCWA work session on migration statistics, Ženeva.
- Meddržavne selitve državljanov Republike Slovenije v obdobju 1991-1998 po starosti, spolu in izobrazbi, ter občinah. Interna dokumentacija. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2000.
- Mesečne informacije, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, let. 7, 2000, št. 4 in 5.
- Notranje selitve v Sloveniji po statističnih regijah. Interna dokumentacija, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2000.
- Pečar, Janja (1999): Regionalni vidiki razvoja Slovenije s poudarkom na finančnih rezultatih poslovanja gospodarskih družb v letu 1998. Delovni zvezek Urada za makroekonomske analize in razvoj, let. VIII, št. 8.
- Statistični letopis Republike Slovenije za leta 1992 do 2001, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 1993-2001.
- Statistične informacije, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2000/št.107, 2001/št. 337, 2002/št. 171.

PRILOGA

Tabela 1: Medregijske selitve v okviru vseh selitvenih dogodkov – Slovenija, 1992-2000

	SELITVENI DOGODKI						NOTRANJE SELITVE (3+4)
	Skupaj (2+3+4)	Sprememba prebivališča v naselju	Selitve med naselji v isti občini	Selitve med občinami (med naselji različnih občin)			
				Skupaj	Selitve med občinami znotraj regije	Selitve med regijami	
	1	2	3	4	5	6	7
ŠTEVILO							
1992	73959	31218	20972	21769	14426	7343	42741
1993	59385	24388	17627	17370	11490	5880	34997
1994	51554	20084	15625	15795	10435	5360	31420
1995	45110	19374	9637	16099	10780	5319	25736
1996	50568	21913	10968	17687	12089	5598	28655
1997	52067	22754	11824	18029	12351	5678	29853
1998	51397	21287	11383	18727	13020	5707	30110
1999	52277	21768	10333	20176	14218	5958	30509
2000	50391	20610	10107	19674	13798	5867	29781
KOEFICIENTI - število na 1000 prebivalcev							
1992	37,1	15,6	10,5	10,9	7,2	3,7	21,4
1993	29,8	12,3	8,9	8,7	5,8	3,0	17,6
1994	25,9	10,1	7,9	7,9	5,2	2,7	15,8
1995	22,7	9,7	4,8	8,1	5,4	2,7	12,9
1996	25,4	11,0	5,5	8,9	6,1	2,8	14,4
1997	26,2	11,5	6,0	9,1	6,2	2,9	15,0
1998	25,9	10,7	5,7	9,4	6,6	2,9	15,2
1999	26,3	11,0	5,2	10,2	7,2	3,0	15,4
2000	25,3	10,4	5,1	9,9	6,9	2,9	15,0
STRUKTURA SELITVENIH DOGODKOV (%)							
1992	100	42,21	28,36	29,43	19,51	9,93	57,79
1993	100	41,07	29,68	29,25	19,35	9,90	58,93
1994	100	38,96	30,31	30,64	20,24	10,40	60,95
1995	100	42,95	21,36	35,69	23,90	11,79	57,05
1996	100	43,33	21,69	34,98	23,91	11,07	56,67
1997	100	43,70	22,71	34,63	23,72	10,91	57,34
1998	100	41,42	22,15	36,44	25,33	11,10	58,58
1999	100	41,64	19,77	38,59	27,20	11,40	58,36
2000	100	40,90	20,06	39,04	27,38	11,64	59,10
STRUKTURA NOTRANJNH SELITEV (%)							
1992			49,07	50,93	33,75	17,18	100
1993			50,37	49,63	32,83	16,80	100
1994			49,73	50,27	33,21	17,06	100
1995			37,45	62,55	41,89	20,67	100
1996			38,28	61,72	42,19	19,54	100
1997			39,61	60,39	41,37	19,02	100
1998			37,80	62,20	43,24	18,95	100
1999			33,87	66,13	46,60	19,53	100
2000			33,94	66,06	46,33	19,70	100
STRUKTURA MEDOBCINSKIH SELITEV (%)							
1992				100	66,27	33,73	
1993				100	66,15	33,85	
1994				100	66,07	33,93	
1995				100	66,96	33,04	
1996				100	68,35	31,65	
1997				100	68,51	31,49	
1998				100	69,53	30,47	
1999				100	70,47	29,53	
2000				100	70,13	29,82	

Viri: Dolenc, 1998, str. 548; Statistični letopis Slovenije (1999, 2000, 2001), Statistični urad Republike Slovenije; Interna dokumentacija Statističnega urada Republike Slovenije.

Tabela 2: Medregijske selitve in selitveni prirast v teh selitvah za Slovenijo po statističnih regijah v obdobju 1991-1998

Regija	Delež medregijskih selitev v vseh medobčinskih selitvah 1992-1998 (%)		Obseg selitev - koeficient števila selitev na 1000 prebivalcev 1991-1998			Selitveni prirast/padež v medreg. selitvah - absolutno število 1991-1998 (skupaj)
	priselitve	odselitve	priselitve	odselitve	selitveni prirast/padež	
Slovenija	32,7	32,7	2,9	2,9	0,0	0
Pomurska	35,4	36,2	2,5	2,6	-0,1	-110
Podravska	25,8	27,0	2,1	2,2	-0,1	-247
Koroška	30,3	37,1	2,4	3,4	-1,0	-578
Savinjska	29,5	31,2	2,5	2,7	-0,2	-418
Zasavska	61,5	64,8	3,8	4,6	-0,7	-278
Spodnjeposavska	61,9	60,9	4,2	4,1	0,1	35
Dolenjska	61,7	57,7	3,8	3,3	0,5	451
Osrednjeslovenska	23,5	23,5	3,2	3,1	0,1	326
Gorenjska	43,2	40,1	3,4	3,1	0,3	531
Notranjsko-kraška	70,5	63,4	4,8	3,6	1,2	468
Goriška	40,1	46,4	1,9	2,4	-0,6	-544
Obalno-kraška	47,0	44,6	3,7	3,3	0,4	364

Dolenc, 1998; Izračuni na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada R Slovenije.

Tabela 3: Medregijske selitve v Sloveniji v obdobju 1991-1998 (skupaj) - število in struktura selitev

Regija odselitve	Skupaj	Regija priselitve											
		Pomur-ska	Podrav-ska	Koro-ška	Savinj-ska	Zasav-ska	Spodnje-posavska	Dolenj-ska	Osrednje-slovenska	Gorenj-ska	Notranj-sko - kraška	Gori-ška	Obalno-kraška
ŠTEVILO													
Slovenija	46719	2516	5461	1426	5081	1444	2408	3223	13119	5314	1913	1791	3023
Pomurska	2626	-	1307	62	188	10	22	41	712	116	37	58	73
Podravska	5708	1303	-	475	1411	52	151	97	1498	250	68	142	261
Koroška	2004	97	619	-	580	10	35	35	456	74	25	16	57
Savinjska	5499	213	1483	560	-	394	557	134	1556	224	47	99	232
Zasavska	1722	22	110	12	479	-	174	45	719	57	16	29	59
Spodnjeposavska	2373	28	161	23	590	78	-	606	680	89	21	41	56
Dolenjska	2772	34	112	10	128	38	575	-	1544	144	41	44	102
Osredneslovenska	12793	518	990	163	1163	757	623	1890	-	3827	1083	576	1203
Gorenjska	4783	148	282	68	228	53	147	205	3020	-	86	330	216
Notranjsko-kraška	1445	27	29	12	49	10	17	51	722	53	-	100	375
Goriška	2335	55	157	17	121	20	50	50	1070	297	109	-	389
Obalno-kraška	2659	71	211	24	144	22	57	69	1142	183	380	356	-
STRUKTURA (Slovenija = 100%)													
Slovenija	100,00	5,39	11,69	3,05	10,88	3,09	5,15	6,90	28,08	11,37	4,09	3,83	6,47
Pomurska	5,62	-	2,80	0,13	0,40	0,02	0,05	0,09	1,52	0,25	0,08	0,12	0,16
Podravska	12,22	2,79	-	1,02	3,02	0,11	0,32	0,21	3,21	0,54	0,15	0,30	0,56
Koroška	4,29	0,21	1,32	-	1,24	0,02	0,07	0,07	0,98	0,16	0,05	0,03	0,12
Savinjska	11,77	0,46	3,17	1,20	-	0,84	1,19	0,29	3,33	0,48	0,10	0,21	0,50
Zasavska	3,69	0,05	0,24	0,03	1,03	-	0,37	0,10	1,54	0,12	0,03	0,06	0,13
Spodnjeposavska	5,08	0,06	0,34	0,05	1,26	0,17	-	1,30	1,46	0,19	0,04	0,09	0,12
Dolenjska	5,93	0,07	0,24	0,02	0,27	0,08	1,23	-	3,30	0,31	0,09	0,09	0,22
Osredneslovenska	27,38	1,11	2,12	0,35	2,49	1,62	1,33	4,05	-	8,19	2,32	1,23	2,57
Gorenjska	10,24	0,32	0,60	0,15	0,49	0,11	0,31	0,44	6,46	-	0,18	0,71	0,46
Notranjsko-kraška	3,09	0,06	0,06	0,03	0,10	0,02	0,04	0,11	1,55	0,11	-	0,21	0,80
Goriška	5,00	0,12	0,34	0,04	0,26	0,04	0,11	0,11	2,29	0,64	0,23	-	0,83
Obalno-kraška	5,69	0,15	0,45	0,05	0,31	0,05	0,12	0,15	2,44	0,39	0,81	0,76	-

Izračun na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

Tabela 4: Medregijske selitve v Sloveniji v obdobju 1991-1998 (skupaj) - struktura priselitev in odselitev po regijah (%)

Regija odselitve	Skupaj	Regija priselitve											
		Pomurska	Podravska	Koroška	Savinjska	Zasavska	Spodnje-posavska	Dolenjska	Osrednjeslovenska	Gorenjska	Notranjsko-kraška	Goriška	Obalno-kraška
STRUKTURA ODSELITEV													
SLOVENIJA	100	5,39	11,69	3,05	10,88	3,09	5,15	6,90	28,08	11,37	4,09	3,83	6,47
Pomurska	100	-	49,77	2,36	7,16	0,38	0,84	1,56	27,11	4,42	1,41	2,21	2,78
Podravska	100	22,83	-	8,32	24,72	0,91	2,65	1,70	26,24	4,38	1,19	2,49	4,57
Koroška	100	4,84	30,89	-	28,94	0,50	1,75	1,75	22,75	3,69	1,25	0,80	2,84
Savinjska	100	3,87	26,97	10,18	-	7,16	10,13	2,44	28,30	4,07	0,85	1,80	4,22
Zasavska	100	1,28	6,39	0,70	27,82	-	10,10	2,61	41,75	3,31	0,93	1,68	3,43
Spodnje-posavska	100	1,18	6,78	0,97	24,86	3,29	-	25,54	28,66	3,75	0,88	1,73	2,36
Dolenjska	100	1,23	4,04	0,36	4,62	1,37	20,74	-	55,70	5,19	1,48	1,59	3,68
Osrednjeslovenska	100	4,05	7,74	1,27	9,09	5,92	4,87	14,77	-	29,91	8,47	4,50	9,40
Gorenjska	100	3,09	5,90	1,42	4,77	1,11	3,07	4,29	63,14	-	1,80	6,90	4,52
Notranjsko-kraška	100	1,87	2,01	0,83	3,39	0,69	1,18	3,53	49,97	3,67	-	6,92	25,95
Goriška	100	2,36	6,72	0,73	5,18	0,86	2,14	2,14	45,82	12,72	4,67	-	16,66
Obalno-kraška	100	2,67	7,94	0,90	5,42	0,83	2,14	2,59	42,95	6,88	14,29	13,39	-
STRUKTURA PRISELITEV													
SLOVENIJA	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Pomurska	5,62	-	23,93	4,35	3,70	0,69	0,91	1,27	5,43	2,18	1,93	3,24	2,41
Podravska	12,22	51,79	-	33,31	27,77	3,60	6,27	3,01	11,42	4,70	3,55	7,93	8,63
Koroška	4,29	3,86	11,33	-	11,42	0,69	1,45	1,09	3,48	1,39	1,31	0,89	1,89
Savinjska	11,77	8,47	27,16	39,27	-	27,29	23,13	4,16	11,86	4,22	2,46	5,53	7,67
Zasavska	3,69	0,87	2,01	0,84	9,43	-	7,23	1,40	5,48	1,07	0,84	1,62	1,95
Spodnje-posavska	5,08	1,11	2,95	1,61	11,61	5,40	-	18,80	5,18	1,67	1,10	2,29	1,85
Dolenjska	5,93	1,35	2,05	0,70	2,52	2,63	23,88	-	11,77	2,71	2,14	2,46	3,37
Osrednjeslovenska	27,38	20,59	18,13	11,43	22,89	52,42	25,87	58,64	-	72,02	56,61	32,16	39,79
Gorenjska	10,24	5,88	5,16	4,77	4,49	3,67	6,10	6,36	23,02	-	4,50	18,43	7,15
Notranjsko-kraška	3,09	1,07	0,53	0,84	0,96	0,69	0,71	1,58	5,50	1,00	-	5,58	12,40
Goriška	5,00	2,19	2,87	1,19	2,38	1,39	2,08	1,55	8,16	5,59	5,70	-	12,87
Obalno-kraška	5,69	2,82	3,86	1,68	2,83	1,52	2,37	2,14	8,70	3,44	19,86	19,88	-

Izračun na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

Tabela 5: Selitveni dogodki v Sloveniji za posamezne statistične regije v devetdesetih letih - 1992-1998

Regija	SKUPAJ		Medobčinske selitve				Selitve med naselji v isti občini	Selitve v naseljih	Selitveni saldo (3-4) oz. (5-6)
	Priselitve skupaj (3+7+8)	Odselitve skupaj (4+7+8)	Skupaj		z drugimi regijami				
			Priselitve iz druge občine	Odselitve v drugo občino	Priselitve iz drugih regij	Odselitve v druge regije			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ŠTEVILO									
SLOVENIJA	54863	54863	17925	17925	5859	5859	13935	23003	0
Pomurska	2949	2960	884	896	313	324	1033	1031	-11
Podravska	9298	9340	2619	2660	677	718	2615	4064	-41
Koroška	2208	2272	598	663	181	246	697	912	-65
Savinjska	7362	7416	2185	2239	644	698	2179	2997	-54
Zasavska	1305	1333	304	332	187	215	304	697	-28
Spodnjeposavska	1702	1689	494	481	306	293	646	562	13
Dolenjska	2717	2653	655	591	404	341	982	1080	64
Osrednjeslovenska	15719	15719	6911	6910	1625	1624	1810	6999	1
Gorenjska	5009	4925	1579	1495	682	599	1381	2049	84
Notranjsko-kraška	1269	1200	346	276	244	175	393	531	69
Goriška	2584	2651	564	631	226	293	996	1025	-67
Obalno-kraška	2741	2706	787	751	370	335	899	1055	36
KOEFICIENTI - število na 1000 prebivalcev									
SLOVENIJA	27,6	27,6	9,0	9,0	2,9	2,9	7,0	11,6	0,0
Pomurska	23,0	23,1	6,9	7,0	2,4	2,5	8,0	8,0	-0,1
Podravska	28,7	28,9	8,1	8,2	2,1	2,2	8,1	12,6	-0,1
Koroška	29,7	30,6	8,1	8,9	2,4	3,3	9,4	12,3	-0,9
Savinjska	28,6	28,8	8,5	8,7	2,5	2,7	8,5	11,6	-0,2
Zasavska	27,7	28,3	6,4	7,0	4,0	4,6	6,5	14,8	-0,6
Spodnjeposavska	23,8	23,6	6,9	6,7	4,3	4,1	9,0	7,8	0,2
Dolenjska	25,9	25,3	6,2	5,6	3,8	3,2	9,4	10,3	0,6
Osrednjeslovenska	30,5	30,5	13,4	13,4	3,2	3,1	3,5	13,6	0,0
Gorenjska	25,7	25,3	8,1	7,7	3,5	3,1	7,1	10,5	0,4
Notranjsko-kraška	25,3	23,9	6,9	5,5	4,9	3,5	7,8	10,6	1,4
Goriška	21,5	22,0	4,7	5,2	1,9	2,4	8,3	8,5	-0,6
Obalno-kraška	26,8	26,4	7,7	7,3	3,6	3,3	8,8	10,3	0,4
KOEFICIENTI - število na 1000 prebivalcev; INDEKSI (Slovenija = 100)									
SLOVENIJA	100	100	100	100	100	100	100	100	
Pomurska	83	84	77	78	83	86	114	69	
Podravska	104	105	90	91	71	76	116	109	
Koroška	108	111	90	99	83	113	134	106	
Savinjska	104	104	94	97	85	92	121	100	
Zasavska	100	103	71	78	135	155	93	128	
Spodnjeposavska	86	86	77	74	145	139	129	67	
Dolenjska	94	92	69	62	131	110	134	89	
Osrednjeslovenska	111	111	149	149	107	107	50	117	
Gorenjska	93	92	90	86	119	104	101	91	
Notranjsko-kraška	92	87	77	61	165	119	111	91	
Goriška	78	80	52	58	64	83	119	73	
Obalno-kraška	97	96	86	81	123	111	126	89	

Izračun na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

Tabela 6: Zaloga »emigrantov« leta 2001 (31. 12.) po statističnih regijah - del državljanov Republike Slovenije

	Prebivalstvo	Državljeni Republike Slovenije		
		Skupaj	Državljeni Republike Slovenije brez tistih, ki začasno prebivajo v tujini	Državljeni Republike Slovenije, ki začasno prebivajo v tujini
STRUKTURA - državljani RS = 100%				
SLOVENIJA	100,7	100	98,4	1,6
Pomurska	98,1	100	97,7	2,3
Podravska	99,3	100	98,1	1,9
Koroška	100,2	100	99,1	0,9
Savinjska	100,0	100	97,9	2,1
Zasavska	101,8	100	98,9	1,1
Spodnjeposavska	99,6	100	97,6	2,4
Jugovzhodna Slovenija*	100,5	100	98,8	1,2
Osrednjeslovenska*	102,1	100	98,7	1,3
Gorenjska	100,7	100	98,5	1,5
Notranjsko-kraška	102,0	100	99,0	1,0
Goriška	102,1	100	99,4	0,6
Obalno-kraška	102,9	100	98,8	1,2

Izračun na podlagi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (Statistične informacije, št.171/2002).

* Ti dve regiji sta od leta 2000 opredeljeni nekoliko drugače kot prej.

Tabela 7: Zaloga »imigrantov« v Sloveniji po statističnih regijah leta 2001 (31. 12.) - del prebivalcev Slovenije

	Prebivalci	Državljeni R Sloven. brez tistih, ki so začasno v tujini	Tujci in begunci				
			Skupaj	Tujci			Begunci
				Skupaj	Tujci s stalnim prebiv. v Sloveniji	Tujci s začasnim prebiv. v Sloveniji	
STRUKTURA - prebivalci = 100%							
SLOVENIJA	100	97,7	2,3	2,1	0,7	1,4	0,1
Pomurska	100	99,5	0,7	0,5	0,2	0,3	0,2
Podravska	100	98,7	1,2	1,2	0,3	0,9	0,0
Koroška	100	98,9	1,1	1,0	0,4	0,6	0,0
Savinjska	100	97,9	2,1	2,0	0,7	1,2	0,1
Zasavska	100	97,1	2,9	2,8	1,4	1,3	0,1
Spodnjeposavska	100	98,0	2,0	1,9	0,8	1,2	0,1
Jugovzhodna Slovenija*	100	98,3	1,7	1,5	0,4	1,1	0,2
Osrednjeslovenska*	100	96,7	3,3	3,1	1,1	2,1	0,1
Gorenjska	100	97,8	2,2	2,1	0,8	1,2	0,1
Notranjsko-kraška	100	97,1	2,9	2,2	0,7	1,5	0,8
Goriška	100	97,3	2,7	2,6	0,6	2,1	0,0
Obalno-kraška	100	96,0	4,0	3,9	1,0	2,8	0,2

Izračun na podlagi podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (Statistične informacije, št.171/2002).

* Ti 2 regiji sta od leta 2000 opredeljeni nekoliko drugače kot prej.

Tabela 8: Sumarni prikaz obsega in značilnosti meddržavnih selitev državljanov R Slovenije* za statistične regije, 1991-1998

Regija	OBSEG (število selivcev na 1000 preb.)			STAROST - povprečna (v letih)			IZOBRAŽENOST - Povprečno število let šolanja (starostna skupina 15+, tisti z znano izobrazbo)			Delež žensk (%)	
	Odse-litve	Prise-litve	Neto seli-veni prirast/padec	Odse-litve	Prise-litve	Razlika med prisel-jenimi in odsel-jenimi	Odse-litve	Prise-litve	Razlika med prisel-jenimi in odsel-jenimi	Odse-litve	Prise-litve
VREDNOSTI KAZALCEV											
Pomurska	0,64	0,91	0,27	31,3	32,8	1,5	10,0	10,1	0,1	52,4	47,6
Podravska	0,73	1,35	0,62	31,4	33,2	1,8	10,9	10,8	-0,1	45,8	46,1
Koroška	1,10	0,59	-0,51	29,3	31,2	1,9	9,2	10,7	1,5	48,6	47,6
Savinjska	1,06	1,30	0,24	28,8	30,8	2,0	9,0	10,1	1,1	47,1	47,7
Zasavska	1,14	0,90	-0,24	25,7	29,5	3,8	8,8	10,4	1,6	46,4	46,0
Spodnjeposavska	1,42	1,92	0,50	29,2	37,2	8,0	11,5	10,7	-0,8	44,9	49,4
Dolenjska	0,91	1,18	0,28	27,9	33,9	6,0	10,1	10,5	0,4	49,2	49,4
Osrednjeslovenska	1,52	1,24	-0,28	29,1	32,6	3,5	10,0	11,0	1,0	46,4	46,6
Gorenjska	1,23	0,97	-0,26	27,5	31,1	3,6	9,7	10,7	1,0	47,9	47,9
Notranjsko-kraška	2,30	1,83	-0,46	24,5	34,6	10,1	11,5	10,7	-0,8	45,4	45,6
Goriška	0,80	0,76	-0,04	26,2	38,6	12,4	10,2	11,3	1,1	45,6	49,4
Obalno-kraška	1,22	1,97	0,75	30,3	31,8	1,5	9,6	10,7	0,8	45,3	44,9
SLOVENIJA	1,15	1,23	0,08	28,6	32,9	4,3	10,2	10,7	0,5	47,2	46,6
INDEKSI (Slovenija = 100)											
Pomurska	56	74		109	100	35	98	94			
Podravska	63	110		110	101	40	107	101			
Koroška	96	48		102	95	42	90	100			
Savinjska	92	106		101	94	44	88	94			
Zasavska	99	73		90	90	88	86	97			
Spodnjeposavska	123	156		102	113	186	113	100			
Dolenjska	79	96		98	103	140	99	98			
Osrednjeslovenska	132	101		102	99	81	98	103			
Gorenjska	107	79		96	95	84	95	100			
Notranjsko-kraška	200	149		86	105	235	113	100			
Goriška	70	62		92	117	286	100	106			
Obalno-kraška	106	160		106	97	35	94	100			
SLOVENIJA	100	100		100	100	100	100	100			

Izračun na podlagi interne dokumentacije Statističnega urada Republike Slovenije.

* Za leti 1991 in 1992 so vključeni državljani RS in državljani nekdanje SFR Jugoslavije.

SUMMARY

EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION IN SLOVENIA BY REGIONS WITH EMPHASIS ON THE POMURJE AND PODRAVJE REGIONS – THE NINETIES

Milena BEVC

The paper is based on the research project »Migration in Slovenia in the context of EU accession«, prepared within the broader project »Strategy of economic development of Slovenia – Slovenia within EU«. It includes an analysis of the extent of the phenomena and some characteristics and reasons for internal and external migration and their impact on demographic development of Slovenia in the 90's by 12 statistical regions with an emphasis on the Pomurje and the Podravje regions. Analysis is based on data from the Slovene Statistical Office. For the regions, an analysis of migration flows (external, interregional) was only possible for citizens of Slovenia. For foreigners no such analysis can be made (no data available).

After some main methodological explanations, an analysis of internal migration is presented with emphasis on interregional migration. The analysis of external migration includes a presentation of the »stock« of emigrants abroad and immigrants in Slovenia and the migration flows in the 90's. This is followed by an analysis of some economic factors of interregional and external migration and the impact of these two types of migration on demographic development (compared to the impact of natural changes in population). The paper finishes with a more detailed presentation of both types of migration and their influence on the number of inhabitants in the Pomurje and the Podravje regions, which are emphasized in the conclusions as well.

ČEZMEJNE DNEVNE DELOVNE MIGRACIJE V SLOVENSKEM PANONSKEM PROSTORU

JERNEJ ZUPANČIČ

UVOD

Območje ob slovenski severovzhodni meji je območje starega in kontinuiranega odseljavanja. Delovne migracije, predvsem tiste sezonskega tipa, so bile del življenjskega ritma in dinamike, ki se ga je udeleževal sorazmerno velik delež kmečkega prebivalstva in je posebej revnejšim slojem omogočal preživetje. Tradicija sezonstva se je z modernizacijo sicer nekoliko spremenila, a ne bistveno zmanjšala. Nadomestilo ga je zdomstvo v praktično istih ciljnih območjih - industrijsko, rudarsko in turistično razvitih predelih Zahodne in Srednje Evrope. Obdobjo zelo močno odseljavanje v čezmorske dežele, od Kanade in ZDA do Argentine, Urugvaja in Avstralije je tamkaj zapustilo precej slovenskih izseljenskih skupnosti, ki so z menjavo generacij spremenile svoj etnični značaj in jezikovno podobo, v zavesti pa kot skupnosti in/ali osebe slovenskega ter (včasih še bolj poudarjeno) prekmurskega porekla živijo še sedaj.

Tradicija raznovrstnih selitev se je spremenila v zadnjih desetletjih, predvsem pa z napredkom motorizacije in s tem povezane večje prostorske mobilnosti, ko se je pojavil še nov tip selitev: čezmejne dnevne delovne migracije (čezmejno vozaštvo). Ta niti ne skriva svoje sorodnosti s predhodnimi sezonskimi selitvami. Vendar je treba opozoriti na nekatere bistvene razlike: močno se je spremenila struktura udeležencev v teh tokovih, različni pa so tudi vzroki te dinamike prebivalstva ter učinki v izvornem in ciljnim okolju. Namen tega prispevka je prikazati prav te vzroke, dinamiko in posledice čezmejnih dnevnih tokov delovne sile in se v zaključku na kratko ozreti po perspektivah. Delo temelji na terenski raziskavi avtorja iz leta 2000 in dopolnitvah iz leta 2001 ter nekaj dodatkih v letu 2002.

OD SEZONCEV IN ZDOMCEV DO ČEZMEJNIH DNEVNIH MIGRANTOV

Sezonska dela so oblika začasnega dela v tujini, kjer so se udeleženi delavci zadrževali za čas sezone. Med značilna sezonska dela sodijo dela na velikih žitnih poljih, veleposestih na Hrvaškem, Madžarskem in v Vojvodini, pa tudi v Franciji in Nemčiji.

Sezonci so se pogosto vračali zaporedoma več let delat v isto območje. Razmeroma pogosta sezonska dela so bila tudi pri nekaterih zemeljskih in komunalnih ter gradbenih delih ter v gozdarstvu. Sezonci so imeli doma družine in navadno nekaj malega obdelovalne zemlje, ki jim je omogočala najnujnejše preživetje, nikakor pa naj ni zadostovala. V pogojih agrarne prenaseljenosti (značilne za Prekmurje) je bila to edina rešitev, ki je zadrževala demografski potencial doma. V moderni obliki je sezonstvo preživelo, le da je precej spremenilo značaj. Poglavitna dejavnost modernih zdomcev je v turizmu, nekaj malega še v gozdarstvu in kmetijstvu. Pri sodobnih kmečkih delih gre zlasti za obiranje nekaterih poljščin, hmelja in sadja, deloma še za urejanje okolja, sajenje dreves, sezonsko čiščenje okolja in različne druge akcije.

Najobsežnejše delovne selitvene tokove v sodobni Evropi predstavljajo zdomci, oziroma po uradni statistični opredelitvi delavci na začasnem delu v tujini. Bistven je torej motiv (selitev zaradi dela) in prečkanje najmanj ene državne meje oziroma začasno bivanje na območju tuje države. Zdomstvo zajema v Evropi sedaj več kot 10 milijonov ljudi (Soutif, 1999). Prve generacije zdomcev so se zaposlovale skoraj izključno v rudarstvu in deloma še pri nekaterih drugih težaških delih, zlasti v gozdarstvu. Njihova naslednja generacija je v novem okolju mnogokrat postala povsem primerljiva z večinskim avtohtonim prebivalstvom. Zdomstvo je posebej v podeželskih območjih ter regijah brez pomembnejše industrije kot poglavitne možnosti zaposlovanja ter pri drobnoposestni kmečki strukturi pomenilo tako rekoč edini socialni izhod. Odhajali so z namenom, da si s prisluženim denarjem zgradijo hišo, gospodarska poslopja, da si ustvarijo zagonske možnosti za pričetek obrtne dejavnosti ali pa preprosto izboljšajo standard. Izrazito »zdomske« pokrajine (Prekmurje je med slovenskimi območji v tem pogledu najbolj izstopajoče) so postale na zunaj razpoznavne po na novo zgrajenih poslopih, avtomobilih ter različnih drugih vidnih materialnih elementih. Kapital, ki so si ga mnogi pridobili z delom v tujini, je pomenil zelo pomemben razvojni impulz v prej pretežno agrarnih pokrajinah. Toda poznala se je tudi odsotnost delovne sile, saj se je pričel naglo povečevati obseg neobdelanih kmečkih zemljišč. Ponekod so se po dveh desetletjih pričeli kazati znaki propadanja kulturne pokrajine. Delo v tujini se je namesto pričakovanih nekaj let podaljšalo v desetletje in več. Mnogi so si v tujini ustvarili družine in zdomstvo je postopoma prešlo v izseljenstvo. Najugodnejše socialne in pokrajinske učinke je opaziti tam, kjer so se zdomci vračali v domači kraj dovolj pogosto (najmanj mesečno) (Zupančič, 1998). Z izboljševanjem prometne dostopnosti, čedalje boljšo motorizacijo in raznovrstnostjo ponudbe delovnih mest, z razvojem obmejnih območij v sosednjih državah ter ob odprti meji so se povečevale možnosti tedenskih in celo dnevni delovnih migracij prek državne meje.

Čezmejne dnevne delovne migracije so mogoče le ob odprti meji, pri visoki stopnji motorizacije in strukturnih razlikah med dvema obmejnima območjema (Hribernik, 1997). Zaradi različnih razlogov so se v izbranih območjih odpirala nova delovna mesta, ki so privabila tudi delovno silo z druge strani meje. Ta razvoj

je bil zaznaven predvsem v območjih ob odprtih mejah, predvsem ob zahodni slovenski meji (Klemenčič, 1984, Klemenčič, 1987). Po osamosvojitvi Slovenije se je obseg čezmejnih dnevni delovnih migracij močno povečal, ker se je zaradi tehnoloških viškov in stečajev industrijskih podjetij posebno v nekaterih območjih močno povečala brezposelnost, obenem pa so se povečevale možnosti potrošnje različnih vrst blaga in storitev. Ob visoki stopnji motorizacije se je naglo povečevalo tudi število dnevni delovni migrantov (Bufon, 1997). Poleg legalne zaposlitve z delovnim dovoljenjem in urejenimi statusnimi vprašanji delovnih razmerij in pravic ter dolžnosti iz dela se je zaradi povpraševanja pričel povečevati tudi obseg dela na črno. Dnevne delovne migracije danes predstavljajo pomemben čezmejni pretok in puščajo na obeh straneh meje vrsto posledic in sledov. Obsegajo najrazličnejše vrste poklicev, storitev in uslug. Za dnevne in tedenske delovne migrante štejemo osebe s slovenskim državljanstvom, ki pogosto, praviloma pa dnevno potujejo na delo v sosednjo državo, sicer pa stalno živijo v Sloveniji.

DEJAVNIKI POSPEŠEVANJA ČEZMEJNIH TOKOV DELOVNE SILE

Čezmejni pretok delovne sile je rezultat številnih dejavnikov, ki jih delimo na splošne, na dejavnike privlačenja (na strani ponudnikov dela) in na dejavnike potiskanja (na strani ponudnikov delovne sile). Splošni dejavniki so tisti, ki migracije sploh omogočajo in jih pospešujejo. Mednje sodijo v prvi vrsti odprte meje in dovolj liberalen režim na meji, ki dopušča čezmejne tokove. Nič manj pomembne niso informacije o razpoložljivi delovni sili, njihovih željah in interesih na eni ter informacije o prostih delovnih mestih oziroma o možnostih dela in zaslužka ter drugih spremljajočih ugodnosti na drugi strani. Slednjič je treba omeniti še tehnične možnosti, ki so izražene v stopnji motorizacije (velika večina čezmejnih dnevni migrantov se prevaža na ter z dela s svojimi osebnimi avtomobili) ter kakovosti cestnega omrežja. Od tega je odvisno, koliko časa potrebujejo za prevoz na in z dela, kar bistveno vpliva na pričakovane finančne učinke dela. Dobre prometnice omogočajo tudi večji akcijski radij dnevni migrantov in s tem širše možnosti zaposlitve.

Dejavniki potiskanja (v prispevnih območjih) spodbujajo odhajanje ljudi na delo v tujino. To so:

- **skromna ponudba delovnih mest v domačem okolju**, ki je v pretežno podeželskem okolju vzhodne (panonske) Slovenije že stalnica. V drugih, bolj urbaniziranih območjih je prišlo v zadnjem desetletju do propada nekaterih podjetij in do tehnoloških viškov, skupno pa do velike brezposelnosti. Najbolj očiten primer te vrste je Maribor, tako pa je tudi v Pomurju, kjer zlasti manjši obrati predelovalne industrije doživljajo hudo recesijo (Zupančič, 1997).

- **neustrezna ponudba delovnih mest v domačem okolju**; v nekaterih poklicih, ki zahtevajo specifično izobrazbo in kontinuirano usposabljanje oziroma delo, se ob pomanjkanju ustreznih delovnih mest ljudje raje odločijo za selitve tudi na daljše razdalje kot pa poklicno preusmeritev. To je skoraj vedno povezano tudi z iskanjem teh profilov na drugi strani meje, predvsem v zdravstvu, turizmu in prometu. Za medicinske sestre velja »pomikanje proti severu« in je še posebej opazno v Prekmurju, kjer je regionalna bolnišnica odločno premajhna, da bi zaposlila vse diplomantke srednje zdravstvene šole v Rakičanu.

- **želja po boljšem zaslužku za enako ali podobno delo**; kar je pravzaprav najosnovnejši motiv iskalcev kateregakoli dela. Ker je večina delovnih mest v obeh sosednjih državah bolje plačanih, se iskalci potegujejo zanje, tudi če gre za dela, ki bi jih v domačem okolju ne sprejeli. Tako npr. precejšnje število brezposelnih ni pripravljeno sprejeti dela pri urejanju vrtov, cest, v komunalnih dejavnostih, obiranju sadja in zelenjave in predvsem pri različnih kmečkih delih, v tujini pa se zaradi višje cene dela tega radi oprimejo.

- **želja po delu v tujini**; delo v tujini je privlačno zaradi novega okolja, pričakovanja novih delovnih izkušenj, spoznavanja kulture in navad, posebej je treba izpostaviti iskalce dela, ki želijo po tej poti utrditi svoje znanje tujih jezikov, morda pridobiti licenco, pridobiti neke vrste prestiž ali pa pridobiti in razširiti kasnejše poslovne stike. Sem je treba šteti tudi nekaj želje po avanturizmu. Delo je tudi neke vrste izobraževanje in usposabljanje.

- **želja po dodatnem zaslužku zunaj rednega delovnega razmerja**; bogate družbe puščajo sorazmerno veliko možnosti za delo pri družinah (pospravljanje, likanje perila, oskrba in varstvo ostarelega prebivalstva, varstvo otrok ipd.) ter pri nekaterih sezonskih delih, kot so na primer obiranje grozdja, obiranje jagod, jabolk, hrušk, ostalih vrst sadja, nekaterih vrtnin, pri različnih sezonskih kmečkih delih, pri pomladanskem čiščenju in urejanju javnih površin, parkov in drugega. Delodajalci sklepajo posebne pogodbe, včasih pa niti to ne. Osebi, ki sprejme tako delo, je poglobljen motiv dodaten zaslužek. Čeprav je vrsta del sezonskih, se iskalci razmeroma pogosto lotijo več sezonskih del in tako delajo večino leta. V to skupino sodijo zlasti mlajše upokojenke (delo z ostarelimi, čiščenje, likanje, pospravljanje ipd.), študentska populacija (zlasti sezonska dela in delo ob koncu tedna, posebej pogosto so varuhi otrok) in kmetje z manjšimi posestmi (predvsem sezonska kmečka dela).

- **razpoložljivi čas**; gre predvsem za skupine, ki delajo poleg druge redne zaposlitve oziroma dohodkov (npr. pokojnine). Posebej je treba opozoriti na skupino študentov in malih kmetov, pa tudi nekaterih skupin delavcev v turizmu, ki so poleti ob jezerih in morju, pozimi pa v goratih predelih. Pri študentih so zanimiva zlasti sezonska dela ter dela ob koncu tedna. Pri malih kmetih je najpomembnejši čas jeseni in spomladi, ko imajo tudi doma sicer precej dela, a ga ob mehanizaciji na majhnih kmetijah opravijo dovolj hitro. Skoraj po pravilu gre v tem primeru za nekdanje polkmete, ki so zaradi nižje izobrazbe prvi postali

tehnološki višek in so večinoma že izčrpali možnosti finančne državne podpore za ča brezposelnosti.

- **usposobljenost prebivalstva**; prebivalstvo z določeno izobrazbo, znanjem jezika, poznavanjem kulture, prava, mentalitete in navad, pri pričakovani ceni delovne sile je lahko pomemben element potiskanje tega prebivalstva (ob iskanju ustreznih poklicnih profilov) v čezmejno iskanje dela. To je obenem tudi že element privlačnosti z druge strani meje.

- **dvolastniki**; osebe, ki imajo zemljišče na obeh straneh meje, so praviloma dobri poznavalci razmer na obeh straneh meje, imajo številne stike, ki jim omogočajo in olajšujejo racionalno izrabo posesti ter trženje proizvodov (Belec, 1992).

Med dejavniki privlačevanja (na strani ponudnikov dela) so posebej pomembni naslednji:

- **razpoložljiva delovna mesta**; kot najpomembnejši privlačni element. Obmejna območja sosednjih držav imajo na razpolago vrsto delovnih mest, za katera se domačini ne zanimajo posebej, čeprav so solidno plačana. Druga vrsta del je podvržena močnim sezonskim nihanjem (npr. v turizmu) in jih domači delodajalci ne želijo plačevati kot stalna delovna mesta, temveč delavce sezonsko najenjajo. Posebno skupino delovnih mest tvorijo tista, za katera so potrebna specifična znanja, sposobnosti in zveze. To so poklici za čezmejno sodelovanje (npr. prodaja ali odkup določenih artiklov, zavarovalništvo, denarni posli itn.), kjer mora delojemalec zaradi narave svojega dela pogosto prečkati državno mejo.

- **cena dela oziroma pričakovani zaslužki**; zaradi pričakovanja večjih zaslužkov so dnevni čezmejni migranti pripravljene sprejeti tudi dela, ki jih v domačem okolju nočejo.

- **možnosti dela po pogodbi ali brez nje**; kar zadeva predvsem pomožna dela v kmetijstvu, pomoč v gospodinjstvu (pri oskrbi ostarelih, varstvu otrok, pospravljanju, čiščenju, urejanju) in nekatera sezonska dela.

- **različne ugodnosti**; iskalci zaposlitve na drugi strani državne meje se raje odločijo za to obliko zaposlitve, če imajo poleg zaslužka še različne druge ugodnosti. Nekaterim je pogodu učenje tujih jezikov, nabiranje različnih izkušenj ali pa tudi priložnost za še ustrežnejše in še bolj plačano delo.

PROSTORSKA STRUKTURA OBMEJNIH OBMOČIJ

Čeprav prostorska struktura obmejnega območja ni poglavitni predmet raziskave, jo je vendarle treba vsaj na kratko omeniti, predvsem tiste elemente, ki posredno vplivajo na prostorski obseg in domet selitvenih tokov ali pa so njihov vzrok. S strukturnimi elementi v migracije vključenih pokrajin se srečamo tudi pri presoji učinkov opisane dinamike. V preglednici so prikazane poglavitne poteze obmejnih

območij v slovenskem panonskem prostoru ter sosedstvu. S primerjavo lahko ugotovimo strukturne razlike (na primer gostota poselitve, kakovost in vrsta infrastrukturne opremljenosti, ekonomske značilnosti, prebivalstvene značilnosti ipd.), ki pospešujejo ali vzpodbujajo pretok prebivalstva. V povsem enakih razmerah bi motivov za selitev ne bilo, razen zelo osebnih.

Preglednica 1

Primerjava strukturnih značilnosti obmejnih območij na slovenskem vzhodu

AVSTRIJA	SLOVENIJA	MADŽARSKA	HRVAŠKA
Gričevnato do hribovito območje z gosto razloženo poselitvijo, razmeroma šibko stopnjo urbanizacije, gosto infrastrukturno mrežo. Čeprav za državni okvir majhne, v primerjavi s slovenskimi pa vendar dovolj velike in konkurenčne kmetije z uveljavljenimi tržnimi principi in specializacijo. Uveljavljen turizem na podeželju kot dodatna dejavnost. Velika privlačna moč Gradca kot deželne prestolnice – najmočnejša v celotni regiji. Zaradi ugodne prometne lege in dobre povezanosti zlahka prevzema vlogo regionalnega središča širšega značaja.	V osrednjem delu ravno (Prekmurje), v robnih delih pa gričevnato območje z gosto razpršeno naselitvijo ter večjimi naselji v ravnem osrednjem delu, zelo šibko stopnjo urbanizacije in šibkim središčem (Murska Sobota), medtem ko je Maribor – središče širše regije na slovenski strani, na robu ter prešibko zaradi lastnih trenutnih ekonomskih razmer. Zato ima sproščeno razmeroma precej visoko kvalificirane delovne sile. Območje je infrastrukturno preslabo povezano z regionalnim središčem ter posameznimi predeli. Kmetije so premajhne in nekonkurenčne, razen najbolj specializiranih.	Prevlada ravnega sveta z ne posebej rodovitnimi prstmi. Poselitev je redkejša in omejena v glavnem na podeželska naselja. Mestnih središč praktično ni oziroma so od meje preveč oddaljena. Dediščina nekdanj kolektivnega gospodarstva je zelo slaba, saj ne ponuja ne agrarnih in ne drugih delovnih mest. Njihova prednost je predvsem nizka cena delovne sile, potencialno pa tudi določenih dobrin. Infrastrukturne povezave so razmeroma šibke in ne pokrivajo potreb lokalnega prebivalstva in pričakovane večjega tranzita.	Pretežno ravna, rodovitna in gosto naseljena pokrajina s prevlado podeželskih naselij in nekaj mesti, ki pokrivajo večino domačih potreb regionalnega zaledja (Varaždin, Čakovec). Kmečke posesti so majhne in nekonkurenčne, vendar obstaja tudi nekaj večjih obratov. Zaradi slabšega položaja gospodarstva je sproščeno precej delovne sile, dodatno še zaradi mešanih kmetij. Infrastruktura ni zadostna.

OBSEG IN POTEK ČEZMEJNIH DELOVNIH MIGRACIJ: SLOVENSKI PANONSKI PROSTOR DOBIVA TRANZITNI ZNAČAJ

Prekmurje je tradicionalno imelo emigrativni značaj. Ta se je zadržal do danes tudi na področju čezmejnih dnevni delovnih migracij. Po odprtju nekdanje »železne zaves« – meje z Madžarsko, se je v tej smeri poleg prometne osi in temu sledečega pretoka blaga in kapitala začela premikati tudi delovna sila. Tako se danes bolj ali manj dnevno prevaža na delo v Avstrijo prek mejnih prehodov Kuzma in Gederovci okrog 500 Prekmurcev, nekateri pa potujejo tudi preko najfrekventnejšega mejnega prehoda v tej regiji, Radgone. Prek tega mejnega prehoda prehaja s poglavitnim motivom dela dnevno okrog 1200 oseb, ne všteti pri tem Hrvatov, ki so prav tako številčni, in prihajajo iz okolice Varaždina ter

Medmurja (okrog 1000), nekateri pa prek mejnih prehodov Gibina in Petišovci (nad 200). Slednji večinoma delajo v Lendavi in okolici, kar predstavlja ostanek »dediščine« delovnih razmerij še iz obdobja obstoja Jugoslavije, preden se je na Muri oblikovala mednarodna meja. Tisti, ki potujejo prek mejnega prehoda Gibina, Središče ob Dravi, Ormož in tudi še Zavrc (skupaj okrog 1200), se potem prek slovenskih mejnih prehodov med Šentiljem in Radgono prelivajo na avstrijsko Štajersko. Omeniti je treba še mejna prehoda Trate in Šentilj, ki sodita med najpomembnejše točke prestopanja delovne sile; na Šentilju okrog 2400, na Tratah pa okrog 500 iskalcev dela na avstrijski strani. S tem se slovenski panonski prostor po eni strani – torej glede na skupno selitveno bilanco - kaže še kot emigrativen, a znatno število dnevnih migrantov iz Hrvaške nas prepričuje o čedalje večji tranzitni vlogi. Izboljšane prometnice in motorizacija so močno povečali domet teh migracij, odprte meje pa so ta pretok še pospešile.

Z odprtjem meje z Madžarsko se postopoma sprošča tudi selitveni tok iz te smeri, ki je doslej usmerjen izključno v Slovenijo. Med 300 in 500(!) dnevnimi do (izjemoma) tedenskimi migranti, ki prihajajo iz sosednjih krajev in območij na Madžarskem, se je začel pretok, ki še dodatno poudarja vse bolj tranzitni značaj območja. Večina teh se namreč zaposluje na kmetijah, še posebej tistih z ostarelim prebivalstvom. Vendar pa so med temi delodajalci večinoma nekdanji zdomci, ki so na stara leta prišli nazaj, in s prihranjenimi sredstvi ter pokojninami obnavljajo hiše in poslopja in podobno. Delavci iz Madžarske so se tako izkazali kot začasno najcenejša in dovolj kakovostna (po znanju) delovna sila, še posebej ko gre za specifična opravila (na primer pokrivanje s slamo).

PODROČJA UVELJAVLJANJA ČEZMEJNIH DELOVNIH MIGRANTOV

Čezmejni dnevni delovni migranti se zaposlujejo v različnih poklicih in opravilih. Ugotovili smo predvsem naslednje:

- **redna dela v industriji, obrti in drugih dejavnostih;** zaposleni imajo urejen delovni status, zato ni sezonskih nihanj. Praviloma so zaposleni v poklicih, kjer na drugi strani primanjkuje ustrezne delovne sile ali pa je ta predraga (to je precej redkeje). V to skupino sodijo tudi medicinske sestre in negovalke na eni ter tehnična inteligenca na drugi strani.

- **redna dela v nekaterih vrstah obrti, trgovine in gostinstva;** delovni status pri teh večinoma ni urejen (gre torej bolj za odnos med delodajalci in dnevnimi migranti).

- **pogodbena delovna razmerja s kvalificiranim in usposobljenim, a zelo mobilnim prebivalstvom;** gre predvsem za dela v agencijah, v trgovini, zavarovalništvu in turizmu, kjer kot dobri poznavalci Slovenije širijo tržišče avstrijskim podjetjem v slovenskem prostoru.

- **pomožna dela v gospodinjstvih**; različna opravila, za katera se večinoma ne sklepajo delovne pogodbe. Ker gre večinoma za hišna opravila, kot so pospravljanje stanovanja, likanje perila, urejanje vrtov in zelenic in za nego ter oskrbo ostarelih ljudi, jih opravljajo večinoma ženske.

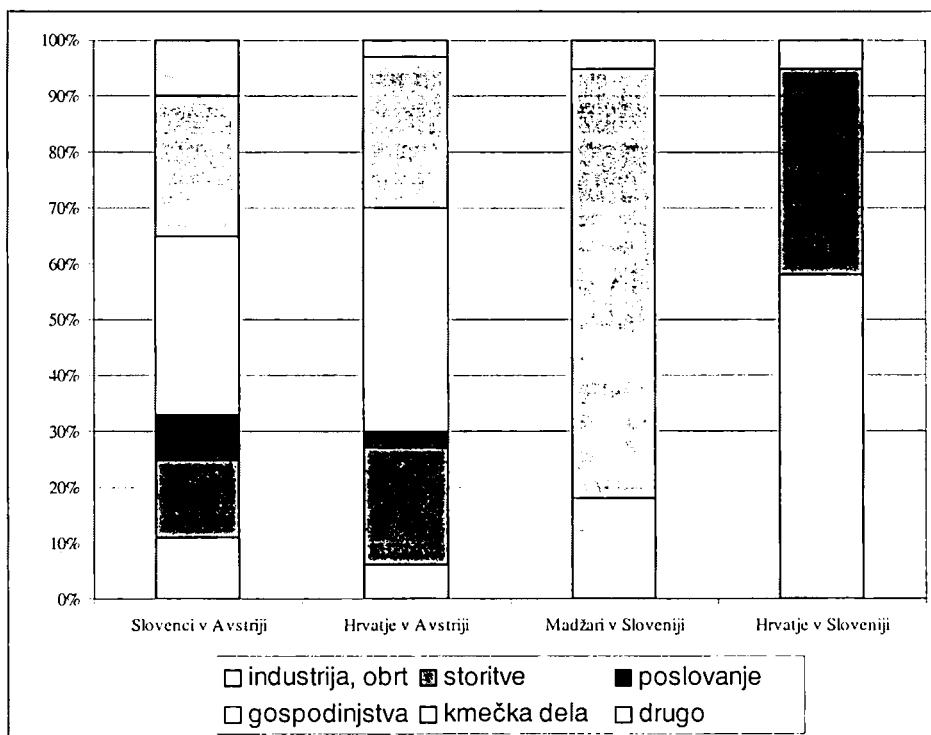
- **pomožna dela na kmetijah**; pri teh delih so udeleženi večinoma moški, ker gre za zahtevnejša fizična dela, kot je pomoč pri obdelovanju zemlje, pripravi kmetijske mehanizacije, gnojenju, agrokultivaciji zemljišč, spravlilu pridelka in predelavi pridelkov, opravila v vinogradih in sadovnjakih oziroma plantažnih nasadih ter dela v gozdu. Opazen je že sezonski utrip.

- **izrazito sezonska dela**; na primer za obiranje grozdja in sadja v sadovnjakih. Teh pravzaprav ne moremo šteti med redne čezmejne dnevne delovne migrante.

Razmerja med posameznimi skupinami del so navedena spodaj. Pridobili smo jih na podlagi ocen lokalnih informatorjev, zato veljajo seveda le kot približek. A za orientacijo to zadostuje.

Grafikon 1

Struktura del, ki jih opravljajo dnevni delovni migranti

Vir: lokalni informatorji, 2001, 2002 (več glej Zupančič, 2001)

UČINKI DNEVNIH DELOVNIH MIGRACIJ

Dnevne delovne migracije puščajo v celotnem obmejnem prostoru in družbi tako na slovenski kakor na avstrijski (pa tudi hrvaški in madžarski) strani meje raznovrstne posledice: gospodarske, demografske, prostorske, v kulturi in na jezikovno-etničnem področju, pa tudi v načinu življenja in v vrednotah. Prišteti je treba tudi njihovo pomembno vlogo pri pospeševanju medregionalnega sodelovanja.

- **demografski in prostorski učinki;** dnevne delovne migracije demografsko in socialno stabilizirajo obmejni prostor na obeh straneh meje. Na slovenski strani zato, ker ni potrebna trajna ali začasna odselitev, na avstrijski pa zato, ker dobijo na ta način ustrezno in cenovno ugodno oskrbo. V dnevni čezmejni migraciji je praviloma angažirano prebivalstvo, ki je po kulturi in mentaliteti podobno in zato nekonfliktno v socialnih stikih (tuja delovna sila iz Azije in Afrike ima povsem drugačen način življenja, vrednote, navade, delovne norme itn.). Slednjič je večina delovnih migrantov zainteresirana samo za delo in zaslužek, ne pa za trajno naselitev na obmejnem območju sosednje države. Seveda prihaja posredno tudi do vrste čezmejnih porok, ki pa so dostikrat reševale dokaj slabe izgledne obmejnega prostora na avstrijski oziroma italijanski strani (posebej veliko tega je bilo v Avstriji, saj je popis leta 1991 pokazal kar precej slovenskega prebivalstva na Štajerskem in Gradiščanskem, ki zanesljivo izvira iz čezmejnih posamičnih preselitev (Zupančič, 1999A). Za prispevno (slovensko) stran so te odselitve seveda negativni procesi. S stabilizacijo poselitve in zagotavljanjem več virov dohodkov je obmejno prebivalstvo razširilo možnosti vlaganja v kmečke obrate in zasebna podjetja, s tem pa tudi ohranjanje in negovanje kulturne pokrajine. Obmejni prostor na obeh straneh meje ohranja ali celo izboljšuje svojo strukturo ter ostaja privlačen za razvoj različnih osnovnih in dodatnih turističnih dejavnosti.

- **socialnogospodarski učinki;** zaposlovanje slovenskih državljanov v tujini je imelo ves čas vlogo blažilca socialnih stisk in brezposelnosti, zato so jo tudi v preteklosti razmeroma na široko dopuščali. Čezmejne dnevne migracije imajo pred zdomstvom vrsto prednosti: migranti bivajo doma, so v stalnejšem stiku s svojimi družinami in okoljem. Tako so uporabniki in vzdrževalci lokalne infrastrukture, iniciatorji različnih dejavnosti v domačem okolju in včasih tudi inovatorji oziroma prenašalci tehničnih in organizacijskih inovacij. Posebej v območjih, ki jih je močno prizadela izguba večjih industrijskih obratov, ki so številnim dajali delo in kruh, je bila možnost dela v sosednjih območjih marsikdaj edina rešitev pred hudimi socialnimi stiskami. Nekaterim skupinam prebivalstva, ki ne uspejo dobiti ustreznega dela (ali dela sploh) v domačem okolju zaradi neustrezne izobrazbe ipd., je prav zaposlitev na drugi strani meje dala možnost (boljšega) preživetja. Ne gre pa pozabiti tudi socialnih učinkov na sprejemni, torej italijanski in avstrijski strani meje. Slovenska delovna sila je dostikrat cenejša od domače, kar povečuje konkurenčnost različnih obratov in dejavnosti. Dodatna dela pa so sprejemljiva. In ne nazadnje gre pri vrsti del tudi za interes avstrijskih in italijanskih podjetij, da imajo v svojih

vrstah zaposlene tudi primerno kvalificirane in usposobljene slovenske državljanke, predvsem za uspešnejši prodor na slovensko tržišče. Gre torej tudi za izrecen interes in potrebo po specifični delovni sili, ki jo lahko zagotovijo samo z »uvozom« z druge strani meje. Še pomembnejše pa so perspektive, ki jih čezmejni migranti odpirajo. Mnogi postanejo dobri poznavalci situacije na obeh straneh meje, z veliko osebnimi stiki, morda tudi določeno akumulacijo kapitala, kar je lahko pomemben zagon za še tvornejše čezmejno gospodarsko, kulturno in politično sodelovanje. Posebej je treba omeniti tudi nekatere vzporedne finančne učinke na sprejemni strani. Veliko dnevnih migrantov namreč varčuje v krajih oziroma državi dela, tam nalaga denar v bankah in zavarovalnicah ter uporablja tudi različne druge storitve. Mnogi se v kraju dela tudi oskrbujejo z različnimi dobrinami. Na območju dela v sosednji državi pustijo znaten del zasluženega denarja.

- **etnični in kulturni učinki**; čeprav niso v ospredju, je vendarle treba omeniti tudi različne etnične in kulturne učinke v obmejnem prostoru na obeh straneh meje. Zelo pomemben učinek je učenje jezikov in spoznavanje tujega okolja. Zdomci in čezmejni dnevni migranti imajo kasneje na trgu delovne sile zaradi pridobljenih znanj in veščin nekaj prednosti. Prisotnost slovenskih dnevnih migrantov na prostoru poselitve slovenskih avtohtonih manjšin je tudi dejavnik krepitve vloge slovenskega jezika in kulture v tem območju, s tem pa se krepí vloga manjšine, ker se povečuje kritična masa govorcev slovenskega jezika. Zaradi priliva slovenske delovne sile avtohtone manjšine doslej niso imele težav, čeprav je to področje dokaj občutljivo. Za Slovenijo manj ugoden pa je tudi proces kapilarne asimilacije pri iskalcih zaposlitve na drugi strani. Migranti so zaradi svojega socialnega položaja precej ranljivi in zato bolj dovzetni za etnokulturne vplive okolja, v katerem se znajdejo v socialno podrejenem položaju. Tako je zlasti na Štajerskem že opaziti rahlo naraščanje t. i. »nemškega« elementa in njegove družbene vloge, kar ima seveda v obdobju, ko je to vprašanje zunanjepolitično izjemno aktualno, precej širši odmev in pomen, kot je mogoče sklepati po neposrednih učinkih. Prinaša torej določeno tveganje oziroma etnično, jezikovno in kulturno ranljivost tega območja.

- **pospeševanje medregionalnega sodelovanja**; čezmejni dnevni migranti, zlasti tisti s stalnejšo obliko zaposlitve in v zahtevnejših poklicih, si po določenem času naberejo vrsto delovnih izkušenj, vzpostavijo različne osebne in poslovne stike, spoznajo prednosti in slabosti obmejnih območij na obeh straneh meje. Zaradi svojih lastnosti so zelo primerna skupina iniciatorjev, pospeševalcev in predvsem nosilcev čezmejnega sodelovanja na lokalni in regionalni ravni, skupaj s pripadniki manjšin. Gre namreč za skupino, ki si je z delom in bivanjem v dveh različnih okoljih pridobila vrsto znanj, navad in spretnosti, ki jim omogoča uspešno uvideti težave in prednosti posameznih okolij in se usmeriti na področja s pričakovano največjimi učinki. Zato so dnevne delovne migracije predhodnica raznovrstnega čezmejnega sodelovanja.

SKLEP

Slovenski panonski prostor, ki je že tradicionalno močno vpet v različne tipe selitev, predvsem po zaslugi motorizacije in izboljšanja prometne infrastrukture, ob odprtih mejah in znatnih medregionalnih razlikah, ostaja selitveno dinamičen tudi v 21. stoletju. Dnevne delovne migracije sodijo med razmeroma številčne in po učinkih pomembne prebivalstvene tokove v obmejnih območjih. Podčrtati je treba predvsem štiri temeljne značilnosti teh tokov:

- slovenski panonski prostor postaja čedalje bolj tranziten,
- raven storitev, ki jih opravljajo čezmejni dnevni migranti, se zvišuje, zato se posledično zvišuje tudi kvalifikacijska struktura delojemalcev,
- čezmejne dnevne migracije pomagajo k demografski in do neke mere tudi socialni stabilizaciji obmejnega prostora, čeprav (zlasti na področju kulturno-etničnih procesov) prinašajo tudi nekatera tveganja in grožnje,
- čezmejne dnevne migracije lahko pomenijo predhodnico živahnega medregionalnega sodelovanja.

LITERATURA

- Belec, Borut, (1992). Nekaj značilnosti zemljiškoposestne in zaposlitvene povezanosti med republikama Slovenijo in Hrvaško v obmejnih območjih severovzhodne Slovenije, *Geographica Slovenica* 23, IG, Ljubljana, str. 363-372
- Bufon, Milan, (1992). Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, ZTT, Trst
- Bufon, Milan, (1997). Prostor, meje, ljudje, ZTT, ZIF, Trst - Ljubljana
- Genorio, Rado, (1993). Geographical Dimensions of Slovene Emigration around the World, *GeoJournal*, 30.3., Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, str. 225-230
- Gosar, Anton, (1993). Narodnosti Slovenije - spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi, *Geographica Slovenica* 24, Ljubljana, str. 33-50
- Hribernik, Katarina, (1997). Slovenski mejni prehodi kot element odprtosti državne meje, diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, FF, Ljubljana, Joint Programming Document 2000-2006, Austria-Slovenia, Interreg IIIA-Phare CBC
- Klemenčič, Vladimir, (1972). Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, *Geografski vestnik*, Ljubljana, str. 5-56
- Klemenčič, Vladimir, (1984). Geographische Probleme der Grenzraume Sloweniens, *Oesterreich in Geschichte und Literatur mit Geographie*, 28, 6, str. 387-400
- Klemenčič, Vladimir, (1987). Državna meja na območju SR Slovenije kot poseben geografski fenomen, *Razprave in gradivo*, Ljubljana, str. 57-81

- Klemenčič, Vladimir, (1992). Selitvena dinamika iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo, Geografija v šoli, 2, Ljubljana, str. 6-25
- Klinar, Peter, (1976). Mednarodne migracije, FSPN, Ljubljana
- New Prosperity for Rural Regions, Geographica Slovenica 31, IG, Ljubljana
- Socialnogeografska problematika obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji, Dela 16, Ljubljana
- Soutif, Veronique, (1999). L'integration européenne et les travailleurs frontaliers de l' Europe occidentale, L'Harmattan, Paris
- Zupančič, Jernej, (1997). Slovene Border Cities Along the Slovene-Austrian Border - A New Geopolitical and Spatial Situation, Small European Regions During Transition Period, Opole, str. 83-90
- Zupančič, Jernej, (1998). Zdomci, Geografski atlas Slovenije, Ljubljana
- Zupančič, Jernej, (1999). Karavanke – od ločnice do stičišča Slovencev z obeh strani meje, v: Sonaravni razvoj v Slovenskih Alpah, Ljubljana, str. 337-348
- Zupančič, Jernej, (1999A). Slovenci v Avstriji, Ljubljana
- Zupančič, Jernej, (1999B). Emigration of Slovenes to Austria During Transition Period, Small European Regions During Transition Period, Opole, str. 71-82
- Zupančič, Jernej, (2000). Čezmejne dnevne in tedenske delovne migracije na schengenskih mejah republike Slovenije (z Italijo in Avstrijo), raziskovalna naloga, IG, Ljubljana
- Zupančič, Jernej, (2001). Delovne migracije iz držav Evropske unije v Slovenijo, raziskovalna naloga, IG, Ljubljana

SUMMARY

OVER-THE-BORDER DAILY MIGRATIONS IN THE SLOVENE PANONIAN SPACE

Jernej ZUPANČIČ

The migratory intensity of the Slovene Panonian space is also marked by daily over-the-border working migrations. Those migrations have developed during the period of social modernisation, motorization, and the opening of borders, particularly after the year 1990. Typical for daily migrations is the nature of permanent settlement and the changing of places of work, and as well of provision, education and recreation. The principal motive is basic or additional income on the Slovene and relatively inexpensive working force on the Austrian side, and means of transport nearly exclusively cars. These are relatively extensive streams in which several thousands of people are involved. Proportionally considerable is the transit of people from Croatia that seek temporary work in Austria. Many Croats and Hungarians found employment in Slovenia, which is thus regionally changing from an expressively emigrant to a transitional or even immigration region. The trans-border daily migrations

have visual effects in the space and in society, but different on Slovene and Austrian sides. Beside social effects (income on Slovene side and economised means on the Austrian side) particularly various bonds are important, a better knowing of the region on both sides of the border, and through that intensification of other forms of over-the-border connecting. It thus contributes to a greater connectedness and unity of the region. The contribution deals, beside currents of working force, mainly with reasons and motives and with various effects in the bordering space, which will be under the conditions of the United Europe divided by merely administrative borders.

ZAPOSLOVANJE IN BREZPOSELNOST V POMURJU

ETELKA KORPIČ HORVAT

I. UVOD

Zaposlovanje in brezposelnost sta pomembna kazalca razvoja vsake države. Povečevanje števila brezposelnih je značilnost današnjega časa tudi v državah Evropske unije. Na to vplivajo predvsem gospodarske recesije in postopno staranje prebivalstva. Zato morajo države namenjati vse več sredstev, da poskrbijo za ustrezno socialno varnost neaktivnega prebivalstva. Delovno aktivno prebivalstvo je vse bolj obremenjeno z davki in prispevki, ker mora financirati programe socialnega varstva. Manj prebivalstva dela za vse več neaktivnega prebivalstva. Za državo pomenijo brezposelni ne samo izdatke za zaposlovanje (denarna nadomestila, denarne pomoči idr.) in socialnovarstvene izdatke (socialne pomoči idr.), ampak pomenijo tudi zmanjšano produkcijo, ker ne sodelujejo pri pridobivanju dodane vrednosti.

Kako obvladovati brezposelnost je vprašanje, na katero države odgovarjajo z različnimi programi zmanjševanja brezposelnosti.

Članice Evropske unije sprejemajo vrsto ukrepov, ki naj bi zmanjševali brezposelnost, od raznih subvencij delodajalcem, ukrepov za pospeševanje podjetništva, predvsem razvoja malih in srednjih podjetij, do ukrepov za povečevanje usposobljenosti delavcev in zaposlenih idr. Tudi Republika Slovenija namenja znatna sredstva za programe aktivne politike zaposlovanja.

PREDSTAVITEV POMURJA

Pomurje je regija, za katero je značilna nizka zaposlenost in visoka brezposelnost prebivalstva in je med dvanajstimi regijami najbolj agrarna regija¹ v Sloveniji. Po velikosti spada na osmo mesto, po prebivalstvu pa na peto. Pomurje je bilo kmetijska regija vso svojo zgodovino od Avstroogrske, v katere ogrski del je spadalo Prekmurje, nadalje v času Kraljevine Jugoslavije in socialistične Jugoslavije do danes. Zato je

---

¹ I. Po Uredbi o standardni klasifikaciji teritorialnih enot, Uradni list RS, št. 28/00, je Slovenija razdeljena na 12 statističnih regij in sicer: Pomursko, Podravsko, Koroško, Savinjsko, Zasavsko, Spodnjeposavsko, Jugovzhodno Slovenijo, Osrednjeslovensko, Gorenjsko, Notranjsko-kraško, Goriško in Obalno-kraško.

razvoj kmetijstva vedno močno vplival na razvoj pokrajine in s tem tudi na zaposlovanje in brezposelnost, tako kmečkega kot ostalega prebivalstva.

Celotna površina Pomurja obsega 133.629 ha in zavzema 6,6% ozemlja Slovenije. Največji delež sestavljajo njive in vrtovi, zato je pokrajina pretežno poljedeljska. Največ je kmetij, ki imajo manj kot 5 ha zemlje. V Pomurju živi 124.989 ali 6,2% prebivalstva Slovenije ali 91 prebivalcev na km². Zaposlenih je 35.738 prebivalcev ali 28,8% vsega prebivalstva (med njimi 6.536 kmetov). Registriranih brezposelnih je 9.340 ali 7,5% vsega prebivalstva oz. 26,1% zaposlenega prebivalstva.²

V primerjavi z drugimi regijami ima Pomurje poleg podravske regije največ brezposelnih, tako na celotno kot na delovno aktivno prebivalstvo (OE za zaposlovanje Murska Sobota 20,7 %, Maribor 21,5 %). Pomurska regija pa ima še prikrito brezposelnost družinskih članov na kmetijah in največ zaposlenih v tujini.

Poseben problem je, da so tako zaposleni kot brezposelni slabo izobraženi; brez dela je največ mladih do 26 let starosti. Značilno je še, da je Pomurska regija edina regija v Sloveniji, ki beleži stalno padanje prebivalstva. V Sloveniji je v obdobju od 1948 do 1991 poraslo prebivalstvo za 36,6%, v Pomurju pa je v istem obdobju padlo za slabe 3%.

II. ZAPOSLOVANJE IN BREZPOSELNOST V POMURJU OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE LETA 1945 DO DANES

Zaposlovanje doma do osamosvojitve slovenije 1991

Takoj po drugi svetovni vojni je Pomurje realiziralo ekstenzivno zaposlovanje in do leta 1953 doseglo več ko podvojitve števila zaposlenih glede na stanje pred drugo svetovno vojno. Leta 1953 je imelo 10.759 zaposlenih, kar je predstavljalo 8,1% vsega prebivalstva. V Sloveniji je bilo istega leta zaposlenih 303.022 ali 20,0% od vsega prebivalstva.³ Kljub nagli rasti zaposlenih so bile razlike glede na slovensko zaposleno prebivalstvo velike. Vzrok je bila agrarna prenaseljenost. Leta 1948 je Pomurje imelo 76%, v letu 1953 pa 71% kmečkega prebivalstva; Slovenija leta 1948 49%, leta 1953 pa 41% kmečkega prebivalstva. Pomursko kmečko prebivalstvo je iskalo, tako kot pred vojno, zaposlitev na sezonskih delih v drugih krajih v Sloveniji in Jugoslaviji, po letu 1952 pa tudi v tujini.

Obdobje hitrega zaposlovanja se je nadaljevalo do gospodarske reforme 1965.

Leta 1964 je imelo Pomurje zaposlenih 21.216 delavcev ali 16,5% vsega

---

² Podatki se nanašajo na leto 2001, Zavod RS za zaposlovanje, Območna enota Murska Sobota, Letno poročilo 2001, str. 66. V letu 2001 je bilo v Sloveniji 779.041 delovno aktivnega prebivalstva ali 39,1 % vsega prebivalstva, registriranih brezposelnih 101.857 ali 5,1 % vsega prebivalstva, in 33.596 kmetov.

³ Vsi podatki o zaposlenosti in brezposelnosti so povzeti iz Zavoda RS za zaposlovanje v Ljubljani in območne enote v Murski Soboti iz letnih poročil 2001.

prebivalstva: Slovenija pa 544.129 ali 33,5 % vsega prebivalstva. V obdobju do leta 1965 sta tako Pomurje kot Slovenija imeli malo registriranih brezposelnih. V Pomurju pa je obstajala latentna brezposelnost kmečkega prebivalstva, kar lahko sklepamo po tem, da se je leta 1965, ko je bila dana možnost organiziranega zaposlovanja v tujini, zaposlilo v tujini največ kmečkega prebivalstva.

Tabela št. 1: Zaposlenost in brezposelnost v Sloveniji in Pomurju v obdobju 1953 do 1965 (povprečno število)

	1953	1954	1955	1956	1957	1958
SLOVENIJA						
Prebivalstvo	1.514.971	1.521.063	1.530.957	1.541.118	1.549.714	1.563.796
Zaposleni	303.022	338.490	367.334	377.308	398.596	425.814
Odstotek vsega prebivalstva	20,0	22,3	24,0	24,5	25,7	27,2
Brezposelni	10.160	12.168	7.305	8.415	8.208	8.332
Odstotek vsega prebivalstva	0,67	0,80	0,48	0,55	0,53	0,53
Odstotek zaposlenih	3,35	3,59	1,99	2,23	2,06	1,96
POMURJE						
Prebivalstvo	132.745	-	-	132.900	133.000	132.381
Zaposleni	10.759	12.973	12.500	12.067	12.100	12.521
Odstotek vsega prebivalstva	8,1	-	-	9,1	9,1	9,5
Brezposelni	300	-	478	576	477	886
Odstotek vsega prebivalstva	0,23	-	-	0,43	0,36	0,67
Odstotek zaposlenih	2,79	0,00	3,82	4,77	3,94	7,08
	1959	1960	1961	1962	1963	1964
SLOVENIJA						
Prebivalstvo	1.577.266	1.592.300	1.591.523	1.597.911	1.609.434	1.625.933
Zaposleni	447.851	473.556	494.478	501.025	514.468	544.129
Odstotek vsega prebivalstva	28,4	29,7	31,1	31,4	32,0	33,5
Brezposelni	9.350	8.266	8.193	9.982	9.046	7.749
Odstotek vsega prebivalstva	0,59	0,52	0,51	0,62	0,56	0,48
Odstotek zaposlenih	2,09	1,75	1,66	1,99	1,76	1,42
POMURJE						
Prebivalstvo	132.611	132.042	127.269	128.087	128.397	128.693
Zaposleni	15.181	17.088	17.109	19.213	20.013	21.216
Odstotek vsega prebivalstva	11,4	12,9	13,4	15,0	15,6	16,5
Brezposelni	1.098	677	655	982	553	340
Odstotek vsega prebivalstva	0,83	0,51	0,51	0,77	0,43	0,26
Odstotek zaposlenih	7,23	3,96	3,83	5,11	2,76	1,60

Vir: Poročilo Republiškega zavoda za zaposlovanje Ljubljana za posamezna leta.

Gospodarska reforma je imela za posledico zmanjšanje števila zaposlenih v Sloveniji.

Tabela št. 2: Zaposlenost in brezposelnost v Sloveniji in Pomurju v obdobju 1965 do 1969 (povprečno število)

	1965	1966	1967	1968	1969
SLOVENIJA					
Prebivalstvo	1.645.481	1.664.453	1.686.373	1.700.625	1.710.618
Zaposleni	549.906	538.750	542.006	547.288	541.833
Odstotek vsega prebivalstva	33,4	32,4	32,1	32,2	31,7
Brezposelni	9.470	12.004	15.341	19.033	18.255
Odstotek vsega prebivalstva	0,58	0,72	0,91	1,12	1,07
Odstotek zaposlenih	1,72	2,23	2,83	3,48	3,37
POMURJE					
Prebivalstvo	128.797	129.584	129.839	129.939	129.712
Zaposleni	18.617	20.652	21.283	22.217	22.446
Odstotek vsega prebivalstva	14,5	15,9	16,4	17,1	17,3
Brezposelni	224	540	496	578	848
Odstotek vsega prebivalstva	0,17	0,42	0,38	0,44	0,65
Odstotek zaposlenih	1,20	2,61	2,33	2,60	3,78

Vir: Podatki za Republiko Slovenijo: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Ljubljana za posamezna leta. Podatki za Pomurje: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota in Maribor za posamezna leta.

Vse do leta 1969 se število zaposlenih v Sloveniji ni povečevalo, kar pa ne velja za Pomurje. V tem obdobju se je v Pomurju zaposlenost predvsem zaradi razvoja živilsko-predelovalne industrije in tekstilno-konfekcijskega podjetja Mura ter zaposlovanja v tujini povečevala. Pomurje je v tem obdobju imelo tudi manj registriranih brezposelnih kot Slovenija. Upoštevati pa je treba, da se kmetje oz. njihovi družinski člani niso prijavljali na zavodu za zaposlovanje kot brezposelne osebe in da se je v teh letih največ pomurskega prebivalstva zaposlilo v tujini in sicer v letu 1965 4.978, leta 1966 pa 7.088 delavcev, kar je bilo več kot polovica v tujini zaposlenega slovenskega prebivalstva.

Kljub hitrejši rasti zaposlenosti v Pomurju v tem obdobju od slovenskega, so ostale velike razlike v deležu zaposlenega prebivalstva. V tem obdobju je značilno vračanje pomurskih delavcev iz tujine, zato je bila rast števila brezposelnih hitrejša kot v ostalem delu Slovenije. Bila je najvišja v Sloveniji. Poleg tega je v tem obdobju Pomurje imelo še vedno 30% kmečkega prebivalstva, medtem ko se je to v Sloveniji zmanjšalo na 9%.

V osemdesetih letih je zaposlenost v Pomurju kot v Sloveniji še vedno rastla, največ zaposlenih je imelo Pomurje leta 1989 46.523 zaposlenih ali 35,3% od vsega prebivalstva. Slovenija pa je imela največ zaposlenih v letu 1988 in sicer 879.941 delavcev ali 44,0% od vsega prebivalstva. Regionalni razvoj je tedaj temeljil na

Tabela št. 3: Zaposlenost in brezposelnost v Sloveniji in Pomurju v obdobju 1970 do 1980 (povprečno število)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
SLOVENIJA						
Prebivalstvo	1.723.323	1.727.137	1.751.506	1.766.143	1.782.770	1.800.002
Zaposleni	563.514	590.792	612.222	632.965	662.527	697.808
Odstotek vsega prebivalstva	32,7	32,4	35,0	35,8	37,2	38,8
Brezposelni	16.725	14.978	12.768	11.061	9.212	9.944
Odstotek vsega prebivalstva	0,97	0,87	0,73	0,63	0,52	0,55
Odstotek zaposlenih	2,97	2,54	2,09	1,75	1,39	1,43
POMURJE						
Prebivalstvo	129.891	129.803	129.881	130.012	130.412	130.869
Zaposleni	22.709	22.980	23.514	24.767	26.494	28.325
Odstotek vsega prebivalstva	17,5	17,7	18,1	19,0	20,3	21,6
Brezposelni	1.421	1.519	1.429	1.208	1.168	1.418
Odstotek vsega prebivalstva	1,09	1,17	1,10	0,93	0,90	1,08
Odstotek zaposlenih	6,26	6,61	6,08	4,88	4,41	5,01

	1976	1977	1978	1979	1980
SLOVENIJA					
Prebivalstvo	1.819.197	1.839.436	1.862.620	1.882.304	1.901.208
Zaposleni	721.750	728.836	759.740	791.035	810.927
Odstotek vsega prebivalstva	39,7	39,6	40,8	42,0	42,7
Brezposelni	12.309	12.016	11.075	10.043	10.771
Odstotek vsega prebivalstva	0,68	0,65	0,59	0,53	0,57
Odstotek zaposlenih	1,71	1,65	1,46	1,27	1,33
POMURJE					
Prebivalstvo	131.082	131.411	131.629	132.078	132.373
Zaposleni	29.288	32.185	36.320	39.185	41.086
Odstotek vsega prebivalstva	22,3	24,5	27,6	29,7	31,0
Brezposelni	1.726	1.714	1.497	1.585	1.584
Odstotek vsega prebivalstva	1,32	1,30	1,14	1,20	1,20
Odstotek zaposlenih	5,89	5,33	4,12	4,04	3,86

Vir: Podatki za Republiko Slovenijo: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Ljubljana za posamezna leta. Podatki za Pomurje: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota in Maribor za posamezna leta.

policentričnem razvoju in pospešenem, skladnejšem razvoju. Iz analize stopnje razvitosti slovenskih regij za obdobje 1980–1987, ki jo je opravil Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani v letu 1989 na podlagi kazalcev po Zakonu o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja v Republiki Sloveniji,⁴ lahko povzamemo, da je bilo Pomurje še vedno najmanj razvita regija, vendar je bilo zaostajanje za republiškim povprečjem razvitosti regij najmanjše.⁵ V devetdesetih letih so se razlike v razvoju pomurske in ostalih regij ponovno povečevale.

⁴ Zakon o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja v Republiki Sloveniji, Uradni list RS, št. 29/75, 30/80, 33/85 in 28/88.

⁵ Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije, Zavod za družbeno planiranje, Ljubljana, 1990, str. 232.

Tabela št. 4: Zaposlenost in brezposelnost v Sloveniji in Pomurju v obdobju 1981 do 1990 (povprečno število)

	1981	1982	1983	1984	1985
SLOVENIJA					
Prebivalstvo	1.917.469	1.931.637	1.943.372	1.942.806	1.973.151
Zaposleni	820.019	830.625	840.300	849.169	858.300
Odstotek vsega prebivalstva	42,8	43,0	43,2	43,7	43,5
Brezposelni	12.315	13.700	15.781	15.309	14.656
Odstotek vsega prebivalstva	0,64	0,71	0,81	0,79	0,74
Odstotek zaposlenih	1,50	1,65	1,88	1,80	1,71
POMURJE					
Prebivalstvo	132.692	132.871	132.918	133.023	133.482
Zaposleni	42.193	43.206	43.375	44.344	44.524
Odstotek vsega prebivalstva	31,8	32,5	32,6	33,3	33,4
Brezposelni	1.607	1.714	2.115	2.275	2.395
Odstotek vsega prebivalstva	1,21	1,29	1,59	1,71	1,75
Odstotek zaposlenih	3,81	3,97	4,88	5,13	5,38
	1986	1987	1988	1989	1990
SLOVENIJA					
Prebivalstvo	1.980.718	1.989.462	1.999.988	1.999.404	1.998.090
Zaposleni	869.735	872.463	879.941	876.158	847.120
Odstotek vsega prebivalstva	43,9	43,9	44,0	43,8	42,4
Brezposelni	14.192	15.184	21.342	28.218	44.623
Odstotek vsega prebivalstva	0,72	0,76	1,07	1,41	2,23
Odstotek zaposlenih	1,63	1,74	2,43	3,22	5,27
POMURJE					
Prebivalstvo	132.431	131.946	131.863	131.646	131.272
Zaposleni	45.172	46.034	46.178	46.523	42.019
Odstotek vsega prebivalstva	34,1	34,9	35,0	35,3	32,0
Brezposelni	2.169	2.280	2.914	3.140	4.027
Odstotek vsega prebivalstva	1,64	1,73	2,21	2,39	3,07
Odstotek zaposlenih	4,80	4,95	6,31	6,75	9,58

Vir: Podatki za Republiko Slovenijo: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Ljubljana za posamezna leta. Podatki za Pomurje: poročila Republiškega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota in Maribor za posamezna leta.

Gospodarska in politična kriza, ki je nastopila v osemdesetih letih v Jugoslaviji je vplivala na zmanjševanje zaposlovanja. To je bilo obdobje, ko je v Pomurju hitreje kot v Sloveniji rasla brezposelnost. Pomurje je imelo do leta 1990 največji delež brezposelnih in najmanj zaposlenega prebivalstva. V letu 1990 je le Podravska regija registrirala nekoliko višjo brezposelnost glede na celotno prebivalstvo (3,4%), Murska Sobota pa 3,1%⁶.

⁶ Republiški zavod za zaposlovanje: Poročilo za leto 1990, str. 45.

Temeljni vzroki omenjenega stanja so bili predvsem nizka stopnja industrializacije in prepočasen razvoj storitvenega sektorja ter slaba kvalifikacijska struktura zaposlenih. Ta je bila najslabša v Sloveniji. V letu 1988 je imelo le 3,4 % zaposlenih pomurskih delavcev končano visoko šolo, v Sloveniji pa 5,6 %. Pomurje je zaostajalo za slovenskim povprečjem tudi pri zaposlenih z višjo in srednjo izobrazbo ter pri visoko kvalificiranih delavcih. Prav tako je bilo med pomurskimi iskanci zaposlitve največ oseb brez strokovne izobrazbe.

Tabela št 5: Struktura zaposlenih po stopnji strokovne izobrazbe v letih 1981 in 1988 v Sloveniji in v Pomurju

	Leto	Visoka	Višja	Srednja	Nižja	VKV	KV	PKV	NKV
Pomurje	1981	2,6	4,8	15,7	3,2	2,6	29,9	21,1	20,1
	1988	3,4	5,8	18,4	2,2	2,7	30,0	14,8	22,7
Slovenija	1981	4,7	4,8	17,1	5,0	3,0	28,5	17,2	19,7
	1988	5,6	6,0	19,4	3,2	3,2	30,1	10,2	22,3

Vir: Zavod RS za statistiko Ljubljana, Statistični podatki po občinah RS, zv. št. 16, avgust 1990.

Med specifične vzroke, da je bilo v Pomurju tako malo izobraženega prebivalstva, lahko štejemo oddaljenost šol in zato večje stroške s šolanjem (bivanje, prevozi); nadalje nezainteresiranost za izobraževanje, ki je izvirala iz miselnosti, da če delaš na kmetiji, potem ni potrebe, da »greš v šolo«.

Možnost zaposlitve v največjem tekstilno-konfekcijskem podjetju Mura Murska Sobota je tudi vplivala na to, da mladi niso nadaljevali šolanje.

V letu 1990 je v Pomurju okrog 60% zaposlenih le končao osnovno šolo. Pomanjkanje znanja je vplivalo na to, da Pomurje ni moglo slediti družbeno-ekonomskim spremembam, ki so nastale z osamosvojitvijo Slovenije. Zaradi velikega števila kmečkega prebivalstva in kmetijsko-predelovalne industrije ter tekstilno-konfekcijske industrije so privatizacijski ukrepi bolj prizadeli Pomurje kot ostale regije. Pomembna pomurska podjetja je prevzel Sklad za razvoj, ki pa jih ni saniral. Zaposlovanje v tujini je bilo vse manjše.

III. ZAPOSLOVANJE POMURSKEGA PREBIVALSTVA V TUJINI DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE 1991

Zaposlovanje v tujini po drugi svetovni vojni ni bilo dovoljeno, zato zaposlovanja v tujini niso bila pravno urejena. Ob političnih razlogih (pričakovalo se je, da bo družbena lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi tako donosna, da bodo ekonomske migracije nepotrebne) je bilo zaposlovanje v tujini prepovedano tudi zato, ker je

bilo vse do konca petdesetih let povpraševanje po delavcih doma večje kot ponudba dela. Neorganizirane migracije naših delavcev pa so bile vse močnejše. Šele Ustava SFRJ iz leta 1963 je v 54. členu določila, da jugoslovanski državljan v tujini uživa varstvo Socialistične federativne republike Jugoslavije (v nadaljevanju: SFRJ). Prvi pravni akt, s katerim je takratna Federativna republika Jugoslavija (v nadaljevanju: FLRJ) začela urejati zaposlovanje v tujini, je bilo Navodilo o postopku zaposlovanja v tujini (Uradni list FLRJ, št. 42/63). Nastalo je zaradi neorganiziranega odhoda prebivalstva na delo v tujino, ki je trajalo že od leta 1952. Na podlagi omenjenega navodila so občinski zavodi za zaposlovanje izdajali napotilo za delo v tujini. Napotilo je dobila oseba, ki je izpolnjevala določene pogoje (da ni vojaški obveznik, če se je obvezala, da bo plačevala prispevke in druge obveznosti do družine in družbe, če je dobila soglasje delovne organizacije za prenehanje delovnega razmerja in če je imela zagotovljeno zaposlitev z enakimi pogoji kot drugi delavec pri tujem delodajalcu; za zaposlitev kvalificiranih delavcev in visoko kvalificiranih delavcev pa je bilo potrebno pridobiti soglasje republiškega zavoda za zaposlovanje). Zaradi omenjenih omejitev se je še veliko oseb odločalo za delo v tujini le na podlagi turističnih potnih listov in z neposrednimi dogovori z delodajalci, ki so jih v mnogih primerih zaposlovali na črno, ne da bi jim zagotovili socialnovarstvene pravice. V letu 1964 osebi več ni bilo treba dokazovati, da ima v tujini zagotovljeno zaposlitev, toda kljub temu je ostala v veljavi smernica, da se na delo v tujino napotujejo predvsem brezposelni in nekvalificirani delavci.

V obdobju od leta 1952 do 1965 je bilo po ocenah na delu v tujini (predvsem neorganiziranega zaposlovanja) okrog 15 tisoč Slovencev, med temi okrog 5 tisoč Pomurcev.⁷ Zaposlovali so se predvsem v ZR Nemčiji, Avstriji, Švici in drugje, pa tudi izven Evrope, predvsem v Kanadi in Avstraliji.

V tem času, predvsem od leta 1952 do 1960, je veliko Pomurcev (po ocenah 8 do 9 tisoč) ilegalno pobegnilo v Avstrijo, od tam pa v Ameriko, Kanado, Nemčijo in drugam.

Veliko pomurskega prebivalstva iz obmejnega pasu se je začelo zaposlovati v Avstriji po sklenitvi bilateralnega sporazuma o ureditvi obmejnega prometa med FLRJ in Republiko Avstrijo, ki je začel veljati leta 1953. Ta sicer ni urejal zaposlovanja, je pa omogočal prehod čez mejo, predvsem dvolastnikom, kar so obmejni prebivalci izkoristili tudi za zaposlovanje. Na podlagi dodatnega sporazuma v letu 1960 so bili upravičeni do stalnih obmejnih propustnic, s katerimi so lahko štirikrat mesečno potovali v Avstrijo in tam bivali do 10 dni na mesec.

Na ta način se je iz pomurske pokrajine zaposlovalo okrog 1.500 ljudi mesečno.⁸

Zaposlovanje v Avstriji je Pomurce zelo pritegnilo, tudi tiste, ki niso bivali v maloobmejnem območju. Odhajali so na časna dela s potnimi listinami vse bolj v notranjost Avstrije. Ta način zaposlovanja je ustrežal predvsem kmečkemu

⁷ Podatki zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti, zbrani v arhivu zavoda po posameznih letih.

⁸ Bilten, št. 5/74, Komunalni zavod za zaposlovanje Murska Sobota, leto 1974, str. 11.

prebivalstvu, ki je imelo do pet ha zemlje, ker je delavec poleg dela v tujini lahko obdelal svojo zemljo, kupil rabljene kmetijske stroje v Avstriji, si izboljšal življenjsko raven, z zaslužkom obnavljal in dograjeval stanovanjska in gospodarska poslopja itn. Delavci so se z lastnimi prevozi ali prevozi delodajalcev dnevno ali tedensko vozili na delo. Pravno pa tako zaposlovanje ni bilo urejeno.⁹

Po letu 1965 je FLRJ začela sklepati prve bilateralne sporazume s področja socialne varnosti in zaposlovanja in s tem zagotavljati enake možnosti in varstvo jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini¹⁰ in domačih delavcev. Po gospodarski reformi leta 1965 je Jugoslavija vse bolj dovoljevala pretok blaga in ljudi s tujino. V tem času od 1960 do 1965 so po podatkih Mednarodne organizacije dela (MOD) zahodnoevropske države (Nemčija, Francija, Švica, Avstrija, Norveška, Švedska idr.) potrebovale 2,7 milijonov tujih delavcev. Avstrija in ZR Nemčija, kamor je odhajalo največ naših delavcev, je zmanjšala brezposelnost: Avstrija iz 5,1 % leta 1956 na 1,5 % leta 1966 in v istem času ZR Nemčija iz 4 % na 0,4 %. Nastopilo je obdobje največjega zaposlovanja naših državljanov v tujini, ki je trajalo vse do začetka sedemdesetih let, do naftne krize.

Pomurje je v tem času imelo še okrog 60 % kmečkega prebivalstva, ki ni bilo polno zaposleno na malih kmetijah, zato se je predvsem to prebivalstvo odločalo za delo v tujini. Koliko delavcev je zaradi zaposlovanja v tujini zapustilo delovna mesta v delovnih organizacijah, ni podatkov, vendar lahko sklepamo, da ni šlo za število, ki bi pomembno vplivalo na poslovanje podjetij. Odhajali so predvsem kmetje in nekvalificirani delavci ter delavci določenih deficitarnih poklicev (strugarji, ključavničarji idr.) predvsem iz kovinsko predelovalnih podjetij (Varstroj Lendava, Panonija Murska Sobota, Elrad Gornja Radgona). Šele po letu 1968 so se začeli v tujini zaposlovati delavci s končano srednješolsko izobrazbo, predvsem kmetijski tehniki in medicinske sestre (od 1968 do 1971 se je zaposlilo 140 delavcev s srednješolsko izobrazbo).

Največ se jih je iz Pomurja zaposlilo v tujini v letu 1966 (7.088 delavcev), medtem, ko je odšlo iz Slovenije največ delavcev na delo v tujino leta 1968 (14.210 delavcev).¹¹

⁹ Tako zaposlovanje obmejnega pomurskega prebivalstva obstoja še danes. Še vedno dnevno, tedensko ali mesečno veliko Pomurcev hodi na delo v Avstrijo delat na črno. Koliko je takega zaposlovanja, ne registriramo.

¹⁰ Zaposlovanje naših delavcev v tujini se je obravnavalo ves čas kot začasno zaposlovanje. Kot tako ga je še določal Zakon o varstvu državljanov Socialistične federativne republike Jugoslavije na začasnem delu v tujini (Uradni list SFRJ, št. 15/80 in 61/88) v letu 1980. Omenjeni zakon za delavca migranta uporablja izraz »državljan na začasnem delu v tujini«.

¹¹ Letni poročili Republiškega in Komunalnega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota za leti 1966 in 1968.

Tabela št. 6: Organizirano zaposlovanje v tujini iz Pomurja in iz Slovenije v obdobju 1965 – 1971

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Pomurje	4978	7088	3989	5603	5053	4272	2370
Slovenija	7805	12837	8963	14210	13842	9895	5316

Vir: Letna poročila Republiškega in komunalnega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota o poslovanju posameznega leta od 1965 do 1971.

Največ pomurskih delavcev je odhajalo na delo v Avstrijo, po letu 1967 pa tudi v ZR Nemčijo in druge države. Največ se jih je v ZR Nemčiji zaposlilo v letu 1969 (1.583 delavcev; tega leta se je v Avstriji zaposlilo 3.453 delavcev).

Iz prekmurskega dela Pomurja so bili migracijski procesi vedno večji kot iz štajerskega dela. Vzroki so bili predvsem bližina avstrijske meje, večja razdrobljenost kmetij, več kmečkega prebivalstva, manj zaposlenih, večja sezonska tradicija.

Največ je odhajalo na delo nekvalificiranih delavcev. Opravljali so predvsem različna dela v kmetijstvu in gradbeništvu kot kmetovalci, tesarji, zidarji, ključavničarji idr. Od vseh je bilo 2/3 moških in 1/3 žensk: največji delež so predstavljali mladi do 24 let.

V obdobju 1970 do 1980 je bilo močno upadanje zaposlovanja v tujini. V zahodnoevropskih državah je začela naraščati brezposelnost predvsem zaradi naftne krize. Zato so države EGS sprejele ukrepe za zmanjšanje zaposlovanja tujih delavcev. Zaposlovanje pomurskega prebivalstva se je zmanjšalo skoraj za dvajsetkrat. V letu 1971 se je iz Pomurja zaposlilo v tujini 2.368 delavcev, v letu 1981 pa le še 122. Še intenzivnejše zmanjševanje je bilo zaznati za Slovenijo kot celoto.

Tabela št. 7: Organizirano zaposlovanje v tujini iz Pomurja in Slovenije v obdobju 1971 in 1981

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Pomurje	2370	2158	1753	1235	1064	932	936	358	119	159	122
Slovenija	5316	3963	3303	1382	1129	1012	1021	396	148	224	169

Vir: Letna poročila Republiškega in komunalnega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota o poslovanju za posameznega leta od 1971 do 1981.

Še vedno je na delo v tujino odhajalo največ kmetov (54,5 % od vseh zaposlenih v tujini). Temeljni razlog je bil enak kot v prejšnjih obdobjih – latentna brezposelnost kmečkega prebivalstva na kmetijah.

Največ pomurskih delavcev se je v tem obdobju zaposlovalo v ZR Nemčiji (München, Frankfurtu, Ingolstadtu in Stuttgartu). Zaslužek v ZR Nemčiji je bil boljši; ta država je priznavala največ pravic iz socialne varnosti, edina pa je priznavala

tudi pravico do denarnega nadomestila v primeru brezposelnosti na ozemlju naše države. Iskala je predvsem kvalificirane delavce in jih tudi usposabljala.

V letu 1971 je bilo iz Pomurja zaposlenih v tujini 7,8 % vsega pomurskega prebivalstva ali 48,4 % od vseh zaposlenih. V tem letu je bilo doma zaposlenih 17,7 % od pomurskega prebivalstva, torej slaba polovica pomurskega prebivalstva je delala v tujini. Povečal se je delež žensk (40 % od zaposlenih v tujini). Moški so doma lažje opravljali težka fizična dela na kmetiji, ali pa sta migrirala oba z možem, stari starši pa so vzgajali otroke in kmetovali. Vse več se jih je zaposlovalo tudi za daljše obdobje, si uredilo bivanje in se z družino preselilo v tujino. Spremenila se je tudi izobrazbena struktura zaposlenih v tujini. Povečal se je delež kvalificiranih, visokokvalificiranih in zaposlenih s srednješolsko izobrazbo in sicer iz 22% v letu 1971 na 47% v letu 1981. Pomurska regija je imela od vseh regij najvišji delež prebivalstva, zaposlenega v tujini. Po številu je imela več zaposlenih v tujini podravska regija, vendar največji delež vsega prebivalstva, 4,5%, vseh zaposlenih pa 15,3%; Slovenija pa 2,8% vsega prebivalstva in 8,5% zaposlenega prebivalstva.¹²

Zmanjšanje zaposlovanja v tujini ni vplivalo na povečanje registrirane brezposelnosti doma. To je bilo obdobje visoke letne rasti zaposlenosti (od 1,2% leta 1971 do 12,8% leta 1978). V tem obdobju je Pomurje povečalo število zaposlenih od 22.980 na 36.320 delavcev. Po letu 1978 je letna rast zaposlenosti sicer upadla, vendar pa je bila leta 1981 še zmeraj 2,7% oz. je tega leta Pomurje imelo zaposlenih že 42.193 delavcev. Zato pomurskemu prebivalstvu iz ekonomskih razlogov ni bilo potrebno migrirati, saj v tem obdobju 1971 do 1981 niti Slovenija niti Pomurje nista imela večje brezposelnosti in se je zato večina delavcev, ki se je vrnila iz dela v tujini, lahko zaposlila doma. Slovenija je leta 1981 imela le 0,64%, Pomurje pa 1,21% brezposelnega prebivalstva.

Zaposlovanje v tujini se je v osemdesetih letih, do osamosvojitve Slovenije, vseskozi zmanjševalo. Vzrok je bila predvsem naraščajoča brezposelnost v državah imigracije, ki jo je povzročal pospešen tehnični in tehnološki razvoj in mednarodna konkurenca.

Tabela št. 8: Organizirano zaposlovanje v tujini iz Pomurja in Slovenije v obdobju 1981–1990.

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Pomurje	122	136	84	79	51	50	24	39	99	181
Slovenija	169	181	136	145	109	109	81	62	231	439

Vir: Letna poročila Republiškega in Komunalnega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota o poslovanju za posamezna leta od 1981 do 1990.

¹² Družbeni plan razvoja SR Slovenije v letih 1971 in 1975, str. 151. Po podatkih iz letnih poročil zavoda za zaposlovanje naj bi se največ Pomurcev vse do leta 1981 zaposlovalo v

V tem obdobju je odšlo na delo v tujino iz Slovenije le 1.662 in iz Pomurja 865 delavcev. ZR Nemčija, Avstrija in druge države so z različnimi ukrepi (odpravnine, predčasno upokojevanje, subvencije za stanovanjsko gradnjo doma idr.) vzpodbujale vračanje tujih delavcev domov in omejevale možnosti novega zaposlovanja. Kljub temu, da se je po letu 1987 več delavcev vračalo iz dela v tujini kot tam zaposlovalo, je bilo do konca leta 1990 iz Pomurja zaposlenih v tujini še zmeraj 4.212 delavcev. Še vedno je odhajalo največ nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev ter neznatno število s srednješolsko izobrazbo, ne pa z višjo ali visoko izobrazbo. »Bega možganov« iz Pomurja ni bilo.

Če strnemo podatke zaposlovanj pomurskih delavcev v tujini po letu 1952, ugotovimo, da so vzroki zaposlovanj v tujini v obdobju po drugi svetovni vojni do osamosvojitve Slovenije bili različni. Prvo zaposlovanje v tujini po letu 1952 je imelo sezonski značaj. Odhajali so predvsem kmetje, ki so poleg opravljanja dela v tujini lahko obdelovali svoja posestva. Odhajali so predvsem mladi, ki so se želeli čim hitreje ekonomsko osamosvojiti, ker jim starši praviloma niso izročali v last kmetij in je prihajalo do konfliktov med generacijami. Tisti, ki so imeli stalno zaposlitev doma, se praviloma niso odločali za sezonska dela v tujini, ker so zaposleni le težko dobili dovoljenje za delo v tujini.

V času šestdesetih let, ko je nastopila gospodarska kriza in se je odprla možnost zaposlovanja v tujini, je vse več Pomurcev iskalo zaposlitev v tujini. Največ je odhajalo kmetov in nezaposlenih, ker so se praviloma dajala dovoljenja omenjenim in delavcem suficitarnih poklicev.

V sedemdesetih letih in vse do druge polovice osemdesetih let je bil temeljni vzrok za zaposlovanje v tujini znova boljši zaslužek. V tem času se je pomurski delavec lahko zaposlil tudi doma.

V drugi polovici osemdesetih let pa je začela naraščati brezposelnost zaradi ugotavljanja presežkov delavcev in stečajnih postopkov, poleg tega pa se je nadaljevala latentna brezposelnost na kmetijah.

Zaslužek delavcev v tujini je bil boljši, konvertibilna valuta je bila trdna v razmerju z dinarsko inflacijo. Zaposleni v tujini so največ sredstev porabljali za adaptacijo hiš in gospodarskih poslopij in potrošno blago, avtomobile in drugo tehnično blago, premalo pa je bilo naložb v drobno gospodarstvo in v podjetja. Vzroki so bili v togih predpisih, ki so zahtevali vrsto pogojev za pridobitev gradbenih in obrtnih dovoljenj. Vlaganja v družbena podjetja, kljub možnosti zagotovitve zaposlitve niso bila zanimiva, ker je inflacija razvrednotila denarna sredstva, obresti pri vračanju vloženga kapitala pa so bile nizke. S sredstvi delavcev na začasnem delu v tujini se je skupaj s prispevki drugih krajanov znatno izboljšala komunalna infrastruktura, predvsem na podeželju. Pozitivno lahko ocenimo tudi pridobitev določenih znanj in usposobljenosti ter delovnih navad delavcev, ki so delali v tujini.

Avstriji. Iz podatkov popisa iz leta 1971 pa izhaja, da je največ Pomurcev delalo v ZR Nemčiji. Različnost podatkov je posledica različnega časovnega in metodološkega zajemanja.

Tako zaposlovanje pa je tudi pozitivno vplivalo na deagrariziacijske procese. Veliko kmetov se je trajno zaposlilo v tujini in se upokojilo, kar spreminja strukturo prebivalstva.

Negativna posledica takega zaposlovanja je bilo predvsem odhajanje mladih, torej najbolj ustvarjalnih. Nekatere kmetije so ostale neobdelane ali naseljene z ostarelim prebivalstvom.

IV. ZAPOSLOVANJE DOMA IN V TUJINI TER BREZPOSELNOST POMURSKEGA PREBIVALSTVA PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Po osamosvojitvi Slovenije je prišlo do prekinitve trgovanja z drugimi republikami bivše Jugoslavije. Predvsem pomurska predelovalna industrija je zaradi tega izgubila več kot 50% trga v republikah bivše Jugoslavije. To je povzročilo gospodarsko krizo, ki se je v Pomurju odrazila z uvedbo stečajev podjetij. Ti so se začeli že leta 1989 (začeta in izpeljana dva stečaja); do konca septembra 2002 je bilo v Pomurju začelih 277 in izpeljanih 226 stečajev. Največ stečajev je bilo začelih (55) in izpeljanih (50) v letu 1993.¹³

Glavna razloga za stečaje v Pomurju sta bila nesolventnost in prezadolženost podjetij. Stečaji so bili uvedeni v pomembnih pomurskih podjetjih kot so IMP Panonija Murska Sobota, SGP Pomurje, Murska Sobota, GOP Graditelj komuna Beltinci, Lina Apače, Varstroj Lendava idr. V številnih primerih je stečaj sicer bil ustavljen, ker je šlo za »programirane stečaje« in je veliko podjetij pred uvedbo stečaja ustanovilo novo podjetje, kljub temu pa je bil pomemben del industrijske proizvodnje ustavljen.

Vse to se je izrazilo v zaposlenosti in brezposelnosti pomurskega prebivalstva. Veliko delavcev je izgubilo delo, kolikšno je bilo to število, ni popolnih podatkov. Po podatkih Službe družbenega knjigovodstva v Murski Soboti je od konca leta 1989 do junija 2001 zaradi stečajev izgubilo delo 4.611 delavcev, od tega se je ponovno zaposlilo 1.683 delavcev.¹⁴ Po podatkih študije Analiza stečajev pomurskih podjetij in njihov vpliv na položaj malega gospodarstva, naj bi v obdobju od 1992 do 1998 izgubilo delo zaradi stečajev 3.085 delavcev.¹⁵ Več kot polovica delavcev (52,3%), ki so zaradi stečaja postali brezposelni, je bila brez strokovne izobrazbe.

V letu 2001 je pomurska regija imela 17% registrirane stopnje brezposelnosti.¹⁶ Od tega je bilo 55% brezposelnih s I. in II. stopnjo izobrazbe in 2,4% s VI. in VII. stopnjo izobrazbe. V Sloveniji je bila registrirana stopnja brezposelnosti 11,7% ua

¹³ Okrožno sodišče Murska Sobota, Stečajna pisarna, 4. 10. 2002.

¹⁴ SDK Murska Sobota, Informacija o stečajih, 20. junij 1991.

¹⁵ Upoštevani so delavci, ki so se prijavili Zavodu RS za zaposlovanje, OE Murska Sobota.

¹⁶ Stopnja registrirane brezposelnosti predstavlja delež registrirano brezposelnih oseb v aktivnem prebivalstvu.

Tabela št. 9: Zaposlenost in brezposelnost v Sloveniji in Pomurju v obdobju 1991 do 2001

	1991	1992	1993	1994	1995	
SLOVENIJA						
Prebivalstvo	2.001.768	1.995.832	1.990.623	1.988.850	1.989.477	
Zaposleni	792.272	745.666	729.421	710.609	711.791	
Odstotek vsega prebivalstva	39,6	37,4	36,6	35,7	35,8	
Brezposelni	75.079	102.593	129.087	127.056	121.483	
Odstotek vsega prebivalstva	3,8	5,1	6,5	6,4	6,1	
Odstotek zaposlenih	9,5	13,8	17,7	17,9	17,1	
POMURJE						
Prebivalstvo	131.045	130.809	130.535	130.119	ni podatka	
Zaposleni	37.667	35.899	35.157	35.093	34.473	
Odstotek vsega prebivalstva	28,7	27,4	26,9	27,0	-	
Brezposelni	6.957	7.904	8.560	8.867	8.993	
Odstotek vsega prebivalstva	5,3	6,0	6,6	6,8	-	
Odstotek zaposlenih	18,5	22,0	24,3	25,3	25,1	
	1996	1997	1998	1999	2000	2001*
SLOVENIJA						
Prebivalstvo	1.991.169	1.986.848	1.982.603	1.985.557	1.990.272	1.992.035
Zaposleni	689.947	690.132	691.077	ni podatka	ni podatka	677.184
Odstotek vsega prebivalstva	34,7	34,7	34,9	-	-	34,0
Brezposelni	119.799	125.189	126.080	118.951	106.601	101.857
Odstotek vsega prebivalstva	6,0	6,3	6,4	6,0	5,4	5,1
Odstotek zaposlenih	17,4	18,1	18,2	-	-	15,0
POMURJE						
Prebivalstvo	ni podatka	125.810	125.441	124.969	124.423	124.081
Zaposleni	34.091	34.090	34.250	35.439	35.737	35.738
Odstotek vsega prebivalstva	-	27,1	27,3	28,4	28,7	28,8
Brezposelni	9.744	9.889	10.528	10.131	9.557	9.340
Odstotek vsega prebivalstva	-	7,9	8,4	8,1	7,7	7,5
Odstotek zaposlenih	28,6	29,0	30,7	28,6	26,7	26,1

Vir: Podatki za Republiko Slovenijo: Letno poročilo 2001 Zavoda RS za zaposlovanje. Podatki za Pomurje: Letno poročilo 2000 Zavoda RS za zaposlovanje, Območne službe Murska Sobota. * Podatki za leto 2001 so povzeti iz letnega poročila 2001 Zavoda RS za zaposlovanje, str. 125. Podatki o prebivalstvu: stanje na dan 30. 6. 2001.

delavce s I. in II. stopnjo 47,5% za delavce s VI. in pa VII. stopnjo 4,5%¹⁷. Regija ima najvišji delež mladih v starosti do 26 let med brezposelnimi (29,6%) in najvišji delež iskalcev prve zaposlitve med brezposelnimi (25,5%), več kot 55% brezposelnih je brez strokovne izobrazbe.¹⁸ Med brezposelnimi osebami je 41 % starejših od 45

¹⁷ Stopnja brezposelnosti v Evropski uniji v letu 2000 je bila 8,2 %, stopnja brezposelnih, mlajših od 25 let, je bila v istem letu v Evropski uniji 16,2 %.

¹⁸ Podatki so povzeti iz analize Regionalni vidiki razvoja Slovenije (in poslovanje gospodarskih družb v letu 2000), zvezek št. 6/letnik X/2001, Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, 2001.

let. V Pomurju skoraj ni povpraševanja po izobražencih z visoko ali univerzitetno izobrazbo, čeprav ima okrog 250 brezposelnih oseb VI. in VII. stopnjo izobrazbe.

Kljub omenjenim značilnostim brezposelnega prebivalstva lahko ugotovimo, da se število brezposelnih zmanjšuje. Najvišjo brezposelnost je imelo Pomurje v letu 1998. Prav tako se je povečalo število zaposlenih in po osamosvojitvi je leta 2001 imelo Pomurje največ zaposlenih, to je 28,8% vsega prebivalstva. Na rast števila zaposlenih je vplivalo zaposlovanje v storitvenem sektorju (trgovini, zdravstvu, socialnem varstvu, izobraževanju, na področju poslov z nepremičninami). V tem sektorju je bilo od vsega delovno aktivnega prebivalstva zaposlenih 19.081 oz. 42,8%. Povečalo se je tudi samozaposlovanje v kmetijstvu.

Pomurska regija je v letu 2001 imela 1.004 družb (podatki o samostojnih podjetnikih, zavarovalnicah, bankah, zavodih, kmetih idr. niso vključeni) v katerih je bilo 20.692 zaposlenih. V Sloveniji je bilo v istem letu 37.210 aktivnih družb, ki so zaposlovale 473.445 delavcev in ustvarile 10.138.431 mio SIT prihodkov. Od vseh družb je bilo v letu 2001 v Pomurju 85,7% majhnih (v Sloveniji 89,9%), nadalje 8,1% družb srednjih (v Sloveniji 6,1%) in 6,3% velikih (v Sloveniji 4,0%). Število družb v Pomurju se je v obdobju od leta 1997 do 2001 zmanjšalo za 54.

Število zaposlenih v družbah se je v istem obdobju v Pomurju povečalo za 0,4%, v Sloveniji pa za 0,7%.

Gospodarska aktivnost in poslovna uspešnost pomurske regije glede na poslovanje družb in zadrug, ugotovljena na podlagi podatkov iz bilance stanja in bilance uspeha, ki so jih družbe in zadruge predlagale Agenciji Republike Slovenije za plačilni promet v letih 1997 do 2001, izhaja, da je po določenih kazalcih pomurska regija ekonomsko šibka.¹⁹

Tabela št. 10: Ekonomska moč pomurske regije v letu 2001

Kazalci	Slovenija	Pomurje	Regija najmanj		Regija največ
število družb	37.210	1.004	Zasavska	461	Osrednjeslov. 16.479
število zaposlenih	473.445	20.692	Notranjsko-kraška	8.935	Osrednjeslov. 151.867
prihodki v mio SIT	10.138.431	283.383	Zasavska	125.456	Osrednjeslov. 4.215.921
odhodki v mio SIT	10.394.328	282.965	Notranjsko-kraška	127.946	Osrednjeslov. 4.271.377
dodana vrednost v mio SIT	2.316.470	69.529	Notranjsko-kraška	35.900	Osrednjeslov. 895.824
izguba substance v mio SIT	23.721	143	Notranjsko-kraška	58	Osrednjeslov. 17.056
čisti dobiček v mio SIT	337.564	7.826	Notranjsko-kraška	4.956	Osrednjeslov. 147.486
čista izguba v mio SIT	637.008	8.358	Notranjsko-kraška	1.865	Osrednjeslov. 223.382
kapital v mio SIT	12.172.918	284.045	Notranjsko-kraška	129.852	Osrednjeslov. 5.146.664
dolgoročne obveznosti v mio SIT	2.476.956	27.848	Notranjsko-kraška	13.421	Osrednjeslov. 937.451
kratkorodne obveznosti	3.518.716	90.406	Notranjsko-kraška	40.028	Osrednjeslov. 1.489.512

Vir: Regionalni vidiki razvoja Slovenije (in poslovanje gospodarskih družb v letu 2000), zvezek št. 6/letnik X/2001, Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, 2001.

Pomurska regija je imela najnižjo povprečno letno stopnjo rasti prihodkov v omenjenem obdobju, to je 8,2% (Slovenija pa 11,7%) in najpočasnejšo povprečno

¹⁹ Informacija o poslovanju gospodarskih družb Republike Slovenije v letih od 1997 do 2001 - po regijah, Agencija RS za plačilni promet, Ljubljana, maj 2002.

letno rast prihodkov na tujem trgu, 9,6% (Slovenija 14,3%). V letu 2001 je pomurska regija v družbah izplačevala najnižje plače (153.616 tolarjev), medtem ko je povprečna plača, izračunana na zaposlenega v družbah v Sloveniji, znašala 190.594 tolarjev. V tem letu je bila povprečna mesečna plača na zaposlenega najvišja v Osrednjeslovenski regiji, 213.761 tolarjev. V tem obdobju je tudi najmanj povečala odhodke od vseh slovenskih regij, 8,1%, Slovenija 12,5% (stroški amortizacije, blaga storitev in materiala ter drugi odhodki).

Neto dodano vrednost so ugotovile vse regije, Pomurska regija je bila med regijami, ki so ustvarile najmanj celotne neto dodane vrednosti, 3,0% ali 265.651 milijonov tolarjev (Osrednjeslovenska regija pa največ, 38,3%).

Največ čistega dobička je prav tako ustvarila Osrednjeslovenska regija 43,7%, Pomurska le 2,3% (manj je ustvarila le še Spodnjeposavska regija, 2,1%).

Od vseh regij je Pomurska regija v letu 2001 imela najmanjšo produktivnost 8,3% (slovenska produktivnost je bila v istem letu 10,9%). Pomurje nadalje sodi med regije z najnižjim izvoznim deležem in je na zadnjem mestu po višini bruto domačega proizvoda na prebivalca.

Pomurska regija je pod povprečjem tudi po višini čistega dobička na zaposlenega. Prav tako znatno zaostaja po ekonomski moči prebivalstva, merjeni z višino bruto osnove na dohodnino prebivalca. V letu 2000 je dosegla le dobrih 75% povprečja Slovenije.

Na tako slabo gospodarjenje po osamosvojitvi so vplivali različni vzroki. Procesi lastninjenja so bolj prizadeli Pomurje kot ostale dele Slovenije zaradi strukture prebivalstva, nedobičkonosnih podjetij in pomanjkanja znanja. Kmečko prebivalstvo je lahko zamenjalo lastninske certifikate le za delnice pooblaščenih investicijskih družb in le v maloštevilnih podjetjih, ki so se odločila za javno prodajo. Cena delnic v omenjenih družbah ni rasla, te družbe prav tako niso ali pa so zelo malo sredstev namenjali za dividende, zato je bilo kmečko prebivalstvo prikrajšano za dohodke v primerjavi s tistimi vlagatelji certifikatov, ki so lahko sodelovali v notranjem odkupu v dobrih podjetjih ali prodali svoje delnice po znatno višjih cenah. V Pomurju pa niti predelovana industrija niti konfekcijska industrija ni bila dobičkonosna, zato iz dobička ni bilo mogoče delavcem ponuditi odkup delnic v času lastninjenja ali izplačevati dividende po lastninjenju. Iz istega razloga pa tudi notranji odkupi v teh podjetjih niso bili zanimivi.

Sklad za razvoj je z brezplačnim prenosom prevzel pet pomembnih pomurskih podjetij (Mesna industrija, Tehnostroj idr.), ki jih ni saniral. V večini teh podjetij je bil uveden stečaj oz. so bili številni delavci presežni..

V Pomurju so primanjkovala tudi znanja, s katerimi bi lahko izkoristili procese lastninjenja. Z lastninskim preoblikovanjem je prišlo do velike alokacije kapitala v Ljubljani. Center države je pridobil na moči, ker so bili vsi državni skladi, ki so bili vključeni v lastninsko preoblikovanje, ustanovljeni v Ljubljani (Sklad za razvoj, Oškodninski sklad, Pokojninski sklad), poleg tega pa je z osamosvojitvijo Slovenije Osrednjeslovenska regija imela objektivno boljše izhodišče za razvoj.

Pomemben vzrok zaostajanja Pomurja za ostalimi regijami je tudi centralizacija.

Ta je imela pomemben vpliv na zaposlovanje, predvsem pomurskega izobraženega prebivalstva, zaradi reorganizacije javne uprave (določene institucije so bile ukinjene ali pa so postale le enote matičnih institucij s sedežem v Ljubljani, kot so Gospodarska zbornica, Agencija za plačilni promet, zavarovalnica, banke idr.), po drugi strani pa so se v Ljubljani množili skladi, agencije in novi državni in vladni organi. Pokrajine niso nastale, čeprav jih Ustava RS določa, država pa na občine tudi ni prenesla pristojnosti.

Zaposlovanje v tujini po osamosvojitvi Slovenije po letu 1991

Organizirano zaposlovanje v tujini je po osamosvojitvi Slovenije potekalo v manjšem obsegu. Vzrok je bila predvsem naraščajoča brezposelnost v državah članicah EU.

Tabela št. 11: Organizirano zaposlovanje v tujini iz Pomurja in Slovenije v obdobju 1991 – 2001

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Pomurje	115	89	232	59	51	33	35	38	44	42	36

Vir: letna poročila Zavoda RS za zaposlovanje, območna služba Murska Sobota, do leta 1994; DOK (obrazec MIN-5/kum) od 1995 leta naprej

V tem obdobju so se pomurski delavci zaposlovali zlasti v Avstriji, Nemčiji in v Švici. Ker se delavci zaposlujejo v tujini tudi neposredno, mimo Zavoda za zaposlovanje, ni podatkov, koliko delavcev je še danes zaposlenih v tujini.

V. PRIKRITA BREZPOSELNOST NA KMETIJAH²⁰

Značilno za Slovenijo in Pomurje je, da so kmetije majhne, z razdrobljenimi zemljišči. V osemdesetih letih je v Sloveniji imela kmetija povprečno 5,5 ha kmetijskih in gozdnih površin, od tega le 2,6 ha kmetijskih površin; v Pomurju pa 4,6 ha kmetijskih in gozdnih površin in od tega le 3,26 ha kmetijskih površin. V državah EGS je povprečno velika kmetija imela 17,4 ha.²¹

²⁰ Definicije kmetije niso enotne. V tem prispevku razvrščam kmetije po tipih dr. Matije Kovačiča, kot jih je definiral v raziskovalni nalogi Tipi kmetij v Sloveniji in njihove značilnosti, Kmetijski inštitut Slovenije, 1983, str. 193. Po Zakonu o kmetijstvu, Uradni list RS, št. 54/00, se za kmetijo šteje kmetijsko gospodarstvo, ki ni pravna oseba ali samostojni podjetnik-posameznik. Kmetijsko gospodarstvo je organizacijsko in poslovno zaokrožena gospodarska enota, ki ima vodstvo in se ukvarja s kmetijsko proizvodnjo (3. člen).

²¹ Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije, Zavod RS za družbeno planiranje, Ljubljana, 1990, str. 268.

Leta 1981 je v Pomurju imelo le 885 kmetij več kot 10 ha zemlje (4,1%), nad 15 ha pa le 230 kmetij (1% vseh kmetij); v Sloveniji je bilo kmetij z več kot 10 ha zemlje 9,7% ali 14.571 in z več kot 15 ha zemlje 15.678 ali 10,5%. Kmečkega prebivalstva²² je bilo v letu 1981 v Pomurju 30%, v Sloveniji pa 9%.

Tabela št. 12: Kmetije po površini skupne zemlje v Republiki Sloveniji in Pomurju 1981

	Pomurje		Hektarjev	Republika Slovenija		
	Število kmetij	%		Število kmetij	%	Hektarjev
do 0,5	3.024	14,28	621,0	22.804	15,32	4.392,8
0,510 – 1	1.772	8,37	1.398,8	11.154	7,49	8.847,8
1,010 – 2	2.947	13,92	4.689,4	16.762	11,26	26.193,2
2,010 – 4	5.912	27,92	18.157,4	27.070	18,18	82.779,8
4,010 – 6	3.538	16,71	17.650,2	18.142	12,19	92.034,4
6,010 – 8	1.807	8,53	12.665,3	12.845	8,63	91.385,9
8,010 – 10	1.058	5,00	9.643,3	9.860	6,62	90.720,8
10,01 – 15	885	4,18	10.658,3	14.571	9,79	180.962,6
nad 15	230	1,09	5.036,1	15.678	10,52	401.258,6
Skupaj	21.173	100,00	80.519,8	148.886	100,00	978.575,9

Vir: Analiza sociološko-ekonomske strukture kmetij v SR Sloveniji na osnovi popisa prebivalstva 1981, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana, 1983, tabela 7.

Proces drobitve zemlje se je v osemdesetih letih nadaljeval. Tako v Sloveniji kot v Pomurju so prevladovali mešane kmetije. Pomurje je imelo znatno večji delež čistih kmetij in manjših dopolnilnih kmetij kot Slovenija.

Tabela št. 13: Število in vrsta kmetij v Republiki Sloveniji in Pomurju

		Čista	Mešana	Dopolnilna	Ostarela	Skupaj	Gospodinj-stva s kmeč. prebiv.
		%	%	%	%	%	%
Pomurje	%	32,26	37,25	22,41	8,08	100,00	
	število	6.832	7.887	4.745	1.710	21.173	23.319
Republika Slovenija	%	18,79	36,32	36,13	8,76	100,00	
	število	27.967	54.077	53.794	13.048	148.886	192.090

Vir: Analiza socioekonomske strukture kmetij v SR Sloveniji na osnovi popisa prebivalstva 1981, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana, 1983, str. 17.²³

²² Čista kmetija je tista, kjer vsi aktivni družinski člani delajo na kmetiji ali so vzdrževani. Mešana kmetija je tista, pri kateri vsaj en aktiven član družine dela samo na kmetiji, vsaj eden pa ima vir dohodka izven kmetije, pri dopolnilni kmetiji delajo aktivni člani samo v prostem času

²³ Kmečko prebivalstvo se je po podatkih uradne statistike štel za tisto, ki opravlja poklic kmetovalca, ribiča in lovca in tisto vzdrževano prebivalstvo (gospodinj, učenci, študentje itd.), ki jih vzdržujejo navedene osebe.

V devetdesetih letih se je število kmetij znatno zmanjšalo.²⁴ V letu 2000 je Pomurje imelo 11.782 kmetij (21.173 leta 1981), Slovenija 86.334 (148.886 leta 1981). Vzrokov za tolikšno zmanjšanje je več. Zmanjšalo se je število ostarelih, kakor tudi dopolnilnih kmetij. Vse več je prebivalcev, ki v prostem času več ne delajo na kmetijah, ampak uporabljajo kmetijo le za bivanje, ker je življenje na podeželju cenejše in manj stresno. K zmanjševanju dela na kmetiji prispeva tudi »evropski delovni čas«, ki zahteva celodnevno odsotnost zaposlenega.

Povprečna velikost kmetije se je od leta 1981 v Pomurju povečala iz 4,6 ha kmetijskih in gozdnih površin na 6,5 ha; v Sloveniji od 5,5 ha leta 1981 na 10,6 ha v letu 2000. Glede na površino kmetijskih zemljišč v Pomurju ima kmetija 4,9 ha (leta 1981 3,2 ha), v Sloveniji pa 5,3 ha (leta 1981 pa 2,6 ha). Na to je vplivalo predvsem število kmečkega prebivalstva, ki je bilo znatno večje kot v Sloveniji. Proces zaokroževanja zemljišč je bil v Pomurju manjši kot v Sloveniji, ker kmetija znatnemu številu prebivalstva, ki živi na kmetijah (44.723) predstavlja pomemben vir preživetja. Povprečna velikost kmetije je v Pomurju glede na površino vseh zemljišč najmanjša, glede na površino kmetijskih zemljišč pa je povprečna velikost kmetije manjša le v Obalno-kraški regiji, 3,2 ha, sledi Spodnjeposavska s 4,7 ha, pomurska, podravska in goriška kmetija pa poseduje v povprečju 4,9 ha kmetijskih zemljišč.

V državah Evropske unije je bila v letu 2000 povprečna velikost kmetije 18,4 ha kmetijskih površin.²⁵

Optimalna velikost kmetije je odvisna od njene produkcije in naravnih pogojev,²⁶ vendar poljedelska in živinorejska proizvodnja terja več kmetijskih površin in te je v Pomurju največ. Kmetije se bodo morale prilagoditi trgu. Subvencije države so lahko le v pomoč, ne pa vir preživljanja na kmetijah. Ne glede na vključevanje Slovenije v Evropsko unijo, bo morala vsaka kmetija usmeriti pridelovanje tako, da bo sposobna pridobivati lastni prihodek za preživljanje družinskih članov.²⁷

Pričakovati je, da bo v prihodnosti v Pomurju ta razvoj šel v dveh smereh. Po površini zemlje se bodo povečevale čiste kmetije, ki bodo dokupovale zemljo in ki se bodo ukvarjale s poljedelso in živinorejsko proizvodnjo, sadjarstvom, vinogradništvom, vrtnarstvom, zelenjavarstvom, pridelovanjem bio-hrane in drugim. Te bi morale zagotoviti polno zaposlenost svojih članov z vključitvijo v tržno proizvodnjo in v svetovno tržno konkurenco pri prodaji hrane. Imeti bodo morale zadostne produkcijske dejavnike (zemljo na zaposlenega, kmetijsko mehanizacijo

²⁴ Ni primerljivih podatkov glede na število in vrsto kmetij, kot so bili obdelani v letu 1983. Podatki v nadaljevanju so zajeti na podlagi popisa kmetijstva leta 2000 Urada za statistiko in iz prispevka Matija Kovačiča Razvojni trendi v kmetijstvu glede na potrebe po strokovnem izobraževanju, *Sodobno kmetijstvo*, str. 348-356.

²⁵ Vir: podatki so zajeti iz podatkov popisa kmetijstva 2000 Statističnega urada RS, Ljubljana.

²⁶ V Sloveniji nimamo izdelanih simulacijskih modelov dohodkovno optimalnih velikosti kmetij z upoštevanjem družinskih članov.

²⁷ Po Zakonu o kmetijstvu se za družinske člane štejejo vsi člani družine, ki prebivajo in delajo na kmetiji in niso najeta delovna sila (68. člen).

in znanje), da bodo to lahko dosegle. Država bi morala z večjimi transfernimi sredstvi (subvencijami in drugimi oblikami pomoči), krediti, ustrezno socialnovarstveno politiko (zdravstveno, socialno in invalidsko zavarovanje), davčno politiko in drugim biti pomemben spremljevalec tega razvoja. Njeni ukrepi bi morali biti naravnani k vzpodbujanju razvoja tržnih kmetij, ki bodo ustrezno tehnično in tehnološko opremljene in na katerih bodo gospodarili kmetije z zadostnimi znanji. Poseben problem še vedno predstavlja prenos lastništva kmetij na mlajše potomce. Generacijske spremembe na kmetijah so prepočasne, kar vpliva na uvajanje sodobnih metod. Starejši člani kmetije bi morali svoj socialnovarstveni položaj rešiti z ustrezno upokojitvijo, mlajšim pa prepuščati lastništvo in gospodarjenje.

Varovanje zaščitenih kmetij in varovanje prednostne pravice nakupa zemlje, ki jo ima сосед, omejujejo nakup zemlje tistim kmetom, ki bi si želeli povečati svoje kmetije. Zato uveljavljanje prednostne pravice prednostnih upravičencev, kot je določeno v 21. členu Zakona o kmetijskih zemljiščih, zavira pridobivanje zemljišč čistim kmetijam.²⁸ Te norme so preživele in bi jih bilo smiselno odpraviti, ker ne vzpodbujajo razvoja tržno usmerjenih kmetij, ampak ohranjajo zemljo kmetom, ki ne delajo na kmetijah, in ovirajo prestrukturiranje.

Za te procese je zlasti potrebno spreminjati izobrazbeno strukturo kmečkega prebivalstva. V Pomurju je 95% kmečkega prebivalstva ki ima nedokončano ali dokončano osnovno šolo. Zato bo potrebno kmete strokovno usposobiti in v prihodnosti prevzem kmetije oz. statusa kmeta vezati na verificirane oblike izobraževanja. Vprašljivo je, ali je zadostna določba v 21. členu Zakona o kmetijskih zemljiščih, ki predpisuje, da mora imeti kmet najmanj poklicno izobrazbo ali opravljen izpit po programu kmetijskih poklicnih ali srednjih šol, s poudarkom na kmetijski dejavnosti, ki jo opravlja ali jo namerava opravljati.

Še vedno pa je v Pomurju preveč kmečkega prebivalstva, ki ni polno zaposleno in mora iskati dodatne zaposlitve na kmetijah ali izven kmetij. Deagrarijski procesi²⁹ v Pomurju se morajo nadaljevati, ker je kmetijskih površin v Pomurju premalo, da bi lahko bilo kmečko prebivalstvo z njihovo obdelavo polno zaposleno.

---

²⁸ Po 21. členu Zakona o kmetijskih zemljiščih lahko uveljavljajo prednostno pravico pri nakupu kmetijskega zemljišča, kmetijskega gospodarstva ali gozda po naslednjem vrstnem redu: solastnik; zakupnik, ki je kmet; kmet, katerega zemljišče, ki ga ima v lasti, zakupu ali drugačni obdelavi, meji na zemljišče, ki je naprodaj; drug kmet, ki ima zemljišče, ki ga ima v lasti, zakupu ali drugačni obdelavi, v primerni oddaljenosti; Republika Slovenija preko Sklada kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije; občina, na območju katere leži nepremičnina; kmetijska organizacija, ki ji je zemljišče ali kmetija potrebna za opravljanje kmetijske ali gozdarske dejavnosti in ima sedež v primerni oddaljenosti.

²⁹ Z deagrarijskimi procesi pojmem procese spreminjanja strukture prebivalstva, ko oseba, ki prebiva in živi na kmetiji, ne pridobiva edinega dohodka iz kmetovanja, ampak opravlja še druga dela, ali je zaposlena, ima sklenjeno delovno razmerje, se ukvarja z domačo obrtjo ipd. Zato deagrarijske ne pogojujem s preseljevanjem ljudi iz vasi v mesta. Menim, da se zaradi majhnosti kmetij deagrarijski procesi v Pomurju morajo nadaljevati.

VI. SKLEPNE UGOTOVITVE

Na podlagi podatkov in ugotovitev v tem prispevku lahko sklenemo, da je razvitost Pomurske regije v primerjavi z vsemi slovenskimi regijami podpovprečna. Pomurje spada med območja s posebnimi razvojnimi problemi po Zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja. Položaj regije se je bistveno poslabšal po osamosvojitvi Slovenije. Vzroki za poslabšanje gospodarske rasti so bili prekinitev trgovanj z bivšo Jugoslavijo in počasnejša preusmeritev na zahodne trge ter spremenjena družbeno lastninska razmerja, ki jih Pomurje ni znalo ali moglo izkoristiti.

V obdobju zadnjih desetih let so se razlike med razvitimi in nerazvitimi regijami v Sloveniji povečale. Na to je med drugim vplival tudi centralistični razvoj Slovenije. Med pomembne vzroke za zaostajanje Pomurja vsekakor lahko štejemo ekonomsko šibkost pomurskega gospodarstva in prebivalstva, zaostajanje v razvoju infrastrukture (ceste, telekomunikacije idr.), predvsem pa slabo izobrazbeno strukturo zaposlenega, brezposelnega in kmečkega prebivalstva. Slednji problem je eden od temeljnih problemov Pomurja. Pomurski izobraženci ostajajo v centru Slovenije. Potrebno bo povečati delež zaposlenih z visoko in univerzitetno izobrazbo in stalno usposabljanje že zaposlene, kot tudi brezposelne in kmete.

Zaposlovanje pomurskega prebivalstva v tujini bo zaradi bližine treh državnih meja vedno ostalo pomembno, ker so kljub ukrepom, ki jih sprejemajo države Evropske unije za zmanjšanje zaposlovanja tujcev, še vedno možne dnevne migracije Pomurcev v Avstrijo. Brezposelnost bi bila v Pomurju bistveno večja, če ne bi bilo organiziranega ali neorganiziranega zaposlovanja v tujini, predvsem v Avstriji.

Gradec postaja za Pomurje vse bolj zanimivo mesto, ne kot nakupovalni center, temveč kot kraj šolanja vse več Pomurcev. Zanimivo pa je, da čeprav, da se je veliko Pomurcev vseskozi zaposlovalo v Avstriji in je Avstrija obmejna razvita država, ima Pomurje z Avstrijo zelo malo gospodarskih povezav v trgovanju, ustanavljanju podjetij ali sovlaganjih. Te možnosti Pomurje tudi z Madžarsko ni izkoristilo, kar ostaja izziv za pomurska podjetja. S sosednjo Hrvaško pa kljub dokaj zaprti meji obstajajo možnosti nadaljnjega tradicionalnega povezovanja, trgovanja, ustanavljanja družb idr. Gre za območja povezovanja, kjer bo Pomurje moralo iskati svoj razvoj v novi evropski regiji, ki bo nastajala v severovzhodni Sloveniji, jugovzhodni Avstriji in jugozahodni Madžarski, s centri kot so Maribor, Murska Sobota, Gradec, Sombathely, Monošter, Čakovec, Varaždin. Če je meja v preteklosti pomenila oviro v razvoju, jo bo po vključitvi v Evropsko unijo potrebno izkoristiti kot prednost in se aktivno vključiti v razvoj evropskih regij. Brezposelnost in agrarno prenaseljenost Pomurja bo treba upoštevati kot naravno prednost pokrajine poleg drugih naravnih danosti, kot so termalne vode, čisto okolje ipd. Nove možnosti čezmejnega sodelovanja se bodo oblikovale tudi s krajinskim parkom Goričko kot pomembnim dejavnikom ekološkega razvoja.

Pričakovati je, da se bo zaradi produkcijskega dejavnika zemlje število kmetij zmanjševalo. Te, ki se bodo vključevale v pridelavo in predelavo kmetijskih izdelkov

za trg, morajo biti z ustrezno tehnologijo in znanjem usposobljene, da bodo pridobivale zadostne dohodkovne vire za življenje. Izboljšati bo treba zemljiško strukturo, vodne vire za namakanje, infrastrukturo, predvsem na vaseh. Družinski člani bodo morali stremeti k polni zaposlenosti, bodisi na kmetijah ali izven kmetij. Možnosti zaposlovanja so s krajšim delovnim časom (part-time), z zaposlovanjem za določen čas, predvsem s sezonskimi deli in tudi z zaposlovanjem na domu (delo na domu). Te oblike zaposlovanja so zanimive predvsem pri razvoju storitvenih dejavnosti, turizma, trgovine, gostinstva, zdraviliške dejavnosti idr., za kar Pomurje ima pogoje. Ker imajo mešane kmetije prednosti (dohodek in socialna varnost iz delovnega razmerja, manjši stroški bivanja idr), se bodo te še ohranjale, kar je pomembno za ohranjanje proizvodnje na kmetijskih zemljiščih in ohranjanje podeželja. Iz popisa kmetijstva 2000 ugotavljamo, da se razširjajo tudi dopolnilne dejavnosti na kmetijah (storitve s kmetijsko mehanizacijo, turistična dejavnost na kmetijah, predelava lesa idr). To so tudi možnosti dodatnega zaposlovanja in nadaljevanja deagrarnizacijskih procesov, ki so za Pomurje nujni.

VIRI INFORMACIJ

Literatura

- Babič A.: Kmet-delavec, njegov položaj in vloga v razvoju kmetijstva in podeželja, Teorija in Praksa, Ljubljana, 1982, letnik XIX, št. 4
- Babič A.: Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja, raziskovalna naloga, Biotehniška fakulteta, v TOZD za agronomijo, Ljubljana, 1983
- Bejek J.: Prekmurski sezonski delavci, Slovenec, 1936
- Bohnin V.S.: The economic effects of the employment of foreign Workers, With special reference to the labour market of western Europes postindustrial countries, OECD, Paris, 1973
- Černy D.: Rast prebivalstva v Prekmurju, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1953
- Kokolj M.: Prekmurski Slovenci, Pomurska založba, 1984
- Kovačič M.: Analiza socioekonomske strukture kmetij v SR Sloveniji na osnovi popisa prebivalstva, 1981, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana, 1983
- Kovačič M.: Tipi kmetij v Sloveniji in njihove značilnosti, Kmetijski inštitut Slovenije, 1983
- Krašovec S.: O mešanih gospodinjstvih, Naši razgledi, št. 19/81 in št. 20/81
- Maučec M.: Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju, Gospodarski vestnik, 1933
- Olas L.: Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva, Geografski zbornik, Murska Sobota, 1959
- Šiftar V.: Razdrobljenost kmetijskih zemljišč, Svet ob Muri, 1958

Šiftar V.: Prispevek k Prekmurskemu portretu desetletja 1949-1959, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2/1990

Tipi kmetij v Sloveniji in njihove značilnosti, Kmetijski inštitut Slovenije, 1983, raziskovalna naloga

Wadley D.: Restructuring the Regions, Analysis, Policy Models and Prognosis, OECD, Paris, 1986

Statistične in druge publikacije

Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije, Zavod RS za družbeno planiranje, Ljubljana, 1990

Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije za obdobje 1991-1995, Zavod za družbeno planiranje

Družbeni plan razvoja SR Slovenije v letih 1971 in 1975

Informacija o poslovanju gospodarskih družb Republike Slovenije v letih od 1997 do 2001 - po regijah, Agencija RS za plačilni promet, Ljubljana, maj 2002

Informacija o stečajih, SDK Murska Sobota, 1991

Komunalni zavod za zaposlovanje Murska Sobota, Bilten, št. 5/74, leto 1974,

Letno poročilo 2001, Zavod RS za zaposlovanje, Območna enota Murska Sobota

Letno poročilo republiškega in komunalnega zavoda za zaposlovanje Murska Sobota za leti 1966 in 1968

Regionalni vidiki razvoja Slovenije (in poslovanje gospodarskih družb v letu 2000), Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, zvezek št. 6/letnik X/2001

Republiški zavod za zaposlovanje, Poročilo za leto 1990

Zakoni in drugi predpisi

Uredba o standardni klasifikaciji teritorialnih enot, Uradni list RS, št. 28/00,

Zakon o kmetijskih zemljiščih, Uradni list RS, št. 59/96, 31/98 - odločba US in 68/00 - odločba US

Zakon o kmetijstvu, Uradni list RS, št. 54/00

Zakon o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja v Republiki Sloveniji, Uradni list RS, št. 29/75, 30/80, 33/85 in 28/88

Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Uradni list RS, št. 60/99

Zakon o varstvu državljanov Socialistične federativne republike Jugoslavije na začasnem delu v tujini, Uradni list SFRJ, št. 15/80 in 61/88

SUMMARY

EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN POMURJE

Etelka KORPIČ HORVAT

The author deals in her contribution with employment and unemployment in Pomurje from the end of the Second World War in 1945 to the present time. Specially she presents employment at home and abroad until the attainment of independence of Slovenia and after that, and compares it with employment of the Slovene population. In view of the fact that the Pomurje region is the most agrarian region in Slovenia with land property mainly owned by peasants, the author is dealing with the possibilities of full-time employment of the peasant population. On the basis of collected data she seeks answers to whether the Pomurje region is still an agrarian over-populated region, and whether the existing farms, regarding the expanse of agricultural areas, enable a full-time employment of the peasant population on farms, and whether the de-agrarisation processes should be continued. She concludes that not enough exploited are the possibilities of part-time and temporary employment (seasonal works) or other forms of employment (home work) of the peasant population in other branches. She reveals the advantages and disadvantages of the status worker-peasant.

Besides the characteristics of Pomurje - with its largest share of peasant population and with the largest number of farms – the author states some other of its particularities. The region has the smallest share of employed population, the largest unemployment, the most workers are employed abroad, poor educational structure of the employed, unemployed and peasant population, a marked deficiency of posts, which is increasing with the excessive workers from the largest textile enterprise Mura and from banking. The author makes linkages between the conditions in the field of employment and unemployment, and some indicators of economic development, which are in regard of the rest of Slovene territory uneasy. Pomurje is by gross income per inhabitant last among twelve Slovene regions, and the economic potency of economy and population is among the lowest in Slovenia because of predominantly agrarian processing industry and textile industry; the service sector is developing considerably slower than elsewhere in Slovenia etc.

In her contribution the author attempts to answer the question whether the Pomurje region has in future a chance of better employment at home, in other parts of Slovenia or abroad. She seeks the answer by dealing with three development factors, economic, human and environmental. She connects the development of Pomurje and the employment with the joining of the Republic of Slovenia to the European Union, and with the possibility of emergence of a new energy where Pomurje could include with greater opportunities for development.

MIGRACIJE V PANONSKEM PROSTORU – ZAPOSLOVANJE ROMOV

VERA KLOPČIČ

UVOD

Romi že stoletja živijo v Panonskem prostoru. Na območje ob državni meji z Avstrijo, Hrvaško in Madžarsko so se pričeli stalno naseljevati v 17. in 18. stoletju.¹Tako kot drugod v Evropi so se Romi naseljevali na obrobjih vasi in naselij. Migracije Romov so ena od značilnosti njihovega načina življenja, tako da jih viri označujejo kot nomade, potujoče ljudstvo ali svetovne popotnike.²

Specifiko položaja romskih skupnosti mnogi strokovnjaki, teoretiki in snovalci vladnih ukrepov obravnavajo zlasti skozi prizmo njihovega neugodnega socialnega položaja, ko jih uvrščajo v splošne sheme in tipologije socialno ogroženih skupnosti ter ugotavljajo, da so Romi dvakratno socialno ogroženi - zaradi revščine in socialnega statusa in zaradi etničnega izvora. Tako npr. prof. Klinar ugotavlja, da je socialni status romske skupnosti nižji od socialnega statusa večinskega naroda in drugih manjšin, zato Rome uvršča v izrazito socialno ogrožene marginalne skupine.³

Kljub socialni izključenosti in marginalizaciji, so Romi skozi vsa zgodovinska obdobja postali nepogrešljivi del kulturnega izročila na različnih področjih umetniškega ustvarjanja. Politična participacija Romov je fenomen najnovejšega obdobja, ki se v zadnjih desetletjih zrcali v spoznanju, da romska skupnost ni le priložnostna obogatitev kulturne raznovrstnosti, socialno vprašanje ali problem »večine«, temveč narod, ki na podlagi bogastva lastnega jezika, izročila in kulture oblikuje možnosti za enakopravno sodelovanje in soodločanje o svoji usodi in razvoju, tako na mednarodni kot na državni, regionalni in lokalni ravni.

---

¹ Jože Zadavec: Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji, Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo št. 25, Ljubljana, 1991, str. 78.

² Eden najbolj znanih romskih intelektualcev, novinar in pisatelj dr. Rajko Djurić pravi, da so sledi popotovanj Romov shranjene v njihovem jeziku: »Romski jezik je edina knjiga, ki so jo Cigani prinesli iz Indije; pomeni njihov kolektivni spomin in izraz pogleda na svet tega naroda, na njih same in na druge. Njihov jezik je seznam materialne in duhovne kulture, ki so ji nekdaj pripadali, istočasno pa vsebuje elemente kulture drugih narodov, s katerimi so prihajali v stik v času svojega dolgega in še ne dovolj raziskanega popotovanja«. Dr. Rajko Djurić: Od legende do stvarnosti, Cigani sveta, Nebojša-Bato Tomašević i dr. Rajko Djurić, Jugoslovenska revija, Beograd, 1988, str. 14.

³ Peter Klinar; Romi med revščino in etnično depriviligiranostjo«, Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo št. 25, 1991, str. 24

ROMI - NAROD BREZ DRŽAVE

Za položaj Romov so pomembne tako določbe v mednarodnih dokumentih, ki zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic vsakemu posamezniku brez diskriminacije, kot tudi priporočila, zagotovila in napotki za odpravo nestrpnosti do določenih skupnosti. Med temi dokumenti Rome posebej omenjata Sklepni dokument Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje (OVSE) iz Kopenhagna⁴ in 7. člen Instrumenta Srednjeevropske pobude za varstvo manjšinskih pravic.⁵

Zlasti je za izboljšanje položaja Romov pomembna konkretna dejavnost mednarodnih organizacij, ki je usmerjena k odpravi predsodkov, netolerance, ksenofobije in rasizma. V okviru Sveta Evrope se ob obravnavi človekovih pravic in pravic manjšin postavlja tudi vprašanje ureditve pravic Romov/evropske manjšine, kot specifično vprašanje v normativni dejavnosti ter v konkretnih dejavnostih na področju migracij, socialne kohezije in odprave predsodkov. Pristop Sveta Evrope k obravnavi položaja Romov je celovito zajet v Priporočilu Parlamentarne Skupščine Sveta Evrope »Romi v Evropi«,⁶ ki pravi, da Romi »v veliki meri prispevajo k kulturni raznovrstnosti Evrope«. V tem priporočilu Parlamentarna skupščina ugotavlja, da se »izbruhi rasnega in družbenega sovraštva pojavljajo vse pogosteje in da so napeti odnosi med skupnostmi privedli do obžalovanja vrednega položaja, v katerem živi večina Romov danes«.

Skupna ugotovitev mednarodnih organizacij in ustanov je, da je možnosti za izboljšanje položaja Romov potrebno iskati v dialogu s predstavniki romske skupnosti. Zato je izrednega pomena dejstvo, da imajo mednarodna združenja Romov tudi formalno status nevladnih organizacij, ki sodelujejo pri delu mednarodnih organizacij in pripravi dokumentov in v procesu evalvacije rezultatov.

Na mednarodni ravni se je že izoblikovala intelektualno in politično vplivna skupina izobraženih Romov, ki so postali aktivni sogovorniki mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo tudi z izboljšanjem položaja Romov. Načrtujejo, pripravljajo in izvajajo različne projekte, ki se nanašajo na preverjanje izvajanja mednarodno pravnih določil na notranji ravni. Nastalo je novo gibanje za pravice

⁴ »Sodelujoče države jasno in nedvoumno obsojajo totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo in diskriminacijo zoper kogarkoli kot tudi zatiranje na verski in ideološki osnovi. V tem kontekstu, sodelujoče države pripoznavajo poseben problem Romov (Ciganov). Izražajo čvrsto odločenost, da okrepijo napore za odpravo teh fenomenov, v katerikoli obliki in kjerkoli ...«.

40. člen Sklepnega dokumenta Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje (OVSE) iz Kopenhagna, 1990

⁵ Instrument Srednjeevropske pobude za varstvo manjšinskih pravic iz leta 1994, 7. člen: »Države se zavedajo posebnih problemov Romov (Ciganov). Zavezujejo se k sprejemanju vseh pravnih, upravnih ali izobraževalnih ukrepov, kot jih predvideva ta instrument, za ohranitev in razvoj identitete Romov, za olajšanje družbene integracije Romov (Ciganov) s sprejetjem posebnih ukrepov in za odpravo vseh oblik nestrpnosti zoper te osebe«.

⁶ Priporočilo Parlamentarne skupščine št. 1203, 1993.

Romov kot naroda brez države, ki sooblikuje dejavnosti mednarodnih organizacij, ki so usmerjene v razvoj, povezovanje in sodelovanje na tem področju, ter opozarja na hude kršitve temeljnih človekovih pravic v posameznih konkretnih primerih in na nezadostne standarde za varstvo in zaščito interesov romske skupnosti v notranji zakonodaji posameznih držav.

ZNAČILNOSTI POLOŽAJA ROMOV V SLOVENIJI

Pravni položaj

Osamosvojitveni dokumenti in Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 zagotavljajo splošne človekove pravice vsakomur, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo okoliščino, in prepovedujejo diskriminacijo na podlagi teh okoliščin kot pravna podlaga nadaljnjemu urejanju na področju uresničevanja človekovih pravic posameznikov in manjšin.

Ukrepi za preprečevanje nestrpnosti in socialne izključenosti kot temelj za dejansko izboljšanje sožitja med Romi in ne-Romi, ki jih izvajajo vladne ustanove, javne službe in nevladne organizacije, dopolnjujejo pravno regulativo in spodbujajo širše razprave v javnosti, vključno z razmišljanji o vzrokih, manifestacijah in oblikah izražanja nestrpnosti do Romov kot skupine.

Ustava RS določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.⁷ S to ustavno določbo so le nakazane možnosti, ki vključujejo sprejem posebnih ukrepov za izboljšanje položaja Romov.⁸ Ob ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin v letu 1998 je Vlada Republike Slovenije podala izjavo, da bo v skladu z Ustavo RS in notranjo zakonodajo uporabljala določbe Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin za avtohtoni italijansko in madžarsko narodno manjšino in smiselno tudi za romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.

⁷ Ustava R Slovenije, Uradni list RS, št. 33/1991.

⁸ V skladu z ustavnopravno ureditvijo varstva pravic italijanske in madžarske narodne manjšine ter romske skupnosti so posebne pravice manjšin zagotovljene ne glede na njihovo število. Finančna sredstva za zagotovitev teh pravic mora zagotoviti širša družba. V Sloveniji je to ustavna obveznost Republike Slovenije.

Ustava iz leta 1991, člen 64 in 65.

Več o položaju Romov v Sloveniji glej zbornik: Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, še posebej:

Jožek Horvat: Položaj Romov v Sloveniji, str. 20-27, in

Peter Winkler: Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov, str. 27-37.

Program ukrepov za pomoč Romom

Vlada Republike Slovenije je v letu 1995 sprejela Program ukrepov za pomoč Romom, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov na tem področju. Zaradi socialne ogroženosti večjega dela romske skupnosti so ukrepi za izboljšanje položaja Romov v programu iz leta 1995 usmerjeni predvsem v urejanje elementarnih življenjskih razmer - bivalnih pogojev, zagotavljanja sredstev za preživetje in izobraževanje.⁹ Program iz leta 1995 predstavlja pozitiven premik kot prvi korak v načrtovanju celovite vladne strategije na tem področju, ki pa je na splošno bolj usmerjen v integracijo v skladu z razumevanjem večine o možnih oblikah sožitja, kot pa v ohranjanje etničnih značilnosti Romov ali v enakopravno partnerstvo med Romi in večinskim prebivalstvom. Glavna težava pri izvajanju Programa iz leta 1995 so bila nezadostno zagotovljena finančna sredstva in skromna vključenost predstavnikov romske skupnosti v postopek evalvacije.

Program boja proti revščini in socialni izključenosti

Glede na neugodne socialne razmere, neustrezne bivanjske pogoje in neurejeno infrastrukturo v večjem delu naselij, kjer prebivajo Romi v Sloveniji, je za izboljšanje položaja romske skupnosti pomemben tudi ta vladni program, ki prispeva k zmanjševanju revščine in neenakosti med ljudmi. Vlada Republike Slovenije je v aprilu 2002 sprejela prvo poročilo o izvajanju programa boja proti revščini in socialni izključenosti, kot celovito Strategijo socialnega vključevanja v Republiki Sloveniji.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS zagotavlja kontinuirano podporo dejavnostim za spodbujanje sodelovanja med romskimi in neromskimi nevladnimi organizacijami in odpravo socialne izključenosti. To Ministrstvo je v obdobju 1996–2001 sofinanciralo programe za romsko skupnost v Sloveniji na področju socialnega varstva v višini od 0,7 mio do 2,5 mio SIT.¹⁰

---

⁹ Izvajanje Programa iz leta 1995 spremlja posebna medresorska komisija za romska vprašanja, ki je do sedaj že dvakrat obravnavala poročila o uresničevanju Programa.

¹⁰ Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je v letu 2001 sofinanciralo naslednje programe na področju socialnega varstva v skupni vrednosti 1.320.923 SIT:

1. OZRK Ribnica: Socializacija Romov v občini Ribnica, 100.000 SIT,
2. Romani Union – romsko društvo, Romski tabor MS – 2001; 450.000 SIT,
3. CSD Krško, Skupinsko delo z romskimi mladostniki, 240.000 SIT,
4. Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, Ljubljana, Terne Roma, 530.923 SIT.

Podatke je zbrala in pripravila Danica Ošljaj, podsekretarka na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve RS.

Antidiskriminacijska zakonodaja

Dodatno obveznost za Republiko Slovenijo na področju enake obravnave vseh državljanov, ne glede na etnično ali rasno poreklo, uvaja novejša evropska antidiskriminacijska zakonodaja. V letu 2000 je Evropska unija sprejela Direktivo o uresničevanju načel enakopravne obravnave oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo (Direktiva 2000/43), ki je zavezujoča za države članice, ki morajo do leta 2003 uskladiti notranjo zakonodajo z določbami Direktive 2000/43.¹¹ To je pogoj tudi za države kandidatke za članstvo v Evropski Zvezi.¹²

Direktiva uvaja vrsto novosti, npr. obrnjeno dokazno breme, ki v primerih »prima facie« diskriminacije prelega dokazno breme na toženo stranko, ki mora v konkretnem primeru dokazovati, da do diskriminacije ni prišlo, ter prepoved direktne in indirektna diskriminacije. Indirektna diskriminacija zajema navidezno nediskriminatorne ukrepe, ki pa imajo negativne posledice samo za določeno skupino oseb.¹³

Zakon o delovnih razmerjih Republike Slovenije v 6. členu povzema bistvene določbe iz Direktive 2000/43 in zavezuje k enaki obravnavi in nediskriminaciji tudi na področjih usposabljanja za delo, zaposlitve in napredovanja v zaposlitvi in določa sankcije za kršitelje.¹⁴ Novi Zakon o delovnih razmerjih RS velja od januarja

---

¹¹ Direktiva 2000/43 v uvodu med drugim poudarja pomen načela o spoštovanju človekovih pravic brez diskriminacije ter ugotavlja, da je pravica do enakosti pred zakonom in do varstva pred diskriminacijo splošna pravica, ki jo priznavajo sprejeti mednarodni dokumenti. »Pravica do enakosti pred zakonom in varstvo pred diskriminacijo za vse osebe je univerzalna pravica, priznana v Splošni deklaraciji človekovih pravic, Mednarodni konvenciji OZN za odpravo vseh oblik diskriminacije žensk, Mednarodni konvenciji OZN za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije, v Paktu OZN o političnih in državljanskih pravicah, v Paktu OZN o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter v Evropski konvenciji za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, katerih podpisnice so vse države članice«. Direktiva, točka 3.

¹² V 5. členu Direktiva 2000/43 opredeljuje »Pozitivno akcijo« oziroma sprejem posebnih ukrepov za doseganje dejanske enakosti in za izboljšanje položaja posameznih etničnih ali rasnih skupin. Šesti člen določa, da lahko države sprejmejo ali ohranijo v veljavi bolj ugodne določbe od teh, ki jih določa Direktiva 2000/43. Določbe Direktive 2000/43 se v nobenem primeru ne sme razlagati kot podlago za zniževanje že dosežene ravni varstva v posamezni državi članici.

¹³ 2. člen Direktive 2000/43: Opredelitev posredne diskriminacije, prvi odstavek, točka b. Indirektna diskriminacija nastane ko ima na prvi pogled nevtralna določba, kriterij ali ukrep, neugodne posledice le za osebe določenega rasnega ali etničnega porekla v primerjavi z drugimi osebami, razen kadar je določba, kriterij ali praksa objektivno opravičena z zakonitim ciljem in so načini za doseg tega cilja ustrezni in nujni.

¹⁴ Zakon o delovnih razmerjih RS, prvi odstavek 6. člena /Prepoved diskriminacije (1) Delodajalec ne sme iskalca zaposlitve (v nadaljnjem besedilu: kandidata) pri zaposlovanju ali delavca v času trajanja delovnega razmerja in v zvezi s prenehanjem pogodbe o zaposlitvi, postavljati v neenakopravne položaj zaradi spola, rase, barve kože, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega, političnega ali drugega

2003. V tej zvezi bo gotovo koristno spremljati izvajanje teh določb in na primeren način obveščati tako delodajalce kot tudi širšo javnost o ugotovitvah nadzornih služb.

Participacija Romov v javnem, kulturnem in političnem življenju

Postopoma se položaj Romov v Sloveniji vsebinsko spreminja in pristop večinske družbe se od obveznosti do sprejemanja » ukrepov pomoči« usmerja k zagotavljanju enakih možnosti za izobraževanje, zaposlovanje in participacijo Romov v javnem, kulturnem in političnem življenju.¹⁵ S sprejetjem sprememb in dopolnitev k Zakonu o lokalni samoupravi v maju 2002 je bila uresničena medijsko zelo odmevna Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije z dne 22. 3. 2001 o politični participaciji romske skupnosti na lokalni ravni oz. pravici pripadnikov romske skupnosti do vsaj enega predstavnika v občinskem svetu, v občinah kjer živijo.¹⁶

Ob pripravi lokalnih volitev so posamezni predstavniki lokalnih oblasti in nekateri zastopniki lokalnega prebivalstva in političnih strank v Sloveniji dejansko zanikali Romom njihovo pravico do zakonsko določene politične participacije na lokalni ravni. V razpravah o Spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi so se identificirale potencialne in obstoječe konfliktno točke v odnosih med Romi in ne-Romi. Izkazalo se je, da je želja predstavnikov lokalnega prebivalstva v nekaterih izmed v zakonu naštetih občin predvsem to, da se pravni zahtevi po urejanju ustavnega in zakonskega priznanja posebnega statusa Romov v Sloveniji in določitvi enega mesta občinskega svetnika za romsko skupnost v njihovi občini najenostavneje izognejo.

Romi so na žalost še vedno žrtev predsodkov tudi na področju zaposlovanja, kar se je v zadnjih letih izražalo v primerih zmanjševanja števila in odpuščanja delavcev, ko so bili Romi praviloma med prvimi, ki so v primeru stečajev ali nelikvidnosti podjetij izgubili zaposlitev. Politično in socialno izključevanje Romov, s katerimi se še vedno srečujejo v vsakdanjem življenju vpliva tudi na učinkovito

---

prepričanja, članstva v sindikatu, nacionalnega ali socialnega porekla, družinskega statusa, premoženjskega stanja, spolne usmerjenosti ali zaradi drugih osebnih okoliščin.

V primeru kršitve prepovedi diskriminacije je delodajalec delavcu oziroma kandidatu odškodninsko odgovoren po splošnih pravilih civilnega prava.

229. člen določa: (1) Delodajalec-pravna oseba se kaznuje za prekršek z denarno kaznijo najmanj 1.000.000,00 SIT, če: 1. iskalca zaposlitve ali delavca postavlja v neenakopraven položaj (6. člen).

¹⁵ Radio Murski val Murska Sobota in studio D iz Novega mesta pripravljata tedenske radijske oddaje za Rome. Oddaje deloma potekajo v slovenskem in deloma v romskem jeziku. V letu 2002 je Studio TV AS iz Murske Sobotice začel s pripravo rednih televizijskih oddaj »Romski razgledi«.

¹⁶ V Zakonu o lokalni samoupravi je v 101. a členu naštetih dvajset občin, v katerih morajo izvoliti romske občinske svetnike. Na volitvah v novembru 2002 je bilo izvoljenih 15 romskih svetnikov.

izvajanje programov in projektov za povečanje rednega zaposlovanja v Sloveniji, saj delodajalci pogosto niso pripravljeni zaposliti Romov.

Aktualni položaj Romov v Sloveniji na področju zaposlovanja

Romi v Sloveniji so v večjem številu tradicionalno naseljeni zlasti na območju Prekmurja, Dolenjske in Bele Krajine. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število Romov v Sloveniji 3246.¹⁷ Drugačno sliko odsevajo podatki občinskih Centrov za socialno delo, saj je v teh centrih samo na območju dolenjske regije prijavljenih 2246 Romov, ki dobivajo socialno podporo. Primerjava starostne strukture Romov s starostno strukturo celotnega prebivalstva kaže na bistven razkorak po posameznih deležih. Skoraj enak procentni delež obeh primerjanih skupin je le v starostni skupini od 18 do 45 let (Romi 40,7%, vse ostalo prebivalstvo 41,2%). Delež otrok v skupini »ostalo prebivalstvo« v starosti do 15 let je 17,3%, medtem ko je delež otrok v populaciji Romov 40,3%. Tudi delež mladostnikov v starosti nad 15 do 18 leta je pri Romih enkrat večji (vse prebivalstvo 4,2%, Romi 8%). Izrazito velika razlika je v deležu starejših oseb nad 65 let. V tej starostni skupini je Romov samo 1,7%, delež starejših nad 65 let pa je med vsemi prebivalci v Sloveniji 13%.¹⁸

Na območju Republike Slovenije je bila po podatkih Zavoda za zaposlovanje RS v letu 2001 povprečna stopnja brezposelnosti 11,6%. Povprečna stopnja brezposelnosti v Prekmurju je bila znatno višja: 18%. Med brezposelnimi osebami v Sloveniji je vedno več Romov in Romkinj.

V Sloveniji so bile dejavnosti na področju povečanja rednega zaposlovanja pripadnikov romske skupnosti prvič celovito zajete v programu za zaposlovanje Romov »Enakost možnosti zaposlovanja za Rome – naš skupni izziv« (2000). Izvedbene dejavnosti zajemajo programe pomoči pri iskanju zaposlitve, programe osebnostnega razvoja in programe izpopolnjevanja in usposabljanja. V okviru tega programa se izvajajo tudi posamični programi: »Program 5000« in »Tisoč novih možnosti«.

Ustanavljanje delovnih skupin na državni in lokalni ravni, ki vključujejo tudi predstavnike Romov, je prvi korak k učinkovitejši nacionalni strategiji. Kljub navidez slabi sliki, ki jo kažejo podatki o registrirano brezposelnih Romih, je v Sloveniji že prišlo do številnih pozitivnih sprememb, od katerih je najpomembnejši prav vzpostavljeni dialog in soudeležba Romov pri pripravi razvojnih programov. V sedanjem trenutku se v procesu pridruževanja Slovenije Evropski uniji odpirajo nove možnosti za ovrednotenje projektov, ki se že več let izvajajo v Sloveniji in so

¹⁷ Po podatkih popisa iz leta 1991 je bilo v Sloveniji 2259 oseb, ki so se opredelile kot Romi.

¹⁸ Povzeto iz študije »Romi na območju ZRSZ OS Novo mesto in ukrepi za razreševanje njihovega težavnega položaja na trgu dela«, februar 2003, pripravila Franc Smerdu in Jože Giodani.

namenjeni izobraževanju in poklicnemu usposabljanju Romov, izobraževanju in ozaveščanju javnih uslužbencev ter spodbujanju subvencioniranih zaposlitev za Rome, ki so uspešno dokončali izobraževanje ali poklicno usposabljanje.¹⁹

Na tem področju delujejo različne ustanove, zavodi in nevladne organizacije. Dejavnosti, ki se izvajajo v okviru programov za zaposlovanje, ki jih izvajajo območni zavodi za zaposlovanje, se dopolnjujejo s projekti za izobraževanje Romov, ki jih izvajajo zavodi oz. centri za kulturo in izobraževanje in druge izobraževalne ustanove.

Tako kot v drugih evropskih državah je prav izobraževanje in redno zaposlovanje Romov temelj za dolgoročno učinkovito participacijo romske skupnosti in eden izmed načinov za prevzem skupne odgovornosti na vseh področjih v javnem življenju posameznih družb. Zaradi nizke stopnje dosežene formalne ravni izobrazbe, usposabljanje Romov za zaposlovanje zajema tudi pripravo na zaposlitev: odpravo nepismenosti, osnovnošolsko izobraževanje in tečaje splošnih znanj za usposabljanje za mladino in odrasle. V tem trenutku zajemajo možnosti za zaposlovanje Romov v Sloveniji predvsem vključevanje Romov v programe javnih del (npr. na področjih ureditve bivalnih razmer, izobraževanja, kmetijstva). Programi aktivne politike zaposlovanja, ki so namenjeni tudi zaposlovanju Romov, zajemajo priprave na zaposlitev in usposabljanje, spodbujanje samozaposlovanja, projekt romskih kooperativ in integracijskih podjetij, programe javnih del in subvencionirane zaposlitve.

Na območju Dolenjske programe izvajajo območne enote Zavoda za zaposlovanje RS, razvojno-izobraževalni centri, privatna podjetja in javne ustanove, npr. Knjižnica Mirana Jarca iz Novega mesta. V letu 2001 je bilo v programe javnih del na Dolenjskem (Območna služba Zavoda za zaposlovanje v Novem mestu) vključenih 55 Romov, in sicer v desetih različnih programih.²⁰

---

¹⁹ V mnenju Evropske komisije o napredku v Sloveniji za leto 2001 je v poglavju »Manjšinske pravice in varstvo manjšin« med drugim ugotovljeno:

»Številni pripadniki romske skupnosti so med najrevnejšimi gospodinjstvi v Sloveniji, 74% med njimi so prejemniki socialne pomoči in 87% pripadnikov romske skupnosti ni redno zaposlenih. Lansko leto je Vlada sprejela program Enake možnosti za zaposlovanje Romov, za izboljšanje zaposlitvenih možnosti. Čeprav je to pozitiven razvoj, še vedno obstaja potreba po politiki za socialno-ekonomsko integracijo Romov, še posebej na področju zaposlovanja in zdravja. Vztrajni naporji so potrebni tudi na področju izobraževanja. Bili so določeni primeri diskriminacije Romov«.

Manjšinske pravice in varstvo manjšin, Poročilo Evropske komisije o napredku v Sloveniji za leto 2001, Poročevalec Državnega Zbora Republike Slovenije, Ljubljana, januar 2002.

²⁰ To so programi: »Urejanje naselij v občini Črnomelj« (Komunala Črnomelj), »Oživiljanje travniških sadovnjakov« (Kmetijsko gozdarski zavod Novo mesto), »Romi za Rome« (Občina Metlika), »Arheološko izkopavanje na Kapiteljski njivi« (Dolenjski muzej Novo mesto), »Življenje brez predsodkov« (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto), »Gradnja stanovanjskih hiš in urejanje romskega naselja Brezje« (Mestna občina Novo mesto), »Vzdrževanje lokalnih cest v občini Semič« (Cestno podjetje Novo mesto), »Pospeševanje razvoja pokrajine« (Komunala Črnomelj), »Romi za Rome« (Občina Šentjernej) in »Vzdrževanje javnih površin« (Občina Šentjernej).

Centri za kulturo in izobraževanje na Dolenjskem (Črnomelj, Novo mesto in Trebnje) so v svojo dejavnost vključili tudi programe usposabljanja in izobraževanja Romov. Center za kulturo in izobraževanje iz Črnomlja je v redne dejavnosti v letu 2002 med drugim vključil tudi oblike seznanjanja večinskega naroda s kulturo in posebnostmi romske skupnosti, organizacijo okroglih miz o splošnih vprašanjih sožitja ter posebne programe za izobraževanje Romkinj v okviru mednarodnih projektov »Phare«. Center za izobraževanje in kulturo v občini Trebnje izvaja program za izobraževanje Romov, z namenom zagotoviti višjo izobrazbeno raven, integracijo romske skupnosti in sodelovanje med Romi in ne-Romi. Izobraževalni programi so namenjeni nepismenim Romom in tistim, ki niso dokončali osnovne šole, ne glede na njihovo starost (od desetega leta dalje). Izobraževanje in dodatno poklicno usposabljanje ustvarja boljše zaposlitvene možnosti za Rome. Dejavnost izobraževalnega Centra v Trebnjem zajema program za osnovnošolsko izobraževanje in program za socializacijo in integracijo Romov.²¹ Knjižnica Mirana Jarca iz Novega mesta izvaja projekt »Življenje brez predsodkov« že od leta 1999 in v okviru javnih del zaposluje knjižničarko Romkinjo v izpostavi v bibliobusu v naselju Žabjek-Brezje.²²

Na območju, ki ga pokriva Območna služba Zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti, so se Romi vključevali v različna javna dela v svojem okolju. Posebnih programov, kamor bi se vključevali izključno Romi, v Prekmurju niso organizirali, temveč se vključujejo v redne programe za zaposlovanje.²³ Romi iz Prekmurja izboljšujejo svoj socialno ekonomski položaj z občasnimi sezonskimi in priložnostnimi deli v sosednji Avstriji.²⁴ Predvsem prebivalci romskih naselij v obmejnih vaseh na Goričkem se zaposlujejo v Avstriji. Občasno se zaposluje okrog 200 Romov in Romkinj. Opravljajo predvsem dela v kmetijstvu ter gradbeništvu. O natančni številki priložnostnih delavcev ni mogoče govoriti, saj je to delo v veliki meri »na črno«. Nekaj Romov in Romkinj se zaposluje v Avstriji v sezonskih delih z urejenimi papirji, ta številka se giblje okrog 50 Romov in Romkinj. Sezonsko se zaposluje približno 50 ljudi, ki imajo urejene papirje, zaposlujejo se v večini primerih

²¹ Učenci obiskujejo pouk 5 dni v tednu (2-4 ure dnevno) od septembra do junija. Sodelavci Centra so učitelji iz osnovne šole, upokojeni učitelji in medicinsko osebje. Program za osnovnošolsko izobraževanje poteka v skladu z rednim programom za opismenjevanje in se financira iz sredstev Ministrstva za šolstvo Republike Slovenije in Zavoda za zaposlovanje. Program za socializacijo in integracijo Romov zajema poučevanje splošnih znanj s področja zdravstvenega varstva, higienskih standardov, gospodinjstva, itd. Financira se iz sredstev Ministrstva za šolstvo Republike Slovenije in iz sredstev občine Trebnje.

²² Vsi podatki o projektu Življenje brez predsodkov III ali »Romska skupnost kot ciljna skupina uporabnikov Knjižnice Mirana Jarca« so povzeti iz poročila, ki ga je pripravila direktorica knjižnice mag. Andreja Pleničar.

²³ Podatek Območne službe Zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti na delavnici v Novem mestu.

²⁴ Gradivo s podatki o zaposlovanju Romov iz Prekmurja je pripravila Simona Neuvirt Bokan, dipl. soc. del, Center za socialno delo, Murska Sobotica.

več let pri istih delodajalcih in opravljajo spomladanska dela v vrtnarstvu (sajenje, pletje, obiranje), jesenska dela v sadjarstvu in vinogradništvu ter vrtnarska dela.

Jože Zadavec ugotavlja, »da so podatki o zaposlenih Romih zelo nezanesljivi, saj vemo, da so ti ljudje podvrženi pogosti migraciji. Posebno težko je oceniti število Romov, ki so zaposleni v tujini. Tam pogosto tudi menjajo svoj priimek, sled za njimi pa se izbriše. Število teh ljudi se nikjer ne evidentira, Romi pa svojo zaposlitev v tujini in tudi doma pri privatnikih radi zamolčijo, posebno če prejemajo razne denarne pomoči.«²⁵

ORIS MOŽNOSTI ZA ZAPOŠLOVANJE ROMOV NA HRVAŠKEM

Glavna ovira pri sprejemanju nacionalne strategije na področju zaposlovanja Romov na Hrvaškem je visoka stopnja brezposelnosti na Hrvaškem, ki je v letu 2001 dosegla 23%. Trenutno je na Zavodih za zaposlovanje Hrvaške prijavljenih več kot 400 000 brezposelnih oseb. To dejstvo ovira sprejemanje posebnih politik za povečanje rednega zaposlovanja, ki bi bili namenjene samo eni od manjšin oziroma skupnosti na Hrvaškem. Drugo težavo povzročajo nezanesljivi podatki o številu Romov na Hrvaškem, saj se mnogi med njimi ne želijo opredeliti kot Romi, ali pa se opredelijo npr. kot Romuni ali Bejaši in ne kot Romi. Po podatkih popisa iz leta 1991 se je le 6.695 oseb opredelilo kot Romi, po neuradnih ocenah pa je to število znatno višje; od 20.000 do 30.000.

Po podatkih Urada za narodnosti Republike Hrvaške je okoli 1.300 romskih otrok vključenih v predšolske ustanove in v redno izobraževanje. Po ocenah Urada pa je to število višje, saj se po njihovih ocenah »dodatno število« oz. okoli pet tisoč romskih otrok, ki obiskuje predšolske ustanove in osnovne ali srednje šole na Hrvaškem, iz različnih vzrokov ne želi narodnostno opredeliti kot Romi. Na Hrvaškem deluje tudi nekaj privatnih šol za izobraževanje romskih otrok tudi v romskem jeziku, ki so jih ustanovili Romi in druge ustanove, financirajo pa se iz proračuna mest in privatnih fondacij.

V skladu z Določbami Ustavnega zakona o narodnih manjšinah, imajo Romi na Hrvaškem status narodne manjšine. Posebna nacionalna strategija oz. program za pomoč Romom na Hrvaškem se pripravlja že nekaj let, vendar še ni sprejeta. Predstavniki 18 romskih združenj na Hrvaškem sodelujejo pri pripravi izhodišč nacionalne strategije za izboljšanje položaja Romov na Hrvaškem.²⁶

Na Hrvaškem deluje ombudsman oz. varuh za varstvo manjšinskih pravic. V

²⁵ Jože Zadavec: Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji, Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo 25, Ljubljana, 1991, str 85.

²⁶ Prikaz splošnih značilnosti položaja Romov na Hrvaškem je povzet iz Poročila Urada za narodnosti Republike Hrvaške, ki je bilo pripravljeno za srečanje Srednjeevropske pobude o položaju Romov, Budimpešta, november 2001 (neuraden prevod Vera Klopčič).

dosedanjem delu je obravnaval tudi primere kršitev pravic Romov, npr. ločevanje romskih otrok v nekaterih šolah in zagotavljanje šolske malice za romske učence.²⁷

Praktične izkušnje²⁸

V okviru nacionalnega programa politike zaposlovanja na Hrvaškem so v letih 1998–2001 pripravili programe javnih del z namenom zaposliti težje zaposljive in dolgotrajne iskalce zaposlitve v delih, ki imajo širši družben pomen. Predstavniki romske skupnosti so kot prioritete za izboljšanje njihovega položaja, zaradi katerih predlagajo izvajanje javnih del, izpostavili naslednja področja: razvoj infrastrukture in legalizacija njihovih (v veliki večini nelegalnih) naselij, izobraževanje in zaposlovanje.

V okraju Međimurje (enemu izmed 21 okrajev na Hrvaškem), kjer po neuradnih ocenah živi 4.400 Romov, so v okviru programov javnih del pripravili posebne projekte za romsko skupnost. V izvajanju projekta so sodelovali območna enota Zavoda za zaposlovanje Hrvaške, šole in druge ustanove s tega območja.

Nekaj manjših projektov v okviru programa javnih del je bilo usmerjeno v zaposlitev oseb za pomoč romskim otrokom pri socializaciji in izobraževanju. Potreba po takih projektih je nastala s spoznanjem, da romski otroci niso bili v zadostni meri vključeni v širše družbeno okolje. Zato niso poznali hrvaškega jezika in niso obvladali temeljnih socialnih veščin, kar je dodatno oviralo njihovo pedagoško in socialno integracijo.

Izvedeni so bili naslednji projekti:

- 5 projektov, ki so se izvajali 8 mesecev v letih 1999 in 2000 in
- 8 projektov, ki so se izvajali 3 mesece v letu 2001.

V te projekte v okviru programov javnih del je bilo vključenih dvanajst Romov, ki so kot asistenti/pomočniki na področju izobraževanja pomagali v individualnem delu z romskimi otroci, romskim otrokom pa so pomagali tudi kot prevajalci. Program je prispeval k integraciji Romov v širše okolje tudi s posrednim vplivom na spremembo negativnega odnosa večinskega prebivalstva do Romov.

Projekti so uspeli na dveh pomembnih področjih:

- Zadovoljili so del potrebe po integraciji romske skupnosti v širše okolje. To

---

²⁷ Tako kot v nekaterih primerih ločevanja romskih otrok v Sloveniji (npr. osnovna šola Leskovec pri Krškem), je uradna razlaga za ločevanje romskih otrok v tem, da »ti otroci potrebujejo dodatno delo, zato ker nimajo osnovnih higienskih navad, ter zaradi pomanjkanja znanja jezika večinskega naroda«.

²⁸ Prikaz zaposlitvenih možnosti Romov na Hrvaškem je povzet iz Poročila o zaposlovanju Romov na Hrvaškem, ki ga je pripravila Jasenka Đurić, Zavod za zaposlovanje Hrvaške, Območna enota Čakovec (neuraden prevod Vera Klopčič).
Delavnica Sveta Evrope v Bukarešti Training workshop for the staff of local employment services working with Roma job seekers, februar 2002.

velja tako za romske otroke kot tudi za Rome/pomočnike, ki so bili zaposleni v okviru teh projektov.

- Povečali so možnosti za zaposlovanje pripadnikov romske skupnosti, kar omogoča izboljšanje sožitja z drugimi prebivalci na tem območju.

Vrednost teh programov in projektov je v večjem interesu širše družbene skupnosti za življenje romske skupnosti in v spodbudi k nadaljnjemu sodelovanju. Po zaključku teh projektov so lokalne oblasti pripravile podobne projekte v okviru drugih projektov za varstvo otrok in mladine še v treh romskih naseljih.

PROJEKT »ROMI V PROCESIH EVROPSKIH INTEGRACIJ - RAZVOJ MODELOV ZA IZOBRAŽEVANJE IN USPOSABLJANJE ROMOV«

Projekt »Romi v procesih evropskih integracij - Razvoj modelov za izobraževanje in usposabljanje Romov« je vsebinsko usmerjen v prikaz in analizo modelov izobraževanja in poklicnega usposabljanja Romov v Republiki Sloveniji in v sosednjih državah²⁹

- Namen projekta je zagotoviti ustrezno strokovno podlago za oblikovanje konkretnih predlogov projektov in dejavnosti vladnih in nevladnih organizacij za izboljšanje položaja Romov, ki bodo v največji možni meri upoštevali potrebe po integraciji in sožitju z večino na eni strani, ter na drugi strani poseben izhodiščni položaj Romov v procesu izobraževanja in usposabljanja.

Obstoječi modeli izobraževanja in usposabljanja Romov v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem se med seboj razlikujejo glede na:

- samo izhodišče izobraževanja, ki je ali integrirani model, ki romske otroke vključuje v splošne oblike izobraževanja, ali pa gre za posebne oblike izobraževanja za romsko skupnost,

- na stopnjo uvajanja poučevanja romskega jezika ali pouka v romskem jeziku,
- na vlogo romskih asistentov/pomočnikov ali zgolj prevajalcev,
- na način financiranja in mesto v splošnih izobraževalnih sistemih in v načrtovanju jezikovne, izobraževalne in kulturne politike v posamezni državi.

Ugotovitve demografskih študij o tem, da so Romi v Sloveniji in v sosednjih državah v primerjavi z ostalim prebivalstvom izrazito mlada populacija, opredeljujejo cilje projekta, ki so naravnani v zagotovitev boljše izobrazbene strukture in v izboljšanje zaposlitvenih možnosti v prihodnosti, ob upoštevanju kulturnih in jezikovnih značilnosti Romov.³⁰

²⁹ Koordinatorica projekta je Vera Klopčič. Projektni partnerji so: Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana, Inštitut za migracije i narodnosti, Zagreb.

³⁰ Na podlagi tega projekta in mednarodnih primerjav sta Ministrstvo za delo, družino in

Izhodišče Projekta o Romih v procesih evropske integracije (dalje v tekstu Projekt) je že opravljeno delo v dvostranskem projektu o položaju Romov v Sloveniji in Avstriji: »Izboljšanje položaja Romov- izziv za manjšinsko pravo«. V okviru tega projekta smo že pripravili dve okrogli mizi in publikacijo v slovenskem (s povzetki v angleškem, nemškem in slovenskem jeziku) in v nemškem jeziku.³¹ Predstavitve publikacije in okroglo mizo v aprilu 1999 smo pripravili v sodelovanju s Svetom Evrope, v okviru sofinanciranja dvostranskih projektov za izboljšanje položaja Romov. Izvajalci smo že od začetka načrtovali razširitev projekta po posameznih področjih urejanja na sosednje države, najprej na Hrvaško in nato še druge države Jugovzhodne Evrope.

Projekt je bil sprejet v dejavnosti Pakta stabilnosti za Jugovzhodno Evropo na prvem sestanku v Portorožu v marcu 2000.³² Kljub pomanjkanju finančnih sredstev³³ smo projektni partnerji že vzpostavili povezave s predstavniki Romov in z romskimi društvi v Sloveniji in v sosednjih državah, z drugimi raziskovalnimi in dokumentacijskimi ustanovami, eksperti in nevladnimi organizacijami na območju Jugovzhodne Evrope ter pričeli s pripravo študij primerov dobre prakse v posameznih državah. Oblikovali smo zasnovo dokumentacijske in znanstvene baze za primerjavo rezultatov z mednarodnimi standardi in izkušnjami iz sosednjih držav, ter ustvarili mrežo oseb, ki se v lokalnih javnih službah ukvarjajo z vprašanji izobraževanja in zaposlovanja Romov.

Na konferenci »Evropa, Slovenija in Romi«, ki je potekala v Ljubljani 15. 2. 2002 (organizator je bila Zveza Romov Slovenije, soorganizatorja pa Inštitut za narodnostna vprašanja in Avstrijski Inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, izpostava v Ljubljani) smo predstavili tudi rezultate projekta, ki spodbuja čezmejno sodelovanje in izmenjavo izkušenj.

---

socialne zadeve RS in Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS v letu 2001 odobrila projekt Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2001-2006: »Razvoj modelov za izobraževanje in usposabljanje Romov z namenom zagotoviti povečanje rednega zaposlovanja«, ki je vsebinsko usmerjen v prikaz in analizo modelov izobraževanja in usposabljanja Romov za povečanje možnosti rednega zaposlovanja v Republiki Sloveniji in v sosednjih državah.

³¹ Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.) Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999
Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.). Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa: Beiträge aus Österreich und Slowenien, Ethnos, 54., Wien: Braumüller, 1999

³² Klopčič Vera. Roma in the processes of European integration (Slovenia). V: Human rights and minorities : Stability Pact for South Eastern Europe. Ljubljana: Ministry of Science and Technology: Council of Europe. Committee of Ministers, 2000, str. 86-89.

MEDNARODNE PRIMERJAVE

Do sedaj smo mednarodni javnosti že posredovali nekatere pozitivne izkušnje iz Slovenije, ki so lahko uporabne tudi za druge države, na primer obliko sočasnega usposabljanja in zaposlovanja Romov pri gradnji lastnih hiš v okviru javnih del in skupni gradnji bivalnih objektov pod nadzorom strokovnih mentorjev (primer v občini Novo mesto, naselje Žabjek-Brezje),³⁴ model izobraževanja in usposabljanja za Rome v občini Trebnje in projekt knjižnice Mirana Jarca »Življenje brez predsodkov«.³⁵

Poročilo z mednarodne delavnice Sveta Evrope za usposabljanje delavcev lokalnih zavodov za zaposlovanje »Zaposlitvene možnosti pripadnikov romske skupnosti«, ki je potekala v Novem mestu (3.-5. oktober 2001), je bilo pripravljeno že v decembru 2001.³⁶ Cilji delavnice so izboljšanje možnosti za redno zaposlovanje Romov, s sodelovanjem uslužbencev lokalnih Zavodov za zaposlovanje in predstavnikov romske skupnosti. Na delavnici so udeleženci predstavili projekte in primere dobre prakse ter opredelili najpomembnejša odprta vprašanja in predloge za delovanje v prihodnje.

V skladu s sprejetimi priporočili mednarodnih organizacij sklepi delavnice iz Novega mesta poudarjajo, da mora strategija na področju izobraževanja, poklicnega usposabljanja in zaposlovanja Romov upoštevati poseben položaj, kulturo in potrebe romske skupnosti, ter istočasno zagotoviti motivacijo in participacijo Romov v načrtovanju ukrepov za izboljšanje njihovega položaja.

Priporočila delavnice iz Novega mesta med drugim vsebujejo pomembne vsebinske predloge in napotke za izboljšanje možnosti za zaposlovanje Romov v Sloveniji, npr. predloge za vključitev novih poklicev v seznam poklicev, oblikovanje posebnega sklada za podporo pridobitnim projektom in samozaposlitvenim

³³ Ministrstvo za kulturo RS: 200.000 SIT v letu 2000 in Avstrijski Inštitut za Jugovzhodno Evropo (10.000 ATS v letu 2000 in 15.000 v letu 2002).

³⁴ Projekt o ureditvi bivalnih razmer se je pred leti pričel v Novem mestu ob sodelovanju vseh lokalnih partnerjev. V projekt skupne graditve so bili vključeni območna enota Zavoda za zaposlovanje v Novem mestu, občina Novo mesto in Romi sami kot graditelji svojih hiš. Projekt je do sedaj zagotovil ureditev bivalnih razmer za 25 družin v naselju Žabjek-Brezje. Uspešnost projekta nakazuje možnosti za konstruktivne rešitve tudi v drugih okoljih.

Podrobneje je na delavnici v Novem mestu projekt predstavil direktor območne enote Zavoda za zaposlovanje Frane Smerdu.

³⁵ V poročilu direktorica knjižnice med drugim navaja, da je bila odmevnost projekta tudi izven meja RS prisotna »v okviru pismenosti, problemov opismenjevanja manjšin, pravic manjšin in tudi v smislu 100% sofinanciranja in sodelovanja Zavoda za zaposlovanje v programih, ki so širšega kulturnega pomena oziroma so vanje vključene težje zaposljive osebe, kot so Romi, bodisi zaradi svoje nizke izobrazbene strukture bodisi zaradi predsodkov do manjšine ...«.

³⁶ Training workshop for the staff of local employment services working with Roma job seekers WORKSHOP I – SLOVENIA, Strasbourg, 4 December 2001.

projektom za Rome, podpora infrastrukturi in možnosti delovanja romskih nevladnih organizacij, zaposlitev Romov kot svetovalcev v območnih zavodih za zaposlovanje ter zagotavljanje zaposlitev za Rome, ki so končali višjo stopnjo izobrazbe ali tečaje za poklicno usposabljanje.³⁷ Poročilo in rezultati delavnice iz Novega mesta so bili že predstavljeni na regionalnem posvetu Sveta Evrope v Romuniji (Bukarešta, 23.-25. februar 2002), na delavnici na Hrvaškem (Čakovec, maj 2002) in v Bolgariji (Sofija, 3.-5. oktober 2002).

V Priporočilu Odbora Ministrov Sveta Evrope (Rec (2001/17) o izboljšanju ekonomskega položaja in možnosti za zaposlovanje Romov/Ciganov in nomadov v Evropi (december 2001) so že zajete bistvene ugotovitve iz delavnice v Novem mestu. Priporočilo Odbora Ministrov Sveta Evrope je napotek državam za upoštevanje mednarodnih standardov za izboljšanje splošnih življenjskih pogojev Romov kot posebno ranljive skupine.

V strokovnih krogih je že prišlo do potrebnega konsenza o posebnem pomenu ukrepov za povečanje rednega zaposlovanja Romov kot enega od predpogojev za učinkovito participacijo. Sklepi Delavnice Sveta Evrope o povečanju možnosti za zaposlovanje Romov, priporočila Evropske Unije v mnenju o napredku zaščite manjšin v državah kandidatkah ter Priporočila Odbora ministrov Sveta Evrope v Resoluciji o zaposlovanju Romov iz novembra 2001 nalagajo državam sprejem in dolgoročno načrtovanje strategije na področju izobraževanja, poklicnega usposabljanja in zaposlovanja Romov.

---

³⁷ Priporočila Delavnice iz Novega mesta (12 točk):

Kako izboljšati možnosti za zaposlovanje Romov?

1. Vključiti nove poklice v seznam poklicev,
  2. oblikovati poseben sklad za podporo pridobitnim projektom in samozaposlitvenim projektom za Rome,
  3. podpirati infrastrukturo in možnosti delovanja romskih nevladnih organizacij,
  4. zadolžiti posamezno osebo na Zavodih za zaposlovanje za vprašanje Romov in ustvariti ustrezno mrežo stikov za to področje,
  5. zaposliti Rome kot svetovalce v območnih zavodih za zaposlovanje,
  6. zagotoviti zaposlitev za Rome, ki so končali višjo stopnjo izobrazbe ali tečaje za poklicno usposabljanje,
  7. spodbujati partnerstvo med Romi, nevladnimi organizacijami in državnimi ustanovami,
  8. vključiti romske nevladne organizacije v postopek zaposlovanja Romov,
  9. dati romskim nevladnim organizacijam status stične točke med delodajalci in romskimi iskalci zaposlitve,
  10. dati finančne olajšave delodajalcem, ki zaposlujejo Rome,
  11. objaviti uradne dokumente o Romih in spoštovati sprejeta zagotovila,
  12. organizirati posebne tečaje za poklicno usposabljanje in prekvalifikacijo za Rome.
- South East Europe Regional Project to Promote Employment Opportunities for Roma, Workshop I – Slovenia, Training workshop for the staff of local employment services working with Roma jobseekers, Novo Mesto, 3 - 5 October 2001, Final Report.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Romska populacija se v znanstveni in strokovni literaturi, v ukrepih vladne politike in dejavnostih regionalnih in lokalnih oblasti v Evropi danes sočasno predstavlja prednostne teme uresničevanja programov socialne kohezije in odprave socialne izključenosti ter ukrepe namenjene ohranjanju kulturnih identitet.³⁸ Vsi omenjeni mednarodni dokumenti, izkušnje sosednjih držav in mednarodni standardi navajajo pomen ukrepov zoper rasizem in nestrpnost in antidiskriminatornih programov in projektov vladnih in nevladnih ustanov za celotno področje socialne kohezije sodobnih večkulturnih družb.

Predlogi mednarodnih združenj Romov, Svetovnega parlamenta Romov/IRU in Romskega kongresa zadevajo zlasti:

- ustrezno poimenovanje romske skupnosti kot »Romanies, Romani, Roma«,
- spoštovanje človekovih pravic, odpravo diskriminacije in predsodkov zoper romsko skupnost,
- izboljšanje socialnih pogojev v katerih Romi živijo,
- možnosti neoviranega gibanja in potovanj Romov znotraj posamezne države in iz države v državo.

Konkretno predlagajo vključitev Romov v delo evropske konvencije in drugih mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanji bodoče ureditve v Evropi ter podpirajo pobudo za ustanovitev romskega parlamenta - Evropskega romskega foruma. Zavzemajo se za skupno delovanje za izboljšanje položaja in spoštovanje pravic romske skupnosti kot naroda brez države, ki živi raztreseno v različnih državah in je torej upravičen do zagotovitve ustreznih ukrepov za ohranjanje etničnih, kulturnih in jezikovnih značilnosti v novo nastajajočem skupnem pravnem sistemu nove Evrope.³⁹

³⁸ Vsebinski cilji v mednarodnih dokumentih na tem področju so:

1. ureditev statusa pripadnikov romske populacije glede uživanja splošnih državljskih in političnih pravic,
2. socialna vključenost v širše okolje,
3. ustvarjanje enakih možnosti razvoja,
4. prilagojenost javnih programov ukrepov, strategij, specifičnih politik in programov (izobraževalnih, kulturnih, zdravstvenih itd.) ter dopolnitev s posebnimi vsebinami.

³⁹ V tej resoluciji »Parlament IRU naslavlja svoje želje španskemu predsedovanju Evropski Uniji, saj je Španija država članica Evropske Unije z največjim številom pripadnikov romske skupnosti med članicami Unije, ter izraža najtoplejše želje Konvenciji. Poziva k ustreznemu predstavištvu Romov in romske strategije v delu Konvencije. Potrjuje močan interes za različne ugledne predloge glede pogojev in predvsem glede zastopanosti Romov na institucionalni ravni. IRU toplo pozdravlja predloge, kot je predlog predsednice Finske, in poudarja svojo željo prispevati k uspešnemu procesu ustrezne zastopanosti naroda Romov v medvladnih, mednarodnih in nad nacionalnih institucijah. Kljub temu, ter ob zavedanju pomena in v želji po dialogu, Mednarodna Zveza Romov ponovno potrjuje, da se sredstva, znanje in načini, ki so jih evropske države pripravljene dati na razpolago v procesu, ki vodi k izvolitvi voljenega predstavniškega telesa Romov lahko dajo na

Njihovi predlogi in prizadevanja povezujejo romsko samobitnost, kulturo, običaje in tradicijo s sodobnimi tokovi razvoja. Vključujejo se v izmenjavo izkušenj in že doseženih rezultatov drugih manjšinskih skupnosti na področju varstva človekovih pravic, nediskriminacije, pravice do samoodločbe, varstva manjšin in domorodnega prebivalstva v Evropi in v svetu, ter tudi na ta način presegajo zgodovinsko izoliranost in zaprtost romskega načina življenja in kulture. Uspešnost tega gibanja v prihodnosti je odvisna od vpliva in dejanske moči znotraj struktur romskega naroda ter od dosežene stopnje vključenosti, razumevanja različnih kultur in odprtosti do »drugačnosti« nasploh v javnem življenju posameznih družb, kjer se deklarirana širina humanističnih sporočil v vsakdanji praksi sooča z empiričnimi podatki o konkretnih razmerah iz življenja romske skupnosti.

IZBOR UPORABLJENE LITERATURE

- Djurić Rajko: Od legende do stvarnosti, Cigani sveta, Nebojša-Bato Tomašević i dr. Rajko Djurić, Jugoslovenska revija, Beograd, 1988
- Manjšinske pravice in varstvo manjšin, Poročilo Evropske komisije o napredku za leto 2001, Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, januar 2002
- Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.) Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo: zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11.-12. aprila 1997. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999
- Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.). Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa: Beiträge aus Österreich und Slowenien, (Ethnos, 54). Wien: Braumüller, 1999
- Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo št. 25, Ljubljana, 1991
- Romi na območju ZRSZ OS Novo mesto in ukrepi za razreševanje njihovega težavnega položaja na trgu dela, Novo mesto, februar 2003, pripravila Franc Smerdu in Jože Giodani
- South East Europe Regional Project to Promote Employment Opportunities for Roma, Workshop I – Slovenia, Training workshop for the staff of local employment services working with Roma jobseekers, Novo Mesto, 3.-5. October 2001, Final Report
- Zaščita manjšin, Poročilo Open Society Institute/Zavod za odprto družbo o spremljanju pridruževanja EU, Ljubljana 2001

---

razpolago v procesu, ki vodi k izvolitvi ustanovnih teles Romov kot Romskega naroda, ki ne želi postati država, ter išče načine za predstavnštvo v okviru nadnacionalnih evropskih ustanov ... Romi v Evropi so edini, ki so SAMO EVROPEJCI, in so polno vpeti v procese transformacije obstoječih evropskih ustanov«.

Rezolucija Parlamenta mednarodne Zveze Romov (IRU) je v slovenskem in romskem jeziku objavljena v časopisu Romano them, Murska sobota, april 2002.

SUMMARY

MIGRATIONS IN THE PANONIAN SPACE – EMPLOYMENT OF ROMANIES

Vera KLOPČIČ

In the introduction the author describes the principal characteristics of the situation of Romanies in Slovenia and in Croatia and identifies the main obstacles in improving their situation. She ascertains that the migrations of Romanies with the intention to increase their employment opportunities are one of the characteristics of employing Romanies in Slovenia and in Croatia.

Experiences of other countries in that field are comprised in a regional project of the Council of Europe for South Eastern Europe for increasing employment possibilities for Romanies. An important component of the project are workshops for training workers of local offices for employment. The first workshop »Employment possibilities for members of the Romany community« was held in Novo mesto (in October 2001), and the second in Čakovec in May 2002.

The aim of the workshops is to improve chances for regular employment of Romanies. The thematic itself at both workshops attracted to active cooperation all participants of the workshops, as well the employees of local employment offices as representatives of the Romany community. The participants presented at those workshops projects and cases of good practice, and defined the most significant open questions together with suggestions for future activity.

The contribution deals with the essential conclusions of the both workshops, summarises the content and the bringing to realisation of the programme for employment of Romanies »Equality of possibilities« in Slovenia (2000), and compares the results with European standards and experiences from other countries.

VANEK ŠIFTAR O ROMIH, SEZONSTVU IN IZSELJENSTVU V GRADIVU POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR

SLAVICA TOVŠAK

Zgodovina slovenskega naroda se ne more izogniti pojavoma, vezanima na zaposlitev za daljši ali krajši čas delovne sezone oziroma občasno ali stalno izselitev v tujino. Imenujemo ju sezonstvo in izseljenstvo. Oba sta pustila močne sledove v demografski strukturi, miselnosti Slovencev in nastajanju novih slovenskih naseljenih območij ne le širom po Evropi, ampak tudi v izvenevropskih deželah. V zgodovinskih obdobjih so bili vzroki izseljenstva na Slovenskem različni, velikokrat tudi neizraziti in s prepletajočimi se motivi, med katerimi je prevladovala želja po iskanju boljšega standarda. Ta t. i. ekonomska migracija je bila najbolj značilna za obdobje do 1. svetovne vojne, ko se je izselilo s slovenskega ozemlja okoli 300.000 prebivalcev. Zajela je skoraj vse slovenske pokrajine; posamezniki in družine so se izselili v glavnem v Združene države Amerike. Po prvi svetovni vojni so se migracijski tokovi preusmerili v evropske dežele, čeprav je bil opazen dotok prebivalstva tudi v Južno Ameriko. Sem se je usmerila tudi »reka« priseljencev po drugi svetovni vojni. Pri teh je poleg ekonomskega motiva izstopala predvsem politična odločitev. Po ureditvi družbenopolitičnih razmer in podpisu meddržavnih pogodb je sledila med leti 1946–1949 delna vrnitev posameznikov, zlasti tistih, ki so imeli družine na slovenskih tleh.

Ponovni ekonomski razlogi so v šestdesetih letih 20. stoletja formalno-pravno zajezili zlasti ilegalno odhajanje v tujino, saj so bili podpisani meddržavni sporazumi o zaposlovanju, ki so omogočili legalno odhajanje v tujino za krajši ali daljši čas.

Če iz konteksta široke problematike izseljenstva in sezonstva izvzamemo Prekmurje, kjer je živel in delal dr. Vanek Šiftar, lahko kaj hitro ugotovimo njegovo poglobljeno zanimanje za izseljenstvo in sezonstvo, saj je bilo prav Prekmurje tisto, ki je bilo zaradi neugodne ekonomske, socialne in gospodarske strukture med tistimi slovenskimi pokrajinami, ki so bile najbolj na udaru.¹

¹ Dr. Vanek Šiftar je analizo in zaključke zlasti o gospodarskih razmerah v Prekmurju, ki so pogojevale močno prisotnost tako sezonstva kot izseljenstva, predstavil na številnih simpozijih in publiciral v različnih publikacijah. Med njimi so zlasti pomembna tale dela: Vanek Šiftar, Prispevki k prekmurskemu portretu desetletja 1949–1959, Časopis za zgodovino in narodopisje št. 2/1990, str. 250.

Vanek Šiftar, Razdrobljenost kmetijskih zemljišč, Svet ob Muri, 1958, str. 47–61.

Vanek Šiftar, Delo, delovna razmerja, posredovanje dela v Pomurju, Svet ob Muri, letnik III./1958, str. 216 – 1237.

Vanek Šiftar, Družbenoekonomske in kulturne razmere v Prekmurju med obema vojnama, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij v Modincih 1988, str. 215–227.

Sezonstvo opredeljuje kot »dete razdrobljenih kmetijskih površin in temu ustreznih družbenih razmer in istočasno ohranja to stanje.«²

Obravnavanje sezonstva in izseljenstva v Prekmurju je tesno povezano z značilnostmi geografske pokrajine in njenimi zgodovinskimi posebnostmi kot celote: pasivnost agrarne pokrajine na eni strani in z njo povezana agrarna hiperpopulacija na drugi strani, drobitev zemlje zaradi uveljavljanja dednega prava, prenaseljenost, ki je dobila širše razsežnosti v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Skromna možnost za preživetje je prisilila revnega kmeta, da je iskal existenco za preživetje v tujini. Občasno se je vračal domov, k družini, z boljšim zaslužkom, v številnih primerih pa je njegova nova domovina postala tujina.

O prvem valu izseljevanja v Prekmurju lahko govorimo po letu 1890, ko je postal cilj Prekmurcev Severna Amerika. Tam so si poiskali delo sami, ali s pomočjo rojakov, ki so se tam že naselili. Krivulja izseljevanja se je v naslednjih letih strmo dvigala do leta 1914, tudi kot posledica naraščanja prebivalstva; proces izseljevanja je zajel malodane vsako prekmursko vas.³ Po prvi svetovni vojni se je glavni tok izseljevanja že preusmeril v evropske države, saj je ameriška zapora dovoljevala le manjše nove naselitve. Prekmurci so se stalno ali začasno naseljevali zlasti v Franciji in Nemčiji. Nove upe za boljše življenjske pogoje pa so Prekmurci polagali v možnost naselitve v Južni Ameriki, Kanadi in Avstraliji. Za krajši čas je izseljevanje zaustavila šele svetovna gospodarska kriza, potem so migracijski tokovi ponovno začeli naraščati in s tem posledično vplivati na populacijski zastoj. Po drugi svetovni vojni se je odtok v tujino začasno ustavil. Aktualne so postale dnevne migracije, zlasti v Avstrijo, in kot povsod v Sloveniji je bil tudi v Prekmurju opazen odtok delovne sile iz vasi v mesta.⁴ Prekmurški sezonski delavci so se pojavili na številnih posestvih v Jugoslaviji, zlasti v Vojvodini.

Med leti 1952 in 1960 so bili za Prekmurje značilni tudi ilegalni pobegi v sosednjo Avstrijo, ki je bila posameznikom odskočna deska za pot v druge evropske in izvenevropske države. Še zanimivejši so podatki, ki jih v istem viru navaja Etelka Korpič Horvat, da se je v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja zelo povečalo izseljevanje, trajnost zaposlitev pa se je vse bolj podaljševala. Za sezonsko zaposlovanje je bil pomemben sporazum, iz leta 1953 med FLRJ in Avstrijo (Ur. l. FLRJ št. 4/54), ki je vzpodbudil novo obliko zaposlovanja Prekmurcev. To je začetek več ali manj začasnega zaposlovanja, vezanega na stalno obmejno propustnico. Seveda ta vrsta zaposlovanja ni imela pravne podlage, niti ni bila uradno evidentirana. Zajela je kmečko-delavsko prebivalstvo in ljudi brez stalne zaposlitve. Tako je našla prekmurska sezonska tradicija svoje nadaljevanje tudi v novejši zgodovini.

² Vanek Šiftar, Prispevki k prekmurskemu portretu desetletja 1949–1959, Časopis za zgodovino in narodopisje št. 2/1990, str. 250.

³ Etelka Korpič Horvat, Iz pogovorov z mentorjem prof. dr. Vanekom Šiftarjem, Šiftarjev zbornik, Maribor 2001.

⁴ Etelka Korpič Horvat, Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva, Pomurska založba, Murska Sobota, 1992.

V hemeroteki, ki je sestavni del fonda Vaneka Šiftarja, je poleg številnih časopisnih izrezkov, ki se navezujejo na kulturne, zgodovinske, politične dogodke določenega kraja in časa, tudi nekaj takšnih, ki zadevajo vprašanja sezonstva in izseljenstva, vključno s problematiko prekmurskih sezonskih poljskih delavcev in njihovih predelavcev, imenovanih »palirji«.⁵

Med članki, ki obravnavajo probleme izobraževanja, zunanje in notranje politike, gospodarstva, sociale, družbenega sistema so zbrani tudi takšni o problematiki sezonstva in izseljenstva. Skupaj zaokrožujejo poglavje z naslovom »Potovanje skozi čas«.⁶

Segment problematike in odprtih vprašanj sezonskih delavcev v Prekmurju leta 1946 je Vanek Šiftar objavil v nekaj nadaljevanjih v Vestniku z naslovom Sezonski delavci iz Slovenije na Belju leta 1946.⁷ V vlogi predstavnika sindikalne organizacije murskosoboškega okraja je leta 1946 obiskal 19 uprav oziroma gospodarstev. Na osnovi lastnih ugotovitev in prek arhivskega gradiva je najprej predstavil odhajanje in začasno delo prekmurskih sezonskih delavcev skozi čas in se nato lotil problematike poljedelskih sezonskih delavcev, zaposlenih na posestvih. Tako je strokovno in kritično pripravil analizo 19 delovišč v Jugoslaviji, kamor je leta 1946 borza dela v Murski Soboti poslala okrog 3000 sezonskih delavcev. Nedvoumno in odkrito je ocenil razmere, v katerih so živeli, do kolikšne mere so se uresničevale določbe kolektivne pogodbe in kakšno je bilo (z ozirom na nenehne pritožbe na eni in drugi strani) dejansko stanje.

Pomembnost Vaneka Šiftarja kot intelektualca, kritičnega, pronicljivega in objektivnega raziskovalca, z njemu značilno nepristranskostjo in pokončno držo, je bila mnogokrat potrjena, tudi z zaključnim komentarjem v Vestniku. Odločno je poudaril, da zanj obiski posameznih uprav niso bili »folklorni obiski in praznični razgovori«, kakor so si to želele določene oblastne strukture, temveč realna ocena položaja tiste prekmurske populacije, ki je še predobro vedela, kaj pomeni biti sezonec in zaposlen izven ožje domovine.

Iz obsežnega gradiva, pisne zapuščine Vaneka Šiftarja, lahko raziskovalec kaj hitro ugotovi, da je bila njegova zavzetost in intenzivnost usmerjena tudi v proučevanje Romov kot kategorije prebivalstva, ki se je odločila, da bo pognala korenine na slovenskih tleh. Postali so tudi del Prekmurja, postali so sezonci in del znanstvenoraziskovalnega opusa Vaneka Šiftarja, ki si je tako prislužil naziv enega

⁵ Miroslav Novak, Hemeroteka dr. Vaneka Šiftarja v Pokrajinskem arhivu Maribor, Šiftarjev zbornik, Pravo–narod–kultura, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta in ustava dr. Šiftarjeva fundacija na Petajncih, 2001.

⁶ Od skupnih 121 tehničnih enot v fondu Vaneka Šiftarja lahko zasledimo v 14 tehničnih enotah kar 2700 t. i. arhivskih enot, gre za časopisne izrezke, ki jih določata vsebina in čas. S poslušom za prekmursko zgodovino in prekmursko dogajanje skozi čas je Vanek Šiftar tudi po tej strani spremljal razvoj in polemike, zlasti dvojezičnega območja, kjer so dobile različne gospodarske, socialne, pravne in kulturne teme prizvok posebnega obravnavanja in previdnejšega izražanja.

⁷ Vestnik št. 2/1986, str. 8.

najeminentnejših romologov doma in v tujini. V nadaljevanju prispevka se z ozirom na ohranjeno gradivo o Romih v fondu Vanek Šiftar omejujem in izpostavljam nekatere Šiftarjeve zapise, znanstvene članke, razprave in komentarje o romski otroški in odrasli populaciji, o njihovih problemih, bedi, o odnosu do okolja, v katerem so živeli in živijo in zaključujem z odnosom države Slovenije do tistega segmenta prebivalstva v Sloveniji, ki mu moramo priznati ime slovenski Romi.

Gradivo Vaneka Šiftarja o Romih zajema obdobje od leta 1988 do 1990 in je ohranjeno v 14 tehničnih enotah. Zbrani dokumenti se vežejo na njegovo aktivno sodelovanje na številnih kongresih, zborovanjih in okroglih mizah v Sloveniji in republikah nekdanje Jugoslavije. Pregled gradiva omogoča prepoznati njegovo osebno gledanje na romska vprašanja, zlasti v Prekmurju. O tem pričata tudi knjižni deli, ki zadevata Rome in njihovo življenje iz številnih zornih kotov.⁸ Skrbno je zbiral in evidentiral gibanje Romov in njihov položaj tudi v občinah Črnomelj, Grosuplje, Krško, Lendava, Novo mesto, Metlika, Trebnje. V vseh navedenih občinah, vključno z Mursko Soboto, je v osemdesetih letih 20. stoletja živelo 4739 Romov. Od 1112 družin jih je kar 488 živelo v skrajno neurejenih in neprimernih bivališčih. Med njimi je izstopalo 41 družin, ki so živele pod šotori. Njihova stanovanjska in zdravstvena kultura je bila na dnu družbene lestvice.⁹ Število Romov, naselij in družin ter starostno strukturo ponazarja tabela:

DEMOGRAFSKI PODATKI O ROMIH V SR SLOVENIJI V LETU 1988

OBČINSKA SKUPNOST SOCIALNEGA SKRBSTVA	Število Romov			Starostna struktura							
	Skupaj	Od tega žensk	%	Število naselij	Število družin	Predšolskih	Od 6,5-14 let	Od 15-18 l.	Od 19-45 l.	Od 46-65 l.	Nad 65
Murska Sobota	2609	1319	55,05	36	636	305	441	253	1134	371	105
Novo mesto	674	330	14,22	15	152	156	141	52	239	69	17
Črnomelj	573	281	12,10	11	136	98	120	51	229	61	4
Lendava	285	126	6,01	6	51	46	46	71	22	125	16
Trebnje	180	76	3,80	8	53	31	42	11	69	25	2
Metlika	130	59	2,74	6	36	26	22	15	73	16	2
Grosuplje	121	54	2,56	11	18	21	28	19	42	9	2
Krško	167	79	3,52	4	30	23	36	33	61	13	1
SKUPAJ	4739	2294	100	97	1112	706	901	456	1972	580	138

Tabela kaže, da so daleč prevladovali Romi v Murski Soboti (procentualno več kot pol). Na nekaterih šolah je bilo celo do 20% romskih otrok.

S položajem in problematiko Romov v Prekmurju in sploh v Sloveniji so se v osemdesetih letih 20. stoletja ukvarjali, poleg številnih socialnih institucij, npr.

⁸ Vanek Šiftar, Cigani - minulost v sedanjosti, Pomurska založba, 1970.

Vanek Šiftar, Romi včeraj in pojutrišnjem, Znamenje, Založba obzorja 1989.

⁹ Jože Zadavec, Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota 1989, str. 37-47.

Centra za socialno delo, Centra za socialno skrbstvo Slovenije, tudi mnoge komisije, med drugim Komisija Predsedstva SR Slovenije za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter za uresničevanje svoboščin, pravic in dolžnosti človeka o uresničevanju posebnih pravic madžarske narodnosti in o položaju Romov. Ta je v letu 1988 ugotovila, da je njihov status v Sloveniji na ravni priznanja Romov kot etnogenetične skupine, v Bosni in Hercegovini so jim priznali narodnost, v Makedoniji pa so dobili status etnične skupine s pravicami narodnosti.

Študijo o položaju in problematiki romske skupnosti v Sloveniji je leta 1985 (in kasneje še večkrat) izdelal tudi Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Mnoge raziskave, znanstvene analize in slovarji o Romih in njihovem jeziku so nastali tudi drugod.¹⁰

V letih 1984 in 1985 je zavod za družbeno planiranje Novo mesto v sodelovanju s Skupnostjo za zaposlovanje izdelal raziskovalno nalogo o možnosti zaposlovanja Romov v občini. V prvem delu je bil prikazan pregled stanja in ugotovitve mnenj in aspiracije samih Romov, njihovih pogledov in poglobitvenih težav v vseh vitalnih življenjskih področjih, v drugem delu pa se je raziskava dotaknila možnosti njihovega zaposlovanja in vključevanja v delavsko sredino podjetij.¹¹

Center za socialno delo Murska Sobota je na podlagi znanih podatkov iz leta 1985 pripravil obsežno študijo o socialni problematiki Romov za obdobje 1990–1995.¹² Romi (2609 po številu, kar je pomenilo 4% celotnega prebivalstva občine, oziroma 55% vseh Romov v občini) so živeli v 36 naseljih, največ v Pušči. Med drugim so v Centru v program zapisali kot prioriteto nalogo ureditev pravnega statusa Romov in oblikovanje konkretnih socialnih programov, ki bi veljali za vsa območja, naseljena z romskim prebivalstvom. Republiški organi naj bi na osnovi analize na terenu prispevali določena sredstva, ki bi zadoščala za ureditev bivalnih razmer (lesene barake, »cimprane« hiše, vodovod, elektrika).¹³ Vzporedno naj bi potekali določeni socializacijski procesi, ki bi imeli začetek v predšolski vzgoji in se nadaljevali z vključevanjem ustreznih služb in institucij, kot npr. zdravstvene službe, vzgojno-varstvenih in izobraževalnih institucij, krajevnih skupnosti, centrov za socialno delo, občinskih odborov, Zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti. Na terenu bi nastajali posebni delovni teami, sestavljeni iz predstavnikov različnih strok, ki bi s svojim znanjem in predlogi prispevali k socializaciji Romov.

Temu srednjeročnemu programu na vasi bi bilo dobro dodati ugotovitev Pavle Štrukelj, ki je ocenila, da je prizadevanju za boljši Romski jutri treba dodati tudi

¹⁰ Tihomir Djordjević, *Die Zigeuner in Serbien*, doktorska disertacija, München 1903.

Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko–ciganski rečnik*, Sarajevo 1947.

Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko–romski engleski rečnik*, Sarajevo 1983.

Zbirka slovensko–romskih izrazov, Murska Sobota 1988.

¹¹ Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Družbenoekonomski položaj Romov v občini Novo mesto, AŠ 11/4.

¹² Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Program dela na področju reševanja socialne problematike Romov za srednjeročno obdobje 1990–1995, AŠ 11/4.

¹³ Prav tam.

»pravilno vrednotenje njihove kulture in se boriti proti raznim predsodkom, ki so vzrok, da Cigane kljub velikim besedam še vedno puščamo na rob naše družbe.«¹⁴

Zanimivo je, da so bili do devetdesetih let 20. stoletja financirani le programi, ki so bili vezani na avtohtone skupine Romov, ne pa na tiste, ki so bili npr. iz drugih republik ali pa občine, kjer so bili Romi v znatni manjšini, npr. Kočevje, Brežice, Ribnica.

Podoben program je bil izdelan tudi v občini Novo mesto, kjer je bilo posebej izpostavljeno naselje Žabjak, v katerem je živel v 66 družinah 256 Romov.

K socialnim programom in interdisciplinarnemu delu z Romi so dodali še potrebo po etnoloških raziskavah, ki naj bi bile vezane na ugotavljanje romskih običajev, plesov, pesmi, jezika. Predlagali so financiranje programov za Rome na radiu in televiziji in izvedbo »dneva Romov« ob njihovem prazniku. Predlog so posredovali tudi tedanjemu Izvršnemu svetu Slovenije in vsem republiškim strokovnim službam, ki naj bi pripravile izhodišča za nacionalni program.¹⁵

Že v sedemdesetih letih 20. stoletja se je z vprašanjem položaja Romov v Sloveniji ubadala Komisija za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti, ki je delovala v okviru Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije. V uvodni informaciji je prav Vanek Šiftar podal temeljito analizo položaja Romov pri nas. Pri tem je izhajal iz spoznanj, ki jih je predstavil na simpoziju »Život i običaji Roma u našoj zemlji«, ki ga je organiziral jeseni 1976 Etnografski inštitut srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu. Pri tem je uporabil gradivo lastnih raziskav, gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, dokumentacijo časnika Večer, sodišč in drugih institucij ter poznavalcev romskega življenja.¹⁶

Ni se pa v tem času razvila voljena institucija, ki bi se načrtno ukvarjala z analizo in primerjavo romskih narečij, ki jih je bilo veliko.

Odlično študijo o Romih je Vanek Šiftar izdelal leta 1988.¹⁷ Izhajal je iz ugotovitev, ki jih je o položaju Romov zapisal priznani jezikoslovec in romolog Fran Miklošič.¹⁸

Na podlagi zbranih podatkov je Šiftar ocenil, da živi v Prekmurju, na površini 900 km², v 40 naseljih več kot 50% Romov v Sloveniji. Naselili so se v revni pokrajini, med ljudi z različno veroizpovedjo in različno preteklostjo. Postali so predmet raziskave radovednosti jezikoslovcev, zgodovinarjev, antropologov in drugih. Romi so prihajali v srednjeevropski prostor v večjih in manjših potujočih skupinah in so si med drugim pridobili sinonim Cigani. Izraz je bil povezan z vsem, kar je bilo slabo, in z dejstvom, da so jih z njim v Evropi vselej opredelili kot tujce najslabšega kova.

Ob tem je treba dodati ugotovitev in raziskavo Cirila Klajnščka, da so v kraju

¹⁴ Pavla Štrukelj, *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom*, Ljubljana 1964.

¹⁵ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, AŠ 11/4.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Romi včeraj ... podjutrišnjem, AŠ 10/2.

¹⁸ Franz Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Ziegeuner Europas*, (1871 – 1880), Akademija znanosti na Dunaju (12 zvezkov s področja romologije).

Pušča skoraj vsi izjavili, da so Cigani. V drugih naseljenih področjih so želeli ostati Romi, ker je bil zanje izraz Cigan žaljiv. Dilemo je rešil 1. kongres Romov v Londonu leta 1971.

Najhujše je bilo z Romi med drugo svetovno vojno, ko je fašistična ideologija odločno zahtevala njihovo odstranitev.

Po letu 1945 so bile opazne močnejše migracije Romov in zajele so tudi slovenski prostor. Naseljevanja je bilo deležno tudi ožje mariborsko območje. Migracijski tokovi so bili v sedemdesetih letih 20. stoletja izrazito navzoči med samimi naselji, in to v okviru ene občine. Na lendavskem območju in v novomeški občini so bili vidni priselitveni tokovi iz Hrvaške. Večje naselitvene skupine je bilo možno opaziti v Dolgi vasi in Črenšovcih, ki se navadno niso povezovala z ostalimi Romi. Tisti, ki so živeli med madžarsko narodno skupnostjo, so prevzeli madžarski jezik, ostali so ohranili svoje narečje, ki se je razlikovalo od kraja do kraja. Ponekod je, po ugotovitvah adademika Radeta Uhlika, jezik Romov obsegal okoli 11000 besed, v murskosoboški občini le okoli 6500. Povsod so bile navzoče jezikovne primesi okolja, v katerem so živeli. S tem so se skupine tudi izolirale, zlasti še, če je bilo med njimi sovražno razpoloženje.

Da so Romi lahko preživeli, so se prilagajali, kolikor je bilo mogoče. Tudi v verskem oziru so bili prilagodljivi. Imeli so svojo črno svetnico Saro in »v svojem božjepotnem kraju ohranili izobešanje perila v prepričanju, da bo obleka v dotiku s svetnico ozdravila del bolnega telesa.« Enako radi so čistili Marijo in zlasti za Prekmurje je bilo značilno, da so se v glavnem brez pretirane gorečnosti izrekli za katoliško vero. Pri tem so v katoliško veroizpoved vnesli nekaj svojih prvin. Seveda pa pri tem niso razmišljali o posmrtnem življenju. Zanje je bil pomemben »današnji dan«. Tako so npr. ohranili običaj, da so mrtvecu v krsto položili drobiž. Kljub temu je bilo v katoliški cerkveni hierarhiji v osemdesetih letih 20. stoletja mogoče zaznati zanimanje za versko vzgojo Romov, zlasti v Prekmurju in na Dolenjskem (o tem je spregovorila tudi jugoslovanska škofovska konferenca leta 1982). Ustanovljena je bila posebna pastoralna komisija za Rome pod vodstvom djakovskega škofa.¹⁹ Nastala je celo pobuda o posebnem bogoslužnem prostoru za Rome.²⁰

Zanimivi so bili pregledi matičnih knjig (knjige rojstev, umrlih), kjer segajo zapisi o Romih v leto 1681 in 1690 v Bogojini, v leto 1738 v Metliki, v občini Novo mesto pa leto 1812 (iz družine Brajdič) in v leto 1876 v Radovljici.²¹ Sledimo lahko tudi njihovim priimkom, npr. Cigan, Horvat, Baranja, Šarkezi, Kakaš, Cener, Hudorovič. Ohranjene matične knjige nas navajajo k zanimivemu spoznanju, da so živeli v preteklosti Romi manj izolirano od ostalih prebivalcev in da so prihajali v Prekmurje, Štajersko in Gorenjsko iz nemških in madžarskih območij.²² Posebno

¹⁹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Neenakopravnost Romov pri nas, AŠ 11/2.

²⁰ Jože Smej, Tudi Romi bi potrebovali svoj bogoslužni prostor, Družina 401, 1975.

²¹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, AŠ 10/2.

²² Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

pozornost zasluži raziskava ledinskih imen starih katastrskih map iz 19. stoletja, npr. Ciganček (k.o. Grad), Ciganska vas (k.o. Hodoš), Ciganska graba (k.o. Vadarci in Zentovci itd).²³ Zanimiva so do danes ohranjena imena poljskih pridelkov in sadežev (cigansko jabolko, cigansko proso). Podobno zanimiva je bila raziskava romskih poklicev. V preteklosti (popis iz leta 1893) je bilo vsaj 50% Romov kovačev, kasneje so se ukvarjali s trgovino, konji in drobno obrtjo.

Njihovo zaposlovanje je bilo povsod problematično. V murskosoboški občini so se Romi zaposlovali že pred vojno kot sezonski delavci na veleposestvih v Vojvodini. Drugi so ostali zvesti tradiciji prejšnjih rodov: kovači, glasbeniki, brusarji, piskrovezi in prodajalci bižuterije. Kadar so se zaposlili, so pogosto občutili izolacijo sredine, v kateri so delovali. Doživljali so neenakopravnost, ki je v svoji družinski skupnosti niso poznali. Res pa je, da so imeli redki prirojen odnos do dela. Večina na delovnih mestih ni imela ustrezne izobrazbe.

Za ilustracijo teže problema zaposlovanja Romov služijo podatki, zbrani na osnovi analize, opravljene v letu 1974 na območju Prekmurja. Zavod za zaposlovanje je imel evidentiranih 400 nezaposlenih Romov. Polovica je bila stara do 25 let. Nekaj (76) se jih je zaposlilo v raznih krajih tedanje Jugoslavije, 181 jih je iskalo zaposlitev v tujini. Med zdomce so šli predvsem Romi, ki so imeli že več let delovne dobe.²⁴ Na koncu leta je ostalo le 78 nezaposlenih Romov, kar priča, da si je večina le našla zaposlitev. Ko se je obrnilo na boljše ob zaposlitvenih vprašanjih, je to pomenilo tudi izboljšanje njihovega standarda. Odprla se je možnost pridobivanja kreditov in gradnje lastnih bivališč. Tudi v novomeški občini se je položaj izboljševal. V letih 1975–76 se je uspelo vključiti v delovni proces okoli 100 Romom.

Posebej pomembno se je zdelo Šiftarju ohraniti vse, kar je bilo vezano na vzgojo in izobraževanje romskih otrok. V ta namen je v januarju leta 1989 potekalo v Mariboru posvetovanje, ki ga je organiziral Zavod SRS za šolstvo skupaj s Pedagoško fakulteto v Mariboru. Iz poročila o posvetovanju je razvidno, da so bili med 145 udeleženci navzoči predstavniki vzgojnovarstvenih organizacij (30), osnovnih šol s prilagojenim programom (75), vzgojnih posvetovalnic in svetovalnega centra iz Ljubljane (4), Filozofske fakultete v Ljubljani, Pedagoške fakultete (3), samoupravnih interesnih skupnosti in centrov za socialno delo (18), Zavoda SRS za šolstvo (11).²⁵

Problematika romskih otrok je bila predstavljena v različnih vsebinskih sklopih, ki so transparentno nakazali bistvene značilnosti in problematiko vzgoje in izobraževanja. V obliki predavanj so posamezni razpravljalci obdelali teme, vezane na položaj Romov v svetovni književnosti, razvrščanju romskih otrok, psihološke osnove učenja drugega jezika. Dopolnitev predavanjem in koreferatom je bila razstava, ki so jo pripravili osnovnošolci in predšolski otroci pod vodstvom svojih mentorjev.

²³ Prav tam.

²⁴ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

²⁵ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, AŠ 10/2.

najeminentnejših romologov doma in v tujini. V nadaljevanju prispevka se z ozirom na ohranjeno gradivo o Romih v fondu Vanek Šiftar omejujem in izpostavljam nekatere Šiftarjeve zapise, znanstvene članke, razprave in komentarje o romski otroški in odrasli populaciji, o njihovih problemih, bedi, o odnosu do okolja, v katerem so živeli in živijo in zaključujem z odnosom države Slovenije do tistega segmenta prebivalstva v Sloveniji, ki mu moramo priznati ime slovenski Romi.

Gradivo Vaneka Šiftarja o Romih zajema obdobje od leta 1988 do 1990 in je ohranjeno v 14 tehničnih enotah. Zbrani dokumenti se vežejo na njegovo aktivno sodelovanje na številnih kongresih, zborovanjih in okroglih mizah v Sloveniji in republikah nekdanje Jugoslavije. Pregled gradiva omogoča prepoznati njegovo osebno gledanje na romska vprašanja, zlasti v Prekmurju. O tem pričata tudi knjižni deli, ki zadevata Rome in njihovo življenje iz številnih zornih kotov.⁸ Skrbno je zbiral in evidentiral gibanje Romov in njihov položaj tudi v občinah Črnomelj, Grosuplje, Krško, Lendava, Novo mesto, Metlika, Trebnje. V vseh navedenih občinah, vključno z Mursko Soboto, je v osemdesetih letih 20. stoletja živelo 4739 Romov. Od 1112 družin jih je kar 488 živelo v skrajno neurejenih in neprimernih bivališčih. Med njimi je izstopalo 41 družin, ki so živele pod šotori. Njihova stanovanjska in zdravstvena kultura je bila na dnu družbene lestvice.⁹ Število Romov, naselij in družin ter starostno strukturo ponazarja tabela:

DEMOGRAFSKI PODATKI O ROMIH V SR SLOVENIJI V LETU 1988

OBČINSKA SKUPNOST SOCIALNEGA SKRBSTVA	Število Romov			Starostna struktura							
	Skupaj	Od tega žensk	%	Število naselij	Število družin	Predšolskih	Od 6,5-14 let	Od 15-18 l.	Od 19-45 l.	Od 46-65 l.	Nad 65
Murska Sobota	2609	1319	55,05	36	636	305	441	253	1134	371	105
Novo mesto	674	330	14,22	15	152	156	141	52	239	69	17
Črnomelj	573	281	12,10	11	136	98	120	51	229	61	4
Lendava	285	126	6,01	6	51	46	46	71	22	125	16
Trebnje	180	76	3,80	8	53	31	42	11	69	25	2
Metlika	130	59	2,74	6	36	26	22	15	73	16	2
Grosuplje	121	54	2,56	11	18	21	28	19	42	9	2
Krško	167	79	3,52	4	30	23	36	33	61	13	1
SKUPAJ	4739	2294	100	97	1112	706	901	456	1972	580	138

Tabela kaže, da so daleč prevladovali Romi v Murski Soboti (procentualno več kot pol). Na nekaterih šolah je bilo celo do 20% romskih otrok.

S položajem in problematiko Romov v Prekmurju in sploh v Sloveniji so se v osemdesetih letih 20. stoletja ukvarjali, poleg številnih socialnih institucij, npr.

⁸ Vanek Šiftar, Cigani - minulost v sedanjosti, Pomurska založba, 1970.

Vanek Šiftar, Romi včeraj in pojutrišnjem, Znamenje, Založba obzorja 1989.

⁹ Jože Zadavec, Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota 1989, str. 37-47.

Centra za socialno delo, Centra za socialno skrbstvo Slovenije, tudi mnoge komisije, med drugim Komisija Predsedstva SR Slovenije za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter za uresničevanje svoboščin, pravic in dolžnosti človeka o uresničevanju posebnih pravic madžarske narodnosti in o položaju Romov. Ta je v letu 1988 ugotovila, da je njihov status v Sloveniji na ravni priznanja Romov kot etnogenetične skupine, v Bosni in Hercegovini so jim priznali narodnost, v Makedoniji pa so dobili status etnične skupine s pravicami narodnosti.

Študijo o položaju in problematiki romske skupnosti v Sloveniji je leta 1985 (in kasneje še večkrat) izdelal tudi Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Mnoge raziskave, znanstvene analize in slovarji o Romih in njihovem jeziku so nastali tudi drugod.¹⁰

V letih 1984 in 1985 je zavod za družbeno planiranje Novo mesto v sodelovanju s Skupnostjo za zaposlovanje izdelal raziskovalno nalogo o možnosti zaposlovanja Romov v občini. V prvem delu je bil prikazan pregled stanja in ugotovitve mnenj in aspiracije samih Romov, njihovih pogledov in poglobitvenih težav v vseh vitalnih življenjskih področjih, v drugem delu pa se je raziskava dotaknila možnosti njihovega zaposlovanja in vključevanja v delavsko sredino podjetij.¹¹

Center za socialno delo Murska Sobota je na podlagi znanih podatkov iz leta 1985 pripravil obsežno študijo o socialni problematiki Romov za obdobje 1990–1995.¹² Romi (2609 po številu, kar je pomenilo 4% celotnega prebivalstva občine, oziroma 55% vseh Romov v občini) so živeli v 36 naseljih, največ v Pušči. Med drugim so v Centru v program zapisali kot prioriteto nalogo ureditev pravnega statusa Romov in oblikovanje konkretnih socialnih programov, ki bi veljali za vsa območja, naseljena z romskim prebivalstvom. Republiški organi naj bi na osnovi analize na terenu prispevali določena sredstva, ki bi zadoščala za ureditev bivalnih razmer (lesene barake, »cimprane« hiše, vodovod, elektrika).¹³ Vzporedno naj bi potekali določeni socializacijski procesi, ki bi imeli začetek v predšolski vzgoji in se nadaljevali z vključevanjem ustreznih služb in institucij, kot npr. zdravstvene službe, vzgojno-varstvenih in izobraževalnih institucij, krajevnih skupnosti, centrov za socialno delo, občinskih odborov, Zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti. Na terenu bi nastajali posebni delovni teami, sestavljeni iz predstavnikov različnih strok, ki bi s svojim znanjem in predlogi prispevali k socializaciji Romov.

Temu srednjeročnemu programu na vasi bi bilo dobro dodati ugotovitev Pavle Štrukelj, ki je ocenila, da je prizadevanju za boljši Romski jutri treba dodati tudi

¹⁰ Tihomir Djordjević, *Die Zigeuner in Serbien*, doktorska disertacija, München 1903.

Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko–ciganski rečnik*, Sarajevo 1947.

Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko–romski engleski rečnik*, Sarajevo 1983.

Zbirka slovensko–romskih izrazov, Murska Sobota 1988.

¹¹ Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Družbenoekonomski položaj Romov v občini Novo mesto, AŠ 11/4.

¹² Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Program dela na področju reševanja socialne problematike Romov za srednjeročno obdobje 1990–1995, AŠ 11/4.

¹³ Prav tam.

»pravilno vrednotenje njihove kulture in se boriti proti raznim predsodkom, ki so vzrok, da Cigane kljub velikim besedam še vedno puščamo na rob naše družbe.«¹⁴

Zanimivo je, da so bili do devetdesetih let 20. stoletja financirani le programi, ki so bili vezani na avtohtone skupine Romov, ne pa na tiste, ki so bili npr. iz drugih republik ali pa občine, kjer so bili Romi v znatni manjšini, npr. Kočevje, Brežice, Ribnica.

Podoben program je bil izdelan tudi v občini Novo mesto, kjer je bilo posebej izpostavljeno naselje Žabjak, v katerem je živel v 66 družinah 256 Romov.

K socialnim programom in interdisciplinarnemu delu z Romi so dodali še potrebo po etnoloških raziskavah, ki naj bi bile vezane na ugotavljanje romskih običajev, plesov, pesmi, jezika. Predlagali so financiranje programov za Rome na radiu in televiziji in izvedbo »dneva Romov« ob njihovem prazniku. Predlog so posredovali tudi tedanjemu Izvršnemu svetu Slovenije in vsem republiškim strokovnim službam, ki naj bi pripravile izhodišča za nacionalni program.¹⁵

Že v sedemdesetih letih 20. stoletja se je z vprašanjem položaja Romov v Sloveniji ubadala Komisija za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti, ki je delovala v okviru Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije. V uvodni informaciji je prav Vanek Šiftar podal temeljito analizo položaja Romov pri nas. Pri tem je izhajal iz spoznanj, ki jih je predstavil na simpoziju »Život i običaji Roma u našoj zemlji«, ki ga je organiziral jeseni 1976 Etnografski inštitut srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu. Pri tem je uporabil gradivo lastnih raziskav, gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, dokumentacijo časnika Večer, sodišč in drugih institucij ter poznavalcev romskega življenja.¹⁶

Ni se pa v tem času razvila voljena institucija, ki bi se načrtno ukvarjala z analizo in primerjavo romskih narečij, ki jih je bilo veliko.

Odlično študijo o Romih je Vanek Šiftar izdelal leta 1988.¹⁷ Izhajal je iz ugotovitev, ki jih je o položaju Romov zapisal priznani jezikoslovec in romolog Fran Miklošič.¹⁸

Na podlagi zbranih podatkov je Šiftar ocenil, da živi v Prekmurju, na površini 900 km², v 40 naseljih več kot 50% Romov v Sloveniji. Naselili so se v revni pokrajini, med ljudi z različno veroizpovedjo in različno preteklostjo. Postali so predmet raziskave radovednosti jezikoslovcev, zgodovinarjev, antropologov in drugih. Romi so prihajali v srednjeevropski prostor v večjih in manjših potujočih skupinah in so si med drugim pridobili sinonim Cigani. Izraz je bil povezan z vsem, kar je bilo slabo, in z dejstvom, da so jih z njim v Evropi vselej opredelili kot tujce najslabšega kova.

Ob tem je treba dodati ugotovitev in raziskavo Cirila Klajnščka, da so v kraju

¹⁴ Pavla Štrukelj, *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom*, Ljubljana 1964.

¹⁵ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, AŠ 11/4.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor, fond V. Šiftar, Romi včeraj ... podjutrišnjem, AŠ 10/2.

¹⁸ Franz Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Ziegeuner Europas*, (1871 – 1880), Akademija znanosti na Dunaju (12 zvezkov s področja romologije).

Pušča skoraj vsi izjavili, da so Cigani. V drugih naseljenih področjih so želeli ostati Romi, ker je bil zanje izraz Cigan žaljiv. Dilemo je rešil 1. kongres Romov v Londonu leta 1971.

Najhujše je bilo z Romi med drugo svetovno vojno, ko je fašistična ideologija odločno zahtevala njihovo odstranitev.

Po letu 1945 so bile opazne močnejše migracije Romov in zajele so tudi slovenski prostor. Naseljevanja je bilo deležno tudi ožje mariborsko območje. Migracijski tokovi so bili v sedemdesetih letih 20. stoletja izrazito navzoči med samimi naselji, in to v okviru ene občine. Na lendavskem območju in v novomeški občini so bili vidni priselitveni tokovi iz Hrvaške. Večje naselivitvene skupine je bilo možno opaziti v Dolgi vasi in Črenšovcih, ki se navadno niso povezovali z ostalimi Romi. Tisti, ki so živeli med madžarsko narodno skupnostjo, so prevzeli madžarski jezik, ostali so ohranili svoje narečje, ki se je razlikovalo od kraja do kraja. Ponekod je, po ugotovitvah adademika Radeta Uhlika, jezik Romov obsegal okoli 11000 besed, v murskosoboški občini le okoli 6500. Povsod so bile navzoče jezikovne primesi okolja, v katerem so živeli. S tem so se skupine tudi izolirale, zlasti še, če je bilo med njimi sovražno razpoloženje.

Da so Romi lahko preživeli, so se prilagajali, kolikor je bilo mogoče. Tudi v verskem oziru so bili prilagodljivi. Imeli so svojo črno svetnico Saro in »v svojem božjepotnem kraju ohranili izobešanje perila v prepričanju, da bo obleka v dotiku s svetnico ozdravila del bolnega telesa.« Enako radi so čistili Marijo in zlasti za Prekmurje je bilo značilno, da so se v glavnem brez pretirane gorečnosti izrekli za katoliško vero. Pri tem so v katoliško veroizpoved vnesli nekaj svojih prvin. Seveda pa pri tem niso razmišljali o posmrtnem življenju. Zanje je bil pomemben »današnji dan«. Tako so npr. ohranili običaj, da so mrtvecu v krsto položili drobiž. Kljub temu je bilo v katoliški cerkveni hierarhiji v osemdesetih letih 20. stoletja mogoče zaznati zanimanje za versko vzgojo Romov, zlasti v Prekmurju in na Dolenjskem (o tem je spregovorila tudi jugoslovanska škofovska konferenca leta 1982). Ustanovljena je bila posebna pastoralna komisija za Rome pod vodstvom djakovskega škofa.¹⁹ Nastala je celo pobuda o posebnem bogoslužnem prostoru za Rome.²⁰

Zanimivi so bili pregledi matičnih knjig (knjige rojstev, umrlih), kjer segajo zapisi o Romih v leto 1681 in 1690 v Bogojini, v leto 1738 v Metliki, v občini Novo mesto pa leto 1812 (iz družine Brajdič) in v leto 1876 v Radovljici.²¹ Sledimo lahko tudi njihovim priimkom, npr. Cigan, Horvat, Baranja, Šarkezi, Kakaš, Cener, Hudorovič. Ohranjene matične knjige nas navajajo k zanimivemu spoznanju, da so živeli v preteklosti Romi manj izolirano od ostalih prebivalcev in da so prihajali v Prekmurje, Štajersko in Gorenjsko iz nemških in madžarskih območij.²² Posebno

¹⁹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Neenakopravnost Romov pri nas, AŠ 11/2.

²⁰ Jože Smej, Tudi Romi bi potrebovali svoj bogoslužni prostor, Družina 401, 1975.

²¹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, AŠ 10/2.

²² Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

pozornost zasluži raziskava ledinskih imen starih katastrskih map iz 19. stoletja, npr. Ciganček (k.o. Grad), Ciganska vas (k.o. Hodoš), Ciganska graba (k.o. Vadarci in Zentovci itd).²³ Zanimiva so do danes ohranjena imena poljskih pridelkov in sadežev (cigansko jabolko, cigansko proso). Podobno zanimiva je bila raziskava romskih poklicev. V preteklosti (popis iz leta 1893) je bilo vsaj 50% Romov kovačev, kasneje so se ukvarjali s trgovino, konji in drobno obrtjo.

Njihovo zaposlovanje je bilo povsod problematično. V murskosoboški občini so se Romi zaposlovali že pred vojno kot sezonski delavci na veleposestvih v Vojvodini. Drugi so ostali zvesti tradiciji prejšnjih rodov: kovači, glasbeniki, brusarji, piskrovezi in prodajalci bižuterije. Kadar so se zaposlili, so pogosto občutili izolacijo sredine, v kateri so delovali. Doživljali so neenakopravnost, ki je v svoji družinski skupnosti niso poznali. Res pa je, da so imeli redki prirojen odnos do dela. Večina na delovnih mestih ni imela ustrezne izobrazbe.

Za ilustracijo teže problema zaposlovanja Romov služijo podatki, zbrani na osnovi analize, opravljene v letu 1974 na območju Prekmurja. Zavod za zaposlovanje je imel evidentiranih 400 nezaposlenih Romov. Polovica je bila stara do 25 let. Nekaj (76) se jih je zaposlilo v raznih krajih tedanje Jugoslavije, 181 jih je iskalo zaposlitev v tujini. Med zdomce so šli predvsem Romi, ki so imeli že več let delovne dobe.²⁴ Na koncu leta je ostalo le 78 nezaposlenih Romov, kar priča, da si je večina le našla zaposlitev. Ko se je obrnilo na boljše ob zaposlitvenih vprašanjih, je to pomenilo tudi izboljšanje njihovega standarda. Odprla se je možnost pridobivanja kreditov in gradnje lastnih bivališč. Tudi v novomeški občini se je položaj izboljševal. V letih 1975–76 se je uspelo vključiti v delovni proces okoli 100 Romom.

Posebej pomembno se je zdelo Šiftarju ohraniti vse, kar je bilo vezano na vzgojo in izobraževanje romskih otrok. V ta namen je v januarju leta 1989 potekalo v Mariboru posvetovanje, ki ga je organiziral Zavod SRS za šolstvo skupaj s Pedagoško fakulteto v Mariboru. Iz poročila o posvetovanju je razvidno, da so bili med 145 udeleženci navzoči predstavniki vzgojnovarstvenih organizacij (30), osnovnih šol s prilagojenim programom (75), vzgojnih posvetovalnic in svetovalnega centra iz Ljubljane (4), Filozofske fakultete v Ljubljani, Pedagoške fakultete (3), samoupravnih interesnih skupnosti in centrov za socialno delo (18), Zavoda SRS za šolstvo (11).²⁵

Problematika romskih otrok je bila predstavljena v različnih vsebinskih sklopih, ki so transparentno nakazali bistvene značilnosti in problematiko vzgoje in izobraževanja. V obliki predavanj so posamezni razpravljalci obdelali teme, vezane na položaj Romov v svetovni književnosti, razvrščanju romskih otrok, psihološke osnove učenja drugega jezika. Dopolnitev predavanjem in koreferatom je bila razstava, ki so jo pripravili osnovnošolci in predšolski otroci pod vodstvom svojih mentorjev.

²³ Prav tam.

²⁴ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

²⁵ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. Vaneka Šiftarja, AŠ 10/2.

Svoja mnenja in stališča so imeli udeleženci možnost izraziti v delovnih skupinah, kjer so bile eksplicitno izpostavljene teme:

1. Širši pogoji življenja in dela Romov, ki pomembneje vplivajo na splošno vzgojo in izobraževanje romskih otrok,

2. predšolska vzgoja romskih otrok,

3. vzgoja in izobraževanje romskih učencev na šoli.²⁶

V prvi skupini je bila razgrnjena široka paleta odprtih vprašanj o socialnoekonomskem položaju, življenju in delu Romov, kulturnih pogojih in statusu Romov kot etnične (narodnostne) skupine. Podana je bila vrsta predlogov za večjo aktivnost republiških organov in koordinativnih teles, zadolženih za spremljanje in reševanje problemov Romov na področju stanovanjskih in komunalnih problemov ter socialnega in zdravstvenega varstva. Republiški program reševanja romske problematike naj bi bil pogost predmet obravnave na skupščini SRS republiške konference SZDL in drugih organih, pristojnih za romska vprašanja.

Določene kompleksne rešitve so bile predlagane pri opredelitvi statusa jezika. Nekatera razmišljanja so predvidevala celo možnost dvojezičnega šolanja romskih otrok. Kot zelo trdno se je pokazalo stališče o enakopravnem zastopanju Romov v Komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti. Tudi v drugi skupini, ki je obravnavala predšolsko vzgojo otrok, je bila izpostavljena že znana zahteva, da se morajo s problematiko vzgoje bolj ukvarjati ustrezni republiški organi, ne pa da so odprti problemi prepuščeni predvsem spornemu reagiranju občin, v katerih živijo Romi.

V predšolski vzgoji kot enem najobčutljivejših segmentov vzgojno-izobraževalnega procesa, je bila izpostavljena zahteva po interdisciplinarnosti in obvladanju romskega jezika pri vzgojiteljih. Poudarjena je bila celo zahteva po dvojezični pripravi na šolo, kot je bilo to npr. že utečeno na slovensko-madžarskem področju. To posebnost naj bi upoštevali tudi standardi in normativi, ki bi bili usklajeni s specifikom območja, kjer živijo Romi.²⁷

Podobni problemi so bili na dnevnem redu v skupini, ki je obravnavala problematiko šolskih otrok. Tam so bile izpostavljene nove organizacijske oblike v smislu »fleksibilne diferenciacije« in dopolnilnega pouka. Veliko se je razmišljalo o vključitvi Romov v oddelke za odrasle in njihovem permanentnem zaposlovanju v raznih obrtnih združenjih in združni proizvodnji.

Znano je, da do šolskega leta 1963/64 otroci Romov skoraj niso obiskovali šolskega pouka. Stanje se je popravilo v šolskem letu 1968/69, ko je bilo v 21 šolah vpisanih 355 otrok, osip je bil še vedno visok – 98 %. Začeti je bilo treba z otroškimi vrtci. Vendar ni bilo lahko. Iz Poročila o lendavski občini v letu 1976 je razvidno, da npr. v vrtcu v Črenšovcih ni bilo prostora za nobenega Roma. V Dobrovniku je bilo še slabše. Starši so pričeli izpisovati otroke iz vrtca zaradi Romov. Vzgojiteljem

---

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

so očitali ušivost romskih otrok, otrokom so celo prepovedovali igrati se z vrstniki – Romi. Le v lendavski vrtec je »vztrajno pešočila« majhna Rominja iz Dolge vasi.²⁸

Prvi romski učenec je zaključil osnovnošolski pouk v osmem razredu v šolskem letu 1970/71, nekaj Romov je končalo srednje strokovne šole, 2 učiteljici pa celo višjo šolo.²⁹

Pozornosti vredna je analiza o vzgoji in izobraževanju romskih otrok, ki je bila izdelana na OŠ Prežihov Voranc v Mariboru v začetku leta 1989. Šolo je takrat obiskovalo 15–20 učencev romske skupnosti, za katere je bilo ugotovljeno, da niso bili dovolj pripravljeni za vpis v prvi razred. Posledice so bile vidne. Učenci so bili osebnostno obremenjeni, prav tako niso imeli delovnih navad. Prisotni so bili splošni znaki in pojavi kot daljša odsotnost, neprizadetost ob graji, zamujanje.³⁰ To je bil vsekakor tudi rezultat dediščine preteklih stoletij in desetletij, ko so Romi prihajali med drugačne ljudi z drugačno mentaliteto in kulturo.

Leta 1989 je bila organizirana celo romska poletna šola pod pokroviteljstvom Unesca. Najprej je bila v Beogradu, nato še na Dunaju. Obe sta bili uspešni, vendar se z vzgojo in intenzivnim izobraževanjem te populacije kasneje ni nadaljevalo.

Razmeroma obsežen projekt Modeli izobraževanja za Rome, ki naj bi vodil k izboljšanju njihovega položaja in izboljšanju možnosti za zaposlovanje, je nastal v okviru dejavnosti Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo.³¹

Projekt zadeva položaj Romov v Sloveniji, Avstriji, Hrvaški in kasneje v drugih državah. Problemi Romov v procesih evropske integracije so bili predstavljeni v sodelovanju s Svetom Evrope na dveh okroglih mizah in predstavitvi publikacije v letu 1999.

Smiselnost projekta je ovrednotiti posebni položaj Romov v današnjem evropskem prostoru in temu posebnemu položaju prilagoditi izobraževanje, ki bi omogočalo njihovo večje zaposlovanje, njihovo integracijo in ohranitev etnične identitete. Modeli izobraževanja prehajajo iz že obstoječih osnov na višjo stopnjo, ki bi upoštevala določene parametre, kot je stopnja uvajanja romskega jezika v šole, financiranje in mesto romskega jezika v splošnih izobraževalnih sistemih.³²

Da je problem izobraževanja Romov še vedno aktualen, kažejo aktivnosti Ministrstva za šolstvo, znanost in šport, ki na svoji spletni strani v letu 2002 seznanja široko javnost s posebnim programom za Rome, ki obsega:

- pripravo navodila h kurikulumu za vrtce za delo z otroki Romov,
- navodila za prilagajanje programa osem-letne osnovne šole za romske učence,
- navodila za izvajanje programa devet-letne osnovne šole,

²⁸ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Položaj Romov v Sloveniji, AŠ 12/1.

²⁹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi – narodnost ali etnična skupnost?, AŠ 11/4.

³⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, fond dr. V. Šiftar, AŠ 10/2.

³¹ Kot predlagatelj projekta nastopa Inštitut za narodnostna vprašanja, kot soizvajalci pa Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana in Inštitut za narodnosti i migracije, Zagreb.

³² Romi v procesih evropske integracije, <http://www.in.v.sv/mp-vk-htm>.

- delovne zvezke za učence – Rome.

Otroci Romov so vključeni v vrtece na različne načine. Ker je njihovo število zanemarljivo majhno, so vključeni v redne oddelke, sicer pa imajo otroci možnost obiskovati posebne oddelke ali celo vrtece, ki sprejemajo izključno otroke Romov. Problemi, ki jih poznamo iz preteklosti, so še danes navzoči: razmeroma odklonilen odnos staršev do sodelovanja z vzgojitelji, še vedno drugačne higienske in kulturne navade otrok, problem vedenja, obvladanje slovenskega jezika. Kljub temu je vrtec Romano v Pušči v letu 2002 praznoval 40 let svojega obstoja. Baraka iz leta 1962 se je »prelevila« v zidan objekt, ki se ne razlikuje od ostalih vrtcev v Sloveniji. Kar 33 otrok se pripravlja in usposablja za šolo. Prav tako se tudi samo naselje Pušča ne razlikuje od drugih prekmurskih in slovenskih vasi.

Tudi v osnovnih šolah se odnos in pozornost do romskih otrok in njihovega položaja nadaljuje. Izdelani so posebni normativi in standardi. Tako je npr. pet romskih otrok dovolj, da se oblikuje romski oddelek, vključeni pa so tudi v oddelke podaljšanega bivanja. Pomoč imajo tudi na materialnem področju, v obliki regresa za malice, subvencionirani so učbeniki in delovni zvezki.

Vsakemu romskemu osnovnošolcu pripada določena vsota za namene naravoslovne in športne dneve.

S tem se dejansko uresničujejo Navodila za pripravo programa osnovnih šol za romske učence, ki jih je leta 1993 sprejel strokovni svet R Slovenije za vzgojo in izobraževanje, pripravil pa Zavod R Slovenije za šolstvo in šport. Tedaj sprejeti dokument je bil noveliran leta 2000 in ga je vsebinsko pripravil Zavod R Slovenije za šolstvo. Strokovni svet ga je potrdil za splošno izobraževanje. Dokument ima naslov Navodila za izvajanje programa devet-letne osnovne šole.³³

V sklopu tega se smejo organizirati individualizirano, pri čemer pa sodelujejo tudi šolski svetovalni delavci. Na ta način naj bi se pri otrocih razvijali lastni individualni potenciali, omogočil bi se ustrežnejši pristop k učenju. Hkrati pa bi se ohranjala njihova prvobitna kultura v domačem okolju.

Znan je primer izobraževanja šolskih otrok na osnovni šoli Bršljin, kamor prihajajo romski otroci iz naselja Žabjak. Tam so razvili celo inovacijski projekt z naslovom Didaktični melodični pristop pri izvajanju vzporednih ur z učenci Romi. Za zanimiv projekt integracije etničnih skupin, v organizaciji Ljubljanskega pedagoškega inštituta, so se odločili tudi na osnovnih šolah Semič, Škocjan in Leskovec. Pri projektu gre za dokaj uspešno postopno opuščanje ločevanja romskih otrok od ostalih v izobraževalnem procesu. Najtežji del projekta je bil dokazati staršem, da so predvsem oni tisti, ki se morajo otresti predsodkov do romskih otrok.³⁴

Romi so imeli svoj prvi svetovni kongres v Londonu 8. aprila leta 1971. Tam so javno zahtevali priznanje statusa narodnosti. To je zahteva, ki je postala stalnica na mnogih naslednjih kongresih in srečanjih. Takšno priznanje je zanje pomenilo

³³ Spletna stran Ministrstva za šolstvo in šport <http://www.mszs.si//slo/ministrstvo/organi/šolstvo/enotne-možnosti/romi.asp>.

³⁴ Postopno uvajanje romskih otrok, Delo, 4. 9. 2002.

možnost bistvenega izboljšanja materialnega položaja. Na londonskem kongresu so se odločili za enotno ime (beseda Rom pomeni človek, kar je bilo kasneje sprejeto tudi v dokumentih OZN) in sprejeli svojo zastavo ter himno. 8. april so razglasili za svetovni dan Romov. Na kongresu je bila ustanovljena tudi posebna komisija za romski jezik z ugotovitvijo, da naj nobeno izmed romskih narečij ne bi prevladalo nad drugimi.

Romi so bili v prejšnji slovenski ustavi (čl. 212 in 214) obravnavani kot etnična skupnost. Enako je bilo tudi v statutu RK SZDL (čl. 2), ničesar pa ni bilo opredeljeno v statutih občin, čeprav je bila romska problematika dokaj pogosta pri občinskih in upravnih organih.³⁵

V letu 1989 je prišlo do predloga, da se z ustavnim amandmajem uredi »način uresničevanja posebnih pravic Romov«.³⁶ V zvezi s tem vprašanjem je nastala v skupščini R Slovenije delegatska pobuda, naslovljena na izvršni svet R Slovenije, ki so jo podpisali delegati: Mile Šetinc, Franco Juri, Peter Bekeš, Aurelio Juri, Izabela Iligo (nečitljivo), Borut Šuklje, Darja Lavtižar Bebler in Aleksandra Pretnar. Na osnovi 212. člena Ustave R Slovenije (ta je namreč odločal, da ima vsakdo pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo) in ustavnega amandmaja LXVII so predlagali osnutek Zakona o zaščiti jezika in kulture etnične skupine Romov v R Sloveniji. Opozorili so na neurejeni statusni položaj Romov, ki predstavljajo svojevrstno avtohtono etnično skupnost.³⁷

S sprejemom posebnega republiškega zakona bi bil Romom omogočen nemoten razvoj kulturne in etnične identitete. Strokovna analiza, ki naj bi jo izvedle kvalificirane institucije, bi bila osnova za zakonsko podlago, ki bi upoštevala posebnosti na najbolj občutljivih področjih delovanja romske skupnosti: šolstvo, kultura, jezik, gospodarske in družbene integracije itd.³⁸

Podobne so bile tudi usmeritve skupine strokovnih delavcev s področja socialnega varstva iz občin Novo mesto, Krško, Lendava in Murska Sobota, ki so na komisijo skupščine R Slovenije za ustavna vprašanja novembra 1990 naslovile predlog za ureditev statusa Romov.³⁹ Predlagali so, da se s posebnim 63.a členom, kjer so določene pravice narodnostnih skupnosti, v posebnem odstavku doda besedilo: »Status in pravice romske narodnostne skupnosti se uredi z ustavnim zakonom«.⁴⁰

V utemeljitvi predloga je bilo poudarjeno, da so po doslej veljavni zakonodaji Romi opredeljeni kot etnična skupina in kot taki lahko uveljavljajo le individualne

³⁵ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

³⁶ Ur. l. SRS, l. 1989, str. 32.

³⁷ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Delegatska pobuda, AŠ 11/4.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Predlog za ureditev statusa Romov, AŠ 11/4.

⁴⁰ Prav tam.

pravice, ne pa tudi kolektivnih, ki so dominantne za pravice narodnosti (npr. uporaba jezika pri vzgoji in izobraževanju, sistemske stanovanjske rešitve, razvijanje romske kulture in romske kulturne identitete, zastopanje Romov pri odločanju na ravni krajevnih skupnosti, občine in države). Ocenjeno je bilo dosedanje obravnavanje romskega vprašanja skozi prizmo socialnega varstva kot marginalne socialne skupine, za katero bo najmanj boleč proces asimilacije.

Žal do omenjene priprave zakonskega besedila tedaj ni prišlo. Morda je k takšni mlačnosti pripomoglo tudi dejstvo, da Romi nimajo svoje matične države, ki bi na državni ravni lažje zahtevala priznanje narodnosti. Vendar so priprave ustreznega zakona utonile v pričakovanih in vse bolj navzočih spremembah v bivši Jugoslaviji.

Opazen je bil referat V. Šiftarja z naslovom Neenakopravnost Romov pri nas. Predstavljen je bil na znanstvenem sestanku z naslovom Odprta vprašanja narodnosti v Jugoslaviji, ki je bil 4.–5. junija 1990 v prostorih Univerzitetne knjižnice v Mariboru. Sestanek je potekal v organizaciji Evropskega centra za proučevanje medetničnih odnosov in regionalizma ter Jugoslovanskega foruma za človekove pravice in pravno varnost državljanov.⁴¹

Opozoril je na dotedanje aktivnosti in razprave o odprtih vprašanjih Romov, ki jih na različnih občinskih in celo republiških ravneh ni bilo malo, vendar še vedno ni nastala znanstvena sinteza »romskega vprašanja« in njeno dejansko uresničevanje v praksi: vprašanje izobraževanja, jezika, vključevanje v delovni proces, reševanje stanovanjske problematike, kulture. Ravno na slednjem področju so v šestdesetih letih 20. stoletja začele nastajati organizacije oziroma društva Romov, ki so se povezovala v regionalne zveze. V Skopju je npr. delovalo romsko gledališče (Pralipe). Romi so se začeli predstavljati v radijskih oddajah (Beograd, Priština, Sarajevo, Ljubljana). V vaseh murskosoboške občine je delovala in gostovala igralska skupina Romov iz Zenkovcev, mladinski aktiv Borejci – Vanča vas pa si je celo prizadeval organizirati tradicionalni bal ciganske mladine Prekmurja.⁴² V okviru romskih društev deluje 11 folklornih skupin in 14 romskih društev. Ministrstvo za kulturo je finančno podprlo programe romskih društev, ki so pomembni za ohranjanje romske kulturne identitete. Pri Cankarjevi založbi je leta 1959 izšla ciganska poezija, Pomurska založba pa je pripravila prevod romana Zakajene podobe.

Po do sedaj znanih podatkih je edina romska radijska oddaja v Sloveniji »Romskih 60«, ki jo predvaja »Murski val«. V programski zasnovi je zamišljeno, da v njej lahko Romi informirajo Rome. Program za Rome pa predvaja tudi novomeški studio D. V letu 2002 pa so se v okviru studia TV-AS kabelske TV iz Murske Sobotе pričele mesečne TV oddaje o življenju in aktualnih dogodkih romske skupnosti. Predvajajo jih tudi druge kabelske TV, kjer živi romska etnična skupnost.

⁴¹ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, AŠ 11/2.

⁴² Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi v Sloveniji, AŠ 12/1.

Že osmič zapovrstjo se je romska kultura v letu 2002 predstavila na t. i. mednarodnih romskih taborih, ki jih v Sloveniji organizira Romska zveza Slovenije. Aktivno je tudi murskosoboško društvo Romani Union in kulturno umetniško društvo Džulem Dželem. Na srečanjih vselej sodelujejo tudi predstavniki društva Ogenj in Romi z Dolenjske. Udeleženci se na taborih seznanjajo z romsko kulturo, tečejo razgovori o položaju in vlogi Romov v okoljih, kjer živijo. Tudi Romi v prekmurskem zaselku Serdica se ponašajo z društvom, ki so ga poimenovali Zeleno vejš (zeleni gozd), ki skrbi za ohranjanje romskih tradicij in kulture.

Na mednarodnih srečanjih se navadno pridružijo Romi iz Avstrije, Madžarske, Makedonije. V Sloveniji izdaja Zveza Romov Slovenije tudi časopis Romano them (Romski svet). V Zenkovicah je aktivno romsko društvo Rjavo dombu.⁴³

Vanek Šiftar je v letu 1990 aktivno sodeloval na okrogli mizi v prostorih Skupščine RS v Ljubljani z naslovom »Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji«.⁴⁴

V prispevku je opozoril na bistvene probleme, ki so bili v zvezi z Romi navzoči že desetletja. Velika večina jih je živela v najbolj zanemarjenih in neidentificiranih predelih. Še vedno je bila prisotna dilema o razselitvi njihovih zaselkov ali asimilaciji med druge prebivalce. Na raven stanovanjskega standarda je bila vezana njihova bolj ali manj stabilna socialna varnost in zaposlitev. V zveznih ustavnih določilih prejšnje Jugoslavije so bile navedene le narodnosti, v republiških ustavah pa so bile dodane etnične skupnosti.

V sestavku je Vanek Šiftar izpostavil institucijo Sveta Evrope, ki je že leta 1969 sprejela »Evropsko listino o Romih« kot priporočilo št. 563 državam članicam z namenom izboljšati položaj Romov.

Novo priporočilo pod naslovom »Romi v Evropi« je bilo sprejeto v letu 1993 in poudarja, da tudi Romi prispevajo k kulturni raznovrstnosti Evrope. Kasneje se mu je pridružilo več drugih mednarodnih listin, ki opozarjajo na Rome, kot posebej ogroženo etnično skupnost. Pri tem je odigrala odločilno vlogo tudi stalna konferenca lokalnih in regionalnih skupnosti Sveta Evrope, ki je pozvala lokalne in regionalne skupnosti in institucije, naj razmišljajo o vključitvi Romov v lokalno skupnost. Temu je sledila tudi slovenska zakonodaja, ki je v zakonu o lokalni samoupravi,⁴⁵ v 39. členu zavezala občine, da morajo imeti »na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika.«

Na osnovi zakonskega določila je prišlo na seznam »romskih občin« 20 kandidat⁴⁶, ki so 12. avgusta 2002 oziroma 2. septembra 2002 morale uskladiti

⁴³ Večer, 5. avgusta 2002, str. 12.

⁴⁴ Pokrajinski arhiv Maribor. Fond dr. V. Šiftarja, Romi in narodnost ali etnična skupnost, AŠ 11/4.

⁴⁵ Uradni list Republike Slovenije 1993/št. 72/ 39. čl.

⁴⁶ Uradni list RS št. 51/11. 6. 2002, Ukaz o razglasitvi zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi, kjer se je dodal novi »101. a člen: občine Beltinci, Cankova,

občinski statut z ustavo in zakonom. Ta uskladitev omogoča Romom, ki živijo na območju nekaterih občin, da lahko volijo svojega predstavnika v občinske svete. Razmere v občinskih svetih so pokazale, da so mnogi svetniki ignorirali romske predstavnike bodisi z obstrukcijo, bodisi z nestrpnimi obrazložitvami in nerazumevanjem ljudi, ki živijo v njihovi neposredni bližini.⁴⁷ V primeru nespoštovanja rokov lahko Ministrstvo za notranje zadeve predlaga vladi RS, da pred Ustavnim sodiščem zahteva začetek postopka za oceno skladnosti občinskega statuta z ustavo in zakonom.

Vprašanje romskih svetnikov je postalo v prenekaterih »romskih občinah« nenadoma predmet prerakanj in nesoglasja ter žolčnih razprav in dokazovanj o njihovi nepotrebnosti. Le redke občine so se naslonile na dobre izkušnje Mestne občine Murska Sobota, kjer pri odločanju že drugi mandat sodeluje romski svetnik. Morda je za to krivo dejstvo, da v parlamentu še vedno ni bil sprejet globalni zakon o Romih. Najtežje živijo Romi na Krškem polju. Prav tam pa so v občinah Krško, Semič in Šentjernej najbolj prepričani, da romskega svetnika ne potrebujejo.

Eden zadnjih prispevkov Vaneka Šiftarja nosi naslov Cigan – Rom?! in je objavljen v Zborniku razprav na znanstvenem srečanju v Murski Soboti leta 1997.⁴⁸ V njem je razglabljal o imenu Rom in Cigan in na osnovi raziskave navajal zanimive podatke o današnji uporabi obeh imen. Opozoril je na nujnost znanstvenega pristopa k proučevanju romskih narečij in romskega jezika sploh. Dotaknil se je vprašanja kriminalitete Romov in odnosa medijev do poročanja o kaznivih dejanjih in prekrških Romov.

Ob svetovnem dnevu Romov aprila 2002 je Vlada R Slovenije v sporočilu za javnost ocenila trenutni položaj Romov v Sloveniji.

V Sloveniji živi 7.000–8.000 pripadnikov romske etnične skupnosti, od katerih se je ob zadnjem popisu prebivalstvo za Rome opredelilo 2.293 oseb. Največ jih živi v Prekmurju, na Dolenjskem in v Beli Krajini.

Dolgoletno željo Romov o sprejetju globalnega zakona je dokončno ocenil odbor Državnega zbora leta 1995 in ugotovil, da je zakonodaja trenutno nepotrebna, saj je zaščita pravic romske skupnosti urejena v sedmih različnih zakonih (zakon o lokalni samoupravi, zakon o volitvah v lokalne skupnosti, zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, zakon o vrtcih, zakon o osnovni šoli, zakon o medijih in zakon o knjižničarstvu).

Pri Vladi deluje posebna komisija za zaščito romske etnične skupnosti, ki je sestavljena iz predstavnikov državnih organov, občin z večjim številom Romov in predstavnika Zveze Romov Slovenije.

Črenšovci, Črnomelj, Dobrovnik, Grosuplje, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Puconci, Rogašovci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje, Turnišče so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu do rednih lokalnih volitev v letu 2002«.

⁴⁷ Večer, 17. avgusta 2002, str. 5.

⁴⁸ Pot za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi, Izziv za manjšinska prava, Ljubljana 1999, str. 141.

Dokaj dobro je urejeno tudi financiranje dejavnosti romske skupnosti. Po razpoložljivih podatkih se v proračunu zagotavljajo sredstva za socialne podpore in druge oblike pomoči ter za šolanje romskih otrok. V letu 2002 je bilo za kulturno dejavnost romske skupnosti namenjeno 10 milijonov tolarjev. Za dejavnost Zveze Romov Slovenije in romskih društev vlada namenja 9 milijonov tolarjev, za romske radijske TV oddaje pa 7 milijonov tolarjev.

V letu 2002 je na osnovi razpisa ministrstvo za gospodarstvo prvič sofinanciralo občinske romske programe (prijavilo se je 10 občin) za infrastrukturo v romskih naseljih (elektrika, voda, kanalizacija) v višini 20 milijonov tolarjev. V letu 2003 bo znesek še povečan.

Skupna aktivnost državnih organov in organov lokalnih skupnosti, predvsem pa Romov samih, bo zagotovo omogočila romski etnični skupnosti, da bodo okolja v katerih žive, sprejela Rome z vsemi njihovimi posebnostmi in drugačnostjo. Določeno mero zrelosti bodo pokazale še letošnje lokalne volitve. Prav bi bilo, če bi bili romski svetniki izvoljeni tam, kjer si Romi in lokalne skupnosti to želijo in za to obstajajo zakonske podlage.

SUMMARY

VANEK ŠIFTAR ON ROMANIES, SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN THE MATERIALS OF THE POKRAJINSKI ARHIV (PROVINCIAL ARCHIVES) IN MARIBOR

Slavica TOVŠAK

Creativity, interest and efforts of Vanek Šiftar for questions of the time he lived and worked in are so broad and variegated that it is difficult to place them to a common denominator.

His activity has left deep consequences as well in the field of law as in the field of pedagogical mode of functioning of literature, culture, emigration, seasonal work. The forefront of his interest was Prekmurje with its entire geographic colouring and historically conditioned diversity.

One of the segments Tovšak thoroughly studied in his broad opus of researches is the question of Romanies, the desired or undesired inhabitants of the Prekmurje plain to which they particularly in the past gave as an unique settlement group an indelible seal.

The Provincial Archives in Maribor keeps an extensive archive of Vanek Šiftar in which complexes of preserved documents reveal his attitude towards numerous questions and dilemmas of the period in which he worked, and the past of the region he was loyal to. The contribution is thus focused on reviewing the preserved documents of Vanek Šiftar with a stress on his activities and considerations and competent findings on the situation and status of Romanies.

Numerous suggestions of Vanek Šiftar are present in the preserved documents that refer

to the permanently open dilemmas and attitudes towards the core of the Romany problematic: education, employment, migrations – social-custodial work, activity of Romanies in culture, their status in the society, language particularities, relation towards crafts. By all means the interest of Vanek Šiftar in that special ethnic group, a group that was seeking its place in the European, former Yugoslav, and in Slovene space, was an exception.

The materials on Romanies are in the Provincial Archives in Maribor selected and deposited in 14 technical units; they are written in Slovene, German, French, Italian, Hungarian, and Serbo-Croatian languages. The preserved researches of Vanek Šiftar are mainly linked to Prekmurje, Lower Carniola, the republics of the former Yugoslavia, and to Hungary.

*Sezonstvo in izseljenstvo
v panonskem prostoru*

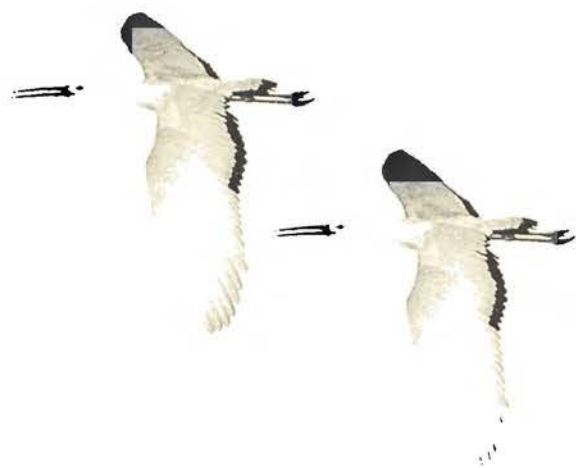
UREDILA

Marina Lukšič Hacin

MIGRACIJE 4

2. ZVEZEK / *VOLUME 2*

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO
V LITERARNIH DELIH

*SEASONAL WORK AND EMIGRATION
IN LITERARY WORKS*

SEZONEC IN ZDOMEC V PROZI MIŠKA KRANJCA

FRANC ZADRAVEC

»Središče mojega dela je bil vedno človek. Ne neki človek nasploh s svojo zgodbo, pač pa časovno natanko določeni človek na svoji poti naprej, ali natančneje: ne Prekmurec, pač pa sezonski Prekmurec na stopnji svojega razvoja.« (M. Kranjec o sebi in svojem književnem delu, 1958).

Kranjec se je rodil v družini, ki ni imela lastne zemlje; oče Mihael je hodil na sezonsko delo na madžarska veleposestva, mati Marija pa je za naturalije odsluževala »težake«. Kranjčevi so bili neznan del Velike Polane. Rudi Čačinovič (Spomini iz let iskanj in zorenja. Vestnik, 16. 09. 1978) je zapisal, da je »vas nosila še vsa obeležja mnogih prekmurskih vasi, ki so med širokimi fevdalnimi posestvi dobile svoj bedni življenjski prostor daleč od glavnih cest. Na ta zamočvirjena tla so fevdalni gospodje spravili svojo rajo, da se je razmnoževala v bedi ter jim voljno in pohlevno služila kot delovna sila ... Hodila je desetletja v zahodno Madžarsko in v Slavonijo, da bi se sploh lahko preživljala.« Kranjec je postal naravni glasnik te »raje«, podobar njenih nravi, hrepenenj, sreč in nesreč. Skratka, Miško se je že v domači hiši in vasi spletel z »brezkrajno sezonsko romarsko množico«.

Povrh je spremljal poročila o posledicah tedanje gospodarske krize in se vpraševal, »kam s to ogromno množico ljudi in kako preprečiti katastrofo« (Vprašanje, Ogenj 1930). »Delavska pravica« je poročala, da »ni skoraj dneva, da se ne bi preko Jesenic pripeljali deportirani delavci iz Francije in Nemčije«, poročala je o bedi slovenskih viničarjev in njihovem begu z zemlje v mesta. Viničar iz Slovenskih goric je npr. zapisal »... proč od tukaj, iz krajev suženjstva...«, (Kdo je kriv, 1930) to je s kmetov oziroma iz vasi.

Sezonski delavec in zdomec se je Kranjcu kot tragična »ptica selivka« vselil že v prve črtice in novele. V baladni črtici Čuk je djao (1930), tiskani v narečju, je sezončeva bolečina speta z ljubezensko zgodbo. Tako tudi v noveli Za en večer (1930), kjer se delavec od daleč vrača in muči z mislijo, kako srečen bo potrkal dekletu na okno, čakata pa ga popolno razočaranje in vračanje v neznanu.

Pred težko socialno nalogo, ki je terjala literarno rešitev, je Kranjec stal nekaj časa nemočen, nato pa se je ogrel za »zeleno internacionalo« ali ruralistično kulturno ideologijo, ki so jo razvijali na Češkem, Poljskem, Hrvaškem pa tudi v slovenski reviji Gruda in drugod. Odločil se je pozivati »ptice selivke« nazaj k zemlji, k »osi življenja«: »Nazaj k zemlji! To bi rad zaklical našim ljudem.« (Da misel ne zaspi, 1932). Beseda »naš« mu ni pomenila samo Prekmurca, četudi je za lokalni tisk največ pisal o

prekmurskih, »o naših izseljencih, ki zapuščajo zemljo in hodijo v svet za kruhom«. Začel je ugovarjati tistim, ki so po nepotrebnem zapuščali zemljo, in jo začel proglašati za harmonizacijsko moč in rešilno podlago za begajočega človeka. Lep primer idealističnega ugovora je romantični motiv o sinu v črtici Potnik pod večer (1932). Ta se vrne iz tujine, kamor sta ga usmerila starša za denarjem, prihaja otožen in očitajoče mimo domačih in še iste noči umre v sosednji vasi. Pripovedovalec poziva, da je zemljo ljubiti in ostati na njej: »Ne bom očital ... mnogo jih mora iti za kruhom. Ali mnogo jih je, ki bi lahko doma živeli, pa jih zvabi tujina. Vem celo, da je bogat oče ukazal: toliko moraš zaslužiti.« Izseljevanje je poskušal ustaviti tudi z moralnim motivom Amerikanke Agate, ki vara svojega moža, delavca v Ameriki (Kako je Agata romala in kako se ji je hudič prikazal, 1932).

Idealistična ideja o zemlji je polnila njegove tekste do konca 1933, tudi povest Življenje (1932), Pesem ceste (1933) in Tri novele (napisal jih je do konca 1933).

V povesti je kmečka družina na razpotju: sin Joško je in ostaja sezonec, Ferko odide »v svet«, Barica odide v svet za srečo, Julia se vrne domov, ker na tujem ne najde sreče. Samo ta, ki ostane zvest domu, tj. zemlji, je v sebi celoten. Romantični filozof in muzikant Laci deli človeštvo v dve polovici: ena je trdno povezana z mističnim telesom-zemljo in je moralno zdrava, druga ali civilizirana polovica, ki se je odtrgala od zemlje, je bolna, pokvarjena, ustvarja vojne. Ta delitev je blizu delitvi v romanu Johana Bojerja Izseljenci, ki ga je tedaj prevedel Božo Vodušek. V svoji uvodni besedi je pozdravil avtorjev nazor, da kaže človeka odvrniti od moderne civilizacije in napotiti nazaj k zemlji, saj je ta nezamenljivi vir zdravja, bogastva in blagoslova. Bojerjevo literarno sporočilo je štel za pomembno »etično odkritje, ki bogati duhovnost«. Še bolj kot Bojer je odmeval prevedeni roman Blagoslov zemlje Knuta Hamsuna.

Novela Kati Kustecova (1932) pa je vsej idealizaciji navkljub napovedala, da Kranjec ne bo vztrajal med romantičnimi polepševalci vaškega življenja. Zgodba govori, da je vaško življenje lahko tudi popolnoma neetično. Kati se s sezonskega dela vrne z možem Tibautom, ki pa ji pobegne še iste noči, saj ga je nalagala, da je iz trdnega doma. Kati se čez leto odpravi v Francijo, od tam pošlje še enega nezakonskega otroka, nakar se sled za njo izgubi. Tibaut se po več letih vrne iz zdomstva, prevzame skrb za otroka, za katera je stari Kustec moral prav beračiti. Romantična ideja o zemlji in o zdravem kmečkem domu se je sesula. Kranjec je postajal radikalni realist in se kmalu zameril tistim, ki so med drugim pisali tudi o sreči, o petju in smehu prekmurskih sezoncev, ki so evangelijski motiv o hlapcu in gospodarju razlagali tako, da so hlapčevstvo sezoncev v Franciji in Nemčiji opravičevali s Kristusom kot največjim hlapcem vsem ljudem.

V kritičnih refleksijah Jesenske sanje, Molk in Divje race (1936) je med drugim zapisal: »Stotisoč ljudi nekam stremlje, hoče kruha, hoče obleke. Srednjeveške sence padajo na teh stotisoč ljudi. Naši gospodarji živijo v Franciji, na Madžarskem, na Dunaju, v Beogradu, v Ljubljani, v Dolnji Lendavi, v Soboti in Črensovcih in vseh farah. Naše ženske pišejo iz Francije, da so blizu cerkve, da lahko gredo k maši, da lahko opravijo spoved in se uče francoskih molitvic na pamet. Tisto, kako se jim godi,

zamolčee. Medtem zmerjajo naši učitelji naše ljudi s telesnimi in duševnimi hlapci. Govorimo o suženjstvu v Abesiniji, ali suženjstvo je tu pri nas prav tako razvito, kakor drugod, le v lepši izdaji, a morda še krutejši.« Kranjec se je skliceval tudi na rubriko v Novinah »Pisma naših iz tujine«.

Od več desetih obrazov sezoncev in zdomceev sta izrazito nasprotna Senček in Berden, prvi v romanu *Do zadnjih meja* (1940), drugi v novelsko-dramskem sklopu *Južni vetrovi* (1937), *Ženitev Matije Berdena* (1940), *Pot do zločina* (1948) in *Matija Berden na izseljenskem pikniku* (1972).

Senček je revni vaški obrtnik. Da bi družini pomagal do znosnega življenja, odide v Ameriko, tam postane »bogat«, z denarjem pa družino duhovno zmede. Žena prevzame oblast, otroke s trdno voljo »domostrojke« duhovno zmaliči, Senčka pa prezira, ker bi rad kot poslanec pomagal vsem revežem pokrajine. Vzporedni »Amerikanec« Žerdin ve za Senčkovo in svojo moralno napako, da sta namreč v Ameriki ropala, pa ta socialni zločin prikriva, saj je ropal le za sebe, medtem ko je Senček ropal z dobrim namenom: da bi namreč uresničil svojo socialno humano misel.

Senčka in njegovo dejavnost predstavi avtor takole:

»Daleč nekoč in nekje stoji revna kolesarska delavnica, žena z družino, ki vnaprej zaje njegov zaslužek. Potem nenadno Amerika, kjer Senček preživi deset let, ne da bi kaj prida pošiljal svoji družini, ki ga je doma klela. Nato pa pridejo bogata leta, ko je Senček nenadoma poslal domov mnogo denarja in ga razdelil med svojo številno družino. Slehernega je lepo obdaril. Dal jim je postaviti hišo in ko se je najstarejši sin Martin oženil, so odprli trgovino. Vsakemu posebej je določil lepo doto, da bi se otroci lahko ženili, ženi pa je preskrbel dosmrtno brezskrbno življenje. S tem, si je dejal, se je odkupil. Ljubili ga niso nikdar, vendar je on opravil svojo dolžnost do njih. Ker so dorastli, ne potrebujejo očeta. Kljub temu dogajanju pa ga je nekaj premotilo, da se je vrnil iz Amerike. Po prvem srečanju z ženo in po prvih sporih z njo se je umaknil, si kupil lepo posestvo in si dejal: Tu bomo v miru čakali smrti.« Minila pa so komaj tri kratka leta in ni bilo ne smrti in ni bilo niti njegovega posestva, Senček je ostal sam na cesti.

Senček sam pa takole utemelji in razmeji moralno upravičenost svojega in neupravičenost Žerdinovega ropanja:

»Tebe ni poganjalo življenje v Ameriko, ne lakota, ne nič takega, kar ljudi žene iz dneva v dan spod rodnega krova. Ti si šel, ker so šli tudi drugi in ker si slišal, da v Ameriki lahko zaslužiš mnogo denarja. Če sva potem v Ameriki napravila, kakor ti trdiš, zločin, sva ga iz različnih nagibov; saj se ti morda ne bi nikdar domislil česa takega, da te nisem pregovoril. Meni se je zasvitalo, ker sem sprevidel, da nikdar ne bom mogel izpolniti tistih sanj, ki smo jih sanjali nekoč v moji delavnici, ko sem otrokom obljubljal milijonske vsote. Kako bi mogel zaslužiti z delom tako mnogo denarja? Samo meni se je lahko porodilo v glavi nekaj tako velikega. Tebe je grizlo vse od tedaj, kar sva tisto napravila, jaz pa sem se razjokal, ko sem poslal svoji družini toliko denarja. Bil sem prepričan, da sem poslal svojcem veliko srečo. Čeprav se je

vse nekoliko izmaličilo, sem še danes zadovoljen, da sem tako storil. In ako bi mogel osrečiti vse ljudi, bi se še enkrat lotil take, morda še hujše stvari. Ne gubaj čela! Kaj pa ti veš, kaj in kakšna je revščina? Kdaj si jo ti doživel? Kdor ni bil nikdar lačen, ne ve, kaj je lakota. Lahko je biti lačen en dan ali teden dni, če veš, da boš potem spet sedel k polni mizi. Vse kaj drugega pa je, če se rodiš v revščini, če stradaš vso mladost, tisti prelepi čas, ko bi moral živeti brezskrbno. Stradaš vse življenje in nikdar ne moreš upati, da se bo kaj spremenilo. Da, jaz sem revščino doživljal na lastni koži, poznam jo tako dobro kakor svoj klobuk ali svojo staro pipo. Vse življenje se ukvarjam z njo! Revščina! Moj dragi, po svetu je toliko te strašne, grde revščine, da obide človeka strah, če ji pogleda od blizu v obraz. Zaradi nje se ljudje ubijajo in ubijajo druge. Zaradi nje mečejo matere svoje komaj rojene otroke v jarke. Zaradi nje ljudje kradejo, ropajo, goljufajo, lažejo, zavajajo, se ponujajo in prodajajo za najbolj nizko ceno, prodajajo svoje duše in telesa, skratka vse, kar imajo. Zaradi nje ljudje prezgodaj umirajo, ker nimajo kruha ne strehe, ničesar. Ako ne bi bilo revščine, bi odpadlo marsikaj grenkega in grdega.«

Znani slovenski patriot Ivan Hribar je cenil Kranjčevo prozo, v njej je poleg etične in estetske vrednosti našel tudi pomembno patriotično dejanje. Roman *Do zadnjih meja* pa ga je prizadel in presenetil. Kranjcu je ugovarjal v dveh pismih. V prvem šteje ta roman »za najnevarnejši pripovedni spis, ki je kedaj izšel v slovenskem jeziku«, nevarnejši toliko bolj, ker si je avtor med ljudmi pridobil »veliko ime«. Teza, da si človek bogastva in gosposkega življenja ne more drugače pridobiti kot na zločinski način, lahko namreč učinkuje zelo nevarno. »Senček je ropal, Veronika, njegova hči, ki si lahkotnega življenja išče najprej kot častilka *Venere vulgivagae*, potem kot zvodnica, pa se kot zastrupljevalka z obilnim bogastvom odpelje z orientekspresom uživati v veliki svet in njegovo gosposko družbo blagosti in sladkosti življenja!« Pa tudi sicer vsebuje roman veliko »nelogičnega, neverjetnega in nemogočega« (12. julija 1940).

Kranjec mu je 15. julija ugovarjal, da so zavračali tudi Cankarjeve junake in da cenjeni Hribar ni dobro razumel, o čem govori, kaj hoče povedati Senčkova zgodba. Pisal je tudi Ferdu Kozaku, da je Hribar »zgrešil smisel romana«, ko misli, da roman širi škodljivo idejo o pridobivanju bogastva. Rahlo ironično je v pismu pobjagroval starejše generacije, »ki so lahko mirno živele s takim psihološkim poznanjem človeka in zlasti kmeta« (25. julija 1940). Hribar pa je svoj ugovor stopnjeval in razložil, zakaj se mu zdi Senček »klavrna postava« in kako ga ni niti od daleč moč »primerjati z osebami, s katerimi nas je v svojih spisih seznanjal Ivan Cankar«. Ker kaj je s Senčkom v resnici? Z njim se je roman odločno oddaljil »od konkretnosti v abstraktnosti«, Senček je »dušeslovno nemogoč in je tudi bolj podoben prismojencu ko socialno mislečemu človeku« (23. jul. 1940).

Skratka: Senček je odšel v Ameriko in se vrnil iz nje kot socialni idealist.

Drugi obraz prekmurskega sezonca/zdomca Matija Berden se na izseljenkem pikniku postavlja kot bankir, delničar in kot cinik, ki ga domovina več ne zanima. Zatajil je tudi svojo nezakonsko hčerko, ki jo je pustil v Prekmurju. Z njim pripotuje

njegova ameriška hči Ann, umetnostna zgodovinarica. Med polsestrama se razvije prijateljsko »srečanje«, zблиževanje in občutenje sorodstva. Piknikovska novela je edini Kranjčev tekst, v katerem sooča prekmurskega izseljenca z njegovo domovino po letu 1945, sooča hladni/racionalni berdenovsko-amerikanski individualizem s socialistično zasnovano družbo, ki jo njegova prekmurska hči živi in priznava kot nesporno vrednoto. Potemtakem novela, ki berdenovstvo opiše kot individualno moralno zmaličenost in kot narodno odpadništvo.

Skleniti velja, da je Kranjčev literarni realizem krstil sezonski delavec in zdomec, krstil ga je socialno destabilizirani človek. Dramatična napetost med »zemljo« kot »osjo življenja« in med človekom, ki mu je ta os ali odvzeta ali se sam nehote odtrga od nje, je v slovenski literaturi aktivna že od naturalistov, do Ivana Cankarja in Otona Župančiča, po drugi svetovni vojni pa jo je srečati tudi v romanih Antona Ingoliča, Karoline Kolmanič, Toneta Peršaka in še v katerem. Toda slovenski vaški destabiliziranec ni pri nobenem tako trajen epski junak, nobenemu pisatelju ni tako nagosto poselil pripovedi, kot jo je poselil Mišku Kranjcu.

SUMMARY

SEASONAL WORKER/EMIGRANT IN THE PROSE OF KRANJEC

Franc ZADRAVEC

*Kranjec's literary realism was christened by the Prekmurje »seasonry«, by the socially destabilised rural person. The dramatic tension between the soil as the »axis of life« and the human that this axis has been taken away from, or one detaches from it by oneself, is in Slovene literature active since the naturalists and Cankar and Župančič. But the Slovene rural destabilised human is with nobody as expressive a »migratory bird« and a very noticeable constant of the narration as with Miško Kranjec. He placed thickly destabilised epic persons along the entire line of his prose – from the novel *Za en večer* (1930) to the novel *Matija Berden na izseljenskem pikniku* (1972). Seasonal worker, human »turtledove« and vagabond who is not entered in the civil register, Manka who lives »the song of the road«, Barica who sends illegitimate children from the world – those and similar poor and homeless entered prose on the rear of economic crisis at the beginning of the thirties when »the song of the road« grasped the rural, labour and as well intellectual youth. Kranjec attempted to »solve« the social problem with an idealistic motto »Back to soil!« but not in the spirit of Hamsun's motto »blessing of soil«, as his people recognise mainly the production relation towards soil. But when an epic hero becomes owner of land, the new relation confuses him and alienates him from fellow-men as says the novel *Režonja na svojem*. Kranjec does not idealise the destabilised kinsman neither in the sphere of »homeland« nor or even less abroad, he does not burden him with the celebrated Prekmurje kindness and moral strength/uprightness. That misdeeds are not strange to Kranjec but only a way to social worthiness proves the cyclic novel *Oče in sin* with its social anti-hero *Matija Berden*. Kranjec's seasonal worker brought into Slovene literature*

his love moral; it is particularly characterised by the relativised maternal ethos. Agathas, Marates, Kates, those lepe Vide (beautiful Vida) of Prekmurje are not shielding from cutting civil, religious and other agreements on family, and they strongly diminish the here and there in literature idealised image of rural morality.

DEČEK IN KRUH

ANTON VRATUŠA

UVOD

Ne gre za kruh naš vsakdanji, katerega speče gospodinja v krušni peči, ali pa ga kupimo v pekarni. Gre za Kruh – povest slovenske krajine. Spisal jo je Matija Malešič, založila pa Družba sv. Mohorja v Prevaljah, leta 1927. Govori o sezonskih delavcih z Goričkega, hribovitega dela Prekmurja, ene manj razvitih pokrajin Slovenije. Pisatelj jo je postavil v čase, ko je Prekmurje (Slovenska krajina) bilo še del Madžarske v bivši Avstroogrski. Takrat so prekmurski Goričanci množično hodili v skupinah na sezonsko delo v Slavonijo in Baranjo ali pa globlje na Ogrsko. Najemali so jih palirji¹ za poljedelska sezonska opravila na grofovskih posestvih. Plačali so jih praviloma v naravi z določenim delom pridelanega žita.

Ko je Matija Malešič² v letih 1921-1925 služboval v Murski Soboti, je imel dovolj priložnosti seznaniti se s problematiko sezonstva in tudi širše z družbenimi razmerami v tej pokrajini. O tem govorijo njegove krajše črtice o malih ljudeh v Prekmurju, ki jih je takrat objavil v povesti Kruh. Ta ljudska pripoved je v tistem času široko odmevala tako v Prekmurju kakor tudi med sezonci in izseljenci iz Prekmurja.³

Zgodba se začne na Goričkem, ko palir Ritoper v zgodnji pomladi najema sezonske delavce za poljska opravila na marofu ogrskega veleposestnika in se zaključi pri Ritoperju pozne jeseni, ko je prišel čas obračuna.

Za povest Kruh sta značilna dva izrazito nasprotna pola: na eni strani sta pogoltni in samopašni palir Ritoper in njegov pomočnik, bivši orožnik Časar, na drugi pa so sezonski delavci, od bajtarja Štefana Verena, dobrega delavca in poštenjaka, do vinskega brata Mikloša Horvata in njihovi svojci. Zdi se, da je pisatelj namenoma pustil zgodbo odprto brez pravega konca, saj v tedanjih prevratnih časih in družbenih razmerah ni videl rešitve za sezonstvo prebivalcev v pokrajini med Muro in Rabo.

¹ Palir – človek, ki nabira ljudi ter jih vodi na veleposestva, kjer od pomladi do jeseni vrše kmečka dninarska dela. Plačilo dobe jeseni v pridelkih (Matija Malešič, Kruh, str. 7).

² Matija Malešič, pripovednik, rojen 30. oktobra 1891 v Črnomlju, OŠ v Črnomlju, Gimnazija v Novem mestu, do leta 1918 vojak, študij prava končal v Zagrebu 1920. V Murski Soboti služboval od 1921 do 1925 nato v raznih drugih krajih v Sloveniji in Hrvaški. Nazadnje bil okrajni glavar v Škofji Loki. Umril l. 1940. Kruh je bila njegova prva obsežnejša povest in prva knjiga v slovenski književnosti o prekmurskih sezoncih.

³ Juš Kozak, LZ 1927, str. 629-630; Ivan Pregelj, DS 1927, str. 221; Amerikanszki Szlovencozov Glasz (Betlehem, Pa. USA) 1993 (podlistki v prekmurščini).

Konec šolskega leta 1929/30 je knjiga prišla tudi meni v roke. Sprejel sem jo kot darilo ravnatelja gimnazije za odličen uspeh v prvem razredu gimnazije v Murski Soboti. Povest je dečka iz kmečke družine s hribovitega Goričkega na mah osvojila in njeni junaki so se mu trajno vrezali v spomin. Saj je tudi sam imel v sorodstvu sezonce. Tako je lahko vsako pomlad znova spremljal njihovo odhajanje zdoma, jeseni pa njihovo vračanje.

NOSILCI ZGODBE

Palir Aleksander Ritoper, vaški trgovec in gostilničar, zviti mešetar z Goričkega je osrednja osebnost. Žena Lina mu vodi gostilno, hči Lina dela v trgovini, sam pa se največ ukvarja s palirskimi posli: med dninarji in bajtarji najema sezonske delavce, sklepa pogodbe z grofi in posestniki, ureja zadeve z oblastmi v Murski Soboti in ima mnogo opravka z gradnjo nove hiše, ker mu je stara postala pretesna. Sam pravi, da je pred leti začel s prodajo šivank. Danes pa: »Imam novo hišo da je ni take ni pod papinski, ni pod evangeličanskim zvonom. Denarja na posojilih in v hranilnici. Klet polna, trgovina polna, skladišče založeno, žitnica napolnjena. Za Lino gleda celo odvetnik iz Sobote.«⁴ »Le še z Lino trguj in jo ponujaj odvetniku. Le še bolj se osovraži pri ljudeh, če je to sploh mogoče,« mu v obupu oponese žena Lina. Ritoper sezonce pridobiva s sladkimi in masnimi obljubami, na marofu jih disciplinira z grožnjami, da jih sicer pošlje nazaj domov, in s spletkarjenjem med njimi. Pri obračunu odtrguje. »O, zvit si, Ritoper, zvit ko rog, samega Boga bi goljufal, da ga moreš,« kara avtor palirja.⁵

Pisar Časar, bivši orožnik, med sezonce osovražena Ritoperjeva senca, priganjač. Določen je, da nadzira delavce, ko hodi Ritoper po svojih poslih.

Štefan Veren, bajtar, oče sedmih otrok, osmi pa se je rodil tega leta. Najstarejši, Štefanček, 13 let, se bo kmalu pridružil očetu na sezonskem delu. Največja skrb očeta Štefana je, da se žena v času njegovega dela na Ogrskem v primeru bolezni ne bi zadolžila pri Ritoperju. Sicer pa je Veren delavec, ki postori za tri. Vsakomur pomore, če le more, zato mu vsi zaupajo. Samo pred njim Ritoper povesi pogled.

Mikloš Horvat, tudi bajtar, stalni Ritoperjev dolžnik, sicer pa nergač. Ima sestro Mariško, ki služi baje pri plemenitih ljudeh v Budimpešti. Tam je prislužila tudi nezakonskega sina Gezo, ki po končani obvezni šoli lenari pri svojem ujcu Horvatu. Mati ga gosposko oblači in bratu pošilja denar, da skrbi zanj. Mikloš pa ga nosi v Ritoperjevo krčmo. In še več: zdaj mora z Ritoperjem na delo na marof, da bi odplačal dolg, ki ga je napravil v palirjevi gostilni.

Geza, gizdalin, se je zagledal v Ritoperjevo hčer Lino. V mladostni lahkomiselnosti pričakuje, da si bo na marofu prislužil naklonjenost njenega očeta. Zato se je ponudil za kuharja na marofu. Ritoperju to ustreza. Bo pač vzel eno žensko manj na Ogrsko.

⁴ M. Malešič, Kruh, str. 269.

⁵ M. Malešič, Kruh, str. 232.

Andraž Sotlič, najmlajši sin Sotličke, bajtarice. Izgubila je že štiri moške. Mož se je smrtno ponesrečil, ko je padel pod voz, najstarejšega sina je v Ameriki zasulo, druga dva dvojčka – pa je odnesla Mura s plavajočim mlinom vred. Andraž je dober delavec, toda neizkušen. Mati le stežka privoli, da pojde z Ritoperjem. Izroči ga v Verenovo varstvo.

Ilonka, edina hči bajtarice Šiftarjeve. Lepa in pridna. Sama pesem je je, posebno kadar neguje korine v svojem ograçeku. Źeli si v daljne kraje. Če pojde z Ritoperjem na delo, se vrne z žitom, in obe z materjo bosta imeli dovolj kruha do prihodnje pomladi. Mati jo zaupa Verenovemu varstvu.

Ivan, sin premožnega kmeta Sukiča. Ne pozna gladu, ker je njegov oče v Ameriki prislužil bogastvo in si po povratku v domovino uredil trdno domačijo. Tudi Sukičevi imajo gostilno. Z Ritoperjem so si navzkriž. Ivan, papinec, se je zagledal v Ilonko, luteranko. Oče mu grozi, da ga bo razdedinil, če se poroči z luteranko. Svoje glavi Ivan se prijavi Ritoperju, ker ne želi pustiti Ilonke same v svet. Ritoper uživa: dobil je dobrega, čeprav svojeglavega delavca, nasprotniku Sukiču pa je zabil kline.

SEDEM MESECEV POD PALIRJEVO PALICO NA OGRSKI PUSTI

V temni pomladni noči sezonci moški oprtajo kose in nahrbtnike, ženske pa zavežejo cule in hitrih korakov z lučmi v rokah odpešaçijo v Mačkovce na jutranji vlak. Potujejo cel dan šele pozno zvečer dosežejo svoj cilj – marofe, na katerih bodo v potu svojega obraza na grofovih njivah in travnikih služili beli kruh. Pet svojih sovaščanov, Verena, Horvata, Gezo, Andraža in Ivana, Ritoper izkrca pozno ponoči šele na tretjem marofu. Trdi, da jim je odbral najboljše mesto med grofovimi posestvi. Toda utrujenost zaradi dolge vožnje in neprijetna deževna pot v neprijazni tujini sta storili svoje. Vname se prepir, zlasti med Ritoperjem in njegovim stalnim dolžnikom Horvatom. Veren posreduje in Ritoper prenela z izzivanjem svoje žrtve. Obračun med njima je odložen.

Źe drugi dan se začne trdo delo. Traja polnih sedem mesecev od zore do mraka. Opravila so različna in zahtevna: oranje, brananje, sejanje, košnja trave in detelje, okopavanje krompirja in sladkorne pese. Le ob nedeljah je nekaj svobodnega časa za mirno pomisel na dom, na svojce na Goričkem. Veren piše ženi in otrokom. Ivan piše Ilonki, Geza piše Lini. Veren kmalu dobi ženino pismo in izve, da je srečno rodila. Ivana pekli, ker od Ilonke ni novic, Geza se čudi, ker Lina molči. Težave si lajšata z izzivanjem sanjača Zemljiča z Dolinskega, ki je zašel med sezonce zavoljo neuslišane ljubezni. Toda Zemljič po izpovedi izgine z marofa in fantoma ostane le hrepenenje.

Monotoni ritem kmetijskih opravil na marofu vzvalovi prihod Šiftarjeve Ilonke. Prišla je z drugimi žanjicami. S solzami v očeh Ilonka pove Ivanu, da so vsi Sukičevi še vedno proti njuni zvezi in ga prosi, naj se vrne domov, sicer se bo umaknila na drug marof. Ivan ostane, Ilonko pa dodelijo kot pomoč Gezi v kuhinji. Okrog nje se vse pogosteje suče upravitelj marofa. Ko je nekoč preveč vsiljiv, skoči Geza proti njemu s kuhinjskim nožem v roki. Posledica: Ritoper nažene Gezo med delavce na njive,

kuhanje pa prevzame Ilonka. Ritoper daje potuho upravitelju, ko ta zalezuje Ilonko. Nadlegovanje prekine Ivan, ko v temni noči zasači upravnika pod Ilonkinim oknom. Dotolkel bi ga bil, če ga ne bi zadržal Veren. Veren tudi prepriča Ivana, da skrivaj zapusti marof in se tako izogne možnim posledicam. Ivan se vrne domov v veliko zadovoljstvo Sukičevih. Z njim se vrne tudi Ilonka toda različnost njune vere je še vedno prepreka njuni poroki.

Geza še ni izgubil vsega upanja glede Line, čeprav mu je Ilonka razodela, da Ritoperjeva hči ni marala odgovoriti na njegovo pismo. Hudo ga prizadene, ko Ritoper prinese od doma vest, da se je njegova mati Mariška za vedno vrnila iz Budimpešte in ostala brez dela. Tako so se podrle njegove sanje o prihodnosti v visoki družbi. Še huje je bilo, ker ga je Ritoper po izgonu iz kuhinje javno žalil in zasmehoval. Enako tudi njegovega ujca Mikloša. Skupna nesreča in skupna jeza na Ritoperja zbliža ujca in njegovega nečaka. Kdo drug naj bi jima v stiski pomagal, če ne dobri Veren!

Medtem je prišla žetev in mlatev – poglavitni opravili na sezonskem delu. Nesreča mladega Matjaža Sotliča – mlatilnica mu je odtrgala desno roko – je za trenutek prekinila peklenski ritem dela. Spet se je prvi znašel Štefan Veren: zaustavil je mlatilnico in Matjaževo krvavitev. Nesrečnikovo življenje je bilo sicer rešeno, ostal pa bo invalid brez desne roke. Nesreča odmeva tudi v domači vasi: Sotlička roti Ritoperja, naj ji vrne Matjaža zdravega, ta pa pobegne na koleslju. Obupana mati išče pomoč na župnijah pri plevanošu in pri fararju, pa tudi pri oblasteh v Soboti. Vse zaman.

V pozni jeseni na marofih Ritoperjevi sezonci pospravljajo zadnje poljske pridelke in se pripravljajo na povratek. Premožnejši prodajo zasluženno žito in se vrnejo z denarjem. Tiste, ki so se podali na delo, da bi zaslužili kruha zase in za družino, pa razjeda skrb, kako naj se zavarujejo pred znanimi Ritoperjevimi odtegljaji pri delitvi zasluženega žita.

DELO JE OPRAVLJENO, RAČUN PA OSTANE ODPRT

Dan pred praznikom vseh svetih se zberejo sezonci in njihovi svojci obenem z otroci pred Ritoperjevo pravkar dokončano novo hišo, da bi prevzeli zasluženno žito.

Ker je bila tega leta na grofovskem posestvu dobra letina, tudi delež sezoncev ne bi smel biti slab. Veren je izračunal, da mu po pogodbi pripada štiristo dvajset kil pšenice, Ritoper pa mu nudi le tristo devetdeset. Trideset kil mu je odtegnil, kakor razlaga, za prevozne stroške. V pogodbi namreč ni bilo posebej zapisano, kdo pokrije stroške za prevoz žita in Ritoper je pomanjkljivo sestavljeno pogodbo obrnil sebi v prid. Trdil je tudi, da mu niso ničesar izplačali niti za Zemljiča, niti za Ivana in Andraža; tudi Ilonki da so odtegnili. Povrh je Verenu očital, da je kriv, ker je Andraž izgubil roko. Izrečene izjave in obtožbe so razjezile tudi sicer mirnega Verena. »Upaš si mi očitati Andraževo roko? Ritoper, ali res nimaš srca? ... Ali ni bilo vse delo opravljeno tudi brez Zemljiča, Ivana in Andraža?«⁶ Ritoper suho odvrne, naj ga Veren

⁶ Matija Malešič, Kruh, str. 261.

toži, če misli, da se mu godi krivica in hoče preiti na naslednje ime na seznamu – na Andraža: »Andraž, za tri mesece ti izplačam, tudi za ves julij ti dam, čeprav za julij nisem dobil zate niti zrna.«⁷ »Ne vzemi,« brani mati Sotlička. »Roko, zdravo, mlado roko naj ti vrne! Zavarovati bi te moral, da bi dobil odškodnino ... Pastor in plebanož sta rekla, da bi moral dobiti odškodnino! Pravica mora nekje spat na svetu. Prebudiš jo. Iz moke, ki se je drži kri, bi ne mesila kruha!«⁸

Silovite obtožbe se usujejo na Ritoperja, ko Veren v jezi zažuga palirju, Ivan z Andražem in ujec Mikloš z nečakom Gezo pa zapustijo prizorišče. Tudi drugi moški žugajo palirju. Tedaj se Ritoper odloči, da tega dne sploh ne bo delil žita. Verenovi ženi Margiti in Horvatovi Mariški na njuno prošnjo vendarle razdeli prisluzheno zrnje. Drugi odprti računi ga ne motijo. Ženi Lini razlaga, da bo pustil palirstvo in da bodo začeli novo življenje, novo lepo, udobno, brezskrbno življenje.

Naslednjo noč pri Ritoperju izbruhne požar. Stara in nova hiša mu pogorita do tal in gospodarsko poslopje tudi. Oblasti so vsi moški sumljivi. Orožniki zvežejo Verena, Ivana, Gezo in Mikloša. Ritoper obtoži Horvata. Orožniki hočejo odpeljati tudi invalida Andraža. Sotlička v obupu skoči na orožnika: »Vidite, ha, vidite, kakšna luč je zagorela na mrtvi roki mojega Andraža ... Ritoper, to je luč na grobu Andraževe desnice ... uklenite me, orožniki ... vse priznam! Zažgala sem luč na grobu sinove desnice ... sodila sem, naj me sodijo.«⁹ Ljudje ne morejo verjeti samoobtožbi nesrečne starke. Odpeljejo jo v norišnico.

Tudi na sodišču se zadeva ne razjasni do kraja: Veren je bil tistega dne v Radgoni, kar lahko dokaže z blagom, ki ga je tam kupil. Ivan je spal v stogu slame, kjer sta ga videli Ilonka in njena mati. Geza in Mikloš sicer nimata prič, toda tudi Ritoper nima neposrednih dokazov zoper njiju. Tudi Časar ni ničesar videl. Sotličkenega javnega priznanja sodnik ne upošteva: »Saj je žena nora in je v norišnici.« Razsodbe v pravem pomenu besede ni. Namesto tega sodnik stopi tesno k Ritoperju, pogleda mu globoko v oči in reče mirno: »Poglejte me, Ritoper, ali ne mislite, da bi še danes stala vaša nova hiša v vsem svojem sijaju, da bi ne bila pogorišče; da bi se je nihče ne dotaknil, da ste imeli kaj srca, vsaj malo srca za svoje poljske delavce? Ali bi bilo sploh treba te preiskave, da ste imeli za svoje delavce trohico sočutja, vsaj malo usmiljenega srca?«¹⁰ In Ritoper povesi pogled. Prvič v celi povesti.

Pravi zmagovalec preiskave na sodišču je mladi Ivan Sukič. Saj je Ilonka, ki se je sama prijavila sodišču za pričo v potrditev njegove nedolžnosti glede požara pri Ritoperju, pred vsemi razkrila, da ima Ivana rada. Ugibanja o tem, ali bosta z Ilonko premagala tudi poglobitno oviro na poti v zakonski stan – različnost svoje verske pripadnosti – pisatelj prepusti bralcu. Pravičnik Veren jima to vsekakor želi. Največ pa je izgubil, poleg palirja Ritoperja, mladi invalid Andraž. Tudi pisatelj povesti objokuje njegovo usodo: » ... mladi močni Andraž nima desne roke. In delati samo z

⁷ Matija Malešič, *Kruh*, str. 264

⁸ Matija malešič, *Kruh*, str. 265-266

⁹ Matija Malešič, *Kruh*, str. 281-282

¹⁰ Matija Malešič, *Kruh*, str. 300

levico ne more. O Bog! Večje nesreče, večje bridkosti ni na svetu, kot biti mlad, močan, imeti voljo za delo – delati pa ne moreš!¹¹

Tudi bodočnost Mikloša Horvata, njegovega nečaka Geze in njegove sestre Mariške, Gezine nezakonske matere, je temna. Odkar Mariška ni več v službi pri gospodi v Budimpešti, so vsi trije brez stalnega vira dohodkov. Če se jih usmili Ritoper, bodo imeli vsaj streho nad glavo v nekoč lastni bajti, ki se je po Miklošovem grlu odtekla v Ritoperjevo lastnino.

Pošteni Veren ostane sezonec. Moral pa bo tudi pozimi na delo v slavonske gozdove, da bi vrnil Ritoperju dolg, ki je nastal za časa bolezni v družini.

DEČEK SE SPRAŠUJE

Odhajanje ljudi z Goričkega na sezonsko delo – za kruh, mi je bilo dobro znano iz razmer v domači vasi. Palirji so že pozimi najemali moške in ženske, večje dela na polju in pri živini – orače, kosce, kopače, žanjice, kuharje, hlapce in dekle – in sklepali z njimi osebne pogodbe za čas od pomladi do jeseni. Sezonce so odhajali v skupinah po 200, 300 ali več. Med njimi so bili tudi otroci, včasih celo z nedokončano osnovno šolo. Ob zimskih večerih, ko so se otroci na vasi zbirali pri luščenju koruze, bučnih semen ali pri česanju perja in pletenju košar, so radi poslušali njihovo pripovedovanje o delu na marofu, o ogrskih prostranih pustah, o radostih in skrbeh sezoncev, o goljufijah palirjev. Pa tudi njihove šale na lastni račun.

Vaščani, ki so imeli dovolj lastne zemlje, da so lahko hrano pridelali doma in jim ni bilo treba iti s trebuhom za kruhom, so navadno zavidali sezoncev, češ, njim je lepo, ker lahko pozimi sedijo za toplo pečjo, saj tisti, ki ostanejo doma, pa morajo v petek in svetek polagati živini in opravljati druga dela v mrazu in snegu. Pod vplivom takih pogovorov se je oblikoval tudi moj osebni pogled na sezonce. Take misli so me navdajale še posebno, ko sem moral po vrnitvi iz šole po snegu nositi vodo za živino iz vrelca pod hribom, ali pa, ko sem med odmorom v šoli na Slavečih včasih glodal le bučni sir, otroci sezoncev pa so jedli beli kruh. V moji družini – starši so redili dve kravi, ki sta služili obenem tudi za vprego – je sicer po pravilu zmanjkovalo kruha le spomladi, ko je pošla moka iz pretekle žetve, dokler ni dozorel ječmen, da smo lahko z ječmenovo moko premostili čas do ržene moke iz nove žetve.

Malešičeva pripoved pa me je prepričala, kako grenak je kruh, ki ga reže palir. Strinjal sem se s pisateljem, ko je ta obsojal palirja Ritoperja zaradi njegove goljufivosti, izrabljanja stiske ljudi, dvoličnosti in pohlepnosti. Preziral sem pisarja Časarja zaradi njegove klečeplaznosti in zahrbtnosti. Prvega sem že ob branju povesti poimenoval oderuh, drugega pa potuhnjenec. Primerjal sem ju z nekaterimi ljudmi iz svoje vaške sredine. Menil sem, da je Ritoperja zadela zaslužena kazen, ko mu je pogorela hiša.

Nad bajtarjem Štefanom Verenom sem bil navdušen. Pri branju pripovedi sem

---

¹¹ Matija Malešič, str. 267.

nestrpno čakal, kdaj se bosta ponovno srečala. Ugajala mi je zlasti njegova poštenost, delavnost, pravičnost in očetovska skrb za družino.

Močno me je prizadela Matjaževa nesreča, presunila usoda njegove obupane matere. Vpraševal sem se, zakaj niti plebanoš, niti pastor nista pomagala materi v nesreči, ker so me doma in v šoli učili, da so duhovniki božji služabniki. Bog pa pravičen. Z gluhoto predstavnikov oblasti si nisem belil glave, ker o oblasti takrat še skoraj ničesar nisem vedel. Pri nas na bregu, Bogu za hrbtom, smo se srečali z njo in jo občutili le, kadar je prišla pobirat davke – »porcije« ali pa, kadar so orožniki iskali tihotapce. Spraševal sem se, kaj bo z Matjažem. Saj brez desne roke še šolski sluga ne bo mogel biti. Ali bo res postal vaška sirota, kot je bil moj sosed Bokanov Štefleki? Za Štefleka je sicer skrbela sosedova Marjeta, on pa ji je zapisal zaplato svoje zemlje. Neki drugi vaški siromak, ki ni imel ničesar, je moral spati vsako noč v hlevu druge družine. Z Verenom in drugimi sem ponavljal, da Matjažu pripada odškodnina. Bodočnost Horvatovih se mi je zdela enako huda: Mikloš pijanec, njegova sestra Mariška, ostarela nezakonska mati, njen nezakonski sin Geza, ki pohajkuje brez dela, bodo morali zopet med sezonce, dokler jih ne izdajo moči. Pomislil sem, morda pa jih bo rešil Geza, če ga je streznila šola s palirjem Ritoperjem in izbirčnost njegove hčerke Line. Pisatelj mu je nakazal tako možnost, ko mu je posvetil v svoji knjigi celo poglavje »Gezi se zdani!«.

Težave mladega papinca Ivana Sukiča in njegove izvoljenke evangeličanke Šiftarjeve Ilonke me niso presenetile, niti posebno zaskrbele. Predvsem zato ne, ker so mi zveneli nekateri njuni pogovori nestvarno; zdeli so se mi za kmečkega fanta in dekle preveč solzavi in izumetničeni. Pa tudi zato ne, ker sem poznal podobne primere iz lastne vasi. Vedel sem, da se je vedno našla nekakšna rešitev: ali so se starši omeščali ali sta se mlada ohladila ali pa sta enostavno pobegnili drugam. Vendar mi ni bilo všeč, da je pisatelj pustil Ivanovo in Ilonkino vprašanje odprto, čeprav se je zdelo, da z njima soglaša. Saj je pravičnemu Verenu prišepnil, naj celo pred sodnikom prepričuje – vsaj s pogledom – Ilonkino mater Šiftarko: »Kaj bi branila! ... Kaj moreš proti taki ljubezni?«¹²

Prikupili so se mi pisateljevi lirični opisi pokrajine, otrok in narave. Tako sem se rad vračal k uvodu povesti, kjer pisatelj pripoveduje o treh ptičkah, ki so prinesle božje darove v Prekmurje. Prva je pela in se naselila na Ravenskem. Druga je nosila v kljunčku pšenični klas in ga spustila na Dolinsko. Tretja je prhutala nad Goričkim in iskala primerne kraja, kjer bi spustila svoj dar, pa se je utrudila in užejala. Pozobala je svoj dar, zlati grozdek, in se žalostna skrila v borovih gozdovih. Tako se na Ravenskem razlega pesem, na Dolinskem zori pšenica, na Goričkem pa prebivata lakota in žalost. Iz istega razloga sem večkrat prebral na koncu povesti čebljanje Verenovih otrok s plaho taščico, ki je v zimskem mrazu trkala na okno njihove tople sobe. V povesti so ga pritegnila zlasti tista dogajanja, ki sem jih lahko primerjal z dogodki okrog sebe. Tako je bilo predvsem celo četrto poglavje »Luči po Goričkem«. V njem pripovednik živo opisuje, kako Štefan Veren, Sukičev Ivan, Horvatov Geza,

¹² Matija Malešič, str. 296.

Mikloš Horvat, Matjaž v spremstvu svoje matere Sotličke ter drugi mladi fantje in dekleta sredi noči koračijo proti Mačkovcem na vlak. Eni so pogreznjeni v svoje misli, drugi ponavljajo zadnje besede svojih dragih ob slovesu, tretji sanjajo o belem svetu. V rokah imajo petrolejke, ki jim osvetlujejo pot, na ramenih pa nosijo prtljago ali osebno poljsko orodje. Prevel me je zlasti zadnji odstavek poglavja: »Sključeni in drsajočih korakov gredo; veseli gredo in lahkih in prožnih korakov gredo. Luči svetijo, svetijo v jutranji hlad in migetajo kot svetel up. Na nebu ugašajo zvezde, tam izza Fokovcev vstajajo po nebu zlati prameni.«

Ta pota so mi bila dobro znana. Po teh poteh sem tudi sam nekoč spremljal na vlak v Mačkovce svojega bratranca, takrat krojaškega vajenca v Soboti, in sem se še pred začetkom pouka vrnil v šolo na Slavečih.

PO SEDEMDESETIH LETIH

Svet prekmurskih sezoncev in njihovo podobo v začetku dvajsetega stoletja je v slovenski književnosti prvi predstavil Matija Malešič. To zaslugo mu priznavajo vsi poročevalci o njegovi knjigi *Kruh*, čeprav so o njeni umetniški vrednosti različnega mnenja. Juš Kozak in Ivan Pregelj sta povest predstavila že v letu njenega izida (1927). Miroslav Kokolj govori o njej leta 1984 v zborniku »Prekmurski Slovenci«, Vilko Novak pa je ponovno spomnil nanjo v časopisu *Stopinje* leta 1991 ob stoletnici pisateljeva rojstva.

Urednik Ljubljanskega zvona Juš Kozak poudarja, da pisatelj v svoji povesti »odgrinja pred nami nov svet naše zemlje ... najubožnejši del Prekmurja ... Goričko je peščena, nerodovitna pokrajina, tam prebiva lakota in žalost.«¹³ Smatra, da je Malešičeva knjiga pomembnejša kot narodopisna povest, v umetniškem oziru »nima globine ... Ostane na meji med preprosto ljudsko povestjo in simbolizacijo.« Kritično meni, da je povest »sezidana na temeljih starodavne resnice, da se med ljudmi skoraj vedno najde človek, ki poskuša ali obogati na račun drugih, pri čemer ne izbira sredstev«. Ugotavlja, da tudi kazen ni izostala, saj palirjeva novo zgrajena hiša zgori do tal in da je tako povest sicer končana, »toda pisatelju je postalo na mah jasno, da s to povestjo vprašanja kruha ni rešeno, zato ostanejo perspektive odprte.«¹⁴

Ivan Pregelj, slovenski realistično usmerjeni romanopisec, dramatik in pesnik, prizna sicer, da povest *Kruh* snovno pomeni v slovstvu »prijetno obogatitev s tem, da odkriva slovensko regionalnost prekmurske Slovenske krajine, da je boj za kruh hvaležen pripovedniški predmet, pa tudi zelo aktualen in juristu Malešiču se je dal sam po sebi.«¹⁵ Zameri pa avtorju, da se je pri oblikovanju snovi »sam razgibal čustveno, se odel v nekak socialni altruizem, v poetizem nekakega že epigonsko zaudarjajočega sentimentalizma«. Opozarja ga, »da gre uspešno pripovedovati take, umetniško kaj

¹³ LZ 1927, l. 47, str. 629.

¹⁴ Isto, str. 630.

¹⁵ DiS, letnik XL, 1927, str. 221.

kočljive predmete prirodne in neposredno ... polnokrvno epično, širokogrudno objektivno in strogo realistično ...«. Pohvali »živahnost besede, skorajda impresionalno ekstemporativni tok v pripovedovanju, uglašenosť v eni barvi in ubranost v enem zanosu«. Svoje razmišljanje strne v sodbo, da v Malešiču noče videti poetičarja, da pa verjame vanj, ko bo začel oblikovati »pragmatično realistično«. Malešič ni poslušal nauka strogega profesorja. Saj ni mogel. Bil je »po svojem značaju čustven epik, ki rad vpleta lirске stilizme.

Miroslav Kokolj, raziskovalec politične, socialne in kulturne problematike Prekmurja se v svojem obširnem pregledu »Prekmurški Slovenci 1919-1941«¹⁶ ni ukvarjal z oceno Malešičevega dela Kruh, pač pa je objavil pomembne podatke o kasnejši odmevnosti povesti med prekmurškimi izseljenci v Ameriki in v Prekmurju. Tako izvemo, da je pripoved z naslovom »Krüh« v prekmurščini izhajala leta 1933 v tedniku Amerikanski Szlovenčov Glasz (Betlehem, Pa), leta 1940-1941 pa v Novinah in tudi v madžarskem prevodu v pokrajinskem tedniku Nepujsag.

Dr. Vilko Novak, etnolog, v svojem spominskem sestavku ob stoletnici pisateljevega rojstva v reviji Stopinje 17 opozarja, da Malešičevo knjigo Kruh »danes že komaj kdo pozna«. ¹⁷ Zato meni, da je prav, da o njej ob tej priložnosti pove nekaj več ter to nalogo v svoji kratki analizi tudi sam opravi. Najprej predstavi pisatelja in njegove črtice iz prve polovice dvajsetih let dvajsetega stoletja o ljudeh iz prekmurškega okolja, nato pa z očesom izkušenega poznavalca tamkajšnjih razmer in ljudi spremlja, kako pisatelj »kar dramatično razvija nasprotje med palirjem Ritoperjem, ki najema delavce, in med slednjimi«. Ugotovi, da se večji del povesti odvija »zelo živahno, v razgovorih med nastopajočimi osebami, ki so povečini stvarni (realistični), le včasih se v njih in v pismih pojavijo stavki, ki ne ustrezajo mišljenju ter izražanju preprostih ljudi. Vmes pa nastopa pisatelj z lirskim razmišljanjem ...«. Sklepna misel dr. Novaka pa je, da je bil Malešičev Kruh – nastal je le nekaj let po osvoboditvi Prekmurja – »za tisti čas veliko dejanje, ker je pokazal na pereče gospodarsko stanje naših ljudi, ki jih je prvi leposlovno dovolj prepričljivo oblikoval, jih z njihovimi imeni in imeni naših krajev postavil v slovensko lepo knjigo«.

Kot vemo, so prekmurške sezonce v dvajsetem stoletju kot snov za svoja dela uporabili tudi drugi slovenski kulturni ustvarjalci, kakor tudi sezonci in izseljenci sami. V svoji realistični socialni in moralni podobi pa so ti sezonci zaživeli šele v delih Miška Kranjca.

Za ljudi v prostoru med Muro in Rabo predstavlja sezonsťo pereč gospodarski in socialni problem tudi danes, sedemdeset let po nastanku Malešičeve povesti Kruh. V tem času je sicer prišlo tudi na področju sezonsťa do velikih premikov. Spremenila sta se podoba delavca sezonca in njegov položaj, toda problem agrarne prenaseljenosti in brezposelnosti, dveh temeljnih generatorjev sezonsťa, je še vedno odprt. Poljedelski stroji so postopoma izrinili vrsto nekđaj iskanih delavcev za poljska

¹⁶ M. Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919-1941, Pomurska založba, Murska Sobota 1984, str. 624-625.

¹⁷ Stopinje 17, 1991, str. 164-166.

opravila: kosilnica kosce in žanjice, mlatilnica mlatiče, stroj za okopavanje okopače, kombajn – sestavljen stroj pa še mnoge druge. Sezonski delavec se seli na druga področja dejavnosti in raven njegove strokovne izobrazbe se dviga.

Izginila je nekdanja palirjeva moč nad najemnimi delavci, čeprav posredniki tudi danes delujejo. Sicer pa z delavci raznih strokovnih poklicev ni mogoče ravnati samopašno kot s težaki – poljskimi delavci na marofu. Razen tega v novih pogojih tako delodajalec kot delavec vse manj potrebujeta posrednika palirja – mešetarja. Čar in beda nekdanjega skupinskega, pretežno ročnega dela pri kmetijskih opravilih polagoma izginjata tudi iz ljudskega spomina. Sezončno delo je vse bolj razveljavljeno tudi na področju kmetijskih opravil. Današnji sezonci iz Prekmurja za kmečka opravila na posestvih premožnih gospodarjev v sosednji Avstriji in drugje urejajo svoje odnose z gospodarjem praviloma osebno, brez posrednikov, pogosto tudi brez potrebnega pravnega, socialnega in zdravstvenega varstva. Njihov dom na Goričkem sameva in naravno bogastvo – zemlja v njihovi lasti je neobdelana, ali pa jo izčrpava najemnik, ki ima navadno pred očmi le svojo korist.

Na Goričkem že dolgo ni luči, ki bi sredi noči spremljale sezonce na vlak v Mačkovcih, luči iz četrtega poglavja Malešičeve knjige Kruh, ki so leta 1939 tako prevzele dijaka iz Goričke vasi na murskosoboški gimnaziji. Današnjega sezonca odpelje iz domače vasi avtobus ali lasten avto. Sezonec danes ne piše pisem ob prostih nedeljah, ker najččešče niti takrat nima prostega časa. Če njegovo delovno mesto ni predalet od doma, se konec tedna raje popelje domov, da kaj postori na svoji domačiji ali pa se sreča s sorodniki in znanci. Sicer pa večje število med njimi že ima mobilne za neposredno komuniciranje. Prihranki iz dela na tujem se pretežno porabijo za izboljšanje bivalnih pogojev na domu. Vendar pa na Goričkem nastajajo na podlagi privarčevanega zaslužka z delom v tujini že tudi moderni sadni nasadi in vinogradi z žlahtnimi trtami. Tam so za oboje izvrstni pogoji. Ogrski grofi so jih nekoč odlično izrabljali in gojili vinsko trto (gorice). O tem še danes govorijo med drugim tudi številna ohranjena hišna imena »po domače« na primer »Vencarovi«.

Nastajajoči krajinski park Goričko, zasnovan na načelih varstva okolja in razvoja, odpira možnosti, da vrednosti naravne in kulturne dediščine teh krajev pridejo do polnejšega izraza, in da prebivalci Goričkega lahko razvijajo na domačem pragu koristne gospodarske in storitvene dejavnosti, zlasti v okviru nekoč močno razvite domače obrti, ter druge naravi in ljudem prijazne pobude. Park ima sedež pri Gradu in pokriva območje enajstih občin Goričkega s 462 km² površine in 22.000 prebivalci.¹⁸ Skupaj s krajinskim parkom Raab v Avstriji in nacionalnim parkom Orseg na Madžarskem predstavlja primeren okvir za čezmejno sodelovanje v duhu vzajemne koristi in dobrega sosedstva. Seveda, dejavnosti na prostoru Krajinskega parka Goričko lahko omilijo problem brezposelnosti in sezonstva le na krajevni ravni. Za celovito reševanje tega problema na regionalni in širši ravni pa je potreben celosten načrt

¹⁸ Krajinski park Goričko se razprostira na območju občin Cankova, Gornji Petrovci, Grad, Hodoš, Kobilje, Kuzma, Moravske Toplice, Puconci, Rogaševci. Sedež parka je v občini Grad, v poslopju obnovljenega starodavnega gradu.

policentričnega gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja ter njegovega decentraliziranega financiranja in samofinanciranja ob podpori iz državnih in mednarodnih virov.

SUMMARY

DEČEK IN KRUH (THE BOY AND BREAD)

Anton VRATUŠA

The Slovene prosaist Matija Malešič (1891-1940) from Lower Carniola was the first to introduce wholly the seasonal workers from Prekmurje and their world, particularly in his social story Kruh. The fundamental motto of his narration is the writer's introductory thoughts »... in the region of Goričko the master is – »palir« (from German polir). O, how bitter is the bread that the »palir« cuts«. The Družba Sv. Mohorja published the book in 1927. In that time it echoed strongly in Pomurje, and among seasonal workers and emigrants all over the world.

In my contribution I present the contents of the story and the conditions in which it came to being; then I focus on the principal carriers of the plot, and on the fates of seasonal workers and their relatives in the nets of the greedy »palir« Ritoper – from the viewpoint of a student of the first grade of grammar school in Murska Sobota in the school year 1929/30, and from the present perspective.

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V DELIH PANONSKIH LITERARNIH USTVARJALCEV – PESEM PRESELJEVANJ

FRANCI JUST

Napovedani naslov referata »Sezonstvo in izseljenstvo v delih panonskih literarnih ustvarjalcev« implicira obravnavo vseh treh literarnih vrst – lirike (poezije), epike (pripovedne proze) in dramatike. Vendar je pregled literarnega gradiva pokazal, da je le-tega za natančnejšo obdelavo v času, ki je bil na razpolago, preprosto preveč.¹ Zato se v pričujočem prispevku omejujem na **poezijo** panonskih avtorjev, natančneje, na tiste doživljajske, čustvene, miselne segmente, ki so jih v njej zapustila najrazličnejša preseljevanja prebivalstva v tem prostoru.

Trajnejša ali sploh trajna odselitev – naj gre za zdomstvo, sezonstvo ali izseljenstvo – iz skupnosti ljudi, govorečih isti jezik, podobno čutečih in razmišljajočih, ljudi z enakimi običaji in navadami, je tako za posameznika kot ožjo in širšo skupnost velika sprememba, raza. Razburka celotno posameznikovo subjektiviteto, pogosto se kot boleča zareza odrazi tudi v skupnosti. Sproža številna dolej nepoznana občutja, odpira vprašanja identitete, sili k premisleku novega položaja itn. Lirika kot per definitionem najbolj senzibilna literarna vrsta za izpoved notranjega dogajanja v človekovi subjektiviteti, zato te vzgibe tudi najprej in najbolj temeljito zabeleži. To velja tudi za peozijo avtorjev panonskega prostora nasploh in tudi za njihovo poezijo, ki tematizira najrazličnejše človeške odzive na različne oblike preseljevanj v panonskem prostoru. Celoto teh pesniških ubeseditvev imenujem **pesem preseljevanj**.

Kdo so njeni ustvarjalci in kolikšen je njen obseg?

Njeni tvorci so, če odmislimo anonimno ljudsko pesništvo na to temo, številni znani in v slovenski literaturi priznani pesniki, poleg njih tudi manj znani, vendar v literarni zgodovini zabeleženi in do neke mere ovrednoteni avtorji. Ob njih pa so sezonsko-izseljensko razsežnost življenja panonskega človeka izpovedali mnogi

---

¹ To še posebej velja za pripovedno prozo. Poleg literarnih del znanih pripovednikov, ki so tematizirali (tudi) sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru, kot so npr. Matija Malešič, Miško Kranjec, Ferdo Godina, Drago Grah, Frank Bükvič, Stanko Kociper, Milan Vincetič, Feri Lainšček idr., ostaja npr. samo v času med obema svetovnima vojnama ogromna količina raznolike pripovedne proze, v kateri številni avtorji upovedujejo tudi to razsežnost življenja panonskega človeka. To so žanrsko in slogovno različne upodobitve sezonstva in izseljenstva, od kratkih realistično zasnovanih sličic do daljših povesti, izhajajočih v nadaljevanjih. To gradivo, objavljeno v takratnih tednikih, mesečnikih, koledarjih in podobni periodiki, bi vsekakor zaslužilo podrobnejšo literarnozgodovinsko in tematološko obdelavo. Izsledki teh raziskav bi dragoceno dopolnili nacionalno literarno vednost.

priložnostni pesnikovalci, ki so jih evidentirale novejšje literarnozgodovinske raziskave. Nekateri od njih so sami doživeli izseljensko usodo, še več je pa tistih, ki so bolj ali manj prizadeti opazovalci teh preseljevanj.

Kar zadeva obseg tega pesništva, naj uporabim prisposodbo: tako znani kot širšemu občinstvu manj znani ali neznani avtorji so med domovino in tujino kot skrajnima poloma njihove pesmi preseljevanj stkali širok in visok mavrični lok. Sestavljajo ga pesmi v izdanih pesniških zbirkah, objavljene v literarnih revijah doma in po svetu in v veliki meri tudi v raznovrstnem periodičnem tisku. Ta mavrični lok je dolg poltretje stoletje in sega od 18. stoletja, ko panonski besedni ustvarjalec izpiše prve leposlovne besede, do našega časa.

In kakšna je panonska pesem preseljevanj?

V literarnoestetskem pogledu je sila raznolika, tako da se domišljena pesniška poetika profiliranih avtorjev lahko prepleta z nasprotno skrajnostjo, torej z dokaj klišejsko popularno pesniško produkcijo. Če snamemo stroga literarno-estetska očala, pa vsekakor velja, da vztrajno in sproti beleži čustvene, doživljajske in miselne vzgibe, nemalokrat kar viharje, individualne in kolektivne, ki so jih spodbudile različne oblike migracij v panonskem prostoru. Seveda je pri profiliranih ustvarjalcih tudi izrazito individualizirana in neponovljiva. Hkrati pa se v njej kažejo tudi nekatere konstante, ponavljajoči se izpovedni pristopi, tako rekoč nadčasne globinske strukture. Pri analizi pesemi sem postal pozoren nanje, izkazale pa so se tudi kot uporaben princip za ureditev te obsežne in raznolike snovi. V prispevku jih imenujem **doživljajsko-izpovedni vzorci** in jih bom v nadaljevanju razložil ter ponazoril z nekaterimi značilnimi pesniškimi realizacijami.

Ti doživljajsko-izpovedni vzorci so zgodovinsko pogojeni, kar pomeni, da nastajajo v določenem zgodovinskem ali literarnem obdobju in da jih v širšem smislu določajo duhovno-zgodovinske značilnosti danega obdobja. Vendar z iztekom tega obdobja rok njihovega trajanja ne poteče, kot ahistorični pojavi se nadaljujejo skozi naslednja obdobja, zmanjšuje pa se njihova frekventnost in še bolj duhovno-zgodovinska ter literarno-estetska aktualnost in relevantnost.

1. Prvi doživljajsko-izpovedni vzorec izhaja iz ljudskega slovstva, zanj pa je značilna naivna fascinacija s tujim svetom in od tod hrepenenje po njem. Kot primer navajam tretji del prekmurskega Starišinstva i zvačinstva z začetka 19. stoletja, to je 78 štirivrstičnih kitic obsegajoče besedilo Zgovarjanja pri večerji po trej deački osobaj². V njem trije študentje zabavajo svate na »gostüvanju« z zbijanjem šal, pred njimi pa se postavljajo ne le s svojim znanjem in duhovitostjo, ampak tudi z bogatimi geografskimi izkušnjami in s poznavanjem tujega sveta. Superioriziranje tujega sveta v njihovem zabavlaškem hvalisanju spremlja tudi zapostavljanje domačega (»Sobota blatna«!).

---

² To etnografsko in verzološko zanimivo besedilo je izšlo v Šopronu leta 1807. V njem anonimni jezikovno in verzifikatorsko spretni prekmurski bukovník, učitelj ali organist v treh delih predstavlja ženitovanjske običaje: v Starišinstvu je predstavljeno snubljenje, v Zvačinstvu vabljenje na svatbo in v Zgovarjanjih zabavanje svatov.

Obhodo sam lejpi hval' ni nemški orság,
nagledno sam že jas francuški orság,
bio sam vu Anglji, i' vu Holandii;
dobro znám gde leži orság arabinski.

Te nazaj pridouči v našo domovino
li so me pouzvali vu Soboto blatno
kaj bi tam rektor bio v ti višesnji šoláj
vučíteo zvün réda v abecéski knjigaj.
(Prva osoba, 5, 6)

Jeli si gda tí bio v lejpoj Hispanii?
Hodo si gda vu toj nouvoj Ameriki?
Najo si se tí gda vu tórskoni orsági?
Ali pa v toj čarnoj bogatoj Ázii?
[...]
Jas vu vsej tej naprej zračunani mejstaj
nej sam samo hodo, stanjúvao v mem' žitki,
nego sam tam živeo, v lejpoj vrejdnój službi,
kama tí ne prídeš, v cejlom tvojem žitki.
(Drüga osoba, 13, 15)

Razmita, poglenta mené, jas sam, ka sam,
preveliki gospon, malo kaj kráo nej sam.
Vu drügi orsagej jako sam hirešni,
ar ma lejpa dela, velka so pred vsejmi.
(Tretja osoba, 20)³

Kot izraz posebnega (ljudskega) čutenja tujine je ta literarno-izpovedni vzorec vezan na starejša obdobja, v poznejših pa izgublja svojo literarno aktualnost in relevantnost. Zanimiv pa bi verjetno bil odgovor na vprašanje, kolikšna je njegova moč skozi različna obdobja narodovega obstoja kot mišljenjskega vzorca.

2. Drugi doživljajsko-izpovedni vzorec izhaja iz baročno-klasicistično-rokokojske pesniške tradicije oz. tistega njenega segmenta, ki se osredotoča na prikaz idiličnega domačijsko-vaškega življenja. V kontekstu pesmi preseljevanj je zanj značilna poudarjena idealizacija doma, domačije, domače pokrajine, njene narave in njenih starožitnosti.

2.1. Kot najzgodnejši primer sentimentalno-idiličnega pristopa navajam prvo

³ Za ponazoritvene potrebe v tej razpravi sem izbrane odlomke te in drugih starejših pesmi črkopisno in pravopisno posodobil, tako, da je hungarica (madžarski črkopis) v prekmurskih besedilih nadomeščena z gajico, pravopisna podoba (raba velike začetnice, predlogov in ločil) pa je približana današnjemu knjižno-jezikovnemu standardu.

doslej znano prekmursko pesem *Versus vandatici*/Slovenska pesem iz leta 1774, ki jo je zapisal David Novak.⁴ V njej mladi pesnik v poznobaročni, rokokojski pesniški maniri hvali mirno, življenje na kmetih, torej v okolju, iz katerega je bil izšel.

(2) V zimskem vrejmeni paver si zgučava,
od svojih stariših on prpovidáva,
med gjestjami sidi, ne boji ga glava
ino tak z dremlenjom on strahe odava.

[...]

(6) Te je dobre bilou na sveti živeti,
mogou je te človik dosta penes meti,
nej je meo nevouli ni v zimi ni v leti,
v bïbor, v baršonski gvant mogou je odeti.

[...]

(8) I zdaj tak delamo, pri ogni sidimo,
k fašanki spravlati lüdi se hitimo,
dosta gostüvanjao rediti vidimo
i tak celo zimo veselo držimo.

2.2. Ta vzorec se v velikem obsegu v panoskem prostoru obnovi ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja, ko so neugodne socialne razmere pognale v svet številne prebivalce obeh bregov Mure. Leopold Stanek, rojen v Boračevi pri Radencih, je svojo razpetost med domom in zemljo, od koder je bil odtrgan, in svetom, v katerega se je čutil pahnjena, »razreševal« s hrepenečim in domotožnim idealiziranjem domačije. Že sama misel nanjo subjekt revitalizira in mu lajša sicer trpeče življenje v tujini. Takole pravi v pesmi *Jesensko domotožje*:⁵

Ko zadiši mi z brajde
presladka izabela,
srce miru ne najde,
ni duša več vesela.

Na tujih tleh ni mesta,
kjer hotel bi ostati,
pretrda mi je cesta
pred src zaprtih vrati.

⁴ Novak je pesem zapisal kot 17-letni dijak evangeličanskega liceja v Bratislavi in jo na pustni torek 16. februarja 1774 recitiral pred sošolci. Na liceju je bila namreč utečena praksa, da so dijaki ob pustu pripravili verzificirano besedilo v maternem jeziku in ga kot vajo v javnem nastopanju (actus oratorii et scenici) predstavili sošolcem. Sicer pa je bil mladi pesnikovalec potomec prekmurskih izseljencev iz okolice Sūmega, središča Šomodske županije. V to županijo se je po letu 1718 izselilo večje število Prekmurcev.

⁵ Leopold Stanek, *Pesmi* (Celje: Mohorjeva družba, 2001), 20-21.

Želim si v domačijo,
kjer se sprostijo sile,
kjer jagode zorijo,
nov sok napaja žile.

Kjer jagode so zrele
me prvič napojile
in grudi izabele
za vse dni nadojile.

Ko zadiši mi z brajde
kjer koli izabela,
srce miru ne najde,
ni duša več vesela.

Po domu se ji stoži:
ko se odzove vabi,
veselo jo zakroži,
trpljenja dni pozabi.

Še izrazitejši je bil ta pesniški pojav v tem času na levi strani Mure. Pesniki izseljenci so ustvarili množino pesmi, katerih temeljna sporočilna konstanta je: nazaj v domači raj. Podoba doma, domačije, domače pokrajine, ki jo v teh pesmih obnavljajo ali hrepenijo po njej, je idealizirana, neproblematizirana: to je podoba prijaznih, vernih, poštenih, skromnih ljudi, podoba zelene, neokrnjene narave, mirnega in srečnega življenja v obmurskih ravninah in na obdajajočih jih hribih.

Takole blagruje domači svet Jožef Baša Miroslav, prvi sodobnejši prekmurski narečni pesnik:

Kak ftica na gnejzdo
tak sili domo
srcé moje revno
v zemelsko nebo.

Ta daleč mi sili,
gde Mūra tečé,
gde oče, gde mati,
gde rod moj živé.

Želé mi li na pole,
gde rože cveto;
žele mi v on gozd,

gde ftički pojo.

Le silim na on kraj,
gde zvon naš zvoni,
gde pesem slovenska
tak milo doni.⁶

Podobnih upesnitev je ogromno. Ob Miroslavu stojijo v tej vrsti številni priložnostni pesniki doma in v tujini in tudi bolj znana imena, npr. Ivan Camplin, Pavel Gal, Franjo Horvat, Jožef Klekl st., Jožef Novak, Avgust Pavel, Jožef Radoha, tudi Franc Šebjanič iz kroga Mladega Prekmurca, Franc Talanyi in drugi.

Že v tem času je del te mnogokrat klišejske in stereotipne pesniške produkcije prehajal v ljudsko folkloro, o čemer priča tudi podatek, da je kar nekaj teh pesmi ponarodelo, npr. Kleklova Slovenska krajina, mili moj dom ali pa tista psevdonimnega avtorja Miloslava V tujini, ki je uglasbena in jo še danes prepevajo, le da pod naslovom Ti zemla rajska mila. Zaradi tega je pojav bolj zanimiv z literarno-sociološkega kot literarno-estetskega vidika.

Zastavlja se namreč vprašanje: zakaj tolikšen vznik tovrstnega popularnega pesnjenja prav v tem času? Ponujam tezo, ki sem jo deloma razvil že v knjigi *Med verzuško in pesmijo*⁷, da je šlo za (nezavedni) kolektivni kulturni vzgib za ohranitev identitete in preprečitev duhovnega izbrisa v novem okolju. Sezoncec in izseljencec je ta emocionalno-idejno nabita »pesem spomin« pomenila duhovno vez z domovino in vsaka njena posamična uresničitev je to vez krepila. Zato ne preseneča, da so snovalci teh pesmi številni literarni naturščiki, ki niso imeli globljega literarnega znanja in talenta. To dejstvo tudi pojasni naravo te poezije: vzorce zanjo so namreč črpali iz svojega literarnega spomina, katerega skelet je predstavljala podobno šolsko čtivo in domačijsko obarvana ljudska pesem. Literarno infrastrukturo za ohranjanje stika z domačim občestvom in pretok povezovalnih duhovnih energij je predstavljal periodični tisk. Njihovo poezijo so namreč objavljali tako izseljenski časopisi kot tudi domači periodični tisk, ki so ga bolj ali manj redno prejemale tudi naročniki izseljenci v tujini.

Tudi pesniški snovalci doma so pogosto uresničevali podoben doživljajsko-izpovedni vzorec, le da se v njem idealizaciji doma, domačije, domovine pridruži apel, ki skuša zminimalizirati pomen tujine in ki priključuje »vernoga sina« nazaj na »grúdo, gde ga je bog na življenje obüdo«, zvestega sina torej na rodno grúdo.

Med drugimi svojimi v prekmurščini pisanimi pesmimi je Avgust Pavel objavil tudi dolgo pesem *Slovo*, v kateri takole izpoveduje svojo navezanost na dom/domačijo:⁸

⁶ *Moja žela*, *Novine II* (16. maj 1915), 2.

⁷ Franci Just, *Med verzuško in pesmijo: Poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja* (Murska Sobota: FRANC-FRANC, 2000), 136-149.

⁸ *Slovo*, *Kalendar srca Jezušovoga IV* (1907), 98.

Z Bogom gore, gore divnokrasne,
vaš sin ide na daleko pot.
Ali njegov prve život ugasne,
kak se z vaših pozabi lepot.

[...]

Pod gorami v globokoj dolini
tam stoji moj dragomili dom.
Sam Bog čuva njega vsakoj sili;
tam v dolini ga ne najde grom.

[...]

Pa da mesec v tihoj kesnoj noči
med meglami pun pokaže se:
ljubi moj dom v dolinah naročji
mirno spi kak malo detece.

[...]

Svet je velki, a moj dom je mali,
pa mi ljubši dōnk kak celi svet:
tam mi človek vsaki nepoznani,
tū me pozna vsako drevo, cvet.

Seveda lahko tudi to pesniško produkcijo doma razumemo kot svojevrsten kolektivni kulturni vzgib zoper nevarno praznenje panonskih naselij. Izseljevanje iz panonskega prostora, še posebej iz Prekmurja in Porabja, je namreč dobilo tolikšne razsežnosti, da so bile ogrožene vitalne energije skupnosti. Tega se je naposled zavedla tudi oblast. Če so na začetku tridesetih let z banske uprave še spodbujali odhode v Francijo, Nemčijo in Avstrijo ter tako vzdrževali socialni mir, pa je proti koncu tridesetih let poseben odbor začel kategorizirati potencialne sezonce in določati kvote za odhod na sezonsko delo v tujino.⁹ Toda že veliko prej so se na negativne posledice sezonsva in izseljenstva intuitivno odzvali literarni ustvarjalci. Njihov pesniški odziv je odraz svojevrstnega ljudskega obrambnega mehanizma, ki se na kulturni ravni manifestira skozi hiperprodukcijo opisanega doživljajsko-izpovednega vzorca.

2.3. Čeprav je ta vzorec dandanes večinoma del popularne kulturne scene, pa je izredno trdoživ. Tako so se prekmurskemu pesnikovalcu Borisu Bruncu na pragu 21. stoletja zapisali takšni verzi: »Ko odhajal sem tedaj, / bil je tu nebeški raj. / Mlini peli so in mleli / in nam vsem življenje greli.¹⁰ In: »Včasih je lepo bilo / tam doma za našo hišo. / Bister potok žuborel je, / tam bilo je res veselje.«¹¹

3. Tretji doživljajsko-izpovedni vzorec v upesnjevanju ločenosti od doma, domovine je romantični. Njegov zgodovinski in duhovni vir je romantika, določa ga

⁹ Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci 1919-1941* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1984), 618.

¹⁰ *Stari mlini, Mura vir življenja* (Murska Sobota: samozaložba, 1997), 14.

¹¹ *Osamljena domačija, Mura vir življenja*, 9.

splošno razumevanje subjekta kot idealne biti, ki ji je objektiviteta nasprotna in se v njej tudi ne more realizirati. Prenešeno na dojemanje domovine in tujine to pomeni, da je tujina tista objektiviteta, v kateri subjekt ne more najti svoje izpolnitve. V zgodnejši fazi, v 19. stoletju, je povezan s pesniško idealizacijo domačega prostora, ki se mu pridružuje jasno obžalovanje odhoda v tujino, ker le-ta načenja psihično in fizično substanco subjekta. Znani Prešernov sonet o Vrbi je tipičen primer tega vzorca v slovenski poeziji, dva značilna pesniška primera le-tega v panonskem prostoru v drugi polovici 19. stoletja pa sta Božidar Flegerič in Josip Freuensfeld.

3.1. Božidar Flegarič iz Vodrancev, deseti brat Slovenskih goric, kakor sta ga imenovala Fran Ilešič in Božidar Borko, je bil v svoji pesniški usmerjenosti v skupnost predvsem izpovedovalec domoljubnih čustev in ustvarjalec domovinske, narodno prebudne lirike. Znal pa je upesniti tudi osebnejše teme, med drugim bolečino ob svojem srečevanju s tujino. Ta je zanj prostor razočaranja, deziluzije: »Domači kraj! Dom radosti, / oj daleč si od mene! / Na tujem v tihi žalosti / cvet moje nade vene.«¹²

Tudi v poeziji Josipa Freuensfelda z Radenskega Vrha pri Radencih najdemo nekaj motivno-tematskih izrazov odtrganosti od doma/domovine, v katere se vpleta bridka izkušnja s tujino: »V domovje sem se vračal spet, / v samotno tiho selo; / tam zunaj mi zbledel je cvet, / zmračilo se mi čelo.«¹³

Na levem bregu Mure jima je na začetku 20. stoletja s podobno zasnovano poezijo, katere osrednja izpovedna os je dom-Bog-poezija, sledil Jožef Baša-Miroslav, ki je tujino doživljal še bolj boleče in ta bol mu je zapisala kar nekaj ovidovsko zaostrenih žalostink.

V dvajsetih letih 20. stoletja je podobno potožil Franjo Horvat:

Daleč od doma, na sredi tūjine,
gledam prek skalnate, mrtve pūstine.
Da bi zagledao dol, gde rod prebivle,
Širnomi svejti neznani kinč skrivle.

[...]

Breg se za bregom po vrsti postavlja,
mojim očem se zavesa nastavlja.
Vse je zabadav. Na sredi tūjine
mrtvo je vsakše življenje. V miline
kraja domačega miseo odhaja,
prva gda zvezda na nebi že shaja.

[...] ¹⁴

V navedenih pesniških primerih, ki bi jim lahko dodali še katerega, je osrednja izpovedna os torej tožba nad iztrganostjo iz domačega sveta in razočaranje nad tujim svetom zaradi neizpolnitve osebnih pričakovanj.

¹² Domačiji, Slovenski glasnik IX (1866), 209.

¹³ Mati, Ljubljanski zvon VII (1887), 33.

¹⁴ V tūjini, Novine XIV (31. julij 1927), 2.

3.2. V obdobju med obema vojnama pa se pesniška podoba deziluzije še zaostri in z osebno-doživljajskih razširi na socialne dimenzije. Kakor namreč ni bilo mogoče spregledati neugodnih posledic izseljevanja iz panonskega prostora in so se zaradi tega aktivirali že opisani nezavedni kolektivni kulturni vzgibi, tako tudi ni bilo mogoče spregledati dejstva, da so se premnogi iz tujine vračali kot socialni neuspešneži, telesno izčrpani in psihično razrvani. O tem so postopoma spregovorili tudi pesniki izseljenci in pesniki doma.

Dvakratni izseljenec v ZDA Jožef Novak¹⁵ med drugim takole pravi v tretji kitici svoje pesmi Svetski vandrar:

Vi siromacke vandrarje,
daleč ste od svoje rodbine.
Večkrat vu tūhi nočaj
si zmislite na doum nazaj.
Skuze vam tečejo z žalostni ouči
i nej ste je zadržati mogouči.
Na pamet vam pride domovina,
kak vaša rodjena slovenska zemla.¹⁶

Pavel (Palko) Gal je še določnejši:

Bela cesta sūče se pred menov,
vodi v tūji me svet.
Tá, kama so že vnogi šli za krūhom,
pa vseeno nazadnje domou prišli mrejt.

Bom tūdi jaz – srce vprašuje –
v tūjini si zmantrao mlade moči?
Bom dao krv piti tūjini,
domou pa bom prišo vmret na stare dni?¹⁷

¹⁵ Jožef Novak iz Veščice pri Murski Soboti se je začel pesniško udejstvovati med svojim bivanjem v pensilvanskem mestu Betlehem, kamor se je naselila številna prekmurska izseljenska skupnost. V ZDA je bil dvakrat: v letih 1913-1921 in 1924-1929. Ob mizarskem delu je v Betlehemu tudi kulturno, še zlasti literarno deloval. V Amerikanski Slovincov glaslu je objavljaval moralno-poučne, priložnostne in refleksivne pesmi; nekaj pesmi je snovno vezanih na izseljensko življenje. Bil je literarni naturščik z določeno mero oblikovalnega talenta, zanimanje za aktualno kulturno dogajanje pa mu je omogočilo, da se je v svoji poeziji lahko odzval na nekatere aktualne literarno-stilne spodbude tistega časa. Izbor iz njegove poezije je pripravil Mihael Kuzmič in je izšel leta 1998 pri Pomurski založbi v Murski Soboti.

¹⁶ Svetski vandrar, Amerikanski Slovincov glas VIII./15 (13. april 1928), 3.

¹⁷ V tūjino, Kalendar srca Jezušovoga XXXIX (1942), 32.

Od takšne deziluzionistične izpovedi sezonstva pa je bil le še kratek korak do socialnorealističnega in socialnokritičnega prikaza sezonsko-izseljenskega življenja, kar pa je že značilnost četrtega doživljajsko-izpovednega vzorca. Pred tem moram opozoriti na poseben novejši odvod romantičnega doživljajsko-izpovednega vzorca.

3.3. Predstavlja ga poezija misijonarja na Japonskem dr. Vladimirja Kosa. V njegovem pesniškem svetu je subjekt idealizirani izgnanec, pregnanec iz domovine, domovina pa je nezadostna objektiviteta, ki je potrebna celovite duhovne preobrazbe.

Domovina je za Kosa samo ena, toda iz nje se čuti izgnanega, je brezdomec. Ko hrepeni po domačih gričih, hkrati pravi, da so to »griči domovine, / ki me ne ljubi«. ¹⁸ Ta boleči občutek rojeva krik po spremembi v domovini, spremembi, ki bi bila v skladu z njegovim moralno-etičnim, socialnim in svetovnim nazorom. Tako bi bili izpolnjeni pogoji za vrnitev Njega, pregnanega sina – Njega pisanega z veliko začetnico, ker se ima – skupaj s pregnanim kolektivom – za nosilca brezprizivnega ideala.

Ta zgodnejša pozicija se radikalizira v pesniški zbirki Dnevnik ugaslih trenutkov iz Fudži, ¹⁹ v katerem lastno usodo označi kot usodo človeka brez domovine, izgnanca, ki mu preostaja petje stihov in večno popotništvo, vendar nikoli pot domov. ²⁰

Takšen pesnikov položaj rojeva tožbo nad lastno usodo, tej pa se pridružuje še obtožba domovine, ki je v njegovi domovinski poeziji precej pogostejša. Tožbo izgovarja individualni, posamični subjekt, obtožbo izreka pluralni lirski subjekt, kolektiv izgnancev. Njegova/njihova obtožba je večplastna, njeno jedro pa je svetovnonazorsko in politično.

Zelo zgovorna je v tem pogledu zbirka Spev o naši gori. ²¹ V njej pesnik v simbolični govorici izreka svoje videnje slovenstva, ki je izrazito polarizirano. Na eni strani je domovina, v kateri da se je z veliko začetnico pisana Luč dala »v src temó ujeti« (PSS: Pom, 19), kjer da je zajel »divji duh snovi / si srca tvoja / za večno tujo / dialektično / molitev« (TSS: J, 44) in kjer da »rod stoji: / v živečem Slovincu / mrtvem / zemskim bogovom« (TSS: J, 41). Na drugi strani je skupnost pregnanih, ki so »pretrgano zavezali srce v culo« in ki jih »še zmeraj čaka, / pristanišče osamelo // Culice izseljenske« (DSS: Pol, 34). Ta pluralni lirski subjekt si pripisuje odrešiteljsko vlogo, saj »izbira besede, jih sklada v resnice pester mozaik, jih čuva za vzpon, ki zanj rasto rodovi« (DSS: Pol, 32). Spev o naši gori se izteče v simbolično željo po poenotenju: »kadar duh edinosti / nas druži / za vso resnico, / vso pravico, / vseh Slovencev«

¹⁸ Vladimir Kos, *Dober večer*, Tokio: Pesmi zate in – zame (Tokio: založba Meiseisha, 1960), 44-45.

¹⁹ Ta rokopisna zbirka je ostala neobjavljena in jo je urednik France Pibernik vključil v izbor Kosovega pesništva *Cvet*, ki je rekel Nagasaki.

²⁰ Šanson izgnanca, *Cvet*, ki je rekel Nagasaki: *Izbrane pesmi* (Maribor: Založba Obzorja, 1998), 88.

²¹ Zbirka je nastala leta 1978, izdala pa jo je tri leta pozneje Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu. Sestavljajo jo štirje deli, tako da začetnima Uverturnemu stavku in Baletu o dogodku sledi osrednji del s širimi simfoničnimi stavki: Prvi simfonični stavek: *Pomlad* (PSS: Pom), Drugi simfonični stavek (DSS: Pol), Tretji simfonični stavek: *Jesen* (TSS: J), Četrti simfonični stavek: *Zima* (ČSS: Z). Zbirko zaključuje *Razplet* za zbor iz srečnih ljudi.

(ČSS: Z, 51). Pot do te edinosti Kos vidi v veri: »Kar veže nas kri, / nas vera poveže / v bratstvo. // Kar veže nas kri, / nevera razveže / v tujstvo« (TSS: J, 41).

V drugih pesniških zbirkah, npr. v zbirki *Ljubezen in smrt*. In še nekaj, se bolj posveča svoji vlogi v tej skupnosti pregnanih, v skupnosti, ki »umirajoč živi v mit po šegi mučenikov ... za tisto revolucijo, ki stre / duhá okove«. ²² V tej skupnosti pesniki zavzemajo posebno mesto, kar ne preseneča, saj v »gonu po pesmi« Kos vidi »najčistejši gon« med vsemi drugimi goni, besede pa so mu sploh sredstvo preseganja razklanosti na gon in duha in celilo za rane, ki jih ta razklanost povzroča. ²³ Med pesniki te skupnosti Kos svojo pot razume kot »božjo pot med pevci izgnanih«. ²⁴

Lahko mu pritrdimo: na večpotjih slovenstva je on rapsod, ki smerokaz svoje domovinske lirike usmerja proti krščanskim božjim potem. Krščanstvo kot vera in svetovni nazor prežema njegovo celotno subjektivteto. Mu je kot romantični ideal, ki je z objektivnim bolj konfrontiran kot harmoniziran. Mu je tudi edino merilo, s katerim odmerja meje slovenstvu.

4. Ko je bila razkrita še senčna plat sezonstva in izseljenstva in ko so bili razgaljeni še socialni vzroki za odhajanje v tujino, so bili izpolnjeni pogoji za socialnorealistično upesnitev sezonstva in izseljenstva. Tudi v tem realističnem doživljajsko-izpovednem pristopu smo priča deziluziji in razidealiziranju tujine, hkrati pa tudi opozorilom na vesplošno socialno brezperspektivnost.

4.1. Kolone odhajajočih v tujino in socialna nemoč tistih, ki ostajajo doma, sprožata v tej poeziji, ki jo praviloma pišejo domači avtorji, socialni revolt, katerega pesniška manifestacija je socialna obtožba. Na prekmurski strani se je prav ob tem pristopu uspešno literarno predstavila mlada generacija literarnih ustvarjalcev, zbrana okrog literarno-kulturnega glasila *Mladi Prekmurec*. Vanek Šiftar, Franc Šebjanič in Ali Kardoš, ob njih še v narečju pišoči Franc Talanyi, so glavni izpovedovalci dvojne socialne brezperspektivnosti: onih, ki so odšli v tujino, in tistih, ki so ostali doma. Na tujih poljih izčrpavajoči se poljedelec, izmozgani zidar, razrvan rudar, obnemogla prodajalka telesa so le nekatere pretresljive pesniške socialne slike, ki so jih naslikali omenjeni pesniki.

Rodil sem se v vasi,
tam rasel, jokal
in ukal na paši,
tam hrepenel
in od tam v tujino odšel.

Zdaj delam na tujem:
orjem, sejem in kopljem,

²² Vladimir Kos, *Po mojem starem dnevniku, Ljubezen in smrt*. In še nekaj (Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1971), 76.

²³ Dragi starejši pesnik, *Dober večer*, Tokio, 44.

²⁴ Kdo od angelov, *Cvet, ki je rekel Nagasaki*, 80.

da od razpok, od krvi
me skelijo dlani.

Jaz – sezonski delavec romam,
s tisoči romam.

Jaz zidal sem plavže
in hiše ljubljanske,
v temnih rovih sem zidal,
a zase – niti koč ciganske.

Jaz zidar
garam za denar,
s tisoči romam,
se bétežen vračam.

Nekoč doma gospodar
sem zdaj v tujini rudar:
rijem pod zemljó in trpim
kot mnog trpin,
še sanj se bojim.
[...] ²⁵

Kot črna živina smo robili tujcu,
dlan tvoja je tujcu služila za stroj,
izmučen, izgaran, postaran, izkrivljen,
nekdaj tako raven, glej hrbet zdaj svoj.

Ko nisi za rabo več, – reče ti 'ajdi!'
kosti vse izmozgane pošlje domov,
povezne en počen ti pisker na glavo,
zdaj pojdi v Prekmurje pod slamnati krov.

Mladost je šla 'zbogom', prodal si jo tujcu,
iz tebe izžel je meso in spil kri,
napolnil iz žuljev si tvojih je žepe,
a tebe naj starca spet brajda redi.
[...] ²⁶

---

²⁵ Ivan (Vanek) Šiftar, Prekmurci govore, Mladi Prekmurec III/9-10 (1938/39), 139.

²⁶ Marija Zalar, Mi gremo, Novine XXVIII (18. februar 1940), 4.

Amerikanski Slovenec rano stane
i z dela nigdar ne ostane.
[...]
Prvle kak bi delat šou,
kūšne svojo ženo i deco.
Z veseljom odhaja od doumi,
prouí fabričkomi robstvi.
I kak pride vu delo svoje,
pik i lopato si vu roke vzeme.
Kopa, kopa i si zmislí na stari kraj
gde je krumpíše kopao dosta lejt nazaj.

I vu velikom mišlenji nit ne čūje,
ka se ober njega smrt glašūje.
Gren li cinka, ali on ne čūje,
ednoug se samo železo na njega sūne.
Potom kriči: »Lüblena žena i deca,
oh, pomagajte mi vö s toga.«
Namilo pogledne proti zraki
i dūšo pūsti tak na kraci.
[...] ²⁷

Nizanje teh socialnih podob je pogosto spremljala osebna prizadetost lirskega subjekta in njegovo sočutje, toda tudi navidez objektivno, neprizadeto upesnjene socialne slike so vsebovale kritiko razmer.

4.2. Prav to dimenzijo je mogoče še čez štiri desetletja zaslediti v literarno-estetsko sicer povsem drugače zasnovani, modernistične upesnjevalne postopke varirajoči poeziji Draga Kuharja iz Puconcev. V njegovem vzpostavljanju osebnega in kritičnega odnosa do domače pokrajine se izrisujejo tudi takšne podobe:

kužni mak ob kolniku modro cveti
zavrženi otrok se v močvirnatem tkanju budi
izseljeni PREKMURCI samotni so svati
za vedno zaprti za hrastovimi vrati²⁸

kmet orje razgaljene njive prazne
kjer rastejo suhe trave blazne

²⁷ Jožef Novak, Amerikanskoga Slovenca zgodba, Amerikanski Slovincov glas VIII/8 (24. februar 1928), 2.

²⁸ Svatovanje, Kolobarjenje (Maribor: Založba Obzorja, 1990), 30.

noseča mati naj prikliče otroke
ki iščejo si tuje prosene roke²⁹

Tudi ta doživljajsko-izpovedni vzorec se ohranja vse do danes. Na literarno precej manj zahtevni ravni ga npr. v že omenjeni pesniški zbirki uresničuje Boris Brunec.

5. Drugačen, eksistencialistični doživljajsko-izpovedni pristop je uvedla prva povojna pesniška generacija doma. V tem pristopu dihotomija domovina : tujina postopoma izginja, nadomešča jo eksistencialistični princip vrženosti v svet in večnega popotništva ter iskanja. V tem kontekstu dom in domovina med pesniki panonskega prostora izgubljata konkretne atribute, dobivata pomen splošnega eksistencialnega sidrišča, ki pa se – tako kot druga sidrišča – subjektu izmikata. Dva značilna primera takšnega pristopa sta poezija Branka Šomna in Jožeta Olaja, ki ju je oba na svoj način zaznamovala izkušnja tujine in »razdomovinenja«.

5.1. Ko Branko Šomen v svoji poeziji izpoveduje svoje doživljanje prekmurskega življenja, se mu kot ena njegovih bistvenih določnic kaže tudi sezonstvo. Zato je npr. tudi ljubezenski pogovor lahko le pogovor na razdaljo, pogovor dveh, ki sta vsak na svojem koncu sveta:

še to mi povej, kje si zdaj,
kakor štrk sem odletel,
še to mi povej, kje naj te iščem,
ko se spomladi vrnem
boljši in nežen?

povej mi, kako ti je ime,
jaz bom v ravnici križišče,
tako bom vedela, kdaj se boš vrnil,
pustil v prahu stopinje
in srcu zaupal srce³⁰

Sezonstvo kot motivni drobec ali kot tematska niansa spremlja njegovo poezijo skozi vse pesniške zbirke,³¹ vendar se lokalni atributi postopoma generalizirajo in sezonstvo prehaja v metaforo za človekovo iskanje, počasno, a neizogibno odhajanje, a tudi za žilavo, camusovsko vztrajanje. Čeprav se včasih še zdi, da bi dom / domačija lirskemu subjektu lahko ponudila prostor pomiritve, stabilizacije,³² pa njegov položaj

²⁹ Lakota, Kolobarjenje, 57.

³⁰ Peta pesem, Lipov bog (Murska Sobota: Pomurska založba, 1971), 26.

³¹ Na primer v zbirki s pomenljivim naslovom Tujina (Ljubljana: DZS, 1978), tudi v zbirkah Prekmurski rokopis (Murska Sobota, Pomurka založba, 1976), Razpadanje (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973), Šepetanje mravelj (Murska Sobota, Pomurska založba, 1979).

³² Za ta del je še posebej zanimiva zbirka Moške ikre (Ljubljana: DZS, 1982), v kateri se doživljajsko občutnje vrača v domači prostor (npr. cikel Prekmurska okna).

v svetu zaznamuje »nikoli prisotnost, nikoli odsotnost«. Sezonstvo in izseljenstvo v Šömnovi poeziji iz socialne preraščata v eksistencialno kategorijo.

5.2. Tudi pri Jožetu Olaj je sprva – npr. v zbirki *Podobe minule vojske* – še zaslediti s konkretnimi družbenimi danostmi motivirano odhajanje od doma,³³ toda hkrati je že v njegovi zgodnejši poeziji prepoznavno, da bo avtor tako motivirano preseljevanje razvil v drugačno smer: v preseljevanje kot bivanjsko iskanje. Dom, domačija tako postajata metafora za iskano bivanjsko oporno točko, na kateri bi se subjekt osrediščil; to pa mu ne uspeva, obsojen je na večno iskanje le-te. Usodno se je na to pot podal v zbirki z zgovornim naslovom *Itaka*.³⁴ Že v prvem ciklu Pasjansa se lirski subjekt opredeljuje kot večni popotnik, bégavec, sezonec in izseljenec bivanja. V ciklu *Itaka II* se sprašuje o smislu tega večnega sledenja slutnji, »da je morda ostal še kdo / ostalo kaj«. Vendar se ta slutnja izkaže kot blodnja. Ko si namreč zastavi bistveno vprašanje »mar itaka je?« si odgovori: »ne itake ni. // itaka je samo / blodnja do tja / kjer polnoč znorelih / kočje doma«. Tudi pri Olaju je domovina eksistencialna kategorija, človek pa Odisej, obsojen, da ne pride na Itako, obsojen na njeno večno iskanje.

6. V Šömnovi in Olajevi poeziji so že zametki novih smeri, v katere je krenilo iskanje modernega človeka. Ena od teh smeri vodi k poskusom opredelitve subjektovega položaja med menjajočimi se, nič več konstantnimi določnicami njegove eksistence. V kontekstu pesmi preseljevanj gre za poskuse opredelitve subjektovega domovinskega modusa, ki postaja polivalenten in izrazito dinamičen. Prvi korak v tem iskanju predstavlja zavest in priznanje dvodomovinskosti.

6.1. Kakor so izpolnjena pričakovanja izseljencem podaljševala ogrlico želja, tako se je odmikal načrtovani čas njihove vrnitve domov in z nizanjem let je tujina vse bolj postajala (druga) domovina. To je opazil že v tridesetih letih Ivan Camplin, ki je tudi sam nekaj časa prebil med prekmurskimi sezonci v Franciji. V vložični *Pesmi iz tujine*³⁵ je to spoznanje takole upesnil: »Tujina postala druga mi mati, / ne čakam ljubezni od nje, / le tja, kjer sestre so in brati, / tja hoče – želi si srce«.

Pesem, v kateri se tehtnica čustev in želja nagiba na stran (prve) domovine, je s kopičenjem let, prebitih v tujini, postajala vse tišja. Postopoma jo je preglasil delovni in sploh življenjski ritem vsakdana v drugi domovini, v kateri so se izseljenci sčasoma udomačili in ki jim je vse pogosteje postajala tudi t. i. zadnji dom. Sledi tega procesa je mogoče razbrati tudi v izpovednem tkivu Novakove pesmi *Zvonovje na milo zvonijo*.³⁶ V njej avtor z močnim občutkom pripadnosti občestvu in s prizadetostjo

³³ Branko Šömen, *Podobe minule vojske* (Ljubljana: DZS, 1973).

³⁴ Jože Olaj, *Itaka* (Maribor: Založba Obzorja, 1988).

³⁵ *Novine XXII* (10. november 1935), 1.

Camplin je od februarja 1938 do novembra 1939 kot duhovnik deloval med prekmurskimi izseljenci in sezonci v Franciji. Že pred tem je bil dodobra seznanjen s socialnimi in duhovnimi razmerami med sezonci, ta osebna izkušnja pa je njegovo poznavanje razmer še poglobila. Sezonsko-izseljenski čustveni in doživljajski svet je v tridesetih letih in tudi še po 2. svetovni vojni upesnil v več pesmih.

³⁶ Jožef Novak, *Zvonovje na milo zvonijo*, *Amerikanski Slovencov glas IX/2* (11. januar 1929), 1.

govori o pogrebu »slovenskoga brata«. Simbolika v dialogu med ameriško zastavo, ki si jemlje izključno pravico plapolati nad grobom »amerikanskoga Slovenca«, in slovensko zastavo je zgovorna: tudi slovenska meni, da ima pravico spremljati (in predstaviti!) pokojnika, vendar pa je bitna povezanost izseljenca s slovenstvom premaknjena v onstranstvo: »Na ovom svejti de on pa stao kre mene.« Skratka: pesem posredno dovolj zgovorno priča, kako je novi svet slovenskemu panonskemu izseljencu postajal domovina in kako je on (zavestno ali nezavedno) postajal njen.

6.2. Najtehtnejši pesniški premislek zapletenega položaja in občutka dvodomovinskosti predstavlja poezija v Avstraliji živečega izseljenca/pesnika iz Prekmurja Jožeta Žoharja. Žohar je ta doživljajsko-izpovedni pristop razvil v sodobno smer, ki ima nekaj prepoznavnih značilnosti postmodernega subjekta in njegovega dožemanja lastnega položaja v svetu.

Glavna tema v vrelcu njegove domovinsko-bivanjske izpovedi je odnos do stare / prve domovine, konkretno do rodnega Prekmurja. To razmerje je drugačno kot tisto z drugo domovino. Ta je namreč sprejeta kot dejstvo in celotna pesnikova »zgodba« se izrisuje na obzorju prve domovine. Odnos do nje je dinamičen, tudi skrajno napet, napolnjen z bolečino in občutki krivde, prepreden z vračanja in odhajanja. Od prve do druge avtorjeve pesniške zbirke³⁷ se je tudi doživljajsko in spoznavno spremenil.

Eno pomembnejših pesnikovih spoznanj v prvi pesniški knjigi se nanaša na brezprizivno minevanje sveta njegovega otroštva. Če sprva pravi »Še je tu nekdanja simfonija / nosečih njiv in preslic v plesu, / robinij, stisnjenih med krive gabre, / plavic, zaljubljenih v pšenico« (Doma, doma, doma 7, str. 13), pa mora hkrati ugotoviti, da »ni plugov več in bran lesenih [...] ne mesi mati več testa v koritu [...] ni čuti fantov več pod okni [...] umaknjeni so kamni« (A ti se vračaš v tisti sen, str. 31) in da »vsakič, ko se vrnem, / jih je nekaj manj – / nekaj od nekdanjih podob / odmakne čas, prestavi v grob« (Vsakič, ko se vrnem, str. 39). »Počasna smrt«, ki lebdi med njim in domovino (Doma, doma, doma 8, str. 14), pogloblja zareze: »Le ti ne boš nikoli spal / v ogonih teh, pri svojih svoj. / Predaleč si, pretrgan spoj. / Zaman si pot nazaj iskal« (Žaližale, str. 66). Pomenljivi dvogovor na koncu zbirke, njegovo in njeno Besedkovanje 1986, daje vtis pomiritve: ona, prvotna domovina, ostaja njemu podstat, tečaj, ki omogoča, da planet Žohar ostaja v sončnem sistemu domovinskosti: »si gonilo / močna vez kot jeklovina [...] si duh sibilskih bukev« (Besedkovanje 1986 – on, str. 85); on pa od nje prejema zagotovilo, da sta eno in da je med njima vse oproščeno.

Toda stari svet je vse bolj tonil v sence. To si je med pisanjem zbirke Veku bukev, ki je izšla pet let za prvo, priznal tudi Žohar: » v sivo skorjo / nekdanj vpisana imena so nerazberljiva / hrapavina. Nekdo drug je v njo napraskal / pričevanje lastnega trenutka, obliko / neke rože. Inicialke.« (Veku bukev I, str. 14). To spoznanje pa je zahtevalo redefiniranje pesnikovega bivanjskega položaja med obema domovinama: »Veku bukev / moraš razbiti zglob nekdanjega pomena« (Veku bukev I, str. 14). V svoji drugi pesniški knjigi se je Žohar podal na to pot. Naslovni cikel Veku bukev predstavlja poskus spajanja

³⁷ Jože Žohar, *Aurora Australis* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990).

Jože Žohar, *Veku bukev* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1995).

obeh polov skozi paradoks, paradoks, ki pa je le navidezen in hkrati v duhu časa: »Vek ubiti, biti bukev. / Hočem. Izrasti tam. Dorasti tu [...] Rasti tu, izrasti tam, / pomniti razkošje travnikov in njiv, / griče nakopičenih želja, ravnice sanj, / pot, ki od tam para / med uboge pare sveta.« (Veku bukev II, str. 15). Sprejetje te dvojnosti pa ni resignacija, je jasen bivanjski uvid in odraz vitalistične pokončnosti: »In bo, / kar je bilo, kar je in kar kar še pride...« (Veku bukev III, str. 16). Vendar odločitev – spet paradoksalno – ni odrešujoča, ne prinaša toplote življenja, ampak zamrznjenost; ni napolnjenost z občutkom stvarnega, ampak sen: »Ne tožim: zamrznjen sem v globini dve [...] v obeh primrznjen k dnu, primoran k snu« (Veku bukev VI, str. 19). Ta dvojna oženjenost (»oženjen se ženiš s tujino«) je pot »v odštevanje, v minevanje« (Veku bukev VII, str. 20).

Če je cikel Veku bukev odraz pesnikove zavesti o njegovi dvodomovinskosti ter poskus spajanja obeh polov, pa je cikel *Sem vmes, sem vmes* na eni strani potrditev tega spoja, na drugi strani pa dokončna pesnikova določitev svojega bivanjskega položaja kot vmesnost in večno popotništvo. Je galjot med Scilo in Karibdo, torej obsojenec in iskalec, in je »podoba iz podob, ki samo sebe pelje na sprehod« (*Sem vmes, sem vmes* II, str. 29).

Ne kaže prezreti zgradbe cikla *Sem vmes, sem vmes*: zgrajen je namreč kot dvogovor, v katerem sedmim nagovorom (prve) domovine sledi sedem pesnikovih odgovorov. Misel kaj hitro poroma k Župančičevi Dumi in simbolnima moškemu ter ženskemu glasu v njej. Vendar so relacije po skoraj devetih desetletjih spremenjene: domovina še vedno – kot nekdanji ženski glas iz Dume – vabi v svoje naročje; v nasprotju z moškim glasom Dume pa Žoharjev ni več očaran nad tehnološkimi, gospodarskimi, znanstvenimi, sploh življenjskimi danostmi tujine. Te danosti so že danost njegovega življenja, sedaj mora le še razčistiti z vabečim, tudi očitajočim in mestoma terjajočim ženskim glasom domovine. Kako Žohar ta položaj razreši? Tako, da se ne odpoveduje ženskemu glasu, skuša ga vtkati v svoje (novo) bivanje, vendar tudi odločno vztraja pri svojem: »Napolnil bom prazne domove s teboj. Bom v svojem ostal« (*Sem vmes, sem vmes* II, str. 29); »Kar gre v daljni svet z menoj, / v pesem / drugo naj dorase. V pisan mozaik. S teboj brez te« (*Sem vmes, sem vmes* X, str. 37). Paradoks »s teboj brez te« je le navidezen, kajti spomin, nepozaba je tista, ki omogoča pesnikovo vztrajanje in hotenje: »Nekje drugje, kjer dreves nobenih ni, / naj bom mladi bukov gozd iz zgodnjih sanj. Živim in sem / spomin, zazrt v tvoj čas vprašanj« (*Sem vmes, sem vmes* XII, str. 39).

Torej večni 'vmes' kot temeljni položaj, položaj, ki ga nakazuje že sam naslov zbirke *Veku bukev*: prva beseda je zrcalna odslikava druge in enako druga prve. *Vmes* pa je **b**, biti, tisti Žoharjev biti vmes, biti hkratna združenost in razločenost enega in drugega.

V literarnih obravnavah Žoharjevega pesništva je že bilo opozorjeno na pesnikov skoraj erotični odnos do domovine³⁸. To točno ugotovitev, v kateri je implicirano

³⁸ Matjaž Kmecl, *Aurora Australis*, pesmi južne zarje, v: Jože Žohar, *Aurora Australis* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990), 91-98.

Barbara Suša, *Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku*, v: Slovenska izseljenska književnost, 1 (Ljubljana: založba ZRC SAZU; založba Rokus, 1999), 295.

spoznanje o moči domovinske tematike v Žoharjevem pesniškem svetu, je mogoče razširiti: domovinska tematika v Žoharjevi poeziji tako rekoč prekriva vsa ostala tematska polja, ki jih sicer pričakujemo v pesniški izpovedi. Kakor da bi kot »črna luknja« vsrkala ostala izpovedna osončja, kot so npr. ljubezenska izpoved, bivanjska izpoved, metafizična vprašanja ipd. Vendar je tako, da je domovina s svojo dvojnostjo tako vpletena v Žoharjevo bit, da v njegovi poeziji prerašča v metaforo za splošno človekovo razpetost med številne nasprotujoče si pole sveta in človeškega bivanja: je moški in ženska, poletje in zima, zemlja in nebo, tostranstvo in onstranstvo, posameznik in skupnost...

V tej točki, torej v premisleku človekove domovinske identitete, pa je poezija izseljenca Žoharja zelo blizu novejši poeziji v domovini živečega literarnega ustvarjalca Ernesta Ružiča, natančneje njegovi poeziji v pesniški zbirki *Delibab*.³⁹ Na prvi pogled bi težko rekli, da avtor v zbirki tematizira vprašanje izseljenstva ali pa vprašanje človekove domovinskosti. Ta tematika je »skrita« v njegovi bivanjski izpovedi, in sicer kot ena od eksistencialnih kategorij, ki določajo subjekt in njegovo existenco. Pri tem je značilno, da človekova identiteta, tudi domovinska, ni nekaj trdnega, nespremenljivega, absolutnega. Nasprotno: takšna trdnost in nespremenljivost sta le privid/delibab, dejansko pa jo je treba oblikovati ali pač »definirati« zmeraj znova in znova. V Ružičevem *Delibabu* se npr. sestavlja iz delcev slovenskega (goričkega) sveta in drobcev madžarskih pokrajin. Takšne in podobne sodobne pesniške »rešitve« navajajo k sklepu, da je človekova domovinskost oz. njegova domovinska identiteta v novih duhovno-zgodovinskih razmerah občutena, razumljena kompleksnejše in poglobljeno in da ni nujno določena (zgolj) z nacionalnimi ali državnimi mejami ter da se v njej izročilo preteklosti prepleta z izkušnjo sedanjosti in subjektovo projekcijo prihodnosti; da je moderni človek morda v svoji biti večdomovinski ali pač domovinsko polirekcijski, večvezljiv.

Kolikor se vidnejši predstavniki mlajše generacije pesnikov iz slovenskega panonskega prostora, npr. Feri Lainšček in še zlasti Milan Vincetič ter Robert Titan, dotikajo tega vprašanja, se ga prav iz teh doživljajsko-miselnih pozicij in iz zavesti, da je človeku prva domovina njegovo življenje, ono drugo (ali tretjo) pa je v menjavi časov treba zmeraj znova in znova najdevati in »definirati«. To pa pomeni, da vprašanje človekove identitete, tudi domovinske, razvijajo v postmoderni smeri, za katero je značilno, da subjekt išče pot iz brezna niča in da iz prežitkov preteklosti ter utrinkov sedanjosti sestavlja podobo svojega bivanja, na tleh existence, ki se spodmikajo, pa vedno znova in znova išče ne le lastno identiteto, ampak tudi avtentičnost.

---

³⁹ Ernest Ružič, *Delibab* (Murska Sobota: FRANC-FRANC, 1997).

SUMMARY

SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN THE WORKS OF THE PANONIAN WRITERS – POEM OF MIGRATION

Franci JUST

Seasonal work and emigration are two of key categories in the economic life of the Panonian space from the last decades of the 19th century on. Thus it is not surprising that they echoed in literary creativity of the mentioned space. The contribution follows that resounding in a chronological order and analyses it, and at the same time synthetically places it in a broader literary context. It ascertains that the attention of the literary creators towards seasonal-emigrant problematic is being realised within the frame of the so-called social lyrics and (socially) realistically conceived prose. It is possible to speak of two major types of literary wording of the problematic: at the beginning literary and aesthetically less demanding, simple wordings of less or non-profiled authors, published in periodicals of that time, are frequent; in the thirties and in the after-war period some profiled authors assert and with them literary and aesthetically more pretentious wordings.

Beside the known, literary and historically evaluated and – so to speak – canonised authors (for example Miško Kranjec, Ferdo Godina, Edvard Kocbek and others) the contribution deals with the less known authors and with literary phenomena linked with the thematic of seasonal work and emigration. It is ascertained that occasional and more persistent literary writers responded to the problematic in the form of poetry, less in narrative prose. Poets of social, moral, and existential straits of seasonal workers based their works on traditional verse, stanza and lyric patterns. Similarly the authors of prose texts asserted familiar narrative techniques and procedures in which the seasonal-emigration »matter« was frequently the origin for asserting religious-moral or moral-educational ideas. The poetical and prose texts of the mentioned creative circle originate from home and abroad, frequently seasonal workers and emigrants themselves created them, and not so rarely authors at home that the problematic in one way or another addressed them personally.

Literary-aesthetically more pretentious »treats« of the seasonal-emigration matter have asserted within the social realism literature as the actual literary trend in the thirties of the 20th century, and partly in the frame of cultural-literary current of ruralism.

After World War II the literary more pretentious »dealing« with the Panonian seasonal and emigration matter continues within the proceeding (social) realism, with which a significantly larger share belongs to narration than to poetry. In this very literary type younger writers join the older, back to the generation, born in the second half of the fifties, who do not deal with the problematic in the spirit of realistic narration but link it with modern themes and ideas, opened above all to existential-ontological issues.

IZSELJENSKI PISCI IN IZOBRAŽENCI

EMIGRANT WRITERS AND INTELLECTUALS

REMINISCENCE NA PANONSKO SLOVENSKE EMIGRANTSKE AVTORJE V KONTEKSTU DOGAJANJA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

LEV DETELA

Po svoje je zanimivo, da je kar precej slovenskih izseljenskih pisateljev iz kroga tako imenovane politične emigracije, ki izvira iz ožjega ali širšega panonskega prostora. Naj za začetek naštejemo nekatere, ki sem jih osebno srečal ali pa bil z njimi v pisemskih ali drugačnih stikih: Ruda Jurčec, Stanko Kociper, Frank Bukvič, Vladimir Kos, Franc Jeza, v nekem smislu tudi Jože Krivec ali Stanko Janežič. Eden od teh, Ruda Jurčec, rojen leta 1905 v Ormožu, je odigral v emigraciji pomembno vlogo. Med drugim je bil med ustanovitelji Slovenske kulturne akcije v Buenos Airesu in dolgoletni prvi urednik tamkajšnje kulturne revije Meddobje. Njegova največja moč je bila na esejističnem področju. Poleg tega zagotovo sodi med najvidnejše slovenske pisatelje memoarske literature, o čemer pričajo tri knjige njegovih žal nedokončanih spominov *Skozi luči in sence* (I.: 1914–1929; II.: 1929–1935; III.: 1935–1941), ki so izšli v Buenos Airesu v letih 1964, 1966 in 1969. Ti spomini niso le dober pregled slovenske politične in kulturne zgodovine od razpada avstro-ogrske monarhije in konstituiranja kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev vse do njene razkrajevalne rasti v diktaturo in zloma ob Hitlerjevem vdoru v Jugoslavijo s plastično izrisanimi portreti tedanjih vidnih osebnosti, med katerimi naj omenim vsaj dva, Ehrlicha in Kocbeka, temveč je v njih tudi večje število izvernih literarnih jeder z avtentično avtorjevo izpovedjo. Zlasti svoje otroštvo v Ormožu je avtor opisal s sugestivno silo. Prvo poglavje v prvem delu spominov je sploh pesniško darilo davnemu Ormožu: »Mestece je šumelo za prvimi plotovi in zidovi, iz usnjarne sredi mesta bo proti večeru zadonela rezka sirena; po svetli železnici pod hribom so prihajali in odhajali vlaki štirikrat na dan. Če bi močneje prisluhnili, bi slišali lene sprevodnike, kako so na postaji zateglo klicali: F r i d a u ... F r i d a u, kajti slovenskega imena Ormož ni bilo na postajni tabli in ga nikdo ni smel glasno izgovarjati ...« (str. 7–8).

Literarna zgodovina bo morala poleg tega natančneje razsvetliti vsebinske in oblikovne značilnosti nekaterih Jurčecevih literarnih del, na primer romana *Ljubljanski triptih* (Buenos Aires 1957), mračne, mistične, kot literarna simfonija zasnovane ponotranjene vizije o političnem preobratu v Sloveniji po drugi svetovni vojni z značilnimi avtorjevimi odbleski bolestrnega samotrpčenja in katoliško pogojenega spraševanja vesti ob lastni in kolektivni ujetosti v individualne patologije in kolektivne zanke v času komunističnega prevzema oblasti. Analizirati bo treba tudi izrazito individualizirane, predvsem v zdamskem revijalnem tisku delno le v

odlomkih objavljene avtorjeve novele z naslovi *Carmen de Patagones*, *Sodba pred prelatom*, *Requiem in re*, roman *Marcelino Vazquez*.

Teme Jurčeve literature so občečloveške in svetovljanske, toda svetu se približuje na poseben način, iz avtohtone celice svojega ormoškega rojstva in slovenskega izvora. Pri tem se mu vedno znova prebudi otožni, čustveno podoživeti spomin na Panonijo, kar pride lepo do izraza prav v eni njegovih prvih leposlovnih objav, v noveli *Vuzmenice* (*Meddobje II*, 1955, str. 7-20, popravljeni ponatis v antologiji emigrantskega pripovedništva *Dnevi smrtnikov*, Buenos Aires 1960, str. 227-244). Motiv vzhodnoslovenskih velikonočnih običajev poveže pisatelj v tem že leta 1955 v Trstu napisanem tekstu na poseben način z bridkostjo severnoameriške izseljenske osamljenosti, pripoved pa se mu vedno znova prevesi v nekoliko pregledjsko oblikovani lirični slavospev praznični Sloveniji: »Kako je ljubil zvonjenje domačih cerkva! Kakor jagode na molku, tako so ga blažili zvoki znancev iz stolpov prleških svetišč: začel je z zvenkom onih na Humu, prešel na šepetanje onih pri Veliki Nedelji...«, da se je lahko po omembi zvonjenja na Svetinjah, pri Sv. Miklavžu, pri Žalostni Mariji v Jeruzalemu in na Središču končno »zresnil v bučanju onih težkih v Ormožu«. (*Dnevi smrtnikov*, str. 241).

Po drugi strani je bil Jurčec rigorozna, konservativna in avtoritativna osebnost, kar je prišlo do izraza tudi v najini sicer redki korespondenci ob mojem začetnem sodelovanju v reviji *Meddobje*. Odklanjal je moje prve groteskne črtice s »figurami pretiravanja«, ki jih je nato objavljala dr. Tine Debeljak v zbornikih *Svobodne Slovenije*, poleg tega so ga mučile nekakšne fobije, pregnanjavice, tako značilne za emigracijo. Leta 1964 mi je zdaj že pokojni pesnik Vinko Beličič na kraški gmajni nad Trstom pokazal pismo, v katerem ga Jurčec svari pred sumljivimi elementi, ki so se nenadoma pojavili v zamejstvu in zdomstvu z namenom, da bi škodili slovenski emigraciji. Menil je, da so te mlajše osebe ljudje s »kriptokomunističnimi« potezami, do katerih je treba biti skrajno previden in nezaupljiv. Njegova rigoroznost in netolerantnost je leta 1968 povzročila znano shizmo slovenske literarne emigracije in ločitev duhov pri Slovenski kulturni akciji. Jurčec je tedaj zapustil prominentno kulturno ustanovo ter začel izdajati radikalno nacionalno glasilo *Sij slovenske svobode*, v katerem je vse do svoje smrti v letu 1975 priobčeval številne pamflete in obračune z nasprotniki, istočasno pa se jasno in pionirsko opredeljeval za slovensko neodvisnost.

Pisateljski način Stanka Kocipra se bistveno loči od strukture Jurčevega pisanja. Tudi mentalno sta si bila oba avtorja zelo različna. Kociper prihaja v nasprotju z Jurčecem, ki se je pred odhodom v emigracijo ukvarjal predvsem s publicistiko, iz koncepta narodno ozaveševalne domačijske književnosti, kot jo je v medvojnih številkah *Doma* in sveta skušal uveljaviti njegov urednik dr. Tine Debeljak. Njegov prvi roman *Goričanec* (Ljubljana 1942) zrcali vse značilnosti omenjenega literarnega načina. Tudi pisateljevi poznejši, delno v taboriščih ter v manjši meri v Argentini napisani teksti, ne prinašajo kakih vidnih stilističnih sprememb. V idejnem smislu poudarja Kociper tudi v nadaljnjih delih, v črticah iz Slovenskih goric Mertik, ki so izšle leta 1954 v Buenos Airesu (ponatis leta 1994 v Ljubljani), pa tudi v »zgodbah bivših ljudi« *Jeruzalemski*

zvonar , ki so izšle leta 1995 v Mariboru kot izbor iz njegovih objav v buenosairških zbornikih Svobodne Slovenije, vse tisto, kar je že nakazal v romanu Goričanec, namreč, da je človekova (od) rešitev le v neodtujeni zvestobi rodni grudi. V tem kontekstu je Kociprovo leposlovje primer posebno značilne, romantično idealizirane literature o »malih« velikih ljudeh Slovenskih goric, ki v posameznih tekstih zažare kot z močnimi barvami zarisane podobe folklorističnih ljudskih slikarjev.

Kociper se je sicer rodil leta 1917 v Mariboru, vendar je kmalu po rojstvu prišel k teti, ki je živila pri Sv. Miklavžu v Slovenskih goricah na območju med Temnarjem, Kajžarjem in že omenjenim Miklavžem. Prav tu, pri preprostih ljudeh pri težkem, a zanimivem delu v vinogradih, so se mu že v zgodnji mladosti porodile impresionistično oblikovane podobe iz narave, pretkane z velikokrat tragičnimi, grozljivimi, kar baladnimi zgodbami človeških hrepenenj in pričakovanj, a tudi trpljenja in nesreč. Ta pisatelj, po poklicu pravnik, ki se je med drugo svetovno vojno poročil z mlajšo hčerko domobranskega generala in tedanjega prezidenta Ljubljanske pokrajine Leona Rupnika in ob koncu vojne zapustil Slovenijo, je sodil med posebno zamolčane figure slovenskega političnega zdomstva oziroma izseljenstva. Vendar je po spremembah v Sloveniji razmeroma hitro normaliziral svoj odnos do Slovenije in nekajkrat obiskal domovino. Rad je zahajal v svoje domače kraje. Ko sta me s profesorjem Stankom Janežičem, prav tako pesnikom panonskih značilnosti in starožitnosti, obiskala v Središču ob Dravi, je Kociper mojo ženo Mileno Merlak in mene povabil v svojo ožjo domovino vinskih trt, kjer sva v zanimivih pogovorih lahko še enkrat obnovila glavne poteze njegove literature: čar naivnega skozi melanholični pogled starajočega se pisatelja, kot na kakih ljudskih podobah, na katerih viničarji in kmetje starih obdobj stoje na prleških razkrižjih in erupívno pripovedujejo v svoji narečni, samosvoji govoricí o lastnem življenju, delu in čustvih. Leta 1998 v Mar del Plati umrlí Kociper je mojster ornamentalnega stila, manj prepričljiva pa je psihološka plat njegovih besedil.

K vzhodnoštajerskim pisateljem v argentinskem zdomstvu bi morali prišteti tudi Jožeta Krivca, poleg Stanka Kocipra najbolj domačijskega pisatelja slovenske emigracije. Kot Kociper je bil po izobrazbi pravnik in kot Kociper prihaja iz dominsvetovskega medvojnega kroga, kot ga je v Ljubljani oblikoval dr. Tine Debeljak. Literarno ni nikoli stal v ospredju. Njegova zbirka črtic Med goricami, ki je izšla leta 1942 pri Slovenčevi knjižnici v Ljubljani (ponatis, Mohorjeva družba, Celje 1995), je kot prvenec naletela na dober sprejem, zanjo je leta 1942 prejel Prešernovo nagrado mesta Ljubljane. Podobno kot pri Kocipru prevladuje tudi pri Krivcu zvestoba domačiji in socialna nota, tudi idilično prikazovanje lepote haloške pokrajine, vendar je stilistično manj ornamentalen in učinkovit kot Kociper. Krivec je v prvih povojnih begunskih taboriščih kar zanesenjaško kulturno deloval, zavzemal se je za ubitega in v domovini pozabljenega pesnika Balantiča. Tudi v Argentini se je posvečal kulturnemu delu in dalj časa vodil tamkajšnjo pisateljsko Balantičevo družino. Vendar je v emigraciji izdal le eno samo knjigo, zbirko črtic in novel Pij, fant, grenko pijačo (Buenos Aires 1978). V celoti gledano ni napravil kakega pomembnega razvoja v primeri s svojo prvo knjigo. Spet prevladuje tematika Haloz, prepredena z domotožjem

po idilično občutenih izgubljenih krajih v nedosegljivi daljavi, a zato tembolj živih v spominu. Zgodbe so izrazito preproste, značaji oseb so črno-beli. V tem literarnem kontekstu tudi v Argentini ni stal v ospredju. Čutil se je zapostavljenega in odrinjenega, kar mi je potožil v pismu nekaj pred svojo smrtjo v letu 1991. In vendar je v Krivčevi za nas kar precej naivni dikciji tudi nekaj pretresljivega, ker je podoba izrazite idealizirane narodne čistosti in krepostnega domoljubja, ki se je med pisateljevimi rodnimi vinskimi griči zdaj že več ali manj izgubilo, če se v tem sklopu spomnimo na pesimistične haloške izpovedi duhovnika Jožeta Topolovca Haložana iz nedavno izdane knjige *Pokošena trava* (Celovec 2002). Pri zanosnem pevcu haloških goric Jožetu Krivcu pa te, resnične ali neresnične, skupaj z žitom, grozrdjem, vinom in kruhom še zažarijo z metafizično silo v vseh barvah življenja.

Zares pravi Panonec je zagotovo bil Prekmurec Frank Bükvič, ki se je rodil leta 1923 v Puconcih pri Murski Soboti. Leta 1941 je opravil višji tečajni izpit na gimnaziji v Murski Soboti, med leti 1941–1943 pa je v Gradcu študiral medicino. Od tam je odšel na Madžarsko, kjer je nadaljeval študij v Pecu. Tu so ga madžarske oblasti aretirale in zaprle. Kazen je prestajal po raznih taboriščih, med drugim tudi pod hribom Bisamberg na severovzhodnem obrobju Dunaja, kot mi je sporočil v nekem pismu iz Združenih držav Amerike. Madžarska vojaška oblast ga je kot dezertarja obsodila na pet let ječe, ki naj bi jo prestal po vojni. Kot neoborožen madžarski vojak je dočakal prihod sovjetske armade in potem na ljubljanski univerzi skušal nadaljevati študij. Leta 1946 je pobegnil v Avstrijo, kjer je v Gradcu leta 1951 promoviral za doktorja političnih ved. Izslel se je v Združene države Amerike, kjer je bil univerzitetni profesor, predvsem pa tudi plodovit slovenski pisatelj–prozaist. Umril je leta 1995.

Posebno velik založniški zalogaj Slovenske kulturne akcije v Buenos Airesu, ki ga je vztrajno forsiral dr. Tine Debeljak, je bil natis njegovega obsežnega romana *Vojna in revolucija* v letu 1983. Zdi se, da je zlasti v tem tekstu s plastično učinkovitostjo obelodanil svojo veliko življensko temo. Opozarja na razvejanost razmejevanj v drugi svetovni vojni, ki jih s to ali ono poenostavljeno ideološko maksimo ne moremo objektivno zaobjeti in doumeti. Taras Kermauner je leta 1987 v tržaški reviji *Most* Bükvičevo *Vojno in revolucijo* primerjal z Ukano Toneta Svetine in jo definiriral kot njeno parafrazo. Po njegovem bi *Vojna* prav tako postala uspešnica na slovenskem in jugoslovanskem trgu, ko bi mogla tu iziti. Ta roman po Kermaunerjevem mnenju ni zoperpartizansko delo, temveč antistalinistična prozna študija z ostro kritiko totalitaristične madžarske in nemške medvojne uprave, a tudi z jasno kritiko komunističnega dogajanja med vojno in tik po vojni na Slovenskem. Vendar ena glavnih oseb romana Grbač, lokalni šef Ozne, ki ga je pisatelj oblikoval po znani realni zgodovinski figuri Puklastega Mihe, ni pravi komunist, temveč izdajalec in agent nemške policije. Tej se je namreč posrečilo, da ga je v zaporu strla in hitro pridobila zase, saj je bil moralno šibak in po naravi nagnjen k zločinstvu. (Glej tudi esej Melite Forstnerič Hajnšek *Tragika Sobotinov, Mesaričev in Rituperjev v mariborskem Večeru* 16. marca 1991).

Bükvič je vsekakor spreten fabulist, enostaven, pregleden, jasen, njegov slog je

včasih reportažen, potem spet nekoliko esejistično pojasnjevalen. Čez tristo oseb v romanu se lahko kosa z množicami protagonistov iz velikih kolektivnih romanov, kot so Šolohovov Tih Don ali Tolstojeva Vojna in mir, toda Bükvičevi zarisi so brez globlje psihologije, nekako površinski, nekoliko v načinu popularnega ameriškega trivialnega romana. Bükvič rekonstruiral polpreteklo realiteto, jo gleda in opazuje iz svojega protitotalitarističnega zornega kota, vendar tako, da meni, da je bil upor proti madžarskim, nemškimi ali italijanskim okupatorjem upravičen, vendar pa je način tega upora, zlasti njegove anomalije in povojne likvidacije (prizori javnih usmritev nasprotnikov komunizma leta 1945 v Murski Soboti spominjajo na primer na radikalno scenerijo francoske revolucije), več kot vprašljiv.

Ta pisatelj je napisal tudi lepo število krajših tekstov, povesti in novel, ki jih je objavil v zbirkah Ljudje iz Olšnice / kjer omenja, da je Olšnica je staro ime za Mursko Sobotu / (Buenos Aires 1973) in Zgodbe iz zdomstva in še kaj (Buenos Aires 1979). V nekaterih novelah odkriva nov svet, na primer razmerje prekmurskih Slovencev do domačih Židov, preden so jih Nemci tik pred koncem vojne usmrtili v plinskih celicah Auschwitzta, ali pa napete razmere v času protikomunistične madžarske vstaje v letu 1956 v slovenskem Porabju in pobeg protagonista v Avstrijo.

Prekmurec je prav tako pesnik, prozaist in esejist Vladimir Kos, ki se je rodil leta 1924 v Murski Soboti, kot mlad bogoslovec in domobranec pa se je leta 1945 znašel v avstrijskem taborišču ter pozneje kot misijonar odšel na Japonsko, kjer še vedno živi in deluje. Objavil je okrog deset pesniških zbirk, ki so večinoma izšle pri Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu. V njegovi dokaj samosvoji liriki je viden spoj dveh strukturalnih elementov: osnovni pokrajinski motiv se združi z aforističnim, včasih tudi feljtonističnim, velikokrat pa tudi miselno-meditativnim fragmentom.

Kos se – z nekaterimi izjemami – ne ozira nazaj, stik s slovenskim izvorom išče v kriščanski perspektivi za naprej, glavnina njegovega opusa pa korenini v sedanji pesnikovi japonski stvarnosti, ki v slovenski književnosti učinkuje nekoliko eksotično. Ob tej motiviki se rad približa disonančnim kriterijem, alogičnim sugestijam in kreativnim deformacijam tradicionalnega, značilnim za poetološke postopke od Baudelairea do Ungarettija ali Eliota. V znani zbirki Ljubezen in smrt in s podnaslovom In še kaj, drage kamelije (Buenos Aires 1971) skuša v širših dialektičnih sklopih in paralelnih variantah istega motiva z montažnim združevanjem velikokrat heterogenih sestavnih delov, členov ali partiklov, z nizanjem liričnih impresij in ponotrjenih pokrajinskih vizij, reportažnih vložkov in odtujevalnih fragmentov ustvariti novo strukturalno enoto, vendar vedno z upoštevanjem tradicije in literarne kontinuitete s slovensko literaturo. V zbirki Spev o naši gori (Buenos Aires 1981) poveže motiv japonske svete gore Fudži z zgodbo slovenskega prijatelja Petra, ki se je naveličal triintridesetletnega begunstva v argentinski pampi, zapustil ženo, ki ni hotela z njim, in se odpravil iz silnega hrepenenja po rodni domovini prek ovinkov na Japonskem proti Sloveniji.

Zanimive so tudi nekatere Kosove črtice, napisane v načinu ameriške kratke zgodbe, v katerih združuje slovenske, ameriške in japonske vplive, kar je razvidno na

primer iz proze Usodni zapetljaj (Meddobje, 20, 1984, št. 1-2) z opisom bolezenske krize mladega Japonca, ki jo avtor skuša reševati s pripovedovanjem napete zgodbe o preprostemu Slovincu, garaču sredi s pustolovci naseljenih predelov severno-ameriškega divjega Zahoda.

Kos se udejstvuje tudi kot kritik. Iz japonskih daljav skuša graditi most do vseh členov slovenstva, še posebej pa do duhovne družine pri reviji Meddobje, zato ni čudno, da je v stikih tudi z maloštevilno slovensko literarno celico na Dunaju, ki prav tako sodi k sodelavcem te slovenske revije onkraj oceanov.

V času ideoloških zoževanj in prisil po drugi svetovni vojni je bil Trst za marsikaterega Slovence »okno v svet«. Tu je dolga desetletja deloval kot časnikar in publicist Franc Jeza, doma iz Hajdine pri Ptujju, kjer se je rodil leta 1916. Leta 1939 je maturiral na ptujski gimnaziji, v Ljubljani pa je dve leti študiral pravo. Med okupacijo se je tako kot njegov brat Maks takoj pridružil osvobodilnemu gibanju ter so ga že leta 1941 zaprli, pozneje pa poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, o čemer je napisal pretresljivo pričevanjsko knjigo Spomini iz taborišča (Gorica 1985). V luči teh dogodkov je treba razumeti tudi Jezovo dosmrtno dialektično, čeprav tudi kontroveržno povezanost z Edvardom Kocbekom in krščanskim socializmom. Vendar se je Jeza kritično oddaljil od povojne slovenske totalitaristične stvarnosti in leta 1948 pobegnil v Italijo. Do svoje smrti v letu 1984 je živel v Trstu, kjer je ob časnikarskem delu in vztrajnem pionirskem aktivističnem prizadevanju za neodvisno svobodno Slovenijo bil tudi literarno delaven. Predvsem je imel smisel za svoje dni manj cenjen žanr, za fantastično literaturo. Zato bi veljalo prisluhnuti njegovi zbirki kratkih zgodb iz leta 1981 Nevidna meja, ki so izšle pri goriški Mohorjevi družbi. Lahko se reče, da je ta knjiga vedno znova nabita z orwellovsko atmosfero človekovo svobodo ogrožajoče totalitaristične vsekontrolne, v njej pa se tudi čuti bolečina zaradi domače »slovenske nedemokratičnosti« in zaradi neznosnega »egipčansko-malikovalskega« kulta osebnosti. V zbirki je med drugim objavljena tudi proza Prevrat, v kateri je v središču dogajanja vojaški puč generala Harolda Maierja. Avtor iz posebnega zornega kota premočrtnega urednika kulturne rubrike dnevnika »Tribuna« opiše izgubo svobode zaradi vseprisotne človeške bojazljivosti in oportunitizma. Temeljno Jezovo iskanje človeške svobode na primer razkriva tudi alegorično-simbolični tekst Konec pošasti iz iste zbirke o diktaturi »Večno Mladega Voditelja«, »po ugotovitvi znanosti najgenialnejšega in najplemenitejšega človeka, kar se jih je kdaj rodilo«.

V Sv. Miklavžu pri Ormožu je doma pesnik, pisatelj in teolog Stanko Janežič, ki ga moramo vsaj posredno upoštevati tudi v krogu slovenskih zdomskih pisateljev, saj je maja 1945 zapustil domovino, študiral v Rimu teologijo in tu doktoriral iz vzhodnega bogoslovja, pred tem in zatem pa deloval kot dušni pastir v različnih farah na Tržaškem. V času prve slovenske liberalizacije se je leta 1969 vrnil v Maribor, kjer je bil profesor na mariborskem oddelku ljubljanske Teološke fakultete. Janežič je začel literarno delovati že pred drugo svetovno vojno, po vojni pa je do svojega ponovnega odhoda v Slovenijo objavil v Trstu in v Celovcu štiri knjige pesmi ali kratke proze. V Sloveniji je nadaljeval s pisanjem proze in poezije in je do danes ostal ustvarjalno aktiven. V

svojih tekstih bralca vedno znova sooči s pokrajinskimi in duhovnimi razsežnostmi rodne Prlekije. V zbirki prozno razvezanih, a v bistvu pesniško oblikovanih tekstov *Moja podoba* (Trst 1962), je spomin na rodne kraje povezal z bolečo izkušnjo zdomca, ki je našel pot med rojake na Tržaškem in pri njih košček svoje domovine. Njegovi teksti so večkrat pomešani z domačimi prleškimi izrazi. V ospredju avtorjevega zanimanja pa je vedno srečanje s človekom, napolnjeno z mnogimi navidez majhnimi stvarmi, a vedno znova pretkano z rezkimi klici vesti in kritičnega spomina. Kritika je večkrat ugotovila, da je Janežič najmanj prepričljiv tam, kjer skuša z idiliko in patosom reševati težka narodna in socialna vprašanja, ki jih ni mogoče uglasiti z lepimi besedami. Iz njegove zadnje pisateljske faze v Sloveniji je omembe vredna zbirka črtic in kratkih novel *Zublji vojne* (Maribor 1995) s prikazi dogajanja predvsem na Štajerskem po nemškem vdoru v Jugoslavijo aprila 1941. Janežič se tudi s tem delom predstavi kot oblikovalec vzhodnoštajerskega regionalizma.

Idilik in regionalist posebne vrste je bil duhovnik, etnograf, dramatik in prozaist Metod Turnšek, rojen leta 1909 v Budini pri Ptujju, ki je po drugi svetovni vojni pretežno živel in deloval pri zamejskih Slovencih na Tržaškem in Koroškem, kjer je objavil v knjižni obliki številne prozne in dramske knjige s povečini zgodovinsko vsebino. Umril je leta 1976 v Celovcu. Večina njegovih del se dogaja na Koroškem, le povest *In hrumela je Drava* (Trst 1955) je izjema, saj se v njej glavna oseba, študent Štefan Prosenjak, ob okupatorski zasedbi Slovenije vrne v domači obdravski kraj v bližini Ptujja, kjer se sooči z nemškim uničevanjem slovenstva z zapiranjem in preseljevanjem rodoljubnih ljudi.

Omenjene tri zadnje besedne ustvarjalce sem večkrat srečeval in se z njimi družil v Trstu ali Celovcu.

Za generalštabnega polkovnika Vladimirja Vauhnikarja, rojenega 1896 v Svetinjah pri Ormožu in umrlega leta 1955 v Buenos Airesu, ki ga z določenim pridržkom prav tako uvrščam v pričujoči seznam vzhodnoslovenskih avtorjev v izseljenstvu oziroma emigraciji ali zdomstvu, je značilna posebna usoda. Bil je absolvent elitne avstrijske vojne akademije Theresianum v Wiener Neustadtu – Dunajskem Novem mestu. V prvi svetovni vojni se je kot mlad avstroogrski častnik bojeval na vseh frontah in bil petkrat ranjen. Po razpadu Avstroogrške je postal jugoslovanski kraljevi častnik, leta 1941 pa je prevzel funkcijo jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu. V tej funkciji je doživel nemški napad na Jugoslavijo. Med vojno je v Sloveniji organiziral posebno špijonažno službo za zahodne zaveznike. Leta 1944 se je umaknil v Švico, ker mu je prišel gestapo na sled. Leta 1947 je emigriral v Argentino. Tu ga je napadla Parkinsonova bolezen in je v težkih razmerah umrl leta 1955. Že v Švici je napisal več politično-zgodovinskih tekstov v nemščini, ukvarjal pa se je tudi z leposlovjem. Očitno pa ni dobil založnikov, tako da so njegovi sestavki in spominski zapisi iz druge svetovne vojne ostali v rokopisu. Leta 1965 je njegova spominska knjiga o špijonaži v drugi svetovni vojni končno izšla v slovenščini pod naslovom *Nevidna fronta* (ponatis 1972 v Ljubljani) v založništvu Svobodne Slovenije v Buenos Airesu. Izid je pomenil pravo senzacijo. Avtor je v jasnem jeziku in pregledni obliki opisal svoje izkušnje iz Nemčije,

v drugem delu publikacije pa se je dotaknil špijonažnega delovanja v drugi svetovni vojni. Dogajanje je ob tem postavil v širši nadregionalni politični okvir.

Predvsem v nemškem jeziku piše prozo in poezijo arhitekt in slikar Venčeslav Šprager, rojen leta 1932 v Pertočah, ki živi v Nemčiji, a tudi v Sečovljah v Sloveniji.

Vsekakor so emigrantski pisatelji iz Panonije zapustili vidne sledi v slovenski literaturi.

SUMMARY

REMINISCENCES TO PANONIAN SLOVENE EMIGRANT AUTHORS IN THE CONTEXT OF EVENTS AFTER WORLD WAR TWO

Leo DETELA

After the end of the Second World War a number of »Panonian« Catholic authors left Slovenia. Among the most known is Ruda Jurčec, a cosmopolitan from Ormož, the author of a comprehensive essayistic memorial work Skozi luči in sence (Through lights and shadows), and co-editor of the emigrant literary magazine Meddobje, who concluded his life path in the year 1975 in Buenos Aires in Argentina. A known prose writer was Stanko Kociper, in Argentina deceased idyllic painter of the region Slovenske gorice. Related to him by content and partly by stylistic intention was the prosaist Jože Krivec, by birth from Haloze, from Varej near Ptuj, who was as well in his Argentinean emigration an interesting preserver of the Dom in svet literary tradition of peasant, village realism. Frank Bükvič from Puvonci near Murska Sobota, professor of German literature and language at the University in Fairfield (U.S.A.) where he died in 1995, is the author of an extensive novel on World War II in Prekmurje (Vojna in revolucija, 1983; reprint 1990). Vladimir Kos, in Murska Sobota born and in Japan living poet, priest and author of numerous collected poems, among them the first in Japan printed Slovene book Dober večer, Tokio, must as well be considered a Panonian in Slovene emigrant literature. In 1984 in Trieste deceased publicist and prosaist Franc Jeza from Hajdina near Ptuj, a Christian socialist with a sharp anti-totalitarist tendency, among other the author of the memorial prose Spomini iz taborišča (on the concentration camp Dachau) was as well an extraordinary persistent pioneer fighter for an independent Slovene state. Stanko Janežič from Sv. Miklavž near Ormož, and Metod Turnšek from Budine near Ptuj are as well among the early after-war in emigration living authors. The author Leo Detela who lived part of his childhood in Središče ob Dravi, analyses in the contribution his personal »emigrant experiences« in the context of contacts with the above mentioned authors and their literature in a multi-lingual spiritual context of world emigration.

ZAMOLČANA STRAN MURE

STANISLAV RAŠČAN

Panonski prostor ob stičišču štirih držav – Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije – je bil v preteklosti izpostavljen številnim političnim, ekonomskim, jezikovnim in kulturnim spremembam. Še zlasti so bile te spremembe izrazite na levi strani Mure v Prekmurju. Prestavljanje državnih meja in sprememba političnega sistema in uradnega jezika sta vedno znova vrezala v prostor nove življenjske zahteve in pogoje za prebivalce.

Zlati politični in ekonomski pritiski se niso odražali samo med državami, ampak tudi znotraj samih držav in so prisiljevali določen sloj ljudi k izseljevanju. Odziv nanje se med drugim kaže tudi v migracijski dinamiki, še posebno v sezonstvu in izseljenstvu, ki sta potrebni širšega, tudi mednarodnega proučevanja, saj je na spremembe vplivalo tudi sobivanje v istem regijskem prostoru.

Širjenje Evropske unije in regionalizacija predstavljajo nove izzive za prihodnost – tudi za omenjeni večdržavni in multietični prostor, ki morda lahko znotraj regionalnega pristopa najde novo obliko sožitja in meddržavnega sodelovanja prebivalcev in popravi nekatere krivice iz preteklosti. Nekatero krivico je samostojna država Slovenija v desetih letih obstoja že popravila, ob pomoči EU in sosednjih držav lahko popravi še vse ostale.

Sezonstvo in izseljenstvo sta dve obliki migracijskih procesov, ki se lahko proučujeta iz različnih vidikov: antropološkega, demografskega, ekonomskega, etnološkega, geografskega, literarno-zgodovinskega, pravnega, politološkega, sociološkega, zgodovinskega. Sodobna znanost dokazuje, da se dosežejo najboljše rezultati s pristopom, pri katerem sodeluje več znanstvenih disciplin.

Prekmurci smo bili zmeraj označeni kot ekonomski emigranti, tudi če smo se preseljevali v okviru Slovenije ali v druge države. O prekmurskih izobražencih se tudi v Prekmurju ni govorilo, članki, publikacije in knjige iz emigracije so bile več ali manj prepovedana literatura. Večina prekmurskih izseljenih izobražencev je bila namreč političnih emigrantov ali misijonarjev ali pa je spadala v kak drug razred politično nesprijemljivih. Zato ni čudno, da nekaterih največjih umov slovenske emigracije tudi v domačem kraju skoraj ne poznamo in jih ne omenjamo.

Tako stanje čutimo tudi po desetletju samostojne države, čeprav se je večina prekmurskih izobražencev emigrantov na prelomu stoletja izrazito zavzemala najprej za priključitev Prekmurja Sloveniji, nato pa za osvoboditev izpod ponovne madžarske

okupacije, in spremembo obeh diktatorskih sistemov fašističnega in komunističnega ter za samostojno državo Slovenijo. Večina člankov o naših pozabljenih in predvsem zamolčanih rojakih je izhajala v reviji Stopinje, ki pa na žalost izide samo enkrat na leto in ne more zajeti vsakoletnega utripa Prekmurja skupaj z zgodovinskim pogledom nazaj. Kljub temu pomanjkanju prostora gre zahvala prof. dr. Vinku Novaku, dr. Jožetu Smeju, pokojnemu odranskemu župniku Lojzetu Kozarju, da so znali tudi v težkih časih vključiti v Stopinje sledi, ki so jih pustili naši veliki prekmurski rojaki povsod po svetu.

V Stopinjah je večkrat predstavil katerega od pomembnih prekmurskih rojakov tudi prof. Jože Zdravec, ki mu gre zahvala, da kot urednik in novinar pri tedniku Družina redno poroča in piše tudi o naših pozabljenih prekmurskih rojakih. Prav tako v posebni zbirki prekmurskih doktorjev znanosti predstavlja tudi naše izseljenke rojake g. Branko Žunec v dnevniku Večer ali na radiu Murski val, še prej pa tudi v tedniku Pomurski vestnik. Tudi Pokrajinski muzej Murska Sobota in Pokrajinska in študijska knjižnica iz Murske Sobote sta začela počasi objavljati zgodovinska in študijska gradiva iz zamolčanega obdobja in ljudi.

Pojavlja se nekaj dijaških raziskovalnih nalog in študentskih diplom, vendar se naše odkrivanje zamolčane strani Mure še vse prepočasi odvija. Še zmeraj nimamo postavljenih spomenikov vsem, ki bi si to zaslužili, še zmeraj ne poimenujemo ulic po najpomembnejših ustanoviteljih in braniteljih slovenskega Prekmurja. Zato bom v svojem sestavku poskušal našteti vsaj nekaj imen naših zamolčanih prekmurskih rojakov, predvsem emigrantov, da bi na ta način poskušal vzpodbuditi še koga, da bi podrobneje raziskal njihovo delo in življenje in jim na ta ali oni način postavil primeren spomenik, ne zaradi njih samih, ampak zaradi resnice in pravice, ki mora na koncu zmeraj premagati krivico in zlo, ki jim je bilo storjeno skozi desetletja enoumja.

Postavili smo spomenik Jožetu Kleklu, dr. Mitji Slaviču in g. Ivanu Jeriču, ki so med najbolj zaslužnimi, da je Prekmurje slovensko. Gre za izjemne duhovnike, domoljube, izobražence, politike in poslance Slovenske ljudske stranke in pri g. Jeriču tudi za Maistrovega borca, pri dr. Slaviču pa za izjemnega diplomata in dvakratnega rektorja Univerze v Ljubljani. Zato bi skoraj o vsakem od njih lahko napisali nekaj knjig, če bi hoteli opisati njihovo celotno življenje in udejstvovanje. Lahko bi jih tudi skupno opisali kot misijonarje, profesorje, diplomate, literate, ... glede na primarno področje, s katerim so se ukvarjali.

Med najpomembnejše zamolčane prekmurske rojake spada dr. Viktor Antolin, ki ga nekateri štejejo za največjega izobraženca slovenske emigracije. Rodil se je v Odrancih 1. julija 1922. Po osnovni šoli v rojstni vasi je odšel na gimnazijo v Mursko Soboto in po peti gimnaziji na realno gimnazijo v Ljubljano. Jeseni leta 1941 se je vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani in redno študiral ter opravljal izpite. Preživel je kot poročevalec pri Slovencu in Slovenskem domu.

Leta 1945 je bil nekaj časa na Koroškem, kmalu je odšel v Italijo in jeseni tega leta je bil že v Rimu. Dobil je službo kot čuvaj v enem od zavezniških prehodnih

taborišč. Istočasno je študiral filozofijo na Gregoriani in pravo na rimski državni univerzi.

Marca 1948 je odšel v Madrid in tam nadaljeval s študijem prava. Leta 1950 je diplomiral na madridski pravni fakulteti in dve leti pozneje tam še doktoriral z disertacijo Marksistična teorija države. Poročil se je z diplomirano pravnico Ivanko Velikonja in se leta 1956 z družino preselil v Kanado.

Na univerzi v Torontu je študiral filozofijo in leta 1959 tam tudi iz filozofije magistriral. Potem se je družina preselila v Združene države Amerike, kjer je leta 1962 začel profesorsko kariero (St. Joseph College, Loyola College, Pennsylvania State University). Družina dr. Viktorja in mag. Ivanke Antolin se je z vsakim letom večala in štela trinajst otrok, od katerih je večina dosegla doktorski naziv.

Dr. Viktor Antolin je umrl na svoj rojstni dan 1. julija 1984 za rakom v Emmitsburgu v ameriški zvezni državi Maryland.

Dr. Viktor Antolin je v svojem krogu dijakov in študentov v Ljubljani, Rimu in Madridu ter sodelavcev pri urejanju časopisov in revij veljal za duhovnega voditelja in moralno avtoriteto. Čeprav je izhajal iz daljnega Prekmurja, ki je bilo šele nekaj desetletij priključeno matici Sloveniji, je s svojimi globokimi kmečkimi, katoliškimi in slovenstvu naklonjenimi koreninami staršev in rojakov znal biti opora tudi sodelavcem.

Dr. Antolin je bil ustanovitelj in urednik lista Nova doba (Rim-Madrid). Sprva je bil glasilo katoliških univerzitetnih študentov. Ko pa je večina dokončala svoje študije, je Antolin Novo dobo preoblikoval v revijo za družbena vprašanja. V tem listu je objavil precej svojih prispevkov npr. Novi vidiki slovenske literarne zgodovine, Slovenstvo in katolicizem, Kultura in svetovni nazor, Komunistično pojmovanje države. Objavil je več člankov v drugih listih v francoščini, španščini in angleščini. V knjižni obliki je izšlo njegovo delo Marksističen nauk o splošnem interesu (Madrid, Euramerica, 1956). Dr. Janez Arnež se je tudi pri dr. Antolinu nesebično potrudil in uredil ter izdal pri založbi Studia slovenica leta 2001 zbirko esejev Viktorja Antolina: Misli in ideje.

Leta 1968 je v govoru ob petdeseti obletnici konca Avstro Ogrske monarhije zapisal: »Narod se more popolno razviti le v lastni državi. Brez nje ne ostane le politično nesamostojen, marveč nedograjen v smeri polnega narodnega razvoja. Za Slovence pa pomeni naš položaj še globljo nevarnost, če si ne bomo ustvarili lastne države, bomo sploh težko obstali kot narod.« V istem govoru tudi pove, da se mora vsak Slovenec v tujini vsak dan znova, kot na plebiscitu potrjevati za svojo osnovno odločitev, da je Slovenec (Antolin, 2001:36). To zlasti velja za člane slovenske manjšine v Italiji in Avstriji.

Dodal bi, da je to veljalo in še velja za člane slovenske manjšine na Madžarskem. In ta plebiscitarna odločitev za življenje kot Slovenca, katoličana je veljala tudi za vse nas, ki smo se zanjo odločali živeti v času komunizma v nekdanji Jugoslaviji. Ideja tega vsakdanjega plebiscita se je uresničila s plebiscitarno odločitvijo za samostojno državo Slovenijo.

Zato je pomembno, da proučujemo in se srečujemo z našimi rojaki v zamejstvu in po svetu ter se pogovarjamo in odkrivamo njihove poglede na našo preteklost in prihodnost. Tudi poglede naših rojakov iz Prekmurja in Porabja.

Drugi pomemben in dolgo zamolčan prekmurski rojak je še živeči prof. dr. Vladimir Kos, jezuit, ki že 46 let živi in ustvarja na Japonskem. Kos je rojen 2. 6. 1924 v Murski Soboti, od koder se je družina preselila najprej v Šentjur pri Celju, nato pa v Maribor. V Mariboru je Kos obiskoval osnovno šolo in nato klasično gimnazijo. Že zelo zgodaj je začel objavljati prve pesmi. Gimnazijo je končal v Ljubljani, saj je bila njegova družina izgnana iz Maribora v Srbijo, samo njemu se je uspelo umakniti. Vojna tudi njemu ni prizanesla in Italijani so ga leta 1942 internirali v Gonars. Po vrnitvi iz taborišča je končal gimnazijo in se vpisal na bogoslovje. Študij je prekinil in se priključil domobrancem. Sam je v nekem intervjuju povedal, da so bili bogoslovci postavljeni pred dejstvo: nemška vojska jih je hotela mobilizirati in poslati na vzhodno fronto, lahko bi jih poslali tudi v delovne brigade, lahko so se priključili domobrancem. Od vseh »izbir« ki so jih imeli na voljo, se je večina odločila za odhod k domobrancem, saj so menili, da na ta način lahko največ storijo za Slovenijo.

Po končani drugi svetovni vojni je po fašističnem in nacističnem preganjanju moral zbežati še pred komunisti. V Rimu je na Gregorianski univerzi dosegel licenciat iz filozofije in doktorat iz teologije. Leta 1950 je bil posvečen v duhovnika, čez tri leta je vstopil v jezuitski red. Leta 1956 je odplul iz Irske, kjer se je pripravljaj na misijone, na Japonsko.

V Tokiu je na katoliški univerzi Sofia najprej predaval pogovorno nemščino in angleščino, nato pa še teologijo in filozofijo. Poleg opravljanja profesorske službe na mednarodnem oddelku univerze je profesor Kos deloval in še deluje na humanitarnem področju, saj je skrbel za dom za zapuščene in revne otroke in za dom za ostarele.

Kosa nekateri ocenjujejo kot največjega pesnika slovenske emigracije. Prvi pesniški zbirki je objavil leta 1946 in 1947 v begunskem taborišču v Avstriji. Pri Slovenski kulturni akciji v Argentini so izšle njegove zbirke Križev pot prosečih (1955, SKA, Buenos Aires), Ljubezen in smrt in še kaj (1971, SKA, Buenos Aires) Spev o naši gori (1981, SKA, Buenos Aires), Tisoč in dva verza z japonskih otokov (1991, SKA, Buenos Aires). Za njega je tudi značilno, da je izdal do sedaj edino knjigo v slovenščini v Tokiu in sicer pesniško zbirko Dober večer Tokio (1960, Meiseisha, Tokio). Njegova prva samostojna zbirka v Sloveniji O, svetloba, voda, zrak! je izšla leta 1999 pri založbi Družina.

Leta 1998 je založba Obzorja izdala antologijo Kosove poezije s predgovorom profesorja Franca Pibernika Cvet, ki je rekel Nagasaki. Eno leto prej pa je prav tako pri založbi Obzorja izšla zbirka esejev z naslovom Eseji z japonskih otokov. Razen pesmi, ki jih je največ objavljaj v Meddobju v Argentini in Mladiki v Trstu, je namreč Kos pisal tudi eseje in krajše novele.

Od leta 1993, ko je po posredovanju brata Boža Kosa ponovno dobil slovensko državljanstvo in slovenski potni list, je lahko ponovno začel prihajati v Slovenijo. Prvič

se je vrnil po petdesetih letih leta 1995 in sedaj se vrača skoraj vsako leto kot gostujoči predavatelj na univerzo v Maribor ali Ljubljano.

Poleg misijonarja Vladimirja Kosa bi lahko več knjig posvetili prekmurskim misijonarjem, ki so pomembno vplivali na dogajanje v Sloveniji in tudi državah, kjer so delovali. Eden bolj znanih je gotovo monsinjor Jože Kerec, ki se je rodil leta 1892 v revni kmečki družini v Prosečki vasi v osrednjem delu Goričkega. Ker je bila družina zelo revna, po končani ljudski šoli šolanja ni mogel nadaljevati. Pomagal je staršem na kmetiji in bratom pri sezonskem delu.

Po nasvetu in priporočilu župnika Klekla je odšel najprej v Ljubljano, kjer je dobil možnost opravljati srednjo šolo pri salezijancih, ki so ga poslali v Italijo. Iz Italije se je vrnil nadaljevat študije v Veržej. Ko je med prvo svetovno vojno hodil v šolo v Veržej, je sodeloval pri priključitvi Prekmurja Sloveniji in bil celo eden od govornikov na velikem zborovanju v Beltincih 17. 8. 1919.

V bogoslovje je ponovno odšel v Italijo, od koder pa je že leta 1921 odšel na Kitajsko, kjer je pel novo mašo v Makau leta 1923. Služboval je v težkih, včasih nemogočih razmerah na Kitajskem do leta 1952, ko ga je komunistična oblast izgnala. Do svoje smrti leta 1972 je služboval na različnih salezijanskih postojankah v Sloveniji.

Razen svojega osebnega požrtvovalnega dela je navdušil za misijone na Kitajskem nešteto drugih duhovnikov, tudi v Prekmurju. Med njimi je bil Jože Geder, ki se je rodil leta 1901 v Rogaševcih, prav tako na Goričkem. Duhovnik je postal leta 1929 in takoj odšel na Kitajsko. Tudi on je v težkih razmerah misijonaril do leta 1952, ko ga je komunistični režim pregнал. Do smrti leta 1972 je deloval v Hongkongu.

V začetku devetdesetih je izšel leta 1991 prvi emigrantski roman, tiskan v Sloveniji, Vojna in revolucija dr. Franka Bukviča prekmurskega rojaka, rojenega v Puconcih. Njegov roman ni doživel večjega odmeva in njegovo celotno delo čaka na temeljitejšo analizo. Umril je 2. septembra 1995, ko je že resignirano gledal na slovensko politično in kulturno dogajanje, čeprav je bil med desetdnevno vojno v Sloveniji in nato velik ambasador slovenske neodvisnosti v ZDA, ko mu je uspelo zapustiti državo.

V neposredni bližini Odranec v sosednji vasi Črensovci se je rodil dr. Franc Cigan, salezijanski duhovnik in profesor glasbe. V Parku spomina so mu odkrili doprni kip s pomočjo rojakov z avstrijske Koroške, kjer je dr. Cigan živel in ustvarjal.

Iz Črensovec je doma tudi benediktinec dr. Franc Markoja (1811-1861), ki je bil v zadnjih letih življenja rektor Univerze v Budimpešti in se o njegovem ustvarjanju doslej tudi ni skoraj nič vedelo.

Na Dolnji Bistrici se je leta 1898 rodil Maistrov borec in pozneje duhovnik ter misijonar ter slovenski pisatelj dr. Jožef Godina. Po osvoboditvi Prekmurja in njegovi priključitvi Sloveniji se je Godina 1920 odločil, da bo končal srednjo šolo v škofovih zavodih sv. Stanislava v Šentvidu pri Ljubljani. Končal je bogoslovje in kot duhovnik urejeval Misijonarska obzorja. Po drugi svetovni vojni je moral zbežati in je postal tudi sam misijonar ter leta 1948 izseljeniški duhovnik v župniji sv. Vid v Clevelandu v ZDA. Od leta 1969 in do svoje smrti je živel v Pliberku na Koroškem.

V Skakovcih se je rodil slikar Ludvik Vrečič, ki pa se je šolal in živel v Budimpešti in ga je na edini razstavi v Ljubljani leta 1928 osrednje mesto hladno sprejelo. Bil je večni popotnik, tujec doma in na Madžarskem. Umrli je v nesrečnih in nepojasnjenih okoliščinah, ko ga je leta 1945 ustrelil ruski vojak

Še daljši izbor naših rojakov bi lahko naredili, da bi dokazali, da Prekmurci niso bili samo ekonomski emigranti, ampak so bili med njimi tudi mnogi politično preganjani in po krivem zamolčani. Med prekmurskimi emigranti niso bili le navadni delavci, ampak tudi ustvarjalci, podjetniki, misijonarji, diplomati, znanstveniki. Na nas in bodočih rodovih je, da ohranimo njihov spomin in ljubezen do rodne zemlje in jezika.

LITERATURA

- Antolin Viktor, 2001, Misli in ideje – Zbirka esejev, Studia slovenica, Ljubljana;
Halas Franc, 1992, Msgr. Jožef Kerec: Slovenski misijonar na Kitajskem, Katehetski center – Knjižice, Ljubljana Rakovnik;
Gorazd Tivadar in Hotimir Tivadar, 1993, Slovenska kultura – književnost v tujini in Vladimir Kos, Stopinje 1993 (str.176-180);

SUMMARY

THE SUPPRESSED SIDE OF THE RIVER MURA

Stanislav RAŠČAN

The people of Prekmurje have always been characterised as economic emigrants. In Prekmurje as well there was no talking about political emigration and about the learned people from Prekmurje in emigration; articles, publications and books from emigration were more or less forbidden literature. Thus it is not surprising that some of the greatest minds of Slovene emigration are hardly known even in their native places, and that they are not being mentioned.

A Benedictine, Franc Markoja, PhD, (1811-1861) was from Črenšovci. In his last years he was Chancellor of the University in Budapest.

Viktor Antolin, PhD, whom some consider one of the greatest learned people of Slovene emigration, was born in Odranci on the first of July 1922. After finishing primary school in Odranci he went to grammar school in Murska Sobota, and after fifth grade to the secondary modern school in Ljubljana. In autumn 1941 Antolin entered law studies in Ljubljana and in march 1948 law studies in Madrid. At the university in Toronto he studied philosophy and reached a Master's degree from it. After moving to the U.S.A. he started in 1962 his professor's career at St. Josephs College, Loyola College and Pennsylvania State University.

Franc Cigan PhD, born in Žižki, lived most of his life as a priest, musician and universal intellectual in Austrian Carinthia.

*At the beginning of the nineties – in 1991 – the first emigrant novel printed in Slovenia, *Vojna in revolucija* by Frank Bukvič, PhD, a Prekmurje compatriot, born in Puconci, was published. His novel did not experience a greater response, and his entire work is waiting for a thorough analysis. Bukvič died on September 2nd in 1995, when he with resignation looked upon Slovene political and cultural events, although he was during the ten-days war in Slovenia; after succeeding in leaving the country he was an enthusiastic ambassador of Slovene independence in the U.S.A.*

Born in Murska Sobota is Vladimir Kos, Professor, PhD, a Jesuit who has for 45 years been living and working in Japan. In 1995 he could for the first time in 50 years return to Slovenia. Some literary reviewers consider him the greatest living poet of Slovene emigration.

The people of Prekmurje and nationally conscious Slovenes were Jože Kerec, a missionary in China, his nephew Jože Kerec, Professor, PhD, who – after returning from the U.S.A. – lectured at grammar school in Murska Sobota as the only professor with a doctoral degree.

A broader selection of our compatriots could have been made to prove that the people from Prekmurje were not merely economic emigrants; many of them have been politically persecuted and unjustly suppressed. Emigrants from Prekmurje were not only simple workers but as well creators, entrepreneurs, missionaries, diplomats, scientists. It is on us and on the future generations to preserve their recollection and love for the native land and language.

IZ PANONSKE ZIBKE V NEZNANO: ARHITEKT, PISATELJ IN SLIKAR VENČESLAV ŠPRAGER

JANJA ŽITNIK

Kje so tisti najbolj skriti izviri samozavesti, ki jih je dano najti le redkim, da lahko iz njih črpajo moč in z njo premagujejo senco ledenega otroštva in mladih let? Je to neusahljiva dediščina neznanih davnih prednikov, ki vedno znova privre na dan v značajskih črtah izbranih potomcev, kamorkoli jih že zanese življenjska pot? Je to toplina zibke v rojstni hiši, kjer dihaš mir in vonj po mleku v svojih prvih dneh? In če so ti toplino zibke in samoumevno brezbriznost otroštva odvzeli že ob rojstvu, kje si v tistih usodnih letih rosne mladosti, ko prav vsak vtis zapušča v tebi trajen pečat, iskal varnost dóma, ki ga nisi imel? Kdo je bil takrat tvoja mama, tvoj oče, tvoj učitelj? Kje si se učil zaupanja in vere vase? Kdo te je učil vstati, kadar si padel, kdo te je učil stopati korak za korakom, ko ti je usoda zavezala rutico čez oči, te zavrtela, ti snela rutico in rekla: hodi!

Si se učil resnice, ljubezni, lepote in svobode pri slepem prekmurskem lončarju s čudodelnimi dlanmi, pri dolgolasem brusaču na vaškem sejmu in mršavem starem ciganu z ukleto violino? Si našel svojega učitelja v vsevednem molku ponosne Mure, ki tiho razpreda sklenjeno popkovino med večnim utripom zemlje in njenimi ljudmi? Ali morda v na vse strani neba odprtem obzorju ravnice, ki šepetaje pripoveduje o čudežni nepremagljivosti hrepenenja? V popolnosti nespremenljivega, v odsotnosti odvečnega? V lahkotnosti skromne popotne culice, brez teže hlastanja po vsem tistem, kar je druge odtujilo od njih samih? Je zato tako ljubeča tvoja skrb za to svojo drobceno culico, ki hrani vso tvojo edinstvenost, vso tvojo skrito in zatajeno trdoživost? Culico, ki hrani odgovore na vprašanja: kdo sem, kam naj stopam, kje je moj svet? In če je tvoj svet svet besede, likov in barv, kje je v njem umirjena ubranost neskončnega polja s skrivnostno reko, tiha spontanost pokrajine, ki ti je v letih odraščanja nadomestila dom in te oblikovala? In kje je v njem nemir hrepenenja po svetu onkraj sonca, ki se koplje v valujočem klasju?

Nemir nenehnega iskanja in neomajna trdnost vraščениh vrednot, oboje je tu, v peresu in čopiču prekmurskega zdomskega umetnika Venčeslava Špragerja, v njegovi poeziji in pripovednih delih, v njegovih platnih in grafikah. Celó takrat, ko pripoveduje o svojih sledih v kraškem kamnu, o pisani paleti bavarskih značajev ali o bolelnem strahu pred tujci, kakršnega občutijo le oni, ki so sami sebi tujci, se v njegovem spevu oglašá samozavestna Mura, ki skriva tisoče odgovorov, če le prisluhneš njeni tišini. Sredi sečoveljskih solin se nenadoma pojavijo spodrecani temnomodri

predpasniki panonskih kmetov.¹ Ves svet se povezuje v en sam prostor, ki nenehno teži k svojemu izhodišču ob tihi reki. Barve Špragerjevih grafik so eksplozija mladega sonca v panonskem mraku, njegove podobe so s potom prepojene brazde sveže zorane zemlje, prepredene z napol zaraščenimi potmi in posejane s skoraj nevidnimi vasicami – kot pravi sam v eni od svojih nemških črtic, »premajhnimi, da bi mogle zadržati pogled, ki je neustavljivo taval čez naselje v daljavo in se zaman poskušal umiriti, si odpočiti, ki je kar letel in letel dalje proti obzorju, da bi se onkraj njega prekucnil v neskončnost«. ² Svet, kakršen se mu je vtisnil v dušo v letih mnogo prezgodnjega zorenja.

ŽIVLJENJE

Pod mirnim površjem dežele onkraj Mure vre od dramatičnih usod. Med najnenavadnejšimi je njegova. Ob poslušanju pisateljeve življenjske zgodbe se spomnim »v grehu« spočete deklince iz Hawthornovega romana Škrlatno znamenje (1850). Kakšna bi bila njena usoda, če je mati ne bi ob rojstvu ponosno dvignila v naročje in ji v uporni predanosti posvetila vse svoje ljubeče skrbi, marveč bi – povsem človeško in razumljivo – podlegla pritisku vsiljene sramote, zlagane etike svojega prostora in časa. Mrzla dvoličnost lažnih vrednot pa se lahko prikrade tudi v najbolj odmaknjen košček sveta in terja svoj davek celo v sramežljivo spodobnih naseljih brezmadežne dežele – nemara predvsem tam.

Še preden je novorojeni Venček, kakor so ga pozneje klicali, v prekmurskih Pertočah pred sedemdesetimi leti prvič odprl oči, da bi videl svoj rojstni kraj, ga je par omahljivih rok odnesel iz panonske zibke v neznano. In tako se je že drugi dan svojega življenja znašel na začetku neskončnega romanja od rejnika do rejnika, od šole do šole, od službe do službe, od mesta do mesta, od družice do družice, od umetnosti do umetnosti. Od doma, ki to nikoli ni bil, do doma, ki to nikoli ne bo. Do osnovne šole je živel kar pri šestih različnih družinah. V prvih dobrih štirih letih življenja ni ostal dovolj dolgo niti v Pertočah ali Zagrebu, niti v Zemunu, Mestinjah, Novem Marofu ali Središču ob Dravi, da bi lahko začutil pomen besede dom, prve od vseh besed. In šele nato je v resnici stopilo v njegovo življenje Prekmurje. Tu se je znašel pri starem očetu v Beltincih in ostal do svojega devetega leta. Takole se spominja:

»Prekmurje mi je uganka. Zakaj? Ker me vedno znova očara, četudi so me takoj po rojstvu odpeljali izven njegovih meja. Vrnil sem se kot štirileten fant in nato živel kake štiri leta v Beltincih – in kljub temu tako močan vtis! Včasih, ko se sprehajam ob Muri, si mislim: Prekmurje, kakor ženska lepota si: en sam pogled in si začaran. Moje Prekmurje je moje hrepenenje po 'neskončni' ravnici, po temni, skrivnostni Muri in po tem malo smešnim,

¹ Venceslav Sprager, *Der Hinweg*, Au (Hallertau): Una-Verlag, (1994), 12.

² Isti, *Der Topfer von Filovci*, rokopis, (ok. 1882, avtorjev zasebni arhiv). Vsi odlomki iz nemških pesmi, proze in kritik so navedeni v prevodu avtorice tega prispevka.

tako zapletenim in melodičnim 'güčanjem', ki slovenščino pomeša z madžarščino in ji doda še nekaj svojevrstnih, absolutno nerazumljivih besed. Poznam le Prekmurce svoje generacije in starejše, ki so že vsi pod zemljo. Pred očmi imam sliko teh ljudi: bili so skrajno ubogi in delavni in so, mislim, še danes na splošno zelo aktivni. Po eni strani so bili navezani na svoj vrt pred majhno ilovnato hišico s slamnato streho, po drugi strani pa so bili iz različnih osebnih in ekonomskih razlogov popotniki, ki so se raztepli po vsem svetu. Vso to konglomeracijo – s 'svetovnim potepuhom' vred – imam tudi jaz v sebi. Značajske poteze? Ja, sanjarjenje, fantazije, velik nos in nekoliko grbasta hoja.«³

A tudi miru, ki je v Beltincih za preganjanega dečka komaj nastopil, je bilo hitro konec. Septembra 1941 so ga Madžari skupaj z drugimi izselili čez Muro na Spodnjo Štajersko, na »nemško področje«. Prva vojna leta je preživel v domačiji svoje babice v Središču ob Dravi in tam obiskoval nemško osnovno šolo. Nato se je preselil v dijaški dom na Ptuj, kjer je začel gimnazijsko šolanje. Po osvoboditvi je najprej bival v dijaškem domu v Ormožu in tam končal nižjo gimnazijo, višjo pa spet na Ptuj, kjer je maturiral leta 1951. Gimnazijo je obiskoval neredno, saj ga je šola dolgočasila. Raje se je zadrževal v ptujskem Mestnem gledališču, za odrom je tako rekoč stanoval, igral v predstavah, barval kulise in pisal kritike. Špragerjevi šolski učitelji so njegovo »špicanje« tolerirali iz dveh razlogov: ker se je že od otroštva boril z različnimi pljučnimi boleznimi in ker so nad njegovimi študijskimi ambicijami obupali, prepričani, da če se bo po gimnaziji vendarle odločil za nadaljnje šolanje, bo zagotovo izbral študij igralstva – za to pa seveda potrebuje maturo.

Ko je prišel leta 1951 v Ljubljano, pa se ni prijavil k sprejemnim izpitom na igralški akademiji, temveč na Fakulteti za arhitekturo in jih tudi uspešno opravil. S svojo odločitvijo, da se odreče igralskemu poklicu, je nekatere gimnazijske profesorje na Ptuj razočaral. Vendar je bil pri študiju arhitekture uspešen, seminar in diplomu je opravil pri prof. Mihevcu, že med študijem je bil pomožni asistent pri prof. Tinetu Kurentu, po diplomi leta 1957 pa zopet njegov asistent. Njegova naslednja zaposlitev je bila v projektivnem oddelku gradbenega podjetja Tehnika v Ljubljani. V letih 1960–61 je delal kot urbanist v koprski občinski upravi, nato je bil v Kopru še nekaj mesecev zaposlen v projektivnem biroju, a je nenadoma izgubil službo in hkrati tudi možnost nove zaposlitve v Sloveniji. Vzrok za to je bil njegov spor z nadrejenimi. V času, ko so ravno začeli graditi naselje v koprski Semedeli, je namreč navdušeno sodeloval pri načrtovanju projekta, ki so ga poimenovali »Dolina faraonov«. Ko pa se je izkazalo, da so si partijski funkcionarji tamkaj priskrbeli udobne vile, nekdanjim partizanskim borcem, ki se po končani vojni niso povzpeli do visokih položajev, pa so dodelili barake, se je odločno in glasno uprl takšni zlorabi položajev – in bil v boju z oblastjo kajpak poražen.

Tako je oktobra 1962 odpotoval proti Švedski, saj se je v tej deželi vse bolj

³ Pismo Venčeslava Špragerja Janji Žitnik, Au/Hallertau, 28. marec 2002 (avtorčin zasebni arhiv).

stopnjevalo verižno priseljevanje izobražencev, ki je privabljal tudi slovenske arhitekte. Spotoma pa se je ustavil v nemškem Braunschweigu in tam ostal kar pet let. Po prihodu je zaprosil za politični azil in že v nekaj tednih dobil nemško državljanstvo, vse do danes pa je ohranil tudi slovensko. Na Fakulteti za arhitekturo in urbanizem Univerze v Braunschweigu so ga zaposlili kot znanstvenega sodelavca na Oddelku za industrijske zgradbe, od leta 1964 pa kot asistenta na Oddelku za stanovanjske zgradbe. Nato je leto dni nadomeščal odsotnega profesorja na Državni visoki šoli za likovno umetnost v Braunschweigu (Oddelek za notranjo opremo), hkrati pa se je prijavil na razpis za profesorja na Oddelku za arhitekturo (eksperimentalne arhitekture). Med dvainštiridesetimi kandidati so ga uvrstili v najozži izbor treh finalnih kandidatov, kar je spričo močne konkurence doživel kot izjemno spodbudno priznanje. Po zaključku študijskega leta na Državni visoki šoli za likovno umetnost je v letih 1967–69 delal v zasebnem projektivnem biroju v Hannoveru in Wolfsburgu. Leta 1969 se je skupaj s kolegom osamosvojil, ustanovila sta zasebno projektivno podjetje v Frankfurtu in paralelno v Münchnu. Nato je bil do leta 1983 zaposlen v različnih zasebnih projektivnih birojih. Od 1983 do upokojitve leta 1997 je bil mestni arhitekt v Moosburgu pri Münchnu, zadnjih sedem let tega obdobja pa tudi pogodbeni predavatelj za arhitekturo okolja na Visoki strokovni šoli v Freisingu, kjer še vedno poučuje. Poleg tega zadnjih dvanajst let predava umetnostno zgodovino na šestnajstih nemških ljudskih univerzah.

Po odhodu v Nemčijo je ohranil pisne stike z nekdanjimi kolegi iz Kopra in Ljubljane ter prijatelji iz Beltincev in Murske Sobote. Leta 1967 je po petih letih odsotnosti prvič spet pripotoval v domovino, odtlej jo je redno obiskoval enkrat ali dvakrat letno, zadnjih deset let pa izmenično živi v bavarskem kraju Au v bližini Freisinga in v primorskem Sv. Petru nad Dragonjo, kjer je obnovil staro kmečko hišo in v odmaknjenem podeželskem ambientu našel vrsto novih navdihov za likovno in literarno snovanje.

Grafično in leposlovno delo predstavljata za Venčeslava Špragerja enako močno potrebo, drugo ob drugem enakovredno dopolnjujeta smisel njegovega že tudi sicer presenetljivo polnega in ustvarjalnega življenja. Z grafiko in slikarstvom se je seznanil v letih 1968–71 v Wolfsburgu in Frankfurtu. V Wolfsburgu je obiskoval zasebno akademijo za likovno umetnost in začel slikati z oljem, najprej v naivnem in nato v surrealističnem slogu, v letih 1980–82 pa je prešel h grafiki. Svoja dela je doslej predstavil javnosti na skoraj 20 samostojnih razstavah in okoli 60 skupinskih, največ v Nemčiji; posamezne razstave je imel tudi na Dunaju, v Švici, Liechtensteinu in Italiji, v Sloveniji pa v Kopru in Ormožu ter od junija 2002 tudi v Ljubljani.

PREGLED OBJAVLJENEGA LITERARNEGA DELA

Da se Venčeslav Šprager nikoli ni povsem zadovoljil z doseženim, se ustavil in udobno užival plodove preteklega dela, dokazuje tudi dejstvo, da je pri petdesetih

letih objavil svoj pesniški prvenec, ki mu sledi vrsta revialnih in knjižnih leposlovnih objav, samostojnih in večavtorskih, nemških in dvo- ali trojezičnih. Za seboj je imel namreč že celo desetletje uspešnega likovnega ustvarjanja, ko je naposled segel še po peresu. Njegova prva leposlovna besedila so nastala leta 1979, ko se je preselil v bavarski Au, kjer ima pesnik še danes enega svojih »zatočišč«. V Nemčiji je živel izolirano od Slovencev, obdan z nemškimi arhitekti in umetniki. Njegovo znanje slovenščine je kajpak obledelo, in ko se je nekega jutra zalotil, da ne le razmišlja, temveč že tudi sanja v nemškem jeziku, je bila njegova izbira samoumevna: pisati je začel v nemščini, a je že po nekaj letih začel svoja besedila vsaj deloma prevajati v slovenščino, kar mu je olajšalo pot do nekaterih slovenskih kulturnih revij. Špragerjeve literarne objave so bile dobro sprejete tako med kritiki kot v širši javnosti. Odlomke iz svojih del je avtor predstavil v radijskih oddajah in na literarnih večerih v Sloveniji, Italiji in vseh državah nemškega govornega prostora. Leta 1992 je prejel literarno nagrado Slovenske izseljenske matice, leta 1999 pa kulturno nagrado okrožja Freising.

Njegove prve zgodbe se godijo v deželi hmelja, kjer je njegovo sedanje bivališče – seveda so to zgodbe o tamkajšnjih ljudeh. Kmalu preide k liriki; svoje prve pesmi zbere v prvencu *Spuren überall* (Sledi povsod, 1982). Zbirka je mračna, pesimistična, nabita s temnim magnetizmom, ki se mu bo občutljiv bralec le stežka uprl. V njej najdemo 51 pesmi, pospremljenih z nekaj sočasno nastalimi avtorjevimi grafikami, ki v enakem slogu izvrstno ilustrirajo vsebino in vzdušje izrazito nadrealistične poezije. Pisec spremne besede, prejemnik kulturne nagrade vzhodne Bavarske, piše: »V skopih, a zaokroženih obrisih je uokvirjen vtis trenutka, je z barvno gobico nakazan občutek, ki je nato postavljen v prazen prostor. Njegove pesmi v hipu poženejo bralca skozi domala grozljivo bogastvo nasprotij njegovih prividov, v katerih se vse, kar je stvarnega, osvobaja svojih naravnih povezav in se predaja brezupu.«⁴

Pesnik slika brezizhodna razpoloženja z nizanjem mučnih impresij v obliki posameznih kratkih, zgoščenih kitic – Špragerjev verz običajno vsebuje besedico ali dve. Z domiselnimi sarkastičnimi protislovji in nesmisli skuša pesnik utišati v nebo vpijoče hrepenenje po človeškem, toplini, iskrenosti, zaupanju, pripadnosti. Sleherni barvni spekter, ki se nakazuje v plastičnih, nazornih sanjskih podobah, naposled prekrije sintetični lak, umetna pozlata, ledena sivina ali pa razbolela črnina.

Prvi verz v zbirki (uvodna pesem prophet – prerok) se glasi: »misli iz gline«. (Ko razmišljam o morebitnem viru asociacije, se spomnim na Špragerjevo prekmursko črtico Lončar iz Filovcev, v kateri avtor med drugim opisuje vznemirljivo nastajanje prekmurske domače umetnine iz mokre gline.) Pesem zaključujeta kitici: »na hrbtu / travnatega jezera / jezdi vladar / nad molkom / in prevaro. // iz oči / blaznih, / z ustnic / mrtvih / in iz srca / slepih / prerokuje / prihodnost / in razdaja / pozlačeno vero.« Je mogočni prerok slepeče sonce nad travnatim jezerom ravnice, ki obljublja in kliče v sanje vse tisto, kar se nam v življenju nenehno izmika? V naslednji pesmi

⁴ Dr. Josef Maier-Kraft, Vorwort, v: Venceslav Sprager, *Spuren überall*, Hann[overisch] Münden: Gauke, 1982, 5.

brief (pismo) pesnik preigrava občutke časovnega kaosa, samote, potrebe po dotiku:
»tako je – / kot bi mi jutri rekla / da prideš včeraj / in me tvoj pogled / od takrat /
še ne bi dosegel. // je moja roka / roka drugega? / tvojega stiska rok / ni bilo čutiti.
// tako je – / kot bi bil cvet / v tvojih laseh / šele prihodnje leto / posejan.« V
zaključku pa za pesnika – slikarja značilna impresija: »na steni / še visi / mehak
nasmeh – / uokvirjeni sitotisk / na ničemer.«

Pesmi, ki se vrstijo na naslednjih straneh, slikajo vseobsegajoči hlad, strah, bolečino, brezciljnost (ikone – ikona, die fernstraÙe – daljna cesta, novembertag – novembrski dan), in hrepenenje po neobstoječem (geburtstagswunsch – rojstnodnevna želja):

potovati
nad
skoki
nebogljenih
moÏganov –

kristalnočisti
vid
v narašãajoãi
plimi
monotonije –

potisniti
meã
v
prepoteni
pohlep,
dokler ne pade
nedosegljivi
cvet
z neusmiljenega
neba.

Špragerjevi verzi pripovedujejo o osamljenosti (mittag – poldne), raziskujejo vprašanje časa, izvora in minljivosti (das unbekannte – neznano), se zdrznejo ob človeški ponarejenosti, ob izsušenih, izgubljenih čustvih (fußgängerzone – obmoãje za pešce, großstadt – velemesto), ob smrtonosni ostrini neiskrenosti (giftpfeil – strupena pušãica):

ni je
v prepadu

misli,
tudi ne
v ostrem
puščavskem pesku –

ni je
v orožarni
peklenščka
niti
v
vojašnicah
angelov –

v besedi
obliti
s čokolado
je
strupena
puščica.

Tudi pesem ein gespräch (pogovor) pripoveduje o razčlovečenosti človeka. Če pesnik ne more vzpostaviti stika s človekom, ga kompenzira v toliko tesnejšem stiku z naravo:

pogovor
s
toplim dežjem –
zjutraj –
tem mokrim robčkom
na
nežni koži.

pogovor
z
razbrazdano zemljo –
zvečer –
to masko
človeških dejanj.

pogovor
s
srebrnimi zvezdami –

ponoči –
temi očmi
brez možganov in živcev.

pogovor
z
ljudmi –
kdaj? –
tem nemim
brezsrčnim orodjem
sedanjosti.

Čeprav se temu zavestno izogiba, pesnik vendarle ne more mimo svoje nikoli povsem zaceljene rane: otroštva brez očeta, odsotnosti starševske ljubezni in varnosti, zaradi katere je tudi vsak lov na prihodnost brezuspešen (der fang – lov). Ob branju krvavečih verzov se mi vsili primerjava s kratko nadrealistično prozo Leva Detele.⁵ Kakor je v Detelovih prividih vsepovsod čutiti morečo prisotnost oblastnega očeta – njegova pojava se vedno znova krivenči v groteskno karikaturo, je Špragerjeva zgodnja poezija vseskozi zaznamovana s travmatično praznino preteklosti brez staršev, praznino, ki kakor črna luknja požira vtise sedanjosti in obete prihodnosti. Nešteta pisma, ki jih je pesnik v trenutkih, ko se je na svojem večnem pohodu znašel v slepih ulicah, napisal materi, a jih ni nikoli odposlal, lebdijo nad njim kot posmehljiv opomin: »s stropa visijo / pisma – / zapisana v zrak« (erinnerung – spomin). Prav tako slikovita je podoba negotove identitete brez vrojene pripadnosti, brez korenin, ki izstopa iz pesmi familientreffen (družinsko srečanje): »slike prednikov – / nasilno vpete / v črne okvirje / pijejo čaj / iz praznih skodelic – / igrajo šah / in polagajo karte. // za blazinjakom / stoji / prazen okvir«. Z izjemo pesmi hoffnung (upanje), v kateri se za trenutek zaiskri kanček optimizma, se vse pesmi Špragerjevega prvenca dušijo v absurdu realnosti, v kateri pesnik ne more najti svojega mesta: »niti / potovanje / niti / postanek / mi ne pomagata / razvozlati / prasmisla« (rätsel – uganka). Verzi nizajo podobe otopelosti in jalovega oprezanja za ostanki čustev in sanj (reise – potovanje), zaman iščejo toplino (auf der suche – v iskanju, bettler – berač), dokler je ne najdejo šele v odsotnosti vsega racionalnega (klopf 3 x – potrkaj 3 x):

potrkaj trikrat
kadar greš –
redka toplina.

drugače
boš šla neopažena.

⁵ Lev Detela, *Izkušnje z nevihtami*, London; *Sodobna knjiga*, 1967; Isti, *Legenden um den Vater*, Eisenstadt: Edition Roetzer, 1976.

kajti –
ječmen
ima presladek
okus
in
slonova koža
kot je znano
ne zbuja želje.

šele ko
misel
zmrzne –
išče pogled
ogenj.

Prvencu sledijo revialne objave pesmi in kratke proze v časopisih *Süddeutsche Zeitung*, *Münchener Merkur*, *Freisinger Tagblatt* (1984), *Holledauer Zeitung* (Mainburg), literarnih revijah *Zwischenbereiche* (Landshut, 2/1982, 3/1982, 1/1983), mariborskih *Dialogih* (2,3/1983), kanadskih *Waves* (Toronto, 1-2/1985), *Literatur in Bayern* (München, 10/1987, junij 1999, junij 2002), pa v *Primorskih srečanjih* (143-144/1993), *Slovenskem koledarju* (1993) in drugod. Mimo samostojnih in večavtorskih knjižnih objav je Šprager v dvajsetih letih literarnega ustvarjanja sodeloval s svojimi deli še v publikaciji *Lexikon zur bayerischen Gegenwartsliteratur* (Verlag Piper, 1986), predvsem s poezijo pa v kar šestnajstih nemških antologijah. Leta 1986 izide drugi zvezek zbirke prispevkov desetih avtorjev z naslovom *Mein Leseabend* (Moj bralni večer), v katerem sodeluje Šprager z dvema kratkima zgodbama in sedmerico pesmi.⁶

Prva zgodba z naslovom *Begegnungen* (Srečanja) predstavlja svojevrsten komentar k omejenosti človeškega razuma, dogmatičnosti, samozadovoljnosti; druga, *Blaue Strähnen* (Modri prameni), pripoveduje o tako pogostem kontrastu med človeško zunanostjo in osebnostjo, ki se skriva za njo. Avtor nastopa v obeh zgodbah kot pripovedovalec, opazovalec, komentator in stranski akter. Bolj kot individuumi ga zanimajo človeški tipi, ki jih skicira s skopimi, a tako zgovornimi potezami, da nekateri že preraščajo v stilizirane portrete. Ob njih pa se v grobih črtah riše tudi pisateljev avtoportret, ki šele med vrsticami dobiva jasnejšo podobo. Besedili se odlikujeta po lahkotni dikciji, duhoviti ironiji, nevsiljivem, povsem naravnem prepletanju preteklosti s sedanostjo in izvirni, presenetljivo nekonvencionalni pisateljski tehniki, s katero avtor ustvarja mešanico pripovedi in esejistične refleksije. Med pesmimi bo v poznavalcu Špragerjeve zgodnje lirike zbudila pozornost predvsem prva pesem *der fernsehturm* (televizijski stolp), ki kaže na izrazit zasuk od zgoščenih ekspresionističnih podob k mnogo bolj pripovednemu slogu, epski dolžini še vedno prostega verza in zlahka razpoznavni refleksivni tematiki, ki je družbenokritično

⁶ *Mein Leseabend* 2, ur. Gabriele Blod, Zell a. H.: Ars Nova, 1986.

naravnana in izpostavlja vprašanje zlaganih človeških vrednot, kar je navsezadnje stalnica Špragerjevega leposlovnega snovanja.

Naslednja pisateljeva publikacija, ki predstavlja njegovo drugo samostojno knjižno izdajo, je zbirka kratke proze z naslovom *Der Hinweg (Stranpot)*.⁷ Knjižica prinaša novelo, po kateri je poimenoval zbirko, in še tri drobne utrinke lirične proze. V zadnjem, *Nach dreissig Sommerzeiten (Po tridesetih poletjih)*, avtor v kompaktnih prisposodobah povzema svoje razmišljanje o lastni eksistenci, prepojeno z mračno atmosfero in občutjem razočaranja. Drugi dve besedili, *Der Sonnenstrahl (Sončni žarek)* in *Die Geburt einer Wasserlache (Rojstvo mlake)*, na prvi pogled predstavljata vsaka svojo impresijo. V resnici ne gre zgolj za neposredno ubeseditev vizualnega vtisa, temveč za njegovo »psihološko«: zavzeto opazovanje drobnega nevsakdanjega prizora v naravi, pospremljeno s podrobnimi opisi in vzporednimi razmišljanji. Refleksiji odkrivata avtorjevo tesno povezanost z naravo; pisatelj jo opazuje, doživlja in vedno znova išče v njej tudi psihično dimenzijo. Vsak njen sestavni delček, živ in neživ, ima namreč v Špragerjevi prozi – tako kot v njegovi poeziji – svojo razpoznavno dušo, ki človeku omogoča polno komunikacijo z njo.

Fabula naslovne novele *Der Hinweg* je preprosta: petdesetletni slikar Tino, ujetnik konvencionalnega življenja, prenatrpanega urnika in naveličane žene, ki se zvečer ne more umiriti brez uspavalnih tablet, si utrga čas za kratkotrajen beg na slovensko Primorje. Prve dni dopusta preživi sam v stari kamniti hišici blizu sečoveljskih solin, dokler se v koprski galeriji ne zbliža z mlado Tibetanko Argono. V naslednjih treh tednih, ki jih prebijeta skupaj, vzplamti med njima silovita ljubezen, ki že ob prvem stiku nosi v sebi kal slovesa. Usodnost njune kratke zveze je prikazana v zadnjih vrsticah zgodbe: »'Ljubezen ne pozna plime in oseke,' so peli ribiči pri čiščenju mrež. Še veš, Argona? In naprej so peli: 'Ljubezen pride kot burja; silno in nepričakovano, da bi prav tako nepričakovano izginila.'« Kratka ljubezen med Tinom in Argono, ki jo zaneti zlasti njuna duhovna bližina, pokosi Tina pod seboj kot burja prešibko drevo, ki ne more kljubovati njeni mogočni sili. Doživetje prvinskega ljubezenskega čustva predstavlja stranpot v Tinovem urejenem življenju – nekakšen usojeni »obvoz«, ki ga sicer povrne k samemu sebi, a ga hkrati povede v smrt. Njegova smrt izzveni kot odrešitev, odveza usode za zgrešeno življenje. O pripovedni tehniki novele in o tem, v kolikšni meri in na kakšen način se avtor sam pojavlja v njej in v svojih drugih tretjeosebni pripovednih tekstih, bo govora v sklepu.

Leta 1995 izide drugi Špragerjev samostojni pesniški zvezek, in sicer dvojezična zbirka *Na robu senc / Am Rande der Schatten*.⁸ Naslovni razdelek vsebuje dvajset krajših ekspresionističnih pesmi, ki odražajo različna vzdušja, predvsem nihanje med upanjem in brezupom. Tematika, kolikor je razpoznavna, je večinoma bivanjska, nekaj je tudi ljubezenske, ena pesem (št. XII) pa predstavlja impresijo, razširjeno z enigmatično poanto. Sledijo še štiri refleksivne pesmi v prozi. Pesem *Pozabil je*

⁷ Gl. opombo 1.

⁸ Venčeslav Šprager, *Na robu senc: pesmi in proza / Am Rande der Schatten: Lyrik und Prosa*, Ljubljana: Amalietti, 1995.

zgoščena eksistencialna retrospektiva, druge teme so smrt (Na koncu), odtujenost urbanega sveta (Do naslednjega križišča) in neposrednost prvinskega vpliva, ki ga ima na opazovalca pristno kraško okolje (Nad dolino Dragonje): »Tukaj pod trto / stoji marmorna klop dva kozarca / z rdečim vinom dva tujca objeta / se tikata v tej mladi noči / postala sta prijatelja / življenje in smrt.«

V drugi polovici devetdesetih let postaja Špragerjeva lirika, še vedno utemeljena v ekspresionističnih kontrastih in zaznamovana s fantazijskimi prividi in nadrealističnimi podobami iz sanj, vse bolj hermetična. To postane očitno v slovensko-italijansko-nemški pesniški zbirki *Jezik kamna*, ki jo je pesnik izdal v Sloveniji leta 2000 skupaj z ženo – soavtorico.⁹ Vsak od njiju je prispeval v zbirko po trinajst pesmi. Njene so ilustrirane z abstraktnimi barvnimi reprodukcijami njenih platen, njegove s črno-belo verzijo pesnikovih grafik. V italijanščino je pesmi prepesnila Jolka Milič, v slovenščino pa Šprager sam, vendar ob odločilni pomoči Kajetana Koviča.¹⁰ Z izjemo dveh (*Sledovi in Toda oni*) so vse Špragerjeve pesmi v zbirki dovolj hermetične, da bomo v njih zaman iskali razpoznavno vsebino, tematiko, včasih celo občutje ali atmosfero, še manj sporočilo. V večini ostaja razpoznaven le še motiv.

Tako kot še deseterico drugih bomo tudi zadnjo pesem *Odkar* opredelili kot refleksivno le tedaj, ko poskušamo pesnikov splet impresionističnih motivov in ekspresionističnih podob osmisliti, »razumeti«, interpretirati njihov pomen z miselnim ključem. Potencialnih razumskih interpretacij pa je toliko, kolikor je bralcev. Bolj kot k domnevi, da gre za zelo posredno pesniško ubeseditvev nekega spoznanja, se sama nagibam k sodbi, da Špragerjeve pesniške podobe slikajo predvsem občutek, ki se sprosti ob spoznanju, da lahko le z metafizično močjo sanj (»*Odkar iz zemeljskih brazd / zaznavamo ponoči bitje zvonov*«) premagamo minljivo prevlado aktualnega in zlomimo gospodovalno grožnjo smrti (»*nekje v sivih gozdovih / se zasvetijo prestrašene oči / nekdo / ob hišnem zidu nevidno švigne / stokajoč včasih s kletvico v ustih*«), dokler se ne najdemo v sami biti svojega bivanja, ki je neodvisna od trivialne konkretosti (»*od takrat / ima zrak sladko kisel okus / se pilepi na nebo / požene korenine ki preraščajo besede / ohromijo misli / jih pustijo otrditi / dokler ne počī bobnič / nam prinese odrešenje / da nič ne slišimo*«).

Seveda je na eni strani vsak poskus razumske interpretacije v takšnem primeru prav tako odvečen kot pri večini nadrealističnih pesniških in likovnih del, ki iščejo pravo resničnost v podzavesti. Ta pa ni spletena iz misli, temveč iz vtisnjenih fizioloških in psiholoških vzorcev, ki usmerjajo emocionalno, miselno in fizično odzivanje. Snov te poezije je torej stanje na robu nezavednega, ki ga pesnik poskuša ozavestiti z naturalističnimi asociacijami, vendar brez realističnih medsebojnih povezav. V pesmi *Odkar* gre za kolikor mogoče neposreden prenos vtisov iz podzavesti v pesniški jezik. In če ji poskušamo pripisovati miselna sporočila, je to že drugotna funkcija neracionalne poezije. Smiselnost te njene morebitne dodatne funkcije pa je kajpak

⁹ Gertrud Schlossel – Laukel in Venčeslav Šprager, *Jezik kamna / Lingua di pietra / Steinsprache*, Koper: Lipa, 2000.

¹⁰ Kovičevo sodelovanje v knjigi ni omenjeno.

vprašljiva, saj sodi v domeno interpretacije sanj, domišljjskih prividov in neposrednih vizualnih asociacij, torej v območje, ki ga literarna veda upravičeno prepušča psihologiji.

Na drugi strani pa je treba poudariti, da osrednji namen Špragerjeve poezije (kakor tudi njegovih grafik) nikakor ni posredovanje avtorjevih občutkov, vizij ipd., temveč spodbujanje bralca/opazovalca k razvijanju lastnih občutij, vizij, razmišljanj ali spoznanj ob branju oziroma gledanju njegovih del. Špragerjeva literarna in likovna dela namreč niso namenjena pasivnemu bralcu/opazovalcu, marveč zaživijo šele v aktivnem dialogu z njim. Sam avtor označuje njihovo vlogo takole:

Moje slike govoriyo v jeziku znakov, simbolike in fantazije. Menim, da slika nikoli ni realnost. /.../ To velja tudi za literaturo. Naloga umetnosti je, da razširja človekova spoznanja in izpostavlja njegove ustvarjalne možnosti – da človeka ne le pozove, marveč ga celo prisili k aktivnosti vpričo umetniškega dela.

Umetnina je podobna vratom, ki vodijo k drugim vratom. Umetnina nikoli ne razkriva resničnosti. Slednjo najde opazovalec šele za zadnjimi vrati, ki jih odpre s svojo lastno občutljivostjo, kadar mu to uspe. /.../ Ker – po mojem mnenju – umetnina ni nikoli realnost, temveč le znamenje skrivnega jezika neke eventualne resnice, ki jo je mogoče odkriti za mnogimi vrati, je istočasno tudi izziv (bralcu/opazovalcu), da s slutnjo izpolni prazna mesta med znaki, tudi med besedami in vrsticami.

Le če pride do skupne igre med slikarjem in opazovalcem, med pisateljem in poslušalcem, je cilj dosežen.¹¹

Fuge für das Nirgendwo (Fuga za Nikjer) je doslej edini Špragerjev roman.¹² Pisatelj se tokrat posveča vprašanju ksenofobije, njenih korenin in posledic. Zgodba pripoveduje o mladem Afričanu Abbi, ki se z materjo in sestro zateče v Nemčijo pred državljansko vojno v domovini. Na malo manj kot 200 straneh spremljamo junakovo mučno življenje v skrivališču, potem ko je bil ranjen v grobem napadu nacionalističnih skrajnežev. Njegova prošnja za azil je zavrnjena, za materjo in sestro se izgubi vsaka sled, njegovi maloštevilni nemški prijatelji, ki mu poskušajo pomagati v trdem boju za preživetje, pa mu zamolčijo novico o njuni nasilni smrti. Končno ga čustvene travme, osamljenost, lakota in brezizhodnost potisnejo v svet prividov, kjer izgubi sleherni stik z realnostjo. Pisatelj zaključi roman v surrealističnem duhu: Abba se spremeni v lebdeče oko, in ko ga neki umetnik najde na pokopališču, ga spravi v torbo in odnese v galerijo, kjer ga uporabi v svoji inštalaciji. »Tujčevo« trpljenje končno najde svoj edini izhod: v umetnost.

V zgodbi se prepletajo realistični prizori, junakovi spomini na otroštvo in na dramatični beg iz domovine, njegova razmišljanja in prividi. Dolgi dialogi retrospektivno razkrivajo življenjske zgodbe njegovih nemških »zaveznikov«, v pripoved

¹¹ Venčeslav Šprager, nagovor ob otvoritvi razstave v Hechingenu pri Tübingenu, 21. april 1985.

¹² Egelsbach: Fouqué, 2001.

pa so nekoliko nepričakovano vključene tudi obsežnejše debate med nastopajočimi, ki razpravljajo o strahu pred tujci, o svojih pogledih na vzgojo mladih in o vlogi umetnosti. Vedno znova se v tretji osebi (kot pisatelj Brää, ki piše zgodbo o pribežnikovi kalvariji) pojavlja tudi avtor sam s svojimi spomini in razmišljanji. Ko Abbovo oko zapusti tudi prizorišče umetnosti, pisatelj umre. Pripovedni način romana Fuga za Nikjer je nenavadna kombinacija različnih pisateljskih prijemov, vsi pa nakazujejo pot do spoznanja, da tuje biva v nas samih in da ga lahko sprejme le oni, ki je sposoben v celoti sprejeti samega sebe.

PREKMURSKE ČRTICE IN DRUGI NEOBJAVLJENI ROKOPISI

V začetku osemdesetih let je Venčeslav Šprager po daljšem času znova obiskal deželo v obrobju panonskega prostora, se odpravil na pohajkovanje po Goričkem, se »sprehodil skozi čas« na bregovih Mure, obudil spomine iz otroštva in odkrival spremembe v rojstnem Prekmurju, ki so jih prinesla leta njegove odsotnosti. Takrat so nastale njegove nemške črtice *Der Topfer von Filovci* (Lončar iz Filovcev), *Die Feldkapelle zu Pile* (Kapela pri Pilah) in *Der Scherenschleifer* (Brusač škarij) – zgodbe, s katerimi se javnost še ni imela priložnosti seznaniti.

Vse tri pripovedujejo o nostalgичnem poskusu vrnitve v preteklost. V iskanju in odkrivanju njenih osamljenih ostankov, ki nezadržno izginjajo, nastopi avtor v prvi osebi – razen v drugi zgodbi, kjer se prestavi v tretjo osebo, da bi si zagotovil vsaj košček varne emocionalne razdalje in se na ta način laže izognil pastem sentimentalnega spomina. Vsaka od zgodb je plastičen portret osrednjega lika: starega lončarja, ciganskega godca in brusarja škarij. Fabule skorajda ni, dogajanje in dialogi so minimalni – le toliko jih je, da lahko osrednji lik zaživi, se sproščeno zagiblje v svojem naravnem prostoru, razkrije svoje bistvene razsežnosti, svoj nenavadni vpliv na okolico in pripovedovalca, svojo neponovljivost. S prav takšno ekspresivnostjo kot osrednji liki je naslikano njihovo ozadje: v prvi zgodbi križišče poti sredi polj, v drugi vaški sejem v zgodnjem jutru, ko se postavljajo stojnice, v tretji zaraščene pešpoti med prostranimi njivami koruze in cvetočo deteljo. Avtor svojih likov in njihovega ozadja pravzaprav ne opisuje, temveč jih prikazuje z mukoma zadržano osebno prizadetostjo in pri tem razkriva svojo usodno duhovno povezanost z njimi.

Prva zgodba uvodoma pripoveduje o tem, kako se vsakokrat, kadar se pripovedovalec znajde sredi prekmurske ravnine na razpotju pri Filovcih, v njem prebudi otožnost, ki na prenaseljenem severu, kjer zdaj živi, skrito dremlje v njem. Spomni se nekega jesenskega večera, ki ga je pred mnogimi leti prebil na tem kraju v stanju, kakršnega je mogoče opisati samo z besedami Guatame Bude: »Bilo je področje, ki v njem ni ne zemlje ne vode, ne ognja ne zraka, niti neskončnega območja prostora ali zavesti, ne tega sveta ne onega, ne sonca ne meseca. Območje, ki ne pomeni niti prihajanje niti odhajanje, niti smrt niti rojstvo, brez temelja, napredka, opore... Kraj, ki je lahko odrešitev in padec hkrati.« Pripovedovalec se vedno znova

vrača v ta kraj, sproščeno pokramlja z dobro poznanimi razmajanimi deskami na lesenem mostu pred vasjo, da bi slednjič znova obiskal slepega lončarja, edinega predstavnika te domače obrti, ki je še ostal dejaven v vasi, kjer je bila nekoč v vsaki ilovnati hišici s slamnato streho lončarska delavnica. Starec, ki spominja na Coellov portret v Pradu, ga prepozna po glasu, umirjeno dokonča lončeno posodo in ga povabi v kuhinjo na prigrizek. Mimogrede reče: »Pozimi je umrl še zadnji tvojega rodu. /.../ Hiša je prazna. Boš šel kaj mimo?« »Tuja hiša mi je ljubša.« »Saj vem. Pa vendar, hiša ni človek. Bolj poštena je. Stara bajta se te bo razveselila. Se ti ne zdi?« »Morda.«

Enako neposredna, zgoščena, nabita s pomenom in samoumevnim medsebojnim razumevanjem brez kakršnihkoli vsakdanjih ovir je komunikacija pripovedovalca oziroma njegovega literarnega »namestnika« z junakoma drugih dveh zgodb, s tihim brusacem in usodnim Ciganom, čigar gosli s svojim spevom, polnim strasti in obupa, uročijo duše poslušalcev in vedno znova katerega od njih povedejo čez rob bolečine v odrešilno prostovoljno smrt. Ob branju imamo vtis, kot bi pripovedovalec in njegovi trije junaki prihajali iz istega tujega sveta, ki neviden obstaja znotraj tukajšnje realnosti, in se sporazumevali med seboj v svojem nemem jeziku. Pomen njihove komunikacije – pri starem Romu je ne prekine niti njegova nasilna smrt – pa je seveda mogoče prej čutiti kot razumeti. Svet, iz katerega izhajajo, je svet prvinske duhovne povezanosti med ljudmi, kakršna v moderni stvarnosti ne more več obstajati. Celotno dogajanje pa se vendarle vrši v mejah realnega, in četudi se zdi, kot bi v zgodbah nastopali duhovi, ni ne v dogajanju ne v junakih ničesar mističnega – le izrazita naravna senzibilnost in subtilnost, ki v sodobnem svetu tako boleče izginjata.

Druge Špragerjeve neobjavljene črtice (tiste, ki jih je avtor prevedel v materinščino) se godijo na slovenski obali. Avtor jih je naslovil *Ribič*, *Beg* in *Poldne*. V prvi se stari izmučeni ribič – v svojem prividu – znajde v vrvežu sredi Rimljanov, ki postopajo po ribjem trgu v davnem antičnem mestu. Ribič drži v roki mrtvega morskoga psa in besno kriči v meščane in mimoidočo skupino legionarjev. Slednje obtožuje, da med kratkočasenjem z ribiškimi tekmami brez pomislov množično morijo ribe, jih mečejo nazaj v morje in se ne menijo za to, da ne bodo nikoli več oživele. Eden od oboroženih legionarjev ga kruto utiša z mečem in tu se privid konča. Starec podleže srčni kapi in se mrtev zgrudi na tlak piranskega pomola.

Beg je odkritosrčna literarna upodobitev občutka mučne ujetosti, stiske, kakršno občuti mož, ko – vsaj v njegovih očeh in dotiku – ugasne plamen erotične privlačnosti v dolgih letih zakona spremenjenega ženinega obraza in telesa. Prizor pripoveduje o večno tragičnem in mnogokrat usodnem razločku med zavorami, ki delujejo v moškem doživljanju erotike, in tistimi, ki pogosteje vplivajo na odzivanje ženske. Črtica *Poldne* pa s hudomušnim posmehom slika zgovorni prizor na koprski obali. Prepoten par sprehajalcev sedi na klopi v senci oljke. Zajetna žena v neokusnem mladostnem poletnem oblačilu lovi sapo in se pritožuje nad vročino, mož s prav tako preobilnim trebuhom pa skozi daljnogled pohotno opazuje privlačno deklo, ki na stolu pred restavracijo prek zaliva nastavlja svoje ljubko telo sončnim žarkom. Prizor

razkriva podobo in ozadje ukradene bežne erotične kompenzacije, ki v naslikanem kontekstu deluje samoumevno in hkrati poudarjeno odbijajoče.

Špragerjeva ekspresivna tehnika prikazovanja, ki se kaže v naturalističnem slikanju izbranih detajlov, osvobojenih vsega nerelevantnega in prestavljenih v prazen prostor, posrka bralca v jedro trenutka, ozračja, občutka. To, kar sledi vsaki zgodbi, ko jo preberemo do konca, je občutek odpora do lastne nemoči spričo večnih ugank človeške narave, ki je ni mogoče nadzirati in obvladati. Človeška narava je v Špragerjevi prozi izrazito konfliktna, neusmiljena in obenem usmiljenja vredna.

Tudi za Špragerjeve novejšje pesmi, ki jih je pravkar zbral v še neobjavljeni dvojezični zbirki *Trenutki/Augenblicke*, so značilni podobni literarni postopki. Kajetan Kovič je o njih zapisal: »Lahko bi jih imeli za primer, kako odsotnost vsega odvečnega stopnjuje sporočilnost, pa tudi čustvenost in eleganco povedanega.«¹³ Špragerjeve pesmi postajajo krajše kot kdajkoli, ob tem pa stopajo iz nekdanje hermetičnosti v neposredni doseg bralčeve refleksivne in predvsem emocionalne zaznave. Sporočilnost odsotnih besed je najslikoviteje predstavljena v 35. pesmi zbirke:

list papirja
.
obisk metuljčka
.
pozneje
bom nadaljeval
zgodbo

Tematika, atmosfera in občutje postajajo z zgoščeno, do skrajnega roba poenostavljeno metaforiko docela razpoznavni. V večini pesmi so v nežnih, lahkotnih prisposodobah naslikana ljubezenska občutja. Primer: »jutranja svetloba / po / temni noči // vonj cvetlic / po / zimskem spanju // sončni žarek / po / nalivu // ti«. Ali pa: »svila / ples / šepet / sivka / žar // tvoje telo«. In: »mrmrajoči potok / plesoča pena / razsajeni valovi / šumeči gozd // najin smeh«. Nekoliko več prostora zahtevajo refleksivne teme. V zbirki je namreč tudi nekaj družbeno angažirane lirike, npr. o kosovski vojni v doživljanju tamkajšnjega otroka ali pa o zastrašujoči frekvenci smrti (samomora?) na tem planetu; nekaj pesmi je refleksivno-izpovednih in govorijo o čustvih, ki še pravočasno zbežijo na jug in v svoji stari domovini zaprosijo za azil, o neskončnem izmenjavanju ljubezni in osamljenosti, tudi o smrtonosnem učinku besede: »mimogrede / zalepi neka beseda / pogovor / ugasne pogledu / svetlobo / zбриše naša imena / iz knjige naslovov // mimogrede / tam / kjer posmeh / zabriše / vsako sled«. Močno družbeno zavest o kompleksni povezanosti med individualno usodo in usodo družbe pa odraža pesem o času: »iščeš svoj čas? // srečanja / ki zapustijo / sled in rane // leta ki brez poslavljanja / tečejo mimo / tebe

¹³ Kajetan Kovič, spremna misel k Špragerjevi zbirki dvainštiridesetih neobjavljenih pesmi in nemščini in avtorjevem slovenskem prevodu, še brez naslova.

v pozabo // opuščeni čas / ko si poskušal / najti sebe // trenutke / srčnega utripa / ko se te dotakne / ljubezen // ne išči / svojega časa // čas pripada / vsem«.

SKLEP

Špragerjeva lirika prehaja od temačne nadrealistične poezije obupa, ki se gnete v težkih, zgoščenih prisposodobah in prividih (Spuren überall, 1982), prek obsežnejše družbenokritične alegorije (pesem fernseeturm iz antologije Mein Leseabend 2, 1986), skrivnostne metaforike v reflektivnih pesmih (Am Rande der Schatten, 1995), do izrazito mnogopomenske hermetične poezije (Jezik kamna, 2000) in slednjic do lahkotnih, skoraj breztežnih prisposodob, zajetih v posamezni besedi/verzu njegove najnovejše poezije občutka v še neobjavljeni zbirki, ki je pravkar v avtorjevi zaključni redakciji.

Špragerjeve pesmi in zgodbe so izrazito senzualne. Med vsemi čutili, ki usmerjajo njihov potek, zavzema oko osrednje mesto. Vid je namreč za Špragerja tisti čut, ki mu lahko na najneposrednejši način odpira tudi nove literarne vsebine. Tako zavzema velik del njegove poezije in proze prav snov, ki se poraja iz vizualnih vtisov. Vsak prizor iz narave, ki pritegne pisateljevo pozornost, deluje kot uokvirjena umetniška slika, ki kliče po opazovanju, raziskovanju, komentiranju in ubeseditvi umetniškega doživljanja (najizrazitejši primer je prozni tekst Der Sonnenstrahl). Značilna opažanja avtorja, ki vidi predmete z očmi slikarja in arhitekta, se v naslovni noveli njegove prve samostojne zbirke kratke proze Der Hinweg (1994) zrcalijo v podrobnih opisih skoraj zapuščene slovenske vasi, razpadajoče domačije, igre senc na cerkvenem stolpu, spreminjajočih se barv v drevesnih krošnjah in divjem rastju med razvalinami. Pogled skozi okno je spet enak doživetju opazovalca, ki gleda umetniško sliko. Vendar je vsak opis vizualnega vtisa predmeta hkrati tudi pripoved in izpoved opazovalca. Vsak zid, vsaka arhitekturna linija pripoveduje svojo zgodbo, sleherna ploskev ali barvni odtенок na sliki, ujeti v okenski okvir, vsebuje vznemirljivo življenjsko izkušnjo, posreduje dragoceno spoznanje, sprošča neponovljiva občutja. In tako kot nešteto drobnih zgodb, nakazanih v živi podobi, ki jo slika pogled skozi okno na uvodnih straneh novele, je simbolično uokvirjena tudi celotna fabula novele – kot se začenja s pogledom skozi hišno okno, se tudi zaključuje s podobo, ki jo odkriva pogled skozi vetrobransko steklo avtomobila.

Z vidika ekspresivnosti je Šprager enako močan v poeziji, romanu, noveli in črtici kot tudi v najdrobnejših utrinkih lirične proze. Najpomembnejše pri njegovih literarnih delih pa je razmerje med njihovo impresionistično, izrazno in spoznavno funkcijo. Čeprav je nenehno prisotna, njegova tehnika prikazovanja – slikanja podob in vtisov – v Špragerjevih delih nima primarne vloge, temveč je najpogosteje podrejena drugima dvema komponentama njegovega leposlovja, izrazni in spoznavni. Estetski učinek dosega Šprager z usklajenostjo med nekonvencionalno vsebino, pretanjenim obvladovanjem svoje silovite emocionalne prizadetosti in inovativno ter

hkrati dovršeno pripovedno oziroma pesniško tehniko. Njegove verze, dialoge in notranje monologe protagonistov spet in spet prekinja tok spremljajočih čutnih percepcij in odzivov, vzporednih občutij, miselnih in čustvenih zasukov ter posledičnih nihanj nestabilne atmosfere.

V večini pripovednih del se avtor pojavlja v prvi (ali tretji) osebi kot opazovalec-pripovedovalec, ki se pogosto vključuje v dogajanje, a le v stranskih vlogah. A tudi o tistih zgodbah, v katerih sam ne nastopa, pisatelj priznava, da so v veliki meri avtobiografske. Bolj kot se s konkretnimi dogodki iz njegovega življenja ujema zunanje dogajanje v teh zgodbah, se v notranjem razvoju njegovih protagonistov odraža avtorjevo lastno intimno doživljanje realnosti. Njegova literatura nastaja iz čustvenega in razumskega doživljanja fiktivnih situacij, ki imajo določene paralele v njegovi lastni izkušnji. Odziv protagonista na izmišljeno situacijo je lahko tem prepričljivejši, če je porojen iz pisateljeve asociacije na svojo izkušnjo. Tudi empatija je pristnejša, kadar nastaja v mejah podoživljanja lastnih občutij. Z drugimi besedami – občutkov nekoga drugega, ki jih sproži določen splet okoliščin, najbrž ni mogoče zaznati, če jih ne poznamo iz lastne izkušnje, četudi so bile zunanje okoliščine te izkušnje povsem drugačne. Avtor, ki različne dogodke in razmerja v svojem življenju doživlja s silovitim čutnim, emocionalnim in miselnim odzivanjem, lahko prav tako neposredno, intenzivno in kompleksno doživlja tudi svojo fikcijo. In če v zasebnem življenju iz kakršnegakoli razloga v zunanjem odzivanju najraje zadržuje odsev svojega notranjega doživljanja, mu njegovo umetniško ustvarjanje takih ovir ne postavlja.

Tujo snov lahko torej avtor uspešno uporabi predvsem tako, da v njo prezrcali pomemben del samega sebe. Pisatelju, ki tudi sam živi izrazito dramatično življenje, pa lahko njegova zasebna izkušnja predstavlja neposreden in tako rekoč neusahljiv vir literarne snovi. Od tod pa do vloge izkušenega opazovalca je le še kratek korak. V tujih usodah in duševnih stanjih ga bodo zanimale zlasti tiste prvine, ki so – vede ali nevede – tudi pri njem samem v ospredju njegove pozornosti, njegovega samoopazovanja in avtorefleksije. Oznaka avtobiografska pripoved zveni v takšni povezavi morda neustrezno, vendar je vsaka osebno angažirana pripoved dejansko avtobiografska vsaj v tem smislu, da projicira avtorjeve lastne duševne odzive na realne situacije v njegovem življenju.

Špragerjevo likovno in literarno delo sta zaznamovani s pojmom usoda. V njima se zrcalita tako njegova lastna usoda kot nenavadne usode mnogih, ki so vstopali in izstopali skozi njegovo življenje. Na vprašanje, katera literarna snov ga najbolj zanima, tudi sam odgovarja: »človeška usoda«. Za Špragerja-pisatelja pa je človek bolj objekt kot subjekt svoje usode, čeprav tudi kot objekt ni pasiven. Nanjo se namreč odziva dejavno, vendar ne tako, da bi jo poskušal preusmerjati, temveč tako, da jo aktivno sprejema, da sprejema samega sebe in da se zavestno in dosledno odziva v skladu s svojo osebnostjo, ki jo je oblikovala njegova usoda. Zato njegov protagonist tudi tedaj, ko ga njegova lastna izbira povede v smrt (Der Hinweg, Ribič, Die Feldkapelle zu Pile), ni žrtev usode, saj se nikoli ni bojeval proti njej, temveč prav v njenem imenu. Vsaka njegova izbira je njegova zmaga in hkrati zmaga njegove usode. Edina prava,

nemočna žrtev usode je osovraženi ilegalni pribežnik Abba v romanu Fuga za Nikjer. A tam, kjer je Špragerjev večno neprilagojeni protagonist spet in spet poraženi upornik ali nenehni iskalec brez obstanka, sta njegova premoč in zmaga v tem, da kljub pritiskom okolja, ki pod krinko deklarirane svobodomiselnosti in poudarjenega individualizma v resnici še vedno boleha za pretirano konvencionalnostjo, duhovno zavrtostjo in agresivnimi fobijami, zavrne vsiljevani univerzalni vzorec in (čeprav morda za ceno življenja) sprejme svojo drugačnost. Prav to je tudi rdeča nit življenjske zgodbe pisatelja samega, ki – zvest svoji individualnosti in lastnim vrednotam – vedno znova ubira težjo pot.

V nenavadnih usodah se porajajo izstopajoče osebnosti. Brez teh pa bi umetnost najbrž za vselej obtičala v udobnih tirnicah svoje tradicije.

SUMMARY

FROM THE PANONIAN CRADLE INTO THE UNKNOWN: ARCHITECT, WRITER AND PAINTER VENČESLAV ŠPRAGER

Janja ŽITNIK

The architect, writer and painter Venčeslav Šprager was born in 1932 in Pertoča in Prekmurje. He visited primary school in Središče ob Dravi, grammar school in Ormož and in Ptuj. From 1951 he studied architecture in Ljubljana and in 1957 took his university diploma at Professor Mihevc. Because of fatal consequences of his opposition against abuse of positions in the Koper commune Šprager moved in 1962 to Germany where he worked as architect and lecturer at various universities until his retirement in 1997. From 1968 he visited in Wolfsburg the academy of arts and began painting in oil, first in naive and later in surrealist style; in the years 1980-1982 he passed over to graphic. Until now he presented his works to the public at approximately 25 independent exhibitions and just as many collective, mainly in Germany. He held individual exhibitions in Vienna, in Switzerland, Liechtenstein and in Italy, and in Slovenia in Koper, Ormož and Ljubljana. He began writing literary texts at the end of the seventies, at first short prose, then he passed over to lyric poetry; Šprager collected his first poems in his firstling Spuren überall (Traces everywhere, 1982). The collection is followed by a series of magazine and book literary publications, independent and of several authors, German and bi- or three-lingual. With literary readings he appears in Slovenia, Italy, and in all countries of the German speaking space. In 1992 Šprager received the literary award of the Slovenska izseljenska matica (Slovene Emigrant Society), and in 1999 the cultural award of the Freising district.

The contribution deals mainly with Šprager's literature, with his personal experiencing of the native Prekmurje, and the reflection of his impressions of Prekmurje in literary texts with which Šprager retraces into the environment of his childhood.

JOŽE ŽOHAR, IZSELJENSKI PESNIK MED PREKMURJEM IN AVSTRALIJO

IGOR MAVER

Če je domovina tudi in predvsem materni jezik, tedaj to gotovo velja za slovenskega izseljenskega pesnika v Avstraliji Jožeta Žoharja, ki pa po drugi strani dokazuje, da meje njegovega jezika niso tudi meje njegovega sveta. Zanj bi lahko veljala še natančnejša oznaka, namreč, da je prekmurski izseljenski avtor, saj je v njegovi poeziji vseskozi zelo močno prisoten 'genius loci', po eni strani prekmurskega, po drugi pa tudi avstralskega okolja: Žohar se namreč giblje med dvema lokalitetama, prekmursko ravnico, Goričkim in avstralsko grmičasto pokrajino (t.i. bush), s katerima se v svojih treh zbirkah intimno vse bolj identificira. To posebej velja za njegovo drugo zbirko Veku bukev, ki je podrobneje obravnavana.

Jože Žohar se je izselil v Avstralijo leta 1968, njegovi prvi verzi pa so bili objavljeni v zgodnjih osemdesetih letih, najprej v avstralskem slovenskem izseljenskem tisku (Avstralski Slovenec, Svobodni razgovori) in nato tudi v slovenskem periodičnem tisku ter različnih antologijah: doslej je v Sloveniji izdal dve zbirki, tretja pa v rokopisu čaka na natis. Splošna kritiška ugotovitev je ta, da pesnik skoraj v vsakem verzu »izpoveduje svoje neskončno trpko slovo od domovine. Vendar ti verzi niso zgolj nostalgični vzdihji za ljubo domovino, pri Žoharju domotožje prerašča v bivanjsko stisko« (Suša 295). Ljubezen do domovine posebej v prvih dveh zbirkah prehaja v erotično razmerje med moškim in žensko, na kar kaže tudi uporabljeni jezikovni izraz in tropi.

V svoji prvi pesniški zbirki *Aurora australis* (Žohar 1990), ki je prva knjiga slovenskega izseljenca natisnjena v Sloveniji v času kulturnopolitičnega vrenja tik pred slovensko osamosvojitvo, pesnik daje jasno vedeti, da ne priznava delitve med 'fizično' in 'duhovno' migracijo, saj sta zanj komplementarni in nikoli ne nastopata posebej. V svoji skorajda erotični navezanosti na širšo domovino Slovenijo in ne le zgolj na Prekmurje, v kateri bo zelo dolgo in ki bo v njem, »večna serpentina«, se mu zdi ključno vprašanje, kako pomiriti v sebi dve deželi: postal je le razseljen in nikoli dokočno izseljen, kot da se ni nikoli odselil: ostaja napol Avstalec in napol Slovenec, kar v njegovem primeru predstavlja svojevrstno brezdomsost (Kmecl 63). Poudariti pa velja, da se v različnih tematskih ciklih zbirke (npr. »Jabolčne pesmi«, »Žalipesmi«, idr.), ki kaže Žoharjev velik smisel za jezikovno eksperimentiranje, z ne le formalno, ampak tudi z močno vsebinsko pomenskostjo, kaže pesnikovo transcendiranje razdvojenosti med 'staro' in 'novo' domovino. Začetna domačijska sentimentalnost ob 'izgubi' rodnega doma izseljenca je nadomeščena z bivanjsko stisko izseljenca in

– človeka ‘in abstracto’. Žohar ostaja razpet v bolečini med Erosom in Tanatosom, med erotičnim doživljanjem domovine ter željo po fizičnem in duhovnem nehanju, ki prinaša odrešitev. Ta dvojnost je vzrok za njegov ambivalenten odnos do domovine, ki ga po eni strani sili v erotičen odnos z njo, po drugi pa njegova stiska spričo zapustitve domovine sproža željo po smrti.

Pesnikova druga zbirka naslovljena Veku bukev, kar lahko pomeni časovno opredelitev njegove mladosti med bukvami ali pa ‘jok’ (vekanje) po njej, je oda proustovskemu ‘izgubljenemu času’, času preživetem med bukvami, topoli in obmurskim trstičjem. Čeprav ne nov, je močno prisoten element v zbirki specifično geografsko okolje, ki se zopet pojavlja v zanj značilnem dihotomičnem razmerju: na eni strani pesnikovo rodno Prekmurje oz. Goričko, reka Mura in na drugi avstralska polpuščavska pokrajina, ki ju vsekoli sopostavlja. Pesnik se v svojih verzih nenehno vrača domov in se hkrati tudi poslavlja od njega: biti želi »eno v dveh, biti tam in biti tu«, kar se mu zdi poseben privilegij in kar ga posebej vznemirja. Vendar ali ne pomeni to tudi nekakšno brezdomstvo, kot je bilo ugotovljeno že za prvo zbirko, in razcepljenosti zanj, ki je »razvnet galjot med Scilo in Karibdo«? Žoharjeva razseljenost in ‘geografska shizofrenija’ pa pri njem vendarle ne postane samozagledano solzavo objokovanje.

Pesmi v zbirki Veku bukev presegajo izseljensko nostalgijo po ‘izgubljeni domovini’ in predstavljajo pesnikov poskus identifikacije Avstralije kot nove domovine; vendar Žohar ostaja »vmes« in poje »haremu kamel v puščavi, nagrobnikom pod evkalipti, različim valom na obali, kengurujem, razbežalim pred gozdnimi požari«. Svoj lastni dom in druge »prazne domove« polni z njo, domovino in vztraja: »Bom v svojem ostal«. Kljub nekoliko pesimističnemu in eksistencialističnotesnobnemu naboju pesmi, le-te ne delujejo nihilistično, saj pesnik v svojih fizičnih in duhovnih vračanjih in odhajanjih v domovino »panonskih močvirij«, »drsi k zrelim zoram« in v tem vidi neko ponovitev, »v senci druge domovine«. Ubeseditev njegove izseljenske izkušnje je sicer dovolj jasno postavljena v slovensko-avstralski okvir, vendar bi prav lahko predstavljala katerokoli izseljensko ali eksilantsko izkušnjo.

Zbirka je strukturno sestavljena iz štirih ciklov, napisana v prostem verzu z občasnimi oklepajočimi in notranjimi rimami. Kar pa zadeva njegovo jezikovno eksperimentiranje, ne le, da poskuša s tipografijo (npr. v pesmi »mure erum«), glasovnim barvanjem in baladnimi značilnostmi, marveč kot eden redkih slovenskih pesnikov oživlja starogermanski aliteracijski verz, kar je pomembna novost. Uporablja tudi paronime (besede, ki se glasijo enako, a imajo drugačen pomen), in palindrome (besedne zveze, ki se lahko berejo naprej ali nazaj in imajo enak ali drugačen pomen). Pri presenetljivem uvajanju aliteracije v slovensko poezijo gre gotovo za Žoharjevo poznavanje anglosaškega akcentuacijsko-silabičnega oz. germanskega akcentuacijskega metričnega sistema, medtem ko ga palindromsko prestavljanje črk in iskanje novih pomenov besed, kopičenje homonimov, sinonimov ter onomatopoejsko glasovno slikanje postavlja med uspešne slovenske pesniške eksperimentatorje.

V prvem ciklu zbirke Veku bukev Izseljenci se Žohar sprašuje o motivih slovenskih

izseljencev za prihod v Avstralijo, ob blatne reke pod Snežne gore (The Snowy Mountains). Pri tem omenja mik »raz-mika«, odhoda v tujo deželo, saj za individualno usodo človeka-izseljenca »briga bukve nad panonskimi močvirji«: narava ostaja povsem indiferentna do posameznikovega življenja. Sklene z mislijo, da izseljenec domovine v tujini nikakor ne more pozabiti ali zatajiti, četudi bi to hotel: »vest svojih preživelih smo, ki mremo zunaj domovine v sebi z njo«. Drugi cikel »Veku bukev« predstavlja pesnikov poskus identificirati se z bukvijo in se opredeliti v vrsti izvirnih metafor. Boli ga oddvojenost od doma, od »murskih njiv«, za katero pa ni značilna le nostalgija po izgubljeni preteklosti in mladosti, pač pa tudi želja, da bi aktivno sodeloval pri rasti in razvoju zdaj samostojne domovine: pesem je tista nevidna popkovina, ki ga povezuje s to »večno mlado žensko«. Tretji cikel zbirke kaže na pesnikovo razdvojenost med dvema deželama kot »zmes, sprimek obeh, kri krvi rodov, odišlih preko svojih meja«. Zave se svojega bežanja, svoje zmote, ki jo izraža z »vekanjem« iz »veka bukev«, ki se spiralno odpira in hkrati podira vase. Zanimiv je nov odnos pesnika do domovine: v njegovi prvi zbirki je viden erotičen odnos moški-ženska, kjer domovina predstavlja slednjo, medtem ko je ta v tej zbirki nadomeščen z odnosom (»star«) dojenček – (»prastara«) mati. Tudi biblijske aluzije predstavljajo tematsko osvežitev zbirke (»Legel na žir, križan legel sem nanj«), ki pa imajo apokaliptičen prizvok (»do prihoda Vrača, ki bo kača«). Žohar jasno kaže na svojo pripadnost: namesto »hare krišna«, kar sliši po sydneyjskih ulicah, pomenljivo vzklika »mura mura«.

Zadnji cikel v zbirki Sušni senčas je posvečen novi »ukradeni domovini« Avstraliji, »prijazen drugi dom, obkrožen s silo oceanov« in zre v prihodnost. Pesnik zanimivo uporabi dva pojma, ki sta v Avstraliji šele nedavno dobila domovinsko pravico, namreč 'ukradena', ki se uporablja v zvezi z domorodsko, aboridžinsko 'ukradeno generacijo' otrok, nasilno odpeljanih od svojih strašev v belske družine z namenom 'civiliziranja', ter pomiritev (reconciliation) kot doslej najpomembnejši politični poskus zblizanja belske in domorodske avstralske kulture. Pesnikovo alegorično potovanje po avstralski puščavski pokrajini je mojstrsko opisano, ironična oznaka »Srečna dežela« pa prinaša opis nekakšnega 'pekla', kjer žive avstralski domorodci, spojeni s to pokrajino za razliko od njega, priseljenca, ki je zanje »skleda spomina« in ki ga sami za razliko od njega ne občutijo tako.

Kako premagati čas in minljivost v tej mrtvi, izsušeni pokrajini? Na to vprašanje pesnik odgovarja z ljubezenskim aktom med moškim in žensko, morda zgolj dva vidika domovine, ki »pod gumijevcem sopeta v nebo in tla, zadržujeta, podaljšujeta trenutke«. Žoharjeva domorodka, »črna smrt« in beli popotnik-priseljenec, ki sta oba bila na nek način 'oropana' domovine se tako združita in rodi se »črnobelo dete, izgubljeno tavajoče po puščavi«. Ali bo, kot pravi, to uspelo poseči v nebo in izpreči Mali in Veliki voz? Ali bo avstralska eliotovska 'pusta zemlja', kjer izseljenec sedaj živi, znova oživela s prihajajočim dežjem ali pa se bo napila do pijanosti in utopila in s tem razvodenila »sanjska dva in njun sostih«? Tako kot črni domačin otožno trobi spomin davnin v svojo tubo (didgeridoo), tudi pesnik na koncu kliče temo in vodo za izsušeno pusto zemljo, ki naj se napije do pijanosti, kar želi tudi sam: pozabiti.

V svoji tretji zbirki *Obiranje limon*, ki je še v rokopisni obliki in ki bi bila že morala iziti v Murski Soboti, kar pa se spričo znanih težav založništva izvirnega slovenskega leposlovja še ni zgodilo, sedaj pa kaže, da bo vendarle izšla, Žohar ostaja zvest drznemu jezikovnemu eksperimentiranju, ki mu težko najdemo vzporednico v sodobnem slovenskem pesništvu. Za njegove pesmi vse od *Aurore australis* naprej so namreč značilni številni palindromi, aliteracije, glasovno barvanje ter leksikalno in sintaktično eksperimentiranje, saj mu je kot izseljencu v novem, angleško govorečem jezikovnem okolju zelo blizu preizkušanje meja slovenskega pesniškega jezikovnega izraza. V zbirki je prvokrat najti ritmizirano prozo, ki v mnogočem predstavlja precej mračno inventuro pesnikovega življenja z uporabo metaforike obiranja limon 'doli spodaj' (down under) v Avstraliji, kot je že v *Aurori australis* opisal svoje bivanjske stiske z metaforiko obiranja jabolk in proizvodnjo (kislega) vina pri kateri ostanejo le tropine-izseljenci. Ta ritmizirana proza ali morda pesmi v prozi (»skiciranje stvari, ki so odbile biti pesem«) predstavljajo tudi nekakšen obračun z izseljenskimi stiskami na tujem in pomenom domovine zanje kot enem »izmed nas, razdomljenih, z domom zdoma. Jernej. Domen. Deseti brat. In mnogo več«. Čeprav tudi on intimno delno sprejema Avstralijo kot svojo novo domovino, kot izseljenec nikoli ne postane dokončno priseljen; svoje življenje vidi kot neskončno poslavljanje in zapiše, da ga je z vsakim odhodom manj tako v Sloveniji kot v Avstraliji, kjer »otrok zablodeli« skuša najti svoj mir in pesniški navdih: »Tam kjer si, je junij zimski čas, ko limone, pomaranče dozoriijo, čas, ko vse zapustiš in te vsi zapustijo, ker za spremembno hočeš tako. Sam veš, da se tudi med limonami čutno napete pesmi godijo. Med njimi si najdi zavetje«.

Zbirka sestoji iz treh tematskih sklopov: »Obiranje limon«, »Brezimeni«, »Besedne stiske«. Če prvi najobsežnejši sklop sestavljajo že omenjene pesmi v prozi, tedaj je v ciklu »Brezimeni« jezikovno eksperimentiranje še najbolj očitno, npr. poigravanje s poudarki in v skladu s tem spreminjanje pomena besed, številni palindromi. V »Besednih stiskah« najdemo pesmi v konsistentnih rimah in pa značilno japonsko verzno obliko, haiku. Nekaj pesmi je elegij, posvečenih pesnikovemu preminulemu sinu, kateremu je celotna zbirka tudi posvečena. Najnovejša Žoharjeva pesniška zbirka *Obiranje limon*, za katero je upati, da se bo kmalu našel založnik, saj si to nedvomno zasluži, prinaša nekatere nove obravnave bivanjske stiske in vprašanj izseljenstva in poleg pesnikovih že uveljavljenih verzno-tematskih inovacij nadgrajuje slovensko izseljensko poezijo in bogati slovensko pesnjenje.

Ob relativno obsežni in vse bolj kvalitetni književni beri slovenskih izseljencev v Avstraliji (po bibliografskih podatkih Milene Brgoč krepko preko sto izdanih knjig in publikacij) se porajata vsaj dve misli za prihodnost. Umetniško najboljša literarna dela slovenskih izseljencev v Avstraliji in seveda tudi drugod bi v prihodnje morala biti ustreznejše predstavljena v antologijah (enovite) slovenske književnosti v okviru skupnega slovenskega kulturnega prostora, književni kritiki in uredniki pa bi si morali doma bolj prizadevati za pogostejše natise in tudi ponatise posameznih že objavljenih del na tujem. Izseljenske književnosti v okviru narodovega jezika, književnosti in kulture nasploh, ki se zdi v današnjih globalizacijskih procesih posebej

dragocena, ne gre obravnavati posebej, je getoizirati, kar so ugotovili že mnogi drugi številčnejši narodi, ki imajo pomembno izseljensko telo. Duhovna in fizična razklanost, v kateri so se znašli mnogi izseljenski književniki, je namreč za ustvarjalca morda tudi prednost, saj lahko (ne pa nujno) v svojih delih manj obremenjeno in z večjo ali manjšo mero kritične distance reflektirajo svet okoli sebe v novem izseljenskem okolju in tudi svet, ki so ga zapustili doma, v Sloveniji. Ta pa se hitro spreminja in tudi niveč tak kot takrat, ko so ga zapustili. Izseljenski književniki prevajajo realnost v dveh različnih sistemih, njihovo pisanje predstavlja dragoceno obogatitev obeh kultur, izvorne in ciljne, zato so transkulturni ustvarjalci v najboljšem pomenu besede.

VIRI

- Jurak, Mirko. »Slovene Poetry in Australia: From Terra Incognita to Terra Felix«. *Acta neophilologica* 19 (1997): 59-67.
- Kmecl, Matjaž. »Aurora australis, pesmi južne zarje«. Jože Žohar, *Aurora australis*. Ljubljana: MK, 91-2.
- Maver, Igor. »Slovene Immigrant Literature in Australia: Jože Žohar's Aurora Australis«. *The Making of a Pluralist Australia 1950-1990*. Ur. Werner Senn in Giovanna Capone. Bern Peter Lang, 1992, 161-68.
- »Literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v angleškem jeziku«. *Slovenska izseljenska književnost*. Ur. Janja Žitnik in Helga Glušič. Ljubljana: ZRC SAZU; Rokus, 305-17.
- Suša, Barbara. »Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku«. *Slovenska izseljenska književnost*. Ur. Janja Žitnik in Helga Glušič. Ljubljana: ZRC SAZU; Rokus, 267-303.
- Žohar, Jože. *Aurora australis*. Ljubljana: MK, 1990.
- Veku bukev. Murska Sobota: Pomurska založba, 1995.
- Obiranje limon. Sydney, 2002. Izvod rokopisa še neobjavljene pesniške zbirke v lasti I. Mavra.

SUMMARY

JOŽE ŽOHAR, AN EMIGRANT POET BETWEEN PREKMURJE AND AUSTRALIA

Igor MAVER

Jože Žohar emigrated to the country below the Southern Cross in the year 1968. In his up to the present published collections (Aurora australis 1990, Veku bukev 1995) – while the third

titled *Obiranje limon* (2000) is waiting to be published – Žohar remains torn between two countries, between Eros and Thanatos, between a unique erotic experiencing of the homeland and the wish for physical and spiritual ending and closeness of death, which brings deliverance. That duality is the cause for his ambivalent attitude towards the homeland, which on the one side forces him into an erotic relation with it, above all present in the poet's first collection *Aurora australis*, and on the other his suffering because of leaving homeland triggers the wish for death. Žohar's poetic dilemma is throughout the following: how to »pacify« inside him the two homelands, Slovenia and Australia as he remains »displaced« – and never entirely emigrated to the »new« homeland. Characteristic for Žohar's poems is language experimenting to which we could hardly find a parallel among contemporary Slovene poets in Slovene cultural space in the broadest meaning. He uses numerous palindromes, alliterations, vocal colouring, accumulating of homonyms and ornamented adjectives, and all kinds of lexical and syntactic experimenting. As an emigrant in a new, English speaking environment Žohar is familiar with testing the limits of Slovene poetic language expression, where the limits of his language are not at the same time the limits of his world; that is why his poetry with some new views upon existence themes and questions on Slovene emigration presents an enrichment of modern Slovene poetry. In all three collections a strongly present element is the specific geographical environment, which appears in a dual relation: on the one side the poet's native Prekmurje and Goričko, and on the other the Australian desert landscape, which he throughout co-positions them: he wishes to be »one in two, be there and be here«, which Žohar considers a special privilege, and which particularly agitates him.

VLOGA ALEKSANDRA KARDOŠA (1896–1985) PRI OHRANJANJU SLOVENSKE JEZIKOVNE IN NARODNOSTNE IDENTITETE PREKMURSKIH IZSELJENCEV V AMERIKI

MIHAEL KUZMIČ

UVOD

Raziskovalno področje izseljevanja slovenskih protestantskih izseljencev, ki v našem primeru posebej zadeva še splošno izseljevanje Slovencev iz Ogrske (prekmursko izseljenstvo) v širšem okviru, sta dve področji, na katerih je potrebno natančno raziskati življenje in delovanje Aleksandra Kardoša. Po verskem prepričanju je bil protestant, član Evangeličanske cerkve najprej v domači občini Puconci v Prekmurju, v Ameriki pa član Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana v Bethlehemu, Pa.¹ Po svoji jezikovni in narodnostni pripadnosti se je zmeraj prepričano štel za Slovenca.

Izseljevanje slovenskih protestantov iz Avstroogrskih pokrajin, kjer so živeli Slovenci, je bilo v 16. in 17. stoletju močno in številčno. V času reformacije in protireformacije² v 16. stoletju so se pod prisilo izseljevali v nemške in madžarske pokrajine, kjer je še bila verska toleranca, od tam pa dalje vse do Transilvanije in Švedske.³ Za našo razpravo je pomembno ozadje izseljevanja slovenskih protestantov v Ameriko, kamor so se začeli izseljevati že v 17. stoletju. O tem imamo le nekaj skromnih virov.⁴ Proti koncu 19. stoletja pa se je začelo izseljevanje v Ameriko med

---

¹ Mihael Kuzmič, Slovenska Evangeličansko-luteranska cerkev Svetega Ivana v Bethlehemu, Pensilvanija, ZDA Dve domovini – Two Homelands. Ljubljana: Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU, št. 7, 1996, str. 131-152.

² O tej tematiki obstaja veliko relevantne literature, strokovne in znanstvene. Opozarjam predvsem na: Josip Gruden, Zgodovina Slovencev, (6 snopičev), Mohorjeva družba, 1910-1916, str. 625-839 (ponatis je izšel pri Mohorjevi družbi v Celju, 1992); Trubarjev zbornik, I. Ur. Fran Ilešič. Ljubljana: Slovenska matica, 1908. Trubarjev zbornik, II. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: Slovenska matica, 1951. Trubarjev zbornik, III. Ur. Franc Jakopin, Marko Kerševan, Jože Pogačnik. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 1996. Reformation Emigration. Protestanten in Salzburg. Ausstellung 21. Mai – 26. Oktober 1981. Schloss Goldegg – Pongau, Land Salzburg.

³ Mihael Kuzmič, Slovenski protestanti in izseljenstvo, Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 2001, str. 149-158.

⁴ Gl. Janez Stanonik, Slovenski protestanti v kolonialni Ameriki, Slovenska izseljenska književnost 2 (Severna Amerika), ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič; Ljubljana: ZRC SAZU in Rokus, 1999, str. 35-37. Premalo raziskano pa je še področje nasilnega izseljevanja protestantov med Ogrskimi Slovenci v 17. in 18. st., ko so jih v ogrski državi skupaj s protestanti drugih narodov, predvsem Slovaki in Čehi, zapirali in po obsodbi pošiljali na galeje. O tem gl. Viktor Smolej, »Slovaški galeoti skozi Slovenijo«, Jezik in slovstvo,

ogrkimi Slovenci, bolj iz ekonomskih in socialnih razlogov kot verskih.⁵ Svojo evangeličansko versko občino so ustanovili že leta 1910; tja se je priselil leta 1922 tudi Aleksander Kardoš.

Vprašanje priseljavanja in naseljevanja slovenskih protestantskih izseljencev v Ameriki do 20. stoletja, je zelo malo raziskano. Akad. prof. dr. Janez Stanonik o tej problematiki in tematici piše:

»Moje raziskave v zgodovini ameriških Slovencev so mi pokazale, da so sicer nesigurni namigi ameriških Slovencev v okviru zgodnje zgodovine ameriških Slovencev vedno pripeljali do konkretnih pozitivnih rezultatov in da torej te zgodnje domneve niso bile zgrajene brez podlage ... Mislim, da more sistematično in vztrajno delo na tem področju prinesiti sadove, ki jih nihče ne pričakuje. S tem bi se tudi utrdil položaj slovenske kulture v svetu. Zelo bom vesel, če bi Vaše raziskave v Georgiji dale pozitivne rezultate ...«⁶

V pričujoči razpravi želim prikazati kratek Kardošev življenjepis, s poudarkom na življenju v domačem kraju, kjer so se utrjevale njegove narodnostne in jezikovne korenine do odhoda v Ameriko, ter v nadaljevanju vse do konca življenja; predstaviti njegovo literarno dejavnost v najširšem smislu v Bethlehemu, Pa., kjer je s pisano besedo spodbujal ohranjanje slovenske jezikovne in narodnostne identitete ter s svojim zgledom vabil rojake k posnemanju ter vlogo in pomen, ki ga je imel Aleksander Kardoš pri ohranjanju slovenske jezikovne in narodnostne identitete najprej v prekmurski naselbini v Bethlehemu, Pa., potem pa še drugod med prekmurskimi izseljenci v Severni in Južni Ameriki.

ŽIVLJENJSKA POT ALEKSANDRA KARDOŠA

V domačih krajih, stari domovini

Aleksander Kardoš,⁷ (tiskar, urednik, pesnik in prevajalec) se je rodil 12. julija

---

letnik 30, št. 6/84-85, str. 206-208; Adam Luthar, Nekaj izrezanih podob iz burne preteklosti naše cerkve, Evangeličanski koledar, letnik 16, Murska Sobota: Seniorat Evangeličanske cerkve v SR Sloveniji, 1968, str. 40-45; Antal Váradi, Galjoti (pesem je iz madžarščine v prekmurščino prevedel Janoš Flisar); Düşevni list, letnik 5, april 20, 1926, str. 56; Mihael Kuzmič, O avtorstvu 'Abecedariuma Szlowenszko' iz leta 1725, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 58/23, Maribor, 1987, št. 2, str. 228-240; (Pastor Mihael Kerčmar, avtor Abecedariuma Szlowenszko, je bil v ječi v Bratislavi, ne edini s svojega etničnega območja); isti, Kontinuiteta Trubarjevega verskega duha med Slovenci (tipkopis), str. 3-5.

⁵ Mihael Kuzmič, Slovenski izseljenci iz Prekinuja v Bethlehemu v ZDA 1893-1924 – naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Migracije 2. Ljubljana: Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU, 2001, str. 9-43.

⁶ Pismo Janeza Stanonika Mihaelu Kuzmiču z dne 15. septembra 2001.

⁷ Kálmán Káldor, Magyar-Amerika Irásban Es Képpen, II. (St. Louis, Missouri: Hungarian Publishing Company, 1939), 186; M. Kuzmič, Slovenski izseljenci ..., str. 189-190.

1896 v vasi Andrejci v Prekmurju očetu Ivanu⁸ in materi Tereziji. Ker je bil bister fant, je v Sebeborcih obiskoval šolo in končal osemletko. Učitelj mu je bil Aleksander Polgar,⁹ ki se je pozneje tudi sam izselil v v Betlehem, Pa, v ZDA. Deset let pred njim se je v isti vasi rodil, obiskoval isto šolo in se tudi izselil v Bethlehem, Pa, Peter¹⁰ L. Kardoš, ki pa se s svojim življenjem in delom v Ameriki ni proslavil.¹¹

Aleksander Kardoš se je po končani osnovni šoli v Murski Soboti izučil za tiskarja in knjigoveza. Svojega poklica se je učil v Balkányjjevi tiskarni v Murski Soboti; ta tiskar je imel poleg soboške še eno tiskarno v Lendavi. V letih 1906-1918 sta to bili edini tiskarni v Prekmurju.¹²

Vojna izkušnja in poklic

Vojna vihra prve svetovne vojne je v svoj vrtinec potegnila večino moških vojujočih se držav, tudi na Ogrskem, kjer so v njenem zahodnem in mejnem območju živeli Slovenci. Nekateri so bili poslani na fronto, drugi v tovarne, delavnice in drugam, da bi pomagali svoji domovini.

Aleksander Kardoš je bil po ohranjenih slikah v vojaški uniformi in med vojaki tudi v vojski, nimamo pa podatkov, kakšne vojaške obveznosti je opravljal. V svojih spominih¹³ je povedal, da je šel k vojakom, ko mu je bilo sedemnajst let. Ranjen je bil v desno roko in nogo. Ko je okreval, je pomagal vojaškemu zdravniku pri terapiji s kolesom, s katerim sta vojakom razgibavala roke in noge. Kolo sta sama naredila, ga najprej sama preizkusila in nato nudila pomoč še drugim ranjencem. O tej njegovi vojaški sanitetni in medicinski dejavnosti je ohranjenih pet fotografij.

12. oktobra 1918 je dobil legitimacijo št. A 6168, s katero ga je napolil Vojaški urad, poveljstvo za zbiranje delavcev, kot tiskarskega stavca v tiskarno Franklin v Budimpešti na podlagi odredbe domobranskega ministrstva iz leta 1917. Iz podatkov

---

⁸ Ob njegovi smrti je Dūševni list (20. decembra 1938, str. 11) objavil naslednje obvestilo: »**Visika starost.** Dec. 7-ga je z Andrejec domo odišao Kardoš Ivan vu 92. leti svoje starosti. Bio je skrben vert, zato ga žalūje familija, med njov sin Šandor, reditel »Amerikanski Slovincov Glas« novin; lūden veščan, zato je bio više 30 let ritar; veren gmanar, zato je bio skoz 23 let veški kurator; vedrnoga dūha krstšenik, zato je bio duga leta kak prednjen pesmar, obeselitel tužnim srcem. Blagoslovljeni bojdi njegov spomin med nami!«

⁹ Več o njem gl. v M. Kuzmič, *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA ...*, str. 107 in 193.

¹⁰ *Amerikanski Szlovincov Glasz* (dalje ASG), letnik 7, št. 43, 26. okt. 1928, str. 1-23.

¹¹ Prav tam.

¹² Franc Kuzmič, *Izdajateljska in tiskarska dejavnost prekmurskih Židov. Stopinje. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje*, 2001, str. 71-76.

¹³ 13. marca 1984 sem prosil družino Roberta D. Evansa iz Miramara na Floridi, ki je oskrbovala ostarelega Aleksandra Kardoša, naj mi opišejo, kako je prišel do njih in česa se spominja iz svojega življenja. Zanimala so me vprašanja o Kardoševem življenju pred odhodom v Ameriko, o odnosih s Petrom L. Kardošem, o izdajateljski dejavnosti poleg izdajanja ASG in življenju po upokojitvi. Odgovor sem dobil 10. aprila 1984; napisala ga je gospa Vera Evans na 6 rokopisnih straneh.

na legitimaciji, ki je bila izdana v Bratislavi, je razvidno, da je bil A. Kardoš vojaški obveznik od leta 1915 dalje. Legitimacija je veljala do preklica.¹⁴

Ohranjena je tudi Pristopnica in potrdilo, da se je A. Kardoš 22. avgusta 1918 včlanil v Društvo madžarskih črkostavcev; na hrbtni strani so navedeni 7., 8. in 10. člen Pravilnika društva.¹⁵

Pot v Ameriko

Posebno spodbudo za izselitev v Ameriko so po končani prvi svetovni vojni dobili tisti mladinci in mladinke v Prekmurju, ki so v ZDA že imeli koga od sorodnikov. Povabilo dveh bratov in sestre, ki jih je A. Kardoš že imel v Ameriki, je dokončno utrdilo njegovo odločitev. Ne moremo pa trditi, da ni bilo v njem še kakšne druge želje ali motiva. V Ameriki je namreč vrhunsko razvil svoj novinarski in podjetniški talent, za kar doma ne bi bilo potrebnih okoliščin in izziva.

Po dopisovanju z bratom Ludvikom, ki je z drugim bratom Ivanom in sestro Terezijo že živel v Ameriki, si je Aleksander Kardoš začel urejati dokumente za pridobitev potnega lista za Ameriko. Oddelek Kraljeve državne policije v Murski Soboti mu je dne 30. oktobra 1920 izdal Uradno spričevalo št. 586/I, v katerem piše: »Oddelek kraljeve državne policije v Murski Soboti s tem uradno potrjuje, da o gospodu Kardoš Aleksandru, od Ivana in pok. Treze, roj. 1896. l. v Andrejcih in tja pristojen, po poklicu črkostavec, neoženjen, bivajoč v tukajšnji občini od leta 1918 – v tu uradnih spisih ni ničesar neugodnega zabeleženo.« Podpis policijskega nadkomisarja je nečitljiv, zraven je okrogla stampiljka z istim napisom kot v tekstu in državnim grbom v sredini. Dva koleka v vredosti 1 dinar in 50 par sta v desnem zgornjem kotu prilepljena in uničena s stampiljko.¹⁶

Tudi Občinski urad Andrejci v Prekmurju mu je dal 12. decembra 1920 Svedočanstvo, »s kojim uradno potrjuje, da Kardoš Aleksander, rojen 12. julija 1896. l. v tukajšnji občini je tusem pristojen, po poklicu tiskar – knjigovez ter sedaj bivajoč v občini Murska Sobota«.

Kardoš Aleksandru je mati umrla leta 1898. Oče mu živi sam v Andrejcih, pribl. 78 let star, posestnik. Dva brata imenovanega, po imenu Ivan in Ludvik Kardoš ter sestra Treza s svakom Žibrik Janošem se nahajajo že od leta 1906 v Ameriki; od teh sta si pridobila brat Ludvik in svak Žibrik državljanstvo v Združenih državah Severne Amerike.

Kardoš Aleksander živi sedaj sam v Murski Soboti, uslužben v tam. tiskarni ter namerava se podati v Ameriko k družini. Tozadevni »affidavil« že poseduje ter ima od sorodnikov vposlanih toliko sredstev, da bi zadostovalo za potovanje preko morja.

To svedočanstvo se daje na prošnjo Kardoša. Od strani tukajšnje občine ne obstoja nikak zadržek za izdajo potnega lista.« Podpisan je gerent občine Šandor

¹⁴ Dokument (izdan v madžarščini) je v osebni arhivu Mihaela Kuzmiča.

¹⁵ Tudi ta dokument (izdan v madžarščini) je v osebni arhivu M. Kuzmiča.

¹⁶ Dokument (izdan v slovenščini), je v osebni arhivu M. Kuzmiča.

Kučan, okrogla štampljka ima tekst Občinski urad Andrejci, Prekmurje. Kolek za 1 dinar je prilepljen in uničen na levi gornji strani dokumenta.¹⁷

Med glavnimi dokumenti, s katerimi si je A. Kardoš pridobil potni list za Ameriko, je bilo tudi pismeno jamstvo njegovega brata Ludvika, ki je živel v Curtis Bayu, Baltimore, v državi Maryland. Zaposlen je bil v Curtis Bay Carshop in je dnevno zaslužil 5 dolarjev. Star je bil trideset let in dobrega zdravja. Premoženja je imel za tisoč dolarjev in je bil pripravljen bratu Aleksandru plačati potne stroške do Baltimorea. Hkrati je s podpisom pri javnem notarju J. D. Wheatonu dne 10. oktobra 1921 obljubil, da bo skrbel zanj, dokler si ne najde zaposlitve. Zavezal se je tudi, da ga bo poslal v šolo, ki jo predpisuje zakon, in da bo zanj skrbel tako, da ne bo nikoli v breme mestu, državi ali kakršnikoli javni ustanovi v ZDA. Jamstvo je lahko dal kot državljani ZDA.¹⁸

Med sorodniki in prijatelji, ki jih je imel mladi Aleksander Kardoš pred odhodom v Ameriko, izstopa Kalman Györi. Bil je dober in zvest prijatelj, s katerim sta skupaj odraščala. Bila sta soseda. Posebno naklonjenost sta v Murski Soboti mlademu Aleksandru izkazovali družini Györi in Škerlak. Koliko je to prijateljstvo pomenilo Aleksandru, je pozneje ob prerani prijateljevi smrti zapisal v osebni spominu:

»Med zadnjimi vestmi, ki smo jih zadnjič dobili od našega dopisnika iz starih krajev, je bila tudi zelo kratka osmrtnica, kakršne lahko zmeraj preberemo v časopisu in se oči nimajo navade ob njih zaustavljati, saj to je vsakodnevno dogajanje v sedanjih časih, ko je človeško življenje najmanjša vrednost na svetu. Toda ob tej osmrtnici sem se zdrzil in dih mi je za nekaj trenutkov zastal, kajti nevede, nepričakovano sem zagledal vest, da je tudi mladi Kalman Györi odšel tja, od koder ni povratka. (Dalje opisuje družino soboškega notarja Györi, ki je po vojni moral pustiti službo in se je s težavo prebijal skozi življenje kot uslužbenec pri odvetniku ter šolal sina edinca. Fant je dobro napredoval in je navzlic pomanjkanju in težavam bil tik pred tem, da postane doktor prava – pa je v 26. letu starosti umrl.) Mene ne boli samo to, da je preminil nek mlad človek in da je znano družino dosegla velika žalost; s pokojnikom sem izgubil dobrega in zvestega prijatelja, s katerim sva, lahko rečem, skupaj odraščala. V Soboti sva bila dolga leta soseda in spoznal sem ga že v otroštvu. Ne morem pozabiti prijaznosti, katere sem bil deležen pri družinah Györi in Škerlak. Zato skupaj z njegovimi tužnimi starši globoko žalujem za Kalmanom Györi. (Dalje se spominja, da je z velikega kupa prispelle pošte vzel pismo pokojnikove mame, v katerem je potožila nad vsemi tegobami, ki so prizadele njeno družino in mu zagotovila, da se ga Kalman često spominja in ga hvali, kako dober mu je bil. Končuje s spominom na svoj odhod v Ameriko.) Kalman Györi je bil tisti, ki je zadnje uro pred mojim odhodom v Ameriko preživljal v moji družbi; bil je

¹⁷ Dokument, izdan v slovenščini, je v osebni arhivu M. Kuzmiča.

¹⁸ Dokument (v angleščini) je v osebni arhivu M. Kuzmiča.

med tistimi, ki so mi poslednji segli v roko in mi zaželeli vse najboljše. Kdo bi si upal takrat misliti, da Kalman Györi, fant močne postave, star 20 let, ni bil daleč od groba ... danes pa že počiva večni sen nekje na Madžarskem, na meni neznanem pokopališču. Kalman Györi, na veke boš počival v mojem spominu ...«¹⁹

V Ameriki

Življenje v Bethlehemu, Pa, delo v tiskarni; osebne stvari (slike, itd.)

Aleksander Kardoš je prispel v Združene države Amerike 29. junija 1922.²⁰ Državljanstvo je dobil 29. novembra 1927, ko mu je bilo 31 let.²¹

Takoj po prihodu v Bethlehem, Pa. se je zaposlil v Ameriško-prekmurski izdajateljski družbi v Bethlehemu v Pensilvaniji. Sčasoma je postal urednik Amerikanszki Szlovincov Glásza (dalje ASG). Točnega datuma in tudi letnice ne moremo ugotoviti, saj iz prvih let izhajanja časopisa niso ohranjene vse številke, manjkajo tudi celi letniki. Vzrok za njihovo izginotje je človeška malomarnost, pa tudi poceni papir slabe kvalitete, na katerem so ga izdajali. Skupaj z učiteljem Aleksandrom Polgarjem je bil duša prekmurskega kulturnega in narodnostnega življenja med prekmurskimi rojaki v Betlehemu, Pa. Ni bil poročen; ves svoj čas in moči je posvetil kulturnemu in novinarskemu delu med rojaki.

Kot urednik ASG je bil A. Kardoš svojim bralcem, dopisnikom in poverjenikom zmeraj na voljo. V ta namen je v časopisu vedno objavljala spremembe svojega bivališča in telefona, tako da so ga lahko poklicali po telefonu ali osebno obiskali v pisarni ali na domu. Tak način komuniciranja je ohranjal vse do konca izhajanja časopisa.²²

Aleksander Kardoš je imel ob koncu svojega življenja na Floridi med osebnimi stvarmi dokumente, ki kažejo na njegovo dinamično osebno, poslovno in versko življenje. Med njimi so:

- poslovna vizitka z naslednjo vsebino: ASG in Bethlehenski madžarski vestnik, ter komercialna ponudba Ameriške slovensko-madžarske izdajateljske družbe,²³
- novinarska izkaznica, ki jo je izdal policijski oddelek v mestu; dobil jo je kot urednik slovenskega časopisa ASG in predstavnik madžarskega časopisa Bethlehenski madžarski vestnik,²⁴

¹⁹ ASG, letnik 9, št. 3, 17. januarja 1930, str. 2.

²⁰ Gospa Vera Evans je v pismu, ki sem ga prejel 10. aprila 1984, zapisala: »The papers I found dated June 29, 1922 must of been when he came to the United States.«

²¹ Prav tam.

²² Prim. ASG, letnik 29, 23. novembra 1951, str. 3.

²³ American Windish Voice, Bethlehém Hungarian News – American Windish & Hungarian Publishing Co. / Official – Comercial – Society Printing / Dial 6 -1252 / Alexander Kardos, Proprietor / 512 E. Fourth St., Betlehem, Pa.

²⁴ Press Identification Card of Mr. Alex Kardos, who is the editor of the AMERIKANSZKI SZLOVENCOV GLASZ (American Vend-Slovenian Voice) and the representative of the

- izkaznica, ki jo je izdala Zveza policijskih šefov v Pensilvaniji in je imetniku dajala določene ugodnosti,²⁵
- izkaznica moto-kluba v Lehigh Valley, veljavna do 1. julija 1956,²⁶
- bančna kartica Centralne banke za leto 1959 (na hrbtni strani koledar za tekoče leto),²⁷
- kartica volivca, izdana 29. novembra 1968, na Floridi,
- osebna izkaznica, izdana na Floridi²⁸
- članska knjižica člana Evangeličanske slovenske cerkve sv. Ivana v Bethlehemu, izdana decembra 1949, s podpisom pastorja dr. Ernesta A. Stieglerja; vanjo so vpisovali mesečne ali letne finančne prispevke vernikov, zadnji vpis je za leto 1953. (Paid Jan. to December 1953, Rev. F. Flisser).²⁹

Starost na Floridi

Po prenehanju izhajanja ASG leta 1954 (madžarski Bethlehem Hirado, pri katerem je tudi aktivno sodeloval, je prenehal izhajati leta 1956) se je upokojil in preselil na Florido. To je lahko bilo proti koncu leta 1954 ali v začetku leta 1955; svojih finančnih prispevkov za cerkev za leto 1954 ni dal (ali pa niso vpisani v knjižico), leta 1955 pa je že imel stalno bivališče v Miamiju na Floridi in osebno izkaznico s floridskim naslovom. Iz Miamija se je preselil v kraj Pembroke Pines, Fl. in si tam kupil hišo. To je čez leta prodal in si kupil mobilni dom v kraju Hollywood na Floridi. Tu ga je leta 1976 srečal poštar Robert Evans. Kardoš ga je vprašal, ali pozna kakšnega fanta, ki bi mu od časa do časa uredil okolico doma. Robertov sin Bruce, ki mu je bilo takrat sedemnajst let, je prevzel skrb in hodil tedensko nekajkrat pomagat ostarelemu Aleksandru Kardošu.

Njegovo zdravstveno stanje je bilo zelo šibko. Leta 1977 je v enainosemdesetem letu starosti plezal po drevju in ga čistil. Padel je z drevesa in si zlomil ključnico, rebra in se ranil po glavi. Močno je shujšal in se naveličal življenja. Sosedje so mu prinašali hrano in skrbeli zanj. 3. decembra 1982 je padel s postelje in se ni mogel dvigniti. Poklicali so zdravnika, ki ga je poslal v bolnišnico. Ugotovili so podhranjenost. Ko se je vrnil iz bolnice, ga je vzela družina Roberta Evansa v svoj dom in skrbela za njega do smrti. Tek se mu je vrnil, teža se je povišala na prejšnjo in ob palici je lahko normalno hodil.

Bethlehem Hirado (Bethlehem Hungarian News), issued by Police Department, City of Bethlehem, on Sept 24, 1938.

²⁵ Pennsylvania Chiefs of Police Association (1952 – 1953), Courtesies of the Association are extended to Alex Kardos, Editor & Publisher

²⁶ Lehigh Valley Motor Club (Twentyfirst Year Member – AAA), ending July 1, 1956.

²⁷ Credit Card / Central Bank / 1959.

²⁸ Approved / Identification Card / – z naslovom v 1391 N. W. 34 St., Miami, Fla., starost 59 let.

²⁹ St. John's Windish Evang. / Lutheran Church / Bethlehem. Pa. / No. 179 / Name: Alex Kardos / Bethlehemszka Szvétoga / Ivana Szlovenszka / Evang. Gmajna / Date: Dec. 1949 / Rev. Dr. E. A. Stiegler, Pastor.

Z leti mu je spomin pešal in ni se mogel zbrano pogovarjati. Iz več pogovorov je družina Evans razbrala, da je imel več bratov in sester, ki pa so že pomrli. Njihovih imen se ni spominjal, vedel pa je, da je bil najmlajši v številni družini. V Ameriki je imel nekaj sorodnikov, s katerimi pa ni imel stikov. Leta 1966 je imel operacijo očesne mreže. Slabo je videl in ni mogel brati ali pisati. Slovensko je govoril, toda v bližini ni imel nikogar, s komer bi se pogovarjal v maternem jeziku. Gospa Vera Evans je po intervjuju zapisala, da je govoril osem jezikov: nemški, poljski, slovaški, madžarski, prekmurski, angleški in ruski.³⁰

S preselitvijo iz Pennsylvanije na Florido je pretrgal tudi skoraj vse vezi s svojimi rojaki v Bethlehemu, Pa. Bolj ali manj redne stike je ohranjal le s Stephanom Potterjem, ki je imel v Hill-sideu v Coopersburgu pri Bethlehemu, Pa., restavracijo; Aleksandra Kardoša je poznal od svojega desetega leta naprej in je nekaj časa tudi delal v Kardoševi tiskarni.³¹ Kardoševa generacija in sodelavci, s katerimi je skoraj štiri desetletja sodeloval, so umirali ali se selili v druge kraje. Svoje poslanstvo med njimi v slovenski naselbini je opravil. Umaknil se je v tople južne kraje Združenih držav. Le redkim je še nekaj časa pošiljal božične in novoletne voščilnice.

Ko sem bil leta 1982 drugič v Bethlehemu, Pa., nisem mogel dobiti njegovega naslova na Floridi. Starejši rojaki so se ga dobro spominjali in ga imeli v čislih; povedali so le, da se je preselil nekam na Florido. Po večletnem iskanju sem dobil naslov pri njegovih sorodnikih v Murski Soboti, ki so tudi imeli za seboj dolgo in vztrajno iskateljsko odisejado.³²

Ko se zaradi starosti A. Kardoš ni mogel več sam oskrbovati, ga je vzela v oskrbo družina Roberta in Vere Evans, ki je živela na 7828 Panama Street, v mestu Miramar na Floridi. Iz fotokopije mrliškega lista³³ je razvidno, da je umrl 13. februarja 1985 zaradi srčnega infarkta, kar je zdravnik naslednji dan označil kot »naravno smrt«. Upepeljen je bil v Fred Hunter Crematory v mestu Hollywood na Floridi.

---

³⁰ Ta podatek in tudi podatke o bivanju pri družini Roberta Evansa sem povzel po pismu, ki mi ga je poslala gospa Vera Evans aprila 1984.

³¹ Stephena Potterja sem osebno obiskal jeseni leta 1982 v njegovi restavraciji; bil je tik pred upokojitvijo. Povedal mi je nekaj zanimivosti in konkretnih podatkov o izhajanju ASG. Aleksander Kardoš mu ni več odgovarjal na božične voščilnice. Gospa Vera Evans je našla med Kardošovo pošto Potterjev naslov in mu sporočila, da A. Kardoš še živi, a ima opešan vid, tako da ne more pisati. Štefan Potter je leta 1984 sporočil Kardošev naslov Jugoslovanskemu konzulatu v Pittsburgu, Pa., ki ga je dalje posredoval družini Ludvika Kutoše v Murski Soboti. Ludvik Kutoš je vnuk Aleksandrove sestre Julijane.

³² Iz iskanja Aleksandra Kardoša na Floridi hranim v osebнем arhivu korespondenco s posamezniki in Evangeličansko cerkvijo sv. Ivana v Bethlehemu, Pa., družino Ludvika Kutoša iz Murske Sobote, njihovo korespondenco s konzulatom, korespondenco z družino Roberta Evansa, itd.

³³ Fotokopija je v osebнем arhivu M. Kuzniča.

KARDOŠEVO DELO NA LITERARNEM IN KULTURNEM PODROČJU

Prvo in najpomembnejše Kardoševno opravilo mu je bilo uredniško in mentorsko. Znal si je pridobiti kvalitetne sodelavce in ohranjati vsebinsko širino časopisa ASG. Skoraj nenavadno se sliši, da je pomagal svoji konkurenci, jo laskavo omenjal v ASG in ji čestital za delo.³⁴ Časopis je demokratično odprl za različne svetovnonazorsko usmerjene sodelavce in zvrsti ter teme prispevkov. Na začetku izhajanja ASG in v nekaj prvih letih so bili v ASG objavljeni izraziti pro-madžarski članki, v nadaljevanjih pa so bralci lahko prebrali tudi delo Matije Slaviča, slovenskega izvedenca za določitev meje z Madžarsko po prvi svetovni vojni, ki je s svojim vplivom pripomoglo k uspešni priključitvi Prekmurja Sloveniji.³⁵ Bralci ASG so lahko že med dvema vojnama brali prispevke komunistično usmerjenega Miška Kranjca,³⁶ katoličana Vilka Novaka³⁷ in seveda evangeličanov iz Slovenije. Prav Kardoševa zasluga je, da so bili Prekmurci v Ameriki izčrpno seznanjeni z dogajanjem v stari domovini, delom Louisa Adamiča³⁸ in aktualnim socialnim in političnim dogajanjem v svojem novem okolju in državi, ki jih je sprejela za svoje državljane in jim omogočila dostojno življenje.

³⁴ Po smrti Petra L. Kardoša, urednika časopisa Szlobodna Reics, sta leta 1928 časopis prevzela oče in sin Banko iz Bethlehema, Pa., in mu spremenila ime v Szlovenszke Novine. Aleksander Kardoš, ki je že urejal ASG, je konkurenčnemu časopisu iskreno čestital in mu zaželel uspešno delovanje, (ASG, junija 1929 – časopisni izrezek). Žal je časopis izhajal samo leto in pol. Lastnik je umrl in vdova ga je prodala drugemu interesentu.

³⁵ V ASG je bil objavljen prekmurski prevod – Slavič Matija, Prekmurje. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza, 1921.

³⁶ N. pr. Vüzenszka szénya (Velikonočne sanje), ASG, letnik 13, 30. marca 1934, str. 4. Čez nekaj let je urednik bralce seznanil z dejstvom, da je »Miško Kranjec kupil v Lendavi gorice za 18.500 din«, ASG, letnik 17, 10. junija 1938, str. 4.

³⁷ Tedaž »visokošolec« Vilko Novak je poslal uredniku ASG prijazno pismo in črtico Szloboud, kar je bilo objavljeno v ASG, letnik 9, 7. marca 1930, str. 1 (pismo) in ASG, letnik 9, 14. marca 1930, str. 2, (avtobiografska črtica Slovo). 7. marca 1930 je A. Kardoš v ASG zapisal: »Szloboud – Pod etov titulov prišestni keden prinesemo edno novelo, kratko pripoved vu naši novinaj, štera je preminouči keden prišla s staroga kraja od ednoga našega mladoga slovenskoga brata, Vili Novaka, univerzitetnoga študenta. Vsakomi pismi se veselimo, štero z naše stare domovine od naši bratov dobimo, ali pri etoj priliki smo zvönreda veseli bili, gda smo od g. Novak Vilija doubili pismo z edne jako povidne vsebine, lepou napisanov novelov vred, štera zgodba je s slovenskoga življenja zajeta. Takše pismo je eden oaziš vu našoj püstini, z šteroga eden tao se etak glasi:

‘Spoznao sam Vaše i naši amerikanski bratov novine, pa sam se odločo, da bom po svojoj mouči podperao Vaš štamp, ar je naša dužnost, da skrbimo za naše lüstvo v novoj Domovini! Zato si dovolim, g. reditel, se Vam predstaviti i Vam ponüditi svojo malo pomouč. Jaz sam visikošolec v Ljubljani, doma z Bogojine. Gimnazijo sam z vekšega vu Soboti opravo. Posebno se za naš starinski jeziki i literaturo zanimam. Vu tom ide vse moje delo’.«

³⁸ Sodelovanje med Aleksandrom Kardošem in Louisom Adamičem sem obravnaval na praktičnih primerih in objavljenih prevodih v: Mihael Kuzmič, Louis Adamič in ameriški bethlehemijski rojaki. Slovenski (izseljenski) koledar. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1989, str. 133-136.

Aleksander Kardoš je imel tudi sam pesniško in pisateljsko žilico in sicer za pesmi ter dramska dela; veliko je prevajal. Za najvažnejši del Kardoševega literarnega dela pa lahko štejemo esejistiko; posebno skrbno je pokrival socialno in politično področje prekmurskih izseljencev v njihovem ameriškem okolju.

Največ je objavljaj v ASG. Iz njega so ponatiskovali v Prekmurju, predvsem v evangeličanskih publikacijah.³⁹

Bibliografije Kardoševih del ne bo mogoče nikoli v celoti sestaviti, kajti pretežno je objavljaj v ASG, katerega letniki pa razen štirih v celoti niso nikjer ohranjeni. Posamezne številke hranijo Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Slovenska evangeličanska cerkev sv. Ivana v Bethlehemu, Pa., ZDA, in nekateri posamezniki.

V prikazu Kardoševega literarnega in prevajalskega dela se ne trudim prikazati celotne bibliografije, ampak predvsem različne zvrsti, s katerimi je v svojem časopisu zadovoljeval različne duhovne in kulturne potrebe svojih bralcev. Ob tem je potrebno opozoriti na njegov zelo bogat prekmurski besedni zaklad, izpiljen slog pisanja in jasno izražanje misli in dejstev. S to izrazno zmožnostjo, ki jo je posrečeno udejanjal v ASG, je čuval jezikovno bogastvo in z njim povezano narodno identiteto.

Izvirno literarno delo

Pesniško

Kot pesnik se je A. Kardoš poskušal predvsem v povezavi z dramskim delovanjem. Žal je ohranjenih malo sadov njegovega pesniškega ustvarjanja. V plakatnem povabilu na Velki kabare (4. marca 1928) v Slovenskem domu v Bethlehemu, Pa., so v programu navedene njegove pesmi: V jesen se na tou prebūdimo (Jeseni se v nas prebudi); V ogručeki, je li moj lūbi? (Ali je moj ljubi na vrtu?); Po zimski mrzli večeraj (Ob mrzlih zimskih večerih); Justi, samo Ti bodeš moja. (Justi, samo Ti boš moja).⁴⁰ Nekaj drugih je bilo najavljenih v časopisnem članku pred nastopom, in sicer Vgojčno ob trej (Zjutraj ob treh); Hodmo plesat, dragi moj kuma (Zaplešimo, dragi moj kuma); Nej se trbej čemeriti. (Ni se potrebno jeziti).⁴¹ Najbolj znana je njegova pesem

Večerašnji zvon

Ta zemla je moja, tū sem gor zraso,
Tū sem se od matere na spejvanje navčo,
Tá zemla i te kraj, dragi moj pajdaš,
Sprevodiš me vu živlejnje, veselje mi daš.

³⁹ Evangeličanski kalendari, Dūševni list, Dober pajdaš kalendarium.

⁴⁰ Izvod plakata je v osebnem arhivu M. Kuzmiča.

⁴¹ ASG, letnik 9, št. 20, 17. maja 1929, str. 1.

Večerni zvon, či zvoni vu tūhoči,
Kamakoli sam odvandrao z doumi:
Moje vesi spomin zbūdi vu srci,
Vsaki spoumenek me vleče k doumi.
Moje vesi nepozabna krajina,
Zuneči zvon li od tebe spejva,
Ti si moja ves, ti jedina, ti draga,
Goling, galang, zvon li meni kiva.

II.

Čūdno lejpi je svejt, kelko precimbe,
Ti moja mala ves, jas sam vōren za tebe.
Prelejpi je te svejt, hej, naj ti boede,
Ali moje srce tvoje nigdar ne bude.⁴²

Dramsko

Že na začetku dvajsetih let je med prekmurskimi izseljenci začela delovati dramska skupina, ki je nastopala v Bethlehemu, Pa., z izvirnimi in prevedenimi dramskimi deli v okviru Slovenskega društva. Njeni delovni stebri so bili duhovnik dr. Ernest A. Stiegler, urednik Aleksander Kardoš, učitelj Aleksander Polgar in pesnik Jožef Novak.

Aleksander Kardoš je napisal humoristično dramsko delo *Prejkmōrčar pred ministerom (Prekmurec pred ministrom)*.⁴³ Tekst žal ni ohranjen.

Literarno prevajalsko delo

Poezija

1. Opereta »Plemeniti Miška«, ki jo je prevedel iz madžarščine že leta 1928; dramska skupina je z njo nastopala v Slovenskem domu. Desetletje pozneje so jo znova pripravili za nastop in z njo gostovali tudi izven Bethlehema. Popularnost operete ponazarja tudi podatek, da so jo na Madžarskem v peštanskem Király Szinházi imeli na sporedu nepretrgoma 150-krat.

Vsebina dela je v nekaj stavkih takšna: Posestnik Barač je svojega preprostega hlapca postavil za grofa. S tem je hotel osramotiti vzvišene, nadute in domišljave grofe. Grofica Rola mu to zameri in naredi svojo služkinjo za grofico. V komičnih situacijah preprosta človeka oponašata grofe.

Opereto je napisal Károly Bakonyi. Glasbo je skomponiral A. Szirmai. Sestavljena je iz treh delov.⁴⁴ Prevod v najdenem obsegu vsebuje samo dva dela. Za tretjega se ne

⁴² Pesem je bila objavljena v ASG, letnik 8, št. 23, 7. junija 1929, str. 2.

⁴³ Podatek je vzet s plakata za Velki kabare; izvod hrani M. Kuzmič.

⁴⁴ Kopijo prevoda sem našel v arhivu Evangeličanske cerkve sv. Ivana v Bethlehemu, Pa., oktobra leta 1999.

da ugotoviti, ali ni bil narejen ali so se listi izgubili. Prevod ima še naslov »Magnaš Miška«, ki so ga pa v pripravi spremenili v »Plemeniti Miška«, kakor je tudi predstavljen v ASG. Prevod ima 31 gosto tipkanih strani in se končuje z besedami »DRŪGOMI AKTI KONEC«. Prevod je narejen zelo pregledno. Na prvi strani je popis vseh nastopajočih oseb in kraj dogajanja vsakega od treh delov. Čas dogajanja: danes. Oba dela sta razdeljena na prikaze. Večina teksta je prevedena v poetični obliki, s precej glasbenimi vložki solo petja in duetov. Jezik prevoda je ravenska prekmurščina,⁴⁵ ki je bila v ASG prevladujoča, saj so v njej pisali Aleksander Kardoš, Aleksander Polgar, Jožef Novak in večina drugih avtorjev.

Po temeljitih pripravah so pripravili nastop v nedeljo, 9. decembra 1928 v Slovenskem domu. ASG je dva dni prej⁴⁶ priobčil na prvi strani obširen pregled vsebine in nastopajočih, med katerimi so bili amaterski igralci in pevci, ki so jih rojaki dobro poznali.: Anuška Seršen (kot mlada grofica), Anti Fujs (kot Ivan Barač), Jože Novak (kot hlevski hlapec Miška), Iluška Kerčmar (kot služkinja Marča), Pišta Kovač (kot stari grof), Mariška Šamenek (kot stara grofica), Frank Hašaj (kot grofov sin Gida), Aladar Kerčmar (kot Sele, tajnik grofa Korlatha), in številni drugi. Novinar je trkal na vest bralcev, naj v čim večjem številu pridejo poslušat opereto, saj jih nikoli prej niso z vabilom prevarali. Naslednji teden je bilo v časopisu objavljeno poročilo o izredno uspelem dogodku. Že sam naslov je bil navdušujoč: »Senzacionalno predvajanje operete Plemeniti Miška«; nadaljeval se je s trditvijo, da »se je predstava izredno lepo posrečila. Vsak obiskovalec je bil zadovoljen kakor z opereto, tako tudi z nastopajočimi.«⁴⁷ Navdušenje je bilo tako veliko, da so jo morali čez dva tedna ponoviti.

Zgodbe in povesti

Za prevajanje zgodb in povesti je Aleksander Kardoš izbral pretežno takšne, v katerih je našel motive iz kmečkega življenja in okolja, v kakršnem je v otroštvu odraščal. Izbral je dela, v katerih so bile poudarjene človeške vrline, kakor so poštenje, marljivost, iskrenost, itd. Najbolj izrazite med njimi so »Jestejo cšče pošteni ljudje«⁴⁸ (prevod iz madžarščine), »Strašna zgodba«⁴⁹ (prevod iz nemščine), »Pripoved od treh prstanov«,⁵⁰ »Moudra miš«,⁵¹ »Kama ideš?«,⁵² »Skopec«,⁵³ in »Kak je šceo eden pes živinski poglavar biti.«⁵⁴

⁴⁵ V pričujoči razpravi je kratka predstavitev dovolj, obsežnejša jezikovna, stilska in strokovno dramska študija bo pripravljena pozneje.

⁴⁶ ASG, 8. letnik, št. 49, 7. decembra 1928, str. 1.

⁴⁷ ASG, letnik 8, št. 50, 14. decembra 1928.

⁴⁸ ASG, letnik 15, 4. januarja 1935, str. 4.

⁴⁹ ASG, letnik 18, 2. decembra 1938, str. 6.

⁵⁰ ASG, letnik 28, 24. decembra 1948, str. 12.

⁵¹ ASG, letnik 19, 9. februarja 1940, str. 4.

⁵² ASG, letnik 19, 29. novembra 1940, str. 2.

⁵³ ASG, letnik 19, 20. decembra 1940, str. 2.

⁵⁴ ASG, letnik 19, 20. decembra 1940, str. 16.

Dogodki in zanimivosti

Med množico dogodkov in zanimivosti, ki so jih prinašali angleški časopisi, je Kardoš prevajal in objavljajal predvsem takšne, ki so bili nenavadni za običajne ljudi in so pritegovali posebno pozornost. Omenim jih samo za vzorec: »Birova je proso strošek eden velki gedec« (sodnik je črnega možakarja z nenavadno velikim apetitom poslal v bolnišnico namesto v zapor, kamor je hotel priti, da bi bil zastonj na hrani), »Ka je tou specialist?« (o zdravnikih specialistih, h katerim navaden človek ne more iti, ker so predragi), »Pet lejt stara mati« (V Peruju je rodila 5 (pet) let stara Indijanka 3 kg težkega otroka. Porod s carskim rezom je opazovalo 60 zdravnikov; mlada mamica je imela še mlečne zobe), »Gospoud šče gospoud ostati ešče v pekli«.

Politično gospodarski in socialni komentarji

Tik pred in med drugo svetovno vojno je Kardoš veliko pisal o vojni in stanju, ki ga je povzročala. Nekaj zgovornih naslovov nam predstavi njegov pristop: »Premišlavanje od sloboščine« (ob nekaterih mislih predsednika G. Washingtona in J. Adamsa), »Po dugom odlašnji so se Jugoslavi že tūdi podvrgli Hitleri«, »Eto Europa nemre prerazmiti«, »Sloboščina je najvekši kinč«, »Ka vse ma narod vu etom blajženom bogatom orsagi«, »Korea ino laži bojüvanje« in »Nouvoga prezidenta zvünešnja politika«

Članki iz sodelovanja z Louisom Adamičem

Iz druge svetovne vojne imamo vrsto Kardoševih prevodov, ki so nastali na osnovi gradiva, ki ga je objavljala revija *Common Ground*, katere urednik je bil Louis Adamič. Med najbolj značilnimi so »Što ne lüjbi Amerike«, »Za kaj smo dali hvalo«, »Kakši soud čaka na Nemce«, »Mi i naša deca« in »Ka pomeni demokracia meni?«⁵⁵

Posrednik med prekmursko in ameriško literarno ustvarjalnostjo

Aleksander Kardoš je bil v času svojega urednikovanja ASG-a (do druge svetovne vojne) vezni člen med prekmursko kulturo in predvsem literarno dejavnostjo v prekmurščini, med prekmursko etnično naselbino v Bethlehemu, Pa. in Prekmurjem. Sam je sicer s prispevki malo sodeloval v prekmurskih publikacijah; iz ASG so radi ponatiskovali primerna gradiva predvsem v evangeličanskih tiskih. Po drugi strani je na široko odprl strani ASG pesnikom, prozaistom in dopisnikom iz starega kraja.

---

⁵⁵ Gl. opombo 38.

Posebno mesto med njimi je imel upokojeni učitelj Janoš Flisar, izredno produktiven pesnik in prevajalec. Posebne zasluge pa je imel A. Kardoš za razširjanje prekmurskih tiskov, ki so bili verske in neverske vsebine, med izseljenci v Ameriki. Priporočal jih je v svojem časopisu, pa tudi po zastopnikih, ki jih je imel v ameriških mestih z organiziranimi prekmurskimi priseljenci, običajno v okviru Slovenskega društva.

KARDOŠEVA VLOGA PRI OHRANJANJU SLOVENSKE JEZIKOVNE IN NARODNE IDENTITETE

Povezovanje med ogrskimi Slovenci v Ameriki v njihovem jeziku

Že leta 1916 sta v Ameriki med ogrskimi Slovenci začela izhajati prva prekmurska časopisa (*Zvezda Vogrszki Szlovincov* in *Szlobodna Reics*), ki sta ju izdajala Lovrenc Horvath in Peter L. Kardoš.⁵⁶ Izseljence iz Ogrske sta jezikovno in rahlo kulturno povezovala ne samo v kraju izdajanja v Chicagu, Ill., in Bethlehemu, Pa., ampak po vseh ZDA, kjer so bili posamezniki ali skupine prekmurskih izseljencev. Ker sta bili vsebini časopisov dokaj polemični, z različnim verskim ozadjem in namenjeni samo politično bojevitemu ali prepirljivemu segmentu izseljencev, nista niti dolgo izhajala in tudi nista imela opazne povezovalne ali jezikovno in narodnostno ohranjevalne vloge. To je uspelo šele Aleksandru Kardošu, ki se je leta 1922 priselil v Ameriko že iz Slovenije in ni bil obremenjen s političnimi in verskimi delitvami starejših priseljencev.

Kardoševa povezovalna vloga je prihajala do izraza predvsem v Pensilvaniji in New Jerseyu, kjer je bilo več etnično samostojnih slovenskih društev ali pa povezanih z madžarskimi. V njih so bili posebni zastopniki, ki so zbirali naročnike za ASG in tudi pri njih doma prejeli naročnino, da denarja ni bilo potrebno vsakemu posebej pošiljati izdajatelju v Bethlehem, Pa. Še leta 1951 so bili aktivni v Allentonu, Pa., Bridgeportu, Conn., Elisabethu, NY, Newarku, NY, New Brunswicku, NY, Palmertonu, Pa., Pittsburgu, Pa. in Steeltonu, Pa.⁵⁷

Stiki s Prekmurci v stari domovini in po svetu

ASG je postal v času Kardoševega urednikovanja močna vez med prekmurskimi izseljenci v Severni in Južni Ameriki⁵⁸ in seveda tudi s prebivalci v starih prekmurskih

⁵⁶ Podrobnosti o teh dveh časopisih gl. M. Kuzmič, *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu, Pa.* ..., str. 150-153.

⁵⁷ ASG, letnik 30, 16. novembra 1951, str. 4.

⁵⁸ O Slovencih iz Prekmurja v Južni Ameriki, predvsem v Argentini, gl. ASG, 3. januar 1930. Kardoš jih često omenja tudi med naročniki časopisa ali pa kramlja z njimi v urednikovem kotičku. Omeniti velja, da so Slovenci iz Prekmurja v Argentini izdali v svojem jeziku dva koledarja, leta 1946 in 1947. Po dosedanjih raziskavah ni zaslediti vsebinske ali stilske povezanosti z literarno dejavnostjo Kardoševega kroga v Bethlehemu, Pa.

krajih, ki so po končani prvi svetovni vojni postali del Slovenije. V ohranjenih številkah iz let 1929, 1930, 1939 in 1940 najdemo pogosta priporočila bralcem, naj naročijo ASG za svoje sorodnike in prijatelje v Sloveniji.⁵⁹ Po drugi strani je Kardoš našel v Prekmurju stalne dopisnike, ki so tedensko poročali o dogajanjih doma na vseh področjih življenja, od gospodarstva, sociale, kulture, vere, izobraževanja – do nočnih kraj kur iz kokošnjakov, ki so jih največkrat zagrešili cigani. Stalni pretok informacij v obe smeri čez ocean je prekmurskim izseljencem v Ameriki pomagal ohranjati močno zavest o narodni identiteti in ohranjati govornico, s katero so prišli v Ameriko.

Staroslovenščina, prekmurščina

Prva in druga generacija ogrskih slovenskih izseljencev v Ameriki vsaj v začetku, ko je prišla v zadnjem desetletju 19. stoletja, ni znala angleščine, zato je uporabljala v govorni in pisni komunikaciji med seboj in s starim krajem svoje narečje. Že stoletja nazaj so ga razumeli in imenovali »stari slovenski jezik« Prve prekmurske knjige so imele poudarjen jezikovni naglas, bile so prevedene ali napisane v »starem slovenskem jeziku«. Najpomembnejše med njimi so bile Temlinov Mali katekizem (1715), Kerčmarjev Abecedar za Slowensko deco (1725), Kuzmičev Nouvi zakon (1771). Tudi močni pomadžarjevalni napori v prvih dveh desetletjih dvajsetega stoletja z »vendsko teorijo« niso med prekmurskimi izseljenci niti malo ogrozili slovenske jezikovne identitete.

V ASG in drugih prekmurskih tiskih v Ameriki se je vse do konca izhajanja ohranjal izvorni črkopis in jezik

Čeprav se je prva generacija izseljencev v Ameriki naučila angleščine, je vse do konca življenja uporabljala materinščino in v njej tudi vzgajala svoje otroke. V naslednjih generacijah je prekmurščina počasi izhlapevala, popolnoma so se preusmerili v angleščino, kar je bilo razumljivo v novem jezikovnem in družbenem okolju. S knjižno slovenščino niso prihajali v stik, nekaj zaradi zakoreninjenosti v »regionalni slovenščini«, po drugi strani pa ni bilo spodbud od drugod – ne iz vladnih krogov in tudi ne od slovenskih društev v Ameriki. ASG je imel in uporabljal vse do izhajanja zadnje številke jeseni leta 1954 v naslovu in v tekstih izraz »slovenski«. Aleksander Kardoš je svojim bralcem zelo jasno razložil, zakaj uporablja staro prekmurščino, kar so mu zamerili Slovenci, ki so prišli v Ameriko z druge strani Mure. Del njegovega zagovora citiram:

»Kakor je dobro znano našim bralcem in vsem (Vend) Slovincem, ki nas od leta 1919 imenujejo »prekmurske Slovence«, nimamo nobenega drugega cilja s tem malim in danes že edinim časopisom na svetu, ki je pisan v našem starem materinskem (vend) slovenskem jeziku, kot samo služiti v tej

⁵⁹ ASG, letnik 18, 17. novembra 1939, str. 4.

naši novi domovini živečim (Vend) Slovenom. Zdaj so že skoraj vsi dobri in lojalni ameriški državljani, toda najbolj razumejo svoj materinski jezik. Ta zmožna nova domovina ne želi priseljenih starejših in naturaliziranih državljanov, da bi se morali popolnoma naučiti te države jezik, obenem pa zatajiti svoj materinski jezik, čeprav so Ameriko po svobodni volji izbrali za svojo novo domovino. To je namreč prava demokratična država, v kateri vsaka narodnostna skupina v popolni svobodi živi, lahko obdrži svoj materinski jezik, svojo veroizpoved in svoje lastne ljudske navade. Poleg vsega tega je lahko vsakdo dober Amerikanec in lojalen državljan te nove domovine ...

Edini cilj našega časopisa je skup držanje naroda, naj se v vseh potrebah skupno borimo za napredek tako na delavskem, kakor na političnem področju in naj si zagotovimo vse tiste pravice, katere nam pripadajo po konstituciji v primernem deležu. S potrebnim brezplačnim oglaševanjem pomagamo k moralnemu in materialnemu cilju naše cerkve, društva in organizacije, spoznavamo vsake nove zvezne, deželne in krajevne zakone in določbe. Naše ljudi informiramo o aktualnih dogodkih in objavljamo različne zanimive vesti, v prvi vrsti od naših Slovencev za naše Slovence v tolikšni meri, kolikor je to možno storiti v našem skromnem tedenskem časopisu. Povsem je prirodno, da pišemo časopis v takšnem jeziku, katerega naši starejši Slovenci popolnoma razumejo. Mlajši, že v tej domovini rojeni generaciji, več ni potreben tisk v jeziku njihovih staršev in to ne glede ali so slovenskega, madžarskega, nemškega ali kakšnega drugega priseljenga rodu, kar je naravno. Zaradi tega ni dolge prihodnosti pred ameriški narodnostmi in skupinami, saj zdaj ni odprta pot priseljivanju, kakor je bila po prvi svetovni vojni. Že več let spuščajo tujce v državo v tako majhnem številu, da se jih sploh ne splača računati, v dosti večjem številu pa umirajo starejši priseljenci. Število njihovega umiranja se vsako leto povečuje, tako da bo čez pet let dosti manj Američanov tuje narodnosti, čez deset let bo popolnoma druga sestava, čez dvajset let pa več ne bo treba izdajati časopisov v drugih jezikih v Ameriki. Nimamo niti na kraju pameti, da bi še dvajset let obdržali pri življenju naš časopis, kajti na prste ene roke že lahko izračunamo ta leta ...⁶⁰

Ob tem vprašanju seveda ne smemo pozabiti, da so se slovenski izseljenci iz Avstro-ogrske v Ameriki često poimenovali regijsko: Kranjci, Štajerci, itd. Ogrski Slovenci so se vse iz prvih let preseljevanja v Ameriko dosledno imenovali Slovenci.

Aleksander Kardoš se s slovenskim knjižnim jezikom ni ukvarjal zato, ker ga ne bi razumel, saj je imel veze s slovenskimi časopisi s knjižno slovenščino.⁶¹ Z

⁶⁰ ASG, letnik 28, št. 2, 7. januarja 1949, str. 1 in 3.

⁶¹ Anna Praček Krasna se v svojem pismu z dne 7. junija 1982 Mihaelu Kuzmiču spominja, da je Aleksander Kardoš s še nekaj sodelavci obiskal uredništvo Glasa naroda, kjer je bila pomožna urednica. Glas naroda je imel med Prekmurci svoje naročnike, ki so občasno poročali zanj.

novinarskim, kulturnim in literarnim delovanjem je opravljajal poslanstvo med ogrskimi Slovenci in njihovimi potomci, ki so ohranjali svojo posebno pisno in govorno jezikovno identiteto iz drugega časa in okolja od tistega v katerem so živeli njegovi poznejši kritiki. Kardoš se je čutil in je bil organski del svoje jezikovne in narodne skupnosti, ki ji ni samo požrtvovalno posvetil vse svoje življenje, ampak je skupaj z njo tudi jezikovno in narodnostno odhajal v začasno pozabo. Poudarjam – začasno zato, ker je z zatonom pisne in govorne prekmurske besede na začetku druge polovice prejšnjega stoletja v ameriškem okolju šla v pozabo tudi »slovenskost« te etnične skupine.

ASG se je vse do konca izhajanja leta 1954 imenoval »slovenski« in je pri bralcih ohranjal narodnostno identiteto.

Dr. Ernest Stiegler, pastor Evangeličanske cerkve sv. Ivana v Bethlehemu, Pa., je bil v mestu pomembna osebnost, ki je imel svoj vpliv ne samo na verskem področju, ampak tudi na političnem, socialnem in gospodarskem. Tako ni čudno, da je v ameriški, angleško govoreči javnosti pognala korenine njegova teorija o vendskem izvoru prekmurskih priseljencev in so jo nekritično sprejemali za dejstvo.⁶² Po izhajanju ASG ni bilo več niti časopisa, ki bi ohranjal narodnostno identiteto, niti bralcev, ki bi razumeli staro prekmurščino in se prištevali k tej etnični skupini kaj določneje kot le ob spominih na svoje prednike.

V tridesetih letih 20. stoletja se je priselilo nekaj slovenskih priseljencev iz Slovenije in ravno tako nekaj ekonomskih priseljencev v petdesetih letih, ki pa niso mogli nadaljevati jezikovne in narodnostne identitete ogrskih Slovencev izpred prve svetovne vojne, ampak so prinesli s seboj svojo slovensko (v okviru Jugoslavije) narodno identiteto in jezik, ki nista bila več povezana z madžarščino v šolskem sistemu, pa tudi grafično in narečno ne.

Delo Aleksandra Kardoša na kulturnem, literarnem in novinarskem področju med prekmurskimi izseljenci v Bethlehemu, Pa., je v letih 1922–1954 pomagalo ohranjati živ prekmurski govorni jezik, posebej s pisano besedo in poudarkom na »slovenski« pa slovensko narodno (regionalno) identiteto. Po njegovem odhodu iz Bethlehemu se je oboje za slabega pol stoletja rahlo zbrisalo. S podpisom listine o pobratenju med Bethlehemom, Pa., in Mursko Soboto dne 8. junija 1996 pa je že ovenela korenina slovenske jezikovne in narodne kontinuitete znova pognala. Ne samo med potomci ogrsko-slovenskih izseljencev, ampak tudi v ameriški javnosti s spoznanjem, da so v mestu znani »Vendi« pravzaprav Slovenci, katerih matičen narod živi v samostojni državi Sloveniji.

⁶² Leta 1999 sem v Bethlehemu srečal starejšega gospoda Dicka Kovacha, po rodu Slovaka. Vprašal sem ga, ali pozna v mestu slovenske priseljence. Odkimal je. Ko sem mu razložil, da jih v mestu imenujejo Vendi, jih je takoj prepoznal; med njimi je imel tudi dobre prijatelje.

SUMMARY

THE ROLE OF ALEKSANDER KARDOŠ (1896–1985) IN PRESERVING SLOVENE LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY OF THE PREKMURJE EMIGRANTS IN AMERICA

Mihael KUZMIČ

In the second half of the 19th century and in the first two decades of the 20th century emigration has been very intense among the Hungarian Slovenes as well. In North America Slovenes settled in some of the large industrial centres. Especially numerous and well organised was the Slovene emigrant community in Bethlehem, Pa., U.S.A. Their economic, social, religious and cultural activities have in the American environment successfully helped preserving Slovene identity, mainly to the merit and activity of priests, teachers and cultural workers. Among the latter in this order Aleksander Kardoš (1896-1985) had a special role as an editor, publicist, translator, poet and above all organiser of cultural activities from the year 1925 to 1940. He was editor of the Amerikanski Szlovenci Glasz (The voice of American Slovenes), which was being issued from 1921 to 1954; with the help of the newspaper Kardoš with his co-workers not only took care of the content variety of the newspaper but as well helped preserve the language and nationality identity of the Slovene Bethlehem settlement and of fellow-countrymen in other places in the U.S.A. and South America. Kardoš dedicated all his life (he even did not get married) to cultural work among his compatriots that mainly preserved dialect language (Prekmurje dialect) and Slovene national identity. Besides personal poetical and translation work he attended to the mentioned goal by publishing poems, prose and dramatic works of Slovene writers as well as by publishing translations. The literary and cultural share in the newspaper was in comparison to the informative, political and social shares in an enviable percentage, which began to decrease only towards the end of the publishing of the newspaper. The majority of the other, as well in cultural field active emigrants, dealt mainly with more profitable activities for the existence of their families; some returned to their old homeland. After Kardoš's death in 1985 a void occurred in which the Slovene identity of the emigrants in Bethlehem, Pa., and of their descendants was disappearing. It revived again after the year 1996 with the signing of the Instrument on twinning of Bethlehem, Pa. and Murska Sobota. Such a motion in the national consciousness of the emigrants and their descendants could not be realised without the work and the role of Aleksander Kardoš in the first half of the 20th century. The nowadays variegated co-operation between Prekmurje and Lehigh Valley in cultural, educational and nationality spheres is to a certain extent a consequential continuation of the activity of Aleksander Kardoš and his cultural circle (Ivan Hašaj, Jožef Novak, Ernest A. Steiger, PhD, Aleksander Polgar, Štefan Smodiš, and others) in the first half of the 20th century.

LOJZE NOVAK IN NJEGOV IZGORELI ČAS

ROZINA ŠVENT

ŽIVLJENJEPIS

Lojze (Alojzij) Novak se je rodil leta 1927 v Murski Soboti (pisni dopis Jureta Vombergarja z dne 19. 9. 2002). Iz ohranjenih seznamov beguncev sem po daljšem iskanju le razrešila tudi uganko Novakovega rojstnega datuma. Novak je v seznamu vpisan pod zaporedno številko 3055 – sledijo pa naslednji podatki, rojen 17. 6. 1927, oče Franc in mati Marija, roj. Zemljič, poklic – dijak. Nižjo gimnazijo je sprva obiskoval v Veržetu (salezijanska gimnazija) in se nato prepisal na Državno realno gimnazijo kneza Koclja v Murski Soboti (v Izvestjih za šolsko leto 1939/40 je bil vpisan v I. b razredu), kjer je opravil malo maturo. Med drugo svetovno vojno je bil zaradi madžarske okupacije Prekmurja sprva naklonjen gibanju Osvobodilne fronte, kasneje naj bi se priključil gibanju »stražarjev«. Ob koncu vojne leta 1945 se je umaknil na Koroško, v taborišče Spittal na Dravi. Njegovo begunsko življenje lahko spremljamo preko Letnih poročil slovenske begunske gimnazije (Peggez-Spittal) – tako naj bi v šolskem letu 1947/48 obiskoval in končal tretji razred gimnazije. V šolskem letu 1948/49, naj bi obiskoval četrti razred gimnazije in ga končal kot eden od petih odličnjakov. Po teh poročilih naj bi v naslednjem šolskem letu 1949/50 še obiskoval tamkajšnjo gimnazijo in sicer peti razred gimnazije. Ta podatek je po vsej verjetnosti napačen, ker naj bi po podatkih, ki mi jih je posredoval Jure Vombergar (v že prej omenjenem pismu), Lojze Novak 5. 2. 1949 prispel z ladjo »General Holbruck« v Argentino (v Buenos Aires). Kmalu po prihodu v Argentino, se je priključil Balantičevi pisateljski družini. Tako ga srečamo na prireditvi »Ob Balantičevem živem kresu«, ki so jo pripravili v noči iz 23. na 24. november 1949. Ob tej priliki je izšel tudi posebni spominski listič, na katerega so se podpisali vsi udeleženci te prireditve. Po vrstnem redu si sledijo naslednji podpisi: Jože Krivec, Josipina Novačan, Ivan Korošec, Bine Magister, Adolf Škerjanc, dr. Tine Debeljak, Lojze Novak, Zorko Simčič, dr. Anton Novačan.

Leta 1953 se je poročil s Kristino Mehle (rojena v Domžalah leta 1929, v Argentino prišla 28. 10. 1948), s katero je imel 2 otroke: Silvijo Marijo (r. 1956) in Andreja (r. 1960). Oba otoka sta nekaj časa obiskovala šolski tečaj Franceta Balantiča v Našem domu v San Justu, potem sta pustila šolo in se oddaljila od slovenske skupnosti.

Po ustanovitvi Slovenske kulturne akcije leta 1954 je postal njen član in se vključil v literarni odsek. Ker ga že v prvem letu delovanja SKA srečamo na literarnem

večeru SKA in sicer že 13. maja, lahko iz tega tudi sklepamo, da se je vključil že med prvimi. Ponovno ga srečamo na literarnem večeru SKA leta 1956 (16. junija), na katerem je Novak sam bral svoja dela.

Novakovo življenje in delo je od začetka šestdesetih let dalje skoraj nemogoče rekonstruirati. Po pripovedovanju naj bi se priključil skupini Verbic-Kesler-Skoberne, ki so delali v Tintoreria Moron, in se kasneje zaposlil v trgovini Bumar.

Od tu dalje skoraj ni več verodostojnih podatkov o njegovem življenju in delu.

Ob zbiranju točnejših podatkov o Novakovi življenjski poti sem se že pred časom obrnila na več svojih znancev v tujini in v domovini. Z nekaterimi podatki so mi poleg že omenjenega Jureta Vombergarja pomagali še Branko Rebozov, Tone Mizerit in Zorko Simčič. Vsi so si edini v tem, da je bil Lojze Novak izredno talentiran pisatelj, ki pa se je zaradi svojih psihičnih težav in svojega značaja vse bolj umikal v svoj svet in se tako povsem izoliral od slovenske skupnosti in verjetno tudi od svoje družine. Eden od mojih znancev mi je posredoval tudi še nepreverjen podatek, da naj bi se Novak zapil in na koncu naredil samomor. Takšen »konec« bi bil, glede na njegov literarni opus, kjer je ta misel (rešitev) večkrat omenjena, zelo možen in pričakovan. To domnevo nekoliko potrjuje tudi dejstvo, da v Svobodni Sloveniji ob njegovi smrti ni bilo nobene osmrtnice in tudi v Oznaniilih, kjer je zabeležena njegova smrt, ni ne točnega datuma smrti oz. starost pokojnika, kar je sicer običajen podatek.

Če nam je v veliki meri še vedno zastrto Novakovo osebno življenje, se nam je na srečo ohranilo precej njegovih del. Večina njegovega literarnega opusa se je ohranila preko objav v številnih argentinskih slovenskih periodičnih publikacijah – Slovenska beseda, Slovenska pot, Meddobje, Duhovno življenje in Koledarji – Zborniki Svobodne Slovenije. Občasno je svoje prispevke pošiljal tudi v Slovensko državo, ki jo je sprva v Chichagu in nato v Torontu izdajal njegov sorojak, Mirko Geratič. To so bila predvsem kratka poročila o kulturnem in političnem dogajanju v Argentini.

Poleg že objavljenega gradiva, se je v Argentini, točneje, v zapuščini dr. Tineta Debeljaka, ohranilo še nekaj rokopisov in dve pismi. V rokopisu je ostala tudi njegova drama »Most svobode« (drama v treh dejanjih iz leta 1969). Ohranile so se tudi njegove naslednje kratke zgodbe: Njegova bol. (5 str.), Vihar? (16 str.), Zgodba o materi. (5 str.), Flegarjeva mati (10 str.), Silhueta 1957 (2 str., 21.1.1957) in Jagned v pampi. (7 str.).

LITERARNO DELO LOJZETA NOVAKA

V začetku se nam zastavi vprašanje, kaj se je zgodilo z njegovim romanom Veliki Klenkovec? Ali je Novak resnično napisal celoten roman, ali gre morda le za posamezne sestavne dele romana, ki naj bi jih kasneje povezal v roman. Ob sedanjem poznavanju Novakove zapuščine, žal na to vprašanje še ne moremo odgovoriti z vso gotovostjo. Po vsebini je to neke vrste vojni roman in se dogaja nekje ob Muri po letu 1941 – okupacija Prekmurja, izgoni Slovencev v koncentracijska taborišča (Sarvar na

Madžarskem), streljanje talcev, smrt v taboriščih (predvsem starejših in slabotnih ljudi), opustošeni domovi in polja, ki jih nihče več ne obdeluje ... in to tista širna polja, ki so pred leti dajala zlato pšenico in nasitila na stotine lačnih ust ...

Zagotovo pa drži, da je Novak mojster kratke izpovedne proze – sam nekatere zgodbe označi kot črtice ali novele. Po vsebinski plati lahko nekako sledimo avtorjevi življenjski poti in to od otroških in mladostnih let v rodnem Prekmurju, ki sta jih v veliki meri usodno zaznamovali vojna in madžarska okupacija. Konec vojne, ki naj bi pričakovano mlademu človeku prinesel olajšanje in nov vitalizem, se v Novakovem življenju spremeni v sesuti svet. Najprej okusi življenje begunca – temačne taboriščne barake in veliko osamljenost, saj je na begunsko pot odšel sam, brez staršev ali drugih sorodnikov. Z njim so bili nekateri njegovi prijatelji, ki pa se v večini odločijo za izselitev v Severno Ameriko. Spet lahko le ugibamo, zakaj se jim Novak ni pridružil – sam se je namreč odločil za izselitev v Argentino, kamor je šla velika večina beguncev. Nova dežela in ljudje, predvsem pa velemesto – Buenos Aires in pampa, postaneta v Novakovem »argentinskem obdobju pisanja« stalnici, ki se pojavljata skoraj v vseh njegovih delih. Oboje prikaže Novak na povsem samosvoj način. Na eni strani uživa v spokojnosti narave, ki jo daje pampa – predvsem čudoviti opisi večerov, ko se vsa pokrajina umiri in iz daljave prinese vonj po cvetju, drevju, zemlji in se nad njo razpne spokojno nebo pod Južnim križem. Stanje, v katerem bi človek moral biti srečen, če ...? Z nočjo in mirom se k njemu prikradejo spomini, ki so na eni strani lepi in sladki, predvsem misel in skrivni pogovor z mamo, in tisti drugi, manj lepi, ki žgejo dušo, človeka spravljajo v obup in vzpodbujajo črne misli. In ta nenehna ujetost – kako ubežati spominom in najti mir in pokoj? Včasih je ta prostor miru cerkev in vroča molitev ter prošnja k Bogu, naj mu pomaga, saj je vendar vsemogočni Bog! Spet drugič najde lažni mir in trenutno »pozabo« v pijači. V alkoholni omami zbledi vse, kar ga žge v tišini noči. Toda kaj, ko takemu stanju sledi streznitev in še bolj poglobljeno domotožje, spomini, ki se jim pridruži še slaba vest zaradi zapravljenega denarja, zanemarjanje žene in otrok.

V Novakovih zgodbah se pogosto pojavlja lik matere le v podnaslovu zgodbe »Matija Trpin« napiše »Poklanjam svoji materi« – in to v vseh možnih podobah, od begunske matere, ki trpi pomanjkanje (Beračica), do trpeče matere, ki dnevno prenaša trpinčenje svojega pijanega ali skopuškega moža in gleda lakoto v očeh svojih otrok, in tiste vedno upajoče, globoko verne matere, ki išče v vojni vihri izgubljenega sina. Skoraj čez polovico Novakovega literarnega opusa bi lahko »razpeli« njegovo posvetilo v prvi objavljeni črtici (1947): »... posvečam vsem slovenskim kmečkim materam v begunstvu in onim v domovini, katerim je tujina vzela sinove.« In ker so Novakovi opisi teh mater tako živi in podrobni, se med branjem pred nami pojavi podoba matere – in to nekakšne »Cankarjanske matere« – skromne ženice, ki je sposobna dajati, ljubiti in odpuščati. Z najlepšimi besedami se je poklonil materi v črtici »Maj«. Na koncu zapiše: »Vselej kadar se bliža maj, postanem nemiren. Mislim na davno minuli maj tam daleč za Muro, na svojo nepozabno mladost, na mater in njene oči, pred katerimi nisem mogel skriti nobene skrivnosti. In na mlado

neznanko in na njene sinje modre oči, ki sem jih prve ljubil. Ter na Rudija, njegove matere grob, poleg katerega počiva najina prva, mrtva ljubezen ... In še na sto drobnih spominov iz svoje mladosti ... Bilo je nekoč. Sedaj ni več ... Ni matere, ni tistega cvetja ... Samo spomini so ostali, med katere se često povračam. Nad vsemi pa bedi eden, ki je najlepši: Mati in njena bolečina, ki je – ljubezen ... Mati, Bog blagoslovi tvojo bolečino in ljubezen, ki mi je dala mladost ...«

V vsem Novakovem literarnem delu se ni ohranilo niti eno delo, ki bi imelo vedro, srečno vsebino. Povesje je prisotna nesrečna zgodba, četudi so junaki različni – od vojakov, taboriščnikov, beguncev, izseljencev, tujcev, propadlih posameznikov – beračev, pijancev, morilcev do otrok, mater, žena ... Ali res v svojem življenju on sam ni bil nikoli srečen in ni srečal človeka, ki bi mu povedal zgodbo o sreči? Morda je srečni zgodbi še najbližja »Pesem dveh src« iz cikla Pot po tujih poljih, ki govori o ponovnem srečanju mladega fanta in dekleta v taborišču. In ko se že skoraj združita – »dva svetova, vsak s svojo bolečino, veseljem in skrivnostjo, ki sta se združila v en sam svet, z eno samo, mehko skrivnostjo prve ljubezni ... Ni še izzvenela prva pesem dveh src, ki sta peli pesem prve ljubezni, polne čudovitih odtenkov, pa se je nevidna roka dotaknila strun in pesem je utihnila. Srce je zatrepetalo kakor v temni slutnji in v dušo se je vtihotapil nemir. Zgodilo se je, kakor bi nekdo sredi vesele pesmi s tresočo roko potegnil po strunah in zaigral žalostinko.« – se mladi par razide. Ona, Stanislava odide v Kanado, on, Klemen se odloči za izselitev v Argentino.

Tudi naslednja zgodba nekoliko »diši« po avtobiografiji pisca. V zgodbi »Silhueta« zapiše svojo tragično zgodbo z besedami: »Na balkonu. V prvem nadstropju. Večer je. Nisem prižgal luči. Ne vem, zakaj ne. Sam sem. Mislim. Moje misli uhajajo v daljo. Ki je nisem prehodil in je nikoli ne bom. Spomini. Kot da je z njimi ušla duša. Kakor da se je iztrgalo srce in pustilo globoko rano, ki boli. Mene. Sedim sam v večeru. Mrak je globok. Glasovi so turobni. Ljudje hladni. Vrata so odprta. Kot da bo vsak čas nekdo vstopil. Gledam preko terase. V dalji pod menoj Buenos Aires. Luči so goste in svetle. Barvne reklame se prižigajo in ugašajo. Gledam in ne vidim. Poslušam in ne slišim. Moje misli so v dalji. Z njimi duša. Vasuje med spomini.« V takšnem razpoloženju se mu zazdi, da ga je obiskala mati. Čuti njeno podobo ob sebi in sliši njen glas ... toda ta glas prihaja k njemu, kakor da prihaja iz groba. In ON prvič v življenju spozna: »Njeno bolečino. Njeno žalost. Tisočkrat zatajeno in prikrito. Prikrito z molkom, ki ji je bičal obličje. Takrat, ko je oko skrilo solzo, da je ne bi videli drugi. Da ne bi spoznali njene notranje podobe. Črna je tvoja bol, mati. Črna. In težka. Težja od najtemnejše sence, ki pade sredi noči v dolino. Tvoj delež. Edini, ki ti je ostal. Neizjokana solza. Velika grenka kapla. Prav sredi srca. Ti si nam dala ljubezen. In življenje. In mladost. Sedaj samevaš. Sama. Kakor dogorela sveča. Čakaš. Čakaš, name, in upaš. Upanje, tvoj zadnji delež. In hraniš zadnji dar zame. »Vzemi sin moje srce, drugega nimam ...« Njegovo razpoloženje se nadaljuje v naslednji zgodbi (Nerazumljiva zgodba): ... hrepenenje, ki: »je kakor veter, ki se je uprl v jadra ladje. Misli hite v daljo. Kod? Kod jih podi hrepenenje? Tam v dalji je košček blagoslovljene zemlje, tam je črna gruda prsti. Črna gruda prsti, pa je je samo za pest. Je domovina.

Tam je mladost, sreča, mati... Buenos Aires se je pognel v sivino jesenskega večera, droben gost dež in veter, hladen in vlažen, ulice dolge in pločniki spolzki, po njih hite ljudje. Stopam med njimi, počasi hodim. Nikamor se mi ne mudi. Sam sem, tujec med tujci. Nihče me nikjer ne pričakuje. In ura je pozna. Gre na polnoč. Moja soba je v prvem nadstropju, v pritličju stanuje moj prijatelj. Prehodil je pol sveta, plazil se je po strelnih jarkih, blaten in umazan je stal na straži, gledal je smrti v oči in sedaj je prišel na daljni jug. Brezdomec. Nikogar nima. Živi, kakor pač žive ljudje – tujci med tujci. Samo spomine je prinesel s seboj ...«

Samota, domotožje, spomini ... ta, nenehno prisotna bolečina je tudi Lojzeta Novaka občasno postavila pred odločitev, kako jo premagati? Je morda kdaj razmišljal tudi o duhovniškem poklicu? Na to misel nas nekoliko napeljuje njegov junak, duhovnik Jernej Skalar, ki se pojavi v nekaj zgodbah. Je to resnična oseba ali samo umetnikov privid? V zgodbi »Tomaž Šporar«, kjer tudi nastopa duhovnik, se nam razkriva prav to razmišljanje. Med drugim zapiše: »Predavnimi leti je pisal dnevnik. Odprl je veliko miznico in jel brskati med porumenelimi papirji in zvezki. Prav na dnu predala je ležal debeli dnevnik vezan v močno rjavo usnje. Na prvi platnici so stale kakor pribite velike črke začetnice njegovega imena. T. Š. Tomaž Šporar. Ko je odprl prvo stran se mu je zazdelo, da je zadišalo po preteklosti. Po davnih pomladih in zimah, po dneh, ki so šli kakor bežni oblaki in nesli s seboj dvome in nade, lepoto in razočaranje. Izmed starih listov je zevalo prijetno vznemirjenje. Pred očmi mu je ležala mladost, zajeta z mrtvimi črkami na papirju. In kakor da je iz mrtvih znakov dihalo tiho, daljnje življenje kot v pojemajočem vzponu umirajoča sanja, ki je padla s strmimi perutmi v stvarnost. In je bral: ... 'danes se je prelomilo v meni kakor trhla glina. Kakor zrel sadež je padlo spoznanje. Odločil sem se. Et introibo ad altare Dei ... In stopil bom h Gospodovemu oltarju ... Pa moram priznati: še drhti v meni poslednja umirajoča strast mesa. Umirajoča, pravim. Nič več nisem žejen ljubezni dekleta, ki me je ljubilo ... Sedaj sem žejen Ljubezni, ki ne izgori. Tiste, ki bo povžila mene. Večne ...' Tako je bilo zapisano s trdo odločno pisavo čez vso stran. In obrobjeno z debelo rdečo črto. Kakor mejnik v prostoru in času, ki ga je bil postavil med sebe in njo, med čas in brezčasje tistega, katerega klic ga je bil našel, ko se je vrtel v zmedu čustev in vabečih prisposodob mladostnih sanj. Gledal je v datum in mislil nazaj. Daleč je moral poseči, da se je prikopal do spominov, ki so kakor lahno pluskajoči plivkali v obledelih črkah dnevnika. 'Et introibo ad altare Dei ...' je ponavljal potihom sam zase in gledal v popisani list. 'To je mejnik. Nihče ga več ne bo premaknil. Ostal je v času, tam, kamor sem ga bil postavil. Listal je naprej počasi, list za listom. /.../ So spomini nesmrtni? Ali pa umrejo kakor vse, kar je v času rojeno? Za hip mu je obstala roka. Za trenutek se je zamislil. Potem je spet listal po dnevniku. Ne! Spomini ne umrejo. So kakor ljudje. Samo beseda umre, zaspi telo. Duh pa živi naprej. Tudi pri spominih. Čas pobarva pisano besedo, zastre jo z znamenjem odhajanja, jo potisne v ozadje, s pozornice dogodkov, toda iz mrtvih znakov diha toplota žive besede, ki jo je spočel duh.«

Čeprav Novak sam neposredno ni okusil tragedije »vračanja domobrancev«, v

maju 1945, ga je ta »pripoved« globoko zaznamovala. Ta tema je obdelana v njegovi najboljši noveli »Izgoreli čas«, ki je bila napisana že sredi petdesetih let in jo je Novak poslal na nagradni natečaj Slovenske kulturne akcije. Delo takrat ni bilo nagrajeno, zmagal je Simčičev roman »Človek na obeh straneh stene« in je ostalo neobjavljeno vse do leta 1992, ko so delo »ponovno našli« in ga objavili v reviji Meddobje. To je tudi najobsežnejši Novakov tekst (54 str.), ki je sestavljen iz trinajstih poglavij. V noveli nastopa vrsta junakov, katerih življenjske poti se nenehno približujejo, se za krajše obdobje celo križajo in se ponovno povsem oddaljijo. Glavna junakinja je mati, ki se noče sprijazniti z govoricami, da je njen sin končal v breznih Kočevskega Roga. Kako vendar naj se sprijazni s tem dejstvom, če ni videla mrtvega sina? Uboga starka, ki ne najde razumevanja niti pri svojih otrocih, se zateče v svoj svet, v katerem je prostor le še za njenega sina Mateja Flisarja. Ker mati trdno verjame svojemu občutku, da sin še živi, se celo odloči za skrajno dejanje, da ga bo poiskala. Za pomoč se obrne na duhovnika, ki naj ji pomaga pri zbiranju dokumentov, da bo lahko odpotovala v domovino. »Župnik ob tej prošnji ni bil prav nič presenečen. Bil je navajen takih obiskov. Pred njim je stala mati, ki je verovala v to, kar nihče ni veroval in upala proti upanju v življenje, ki je bilo morda že mrtvo. V njenih očeh, ki so bile kljub lesku skoraj vroče, je ležala kakor tenka plast dima, bile so stare in sive, pepelaste. Telesno je bila izčrpana in stara, sključena v soju luči, a silna in močna v svoji veri, kakor poosebljena v duhovni globini materinstva. Župniku se je zdelo, da je počasi izginjala starka, se pogrezala v molk, v mrak oddaljenosti in pozabe, iz sence telesa pa je izstopala poduhovljena osebnost matere in njene vere in tihe velike ljubezni. Iskala je sina tam, kjer ga ni bilo. Že vsa stara in uboga je z svojimi izsušenimi rokami hotela odstraniti zapreke in ga poiskati, da bi se tiha in nebogljen naslonila na silo njegovega življenja, ki mu jo je dala, in potem ostala sama in izčrpana sredi samote, kjer je iz bolečega spoznanja rastle njena vera in ljubezen, ki ni iskala sama sebe in svojih dobrin. Iskala je samo sina. Njega in njegovo dobro in za njo bi zadostovala tiha in skromna sreča. Bila bi pokraj njega. /.../ Verovala je in ljubila njegovo mladost, ki se je osula, kakor ovenel cvet. Iskala je njegovo življenje, ki mu ga je dala in ki je trohnelo tam nekje v Kočevskem Rogu ...« Med temi pripravami za potovanje se pojavi nov junak, slikar Tomaž Serec, ki dobi v noveli kar več vlog, ki so posledice prejšnjega življenja na drugi strani oceana, v domovini. Najbolj tragična je njegova vloga morilca – kajti on je tisti, ki je pred davnimi leti ubil Mateja Flisarja, še pred tem pa bil zaljubljen v njegovo sestro Silvo. Toda tudi beg v tujino ga ne odreši trpljenja, ki ga nenehno spremlja. Svoji usodi ne more ubežati. Roko odrešitve mu nehote ponudi stari župnik, Jernej Skalar, ki ve za njegov smrtni greh – uboj. Ponudi mu, da poslika stene v cerkvi, ki naj postane »Cerkev slovenstva«, v kateri bo živel spomin na to nesrečno vojno dobo. »Freske naj govore o idealu borbe, ki smo jo bili in o ljudeh, ki so šli v ideološki boj in padli, padli in umirali za slovenstvo in za vse, kar je z njim združenega.« Župnik upa, da bo nesrečni Tomaž v delu, v slikanju, našel priložnost za izpoved greha in za očiščenje. Te možnosti se zaveda tudi slikar, ko razmišlja: »Dokler ne bom imel dovolj moči da bi izpovedal kar čutim, bo vse početje prazno.

Sam pa bom ostal kakor bolan od teže bremena, ki ga bom nosil v duši. Resnica ima samo en obraz. Tudi v umetnosti. Vse, kar je zlaganega, vse, kar ne nosi v sebi del tvoje bolečine, del tebe samega, je prazno. Je laž. Moraš se razdajati, dati moraš, del za delom svojo dušo, položiti v sleherno potezo del samega sebe. Potem, ko boš razdal popolnoma vse, si in kar si imel boš kakor odrešen stopil tja, kjer je mir. /.../ Umetnik mora dati delu težo, povdarek v pristnosti. Nič ponarejenega, nič neživljenjskega. Tako, kakršno se je spočelo v prvem hipu, v tisti podzavestni ekstazi, ko mu dušo objame sla po ustvarjanju, tako kot jo je spočel duh, ko umetnik preneha živeti svoje in živi tuje življenje. Življenje, podoživljanje nekoga, nečesa, kar ga vpija vsega, ga spaja v enoto. Je to razdajanje samega sebe. V vsem trepetu, diha toplina in bolečina njegove duše, del njega samega. Umetnik se v vsaki umetnosti, ki jo je dal, rodi in umira.« V freski na steni, ki jo naslika Tomaž, sta po naključju upodobljeni dve podobi, ki sta si veliko bližji, kot si to sprva umišlja slikar. Najprej upodobi lik nesrečnega Mateja, ki ga je umoril pred davnimi leti, k njemu pa naslika podobo matere – za model mu nehote služi ženica, ki kleči pred oltarjem in moli. In tako nevede v sliki združi resničnega sina in njegovo mater. Ko mu to resnično zgodbo razkrije sam župnik Skalar, najprej prosi Matejevo mater za odpuščanje. Ko ga ta zavrne, se odloči za skrajni korak in naredi samomor. Teža greha je bila zanj prevelika. Toda v zadnjih trenutkih življenja vendarle najde svojo katarzo v duhovnikovih besedah: »Zdaj si dozorel kot sadež. V tebi je dozorel čas. V zorenju smeha in solza, v porajanju in prelivanju dni pa je tlelo v tebi trpljenje. Tvoj delež je bil čas sam. Zdaj, ko je dozorel in ti z njim, se bo na prelomnici tvojega odhoda dvignilo kakor spomenik v pričevanju rodovom. Umetnik umre, da potem zaživi v svoji umetnosti. Tvoja zgodba v cerkvi ni več čas. Je že stopila na pozornico duhovnega pričevanja. Premagal si čas, Tomaž.« Preden se Tomažu iztečejo zadnji trenutki življenja, se ob njegovem vzglavju pojavi še Flisarjeva mati, ki se narahlo dotakne njegovega čela in mu zašepeta: »Odpuščam ...« In ne le nesrečni Tomaž, tudi mati na steni cerkve končno najde svojega sina, ki ga je tako dolgo zaman iskala. »Njene oči so se smehljale. Široko odprte so poljubovale Matejevo podobo, ki je kakor živa plameneča baklja zasijala v njeno dušo.

Matej ...« je zašepetala.

Glej, prišla sem k tebi ... Moj, iskani, ubogi sin ...

Solze sreče so ji počasi polzele preko izsušenih lic in padale na popotni kovček, ki ji je počival pri nogah. In je pokleknila.

Matej ... je zašepetala ponovno, tiho, komaj slišno.

To je bila poslednja beseda Flisarjeve matere v času. Njene oči je zagrnil molk. Nad pampo pa je sijalo toplo sonce in se lovilo v ugaslih materinih očeh, ki so našle Mateja.«

Edini ohranjeni Novakov dramski tekst »Most svobode« nas na prvi pogled nekoliko spominja na Debeljakovo »Veliko črno mašo za pobite Slovence«, ki je izšla leta 1949 v Argentini. Kot osebe v njej nastopajo Pesnik, Duhovnik, Antikrist in Glas. Drama je bila uprizorjena samo enkrat in sicer 27. 7. 1969 v San Justu na slovesnosti,

ki je bila posvečena 24. obletnici poboja domobrancev. Ohranjeni tekst ima številne Novakove rokopisne popravke in napotke režiserju, kako naj dramo predstavijo oz. igrajo.

Zanimivi sta tudi dve Novakovi knjižni oceni, ki sta bili objavljeni v reviji »Slovenska pot«, ker nam na nek način pojasnita njegove poglede na slovensko leposlovje v Argentini. Verjetno ni naključje, da je ocenil prav tista dva avtorja, ki sta »težo tujine« prav tako težko prenašala kot on sam. Najprej je ocenjeval novelo Zorka Simčiča »Človek na obeh straneh stene«, ki jo še danes štejemo za sam vrh zdomske proze. V delu ga je motila predvsem duševna razdvojenost glavnega junaka, ki »obtiči v turobnem poraznem vzdušju«. Nadaljuje: »Seveda ne trdim, da to, namreč ta zgodba v življenju ni mogoča, čeprav se mi zdi, da bi bilo bolje, ko bi Simčič položil v delo vsaj trohico luči, žarek svetlobe, ki bi dvignil duhovno plat zgodbe nad obup in privedel junaka ne samo do konca poti, ampak tudi do odrešenja, ki ga pa daje samo ljubezen, ne pa, da ga je pustil na obeh straneh stene. Kar se tiče možnosti, da taka zgodba lahko živi v življenju, bi rekel naslednje: Vse kar je napisanega, namreč v literaturi na splošno, je sen, ki je bil, ali bo, ali bi lahko živel, če še ni živel. Torej življenje, ki ga prikazuje pisatelj, je možno. Če ni živel, bi lahko živel. In ako bi lahko živel, če še ni, bo živel! Posledica tega: Vse kar je napisano, so sanje, ki so nekoč bile resnica, ki bodo jutri ali pojutrišnjem resnica. V zvezi s tem, pa bi morala biti vsaka napisana beseda odgovor na sleherno vprašanje, ki se nam je porodilo v duši in na katerega nismo mogli najti odgovora ali pa smo nanj odgovorili v svoji notranjosti, sami zase in svet nikoli ni slišal odgovora.«

Bolj kot Simčičeva novela mu je ugajala Kunčičeva knjiga »Gorjančev Pavlek«, ki je bila namenjena predvsem mladim. Svoji oceni je dal celo naslov »Z domovino v srcu«. Oceno je začel s vprašanjem: »Ali ni bil že zadnji čas, poslednji hip, da se je nekdo zganil spričo hlada tujine in prižgal kakor drobno lučko, ki je posvetila v srca naše mladine, ki je hrepenela podzavestno po njej, a se je istočasno oddaljevala od 'sveta naše radosti in bolečine'? Mnenja sem, da Kunčič še hrani polno perišče lepote, prežete z veliko ljubeznijo do 'prelepega sveta naših pravljic in bajk'. Zakaj ne bi posredovali tega velikodušnega dara pesnika, ki se razdaja za rod naših najmlajših in jim tako pričara lepoto, ki je niso mogli užiti? Mar ni to naša dolžnost, edini način, da ohranimo našo mladino narodu in jo v duhu povedemo – 'prelepim slovenskim krajem nasproti'? SKA je ujela utrip časa. Prvi korak je storjen. Konkretno: Mladini moramo nuditi dobro mladinsko knjigo, ki jo bo seznanila, zbližala z našo preteklostjo in kraji. Dati ji moramo umetnost, ki jo bo razumela. Umetnost, ki bo prežeta z ljubeznijo in toploto, do vsega našega.

In še vprašam: Ali res ne bi bilo mogoče, da bi s skupnimi močmi založništev izdali vsaj eno tako knjigo letno, ki bi govorila mladim srcem? Morda bo kdo vprašal: In sredstva? – Da, sredstva. Imamo poplavo revij in knjig iz vseh poprišč. Torej sredstva so. Ne rečem, da ni težko zanje. Tudi za mladinsko knjigo bi bila, ako ne bi pozabljali na najvažnejše. Namreč: Da bodočnost naše emigracije sloni prav in predvsem na mladini. /.../ Kunčič se povrača med nas /.../ kakor očiščen v trpljenju begunstva

(tujina mu ni prizanašala) se je vzpel nad vsakdanjost in zapel, nam odprl vrata svojega duhovnega sveta ter nam pokazal 'pokrajino za pokrajino naše drage Slovenije ... s pobožno zbranostjo ...' pesnika, ki z veliko ljubeznijo v argentinski pampi brenka kakor na citre ter poje, nam baja zgodbe ljubezni in hrepenenja po domu, po naših gorah in njih skrivnostih, človeškim očem nevidnih svetovih ...«

Obe oceni imata marsikaj skupnega. Odkrivata nam Novakovo občutenje tujine, ki jo sam nenehno doživlja kot veliko izgubo. Če je realnost oz. izguba domovine kruta, on sam od umetnikov pričakuje, celo zahteva, več upanja, vedrine, lepih misli. Toda to, kar Novak zahteva od drugih, on sam v svojih delih le redko upošteva. Njegovi junaki so kar po vrsti bolj ali manj tragični posamezniki, ujeti v konkretni čas in prostor, ki iščejo srečo, razumevanje in sočutje drugih – sami pa tega daru skoraj nimajo.

Ohranjeno Novakovo literarno delo bi si vsekakor zaslužilo knjižno objavo (Zbrano delo). Čeprav je njegovo pisanje časovno vpeto med leta 1947-1963, je njegov jezik povsem sodoben (razen redkih besed npr. dalja, sanja, jagned – topol, ki jih danes v Sloveniji bolj redko uporabljamo).

Da imamo opraviti z resničnim literarnim talentom, nam potrjuje tudi dejstvo, da je bil Lojze Novak skoraj samouk. Naredil je le nekaj razredov gimnazije. Tako kot velika večina slovenskih izobražencev v Argentini je tudi on moral poprijeti za delo, ki mu je omogočalo preživetje. Na univerzitetni študij ni mogel niti pomisliti. Ta možnost se mu je kasneje, ko si je ustvaril družino in je moral zanjo tudi skrbeti, še bolj odmaknila.

Ob koncu si moramo zastaviti zelo nevhvaležno vprašanje, na katerega lahko damo zelo hipotetičen odgovor. Zakaj je njegovo ustvarjalno obdobje tako kratkega veka? Pisal-ustvarjal je le dobrih 15 let in nato popoln molk. Ga je psihično zlomila tujina in preveliko domotožje po domačih, po pokrajini ob Muri ... Ali ga je morda zadušila prevelika razpetost med hotenim in možnim? Ujetost, ki mu je morda celo zadrnila zanko okoli vratu?

Referat, ki je sicer namenjen spoznavanju-odkrivanju pisatelja in dramatika Lojzeta Novaka v Sloveniji, zaključujem z nekaj splošnimi mislimi oz. spoznanji. Ker imamo Slovenci že več kot deset let svojo lastno državo, bi bilo modro razmisliti tudi o tem, da bi čim prej odpravili termina »zdomska in zamejska književnost«, ki njihove ustvarjalce kaže v neki posebni, včasih celo manjvredni luči. Obe bi morali postati integralni del slovenske narodne literature in kulture. To utemeljujem tudi s tem, da ima tudi ta literatura povsem iste značilnosti kot »domača« literatura:

- pisana je v slovenskem jeziku,
- obravnavana je »slovenska tematika« v širšem smislu (od nostalgičnega opisovanja izgubljene domovine, do vsakdanjega življenja izseljencev),
- čutenje »pripadnosti slovenskemu narodu«.

Naj ta prispevek zaključim z besedami pesnika Otona Župančiča: »Tujina nekaj da, ničesar pa ne vzame.« Povedano preprosteje, tudi tisti, ki živijo in ustvarjajo izven Republike Slovenije, se imajo za slovenske pisatelje, pesnike, umetnike in so zato

velikokrat pripravljene narediti »za to slovenstvo« veliko več kot mi v Sloveniji. Zato bi bil že čas, da popravimo krivice in delitve, ki jih je med nas »zasejal« čas enoumja. V večji meri bi morali poskrbeti tudi za to, da bi bila vsa slovenska kulturna dediščina, tako tiskane knjige in revije, kot tudi rokopisno gradivo izdana. Za to smo odgovorni mi vsi kot posamezniki, država kot celota in tudi vsi, ki živijo in ustvarjajo v tujini. Tako kot velja za vso Slovenijo »zakon obveznega izvoda« za potrebe Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), bi moral za ustvarjalce izven meja Slovenije veljati »moralni zakon obveznega izvoda«. Če bodo ti tiski takoj po izidu dosegljivi tudi širšemu krogu bralcev v domovini, bomo lahko upravičeno trdili, da imamo skupni slovenski kulturni prostor. Verjetno med nami ni nikogar, ki se ne bi strinjal tudi z dejstvom, da mora za vsako umetnost veljati kot merilo predvsem kvaliteta dela.

BIBLIOGRAFIJA OBJAVLJENIH DEL

1. Prekmursko »gostüvanje«. Lepša bodočnost 2/1947 št. 9 str. 178-180 št. 10 str. 207-209
2. Grenki trenutki. Lepša bodočnost 2/1947 št. 11 (avgust) str. 215-216
3. Jutro v krvavi rosi. (Odlomek iz neobjavljenega romana: Veliki Klenkovec) Slovenska beseda 1/1950 št. 2 str. 5-6 in št. 3 str. 5-6
4. Pijanec. Slovenska beseda 1/1950 št. 4 str. 6-7
5. Čaj... Slovenska beseda 1/1950 št. 6/7 str. 9-11
6. Dve silhueti – Talci. Ugasle oči. Slovenska beseda 1/1950 št. 10 str. 8
7. Ecce Homo! (Odlomek iz neobjavljenega romana) Slovenska beseda 2/1951 št. 1/2 str. 7-9
8. Balada o stotaku. Duhovno življenje 19/1951 št. 8 str. 411-413
9. Pesem dveh src. (Iz cikla: Pot po tujih poljih) Zbornik Svobodne Slovenije 1951 str. 127-128
10. Beračica. Slovenska beseda 3/1952 št. 1/2 str. 8
11. Maj... Slovenska beseda 3/1952 št. 3/4 str. 38-39
12. Matija Trpin. (Poklanjam svoji mami) Zbornik Svobodne Slovenije 1952 str. 150-156
13. Poslednji obisk. (Mrtvemu prijatelju Marijanu Koritniku v spomin) Slovenska pot 1/1953 št. 1 str. 11-12
14. Jakob Sršen. Meddobje 1/1954 št. 1/2 str. 11-14
15. Zgodbe neznanih vojakov. Meddobje 1/1954 št. 4 str. 174-183
16. Sonce nad Vislo. Slovenska beseda 6/1955 št. 9/10 str. 103-104
17. Starec. Slovenska beseda 6/1955 št. 9/10 str. 106-107
18. Dež. (Črtica) Zbornik Svobodne Slovenije 1955 str. 108-111
19. Utrinki. (Payador. Silhueta. Nerazumljiva zgodba.) Slovenska beseda 7/1956 št. 1/2 str. 6-7
20. Očiščenje. (Novela) Zbornik Svobodne Slovenije 1956 str. 169-174

21. Mladinska razstava umetniške akademije SKA. (Poročilo) Slovenska pot 5/1957 št. 1 str. 11-12
22. Knjižna ocena: Zorko Simčič – Človek na obeh straneh stene. Slovenska pot 5/1957 št. 4 str. 55-56
23. V senci Južnega križa. Zbornik Svobodne Slovenije 1957 str. 127-130
24. Tomaž Šporar. Zbornik Svobodne Slovenije 1958 str. 179-187
25. Knjižna ocena: Mirko Kunčič – Gorjančev Pavlek. Slovenska pot 7/1959 št. 1/2 str. 22-23
26. Pampa. (Odlomek iz romana) Zbornik Svobodne Slovenije 1959 str. 133-137
27. Curek časa. Zbornik Svobodne Slovenije 1960 str. 100-105
28. Slišal sem pesem. Ob desetletnici slovenskega šolskega tečaja »France Balantič« v San Justu. Zbornik Svobodne Slovenije 1962 str. 99-118
29. Rdeče kamelije. (Novela) Zbornik Svobodne Slovenije 1963 str. 162-172
30. Izgoreli čas. Meddobje 26/1992 št. 3/4 str. 206-261

SEZNAM UPORABLJENE LITERATURE:

- Zbornik SKA : 1954-1994 / izbral in uredil uredniški odbor SKA. – Buenos Aires, Celje : Mohorjeva družba, 1994
- Izvestja Državne realne gimnazije Kneza Koclja v Murski Soboti 1939-40. – Murska Sobota, 1940
- Kratek spominski zapis (Ureništva SKA), Meddobje 27/1993 št. ½ ovoj zadaj
- Marko Kremžar, Uredništvu revije »Meddobje« (Pismo), Meddobje 27/1993 št. ¾ str. 320

SUMMARY

LOJZE NOVAK AND HIS BURNT OUT TIME

Rozina ŠVENT

Lojze (Alojzij) Novak – a poet, writer and politician – was born in 1925 at Sv. Tomaž near Ormož. He attended grammar school in Veržej and passed his graduation at grammar school in Murska Sobota. After the war he withdrew to Carinthia. In Spittal at the river Drava he visited agricultural school, and later, together with many compatriots moved to Argentina. There he lived in Rožmanov dom in San Just (a district of Buenos Aires) and died in 1989. His compatriots buried Novak in the cemetery in Villegas.

To write and talk about this in Slovenia almost unknown author is rather an ungrateful job. His biographical data are extraordinary unpretentious. Thus the invitation of the editorial board of Meddobje, that in 1993 asked their readers to complete »the knowledge of this overlooked

compatriot from Prekmurje«, is not too surprising. Despite the announcement that all new materials will be published in Meddobje that did not happen. From that we can conclude Novak has lived an entirely independent (solitary?) life and that very few people knew him, and even those did not want to (or they could not?) write about Novak.

Novak's literary legacy or what has been published in the refugee and emigrant periodical publications could hardly suffice for issuing a book. But surprising is the fact that it is three times cited, that »this is a fragment from a novel«; in cases: *Veliki Klenkovec*, *Ecce Homo!* and *Pampa*. If the characters and stories were not so frequently interlaced we could assume Novak wrote three novels. This presumption probably does not hold. Until researchers have at their availability only the published opus of Novak, we can only write down that he was the author of interesting short stories and occasional poems in prose. The introductory note in his novel *Rdeče kamelije* where he writes: »Nekoč sem zapisal zgodbo o sreči. O tihi in veliki, ki se spočne v sanji in umre v trdi in hladni usakdanjosti. Zgodba ni ugajala. Tiskarna mi je vrnila rokopis. Sedaj leži v predalu in počasi pada raz mrtvo sanjo prah časa, ki neslišno, vzdržno in brez prestanka polzi preko zgodbe. Zdaj se sprašujem, zakaj je sanja tako krhka, tako močna in šibka obenem, tako topla in hladna, tako lepa in nemogoča, tako svetla, polna sonca in luči in bolesti ... «(Once I wrote a story about happiness. About silent and grand that conceives in a dream and dies in rigid and cold commonness. The story did not appeal. The printing house returned my manuscript. Now it is laying in the drawer and slowly the dust of time is falling over the dream, which silently, persistently and without interruption glides over the story. Now I am asking myself why the dream is so fragile, so strong and weak at the same time, so warm and cold, so beautiful and impossible, so bright, full of sun and light and sorrow ...) leads us to a thought that Novak wrote much more than it has been published and what we only know of. Unfortunately, all inquiries on his literary legacy in Argentina were negative.

By content Novak's work can be classified into two partly entirely independent thematics – the native world along the river Mura, and the foreign country (the bustling Buenos Aires and the mysterious pampas), but which here and there almost mysteriously interlace. The majority of his stories are at least partly of autobiographic character – he speaks of solitude, loneliness, which has with years and illness deepened; he speaks of love, which because of unfortunate circumstances ended unhappily; he speaks of stories about soldiers and their relations (concentration camp Sarvar, killings in Kočevski Rog). There are many monologues in his stories, and religious motives and contemplation on »the only truth«, which in the end redeems many of his compatriots. Has it redeemed him – Lojze Novak – too?

IZSELJENCI O SEBI

EMIGRANTS ABOUT THEMSELVES

IZSELJENCI O SEBI
EMIGRANTS ABOUT THEMSELVES

SPREHOD PO ZABRISANIH POTEH

VENČESLAV ŠPRAGER

Tokrat moj prispevek ni, kot ponavadi, referat, esej ali znanstvene narave, je nekaj popolnoma nasprotnega. Je povabilo, da me spremljate na desetminutni virtualni sprehod.

Julija tega leta mi je gospa dr. Žitnik iz Inštituta za slovensko izseljenstvo po elektronski pošti predlagala, da na tem simpoziju spregovorim nekaj o tem, kako se moja prekmurska izkušnja zrcali v mojem literarnem in likovnem delu.

Ko sem prebral njene vrstice, sem bil dokaj skeptičen, ali mi bo to sploh uspelo, saj sem moral iz zasebnih razlogov takoj po rojstvu zapustiti Prekmurje. Sém, v to zame začarano pokrajino vinogradov, gozdov in črne reke Mure, sem se kot štiriletni fantek zopet vrnil in ostal v Beltincih pri mojem dedku, nadučitelju, štiri leta. Po relativno kratkem času sem moral že drugič, tokrat zaradi političnih razlogov, leta 1941, zapustiti te kraje.

Premišljeval sem o tem predlogu v Nemčiji, kjer živim in delam, kakor tudi ob mojih obiskih v Sloveniji, vendar so bili vsi naporji zastonj.

V torek sem na poti na simpozij obiskal Beltince. Pot me je zanesla najprej k stari osnovni šoli ob cerkvi, kjer smo takrat stanovali in ki skupaj z župniščem, pošto in gradom tvori zanimivo prostorsko celoto. Obstal sem pred ograjo, opazoval, nekoliko žalosten, zanemarjenost poslopja, zaprte lesene polkne na oknih stanovanja in razredov, opustošenost vrta in šolskega dvorišča.

Naenkrat sem se znašel na časovnem potovanju v preteklost.

Bil je petek in kot vsak petek je tudi tokrat stala na šolskem dvorišču dolga vrsta otrok, vse od šolskega poslopja do vrta ob potoku Črnec. Videl sem jih, bosonogce v kratkih hlačah in deklice s pisanimi ruticami, in slišal znani strogi glas učiteljice: »Na kolena!« V tem trenutku je cela vrsta pokleknila v travo in pričela pobirati papirčke, kurjeke in kamenčke, vse kar se je pač nabralo v teku tedna. Vrsta se je zelo disciplinirano pomikala na kolenih počasi naprej in čez dobre pol ure, mogoče je trajalo tudi dalj časa, se je očiščena trava bleščala, kot so se bleščale zelene površine v grajskem parku grofice Žičy, onstran cerkve.

Red in obenem upor proti vsakršnemu zapovedovanju sta bila moj prvi vtis, moja prva zavestno registrirana izkušnja iz Prekmurja in me spremljata na moji potepuški poti širom sveta. V kontekstu teh dveh se spomnim na stare prekmurske slamnate hiše s trto na dvorišču in pisanimi rožami v majhnem vrtu ob prašni cesti, na

pospravljena dvorišča, kuhinje s košarico sadja na mizi, sobe z razstavljenimi fotografijami na kredenci, na drevorede, polja in gozdove ob Muri. Red me spremlja pri moji dejavnosti.

Naslonil sem se na ograjo, da bi prepoznal novo sliko, ki se je pojavila na dvorišču.

Videl sem snežno belo posteljno perilo, ki se je sušilo na dolgi vrvi. Za kokošnjakom sem našel palico, jo pomočil v odprto greznico, se ozrl okrog, če me kdo opazuje in pričel risati abstraktne čire čare s to sicer smrdečo ampak lepo rjavo barvo po rjuhah in prevlekah. Kako se je to moje umetniško izražanje končalo, me, prosim, ne vprašajte. Vem samo, da je bil to trenutek sproščenega slikarskega procesa, kajti kljub bolečinam na moji zadnjici sem bil srečen in hkrati osupel ob nerazumevanju odraslih za te lepe slike. In ta izkušnja sprostitev ob likovnem delu, kar se je preneslo tudi na literaturo, me stalno spremlja in je vedno močnejša.

Bil je že čas, da se peljem naprej v Radence. Preden sem vstopil v avto, je moj pogled, mogoče zadnjič, objel potok Črnc, kostanje pred šolo, trgovino Klepčove botre in apoteko, vse nanizane ob cesti, ki pelje iz Beltince mimo pokopališča naprej k Muri. Moj pogled je obstal še enkrat na apoteki, na njenih velikih vratih izprane barve, ki je nekoč bila modra, modra, kot so bile okenske polkne, in modra – naenkrat sem se spomnil – kot so bile oči sestre apotekarja Pančija, ki je takrat pred drugo svetovno vojno študirala v Budimpešti in prihajala na počitnice v Beltince. Te oči, ki so mene, majhnega fantka, očarale, tako njih barva, kot njih globina, v kateri sem videl zrcalno sliko sveta okrog mene. Spomnil sem se, da sem na šolskem vrtu nabiral jabolka, jih prinesel čez cesto, odprl s komolcem vrata apoteke in jih brez besed položil na mizo, kjer je sedela ona, položil kot darilo, danes bi rekel, kot darovanje pred oltar teh modrih oči. Spomnim se, da sem utrgal neko divjo rožo ob potoku, celo kumarico in peteršilj sem ukradel na vrtu, in redno, kot pravi vernik neke religije, daroval tej lepoti. V zahvalo sem vedno dobil majhno sladkarijo in nasmeh.

Pozneje, po mnogih letih, sva se s Pančijem menila o moji »zaljubljenosti«. Njegova sestra je vzela vsa ta majhna darila »malega Vekota«, kot je rekla, s seboj v Budimpešto. Nista se mi posmehovala, veselila sta se, da otrok zmore toliko navdušenja nad lepoto. In res, ta vtis, to doživetje, je tretji žig Prekmurja, katerega odtis je ostal neizbrisan na meni. Lepoto dojeti, pa najsi bo večerno nebo, ženska, majhna roža, mravlja, ukradeni trenutek miru ali umetnina. Tekom let se je iz te izkušnje, lepoto zaznati, razvilo moje literarno in likovno delo.

Naštete izkušnje: red, upor zapovedovanju, sprostitev ob likovni in pisateljski dejavnosti, lepoto zaznati in se nad njo navdušiti – vse to so, če prav premislim – moje prekmurske izkušnje, ki se zrcalijo v meni in v mojem delu.

Hvala Vam, da ste me spremljali na tem kratkem potovanju v pretekli čas.

SUMMARY

A WALK ALONG OBLITERATED PATHS

Venčeslav ŠPRAGER

In seeking for influences of the native country, particularly when the faculty of that bond reaches back into childhood, and the impressions that the landscape along the river Mura, the vineyards, the forests of blossoming acacias, and the cornfields are partly obliterated, I was yet to discover that trace. It is hardly visible, yet present – not only when I am in Prekmurje, but it is hidden, almost forgotten, perhaps until now not thoroughly deliberated in my subconscious, prepared to reveal to me the bonds that have influenced and still do on my writing and painting in diaspora.

I will try to demonstrate a short walk along that overgrown path inside me, and in the during decades changed place along the stream Črmec.

AVELLANEDA ... PORABJE EN ARGENTINA?

ESTHER CMOR

Emigrar, palabra que para nuestra civilización casi siempre tiene algo de destierro, con todo lo que esto significa. Puede ser por diversas causas: sociales, económicas, políticas o simplemente personales. La inserción en la nueva sociedad depende de muchas circunstancias, especialmente del momento histórico que se viva en la tierra de adopción, y de cuánto podrán aportarse mutuamente.

La verdadera integración sólo se consigue respetando la identidad y la cultura de origen. Existen varias formas de relación entre la cultura de los inmigrantes y la autóctona. Se puede dar asimilación: la cultura mayoritaria absorbe a la minoritaria, el individuo se adapta y olvida su origen. También se puede dar yuxtaposición: permanecen una al lado de la otra sin intercambios.

También existe la guetización: la cultura de los inmigrantes se mantiene en un grupo cerrado y no sale de ahí; por consiguiente, aunque perfecta vista desde afuera, no aporta más que a su círculo, con graves peligros de frustración incluso para ellos mismos, al cambiar la realidad del país que dejaron. Por último, está la que acabaron adoptando la mayoría de los inmigrantes de esa época: la integración, que consiste en el conocimiento y reconocimiento del otro, un intercambio fluido que enriquece el lugar que eligieron para vivir.

Para comprender realmente cómo se desarrolla la vida de un inmigrante y sus descendientes, es imprescindible describir el medio donde tuvieron que aprender a convivir con costumbres y culturas a menudo muy distintas a la suya.

Los argentinos tenemos un dicho: »Dios es argentino, pero ... atiende en Buenos Aires«. Esto, ironías aparte, desgraciadamente es cierto; pero lo fue desde su primera trágica fundación en 1536, cuando trajo lo que después sería la mayor riqueza del país, el ganado vacuno y caballar ...

Cuando Juan de Garay, en 1580, (a escasos 3 km. de lo que hoy llamamos Avellaneda) refunda Buenos Aires (segunda fundación), él y los que lo siguieron después encontraron que el ganado salvaje se había multiplicado de forma extraordinaria. El clima, las tierras del sur de Buenos Aires, abundantísimas en humus vegetal, la falta de enemigos naturales, convierten los campos en un paraíso para su reproducción.

Los indígenas nativos no gustan de la carne de vacuno, sólo utilizan como alimento la caballar. En fin, toda la naturaleza se confabula para que en pocos años

el ganado se convierta en una plaga, por lo que hubo que recurrir incluso a favorecer la proliferación del perro cimarrón (salvaje) con el fin de reducir el número de terneros (Guillermo Suffern).

Toda esta riqueza no podía pasar desapercibida por mucho tiempo. Ya en 1658 se registran, anclados frente a Buenos Aires, 20 navíos holandeses y 2 ingleses con un cargamento de 13 a 14 mil cueros, que en Europa se cotizaban a 25 chelines. Tal vez ese fuera el motivo por el cual, al año siguiente, el «Cabildo» (junta de gobierno del Rey de España) proclama a la hacienda salvaje propiedad de los habitantes de Buenos Aires. Cada uno tiene derecho a poseer 12 mil cabezas (esto fue sólo en forma figurativa).

Es a partir de ese lugar, a orillas del «Riachuelo» (como lo llamaron los conquistadores españoles, además de «los navíos», pues en él fondeaban las naves de los conquistadores y colonizadores), que comienzan a repartirse grandes extensiones de tierra, para luego avanzar sobre la pampa (enormes llanuras) y delinear las primeras estancias, dedicadas a una producción única: la cría de ganado, en una escala tan extensa como no podría imaginar la mente más calenturienta. La mayoría eran españoles, algunos ingleses, y en menor medida franceses y otros).

Se comienza a marcar el ganado, crece la población y por ende las necesidades básicas para su subsistencia. Para los habitantes el cuero no tiene más valor que su uso para fabricar algunos útiles de trabajo, y no es valorado por el Gobierno Central como fuente de riqueza.

Con la carne ocurre algo similar: cuando cae alguna media res en el barro, simplemente la dejan tirada, no vale la pena recogerla.

El comercio de los cueros está ligado al comercio de esclavos negros. En 1716 el Rey de España concede a Inglaterra el derecho exclusivo a desarrollar el comercio negrero en las colonias españolas de América. La gran libertad de que gozaban para ello hizo que se llegara a una explotación desmedida, pues los ingleses, ávidos de lucro, favorecían el comercio ilegal de los cueros entregados a un ínfimo precio, y los portugueses de la Banda Oriental (actual Uruguay). (Ensayo histórico del Partido de Avellaneda, autor, Otilia Delleddone de Traverso).

Con la emancipación de España, soplan nuevos vientos que impulsan a la valorización de la riqueza existente, dando nacimiento al «Saladero» y al «Cuero» (carne salada y cueros).

La palabra mágica era «exportar», para lo que resultaba imprescindible un puerto o una corriente de agua que diera acceso al Océano. El «Riachuelo» era ideal: remontando su corriente, las barcas podían cargar atracados a tierra y llevar productos a los buques de ultramar anclados en el canal exterior (Río de la Plata, 36.000 km. cuadrados de superficie entre su nacimiento y la desembocadura en el Océano Atlántico).

Al valorizarse el cuero, se independizó de la carne salada y la grasería (sebo para jabón y velas). Este capital incipiente era necesario resguardarlo de la intemperie,

para lo que se construyeron galpones que se llamarían «Barracas» (depósitos de cueros).

En 1822 un decreto de la Gobernación dispone que las «Barracas» o saladeros existentes también en lo que hoy es el centro de la Capital de Buenos Aires, frente a la Casa de Gobierno, sean trasladados al lado Sur del Riachuelo, que así tomó el nombre de «Riachuelo de las Barracas» por muchos años, marcando el límite natural entre Barracas al Norte, como expansión de la primitiva fundación de Bs. Aires, y Barracas al Sur, hacia lo que hoy es Avellaneda, girando todo su comercio y economía (que era la del país) en torno a la carne, el sebo, las barracas y los saladeros.

Esto dio origen a una reducida y poderosa burguesía, la de los saladeristas o «barraqueros», otorgándole a quien se dedicaba a esta actividad la distinción de gran comerciante.

La materia prima volvía al país manufacturada a precios exorbitantes para los magros salarios que se pagaban a los trabajadores manuales.

También los saladeros y la barraca pasaron por épocas de graves crisis, que generalmente obedecen a tres causas: naturales, comerciales o políticas.

Las épocas tormentosas de luchas fratricidas, el bloqueo anglo-francés, la guerra del Paraguay, las dos epidemias de cólera, la fiebre amarilla fueron golpes durísimos que hicieron vacilar este sólido andamiaje, pero sin destruirlo. Estabilizada la situación, continuó creciendo lenta pero segura en su desarrollo.

Comienzan a incorporarse inmigrantes llegados de Europa, de extracción humilde. La vertiginosa fiebre del progreso de la década de 1880-90 invade el país. En ese periodo se efectúa el dragado y rectificación del Riachuelo, convirtiéndolo en un puerto seguro de aguas profundas. También se proyecta el grandioso Mercado Central de Frutos, que daría la puntilla a la «Barraca». (Suffern G.)

En 1857 una noticia extraordinaria sacude a la gran aldea: no se habla más que del «caballo de hierro». El primer ferrocarril genera distintas expectativas. Para los habitantes del Oeste de Buenos Aires era peligroso. Los políticos discutían su conveniencia. Pero el gobierno de Buenos Aires, que representaba los intereses de ganaderos, saladeristas y grandes comerciantes, contribuyó con fuertes sumas de dinero. Poco después se encargaba el material rodante a Europa. Ese mismo año se inaugura un tramo de 10 km. en el centro de la Capital. Son vehículos pequeños de trocha angosta. Aunque no tuviera gran aceptación entre los pasajeros, se abría una buena perspectiva para el futuro inmediato.

En agosto de 1865 se inaugura el Ferrocarril del Sur, que pasa por Barracas al Sur.

La gran importancia de este Ferrocarril es que, a partir de él, se logra en pocas décadas trazar una red ferroviaria parecida a un enorme abanico (40 mil km. de longitud) que cubre el país entero y cuyo vértice es Avellaneda, donde se centraliza la acumulación de la enorme riqueza agropecuaria para su exportación.

Recién en 1904 esta localidad tomo su nombre definitivo, AVELLANEDA, quedando su extensión delimitada en 52½ km. cuadrados.

Pasan los años, en Europa florece la industria textil, se cotiza muy bien la lana de primera calidad. Por entonces Argentina posee una gran producción. Es necesario centralizar la exportación. Nuevamente se elige Avellaneda por su ubicación geográfica. Hacia 1900 se inaugura el Mercado Central de Frutos (para lanares, cueros y cereales). Se construye sobre la margen sur del Riachuelo, ocupando un terreno de 135 mil metros cuadrados. Su edificio Principal es de 49.331 metros cuadrados. Fue la extensión más grande del mundo cubierta por un solo techo. Forma un solo cuerpo de edificación sin división alguna. Consta de tres pisos divididos en nueve galpones, con calles interiores que permiten el acceso de vagones de ferrocarril, carros y camiones. Separados del edificio principal, hay además cinco galpones de igual construcción (ladrillos vistos) que miden en total 12.200 metros cuadrados. Posee también galpones para maquinarias, talleres, depósitos de grasa y de locomotoras. El Mercado tenía conexión con todos los ferrocarriles que existían en el país y disponía en el Riachuelo de 715 metros de muelles con sus servicios completos.

Al Mercado concurren diariamente representantes de las fábricas de tejidos de mayor producción de Francia, Inglaterra, Alemania y Estados Unidos, además de los compradores locales. (Archivo histórico de la Ciudad de Avellaneda).

Con la Revolución Industrial, que comienza con la maquina de vapor, se produce un gran salto adelante en las ciencias y en la técnica, surgiendo entonces el sistema de conservación de carnes frescas.

Algunos saladeros comienzan a instalar cámaras de enfriamiento para la conservación de reses faenadas. El resto se dedica a la grasería (grasa y sebo). Así es que, hacia finales de siglo, un industrial de origen francés instala las primeras cámaras frigoríficas en su establecimiento, que amplía rápidamente, poniendo en marcha esta nueva industria de «carnes congeladas» que fue después el conocido frigorífico «La Negra».

Transcurridos un par de años, se instala a orillas del Riachuelo otro frigorífico, «La Blanca», que abarca una superficie de 40 mil metros cuadrados. Poco después se incorpora a estos el «Wilson», y finalmente, en el año 1927, se inaugura el mayor de Sudamérica, llamado Frigorífico Anglo. Estos tres últimos, «La Blanca», el «Wilson» y el «Anglo», de capitales ingleses. (Archivo de la Ciudad de Avellaneda, Municipalidad).

El panorama estaba preparado para recibir el mayor contingente de inmigrantes, en su mayoría europeos, que huían de la crisis económica galopante.

En el año 1924, según los archivos municipales y Provinciales, las industrias de mayor capital en giro son: FRIGORÍFICOS, USINAS DE LUZ Y FUERZA MOTRIZ, GRANDES MOLINOS, TALLERES NAVALES, FABRICAS DE FÓSFOROS, FABRICA DE TEJIDOS, CURTIEMBRES, FIAMBREERÍAS, PRODUCTOS QUÍMICOS, FABRICAS DE JABÓN Y VELAS, y toda la pequeña industria que giraba en torno a éstas. Además, todo lo necesario para cubrir la demanda de la creciente población.

Este panorama de aparente progreso y bienestar económico en realidad

beneficiaba a muy pocos. Detrás de toda esta explosión industrial y de grandes inversiones de capital se fue formando una clase administrativa que sembró el germen de la Década Infame (1920-30), por medio de prebendas, privilegios, concesiones y abusos de todo tipo. Era tal la riqueza existente en la Nación que esta corrupción descarada no logró minarla.

El casco urbano de Avellaneda no era muy grande. Las casas y comercios de esta población denotaban un incipiente progreso, pero sólo con alejarse 2 km. todo cambiaba. «En aquella ciudad de Avellaneda, que fue dibujada por los martilleros (rematadores-DRAŽBAR), al compás caprichoso de las subastas, la mayoría de la gente vivía muy mal.

Los propietarios de las grandes extensiones recibidas de los conquistadores y gobernadores se deciden a trazar interminables dameros sobre sus tierras y a venderlas en lotes domésticos. Los pequeños ahorros de los inmigrantes pagan a buen precio las fracciones que así lo merecen, también las tierras bajas que se inundan y los pajonales incomunicables cerca del Riachuelo, que con la creciente del río se ven muchas veces asediados por más de un metro y ochenta de aguas. Trepados al techo de sus viviendas por dos o tres días.» (Norberto Folino, Barceló y Ruggerito, patrones de Avellaneda).

En la década de los años 20, hasta la inauguración del Frigorífico Anglo (1927), los arrabales cercanos al Riachuelo, que había sido dragado y recibía grandes buques, el Dock Sur e Isla Maciel, tan cercanos al puerto, eran lógicamente frecuentados por marineros de todo el mundo. Abundaban en la zona los montenegrinos y eslavos de vida turbia. Muchas veces, un marinero borracho a quien se había visto en los fondines bebiendo con sus compatriotas, amanecía muerto en los pajonales.

Por lo demás, la zona era un inmenso damero de grandes quintas, cruzadas, separadas y hasta unidas por bañados y yuyales. Los que trabajaban estas quintas o parcelas eran generalmente familias de italianos, sobre todo napolitanos, que no solo proveían a la zona de excelentes verduras, sino del buen vino tinto llamado «de la costa».

La mal llamada «Isla Maciel», puesto que dejó de serlo en tiempos lejanos con los necesarios desvíos del Riachuelo, ocupa el lecho del río que marca la frontera entre la Capital Federal y el Gran Buenos Aires. El lado de Avellaneda pertenece al gran Bs. Aires. La orilla opuesta (Cap. Fed.) también tiene una rica historia de inmigrantes, en este caso genoveses, que imprimieron su sello característico a La Boca, hoy imprescindible en cualquier circuito turístico al visitar Bs. Aires.

Esta Isla Maciel, Dock Sur, donde se ubica el poderoso Frigorífico Anglo, que cambiaría la fisonomía del lugar con la llegada y afincamiento de obreros, fue descrita por grandes poetas, escritores, pintores y músicos de la época. Alrededor de los años 30, uno de los escritores que supo plasmar mejor el lugar fue Roberto Arlt. En «Aguafuertes porteñas» dice: «En ella no se puede deslindar, por momentos, dónde termina el cañaveral y empieza la ciudad. Tiene calles terribles, dignas de la cinematografía o la novela ... Hay calles a lo largo de sauzales, más misteriosas que

refugio de pistoleros, y un tranvía amarillo ocre pone, sobre el fondo ondulado de las chapas de zinc de las casas de dos pisos, su movediza sombra de progreso ... No se sabe si se encuentra uno en una orilla de África o en los alrededores de una ciudad nueva de la península de Alaska.»

Para terminar de describir el escenario donde se insertarían nuestros prekmurci, habría que añadir a grandes rasgos el momento sociopolítico que se vivía en la década de 1920-30.

«Las relaciones entre la política y el gangsterismo se hacían en la década del 20 más vastas, complejas y diluidas. No era una simple coincidencia que el recrudecimiento de la «mala vida» se produjera precisamente cuando la burguesía terrateniente necesitaba recurrir al fraude y a la violencia para mantener el poder, que le disputaban desde 1916 nuevos sectores políticos provenientes de la clase media, y sobre todo para enfrentar las primeras luchas por las reivindicaciones sociales de la clase obrera, formada a la sombra del incipiente industrialismo. La oligarquía alquilaba pistoleros para mantener a la oposición alejada de los comicios, para dominar las huelgas, destruir sindicatos, empastelar imprentas, incendiar bibliotecas. A cambio de estos servicios otorgaba a los pistoleros una relativa libertad. Es así como, en un determinado momento de las luchas de clases, se establecieron las condiciones necesarias para la dominación temporaria del malevaje sobre la ciudad.» (Juan J. Sebrelí, «Buenos Aires, vida cotidiana y Alineación»).

INMIGRACIÓN DE PREKMURJE

Los motivos por los cuales emigraron los Prekmurci a Argentina no difieren de los de los inmigrantes llegados de todo el mundo desde principios del 1900, y especialmente los eslovenos desde 1920 a 1938.

Perteneían en su gran mayoría a la generación nacida entre 1890-1920, momentos claves para la historia, con cambios tan fundamentales como la disolución del Imperio Austrohúngaro. Las circunstancias sociales, económicas y culturales que se dieron en ese momento marcaron la niñez y adolescencia de estos futuros emigrantes.

Los que llegaron por ese tiempo a Argentina y Uruguay trajeron consigo el bagaje cultural transmitido por sus ancestros, donde el lenguaje regional era el eje principal para su desarrollo en un medio desconocido y con notables desventajas respecto a sus «paisanos» de Primorje, que pudieron integrarse más fácilmente por su conocimiento del idioma italiano. La comunidad italiana era entonces, y sigue siéndolo, la más numerosa de Argentina. También los eslovenos fueron volcando su cultura y mezclándola con las de otras naciones, además de la del país. Así se forma la urdimbre de la cultura nacional argentina.

Estos Prekmurci o Transmuranos, nuestros padres, nos transmitieron la historia de su cultura y de su vida sobre todo en forma oral. Lo que nos llama la atención es

que en esa época gran parte de los inmigrantes que llegaban a Argentina eran analfabetos. Por entonces no se exigían certificados escolares, puesto que gran parte del trabajo disponible era manual y no requería mucho más que habilidad y prestancia para el trabajo, además de buena fortuna o suerte para conseguirlo. Entre los Prekmurci no se cuenta nadie que no supiera leer y escribir.

Una parte de ellos (especialmente varones), llegaron con estudios de formación técnica, especialmente mecánica y carpintería, lo que les permitió en pocos años conseguir trabajos mejor remunerados.

Lógicamente, dado el territorio y la época en que vivieron su niñez y adolescencia, el húngaro era su lengua escolar, el «prekmursko» la coloquial y cotidiana, además desde luego del alemán (y también, aunque en menor medida, el serbocroata, especialmente entre los hombres).

Paradójicamente, al llegar a Sudamérica sólo el alemán (en mucha menor medida el húngaro) les permitía encontrar contactos y conseguir empleo. Por una razón: desde principios del siglo XX, Alemania invirtió en proyectos muy importantes, como la Usina Eléctrica de Dock Sur (Avellaneda), que abastecería de fluido eléctrico a gran parte de Buenos Aires y su incipiente industria.

Para concretar el gigantesco proyecto de esta Central Eléctrica, la mayor empresa de su clase en América del Sur en aquel período, fue necesario contratar en Alemania a ingenieros, técnicos y personal de supervisión. Para esta gente hubo que crear una infraestructura, puesto que llegaban con sus familias. Surgieron así viviendas, escuelas para que sus hijos tuvieran educación bilingüe, Asociaciones sociales y deportivas, todo ello en las proximidades de la Central Eléctrica (Dock Sur-Avellaneda). Esta gigantesca obra se concreta en dos etapas, la primera de las cuales empieza en 1913, y la segunda en 1918.

Dos años después, la CATE (Compañía alemana Transatlántica de Electricidad), transfiere sus acciones a la Compañía Hispanoamericana, con sede en España y capital multinacional. Es así que parte de su personal original permanece a cargo de su funcionamiento, mientras otros prefieren probar suerte en otras Empresas, como los nacientes y enormes Frigoríficos (Pedro J. Cavalieri «Nostalgias Dockenses»).

La Supervisión, Dirección o Jefatura de las Fábricas tenía personal especializado que contrataban en Europa las distintas empresas de este origen, como la mencionada Compañía Alemana Trasatlántica de Electricidad. Lógicamente, para poder entenderse con sus subalternos, les facilitaba el trabajo contar con personal que hablara alemán, mientras en caso contrario resultaba difícil la relación jefe – operario en un ambiente tan cosmopolita. Esto no significa que los inmigrantes no se relacionaran entre sí, especialmente los eslavos, que además vivían en las proximidades de su empleo, compartiendo el mismo barrio (lugar) e incluso en ocasiones la misma casa.

LAS CASAS O VIVIENDAS

Después de 1850, se estableció en el lugar la pequeña burguesía nacida de los comerciantes dedicados al saladero, los cueros, las lanas, etc. Construyeron sus casas reemplazando los primitivos ranchos de barro y paja donde habían vivido los peones (operarios encargados del trabajo manual en los saladeros), rodeados de desperdicios que se pudrían a la intemperie o se tiraban al Riachuelo provocando su contaminación (ya en esa época).

Estas casas, comercios, talleres, pequeñas fábricas, marcaron el perfil de lo que sería la futura Ciudad Industrial. Las viviendas estaban diseñadas para albergar a una sola familia, aunque, de acuerdo a la costumbre de la época, convivían en ella distintas generaciones de la misma. Esto requería de una planificación o distribución cuidada. La mayor parte de la arquitectura era simple, sólida, de influencia «colonial española». A los pocos años se agregó la arquitectura italiana y francesa.

No habiendo riesgo de nevadas que obligara a construir tejados a dos aguas, las casas eran de azoteas. Las más sencillas, de una sola planta, solían ocupar un lado de la parcela. Sus habitaciones grandes, profundas y de altos techos encuadraban total o parcialmente el «patio». Se dice del «patio colonial» que fue concebido como una solución al deseo de gozar de la naturaleza en el recato y la intimidad, o como una manera de poseer un fragmento de cielo propio, de poder disfrutar del sol sin tener que exhibirse por calles o parques. Una casa podía tener más de un patio con sus macetones de flores perfumadas, incluso una parra para aliviar los calores del verano. Protegiendo las habitaciones, casi siempre había una galería sostenida por delgadas columnas de hierro fundido, galería desnivelada del resto prudentemente avisada por un umbral de mármol. Las altas puertas vidriadas, con celosías de madera o de hierro, siguiendo el estilo de sus ventanas, que estas estaban ornamentadas con altas rejas de hierro.

El fondo de la parcela, que era siempre de tierra (no se embaldosaba), se dedicaba a las actividades utilitarias: un gallinero, un palomar, la higuera y alguna construcción precaria donde se amontonaban trastos (muebles en desuso).

Al tiempo comenzaron a edificarse casas importantes de dos plantas, pero manteniendo en su interior una distribución muy parecida a la anterior.

El alto grado de contaminación ambiental trae como consecuencia varias epidemias que ahuyentan a los prósperos propietarios. Aunque se van de Avellaneda, no venden sus propiedades, pues son muy valiosas por su ubicación geográfica. Además, con la apertura de los Frigoríficos se presenta una excelente perspectiva: alquilar habitaciones separadas a los inmigrantes que van llegando de lejanos países, todos ellos buscando un futuro mejor, el que su tierra de origen no podía ofrecerles en ese momento.

EL CONVENTILLO

Si buscamos la definición de «conventillo», el diccionario Larousse lo define como un americanismo que significa «casa de vecindad donde vive mucha gente pobre». Para nosotros, los nacidos en Argentina, es mucho más que esa fría definición. Fue una extraordinaria escuela de vida, un intercambio de distintas culturas que enriquecieron a este joven país culturalmente y, sobre todo, nos enseñaron algo que precisamente hoy debemos fomentar y cultivar: la convivencia, el respeto entre gente de distintas razas y credos.

Esas casas, que pocos años antes albergaban a las familias de la pequeña burguesía, transformaron la ciudad colonial y de fin de siglo en una gran urbe populosa. Sus habitaciones eran alquiladas por ese aluvión inmigratorio venido especialmente de Europa. Cada habitación la ocupaba una familia, aunque a veces llegaba a albergar a hasta seis personas, con espacios divididos por improvisadas cortinas. Esto ocurría generalmente para ayudar a «paisanos» que no tenían trabajo; esa hospitalidad, aun a costa de la comodidad del que la ofrecía, se conoce en Argentina como «gauchada». Su significado viene de la costumbre del «gaucho» (habitante de las Pampas argentinas), cuyo código de honor se basa en la lealtad y en brindar ayuda al prójimo sin esperar recompensa alguna.

Para satisfacer las necesidades básicas y mantener una convivencia tolerable en tan poco espacio, fue necesario generar muchos cambios. El primitivo, íntimo y, si se quiere, romántico patio (o patios) de baldosas decoradas comenzó a compartirse entre varias familias. Se achicó, deslució su luz, su pereza inflexible. En su lugar fue necesario ubicar cocinas precarias, tendedores de ropa, piletones para lavar la ropa, agregar servicios sanitarios etc. El patio asistió, ya alejado de su primitiva finalidad, a la vida nueva del conventillo, fue la plaza minúscula de una vida comunal, el camino obligado hacia la puerta de la calle, donde paradójicamente se lograba más intimidad. Pero allí también se reunían para celebrar casamientos, cumpleaños, las Fiestas Navideñas y de Fin de año, donde el anfitrión de turno se esmeraba para mostrar a sus invitados y vecinos las costumbres, canciones y comidas de su tierra.

Esta es la descripción generalizada de un «conventillo», también llamado «inquilinato», motivo de inspiración de obras de teatro, musicales, pinturas etc., donde han incursionado los más notables artistas y escritores argentinos y extranjeros, atraídos por ese fenómeno sociológico.

A diferencia de los numerosos existentes en el Centro de la Capital Federal, en antiguos edificios reciclados a ese fin, cuyo tamaño permitía tener como promedio siete habitaciones disponibles, y otros de la época de la Colonia con más de veinte habitaciones que habían pertenecido a familias adineradas de los primeros pobladores (todavía hoy se encuentran en la parte más vieja de la Ciudad, ocupadas en esta época de crisis por más de cien inmigrantes de países vecinos, muchos de ellos indocumentados), en Avellaneda, estas casas no solían tener capacidad para más de cuatro o seis familias. El costo de su alquiler se cotizaba alto, por la cercanía a los

puestos de trabajo. El carácter afable del esloveno, su honestidad y laboriosidad, le sirvió muchas veces como aval en la preferencia de los dueños o encargados de dichos edificios. Esto no es casualidad, existía un motivo valedero. Estas casas albergaban mucha gente, por consiguiente su deterioro era mayor y su mantenimiento quitaba ganancias a su propietario. Por ello la preferencia estaba dirigida a gente respetuosa y cuidadosa de lo ajeno, con costumbres o vida sana y honesta. Gente con la que se pudiera tener reglas de convivencia claras y amistosas. No hay que olvidar que el encargado de la casa, o incluso el dueño con su familia, solían vivir en el mismo predio. La mayoría de estos propietarios y comerciantes de la zona eran entonces de ascendencia vasca, especialmente vascofrancesa, así como españoles e italianos.

Conviene recordar que esta masiva inmigración proveniente de todo el mundo se produjo en un momento culminante de la Gran Crisis Mundial, a la que no estaba ajena Argentina. En su gran mayoría venían buscando trabajo, pero también llegaron aventureros. Esto provocaba que los «paisanos» sólo confiaran en los que hablaban su propia lengua, su lengua materna. Sintetizando: partieron de su tierra escapando de la crisis y se encontraron con una mucho más dura, con un desconocimiento absoluto de la problemática social y con reglas totalmente distintas a las de su cultura.

Los registros de nuestros padres decían que en el año 1922 llegaron algunos eslovenos de Prekmurje. Hoy, investigando a través de descendientes que no tenían idea de su origen cierto (debido al problema de identificación de su origen en los pasaportes, como ocurrió también con los eslovenos de Primorje), se puede afirmar que llegaron mucho antes, especialmente hombres solos. Pero, a diferencia de la inmigración que nos ocupa, se trasladaban a distintas provincias de Argentina en busca de trabajo, y generalmente se les perdía el rastro desde Buenos Aires. Los medios actuales de comunicación permiten utilizar canales para descubrir historias realmente conmovedoras de parientes cuyo rastro se había diluido.

Concretamente, los que se asentarían en Avellaneda llegaron en su mayoría a Bs. Aires entre los años 1926 y 1938, con un punto máximo entre 1926 y 1930, muchos de ellos previo paso o corta estadía en Montevideo (Uruguay), donde quedaron afincados otros «prekmurjianos», muchas veces del mismo tronco familiar. Sus descendientes aún en la actualidad se visitan y conservan los lazos familiares o de amistad de sus antepasados.

La inmigración masiva que llegó a Buenos Aires, prácticamente en su totalidad, se estableció en Avellaneda y Dock Sur. Era gente muy joven, muchos casi adolescentes, que de arribar sin familiares debían quedarse en el Hotel de los Inmigrantes (junto al Puerto) hasta que una persona mayor de edad se responsabilizara de su estadía. Llegaban generalmente en pequeños grupos de un mismo pueblo, vecinos que, a medida que hacían pie, llamaban a parientes o amigos. También había parejas casadas en Eslovenia, incluso con niños. Los que llegaron primero se encargaban de marcar el camino para los que vinieran luego. Si alguno se encontraba solo o

perdido en la Gran Urbe que ya era los alrededores del Puerto de Bs. Aires, se ponía en marcha el engranaje de esa red solidaria que formaron para ayudarse y protegerse.

Ocuparon esas casas descritas anteriormente. Los que llegaron solteros se fueron casando en su mayoría entre ellos.

Algunos no soportaron la dureza de la crisis económica, o sufrieron la desilusión en cuanto a sus expectativas y se volvieron a Eslovenia o partieron hacia otros rumbos.

Formar esa red solidaria, en gran parte lo posibilitó el hecho de que fueran alquilando casas contiguas, lo que les permitía armar esa barrera de contención. En alguna de las casas vivían dos y hasta cuatro familias, y podía ser compartida con otros extranjeros o nativos.

Las mujeres solteras, en esos primeros años, conseguían trabajo como mucamas, ayudantes de cocina en algunos restaurantes, especialmente alemanes, o en casas de familias pudientes, lógicamente, en lugares donde el poder adquisitivo era mayor (Capital Federal o alrededores). En ese tiempo se estilaba tener la mucama con cama adentro (sólo salía el día que le correspondía libre, y ese día libre lo pasaba en Avellaneda con familiares o amigos). Por entonces muy pocos hombres conseguían trabajo estable, incluidos los que traían un oficio aprendido de Europa. Generalmente terminaban como la inmensa mayoría de los demás inmigrantes, yendo a recoger cosechas, apiñados en trenes como ganado. Si conseguían empleo, trabajaban de sol a sol. Dormían en grandes barracones (galpones de chapa), hacinados como en un campo de concentración, rodeados de roedores y otras alimañas, que eran atraídas por el acopio de cereales.

La falta de conocimiento del idioma se hacía más grave cuando debían tratar con empleadores de mala fe. La consecuencia era que muchas veces sus pagas eran paupérrimas, o aún peor, como dicen los propios protagonistas: «me pagaron con piojos». Esto era literalmente cierto: en los sitios donde vivían temporalmente se llenaban de piojos, para su desesperación. Por ello, al volver a Avellaneda (luego de un viaje en ocasiones de cientos de km.), antes de entrar a sus habitaciones se realizaba el rito de bañarse y lavar la ropa en agua hirviendo. También existía el riesgo de gastar los últimos centavos en busca de trabajo a esas distancias y que éste, por alguna causa, se frustrara y no disponer de más dinero para volver. Con los años, acabarían contando estas anécdotas como si tal cosa, y con reflexiones más risueñas que dramáticas. Tal vez una de las virtudes que más admiramos sus descendientes fue ese espíritu de unidad, de ayuda mutua, la esperanza y la alegría de vivir a pesar de los escollos que se presentaran.

A medida que pasaba el tiempo, muy lentamente, se fueron insertando en las fábricas de jabón, vidrio, tejedurías, pequeños talleres metalúrgicos, etc. Los sastres y modistas comenzaron muy tímidamente a coser la ropa, al principio la de sus paisanos y de otras colectividades con las que podían o comenzaban a entenderse. En el año 1932 se perciben signos de incremento en la demanda de personal,

especialmente en el mencionado Mercado Central de Frutos, cada día con mayor volumen de exportaciones. Muchos de nuestros padres tuvieron su primer trabajo en ese lugar, en una época donde los grandes guinches eran escasos, no así los sangrantes (hasta formar callo) hombros de los jóvenes trabajadores, que abundaban por muy poca paga y sin derechos que los protegiesen.

Toma impulso la recientemente inaugurada fábrica Molinos Harineros y de aceites vegetales, con una producción de 10 millones de kg. anuales. Allí también comienzan a trabajar prekmurci dado que vivían en la proximidad. De todas las fábricas que surgían por esos años, lo más espectacular, por la cantidad de gente que moverían, eran sin duda los Frigoríficos. Muy pocos de estos inmigrantes dejaron de pasar por ellos, ya fuera como mecánicos, carpinteros o simplemente operarios de las secciones que trabajaban directamente con la carne. Tanto hombres como mujeres, era común que se desempeñaran en el mismo tipo de tareas. Esto era una prolongación de la casa o el barrio que compartían.

PRIMERA GENERACIÓN NACIDA EN ARGENTINA

Por esos años comienzan a nacer los que conformarían la primera generación de argentinos. La mayoría de las parejas tenía uno o dos hijos, en marcada minoría se contabilizan las que tenían tres o más, así como los que no tenían ninguno. De acuerdo a los datos aportados por Martin Gjorek, oriundo del Gornija Bistrica y primer recopilador del quehacer de los prekmurci en Avellaneda, en el año 1937 se podían calcular (incluyendo los niños nacidos hasta esa fecha) aproximadamente en mil (1000) personas. Estos datos están en proceso de mayor precisión, los medios de comunicación actuales nos permitirán incluso ampliar enormemente datos que creíamos perdidos.

Lo cierto es que esa primera generación de niños creció y se educó en forma comunitaria, donde las reglas del respeto y la solidaridad eran claras, donde los mayores, muchas veces se turnaban o suplían el rol de padres cuando el trabajo o enfermedad de estos lo requería. Esto indudablemente lo posibilitaba el hecho de la concentración de Prekmurci en un radio pequeño de esa Avellaneda donde, a medida que crecía en forma vertiginosa, se tornaba más difícil la convivencia sin una contención.

Como se ha descrito, el patio era la prolongación de la habitación, sitio de reunión o de trabajos en común, como lavar la ropa o cualquier otra actividad que se pudiera realizar al aire libre y que resultara incómodo hacer en la generalmente única habitación de que disponían dado su reducido espacio.

El esparcimiento luego de una jornada de trabajo, especialmente los domingos, era tratar de reunirse con los amigos en alguno de los dos Restaurantes de Prekmurci que se hallaban a poco más de 100 metros el uno del otro (uno de la familia Terplan y el otro de la familia Celec). Allí comenzaron a organizarse Koline,

Baile de la Vendimia (trgatev, desconocido hasta entonces en Buenos Aires). Estos se realizaban en los patios de los restaurantes, siempre amenizados por músicos de Prekmurje.

Al poco tiempo surgió naturalmente el intentar agruparse para formar una asociación que facilitara la concreción del objetivo de la mayoría de los inmigrantes: protegerse, preservar su identidad cultural, evitar la disgregación. En el pequeño artículo firmado por Kolman Skrilec «Prekmurski slovenije i tej drustva vu Argentini», que se publicó en 1946 como nota adjunta al cuadernillo de los Estatutos (aprobados desde el 1 (primero) de Mayo del año 1945), se dice: «el señor Florian Turk convocó a un grupo de prekmurci, presentando además un muy interesante proyecto de organización, pero desgraciadamente no se llegó a un acuerdo entre algunos protagonistas, y esto atrasó la formación de una sociedad hasta que, en el año 1940, en un nuevo intento se forma otro grupo que funda una sociedad con el nombre Cultural y Social Yugoslava (la que luego toma el nombre de Slovenska Krajina, más tarde conocida como «Eslovenia»). Fue fundada el 11 de febrero de 1940, en la calle Almafuerte, 258, de la localidad de Avellaneda, en virtud de que la mayoría de los procedentes de Prekmurje residían en la zona. A esta primera convocatoria, dirigida a todos los paisanos de Prekmurje y eslovenos en general, asistieron alrededor de 200 personas, encabezados por el párroco Juan Hladnik, que por entonces oficiaba todos los domingos la misa en el Cotelengo Don Orione, ubicado prácticamente en el centro de esta colonia (a escasos 200 metros de la mayor concentración de prekmurci). Además ya habían formado un coro que los domingos cantaba en la misa, dirigido en sus comienzos por Ciril Jeksetu, sucediéndole luego el hoy conocido maestro Ciril Kren. Asimismo se realizaban representaciones teatrales en esloveno, logrando mucha concurrencia de público. También existía una biblioteca, principalmente con libros de temas religiosos. Esto merece una aclaración, pues forma parte de la época sociopolítica en que estaban insertos, para lo cual es necesario retrotraernos a la historia de la ciudad de Avellaneda.

En Avellaneda ejerció el poder absoluto, entre los años 1909 hasta casi 1944, el caudillo Alberto Barceló. Son incontables los libros, escritos, notas y ensayos que existen sobre esa época. En aras de la claridad y la concisión, solo mencionaré el siguiente: «En 1933, cuando se firmó el pacto Roca-Ruciman, la Argentina proporcionaba el 60% de las importaciones y el 30% del consumo total de carnes del Reino Unido. Entre 1870 y 1960, la población creció 35 veces, cuando en toda la Argentina en ese lapso lo hizo 10 veces, y en Estados Unidos 4 veces. La pregunta era cómo se gobernaba un lugar semejante, pueblo proletario a veinte minutos de la Avenida Corrientes (la calle más importante de Buenos Aires), El Dorado de aventureros, capital del delito y semillero de fortunas rápidas.

Para contestar esta pregunta habría que repasar toda la historia de la Argentina. El Poder de Barceló se basó en el progreso indiscriminado y caótico de Avellaneda, en la creación de empleos, lícitos o ilícitos, y a cambio de contraprestaciones políticas, así como en la aniquilación sistemática de los rivales. A esta mala vida se suma-

ban la creación, en 1932, del Partido Fascista Argentino, cuya sede estaba precisamente en Avellaneda, y las andanzas de los grupos parapoliciales de la Legión Cívica argentina, que salían a castigar judíos. Sobre la actuación de la policía se han escrito escenas espeluznantes. (Álvaro Abos, «Historias de corrupción», «Barracas al sur, la muerte». Suplemento Literario diario La Nación 27/09/1998).

En la actualidad, aún muchos de los que por aquel entonces eran niños (1934-1944) recuerdan haber visto a sus padres o amigos tirar libros o notas escritas al hoyo o pozo de los sanitarios de entonces y utilizar un palo largo para hacerlos desaparecer. Con el paso de los años entendieron por qué lo hacían. Esta tarea se realizaba ante la alarma de algún paisano por la proximidad de alguna de las frecuentes requisas o incursiones que realizaba la policía del lugar.

En Avellaneda, por esa época, todo extranjero era sospechoso de ser anarquista o agitador político. Todo libro que no fuera o pudiera ser identificado por la policía era sospechoso, y a su dueño lo llevaban preso, sin ninguna garantía jurídica de volver vivo a casa. Lógicamente, los policías o paramilitares no entendían el eslavo y recelaban de lo que ignoraban, tan solo los libros religiosos quedaban fuera de sospecha. En estos actos se perdió la mayor parte de los escritos que contaban las experiencias de la vida y los pensamientos de los inmigrantes más veteranos, privando a sus descendientes de este legado. Hoy cada pequeño aporte escrito que se logra rescatar entre los mismos es una preciada joya que se vive y comparte con emoción. Tal vez porque los descendientes sienten que la historia no fue justa con ellos, aun hoy se recalca que no hablan el esloveno actual (slovenščino) y los descalifican por ello. Este descrédito se debe posiblemente a la ignorancia que se tiene del momento histórico y el lugar donde se produjeron los hechos (estas circunstancias no tuvieron parangón con otro lugar de Argentina).

Retomando la historia de la Asociación Slovenska Krajina, ésta progresaba cultural y económicamente siguiendo la tendencia del crecimiento vertiginoso del país. Fue necesario emprender la tarea de realizar el sueño de su propio DOM. Se logró al tiempo reunir el dinero para comprar los terrenos, se eligió Lanus, en ese tiempo un pueblo bajo la jurisdicción de Avellaneda que comenzaba a perfilarse a medida que la Metrópoli y el avance del progreso industrial de la parte céntrica de Avellaneda hacía necesario buscar una ubicación cómoda y barata para los hogares modestos.

Por aquel tiempo ya algunos paisanos comenzaban a comprar las tierras recientemente divididas y puestas a la venta por pago en cuotas mensuales (historia repetida con todas las colectividades de la época). Comenzaron a levantar el edificio de la calle Luján, 760, y un importante número de familias comenzó a construir sus al principio modestas casas en los alrededores de la Sociedad. Esta les brindó protección y contención en los momentos difíciles, y alegrías ante felices acontecimientos familiares o festivos como Koline, Trgatev, Gostuvanje. Slovenska Krajina funcionó plenamente hasta entrados los años 60. El edificio esta en pie, pero la Asociación no funciona (fue disuelta).

VIDA RELIGIOSA

No todo fue tan simple. Como es sabido, en Prekmurje se practica más de una religión, por entonces la Católica y la Luterana. Los católicos lo tenían fácil en un país esencialmente católico. Además era de gran ayuda contar con un sacerdote esloveno como el padre Hlandik a cargo de la grey en el lugar preciso, que incluso participaba de las actividades sociales de los eslovenos.

Los luteranos no se encontraban representados religiosamente en la Sociedad. Esto motivó algunas desavenencias, pero se debe destacar que solo ocurrió con un pequeño grupo y nunca perjudicó el buen entendimiento y amistad entre los prekmurci.

Esos primeros años, todos los casamientos y bautizos se realizaron en la Iglesia Evangélica Luterana de la calle Esmeralda, en pleno centro de la Capital de Buenos Aires. En ese tiempo no existían los medios de locomoción actuales, y el solo emprendimiento de cruzar el Riachuelo debía tener un motivo muy especial. Al comienzo se reunían en alguna de las casas para leer la Biblia, luego lograron reunirse en un templo evangélico cerca del Riachuelo, hasta que finalmente lograron agruparse en Barracas al Norte (cruzando el puente que divide Avellaneda de la Capital Federal), muy cerca de donde habitaban la mayoría de los prekmurci. Allí las misas eran celebradas por un pastor húngaro, Tomonko era su apellido, lo cual allanó los escollos en cuanto a dificultades lingüísticas. En ese lugar formaron una comisión y se ocuparon del mantenimiento de la Iglesia. Formaron un grupo compacto con sus hijos. Allí se bautizaron, muchos tomaron la comunión y se casaron la mayor parte de los hijos de los luteranos. A los pocos años el pastor Tomonko fue reemplazado por otro de origen español, A. Muñiz, que logró una gran afinidad con los prekmurci.

NUEVA SOCIEDAD

En el año 1943, y ante la necesidad de dar solución a estas desavenencias que pudieran dañar la convivencia, surgió la idea de crear una Sociedad con el objeto de unir a todos los eslovenos en un plano de igualdad y sin ideologías políticas ni religiosas (apoteagma que aun hoy esta en vigencia). Se reunió un número importante de eslovenos que estudió un Estatuto provisorio y se bosquejó el Acta Fundacional. El 1 de mayo de 1943 se realiza la Asamblea Constitutiva de la Sociedad de Socorros Mutuos «Esloveno», con estatutos provisorios redactados por el señor Kolman Skrilec, y en la cual se nombra la primera Comisión Directiva, presidida por José Ozlaj y Viktor Skalič, como presidente y vicepresidente, respectivamente. Se alquiló una habitación para utilizarla como Secretaría, que estaba ubicada dentro del mismo barrio o zona donde vivían y a 200 metros de la de Slovenska Krajna. Esto posibilitaba que las actividades de las dos sociedades pudieran ser compartidas por los mismos

paisanos. Se realizaban bailes, comidas, reuniones sociales y representaciones teatrales, todo ello en los Restaurantes antes descritos. Con sus propietarios se había hecho un convenio: ellos se quedaban con la recaudación de lo que se consumía y la Asociación organizadora cobraba una Entrada. Esto, más los aportes de cada socio, servía para reunir el dinero que les permitiría llegar al objetivo fijado en cada Sociedad, disponer de su casa propia, su DOM. Así, en el año 1947, la susodicha Sociedad de Socorros Mutuos Eslovena (SLOVENSKO PODPORNO DRUŠTVO) logró reunir una cantidad de dinero con miras a comprar una propiedad. Tras consultas y averiguaciones se ubicó el solar donde se construiría la Sede Social, pero el costo duplicaba el capital disponible. Mediante el préstamo de varios socios se pudo concretar la compra del lugar donde hoy se levanta la Sociedad, en la localidad de Bernal (Municipio de Quilmes).

En otra etapa de lucha y sacrificios, cada sábado y domingo viajaban en tranvía desde Avellaneda con la alegría de quien construye para el futuro. Rellenaron los terrenos con 150 camiones de tierra (en carretillas), luego el socio Luis Ferko y su esposa prestaron el dinero faltante con un plazo de devolución a varios años. La vuelta a sus casas en Avellaneda era, para los que los veíamos con ojos de niños, incompresible. No entendíamos cómo, después de trabajar todo el día, estaban tan alegres como si volvieran de una fiesta.

En diciembre de 1950 se inaugura oficialmente la Sede propia, el primer salón y pista de baile y la cancha de bolos. Por entonces comenzaron a realizar fiestas y bailes abiertos a toda la comunidad de la zona, pero con músicos básicamente de Prekmurje (Šandor Banda de Alejandro Jošar y Stefan Cmor). Estos bailes alcanzaron tal popularidad que dejaron buenos beneficios para la Caja social, lo cual permitió seguir creciendo como Entidad.

Pocos años después (1959) se establece un lazo de hermandad con la Primera Sociedad Transmurana de Montevideo (Uruguay), lazos que perduran en la actualidad.

Como ocurrió con Slovenska Krajna, también los socios con sus familias se fueron estableciendo en las cercanías del Club de Bernal (así, lo denominaban ellos). Un importante número de prekmurci fueron dejando Avellaneda a medida que mejoraba su situación económica y accedían a una casa propia.

TRANSMISIÓN DE LA LENGUA

Generalmente era en forma oral. No todos los hijos la hablaban, pero sí entendían todo. La dificultad se inició cuando comenzaron a morir los padres y la lengua de los nuevos inmigrantes de posguerra les era incomprensible. Los años pasaron, fueron quedando pocos viejos, pero los hijos obstinadamente siguieron como pudieron frecuentando y manteniendo ese segundo hogar. Esta Asociación recibió y difundió cuanta manifestación cultural viniera de Eslovenia, aun sin entender correctamente

el idioma. Hasta que, al cumplirse 50 años de su fundación (1993), llegó una delegación de Prekmurje. Esto fue lo que despertó a los descendientes. Por primera vez desde que perdieron a sus padres lograron encontrar sus raíces y la respuesta tan ansiada a la pregunta que se hicieron por años. ¿Qué idioma hablaban sus padres, que no lograban entenderse con los eslovenos de posguerra? Se encontraron con la lengua y la música de su infancia. No había sido un sueño, existió y estaba vigente. Esto dio un empuje enorme a seguir rescatando el pasado y afirmarlo para continuar legándolo a sus descendientes. Pero a la vez actualizarse en el idioma que se habla en toda Eslovenia. Para lograr este fin, dos jóvenes nietas de estos inmigrantes fueron enviadas a Eslovenia a estudiar su idioma, en esto debemos destacar la guía permanente del que fuera Embajador en Argentina prof. dr. Janez Zgajnar.

Hoy, la Institución, aun con medios muy elementales pero con todo entusiasmo, reúne a un número cada día mayor de estudiantes de distintas generaciones, tanto descendientes de Prekmurci como de Primorci, que viven en la zona Sur. Así nació en el año 1999 «TRUBARJEVA ŠOLA» o Escuela Primoz Trubar, que imparte cursos del idioma.

En este año 2002 se incluyó dentro de la escuela el curso de danzas típicas eslovenas, comenzando con las de Prekmurje, para lo que fue inestimable la colaboración didáctica de la FOLKLORNA SKUPINA de Beltinci y el aporte musical del director del PEUSKO DRUSTVO «PREKMURJE» Jože Vukan. Hoy nuestros niños han empezado a presentarse como invitados a distintos festivales, tanto escolares como municipales o en Centros culturales. En estas presentaciones se acostumbra a distribuir entre los asistentes una cartilla que informa de datos puntuales de Eslovenia, puesto que todavía es muy poco conocida fuera del círculo de los eslovenos.

La Institución es miembro activo del Consejo Asesor de Colectividades del Municipio de Quilmes (580.000 habitantes), presidiendo dicho Consejo durante el periodo 2002-2003. Además se presenta a cuanto medio de comunicación es invitada (radio, prensa, incluso escuelas de todos los niveles), difundiendo la historia y cultura eslovena para hispanoparlantes. Eslovenia está representada en cada acto de festejos conmemorativos, en muestras fotográficas, conferencias y en toda actividad cultural organizada por los Centros Culturales, particularmente de la zona Sur de Bs. Aires.

Finalmente, se puede afirmar que el primer impulso de cualquier inmigración es siempre la supervivencia, y para ello acepta cualquier trabajo, incluso en condiciones durísimas ... En un segundo momento busca un trabajo más estable. Luego, cuando generalmente forma una familia o hace amistades, se produce el asentamiento.

La última etapa es la del retorno a los orígenes. Es decir, cuando ya no se considera de paso y necesita iglesias y asociaciones que los agrupen, escuelas del idioma, etc.

Estos Prekmurci pasaron todas estas etapas. La mayor parte de ellos ya no esta

con nosotros, pero se puede afirmar que su legado fue tan intenso como para que, aun en las condiciones adversas descritas, sus hijos y nietos continúen su trabajo ... Si se observan estos hechos con detenimiento, puede decirse que se trata de un verdadero MILAGRO, no comprendido por la falta de perspectiva histórica.

Abrieron el camino como lo hicieron todos los inmigrantes de preguerra, y les allanaron las dificultades a los que vendrían luego de la Segunda Guerra Mundial, a un país totalmente distinto al que ellos habían llegado, pujante, con un desarrollo social muy firme. País en el que ellos fueron protagonistas activos para orgullo de sus descendientes.

BIBLIOGRAFÍA

- Suffern Guillermo, 1926, Estudios históricos Municipalidad de Avellaneda
Delledonne Traverso Otilia 1995 «Ensayo histórico del partido de Avellaneda» Pág.23
Edit. Aires Grafico
Dirección del Patrimonio Cultural, archivo y Museo Histórico de la Municipalidad de Avellaneda.
Folino Norberto, 1971, «Barceló y Ruggerito, patrones de Avellaneda» Pág. 87 Centro Edit América Latina
Arlt Roberto, 1940, «Aguafuertes Porteñas»
Sebreli Juan José, 1964, «Buenos Aires, vida cotidiana» Edi. Siglo Veinte.
Cavaliere Pedro J., 1999, «Nostalgias Dockenses» Pág. 12-13
Gjorek Martin, 1960, «Recuerdos de los 50 anos de Slovenska Krajna»
Skrilec Kolman, 1946, «Prekmurski Slovenije i tej drusta vu argentini» Nota en Estatutos, del 1/5/1945 de SSM «Esloveno»
Abos Álvaro, 1998, Historias de corrupción «Barracas al Sur, la muerte» Suplemento Literario Diario La Nación Septiembre 1999

POVZETEK

AVELLANEDA ... PORABJE V ARGENTINI?

Esther CMOR

AVELLANEDA, zaradi svoje zgodovine, zemljepisne lege in gospodarskega napredka eno od najpomembnejših mest v Argentini. Njen hiter razvoj so ne le spremljali, ampak tudi soustvarjali številni priseljenci z vsega sveta. Vendar pa so bili prekmurski Slovenci med redkimi, ki so že od leta 1926 živeli tudi kot odlično organizirana narodna skupnost. Enotne jih je obdržalo njihovo narečje oziroma jezik, ki je bil od vseh drugih tako različen. V tej razliki so podobni porabskim Slovencem.

V kratki predstavitvi Avellanede velja poudariti značilno gradnjo hiš v tem predelu, ki je sama po sebi omogočala skupnosti ohranjanje tesnih vezi ter hiter razvoj v kulturnem in gospodarskem smislu.

Prekmurški Slovenci so ustanovili društvo Slovenska Kranja in slovensko podporno društvo Slovenec.

Na prehodu iz 40. v 50. leta so se začeli seliti v bližnja naselja, večinoma v lastne hiše, ki so jih največkrat gradili skupaj.

Versko življenje Prekmurcev je teklo po dveh poteh, katoliški in luteranski. Za katolike je bilo v tej izrazito katoliški deželi lažje, lahko so se srečevali tudi s tukajšnjimi slovenskimi duhovniki. Luterani so se morali sami organizirati. Prenašanje materinega jezika na potomce je navadno potekalo ustno, seveda ne brez velikih težav. Kulturne povezave med Prekmurci so toliko večjega pomena danes, ko je država v hudih težavah.

SUMMARY

AVELLANEDA ... PORABJE IN ARGENTINA?

Esther CMOR

AVELLANEDA is, because of its history, geographical position and economic development one of the most important cities of Argentina. Its fast development was not only attended by but as well co-created by many immigrants from all over the world. But the Prekmurje Slovenes were among the rare who have lived there since as early as 1926 as an excellently organised national community. Their dialect or their language, so much different from the others, kept them united. In that difference they are similar with the Raba basin Slovenes.

In the short presentation of Avellaneda the typical architecture of the houses in the area should be pointed out, which as it was enabled the community preservation of tight bonds, and a fast development in cultural and economic viewpoint.

The Prekmurje Slovenes founded a society Slovenska Kranja and a Slovene benevolent society Slovenec.

At the turn from the forties to the fifties the Slovenes began to move to the neighbouring settlements, mainly to houses of their own, which they mostly built together.

The religious life of the Prekmurje Slovenes went along two paths, the Catholic and the Lutheran. For the Catholics it was in that expressively Catholic state easier, they could meet the Slovene Catholic priests. The Lutherans had to organise themselves. The transferring of the mother tongue to the descendants was usually realised verbally, of course not without large difficulties. The cultural connections among the Prekmurje Slovenes are of even greater significance today with the state being in major difficulties.

RAZISKAVI, RAZSTAVA

RESEARCHES, EXHIBITION

RAZISKAVI, RAZSTAVA
RESEARCHES, EXHIBITION

IZSELJENCI IZ VASI ŠALAMENCI NA GORIČKEM, KI SO SE ZA STALNO VRNILI DOMOV

Raziskovalna naloga, Gimnazija Murska Sobota

MELITA FRANKO, mentorica
MARTINA FARTEK, dijakinja

1. UVOD

V tej raziskovalni nalogi sem se ukvarjala z ljudmi, ki so nekaj časa svojega življenja preživel v tujini, zdaj pa so se za stalno vrnili v domovino, v Šalamence.

Šalamenci so vas na obronkih Goričkega. Štejejo 97 hiš in okrog 300 prebivalcev. Tretjina prebivalcev se preživlja in ukvarja s kmetijstvom. Druga tretjina je zaposlena v bližnji Murski Soboti. Preostali del sestavljajo šoloobvezna mladina in upokojenci.

Ljudje so že od nekdaj iskali boljše življenje v tujini. Največji val izseljevanja je potekal v sedemdesetih letih, ko je vladala splošna gospodarska kriza. Razmere v Prekmurju so bile zelo slabe. Mladi so se težko zaposlili, sploh pa tisti, ki niso bili komunisti. To je bil glavni vzrok za odhod v tujino. Velika večina izseljencev se je za stalno vrnila domov, nekaj pa je takih, ki so za stalno ostali v tujini in pridejo v domači kraj le redko. Močan vzrok za odhod v tujino je tudi lega Prekmurja na obrobju Slovenije. Skozi zgodovino se je Prekmurje zmeraj znašlo nekako na obrobju različnih držav (npr. Jugoslavije, Madžarske) in vedno zaostajalo. Pri nas so se novitete uveljavljale relativno počasi. Tudi danes je Prekmurje na obrobju Slovenije. Posledica tega je vidna tudi v vasi, saj večina intelektualcev po študiju ostane kar v Ljubljani ali vsaj v Mariboru. Pri nas ni veliko možnosti za zelo dobro zaposlitev. Ta vzrok je vplival predvsem na pojav dnevne migracije v Šalamencih. Ljudje hodijo boljši zaslužek iskat v bližnjo Avstrijo in se vsak dan vračajo domov.

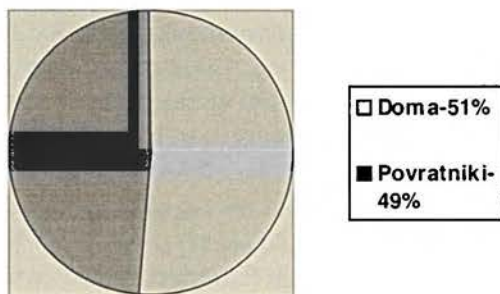
Prebivalstvo je torej na različne načine povezano s tujino. Nekateri se zaradi bližine vozijo vsak dan v Avstrijo, mnogo jih živi v tujini že kar nekaj let in se vračajo domov samo ob velikih praznikih ali v času delovnih dopustov, drugi se sploh ne vračajo domov, veliko pa je tudi takih, ki so večji del življenja ali pa samo nekaj let preživel zdoma, zdaj pa so se za stalno vrnili domov. Večinoma so to starejši ljudje, ki se jim je delovna doba iztekla in zdaj mirno uživajo svojo pokojnino. Redki so primeri, da bi se domov vračali njihovi otroci – torej mladi ljudje. Po mojem mnenju je to zopet povezano s slabimi gospodarskimi razmerami – veliko brezposelnost. To so otroci, ki so se večinoma rodili v tujini. Nikoli niso živeli v domovini svojih staršev in zato niti ne čutijo takšne povezanosti s Slovenijo.

V svoji nalogi sem se osredotočila samo na to skupino ljudi, ki so del življenja preživel zunaj meja svoje domovine, potem pa so se po nekaj letih vrnili domov.

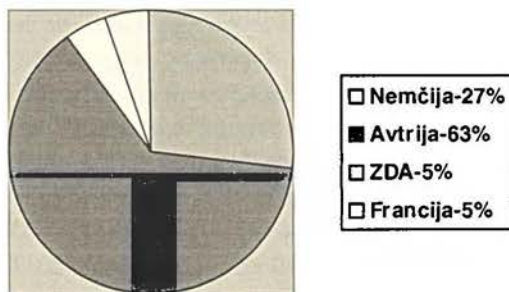
Raziskala sem njihovo življenje v tujini, vzroke za odhod in vzroke za njihovo vrnitev. Prav tako me je zanimalo, kako se počutijo danes, ko so doma – ali jih je domače okolje sprejelo kot sebi enake ali pa izstopajo (npr. po tem, da imajo več premoženja – večjo hišo, boljši avtomobil ...)

Večino podatkov sem dobila preko intervjujev, ki sem jih opravila s temi ljudmi. Poudariti moram, da so bili vsi pripravljeni odgovarjati na moja vprašanja. Bili so veseli, da nekoga zanima, kako so živeli, saj so se večinoma vsi v mladih letih podali v tuji neznani svet, kjer so morali sami poskrbeti zase. To je bil najtežji del njihovega življenja, zato jih veseli, da ljudje zvedo, kaj vse so morali pretrpeti, da so lahko preživeli in si ustvarili, kar imajo danes. Medtem, ko večina ljudi vidi samo to, da so dobro zaslužili, da so si gradili hiše, da so imeli boljše avtomobile ... Nikoli pa se niso vprašali, kako so živeli v tujini, obdani s tujimi ljudmi, z drugačno kulturo.

Slika 1: Razmerje med izseljenci, ki so se za stalno vrnili domov (povratniki) in ostalimi prebivalci Šalamencev

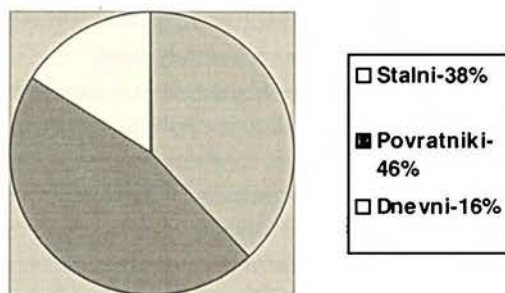

Slika 2: Razporeditev povratnikov po državah

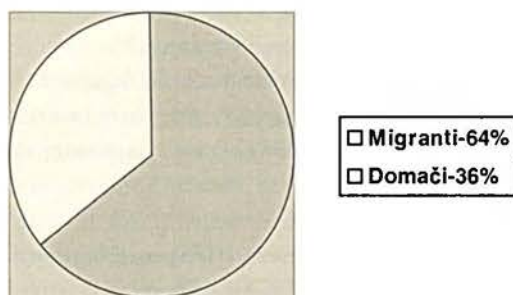

Slika 3: Razmerje med vsemi vrstami migrantov

Slika 4: Razmerje med vsemi vrstami migrantov in med ljudmi, ki nimajo stikov s tujino

2.1. »Nikoli me ni nihče ponižal«

Moja sogovornica, Kristina Žohar, se je rodila 3. 7. 1929 v Šalamencih. Osemnajst let je živela pretežno v Nemčiji, zdaj pa prebiva v Šalamencih. Pogovarjali sva se predvsem o njenem življenju v tujini in o njenem pojmovanju tujine same.

Kristina, kaj vas je pravzaprav pripravilo do tega, da ste odšli v Nemčijo?

»Vzrok za moj odhod v Nemčijo je predvsem ekonomski. Leta 1951 sem se poročila s Karlom, s katerim sva živela v Doliču. On je že od vsega začetka delal v Nemčiji. Jaz sem skrbela za gospodinjska dela in za sina Draga. Mož, ki je opravljal zidarska dela, se je leta 1972 lažje poškodoval. Istočasno smo začeli graditi hišo v Šalamencih. Ker mož ni bil sposoben preživljati družine, poleg tega pa še prispevati denar za gradnjo hiše, mi ni preostalo drugega kot to, da sem odšla z njim in tudi sama začela služiti.«

Kje ste se zaposlili?

»Zaposlena sem bila na ortopedski kliniki v Münchnu. Opravljala sem delo strežnice. Na kliniki sem delala v dopoldanskem času. Popoldne sem opravljala gospodinjstva dela v zasebni hiši uglednega notarja v Münchnu.«

Ste imeli pri delu kakšne težave glede jezika? Kako so vas sprejeli?

»Sprva nemščine nisem obvladala. Moram pa povedati, da me zaradi tega ni nihče grdo gledal ali se mi posmehoval. Nasprotno! Vsi so me sprejeli odprtih rok in mi bili pripravljeni pomagati – od zdravnikov do čistilk. Z njihovo pomočjo sem se zelo kratkem času naučila osnove nemščine, ki sem jo potrebovala pri svojem delu.«

Kako pa vas je sprejela družina notarja?

»Izredno lepo. Družina je štela sedem članov. Čeprav je bilo v družini pet otrok, nikoli nisem videla nikogar, ki bi bil slabe volje ali bi se pa osorno obnašal do koga. Vsi otroci so doktorirali iz znanosti in nikoli nisem doživela ponižanja z njihove strani. Nikoli me ni nihče ponižal. Otroci so celo želeli, da bi jih naučila slovenskega jezika. To je bila res zgledna družina.«

So se pojavile mogoče kakšne druge težave, npr. na uradih?

»Ne, nikoli. Klasični vprašanji sta bili o nacionalni in verski pripadnosti. Vedno sem odgovorila, da sem Slovenka in rimokatoliške vere.«

Bili ste torej zelo zaposleni. Kaj pa družina? Ste imeli čas zanjo?

»Družina mi zelo veliko pomeni. Če pač nisem imela časa, sem si ga vzela. Sin je bil takrat že odrasel, zato nisem bila v veliki stiski. Živelimo v privatnem stanovanju in vsak dan sem poskrbela za kosilo, za obleko ... Družina je zame najpomembnejša vrednota.«

Sin Drago je torej tudi odšel v Nemčijo.

»Da. Leta 1972 sva oba odšla v München. On se je leta 1975 poročil in tudi žena je prišla v Nemčijo. Leta 1976 je v Nemčiji rojena vnukinja Tatjana.«

So bili takrat v Münchnu mogoče kakšni znanci iz Prekmurja?

»Takrat je bilo v Münchnu precej Prekmurcev. Bilo jih je precej iz Bodoncev, Bakovcev, nekaj tudi iz Martjancev in Matjaševcev. Na splošno je bilo precej Slovencev.«

Je bilo takrat v Münchnu kakšno posebno slovensko društvo?

»Ne. Takrat je za vse družabne prireditve v slovenskem duhu skrbel župnijski urad pod vodstvom župnika Rozmana. Srečevali smo se predvsem pri mašah, ki so potekale v materinščini. Posebnega društva pa ni bilo. Danes je tam slovensko društvo LIPA, ki pa je nastalo šele po osamosvojitvi Slovenije.«

Kdaj ste pa prihajali domov? Je bilo to redko ali pogosto?

»Domov sva z možem prihajala bolj redko. Ko pa sva prišla, sva ostala doma kar nekaj tednov. Morala sva poskrbeti za gradnjo hiše. Kmalu smo začeli graditi tudi hišo v Murški Soboti in tudi za to je bilo treba poskrbeti. Včasih sva prišla domov tudi ob prostih dnevih. Seveda sva izkoristila vsako priložnost, ki se nama je ponudila in se vrnila v domovino.«

So bili prosti dnevi prazniki ali kaj drugega?

»Prosti dnevi so bili v veliki meri prazniki. Vendar moram povedati, da so bili

moji nadrejeni zelo razumevajoči do mene. Tako so mi ob Titovi smrti dali nekaj prostih dni, da sem si lahko pogledala pogrebni sprevod vsaj po televiziji, če se ga že nisem mogla udeležiti v živo.«

Torej ste bili gotovo dobra kolegica.

»Da, to pa vsekakor. Rad sem delala in vsakomur priskočila na pomoč. Nikoli se nisem nikomur upirala in bila za to seveda primerno nagrajena. Seveda si pa nisem mogla niti privoščiti sporov s sodelavci. Plače res niso bile velike, vendar sem potrebovala vsak drobiž.«

Kako paje bilo z domotožjem? Ste ga čutili?

»Seveda sem ga čutila. Tožilo se mi je po domovini, po domačih ljudeh, po domači hiši ... Vendar sem imela srečo, da je bila z mano moja družina, ki sem jo videla vsak dan. To mi je malce olajšalo vso stvar.«

Kako dolgo ste pa ostali v Nemčiji?

»V Nemčiji sem bila do leta 1990. Takrat sva se z možem upokojila in se vrnila domov v Šalamence. Sin Drago je ostal z družino tam.«

Kaj pa vas je najbolj gnalo domov?

»Doma naju je z možem čakala hiša, vse. Končno sva spet bila med domačimi ljudmi v domačem okolju. Tujina je tujina. V Nemčiji sem imela sicer zelo lepo življenje, vendar se tam nisem nikoli počutila prav zares domače. Z možem sva naši vasi vedno priskočila na pomoč. Za gradnjo kapele v Šalamencih sva dobila sredstva tudi v Nemčiji. Ogromno sva prispevala za napredek vasi.«

Kaj pa sin Drago? Se namerava kdaj vrniti domov?

»Tega pa res ne vem. Je velik bolnik, vendar ga še niso upokojili, saj še ni dovolj star. Boli me to, da je osamljen. Žena Slavica je namreč že pred leti umrla. Vnukinja Tajana se je zaposlila, odselila in si začela počasi ustvarjati družino. Tako je ostal čisto sam. Velikokrat me obišče, saj sem tudi jaz ostala sama. Mož je namreč lansko leto umrl. Bilo bi zelo žalostno, če se ne bi vrnil. Z možem sva trpela krvave žulje, da sva postavila dve hiši. Zdaj bosta pa ostali prazni in bosta začeli propadati? Takšno je pač življenje.«

Najlepša hvala za pogovor.

1. 2. »Bilou je lipou«*

Janez Kuzma je bil rojen 7. 2. 1946 v Lipovcih. Danes ima stalno prebivališče v Šalamencih 88. Tu sta si z življenjsko sopotnico Heleno ustvarila dom. Trideset let je živel v Nemčiji. Danes je upokojen, meni pa je priskočil na pomoč s svojimi spomini na življenje v tujini.

Janez, kdaj ste se pravzaprav odpravili v Nemčijo in kako dolgo ste tam ostali?

»V Nemčijo sem se odpravil leta 1969, tam pa sem ostal vse do leta 1999, torej vsega skupaj trideset let.«

Iz kakšnih razlogov pa ste se odpravili v tujino? Katera gonilna sila vas je gnala od doma?

»Tako mene kot večino drugih zdomcev je iz rodne grude gnala želja po večjem in boljšem zaslužku. Takrat je bilo v Prekmurju relativno malo možnosti za zaposlitev. V Tajčland* sem šel »s trebuhom za kruhom«.«

Pa je bil to vaš prvi stik s tujino?

»To ni bil moj prvi stik s tujino. Glede tega obstaja ena zelo smešna zgodba. V četrtem razredu osnovne šole, ko mi je bilo 11 let, sva se s prijateljem odpravila peš iz Lipovcev v Gederovce. Poti nisva poznala, imela sva pa zemljevid Prekmurja. Bila sva zelo vesela, ko sva prispela do državne meje, saj so ljudje govorili, da je v Avstriji blaginja. Jaz sem nameraval pobegniti k teti v ZDA. Ko sva prišla na most preko Kučnice, sva gledala v vodo. Prišel je vojaški oficir in naju zgrabil rekoč: »Gde čete momci?«* Midva sva seveda lagala, da greva k stricu v Andrejce. Oficir naju je predal policiji, a midva sva še vedno lagala. Z džipom so naju peljali v Mursko Soboto in na to sva bila zelo ponosna. Mene pa je na žalost en policist spoznal in naju izdal. Zanimivo je bilo to, da doma nisva bila kaznovana. Vsi sosedje so se zbrali okrog naše hiše in naju pričakovali. Bila pa sva deležna zafrkavanja. Vsi so naju spraševali, *če v Avstriji po plotaj rejsan klobase rastejo*.*«

Kje ste bili zaposleni?

»Več kot osemnajst let sem bil zaposlen v tekstilni tovarni Amann, kjer proizvajajo sukanec. Pozneje sem se zaposlil v firmi Coca Cola, kjer sem bil zaposlen kot serviser avtomatov za pijačo in raznih šankomatov.«

Kaj pa jezik? Ste nemščino dobro obvladali?

»Neznanje nemščine je bil moj velik problem. Sčasoma sem se jezika seveda naučil. Danes ga perfektno obvladam. Spomnim se, da sem imel na začetku v žepu vedno majhno beležko. Ko česa nisem znal povedati, sem to poskušal narisati. Seveda je bilo okrog tega veliko smeha, vendar mi ni ostalo drugega kot to, da sem tako komuniciral. Pa mi je vseeno vedno uspelo! Moram povedati, da je bilo v tovarni Amann zaposlenih tudi veliko ljudi zelo pisanih narodnosti in redkokateri je nemščino dobro obvladal. Mi smo se res morali sporazumevati z risanjem.«

Kako pa je bilo z vprašanjem narodnostne pripadnosti? So mogoče glede tega kdaj nastopile težave?

»Ne, nikoli. Vsepopvod v tujini se moraš prilagoditi. Tudi jaz sem se moral prilagoditi kraju, v katerega sem prišel, to je bil Bönningheim.«

Imeli ste tudi družino. Je bila ta z vami v Nemčiji?

»Prvo leto sem bil sam, potem pa so se mi pridružili otroci in žena. Otroci so ostali v Nemčiji vse do vstopa v osnovno šolo.«

Ste prihajali pogosto domov?

»Domov sem prihajal dokaj pogosto. To je bilo štirikrat ali celo petkrat na leto. Takrat sem ostal doma do štirinajst dni.«

Je bilo takrat v Nemčiji veliko Prekmurcev in na splošno Slovencev?

»Slovencev je bilo ogromno. Med vsemi Slovenci je bilo skoraj 60% Prekmurcev.

Iz Prekmurja je največji val selitev potekal nekje v obdobju od 1965-1975. Leta 1975 je bilo v pokrajini Baden-Württemberg, v kateri je tudi Bönnigheim, okrog 15 000 Prekmurcev, kar pa ni tako malo.«

Ste se mogoče povezali v kakšna kulturna društva?

»Da. Leta 1980 je bilo na pobudo našega prekmurskega rojaka, Franca Hozjana, ustanovljeno kulturno društvo Mura. Soustanovitelji tega društva smo bili še jaz, Ferdo Dernikovič, Mirko Pucko in Ivan Zakojič.«

Kateri je bil glavni razlog za ustanovitev kulturnega društva Mura?

»Prva naloga društva je bila povezati Slovence, živeče v manjših krajih med Ludwigsburgom in Heilbronnem ter za njihove otroke organizirati dopolnilni pouk v slovenskem jeziku. Ustanovili smo ga zaradi mentalitete in želje po ohranitvi materinščine. Število članov je raslo iz dneva v dan, prav tako je raslo tudi število za šolo prijavljenih otrok.«

Kako pa je potekal dopolnilni pouk iz materinščine? Kdo je otroke poučeval?

»Otroci so redno obiskovali osnovno šolo, poleg tega pa so obiskovali še pouk slovenščine v prostorih kulturnega društva Mura. Učiteljice so prišle iz Prekmurja. Moram pa povedati, da so bili vsi otroci, ki so se vključili v ta program, zelo prizadevni in ustvarjalni.«

So bili v ta program vključeni vsi otroci Prekmurskega porekla ali samo nekateri?

»V ta program je bilo vključenih zelo veliko otrok, vendar ne vsi. Precejšnje število je bilo tudi tistih, ki pouka slovenščine niso obiskovali. Ti otroci so bili osiromašeni za največje bogastvo, ki je dano človeku. Niso spoznali kulture in jezika svojih staršev, dedkov in babic ...«

Vaše društvo je bilo očitno zelo aktivno. Ste pripravljali kakšna posebna srečanja?

»Naše društvo je bilo zelo aktivno. Tudi prireditev smo ogromno pripravljali. Tako smo recimo pripravili dneve prekmurskih domačih specialitet, kot je bujta repa*, prejkumska gibanca*, rejtaši*, krvavice*... Posebna srečanja smo pripravljali za dan žena, dan mladosti, za 29. november, po osamosvojitvi so bila posebna srečanja ob slovenskih državnih praznikih, namesto 29. novembra smo pa slavili Martinovo.«

Ste mogoče pripravljali tudi kakšna glasbena srečanja? Mogoče kakšne koncerte?

»Včasih smo sami zapeli kakšno domačo, velikokrat so pa prišli k nam nastopat prekmurski glasbeniki, ki so igrali in prepevali domače, prekmurske pesmi. Koncertov nismo veliko organizirali, ker so glede tega pogosto nastali problemi glede dneva koncerta, glede določitve kraja, v katerem bi koncert potekal ... Koncert je vseeno večja glasbena prireditev, zato smo si to privoščili le redko.«

Kako pa ste še drugače ohranjali glasbeno folkloro? Mogoče s plesom? Ste delovali v tej smeri?

»Da. V okviru našega kulturnega društva je delovala folklorna skupina. Na ta način smo ohranjali tipične slovenske in prekmurske plesne. Z njimi smo velikokrat popestrili marsikatero srečanje v našem društvu.«

Ste s folklorno skupino sodelovali kje izven vašega društva?

»Pripravljali smo t. i. folkloriade. Izvajali smo jih po celi Nemčiji. Tako smo

gostovali v Frankfurtu, Stuttgartu, Ulmu ... Zelo me veseli, da so bile povsod zelo dobro obiskane. Vedno smo do zadnjega sedeža napolnili dvorano, v kateri smo nastopali. Gostje pa niso bili samo Slovenci. Veliko časa smo sodelovali s pevskim zborom in folkloristi iz Brežic. Naši nastopi so bili zelo odmevni. Ni se zgodilo redko, da smo se pojavili v lokalnih časopisih.«

Pri nas s to skupino niste nastopali?

»Ne, omejili smo se samo na Nemčijo. Smo pa sodelovali s tovarno Mura, ki je bila tudi naš pokrovitelj. Ona nam je priskrbela obleke.«

Na kakšen način ste še drugače izražali svojo aktivnost v društvu?

»Glede na to, da je bilo našo društvo registrirano, smo dobivali sredstva iz posebnega sklada. Velikokrat smo organizirali izlete, tudi balinanje, kegljaška tekmovanja ... No, v okviru našega kegljaškega društva je bila ustanovljena kegljaška sekcija.

Kakšno funkcijo ste imeli vi v društvu?

»Bil sem soustanovitelj društva, folklorist in v letih 1982-1986 tudi predsednik društva. Ves čas bivanja v Nemčiji sem bil v društvu zelo aktiven.«

So obstajala takrat v vašem kraju še katera društva?

»Na področju Baden-Württemberg je delovalo ogromno slovenskih društev. Prav v Bönnigheimu smo bili edino kulturno društvo. Edino župnik ki je bil prav tako Slovenec, je pripravljal ob državnih praznikih najprej mašo, po maši pa še piknik.«

Vas je mogoče kdaj mikalo, da bi za stalno ostali v Nemčiji?

»Moram priznati, da si nikoli nisem želel ostati tam za stalno. Čim starejši je človek, bolj ga vleče domov. V Nemčijo sem prišel z namenom, da ostanem leto ali dve, si privarčujem nekaj denarja in se vrnem domov. A leta so tekla, ustvaril sem si družino in odlašal z vrnitvijo iz leta v leto. Imel sem namen ustanoviti obrt ob vrnitvi v domovino, vendar mi danes tega zdravje ne dopušča.«

Najlepša hvala za pogovor.

- * Bilou je lipou; prekmursko: bilo je lepo
- * Tajčland; starinsko prekmursko ime za Nemčijo
- * Gde čete momci?; iz srbohrvaščine: Kam gresta fanta?
- * ..., če v Avstriji po plotaj rejsan klobase rastejo; prekmursko: če v Avstriji resnično na ograjah rastejo klobase
- * bujta repa, prejkumrska gibanca, rejtaši, krvavice: tipične prekmurske jedi

2. 2. »Imela sem domotožje«

Marta Sever se je rodila 11. 11. 1948 v Šalamencih. Danes je gospodinja in velika kulturna delavka v občini Puconci. Tudi ona je okusila med in sol tujine.

Marta, kje ste pravzaprav bili?

»Bila sem v različnih krajih. Najprej sem bila v Bregenzu, potem v Vorarlbergu, oba z možem sva bila v Rankweilu in Göfis. Vsi našteti kraji so seveda v Avstriji.«

Kako dolgo ste ostali v tujini?

»Nisem bila dolgo. Bila sem šestnajst mesecev, vendar meni se je to zdelo kot cela večnost. Bila sem v letih 1967-68.«

Kje ste pa bili zaposleni?

»Prvo leto sem bila zaposlena v tovarni nogavic. Potem pa sem se zaposlila v tovarni, kjer so proizvajali antene in rezervne dele za le-te. Ta tovarna se je imenovala Hirschmann.«

Ste imeli probleme glede jezika?

»Ne, teh problemov res nisem imela. Nemščino sem zelo dobro obvladala, saj me je je naučil oče. Sicer pa so bili v tovarnah prevajalci. Jaz jih na srečo nisem nikoli rabila.«

So bili prevajalci prav za slovenščino ali mogoče za katere druge sorodne jezike, kot je npr. srbohrvaščina?

»Prevajalci so bili predvsem specializirani na področju hrvaščine in srbsčine. Lahko se pohvalim, da sem bila tudi sama velikokrat prevajalka za slovenščino.«

Torej na delovnem mestu niste imeli težav?

»Ne, nikoli ni bilo nobenih težav. Zelo so me imeli radi in v službi sem hitro napredovala. To je seveda pomenilo večjo plačo.«

Ste imeli veliko prostih dni?

»Prosti dnevi so bili ob praznikih in v soboto ter v nedeljo. Naše podjetje je organiziralo ogromno sindikalnih izletov. Glasovali smo, kam bi radi šli in podjetje je potem izglasovani izlet tudi financiralo.«

Ste delali samo v podjetju ali ste se ukvarjali tudi s čim drugim?

»Delala sem kot sobarica pri moževem šefu. Tudi to mi je pomenilo dodatni denar.«

Iz kakšnega vzroka ste se pa sploh odpravili v Avstrijo?

»Ja, vzrok je bil vsekakor ekonomski. Hotela sem tam nekaj zaslužiti in to prihraniti, s prihranki pa urediti domačijo.«

Torej ste morali varčevati?

»Da, krvavo sem varčevala.«

Je bilo v tistih krajih veliko Slovencev?

»Slovencev je bilo v vseh krajih, kjer sem seveda bila, ogromno. Bilo je tudi veliko Prekmurcev.«

Pa ste se povezovali v kakšna kulturna društva?

»Kulturno društvo je bilo v Bregenzu, vendar jaz nisem bila članica. V ostalih krajih takrat ni bilo kulturnih društev.«

Pa ste se Slovenci kako povezovali?

»Seveda smo se povezovali. Vsak vikend smo se dobili v gostilni Engel v Voralbergu. Lastniki te gostilne so zelo cenili slovensko kulturo. Vsak večer so igrali slovensko glasbo. Tam smo se mladi zelo radi zbirali, saj smo se tam lahko razživel v plesu ob zvokih iz džuboksa. Vsako leto je v hali v Voralbergu potekala prireditev, ki

je Slovence povezovala. Nastopal je ansambel iz Slovenije in tudi tam se je odvijal ples. Kulturnih društev je bilo takrat malo.«

Ste imeli kaj znancev v tistem kraju?

»Z mano je bil mož. Sklepali smo prijateljstva predvsem s Hrvati in ljudmi iz bivše Jugoslavije. Z nekaterimi sem stike ohranila še danes.«

Kaj vas je najbolj vleklo domov?

»Moja domačija in moja mama. Imela sem veliko domotožje. Poleg tega sem bila še noseča in sem hotela, da bi se moj otrok rodil doma.«

Kakšno je vaše pojmovanje tujine?

»V tujini se mi je dobro godilo, vendar to ni moj dom. Moje korenine so tu, v Šalamencih. Po porodu nisem hotela več nazaj. Danes mi je malce žal, vendar jaz sem bila zelo navezana na domačijo in na mojo mamo.«

Najlepša hvala za pogovor.

2. 4. »Jaz bi še ostal«

Franc Sever se je rodil 30. 9. 1942 v Pečarovcih. Poročil se je z Marto Sever iz Šalamencev, kjer ima tudi stalno prebivališče. Nekaj časa je preživel pretežno v Avstriji.

Kaj vas je vleklo v tujino?

»Mene je v tujino vlekla želja po zaslužku. Hotel sem služiti in varčevati, da bi si doma nekaj ustvaril.«

Kje vse ste bili?

»Bil sem v Rankweilu in Gõfisu.«

Kako dolgo ste pa ostali v Avstriji?

»V Avstriji sem bil tri leta. Odšel sem leta 1965, vrnil pa sem se 1968.

Kje ste bili zaposleni?

»Zaposlen sem bil v tovarni z gradbenim materialom.«

Ste imeli težave z jezikom?

»Sprva res. Nemščine sem se seveda kmalu naučil, saj je bila nujno potrebna za moje delo.«

Ste imeli mogoče težave glede narodnosti?

»Nikoli nisem imel težav glede narodnosti, ker sem bil delaven. Vsakdo, ki je bil dober delavec, ni imel težav s tem. Le ena neprijetnost se mi je zgodila glede narodnosti. To je bilo takoj na začetku prihoda v tujino. Predvsem Avstrijci, ki so bili nacistično usmerjeni in so bili ostro proti komunizmu, so nam govorili: »Pojdite k Titu, temu komunistu. Hvalite komunizem ter pojdite k temu psu!« Za to se nisem kaj dosti zmenil, a vseeno sem se čutil malce prizadetega zaradi tega.«

Kako pa je bilo s stanovanjem?

»Najprej sem živel v stanovanju, ki je bilo last podjetja. Po poroki sva se z ženo preselila v privatno stanovanje.«

Verjetno ste tudi vi morali zelo varčevati.

»Da, to pa drži. Iz prihrankov sva z ženo uredila hišo v Šalamencih in tudi hleve. Pomemben je bil vsak groš, saj sem bil za vsakega pripravljen garati.«

Kaj pa vas je vleklo domov?

»Mene je domov pritegnila žena. Nisem hotel, da bi bila žena sama doma, po drugi strani pa tudi nisem hotel sam ostati v tujini. Bil sem osamljen, saj sem bil navajen, da sva bila z ženo vedno skupaj.«

Pa vas je kdaj mikalo, da bi ostali v tujini?

»Če odgovorim po resnici, bi jaz rad še nekaj časa ostal v Avstriji. Meni je bilo tam zelo všeč. Seveda pa tudi družina zahteva svoje in tako sem ostal doma.«

Najlepša hvala za pogovor.

2. 5. »Žal mi je, da nisem ostala«

Terezija Krpič je bila rojena 22. 4. 1913 v Šalamencih. Nekaj časa je preživela v Franciji.

Kdaj ste odšli v Francijo?

»V Francijo sem šla leta 1937 in tam ostala dve leti in tri mesece.«

Ste šli sami ali vas je kdo spremljal?

»Nisem šla sama. Spremljala sta me brat in svakinja.«

V katerem kraju ste pa bili?

»Živeli smo v predmestju Pariza. Pariz je čudovito mesto. Najlepše mesto na svetu.«

Kje ste se pa zaposlili?

»Vedno sem bila zaposlena pri eni družini. Prvo leto sem delala na kmetiji, potem pa sem bila sobarica v njihovem hotelu. To je bila zelo ugledna družina. Lastnik kmetije je bil član francoskega parlamenta.«

Kakšen je bil odnos te družine do vas?

»Zelo so me imeli radi. Družina je imela dva otroka, ki sta me tudi imela zelo rada. Starša sta večkrat odšla na smučanje, otroka pa pustila meni v varstvo.«

Ste imeli pri tej družini kakšne posebne privilegije?

»Vedno so mi šli na roko. Res so me zelo cenili. Edino meni so zaupali odgovarjanje na telefon in to je bila zame zelo velika čast.«

Ste imeli težave z jezikom?

»Ne večjih. Francoščino sem delno že obvladala, tam sem le še dopolnjevala svoje znanje.«

Ste se udeleževali kakšnih družabnih srečanj?

»Gospodar je imel lastno nogometno igrišče. Tja je zahajal tudi fant, s katerim sva se zaljubila. On se je celo hotel poročiti z mano. Tudi njegova družina me je zelo lepo sprejela, vendar usoda je žal hotela drugače.«

Iz kakšnega vzroka ste se odpravili v Francijo?

»To je pa zelo smešna zgodba. Vame je bil zaljubljen fant iz Zenkovcev in se je

hotel z mano poročiti. Jaz ga nisem marala in nisem hotela pristati na poroko z njim. Tako me je rešil le odhod v Francijo. Le tako sem se ga namreč lahko odkrižala.«

Kaj pa plačilo? Je bilo dovolj veliko? Ste morali varčevati?

»Plačilo je bilo zelo dobro in je presegalo moje potrebe. Ni mi bilo potrebno zelo varčevati. Gospodarju se moram zahvaliti, ker me je prepričal, da sem vplačevala za pokojnino in danes na račun le-te dobro živim.«

Kaj vi mislite o tujini? Vam je bila všeč ali vas je razočarala?

»V tujini se mi je zelo dobro godilo. Vsi so me lepo sprejeli in mi pomagali. Francija se mi je vtisnila v zelo lep spomin. Zelo mi je žal, da nisem ostala tam. Še ko sem se poročila, sem moža napeljevala, da bi se vrnila v Francijo, vendar on tega ni hotel. Res, o mojem življenju v tujini nimam povedati žal besede.«

Zakaj pa ste sploh prišli domov?

»Leta 1939 se je začela II. svetovna vojna in mene je bilo strah. Brat mi je povedal, da bo odšel domov, jaz pa tudi nisem hotela ostati sama. Domov me je vlekla tudi ljubezen do staršev. Bilo mi je hudo, ker je bila mama sama. Po drugi strani sem pa v Franciji pustila svojo ljubezen.«

Privarčevani denar vam je najbrž koristil.

»Da, to pa zelo. S tem denarjem sem odkupila vso zemljo in uredila domačijo. Denar je zadostoval tudi za izgradnjo hlevov in za urejanje gospodarskega poslopja. Seveda mi je tu že pomagal mož Alojz.«

Ste z bivšim delodajalcem ostali v stiku?

»Da, vsak mesec so mi pošiljali pisma in pakete. Od njih sem dobila ogromno daril. Tudi sama sem jim poslala nekaj stvari. Najbolj veseli so bili lončenih krožnikov in skodelic za kavo. Ti stiki so se s časom izgubili. Zelo sem bila vesela, saj sem pisma res dobivala redno, vsak mesec.«

Najlepša hvala za pogovor.

2. 6. »Žal nama je prijatelj«

Žužana Krpič je bila rojena 13. 9. 1951 v Sebeborcih. Poročila se je s Francem Krpičem iz Šalamencev, kjer sedaj tudi prebiva. Franc je bil rojen 1. 4. 1949. Nekaj let sta živela v Nemčiji in sta mi na kratko to življenje tudi predstavila.

Zakaj sta se odpravila v Nemčijo?

Oba: »Šla sva iz ekonomskega vzroka. Hotela sva zaslužiti nekaj denarja, ga privarčevati in iz teh prihrankov nekaj ustvariti.«

Kako dolgo sta ostala v Nemčiji?

Oba: »V Nemčiji sva bila od leta 1970 do leta 1977, ko sva se za stalno vrnila domov.«

V katerem kraju pa sta živela?

Oba: »Najprej sva nekaj časa živela v Plohingenu, potem pa v kraju Esslingen-Metingen.«

Kje sta pa bila zaposlena?

Žužana: »V Plohingenu sem bila zaposlena v tekstilni tovarni. V Esslingen-Metingenu sem bila zaposlena v kuhinji v tovarni Daimler-Benz.«

Franc: »Jaz sem bil v Plohingenu prav tako zaposlen v tekstilni tovarni, pozneje pa sem bil voznik tovornjaka pri cestnem podjetju. Vozil sem gramoz.«

Kako pa je bilo s stanovanjem? So bila last podjetja ali vaša zasebna?

Žužana: »V Plohingenu sva živela v stanovanju, ki je bilo last tekstilne tovarne.«

Franc: »V Esslingenu sva imela srečo, saj nama je moj šef oddal stanovanje v privatni hiši.«

Sta se srečala s kakšnimi težavami, mogoče z nestrpnostjo?

Oba: »Nikoli se nisva srečala z nobenim problemom. Vsi so naju zelo lepo sprejeli in nama tudi bili pripravljeni pomagati. Nestrpnosti res nisva doživela.«

Nemščino sta torej obvladala.

Žužana: »Jaz sem jo kar dobro obvladala. Dodatno sem se je seveda naučila na svojem delovnem mestu. Vendar glede jezika nisem imela večjih problemov.«

Franc: »Nemški jezik sem dokaj dobro obvladal in tudi jaz sem bogatil svoje znanje na delovnem mestu. Saj se je včasih zgodilo, da česa nisem znal povedati, vendar so se te težave vedno uspešno rešile.«

Sta imela tam kakšne prijatelje? Je bilo tam veliko Prekmurcev?

Oba: »V Plohingenu je bilo precej Prekmurcev. V Esslingen-Metingenu Prekmurcev ni bilo veliko, so pa tam bili najini prijatelji iz Bodoncev. V naši ulici je bilo pet zaporednih hiš, v katerih smo prebivali Prekmurci, tako da glede družbe nisva imela problemov. Prijateljske vezi pa sva sklepala z različnimi ljudmi pisanih narodnosti. Tako sva imela veliko prijateljev iz Hrvaške, Turčije in Makedonije.«

Pa so se te prijateljske vezi ohranile?

Oba: »Nekatere vezi so se res izgubile, vendar sva z veliko večino ostala v stiku. Redno naju obiskuje prijateljica Dora iz Karlovca, pa tudi sama se velikokrat odpraviva v Nemčijo, kjer se sreča naša stara klapa*.

Na kakšen način ste se pa družili?

Oba: »Glede na to, da smo bili skoraj vsi doma v bližini, smo se pogostokrat obiskovali. Veliko smo se družili tudi preko cerkve. Velikokrat je prišel k nam evangeličanski duhovnik iz Bodoncev, ki je tam opravljal »službo božjo v domačem jeziku«. Bili smo zelo družabni. Pogostokrat smo se dobivali tudi v gostilnah. Bilo je res zelo lepo.«

Je mogoče takrat v tistih krajih bilo slovensko kulturno društvo?

Oba: »Ne. Kulturnega društva v teh krajih takrat še ni bilo. Tudi pozneje v teh krajih kulturnega društva ni bilo. Najbližje je bilo v Stuttgartu, vendar tja nismo zahajali.«

Kako pogosto sta prihajala domov?

Oba: »Domov sva prihajala približno štirikrat letno. Seveda sva izkoristila vsak prosti dan za vrnitev v domovino.«

Kaj pa so bili ti prosti dnevi?

Žužana: »Prosti dnevi so bili predvsem državni prazniki in pa vikendi.«

Franc: »Jaz sem moral v soboto delati. Prost sem bil šele popoldne.«

Sta mogoče delala tudi nadure?

Žužana: »Jaz sem po delovnem času opravljala gospodinjska dela pri sestri moževega šefa. Podjetje Daimler-Benz je vsako leto organiziralo neke vrste občni zbor, kjer so se zbrali veljaki. Takrat smo v kuhinji delali vse do zgodnjih jutranjih ur. Seveda samo tisti, katere je šef izbral. Lahko se pohvalim, da sem bila vsako leto izbrana.«

Franc: »Jaz sem delal nadure skoraj vsak dan.«

Žužana, vi ste bili gotovo dobra delavka, saj ste bili očitno pri šefu zelo dobro zapisani.

Žužana: »Moj šef je bil že malce v letih in je bil zelo dober človek. Nas Slovence je zelo spoštoval in cenil. Mene je imenoval »pridna kmečka ženska brez krav«. Bil je res zelo dober do vsakega in vedno ti je bil pripravljen priskočiti na pomoč.«

Kaj pa hči Tatjana? Je bila z vami v Nemčiji?

Oba: »Ne, Tatjana pa ni bila z nama, saj je živela pri starih starših v Šalamencih.«

Vaju je zelo pogrešala ali je bila navajena, da vaju je videla štirikrat letno in ji je bilo to dovolj?

Oba: »Do petega leta starosti je pričakovala predvsem darila in ni izrazila posebne želje, da bi šla rada z nama v Nemčijo. Sama pravi, da ji je bilo pri starih starših gotovo bolje, kot bi ji bilo pa z nama v Nemčiji. Po petem letu pa se je stvar obrnila. Ni pričakovala več toliko daril, ampak je hotela z nama v Nemčijo. Z babico Terezijo sta naju večkrat obiskali v Nemčiji. Ko je bilo treba nazaj v domovino, je zmeraj nastal problem, ker se ona ni hotela vrniti.«

Zakaj sta se pa vrnila domov? Kaj vaju je najbolj vleklo v domovino?

Oba: »Domov naju je vlekla predvsem hčerka Tatjana. Imela sva tudi domotožje, saj sva bila oba zelo navezana na dom. Z domačimi sva stopala v stik predvsem preko pisem. Takrat v teh domačih krajih še ni bila urejena telefonska povezava, tako da so morali starši do prvega telefona v Mursko Soboto. Tudi to naju je pritegnilo domov. Glavni razlog za najino vrnitev v domovino je pa bil hčerkin vstop v osnovno šolo.«

Kakšna se vama je zdela tujina?

Oba: »Tujina je zelo lepa. Obema se je tam zelo dobro godilo. Nikoli nisva doživela ničesar slabega. S tujino sva zelo zadovoljna, vendar doma ne more nadomestiti. Dom je vseeno najlepši.«

Pa vama je mogoče žal, da sta se vrnila?

Oba: »Žal nama ravno ni. Je pa res, da bi v Nemčiji boljše živela. Mogoče bi malce več privarčevala.«

Torej sta tudi vidva morala varčevati.

Oba: »Da, saj sva se s tem namenom tudi odpravila v tujino. Hotela sva čim več zaslužiti, da bi si lahko doma čim več stvari uredila. Varčevala sva glede vsega, celo glede hrane.«

Najlepša hvala za pogovor.

*stara klapa; prekmursko: stara družba

2. 7. »Bila sem mlada in neumna«

Helena Kovač je bila rojena 17. 9. 1939 v Šalamencih. Tudi ona je okusila tujino in mi o tem malce pripovedovala.

Helena, kdaj ste se odpravili v tujino?

»V Avstrijo sem odšla leta 1963. Bilo pa je na vüzenski pondejlek*.«

V katerem kraju ste pa bili?

»Bila sem v kraju z imenom Dornbirn.«

Kako dolgo pa ste ostali v Avstriji?

»V Avstriji sem bila od leta 1963 do leta 1967.«

Kaj vas je pritegnilo v tujino?

»Bila sem mlada in neumna. Mene ni toliko gnala želja po zaslužku, ampak želja po tem, da bi nekaj videla.«

Ste šli sami v tujino ali vas je šlo več naenkrat?

»Jaz sem šla skupaj s prijateljico Zlatico. Borza dela v Murski Soboti nama je napisala garancijska pisma, saj sem sprva mislila iti samo na sezonsko delo.«

Zakaj pa ste ostali dlje časa? Kaj vam je bilo tako zelo všeč?

»Všeč mi je bil predvsem dober odnos tujih ljudi do mene. Poleg tega sem dobivala tudi dobro plačo.«

Torej niste imeli problemov?

»Ne, nobenih. Povsod so me zelo dobro sprejeli. Radi so mi pomagali. To pa zato, ker sem bila zelo delavna.«

Ste nemščino obvladali?

»Nemščine nisem obvladala. Osnove sem se sicer naučila, danes mi je pa nemščina popolnoma tuji jezik.«

Kje ste pa bili zaposleni?

»Prvo leto sem bila zaposlena na kmetiji, kjer sem opravljala predvsem gospodinjska dela. Pozneje sem delala v tekstilni tovarni in sicer v obratu tkalnice.«

Verjetno so vas tudi na delovnem mestu dobro sprejeli?

»Da. Na kmetiji je bila z mano tudi prijateljica Zlatica. Zaupali so nama ključe od vinske kleti, česar ponavadi niso nikomur. Jaz sem bila bolj vertinjina*, Zlatica pa vertova*. Tudi v tovarni so me zelo dobro sprejeli. Z vsemi sem se dobro razumela.«

To ste si gotovo zaslužili z dobrim delom?

»V veliki meri sem si to zaslužila z dobrim delom. Predvsem v tovarni niso marali »dvoreznih nožev«. To so bili ljudje, ki so vsako stvar nesli šefu na uho. Takih v tovarni niso marali in ti so imeli težave. Slovencev niso marali edino politični emigranti iz okolice Maribora, ki so imeli za svoje sovražstvo politično ozadje. Ti so nas napadali rekoč, naj se vrnemo nazaj k svojemu Titu. Na te se nismo ozirali, saj jih tudi Avstrijci niso sprejemali odprtih rok.«

Ste morali veliko varčevati?

»Imela sem solidno plačo, s katero sem dobro shajala. Tudi jaz sem imela cilj, da bi si nekaj v življenju ustvarila. Za tak cilj sem morala varčevati in se gnati še za dodatnim delom.«

Ste delali nadure?

»Da. Oberstunden sem opravljala v tekstilni tovarni, kjer sem bila zaposlena. Moj delovni čas je potekal od 6.00 do 13.30. Privoščila sem si kratko malico in od 14.00 do 19.00 opravljala dodatno delo.«

Je bilo tam veliko Slovencev?

»Prav v Dornbirnu nas je bilo mogoče vsega skupaj le kakih deset. Več Slovencev je bilo v okoliških krajih.«

Ste se mogoče družili?

»Da. Zahajali smo v bližnji Rankweil, natančneje v gostilno Engel, kjer smo se večinoma zbirali Slovenci. Tam smo se sprostiti ob glasbi in plesu. Drugače smo se pa družili tam, kjer smo naleteli drug na drugega. To je lahko bilo na železniški postaji, na avtobusu, kjerkoli.«

Ste navezali prijateljske stike še s kakimi drugimi ljudmi, ki niso bili Slovenci?

»Da, seveda sem navezala stike z različnimi ljudmi. V naši tovarni so bili zaposleni ljudje iz zelo različnih krajev.«

Pa so se ti stiki ohranili?

»Ne. Na žalost je bila med nami prevelika razdalja.«

Kako je bilo s hčerko Hedviko? Je bila z vami?

»Hedvika se je rodila šele leta 1966, tako da je z mano v tujini preživela le nekaj mesecev, saj je bila tam tudi rojena.«

Ste pogosto prihajali domov?

»Domov sem prihajala nekajkrat na leto. Moj obermeister* mi je pred vsakim odhodom v domovino povedal, da se naj vrnem, ker imam službo zagotovljeno.«

Kakšna se vam je zdela tujina?

»Bilo mi je zelo lepo. Vsi so lepo ravnali z mano. Moram pa priznati, da sem pogrešala tudi domovino. Tujine me je bilo sprva strah. Prijateljica Zlatica je po najinem prihodu v Avstrijo rekla: »Ilonka, Jugoslavije več ne ve nigdar vidle.«* To me je zadelo kot strela z jasnega, saj sem bila na dom zelo navezana. Temu seveda ni bilo tako, saj sva se obe po nekaj letih vrnili v domovino.«

Kaj pa vas je najbolj vleklo domov?

»Domov sem bila prisiljena priti, saj je oče zbolel in mama ni bila sposobna vsega sama postoriti.«

Pa vam je mogoče žal, da niste ostali v tujini?

»Ne, ni mi žal. Včasih razmišljam, da bi mi bilo v tujini mogoče bolje, vendar meni je doma najlepše.«

Najlepša hvala za pogovor.

*vüzenski pondejlek; prekmursko: velikonočni ponedeljek

- *Vertinjina; prekmursko: gospodaričina ljubljenska
- *vertova; prekmursko: gospodarjeva ljubljenska
- *Oberstunden; nemško: nadure
- *Obermeister; nemško: šef
- *Ilonka...; prekmursko: Helena, Jugoslavije ne bova več nikoli videli.

2. 8. »Tujina je bila zame med«

Štefan Pondelek je bil rojen 27. 2. 1936 v Šalamencih. Tudi on mi je opisal svoje življenje v tujini.

Štefan, zakaj ste šli v tujino?

»Šel sem iskat zaposlitev. Takrat je mladina v Prekmurju zelo težko dobila službo.«

Kdaj ste pa šli v tujino?

»V tujino sem zbriso* leta 1956.«

Zakaj pa ste pobegnili in niste šli po legalni poti?

»Postopek za izdajo prepustnic je bil zelo dolg in se je lahko zelo zakompliciral. Če bi šel sam, bi verjetno šel po legalni poti, ker pa nas je šlo več, smo izbrali hitrejšo, a nelegalno pot.«

Pa ste imeli zaradi tega kakšne težave? So vas ujeli?

»Da, v Avstriji so me ujeli. Nekaj dni sem bil priprt, vendar so me kmalu spet spustili in sem se lahko svobodno gibal. Težave zaradi tega sem imel ob vrnitvi v domovino.«

V katerem kraju ste pa bili?

»Bil sem v kraju Zigetkirche. To je petdeset kilometrov naprej od Dunaja.«

Kje ste se pa zaposlili?

»Zaposlil sem se na zasebni kmetiji v tej vasi.«

Kako so vas pa sprejeli?

»Zelo dobro so me sprejeli. Imeli so me raje kot domače, avstrijske fante. Bili so mi vedno pripravljeni pomagati.«

Ste jezik obvladali?

»Nekaj malega sem nemščine obvladal, ostalo sem se pa naučil. Saj ni pomemben jezik, pomembno je, da se človek zna prilagoditi okolju, v katerem se znajde. Brez prilagoditve ne moreš uspeti. Ljudje, ki so svoje politično prepričanje na glas razglašali, so imeli zaradi tega velike težave.«

Kdaj ste se pa vrnili v domovino?

»Vrniti sem se moral že leta 1957.«

Kaj vas je sililo domov?

»Domov sem šel zaradi staršev. Bila sta sama in nista zmogla obdelovati celotne zemlje. Tako sem jima priskočil na pomoč, a to me je stalo dobrega življenja v tujini.«

Je bilo vaše življenje v tujini dobro?

»Da, zelo.«

Kaj pa vam pomeni tujina?

»Tujina je zame nekaj lepega. Meni se je godilo večinoma dobro. Tujina mi je takrat pomenila predvsem boljše življenje. Zame je bila med.«

Vam je mogoče žal, da niste ostali v Avstriji?

»Sprva mi je bilo zelo žal, da nisem ostal. Zdaj sem se seveda s tem že sprijaznil. Žal mi je bilo tudi deklet, ki sem jih imel tam, ha, ha. »

Najlepša hvala za pogovor.

*zbriso; prekmursko: pobegnil

2. 9. »S trebuhom za kruhom«

Zoltan Kovač je bil rojen 14. 4. 1948 v Šalamencih. Tudi on je eden mnogih, ki so del svojega življenja posvetili bivanju v tujini. Na kratko mi je opisal svoje življenje izven meja rodne grude.

Zoltan, bi mi lahko povedali vzrok za vaš odhod v tujino?

»Moj odhod v tujino je bila pot v iskanje boljšega življenja. Dom sem zapustil zaradi želje po boljšem zaslužku, saj so bile takrat v Prekmurju možnosti za zaposlitev zelo slabe.«

Kdaj ste se pa odpravili v tujino?

»V tujino sem se odpravil leta 1970.«

V katerem kraju ste bili?

»Bil sem v kraju Plochingen, ki se sicer nahaja v Nemčiji.«

Kje ste se zaposlili?

»Zaposlen sem bil v tekstilni tovarni, kjer sem opravljal električarska dela.«

Ste imeli tam koga poznanega?

»Da, seveda. Bil sem skupaj s sosedom Žužano in Francem. Bilo je kar veliko Prekmurcev.«

Ste se pogosto družili?

»Da, obiskovali smo drug drugega. Včasih smo se dobili tudi v kaki gostilni.«

Je takrat v Plohingenu mogoče obstajalo slovensko kulturno društvo?

»Ne, takrat v Plohingenu ni bilo nobenega kulturnega društva in mislim, da ga tudi pozneje ni bilo.«

Kako pa je bilo z družino? Ste se pogosto vračali domov?

»Domov sem se vračal dokaj pogosto. Družina me zaradi tega verjetno ni preveč pogrešala. Hčerke Zdenke takrat še ni bilo, žena Viktorija je pa pomagala mojim staršem na kmetiji.«

Ste imeli mogoče kakšne težave?

»Nikoli nisem naletel na težave, vsi so me dobro sprejeli. Velja pa zlato pravilo: »Več delaš, več veljaš!« Nikoli mi ni nihče rekel slabe besede.«

Kako pa je bilo z jezikom?

»Moje znanje nemščine je bilo slabo. Med samim delom sem se je naučil, tako da pozneje nisem imel več problemov.«

Kdaj ste se pa vrnil domov?

»Domov sem se vrnil leta 1971.«

Kakšni so bili vaši vzroki za vrnitev v domovino?

»Domov sem se vrnil zaradi kmetije. Žena Viktorija in starši niso mogli sami obdelovati celotne zemlje.«

Pa vam je žal, da ste se vrnil?

»Ne morem povedati, da mi je žal. Menim pa, da bi mi bilo v tujini bolje.«

Ste imeli domotožje v tujini?

»Velikokrat sem mislil na domačo hišo, starše, ženo, na domače ljudi. Moja tolažba sta bila soseda Žužana in Franc. Če ju ne bi bilo, bi mi bilo verjetno huje.«

Kako pa vi pojmujeate tujino?

»Tujina je lahko sladka, več zaslužiš, imaš boljši standard ... Dom pa je vseeno dom. Le doma se počutim sproščenega in le tu začutim, da zares živim.«

Najlepša hvala za pogovor.

2. 10. »Ljubo doma, kdor ga ima!«

Malvina Ošvald je bila rojena 20. 10. 1940 v Šalamencih. Trideset let je preživela pretežno v Nemčiji. Prav prijazno mi je odgovorila na nekaj mojih vprašanj.

Malvina, kdaj ste se odpravili v tujino?

»V tujino sem se odpravila 4. junija 1970.«

Zakaj ste zapustili domačo zemljo?

»Doma smo imeli kmetijo in le 4 ha zemlje. Možnosti za zaposlitev takrat niso bile ravno blesteče. Oče naju je z možem nekako »prisilil«, da sva šla v tujino. Takrat je bilo kmetovanje sicer precej donosno, vendar za nas vseeno premalo.«

V katerem kraju ste bili?

»Bila sem v Ingolstadt v Nemčiji.«

Je sin Jože ostal pri starih starših ali je bil z vama z možem?

»Jože je bil z nama. Takrat, ko smo se odpravili v Nemčijo, je bil star štiri leta.«

Kako je bilo pa glede jezika?

»Z možem sva osnove jezika že obvladala, tako da naju niso mogli prodati. Sin Jože je najhitreje osvojil nemščino. On se je jezika naučil v letu dni.«

Kje ste se zaposlili?

»Najprej sem se zaposlila v pralnici, vendar je ta po enem letu zašla v finančne težave, zato sem se zaposlila v podjetju Audi, kjer je bil zaposlen tudi mož.«

Ste imeli na delovnem mestu kakšne težave zaradi nacionalnosti ali česa drugega?

»Ne, nikoli. V začetku je bilo sicer slabo, vendar sem se sčasoma prilagodila. Na začetku smo bili Slovenci opredeljeni kot Jugoslovani, kar je bilo malce zaničljivo,

vendar se je vsa stvar zelo hitro popravila. Nekateri so imeli raje Turke kot nas, vendar zdaj se je vsa stvar obrnila. Moram pa povedati, da naju z možem nihče ni obravnaval kot auslendarja*.«

Vaši nadrejeni torej niso delali razlik med delavci?

»Ne, nikoli ni bilo »drugorazredne« plače, vsi smo bili enaki.«

Ste imeli mogoče prevajalca v podjetju?

»Da, v tovarni je res bil prevajalec, ki pa ni bil Slovenec, ampak Srb. Če smo imeli kakršnekoli težave, smo se obrnili nanj in on je takoj vse uredil.«

Se je prevajalec potegoval za vas pri nadrejenih?

»Tudi to funkcijo je opravljal. Za nas se je bolj potegoval predstavnik sindikata delavcev. V Audiju smo delali predstavniki različnih narodov, vendar je imel vsak narod svojega zastopnika v sindikatu.«

Je bilo takrat v Ingolstadtu veliko Slovencev?

»Bilo je precej Slovencev, od tega pa največ Prekmurcev.«

Ste imeli mogoče posebno slovensko društvo?

»Da, še danes je tam kulturno društvo Lastovka, ki obstaja že več kot 25 let.«

Ste bili mogoče tudi vi članica tega društva?

»Seveda. Z možem sva bila oba včlanjena v Lastovko. Tudi sin je njen član.«

Je to društvo prirejalo kakšne prireditve?

»Ob slovenskih državnih praznikih potekajo razne prireditve. Za osmi marec je pri nas velikokrat nastopal pevski zbor iz Nove Gorice. V okviru društva smo se zelo veliko družili. Zelo veliko aktivnosti prirejajo tudi za otroke. V okviru Lastovke deluje tudi folklorna skupina.«

So mogoče v društvu posebne učiteljice slovenskega jezika?

»Da. Vsak teden poteka nekaj ur dopolnilnega pouka iz materinščine. To delo opravlja posebna učiteljica. Tudi najin sin je skozi celotno šolanje obiskoval dopolnilni pouk iz slovenskega jezika.«

Ste se še kako drugače družili?

»Stike smo ohranjali predvsem z obiski. V Ingolstadtu je bil tudi slovenski katoliški duhovnik. Pogosto smo zahajali tudi v evangeličansko skupnost. Svojo narodno zavest smo ohranjali tudi z značilnimi slovenskimi dobrotami, katere smo lahko kupili v kulturnem društvu.«

Ste se pogosto vračali domov?

»Na začetku smo prihajali vsak mesec, saj smo vzdrževali kmetijo. Ob vsakem večjem delu, kot je npr. žetev, sva z možem koristila dopust. Zelo pogosto sva prihajala domov.«

Ste šli v Nemčijo z namenom, da za vedno ostanete tam?

»Ne, v Nemčijo sva šla z namenom, da bi tam ostala dve ali tri leta in bi nekaj zaslužila, potem bi se pa vrnila domov.«

Ste živeli v privatnem stanovanju ali v tovarniških stanovanjih?

»Živeli smo v privatnem stanovanju. Čeprav je bila najemnina visoka, smo zmogli preživeti.«

Ste morali zelo varčevati?

»Da, to pa zelo. Z možem sva vsak mesec pošiljala denar moji mami. Skoraj ves denar sva vlagala v kmetijo. Kupila sva dva hektarja zemlje za obdelavo in dva hektarja travnikov. Razširila sva tudi gospodarsko poslopje. Poleg tega se je sin izobraževal in tudi on naju je veliko stal. Če si hotel nekaj doseči, si moral precej varčevati.«

Kdaj ste se pa vrnil domov?

»Z možem sva se za stalno vrnila marca 2002.«

In kaj nameravate sedaj?

»Jaz sem že upokojena, mož pa mora na to počakati še leto dni. Nameravava kmetovati, saj se mi zdi škoda, da bi propadlo to, za kar sva krvavo varčevala.«

Zakaj ste pa tako dolgo ostali v Nemčiji? Zaradi zaslužka?

»Ne, ne samo zaradi zaslužka. Nameravala sva se že prej vrniti, vendar pri nas kmetijstvo ni preveč donosno. Tujina se nama je bolj splačala. Zaradi tega sva se odločila, da bova počakala do penzije*.«

Sin Jože je ostal v Nemčiji. Se namerava vrniti domov?

»Jože je sedaj vodja prodaje na sedežu podjetja Audi v Ingolstadtu. Zelo rad se vrača domov. On je na domovino zelo navezan. Tu ima veliko prijateljev, slovenščino obvlada ... Sam pravi, da bi se rad vrnil domov, vendar si zdaj v Nemčiji šele ustvarja družino. Pravi, da bi se nekoč rad zaposlil tukaj, v Sloveniji. Midva z možem upava, da se bo res tako zgodilo, vendar zaenkrat je vsa stvar v rokah usode.«

Najlepša hvala za pogovor.

*auslendarja; iz nemščine: tujca

*penzija; prekmursko: upokojitev

2. 11. »Končno sem srečna«

Helena Baler je bila rojena 3. 12. 1948 v Šalamencih. Trideset let je preživela v tujini in mi pripovedovala o njej.

Helena, kaj vas je navdušilo ali prisililo, da ste se odpravili v tujino?

»V tujino sem se odpravila bolj iz navdušenja, saj sem hotela doživeti nekaj novega. Seveda je bila prisotna tudi želja po zaslužku. Sploh so bile takratne razmere v Prekmurju slabe in se je v tujini boljše živelo.«

Kdaj ste pa odšli v tujino?

»V tujino sem se odpravila 3. marca 1969.«

V katerem kraju ste bili?

»Bila sem v Bönnigheimu, v Nemčiji.«

Kako so vas pa sprejeli?

»Sprejeli so me zelo dobro. Nikjer nisem naletela na težave. Tudi mojega pokojnega moža so zelo dobro sprejeli. Ni bilo nobenih težav zaradi nacionalnosti ali religije. Sprva je bilo malce hudo, glede jezika, a sem se sčasoma prilagodila.«

Kje ste se zaposlili?

»Zaposlena sem bila v podjetju Amann. Delala sem v suknarskem obratu.«

Kako pa je bilo s stanovanjem?

»Najprej sem živela v stanovanju, ki je bilo last podjetja. Pozneje sva se z življenjskim sopotnikom Janezom preselila v privatno stanovanje.«

Ste pogosto prihajali domov?

»Domov sem prihajala štirikrat na leto.«

Je bila hči Brigita z vami?

»Brigita je bila od vsega začetka z mano, saj je osnovno šolo obiskovala v Bönningheimu.«

V Bönningheimu deluje kulturno društvo Mura in v okviru le-tega tudi slovenska dopolnilna šola. Jo je hči obiskovala?

»Da. Brigita se je zelo rada udeleževala slovenske dopolnilne šole. Zelo rada je pisala v slovenščini. Njeni spisi so bili velikokrat objavljeni v biltenu kulturnega društva Mura. Slovenščino danes dobro obvlada.«

Kakšen vpliv pa je imela tujina nanjo?

»Sprva je bilo zelo hudo. Pogrešala je stare starše, prijatelje, psa Pikija ... Moram povedati, da se je zelo hitro privadila tamkajšnjemu načinu življenja. Nemščine se je hitro naučila, tako da v šoli ni imela nobenih problemov.«

Kaj vas je najbolj vleklo domov?

»Doma sem si urejala hišo, skrbela sem, da kmetija ne bi propadla. Doma me je čakalo praktično vse. V Nemčiji se nisem nikoli počutila domače, to sem začutila šele sedaj, ko sem doma. Tam sem imela veliko poznanih ljudi, vendar mi ti niso mogli nadomestiti domačih.«

Ste se s Slovenci veliko družili?

»Da, družili smo se predvsem v okviru kulturnega društva Mura, katerega članica sem bila tudi jaz. Društvo je velikokrat prirejalo srečanja, prireditve ... Zelo dobro je skrbelo za ohranjanje domače, slovenske kulture.«

Vas je kdaj zamikalo, da se ne bi več vrnil v domovino?

»Ne, nikoli. Bila sem zelo navezana na dom in na starše. V tujini ne bi bila nikoli zares srečna.«

Torej vam ni žal, da ste se vrnil?

»Ne. Šele zdaj sem srečna. Tujine prav nič ne pogrešam.«

Kdaj ste se pa za stalno vrnil domov?

»Za stalno sem se vrnila leta 1999.«

Se hči Brigita namerava kdaj vrniti domov?

»Verjetno ne. Tam ima zelo dobro službo, je namreč fizioterapevtka. V Bönningheimu si je začela ustvarjati družino. Obišče me velikokrat, vendar je še ni zamikalo, da bi se vrnila domov.«

Najlepša hvala za pogovor.

3.1. VZROKI ZA ODHOD V TUJINO

Večina mojih sogovornikov se je v tujino odpravila izključno iz ekonomskega vzroka. Iskali so zaposlitev, boljšo plačo, blagostanje ... Največ odhodov v tujino je bilo okrog leta 1970. Takrat so mladi v Prekmurju zelo težko dobili zaposlitev, če pa so že imeli srečo, da so se zaposlili, je bilo delo slabo plačano. Razlika med plačo v tujini in plačo v domovini je bila velika. Ljudje, ki so se odpravili v tujino, so večinoma šli z namenom, da bi tam varčevali in si hkrati doma ustvarjali materialne dobrine.

Ljudje, ki so odhajali v tujino, so se ponavadi obrnili na nekoga, ki je tujino že poznal. V začetku sedemdesetih let je bilo veliko ljudi, ki so »skrbeli« za odhod mladih v tujino. Predstavili so jim kraj in delovno mesto v tujini. Če so se ljudje za to odločili, so jih ti »vodniki« usmerili na pravo pot.

V tujini so bili ljudje pripravljani poprijeti za katerokoli delo. Važno jim je bilo plačilo. Večina jih je skrbno varčevala, nekateri so imeli doma, ženo, otroke in starše in nemalokrat tudi njim pošiljali denar.

Nekatere so v tujino priganjali starši. Okrog leta 1970 so bile v Šalamencih kmetije z več kot 6 ha zemlje prava redkost. Kmetije so bile premajhne, da bi vsi otroci živeli od njih. Zasedila sem tudi primer, da so ljudje pobegnili v tujino. Bili so pripravljani pretrpeti muke samo zato, da bi dobili dobro zaposlitev.

Marsikdo je šel v tujino zaradi svojega partnerja. Pogosto se je zgodilo, da so moški delali v tujini, ženske pa so bile večinoma doma in skrbele za otroke. Ko so otroci končali osnovno šolo, so se pogosto odpravili v tujino za očetom.

Ljudje so se v tujino odpravljali tudi zaradi želje po dogodivščinah. Ti primeri so sicer redki, a vseeno obstajajo. Za ta korak so se odločali večinoma mladi ljudje.

V enem primeru, ki sem ga zasledila, je bil vzrok za odhod v tujino političen. Človek je bil razočaran nad komunizmom, saj je bilo dobro delovno mesto zagotovljeno le v primeru, če si bil član Komunistične partije. Razočaran je bil tudi nad privilegiji komunistov, zato se je v tujino odpravil iskat »boljše življenje«.

3.2. Vsakdanje življenje v tujini

Prav vsi moji sogovorniki so mi odgovorili, da je življenje v tujini dobro in lepo. Povsod so jih dobro sprejeli, razen v primeru, ko je bil razlog za naperjenost proti Slovencem političen.

Ljudje so bili zaposleni v različnih tovarnah, v enem primeru pa v bolnišnici. Predvsem tisti, ki so v tujini živeli le leto ali dve, so bili zaposleni na kmetijah. Večina se jih je gnala za zaslužkom, predvsem ženske so delale tudi nadure. Prav nihče ni imel problemov z nadrejenimi. Sklepam, da so bili naši ljudje zelo dobri delavci, saj niso na delovnem mestu prišli z nikomer v spor. Pripravljani so bili poprijeti za vsako delo.

Sprva se je večina naselila v stanovanjih, ki so bila v lasti tovarn, pozneje pa v

zasebnih stanovanjih. Tisti, ki so delali na kmetijah, so tam tudi stanovali. Nekateri se niso mogli sprijazniti s tem, da so morali vse, kar so potrebovali, kupiti. Doma so imeli vrt, imeli so zelenjavo, ozimnico, meso ... V tujini je bilo potrebno vse kupiti. Bilo je težko življenje, a za naše ljudi še zmeraj lepo.

Prva leta so bila v tujini najtežja, učiti so se morali tujega jezika, se navaditi na mestni način življenja (prej so živeli na podeželju), nikogar niso poznali ...

Prijateljstva so sklepali s tistimi ljudmi, ki so doživljali podobno usodo. To so bili večinoma Turki, Hrvati in Srbi. Da pa jim v tujini ne bi bilo pretežko, so ustanavljali kulturna društva, s pomočjo katerih so ohranili vez s svojo domovino.

Vsi moji intervjuvanci so skrbno varčevali, saj so si želeli, da bi nekaj v življenju ustvarili. Vsak dan so se gnali za zaslužkom in to se je ponavljalo znova, znova in znova ...

3.3. Vloga in vpliv kulturnih društev

V tem delu naloge se opiram predvsem na kulturno društvo Mura iz Bönningheima. To društvo obstaja že od leta 1980.

Kulturna društva so nastajala predvsem v krajih, kjer je bilo veliko Slovencev. To pa ni bil zadosten pogoj za nastanek kulturnega društva. Potrebovali so nekoga, ki je dal pobudo za nastanek društva. Ko se je tak človek našel, je bilo potrebno še poiskati primerne prostore za delovanje društva in potem so stvari stekle naprej kar same od sebe.

Prva naloga društva je bila povezati kar največ Slovencev v tistem kraju. Leta 2000 je društvo Mura štelo okrog 300 članov. Seveda pa ima društvo tudi druge naloge. Ena izmed zelo pomembnih je posredovanje domače kulture in materinščine otrokom. V društvu deluje učiteljica slovenskega jezika, ki organizira štiri oddelke slovenske dopolnilne šole od 1. do 9. razreda. Pouk slovenščine poteka na različne zanimive načine. Otroci so likovno in seveda tudi literarno dejavni. Ukvarjajo se predvsem s spisi, najpogumnejši pa se lotijo tudi poezije. Nekateri so zelo uspešni. V okviru društva je za otroke organizirana tudi ekskurzija po Sloveniji, kjer otroci spoznavajo bisere domače dežele.

Janez Kuzma, nekdanji predsednik društva Mura, je o slovenski dopolnilni šoli zapisal: »Želeli smo se srečevati in pogovarjati v lepi slovenski besedi, se poveseliti ob domačih melodijah in si v tujem svetu ustvariti vsaj delček domovine. Predvsem pa smo želeli našim otrokom vsaditi v srce ljubezen do domovine, do naše drage zemlje, kamor so se mnogi že vrnili.«

V okviru kulturnega društva deluje tudi folklorna skupina, ki s plesom ohranja domačo kulturo. Člani društva pa pripravljajo tudi srečanja ob nekaterih praznikih. Tako se zberejo ob 8. februarju, 25. juniju, ob 11. novembru ... Praznovanje slovenskih praznikov so prenesli tudi na otroke, ki pri dopolnilnem pouku pogosto tudi literarno in likovno ustvarjajo na to temo.

Zelo zanimivo je, da društva povabijo v njihov kraj goste iz domačega okolja. To so razni ansambli in folklorne skupine.

3.4. Vzroki za vrnitev v domovino

Velika večina ljudi se je vrnila zaradi staršev ali navezanosti na dom. Helena Kovač, Štefan Pondelek, Zoltan Kovač ter Marta in Franc Sever so se vrnili zaradi obveznosti do kmetije. Starši niso bili sposobni sami vzdrževati kmetije in obdelovati zemlje. Ti so se bili nekako prisiljeni vrniti domov. Če bi se znašli v drugačnih okoliščinah, bi po vsej verjetnosti še nekaj časa ostali v tujini.

Janez Kuzma, Helena Baler, Kristina Žohar in Malvina Ošvald so bili v Nemčiji dlje časa in so se vrnili zaradi upokojitve.

Terezija Krpič se je iz Francije vrnila zaradi vojne. Takrat se je namreč začela druga svetovna vojna in ljudje so mislili samo na to, da bi se rešili in se srečno vrnili v domovino.

Žužana in Franc Krpič sta se vrnila zaradi hčerke Tatjane, ker je začela obiskovati osnovno šolo.

Vsi ti ljudje pa imajo eno skupno značilnost – domotožje. Vsi so bili navezani na domače, pogrešali so dom, domačo okolico ... Tistim, ki so se vrnili zaradi obveznosti do doma, je žal, da niso ostali dlje časa v tujini. Sklicujejo se predvsem na dobre odnose in dobro plačano delo. Tudi ostali se ne pritožujejo nad tujino, toda čeprav so tam preživeli več časa, so srečni, da so končno doma.

Kljub temu, da je nekaterim žal za tujino, ne bi noben menjal svojega doma zanjo. Vsi so mi odgovorili, da sta tu njihova srce in duša.

3.5. Njihovo življenje doma

V času, ko so bili v tujini, so si doma zgradili hiše, v katerih živijo danes. Veliko so vlagali tudi v kmetije, da so njihove družine lahko boljše živele. Danes velika večina še naprej obdeluje zemljo. To me je tudi najbolj presenetilo – celo življenje so garali, vlagali v domače kmetije, zdaj pa pridno delajo naprej. Namesto tega bi lahko na stare dni uživali tisto, kar so si zaslužili. Mislim, da jim je bila ta pridnost in delavnost vcepljena že od otroških let in jim je v tujini zelo pomagala.

Danes jih vaščani sprejemajo povsem normalno. V času socializma je bil ta odnos drugačen. »Povratniki« so večinoma imeli več premoženja od ostalih vaščanov, danes pa nihče od »povratnikov« ne izstopa več po premoženju. Nekateri »povratniki« so v tujini zbirali denar za objekte, ki so se gradili v vasi, predvsem za kapelo. Tujina torej ni spremenila njihovega odnosa do domovine, ampak prav nasprotno – postali so še bolj zavedni.

4. SKLEP

V teku raziskave sem se navdušila nad več stvarmi. Najbolj me je presenetilo, da se vsi »povratniki« ukvarjajo s kmetovanjem in ne uživajo pokojnine. V tujini so ves čas varčevali, da so si doma »kupovali delo«. Danes se sicer ne morejo pohvaliti, da imajo več materialnih dobrin od ostalih prebivalcev, lahko pa se pohvalijo, da so si jih lahko privoščili veliko prej kot ostali.

Zanimivo je tudi, da so prijateljstva vedno sklepali s tujci in nikoli z Nemci ali Avstrijci. V prijateljskem krogu »povratnikov« so se največkrat znašli pripadniki drugih slovanskih narodov, predvsem Hrvati in Srbi, pa tudi Turki.

Vsi so bili zadovoljni z življenjem v tujini, redko so naleteli na težave. Tudi to me je prijetno presenetilo.

Zelo me veseli, če sem s to nalogo spremenila mišljenje nekaterih ljudi. Da so spoznali, da tujina ni pomenila samo večjega blagostanja, ampak je bilo potrebno prečiti tudi veliko znoja.

Prekmurje je bilo področje, kjer je bilo izseljevanje še posebej zaznavno. Odhod izseljencev je vplival tudi na življenje njihovih družin doma. Najbližji so le-te zapustili, odšli so neznano kam. Povezani so bili samo preko redkih pisem. Domov so se izseljenci vračali redko. Tudi oni so na nek način trpeli. Izseljevanje je vplivalo tudi na njihovo življenje.

Mislím, da sem s pomočjo te raziskovalne naloge dobro spoznala med in sol tujine. Spoznala sem tudi, da nekateri zelo cenijo delo, pa kakršnokoli že je. Zelo me je presenetila zagnanost mojih sovaščanov v kulturnih društvih. Čeprav so se morali vključiti v drugačen način življenja, je njihova narodna zavest ostala neomajna.

5. SLOVENSKA KULTURNA DRUŠTVA NA TUJEM

Avstrija:

- a. SKD Ivan Cankar – Dunaj
- b. SKŠD Oton Župančič – Salzburg
- c. SKD Mura – Voralberg
- d. SŠKK Triglav – Graz Libenauer

Nemčija:

- e. Koordinacijski odbor slovenskih društev v deželi Baden-Württemberg – Stuttgart
- f. SKUD TRIGLAV – Stuttgart
- g. SKUD TRIGLAV REUTLINGEN – Reutlingen
- h. SKUD TRIGLAV NAGOLD – Nagold
- i. SŠKD KAJUH UHINGEN – Gammelshausen
- j. SŠKD SLOVENIJA – Ulm – Donau
- k. SKŠD PLANINA – Ludwigsburg

- l. SKPD MURA – Bönningheim
- m. SKŠD PLANINKA – Ravensburg
- n. SKUD ZLATOROG – Ruppertscofen
- o. SKUD FRANCE PREŠEREN – Mannheim
- p. SKPD LASTOVKA – Ingolstadt
- q. SKD LIPA – München
- r. SKŠD DRAVA AUGSBURG – Augsburg
- s. SKD ERLANGEN – Erlangen
- t. SKŠD SIMON JENKO – Nürnberg
- u. SKPD SAVA – Frankfurt am Main
- v. SKŠD BLEED ESSEN – Essen
- w. SD CELJE – Grevenbroich
- x. SKŠD FRANCE PREŠEREN – Burscheid
- y. KŠD MARIBOR – Hilden
- z. SD LJUBLJANA – Essen
- aa. SKŠD SLOVENSKI ZVON – Krefeld
- bb. SŠKD LJUBLJANA LEVERKUSEN – Leverkusen
- cc. Klub SLOVENIJA – Gütersloh
- dd. SD RUDAR – Dortmund
- ee. SD SLOVENSKA BESEDA – Hückelhoven
- ff. SKPŠD SLOVENIJA – Berlin

Švedska:

- gg. KD SLOVENIJA – Eskilstuna
- hh. SKD FRANCE PREŠEREN – Göteborg
- ii. SD IVAN CANKAR – Halmstad
- jj. Slovensko društvo v Köpingu
- kk. SD LIPA – Landskrona

SUMMARY

EMIGRANTS FROM THE VILLAGE ŠALAMENCI WHO RETURNED HOME FOR PERMANENT

Research study, Grammar School in Murska Sobota

Martina FARTEK, student, Melita FRANKO, Professor, Mentor

The study describes the life of the people who spent part of their lives abroad, and then returned to their native Šalamenci. Šalamenci is a village in Goričko in Prekmurje; it counts 97 houses or approximately 200 inhabitants. The mentioned region has always been a marginal one, and life

there difficult. Because of the closeness to the Austrian border people frequently sought better living abroad. The position of Prekmurje itself and economic non-development have caused various forms of emigration, which can be clearly observed in Šalamenci as well. As many as 64 % of the inhabitants of the mentioned village have been and still are connected with emigration. 46 % of the inhabitants have returned permanently, 38 % still live abroad in different countries (most of them in Austria, Germany, some in France and in the U.S.A.). Then there are some who go to work to Austria every day (those are the so-called daily migrations). There are 16 % of such workers in Šalamenci.

The largest emigration stream occurred in the seventies of the 20th century when the general economic crisis began; the then communist ideology also contributed a great deal. Poverty was so great that people were ready to go to do any job as long as they could survive.

Why did those people return home? They all have strong nostalgia, at home their parents, relatives were waiting for them .... Despite the fact they were lacking nothing abroad, in most cases they were having no problems, they had their jobs, but with their thoughts they were always at home. Abroad they were living among foreigners of different cultures; all the time they felt they were strangers, different from the rest... But the well paid work abroad was pushing them on.

They were keeping contacts with their homeland through numerous cultural societies, which had great significance in preserving Slovene culture. The societies were organizers of many events in the native language and with native melodies. Thus for a moment they could sense in the strange world their native place.

Today they are after many years home again. During their living and working abroad they built themselves houses in which they moved now when they are retired. It is interesting that with the local people the opinion is prevailing that those who have been abroad, afforded better things than the locals did. But they never asked themselves how hard they had to work to set up their homes. They were coming home seldom, and even then they intended all their time for building their houses.

Many came back when their working period ended. It is surprising that now, when they could enjoy peacefully for what they have for many years strived abroad, they still diligently work at home on their farms in which they invested during their work abroad. It is a fact that diligence and activity are in the blood of the Prekmurje people.

IZSELJEVANJE PREBIVALCEV IZ VASI LUKAVCI NA MURSKEM POLJU

Raziskovalna naloga, Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer

Dijaki: ANDREJ DUH, MATEJA PANIČ, MATEJ ŠTUHEC
IRENA ŠTUHEC, mentorica

UVOD

Na podlagi raziskovanj, preučevanj raznih sekundarnih virov ter na podlagi rezultatov ankete bi vam radi predstavili izseljevanje prleškega kneta in polkmeta. Raziskovanje smo omejili na vas Lukavci, ki je ena izmed vodilnih po številu izseljencev na desnem bregu reke Mure.

Za to nalogo smo se odločili zato, ker se še danes veliko ljudi odloči zapustiti domovino, bodisi zaradi boljše in večje ponudbe delovnih mest v tujini bodisi zaradi boljšega zaslužka ali pa tudi zaradi drugih vzrokov. Problem izseljevanja pa bo vedno večji, saj je vedno več ljudi z visoko izobrazbo, ki v domovini ne najdejo delovnega mesta in jim je tujina edini izhod za uresničitev sanj v smislu pridobivanja človeku potrebnih dobrin za življenje.

Problematika izseljenstva je za Slovenijo in Slovence zelo pomembna, saj se je v dobrem stoletju samo z zdajšnjega državnega ozemlja za stalno izselilo v tujino več kot pol milijona ljudi. Malokateri evropski narod ima toliko svojih ljudi razpršenih po vsem svetu kot slovenski. Ko govorimo o slovenskem izseljenstvu na splošno, ne smemo pozabiti na njegove historične korenine in vpetost v evropska oziroma svetovna selitvena gibanja. Odhajanje z mislijo na boljše in drugačno življenje ni bilo lastno samo slovenskemu človeku. Za Slovence pa je pomenilo odliv njihovih moči, njihovo številčno, fizično in intelektualno slabitev.

Potrudili smo se, da bi vam s pomočjo sociološke raziskovalne naloge približali in podrobneje predstavili izseljenstvo iz vasi Lukavci v njegovi celovitosti – odločitev za odhod, izseljevanje samo, priseljevanje in življenje v novi domovini, stike in vračanje v staro domovino itd., zlasti pa bi radi spregovorili o izseljevanju majhnega pomurskega kneta kot velikokrat edini in odrešujoči ekonomski rešitvi. Zajeli smo konec druge svetovne vojne in po njej, ko so bile migracije najštevilčnejše.

1. OPREDELITEV PROBLEMA

Vaščani Lukavcev so se v času med in po drugi svetovni vojni zatekali k izseljenstvu kot edinemu izhodu iz takratnih predvsem socialnih in ekonomskih razmer. Nekateri so se odselili za vedno, nekateri pa le začasno, za čas opravljanja dela.

2. OPREDELITEV HIPOTEZE

Domnevamo, da se je večina izseljencev odpravila v tujino v pričakovanju boljšega in veliko večjega zaslužka.

Domnevamo, da se je večina izseljencev po opravljenem delu vrnila v domovino.

Domnevamo, da so bili glavni vzroki za izseljevanje predvsem socialni in ekonomski.

Domnevamo tudi, da se je v času preseljevanja izselilo več moških kot žensk.

3. IZBOR METOD

Za zbiranje podatkov v nalogi smo uporabili metodo spraševanja, in sicer anketo. Metoda spraševanja je ena izmed najpogosteje uporabljenih socioloških metod. Način pridobivanja podatkov je hiter in omogoča precejšnjo stopnjo posplošitve rezultatov.

Naša anketa je odprtega tipa, saj odprta vprašanja nudijo veliko več možnosti in vrst odgovorov in anketiranec lažje izrazi svoje stališče. Zaradi tega je tudi veliko težja obdelava podatkov kot pa pri zaprtem tipu, kjer so vsi odgovori že podani. Pri uporabi anket pa vedno obstaja nevarnost, da vprašanja že vsiljujejo odgovor, da so nejasno postavljena ali da z njimi nismo zajeli informacij, ki jih v bistvu želimo pridobiti. Še posebej pozorni moramo biti, kadar z anketo zajamemo zelo različne skupine ljudi, saj lahko pride do povsem različnega razumevanja vprašanj (predvsem tam, kjer so kulturne razlike velike).

4. LUKAVCI

4.1. Lukavci nekoč in danes

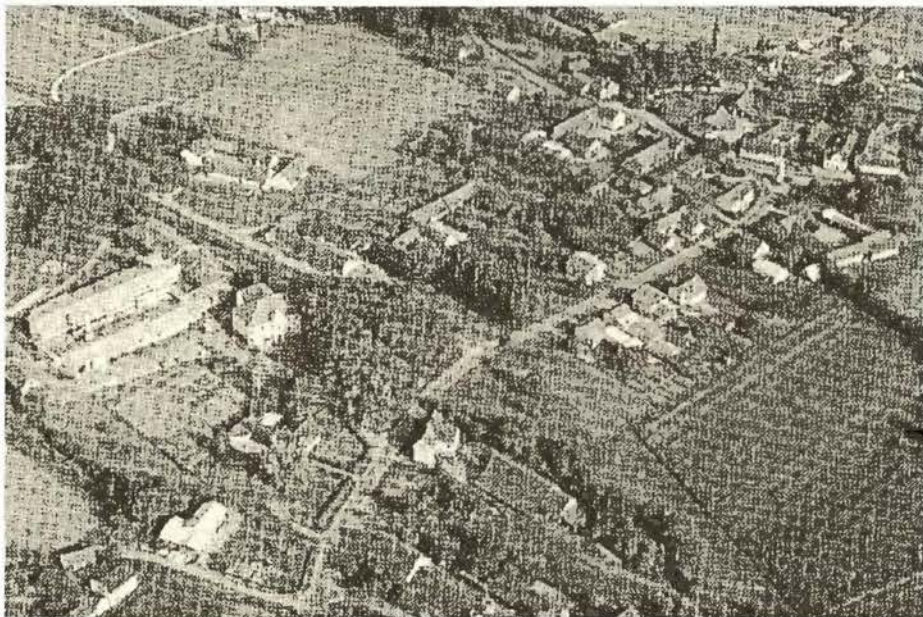
Gručasto naselje leži ob cesti Ljutomer-Videm ob Ščavnici, ob potoku Globetki, ki tu preide iz Ščavniške doline na Mursko polje. Sredi vasi, na razpotju cest, stoji kapela, za katero vaščani vedo povedati, da je bila zgrajena v letih od 1870 do 1880 in je posvečena sveti družini. V neposredni bližini kapele stoji lesena skulptura konja, ki je bila postavljena ob 100-letnici konjskega športa v občini Ljutomer, leta 1974.

V preteklosti je bil v Lukavcih močno razvit konjeniški šport. Tu so bile leta 1874 prve konjske dirke od Ključarovcev do Cezanjevcev z enovprežnimi vozovi.

Vaščani Lukavcev so predvsem poljedelci, največ se ukvarjajo z živinorejo, del pa jih je zaposlen v industriji, predvsem v bližnjem Ljutomeru.

Za razvoj vasi je bil izredno pomemben nekdanji grad, kjer je od leta 1952 socialnovarstveni zavod. Strelni dvorec se v zgodovini omenja že leta 1265. Prvi lastnik graščine je bil Herrand Pajer, vitez Lukaški. V 18. stoletju so bili lastniki gradiča Kocijanerji, po letu 1808 pa Schenkli.

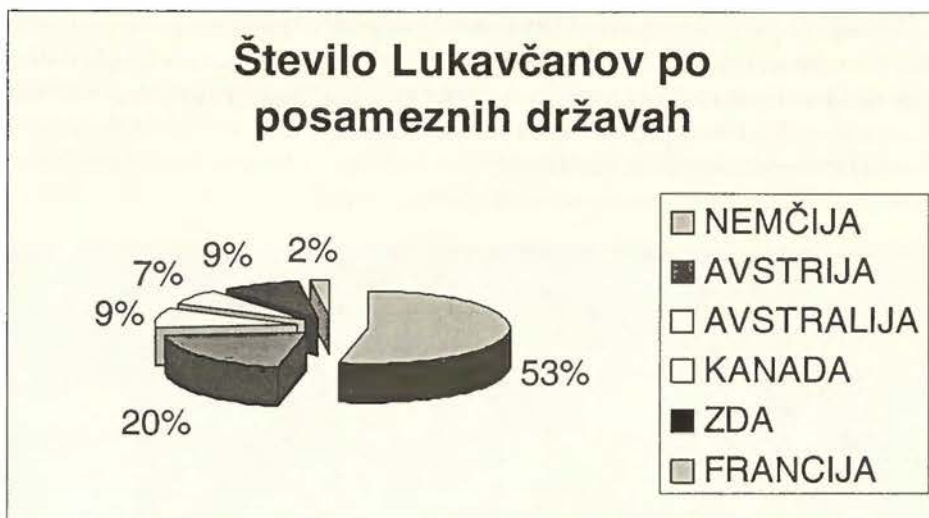
Naselje se prvič omenja kot Villa Lukauz, ko je tu obstajal strelski dvorec let 1265. Ob mlakah in jarkih so stale lesene s slamo krite kočice in vas ne bi mogla dobiti primernejšega imena kakor Lokavci – to je vas v močvirju. Za šaljivi grb imajo vaščarj otolenko, nekdanj zelo pogosto vrsto rdečih zimskih jabolk. Po Kovačiču pa im ukavški grb srebrno čapljo na modrem polju z zlato kačo v kljunu, okrog čaplje rasti stika, kar se ujema s kakovostjo tal tamkajšnjih zemljišč.

Slika 1 predstavlja vas Lukavci s ptičje perspektive. Lukavci so majhno kmečko naselje, kot je tudi vidno s slike. Vidna je gručasta vasica z velikimi kmečkimi poslopji, strnjena skupaj ob magistralni cesti, obdana z obdelovalnimi površinami. Na desni strani slike je viden tuji rekakšen center vasi, kjer stoji kapela in ob njej spomenik v čast prvim konjskim dirkam leta 1874. Na levi strani slike (več velikih poslopij skupaj) pa je socialnovarstveni zavod, rekoč strelski dvorec.

4.2. Analiza podatkov in analiza ankete

Grafikon številka 1 prikazuje število Lukavčanov po posameznih državah. Ko vidimo, se jih je največ preselilo v Nemčijo, kar 53%, to je 24 migrantov. Največ se je preselilo v šestdesetih in sedemdesetih letih. V petdesetih letih sta se izselila dva vaščana. To sta bila Alojz Kolmanič in Franc Belec leta 1954. Oba sta se preselila v Nemčijo, kjer sta delala v rudniku. V Nemčijo se še jih je odpravilo več. V šestdesetih letih se je preselilo kar šest migrantov: Emil Lovrenčič, Branko Senčar, Maks Pušenja, Frančiška Jelenčič, Anton Moleh in Stanko Skuhala. V sedemdesetih letih je nav-

Grafikon številka 1

bil še večji, kar osem vaščanov se je odpravilo iskat srečo. To so bili: Ida Muhič, Frančika Muhič, Milena Lovrenčič, Drago Bežek, Rudi Štibler, Niko Jandl, Anka Moravec in Anica Ritonja. V osemdesetih in devetdesetih letih pa ni bilo več tako velikega navala, saj jih je v obdobju dvajsetih let odšlo le osem: Janko Jelen, Janko Šalamun, Franc Vršič, Feliks Klemenčič, Konrad Klemenčič, Zvonko Balažek, Bogomir Dajčer in Milan Halas. V sosednji Avstriji si je delovna mesta poiskalo devet migrantov: leta 1943 Berden Alojzija; v šestdesetih letih Jožefa Skuhala, Nada Klemenčič, Jožefa Lipič in Joško Lipič; v sedemdesetih letih Slavko Košti, Franc Jelen in Marijana Lipič; v osemdesetih letih migrantov v Avstrijo ni bilo, v devetdesetih letih pa se je izselil Ervin Lipič. V Francijo je leta 1947 odšla kot delavka v tovarni Antonija Majcen. V ZDA se je izselilo pet vaščanov. To so bili: leta 1958 Marija Šadl, leta 1962 Franc Novak, v sedemdesetih letih pa Milena Skuhala in Franc Senčar. Avstralija je predstavljala cilj Slavku Pušenjaku leta 1964, Franju Klemenčiču leta 1965, v sedemdesetih letih pa Mariji Berden in Tereziji Novak. V Kanado pa so se odpravili le Alojz Vaupotič leta 1952, Anton Ritonja leta 1954 in Branko Skuhala leta 1972.

Tabela 1

	Število migrantov	%
Evropa	34	76
Izvenevropske države	11	24

Tabela številka 1 prikazuje število Lukavčanov, ki so se izselili v Evropo in v izvenevropske države. V Evropi so se izselili v Avstrijo, Francijo in Nemčijo.

Izvenevropske države, v katere so odhajali migranti, pa so bile: Avstralija, Združene države Amerike in Kanada.

Grafikon 2

Grafikon številka 2 nam prikazuje število izseljencev iz vasi Lukavci, razvrščenih glede na spol. Izselsilo se je 16 žensk in 29 moških. Ženske so se največ izselsjevale v sedemdesetih letih, kar osem. V štiridesetih in petdesetih letih sta odšli po dve, v šestdesetih letih tri in v leta 1980 še ena. Moški del izselsjencev se je izselsil največ v šestdesetih letih, devet migrantov, v sedemdesetih letih sedem, v osemdesetih osem, v petdesetih štiri in v devetdesetih letih samo eden.

Tabela 2

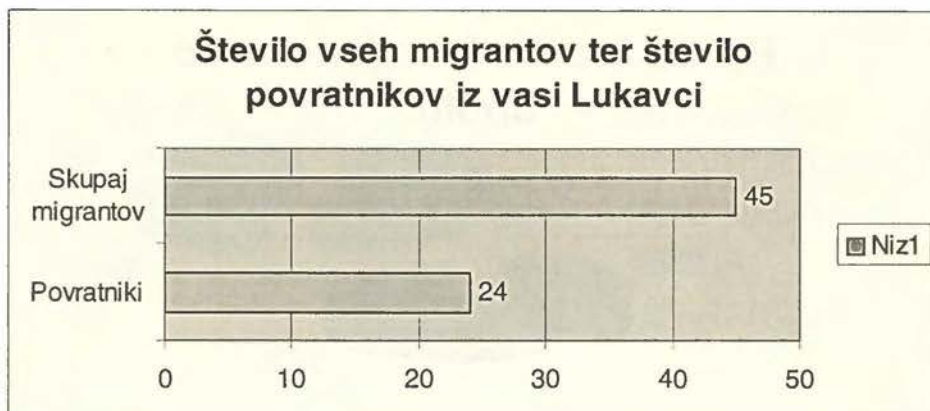
Število prebivalcev leta 1945	357
Število prebivalcev leta 2002	306

Tabela številka 2 nam prikazuje, koliko ljudi je prebivalo v Lukavcih leta 1945, ko so se največje migracije pričele, in koliko prebivalcev ima vas Lukavci v letu 2002.

Grafikon številka 3 prikazuje, koliko ljudi se je izselsilo iz vasi Lukavci in koliko izselsjencev se je vrnilo v domovino. Kar 85% vseh migrantov se je že v prvih mesecih življenja vrnilo domov, vendar samo na obisk, 55% migrantov pa se je vrnilo v svojo domovino. Predvsem migranti, ki so živeli v evropskih državah, so si v času, ko jim je v tujini tekla delovna doba, v domovini pričeli graditi hiše, tako da so hiše že dogradili do takrat, ko so v tujini končali z delom in pričeli prejemati pokojnino. Vrnitve

migrantov pa so potekale predvsem v osemdesetih in devetdesetih letih iz Francije, Avstrije in Nemčije.

Grafikon 3

4.3. Vzroki izseljevanja

Najpogostejši vzroki za izseljevanje ljudi iz vasi Lukavci so bili:

- socialni,
- ekonomski,
- politični.

4.3.1. Socialni vzroki

Lukavci so bili majhna, preprosta in skromna vas. Tukaj so živeli preprosti in predvsem revni kmetje, ki so čez leto pridelali toliko hrane, da so lahko preživeli. Nekoč pa je pri eni hiši bilo veliko družinskih članov, saj je v povprečju normalna družina štela vsaj pet ali celo šest članov, tako, da so morali pridelati kar precej hrane, da so lahko preživeli. Živeli so v zelo slabih socialnih razmerah. Vendar niso bili vsi tako srečni, da bi imeli svojo zemljo oziroma dovolj zemlje za zadosten pridelek. Nekateri so morali, predvsem otroci, služiti kruh kje drugje, se pravi pri večjih posestnikih. Vendar tudi tam niso kaj prida zaslužili, zato jim ni ostalo drugega, kot da odidejo v tujino, kot so povratniki sami rekli: »s trebuhom za kruhom.« Poglavitni vzrok izseljevanja iz vasi Lukavci je bil iskanje delovnih mest in s tem izboljšanje materialnih in socialnih potreb. Doma niso imeli niti za izpolnjevanje osnovnih potreb, se pravi dovolj hrane in obleke, stanovanjski objekti so bili že tako stari, da so se rušili kar sami od sebe, ali pa brez vodovodov, stranišč, higiensko urejenih kuhinj in podobno.

Frančiška Jelenčič mi je povedala: »Moja domačija je bila v takšnem stanju, da če

bi zapihala močna burja, bi jo porušila. Vode in mila sploh nismo poznali, kaj šele, da bi imeli v hiši vodovod in stranišče.«

4.3.2. Ekonomski vzroki

Po drugi svetovni vojni je bilo ekonomsko stanje vaščanov še posebej ogroženo. Če so imeli srečo, da je bila dobra letina in so lahko nekaj pridelka prodali, so si s tistim denarjem malce opomogli, vendar tudi to ni bilo kaj prida. Cene žita in nasploh vseh pridelkov so padle. Potrebovali so tudi nove stroje, traktorje, da so lahko zemljo obdelovali, saj se je kmetijstvo začelo modernizirati. Prav zaradi teh vzrokov so si iskali službo ali vsaj sezonsko delo v tujini, kjer je bil zaslužek bistveno boljši. Povprečno je skoraj z vsake manjše kmetije ali kmetije, ki se je borila za obstanek, odšel en član družine v tujino na delo. To je bil izhod iz krize, ki so jo preživljali, saj so potem iz tujine pošiljali zaslužek, da so doma gradili nova poslopja, kupovali delovne stroje, največ traktorje, in da so lahko tudi manjše kmetije stopile v korak s časom.

Žena pokojnega Maksa Pušnjaka, ki je delal v Nemčiji, se spominja: »Mož je hotel kmetovati in postati uspešen kmetovalec, vendar ni imel ne orodja, ne traktorja za obdelovanje zemlje. Ni mu preostalo drugega, da je odšel za zaslužkom. Svojo prvo plačo mi je iz Nemčije poslal zato, da sva s sinom kupila začasni traktor. Tako sva s sinom vsaj lahko obdelovala zemljo in preživela, dokler ni prišel mož in prinesel druge plače.«

4.3.3. Politični vzroki

Raje kot da bi fantje služili vojaški rok v nemški vojski, so pobegnili v druge države. Pot pobega je najprej peljala v Avstrijo, kjer so po gozdu ali po poljih ilegalno prečkali mejo. Nato so se v Avstriji zaposlili, da so si zaslužili nekaj denarja in se potem naprej odpravili v zaželene države. Takšni primeri so v Lukavcih bili trije: dva sta šla v Nemčijo in eden v Kanado.

4.4. Način izseljevanja lukavčanov

Velika večina izseljencev iz vasi Lukavci se je odločila za potovanje v novo deželo z vlakom. To je bilo tedaj najbolj uporabno in zanesljivo prevozno sredstvo. Vendar so morali do železniške postaje v Mariboru, ki je bila regionalno središče in je povezovala različne konce sveta, izbrati največkrat avtobus. V poznejših letih pa se je tudi že zgodilo, da so prišli domov na obisk tisti, ki so že nekaj let delali v tujini in so imeli že svoj avto, in ti so potem zainteresirane za delo v tujini vzeli s sabo. Nekaj pa jih je bilo tudi takšnih, ki so mejo prestopili iz političnih vzrokov. V čezmorske države so prispeli z ladjami. Z ladjami so se odpravili iz Trsta.

4.5. Kakšne dejavnosti so opravljali lukavčani v tujini

Lukavčani so se skozi težko obdobje prebijali tako, da so se izseljevali in upali, da bodo v tujini našli boljše in bogatejše življenje, predvsem pa so upali, da se bodo vsaj rešili socialnih in ekonomskih težav. Ko so stopili na tuja tla, se je boj za življenje in obstoj šele začel. Večina izseljencev se je zaposlila v industriji. Največ se jih je zaposlilo v gradbeni industriji in mizarstvu, veliko tudi v avtomobilski industriji in električni stroki ter nekaj kot mesarji, trgovci in delavci v rudnikih. Ženski del izseljencev se je zaposlil predvsem v konfekcijskih tovarnah, v gostinstvu, večina pa kot gospodinjske pomočnice. Ženske so opravljale lažja dela in so zato bile tudi slabše plačane. Vendar so v začetku vsi malo zaslužili, ker so najprej morali dokazati, ali delo, ki ga opravljajo, obvladajo, in ali so sploh sposobni za tako delo.

Frančiška Jelenčič, ki je sprva v kavarni in slaščičarni pomivala posodo, potem pa stregla gostom, mi je povedala: »Če so tvoji nadrejeni opazili, da se ti trudiš in da imaš voljo do dela, potem te ni bilo treba biti strah, da bi službo izgubil. Če si bil priden in si vedel poprijeti za vsako delo, so te tudi oni imeli radi in si se lahko povzpел na višje položaje.« Tudi drugi so se strinjali s tem, da če ti ni bilo nobeno delo težko, potem je bilo vse v redu in tudi plača je bila sprejemljiva.

Urnik dela je na začetku pri vseh bil zelo dolg, skoraj cel dan in zraven še sobote, včasih pa celo cele konce tedna. Po nekaj letih službovanja se je delovni čas normaliziral na sedem ali osem ur in tudi sobote so bile kdaj pa kdaj proste.

Grafikon 4

Grafikon številka 4 prikazuje, v katerih strokah so se izseljenci iz vasi Lukavci zaposlili. Grafikon prikazuje podatke za imigrante v Nemčiji, saj smo že v prejšnjem grafikonu videli, da je bilo tam največ imigrantov.

4.6. Posledice izseljevanja

Pri vsaki večji spremembi se pojavijo različne posledice in tudi pri izseljevanju so se pojavile posledice, ki so bile pozitivne in negativne. Pozitivne posledice so bile na primer, da se je izseljencem izboljšal socialni, ekonomski in zato tudi gospodarski položaj. V tujini je bil zaslužek večji in del tega zaslužka so imigranti pošiljali domov, da so si tudi doma lahko opomogli. Največ so jim pošiljali denar, ki so ga porabili za nakup novih zemljišč, popravilo stanovanjskih in gospodarskih objektov ter za nakup novih kmetijskih strojev. Pošiljali so tudi oblačila in obutev.

Negativne posledice izseljevanja pa so bile, da je iz vasi je odšlo v tujino veliko vaščanov in se je število prebivalcev zmanjšalo. V tujino so odšli predvsem tisti, ki so v vasi predstavljali izobražen kader. Skoraj vsi so končali srednje strokovne ali poklicne šole, nekateri pa so se izšolali v tujini. V domovini so se izšolali za naslednje poklice: šivilja, mizar, gradbeni delavci, električar; nekateri pa so tudi študirali, saj so bili inženirji, delovodje in zastopniki podjetij. Čeprav so imeli izobrazbo, je bil zaslužek v domovini prenizek in tudi delovno mesto si je bilo težko najti, zato jim ni preostalo drugega, kot da so odšli v svet.

4.7. Znanje slovenskega jezika pri migrantih

Za migrante je zelo pomemben materni jezik, saj je to za nekatere edina vez, ki so jo ohranili z domovino. Preden so se odpravili v tujino, so vsi govorili slovenski jezik, vendar jim je znanje v tujini opešalo. V tujini so se morali naučiti nov jezik, jezik nove domovine. Slovenski jezik so dali na stran, vendar ga nikoli niso pozabili. Povratniki vsi obvladajo dialekt in pasivno knjižni jezik, 70% povratnikov pa aktivno obvlada tudi knjižni jezik. V bistvu je dokaj normalno, da jim je znanje slovenskega jezika pričelo malce pešati, saj so se tujih jezikov naučili v tuji družbi. Naučili so se ga v tovarnah, ko so govorili s sodelavci, veliko pa tudi v pogovoru z novimi prijatelji, le redki so obiskovali razne tečaje in šole.

Tudi pri drugi generaciji migrantov je znanje slovenskega jezika razvito. Migranti svoje otroke učijo slovenskega jezika, saj ga uporabljajo takrat, ko pridejo domov, v Slovenijo, na obisk. Vika Berden, mama Bogomirja Dajčerja, ki se je preselil v Nemčijo, je povedala: »Seveda, da svoje otroke uči slovenskega jezika. Kaj pa misliš, kako bi se jaz pogovarjala s svojima vnučkama, kako bi ju vprašala, kako je kaj v Nemčiji, če pa skoraj nič ne razumem nemščine. Otroci morajo vedeti, da so slovenskega porekla, se pravi, da morajo govoriti slovensko.«

Konrad Klemenčič, izseljenec v Nemčiji, pa je podal naslednjo izjavo: »Zakaj ne bi svojih otrok učili slovensko, če pa smo Slovenci. Drugih jezikov se otrok tako ali tako uči sam od sebe.«

Štiri petine otrok izseljencev prve generacije je obiskovalo dodatne tečaje ali šole slovenskega jezika.

5. SKLEP

Migracije ali selitve so gibanje ljudi iz enega območja oziroma države v drugo. Zmeraj so pogojene s slabimi gospodarskimi, socialnimi, ekonomskimi, političnimi, verskimi ali kulturnimi razmerami. Ljudje so različno vrednotili gibanje, dinamiko in spreminjanje geografskega in socialnega okolja; njihovo pozitivno vrednotenje je zorelo ob spoznanjih, da jim migracije omogočajo srečanje z novim socialnim okoljem, kar zahteva prilagajanje, spreminjanje in ustvarjalnost.

Po drugi svetovni vojni se je posebej uveljavilo odhajanje ljudi na delo v razvite države zahodne, srednje in severne Evrope, kar še pred vojno ni bilo preveč aktualno. Veliko ljudi je odšlo na delo v tujino prav iz severovzhodnega dela Slovenije, kamor spadajo tudi prebivalci vasi Lukavci. Lukavčani so največ odhajali v Nemčijo, kjer še nekateri zmeraj delajo, odšlo je kar štiriindvajset vaščanov, veliko jih je odšlo tudi v Avstrijo, devet migrantov, nekaj manj pa v ZDA, Kanado, Avstralijo in Francijo. V Avstralijo so se preselili štirje, v ZDA prav tako štirje, v Kanado trije in v Francijo samo eden.

Najpogostejše migracije Lukavčanov so bile v šestdesetih in sedemdesetih letih, vendar v osemdesetih letih tudi niso veliko zaostajali.

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da so v začetku postavljene hipoteze potrjene. Lukavčani so se izselili predvsem iz socialnih in ekonomskih ter političnih vzrokov, večina izseljencev se je odpravila v tujino v pričakovanju boljšega in večjega zaslužka. Potrjeno je tudi, da se je v času izseljevanja izselilo več moških kot žensk, moških je bilo 64%, žensk pa 36%, in da se je večina izseljencev po opravljenem delu vrnila v domovino, saj se je od petinštiridesetih migrantov vrnilo kar štiriindvajset.

Vzroke in posledice izseljevanja smo skozi sociološko nalogo več ali manj spoznali, vendar na koncu lahko povemo, da je zaradi prostorske razpršenosti, številnih mešanih zakonov in vpetosti v gospodarsko, politično in kulturno življenje večinske družbe asimilacija med potomci izseljencev zelo močna, kar pa je že lahko tema druge raziskovalne naloge.

6. VIRI

Sociologija; Gradivo za srednje šole; Ljubljana, 1996.

Lukšič-Hacin, Marina; Ko tujina postane dom; Ljubljana, 1995.

Moore, Stephen; Sociologija, ključni pojmi in dejstva; Ljubljana, 1992.

Orožen-Adamič, Perko, Kladnik; Krajevni leksikon Slovenije; Ljubljana, 1995.

SUMMARY

EMIGRATION OF INHABITANTS OF THE VILLAGE LUKAVCI IN MURSKO POLJE

Research study, Franc Miklošič Grammar School, Ljutomer

*Andrej DUH, Andreja HLADEN, Matej ŠTUHEC, Mateja PANIČ, authors
Irena ŠTUHEC, mentor*

The research study presents the emigration of inhabitants of the village Lukavci (on Murško polje) from the beginning of the previous century to the present time. In the research we ascertained:

- the number of inhabitants that emigrated in the mentioned period*
- the states, European and non-European they emigrated to*
- causes and manners of emigration*
- activities they performed, and still do, abroad*
- connectedness of emigrants with their native country*
- consequences of emigration.*

The people of a small village in Prlekija clung to emigration because they saw no perspective at home that would enable them the realisation of goods needed for living.

The collecting of data was performed with sociological methodology: method of questioning (poll and interview), analysis of documents, and observation. Prevailing are questions of open type, which offer more possibilities to the interviewed to express their standpoints.

O RAZSTAVI MED IN SOL TUJINE

DAŠA HRIBAR

PRIPRAVE NA RAZSTAVO

Razstavo Med in sol tujine smo pripravili ob mednarodnem simpoziju Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedsvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, ki ga je oktobra 2002 organiziral Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Razstavo smo pripravili Slovenski etnografski muzej, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Gimnazija Ljutomer in Gimnazija Murska Sobota. Razstava je bila na ogled od 21. do 25. oktobra 2002 v Radencih, v prostorih, kjer je potekal simpozij.

Ob razstavi smo izdali tudi zgibanko, ki je udeležence simpozija popeljala v razstavo. Avtorica razstave in zhibanke je bila mag. Daša Hribar, kustodinja Slovenskega etnografskega muzeja, oblikovalka razstave pa arhitektka Mojca Turk iz Muzeja novejše zgodovine Slovenije.

Zamisel za razstavo se je porodila iz želje, da bi predavateljem in drugim udeležencem simpozija problematiko izseljevanja iz Pomurja, kjer je simpozij potekal, približali tudi vizualno, skozi razstavo. Hkrati pa smo želeli simpozij približati ljudem iz Pomurja, saj je govoril o izseljevanju, torej tistem družbenem procesu, ki se je zelo dotaknil življenja tamkajšnjih ljudi in jim ga pogosto tudi povsem spremenil. Zato smo se odločili pripraviti takšno razstavo, za katero bi zbrali izseljensko gradivo neposredno na terenu in bi domačini sodelovali s simpozijem že v samem procesu priprave na spremljajočo razstavo.

Našemu vabilu družinam v Prekmurju in Prlekiji, da prispevajo gradivo za izseljensko razstavo, ki bo spremljala simpozij, se je odzvalo preko trideset družin iz krajev Babinci, Boreci, Beltinci, Bodislavci, Dokležovje, Drakovci, Gibina, Kuštanovci, Lendava, Ljutomer, Lukavci, Mala Nedelja, Moščanci, Mota, Radenci, Srednja Bistrica, Stara Nova vas, Sveti Jurij ob Ščavnici, Šalamenci, Šprinc, Tišina.¹

Gradivo za razstavo so zbrali dijaki Gimnazije Ljutomer pod mentorstvom prof. Irene Štuhec, dijakinja Gimnazije Murska Sobota pod mentorstvom prof. Melite

---

¹ Gradivo za razstavo so prispevale družine Antolin, Balažic – Klemenčič, Bencik, Filipič, Duh, Horvat, Koren, Košnik, Kuhar, Kustec – Marton, Majcen, Pal, Perčič, Plej, Pušenjak, Rožman, Sever, Sraka, Tivadar, Trstenjak, Vaupotič in Vrbnjak v sodelovanju z Gimnazijo Ljutomer. V sodelovanju z Gimnazijo Murska Sobota so gradivo prispevale družine Horvat, Kološa, Krpič, Kuzma, Obal, Ovček, Podlessek, Rituper in Sever.

Franko ter avtorica razstave mag. Daša Hribar, ki je dala tudi ustrezna strokovna navodila za zbiranje gradiva.²

Zaradi uspešnega sodelovanja z dijaki in družinami iz Prekmurja in Prlekije je razstava Med in sol tujine dobila tudi ustrezen podnaslov: Pomurski izseljenci se predstavijo.

Gradivo za razstavo smo zbirali v juliju, avgustu in septembru 2002. Veliko smo ga dobili pri družinah, pri katerih so dijaki izvedli svoje raziskovalne naloge, vendar so nas te družine napotile dalje, k svojim sorodnikom in prijateljem. V času priprav na simpozij sta bili izvedeni dve dijaški raziskovalni nalogi, ki sta bili tudi predstavljeni na simpoziju Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru. Gimnazija Ljutomer je predstavila nalogo z naslovom Izseljevanje prebivalcev iz vasi Lukavci na Murskem polju v času po drugi svetovni vojni pa do danes. Gimnazija Murska Sobota pa je izvedla in predstavila raziskovalno nalogo z naslovom Izseljenci iz vasi Šalamenci, ki so se za stalno vrnili domov.³

Na terenu smo zbrali preko sto enot raznovrstnega izseljenskega gradiva. Za razstavo Med in sol tujine je avtorica razstave pripravila izbor, saj je bila razstava prostorsko omejena. Na razstavi smo predstavili 72 eksponatov, ki so bili vsi izvorni.

VSEBINA RAZSTAVE

Razstava je bila razdeljena v pet sklopov, ki jih je avtorica razstave poimenovala: NEKOČ, NA VSEH STRANEH SVETA, DELO IN VARČEVANJE, V PROSTEM ČASU, MED MLAJŠIMI.

NEKOČ – v prvem delu razstave smo predstavili najstarejše izseljensko gradivo, ki smo ga dobili na terenu. Predstavili smo trinajst eksponatov. Z njimi smo predstavili tri poglobitve tokove izseljevanja iz prve polovice 20. stoletja, ki so zajeli Prekmurje in Prlekijo:

- izseljevanje v Bethlehem v Pensilvaniji v začetku dvajsetih let 20. stoletja,
- izseljevanje v Argentino v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja,
- izseljevanje v Francijo v tridesetih letih 20. stoletja.

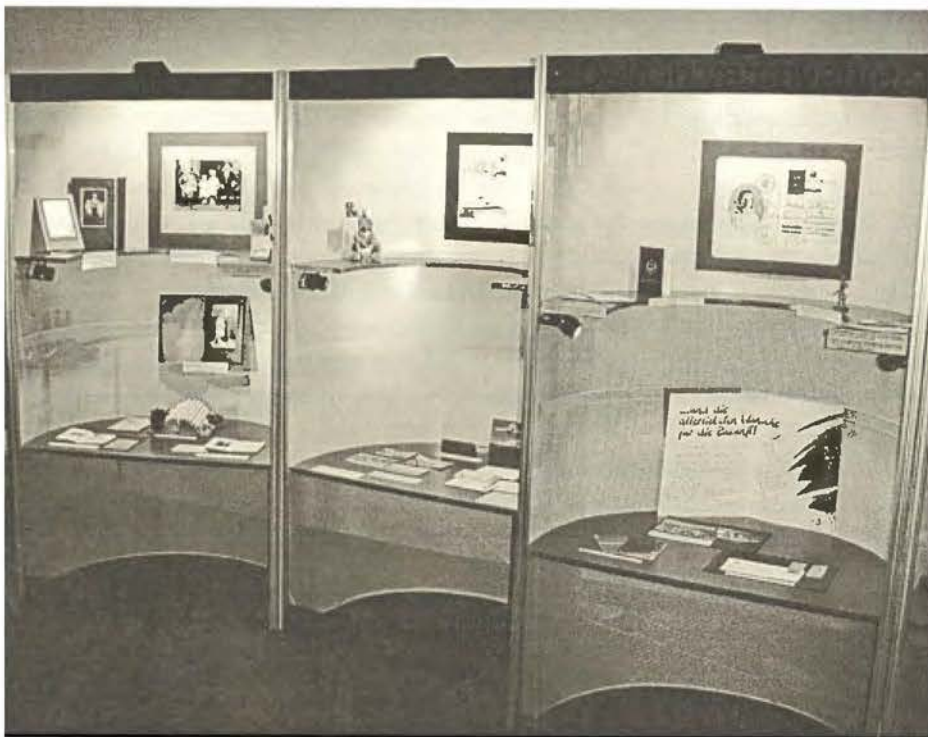
Izseljevanje v Bethlehem v Pensilvaniji smo prikazali s fotografijami in dokumenti družine Bunderla, ki izvira iz Moščancev na Goričkem ter družine Jerič, ki izvira iz Dokležovja. To so bile zelo lepe stare fotografije, ki jih v spomin na svoje sorodnike

---

² Z Gimnazije Ljutomer so gradivo zbrali dijaki Borut Rožman, Andrej Duh, Mateja Panič, Ana Plej, Vladimir Majcen, Stanka Sever, Sandra Pal, Tjaša Antolin, Dalia Bencik, Katja Košnik, Alja Trstenjak, Petra Filipič, Urška Balažic, Anja Sraka, Sanja Perčič, Jerneja Koren, Katja Kuhar in Liliana Vrbnjak. Z Gimnazije Murska Sobota je gradivo zbirala dijakinja Martina Fartek.

³ Ker bodo avtorji obeh nalog njuni vsebini predstavili v samostojnih prispevkih, izsledkov raziskav v svojem prispevku ne povzemam.

ranita družina Ovčec in Antolin v domačem kraju. Izselsjevanje v Argentino sta akazali dve fotografiji družine Furman, ki po poreklu izvira iz Moščancev na oričkem. Izselsjevanje v Francijo v tridesetih letih 20. stoletja je bilo za Prekmurje in rlekijo značilno in v tem obdobju množično. Začetek druge svetovne vojne je veliko selsjencev iz Francije pripeljal domov, zato najdemo na domovih v Prekmurju in rlekiji tudi veliko pričevalnih virov o življenju izselsjencev v Franciji in o njihovi rnitvi. Na razstavi smo predstavili fotografiji in potna lista Fani Obal (roj. 1911) iz foščancev, ki je odšla na delo v Francijo leta 1932 in se vrnila leta 1940, ter Veronike Jemenčič (roj. 1908) iz Dokležovja, ki je odšla v Francijo leta 1930 in ostala tam. Fotov za odhod v Francijo je simboliziral bankovec za deset frankov iz leta 1932, ki se ohranil v zapuščini Fani Obal.

Predstavitvi navedenih treh večjih izselsjenskih tokov iz Prekmurja in Prlekije no dodali še razglednico iz leta 1957. Z ladje Arosa Star jo je domačim v Dolnjo istrico poslal Daci Kustec. Z ladjo je odplul iz pristanišča Bremenhafen v Kanado – t ladja ga je odpeljala v trajno izselsjenstvo. Z družino živi v Montrealu, v Kanadi.

Razglednica je razdeljena na dva dela, na spodnjem je posnetek ladje Arosa tar, na zgornjem pa fotografija Dacija Kusteca, ko odhaja na ladjo. Fotografija je ustrativen dokument odhoda izselsjenca v tujino, mladega fanta, ki je domačim na rbtni strani razglednice napisal: » Dragi starši, brata, sprejmite za spomin od sina, ki

se nahaja začasno v Bremnu, iz Bremna 28. gremo. Takrat bodo nam zaigrali Evropski muzikanti še zadnjikrat. Mi pa moramo zapustiti ta ljubi kraj ...»

NA VSEH STRANEH SVETA – v drugem delu razstave smo želeli nakazati, kam so se ljudje iz Prekmurja in Prlekije izselili in kje živijo danes. Na pot v tujino sta obiskovalce popeljali najprej razglednica ladje »France«, ki je plula iz pristanišča La Havre čez Atlantik, ter razglednica letala, ki je izseljenko Marijo Kuplen odpeljalo iz Frankfurta proti Montrealu, kjer sedaj živi v izseljenstvu že petintrideset let. Razglednici imata dokumentarno vrednost, saj sta opremljeni z vsemi ustreznimi podatki, vendar sta na razstavi Med in sol tujine simbolizirali zlasti odhod izseljencev v svet.

S pismi, razglednicami in tudi z darili smo nato prikazali nekatera mesta in dežele, kjer živijo izseljenci iz Prekmurja in Prlekije, in sicer tako, da je vsak eksponat predstavljal eno deželo: Belgijo, Kanado, Argentino, Urugvaj, Venezuelo, Avstralijo, Mongolijo in Sirijo.

Pri prikazu raznolikosti dežel smo se usmerili k neevropskim deželam. Vse predstavljeno gradivo hranijo sorodniki izseljenih. Izseljenci so pisali svojim materam, ali obema staršema, sestri, nečakinji, ali vsem sorodnikom. Razglednice prinašajo besede slovesa in so jih pogosto napisali že med potjo v tujino. Razglednice so tudi čestitke ob osebnih praznikih, ali pa v njih pišejo o svojih čustvih in povezanosti z domačimi, ki jih spremlja tudi v tujini.

DELO IN VARČEVANJE – v tretjem delu razstave smo se osredotočili na prikaz življenja izseljencev, ki so odšli v tujino v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja kot t. i. ekonomski emigranti, oziroma zdomci. Delo in varčevanje so izpostavili kot bistvo in smisel svojega odhoda in življenja v tujini. Predstavili smo ga z dvanajstimi eksponati. Jugoslovanski potni list iz sedemdesetih let 20. stoletja je nakazoval obdobje, ko je val množičnega izseljevanja ponovno zajel tudi Prekmurje in Prlekijo. Izseljenski potni list je last Janeza Tivadarja, rojenega leta 1950, ki je na delo v Nemčijo odšel leta 1972 in tam preživel 25 let. Ko so zaprli tovarno, kjer je delal, se je vrnil domov in danes z družino živi v Moti.

Namen odhoda izseljencev v tujino smo predstavili še z delovnimi knjižicami in s hranilnimi knjižicami iz Avstrije in Nemčije iz sedemdesetih let 20. stoletja. Izseljenci, ki so se vrnili domov, jih še danes hranijo kot spomin na delo in varčevanje v tujini.

S fotografijami smo predstavili tovarne in različna delovna mesta, kjer so delali izseljenci, na primer tovarno tekstilne industrije v Reichenbachu v Nemčiji, kjer sta 25 let delala zakonca Tivadar, ali Rapal Victorio, bolnico v Montrealu v Kanadi, kjer je bila dolga leta zaposlena Marija Kuplen. Ta fotografija je zelo zanimiva, saj prikazuje šest medicinskih sester. Vsaka je drugačnega etničnega porekla, razlikujejo pa se tudi po rasah. S fotografijo smo želeli prikazati, v kako različno okolje od domačega so pogosto prišli slovenski izseljenci.

Zanimiv eksponat na razstavi je bil bronasti kipec, ki je simboliziral delavca v tovarni Mercedes v Stuttgartu. Za darilo ob birmi ga je dobil dijak Gimnazije Ljutomer Borut Rožman. Podaril mu ga je njegov stric Franc Rožman, ki v tovarni Mercedes

Stuttgartu dela že od leta 1963. Z darilom mu je stric želel povedati, da je delo v življenju visoka vrednota in da moraš trdo delati, da lahko preživiš sebe in družino.⁴

Poglavje DELO IN VARČEVANJE je simbolno zaključila fotografija velikega srebrnega mercedeza, last zakoncev Kuplen iz Kanade. Mnoge je v tujino v šestdesetih in sedemdesetih letih odpeljala potreba po delovnem mestu in želja po boljšem zaslužku. Zato so izseljenci ponosni, kadar lahko svoj uspeh v tujini pokažejo tudi z vidnim materialnim uspehom, ki so ga dosegli z delom in varčevanjem v tujini.

V PROSTEM ČASU – v četrtem delu razstave smo želeli uravnotežiti predhodni sklop Delo in varčevanje, saj je življenje vsakega posameznika, naj bo delovno še tako naporno, dopolnjeno vendarle tudi z njegovim prostim časom. V tem poglavju smo predstavili aktivnosti iz javnega delovanja izseljencev v prostem času, kot tudi preživljanje prostega časa v zasebnosti.

Prikaz javnega delovanja je zajemal prikaz vključevanja v različna slovenska kulturna izseljenska društva v Nemčiji. Gradivo o delovanju v izseljenskih kulturnih društvih hranijo izseljenci povratniki. V Prekmurju in Prlekiji smo se spoznali z izseljenci, ki so se vrnili iz Nemčije in Avstrije. Tisti, ki so se v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih odselili v ZDA, Kanado in Avstralijo, se skorajda ne vračajo. Zato v domovih Prekmurja in Prlekije nismo našli gradiva, ki bi pričalo o kulturnih društvih v ZDA, Kanadi, Argentini, Avstraliji itd., čeprav ta društva obstajajo in so v njih aktivni tudi izseljenci, ki po poreklu izvirajo iz Prekmurja in Prlekije. Vendar to gradivo ostaja pri izseljencih v tujini, medtem, ko smo pri izseljencih, ki so se vrnili domov iz Nemčije, lahko zbrali zelo veliko tovrstnega gradiva.

Na terenu smo dobili tudi veliko več društvenega gradiva iz Nemčije, kot pa iz Avstrije. Morda to odraža stanje, v katerem je bila Avstrija za izseljence iz Prekmurja in Prlekije bližja domu, lažje so prišli domov na obisk, domotožje je bilo mogoče hitreje potolažiti, kot pa je bilo izseljencem v Nemčiji. Ti so že bolj čutili oddaljenost od domačega kraja, zato so se v tujini intenzivneje družili med seboj, saj so tudi ostajali v tujini daljša obdobja kot izseljenci, ki so se odločili za delo v Avstriji.

Na razstavi Med in sol tujine smo predstavili delovanje Kulturno–prosvetnega društva »Mura« iz Bonninheima v Nemčiji. V njem sta bila aktivna tudi izseljenca Janez Kuzma in Helena Baler, ki sta se po tridesetih letih življenja in dela v Nemčiji (1969–1999) vrnili domov in danes živita v Šalamencih na Goričkem. Doma hranita gradivo o društvu »Mura« v Bonninheimu, ki smo ga manjši del predstavili na razstavi. Njuno aktivnost v prostem času v društvu »Mura« in njegovi folklorni skupini smo predstavili s fotografijami in albumom fotografij, v katerem imata skrbno shranjeno zgodovino društva od leta 1980 do leta 1986.

Skrb za ohranjanje slovenskega jezika in identitete v društvu »Mura« in v drugih slovenskih društvih v Nemčiji smo predstavili z društvenimi bilteni. Predstavili smo glasilo Naša beseda – glasilo oddelkov slovenskega dopolnilnega pouka in slovenskih društev v pokrajini Baden Wurttemberg, Nemčija iz leta 1987; nadalje Bilten devetega

⁴ Pripoved Boruta Rožmana.

srečanja slovenskih društev Zahodne Evrope, 1994 ter Jubilejno glasilo Slovenskega kulturno-prosvetnega društva »Muta«, Bonninheim, Nemčija, 2000.

Slovensko društvo v Stuttgartu smo predstavili z razglednico Stuttgarta, ki so jo natisnili v slovenščini. Leta 1991 jo je svojemu bratu Antonu v Ljutomer poslal Franc Rožman. Na razglednico je napisal: »Sprejmite vsi lepe pozdrave iz Stuttgarta. To je naša farna cerkev in naš dom, kamor hodijo k verouku.«

Predstavili smo tudi fotografijo slovenske folklorne skupine v Stuttgartu, ki je bila spremljevalka mladoporočencema druge generacije slovenskih izseljencev. Društva in folklorne skupine imajo pomembno kulturno in socialno vlogo tudi v tistem delu življenja izseljencev, v katerem se organizirano kulturno delovanje prepleta s sfero zasebnega življenja.

Na razstavi Med in sol tujine smo zaradi njenega manjšega obsega predstavili le del gradiva, ki priča o kulturnem življenju izseljencev v tujini. S predstavljenim gradivom smo simbolno nakazali pomen društev in folklornih skupin v življenju izseljencev.

V drugem delu poglavja V PROSTEM ČASU smo nakazali nekaj utrinkov iz zasebnega in družinskega življenja izseljencev. Predstavili smo Album razglednic – »Korespondenca s prijatelji in znanci«, ki nam ga je za razstavo Med in sol tujine posodila Marija Tivadar iz Mote. V letih 1972-1997 je bila tekstilna delavka v Reichenbachu v Nemčiji. Album razglednic je urejala v Nemčiji. V napornem vsakdanjiku tekstilne delavke je našla nekaj prostega časa tudi zase in za svoje veselje. Album odraža njen občutek za lepo ter veselje do zanimivih krajev in lepih razglednic. Te je skrbno uredila v velikem, rdečem albumu. V njem je shranila razglednice krajev, ki jih je sama obiskala, razglednice, ki so ji jih pisali prijatelji, ali tiste, ki jih je kupila sama, ker so ji bile všeč.

Vrček za pivo, ki ga je Ivanka (Rižnar) Princip leta 1955 podarila svoji sestri Rozaliji (Rižnar) Košnik iz Šprinca, je na razstavi simboliziral vesele dogodke v življenju izseljencev. Vrček za pivo se je ohranil s poroke Ivanke Princip leta 1955 v Munchnu. Tedaj ga je podarila svoji sestri Rozaliji, ki ga še vedno hrani, v spomin na leto 1955, ko se je Ivanka Princip za vedno odselila od doma. Sedaj sestri, ena v izseljenstvu, druga doma, živita že sedeminštirideset let ločeni in še vedno tesno povezani med seboj.

Veselo držita vrčka v rokah na fotografiji tudi brata Anton in Franc Rožman (v Stuttgartu od leta 1963), ko sedita na domačem vrtu. Fotografija prikazuje vesele, brezskrbne trenutke v času dopusta, ko brata lahko spet posedita skupaj.

V prostem času pa je potrebno opraviti tudi raznovrstna hišna opravila. Predstavili smo še eno fotografijo izseljenca Eleka Kuplena v Montrealu, v Kanadi. Njegova žena Marija Kuplen jo je v osemdesetih letih poslala domov v Kuštanovce na Goričkem svoji materi in na zadnjo stran fotografije napisala: »Mama, to ti pošiljava sliko, ko sva na spomlad drva kalala – da ne boš mislila, da mi tu tega ne moremo delati.«

Fotografija je bolj kot zaradi opravila samega zanimiva zaradi pripisa, ki izraža strah izseljenke, da bi doma ne mislili, da so v tujini pozabili na vse, kar je bilo nekoč vredno in prav. Želi povedati, da ostajajo zvesti tistemu, kar so se naučili doma, in da se včasih tudi v tujini ne morejo povsem izogniti miselnim vzorcem staršev.

MED MLAJŠIMI – z zadnjim poglavjem razstave smo želeli zaokrožiti časovni lok, ki smo ga začeli s poglavjem NEKOČ. V prvem poglavju smo predstavili najstarejše izseljensko gradivo, v poglavju MED MLAJŠIMI pa smo predstavili delčke iz življenja otrok in vnukov naših izseljencev, ki so se rodili v tujini. Predstavili smo jih s fotografijami, darili, dokumenti.

Najprej smo predstavili Dejana iz ZDA, vnukinjo Marije Šadl. Prva fotografija je prikazovala »malo Dejana, ko je hodla po fašenku, ker tukaj je fašenk zadnjega oktobra. Oblečena je v mujceka obleko.« Fotografija je bila posneta 31. oktobra leta 1982 v ZDA. Zanimiva je, ker prikazuje spremembo v običajih, saj se je pustni običaj pri družini Šadl v priseljenškem okolju prenesel iz zimskega v jesenski čas, na datum ameriške Noči čarownic. Vnukinja Dejana praznuje pust v ZDA s povsem drugačnimi elementi, kot ga je v svojem otroštvu praznovala Marija Šadl v Prlekiji.

Marija Šadl, roj. 1931, že več kot trideset let živi v ZDA. Na rojstne Lukavce je še vedno tesno navezana. Domov prihaja vsako leto, nedavno tega pa si je v Ljutomeru kupila tudi stanovanje, da lahko del časa preživi pri sorodnikih, del prostega časa pa tudi samostojno.

Na razstavi *Med in sol tujine* smo predstavili tudi Carolino in Dejana, vnukinjo in vnuka Ferdinanda Hašeta, ki od leta 1952 z družino živi v Urugvaju. Fotografija iz leta 1989 ju prikazuje doma v Montevideu v Urugvaju.

V Argentini se je rodila Helena Plej (roj. Antolini). O svojem življenju nam je napisala kratko, a zgovorno besedilo: »Rojena sem v Argentini leta 1958. Starša sta oba Slovenca in sta odraščala v Sloveniji. Mama je s svojimi starši prišla v Argentino leta 1954 (ekonomska emigracija), oče pa je šel tja za mamino leta 1957 in sta se istega leta tam poročila. Zaradi domotožja, predvsem očeta, smo se leta 1970 za stalno vrnili v Slovenijo. V Argentini sem obiskovala osnovno šolo. Šolsko leto traja v Argentini od marca pa do decembra, letni časi so nasprotni našim. Obiskovala sem privatno šolo, v šoli smo nosili uniforme – tako je tudi še danes. Uradni jezik v šoli je španščina, v šoli sem se kot tuj jezik učila angleščino. Po prihodu v Slovenijo sem ohranjala stike z jezikom (branje knjig, revij, pisanje pisem ...) in s sorodniki in prijatelji. Še vedno si dopisujem s sošolko, s katero sva vseh šest let osnovne šole bili najboljši prijateljici, njeno ime je Mabel. Leta 1998 sem prvič po osemindvajsetih letih bivanja v Sloveniji obiskala Argentino in tam preživela skoraj dva meseca. Obiskala sem vse sorodnike in znance in tudi Mabel. Obiskala sem šolo in tam preživela ves dan pri pouku, našla sem tudi mojo takratno zadnjo učiteljico. V Argentini imam še veliko sorodnikov, predvsem po mamini strani: tete, strici, bratranci, krstna botra, ...«

Zgodba Helene Plej je zanimiva, ker spregovori iz drugačne življenjske izkušnje izseljenstva. Helena Plej je zapustila rodno Argentino in s starši prišla v Slovenijo. Ker je Argentino zapustila pri občutljivih dvanajstih letih starosti in je dolga leta ni mogla obiskati, so jo skozi življenje spremljali nostalgичni spomini na življenje v argentinskem okolju. Na razstavi smo Heleno Plej predstavili s fotografijo v šolski uniformi iz šestega razreda osnovne šole, s spričevalom in učbenikom. Za šteti in

sedmi razred je bila za oba razreda potrebna le ena šolska knjiga, ki je vsebovala snov vseh predmetov.

Iz Avstralije smo predstavili Majdo Gjerek, na fotografiji iz leta 1981, ko je dosegla naslov Miss Slovenije v Avstraliji.

Iz Kanade smo predstavili fotografiji karnevala v Calgaryu, ki se ga v velikem številu udeležujejo zlasti mladi. Leta 1979 se ga je udeležila tudi Metka Kuhar iz Tišine, ko je bila na obisku pri svojem stricu Stanku Fisku. Stanko Fisko, roj. 1923, je odšel v tujino leta 1940. Živi v mestu Ford Erie v Kanadi.

Poglavje MED MLAJŠIMI so dopolnjevala darila: koala iz Avstralije, ki jo je prinesla družina Gjerek, ptiček iz Mexica, ki ga je prinesla Marija de Cernjak iz Venezuele, in lonček iz Toronta, ki spominja družino Kleiderman na brata Karla.

Razstavo Med in sol tujine so dopolnjevali izseljenska košara in dva izseljenska kovčka. Pletena izseljenska košara je bila narejena doma v Prekmurju in je bila del prtljage, s katero je leta 1932 v Francijo odšla Fani Obal in se leta 1940 od tam vrnila v Moščance. Izseljenska kovčka sta bila kovčka izseljencev povratnikov iz ZDA. Prvi kovček je leta 1910 potoval iz Bethlehemu v Pensilvaniji v vas Lipa v Prekmurju. Na kovčku je še vedno velika nalepka, ki dokazuje, da je kovček v Evropo priplul na ladji »Red Star Line«. Bil je last Ivana Horvata iz Lipe.

Drugi kovček izseljenca povratnika Ivana Ščapa je prispel iz ZDA v Turnišče nekaj let kasneje, ko je Prekmurje že sodilo v okvir države SHS, vendar natančnega datuma nismo mogli ugotoviti.

Oba izseljenska kovčka sta zelo lepa. Za razstavo nam ju je prijazno posodila družina Sraka iz Beltincev.

Nad kovčke na steno smo obesili povečavo fotografije, na kateri je bil posnet prizor iz ljudske igre o izseljevanju iz domačega kraja. Igro je izvedlo Društvo podeželskih žena v Šalamencih na Goričkem leta 1999. Izbor izseljenske vsebine za igro, ki je bila izvedena med prvimi, ko je Društvo podeželskih žena začelo delovati, nakazuje na to, kako močno se je izseljevanje vtisnilo v zavest prebivalcev v teh krajih.

Razstavo Med in sol tujine smo zaključili s pripovedjo o družini Perčič, ki jo je napisala in oblikovala Sanja Perčič, dijakinja Gimnazije Ljutomer. V povečavi so si zgodbo obiskovalci lahko prebrali na steni. Izseljensko zgodbo tetine in stričeve družine nam je Sanja Perčič opisala takole: »Potovanje v tujino: dva brata, Roman in Zvone Perčič se poročita z dvema sestrama, Dragico in Katarino Novak. Iz Mihalovca (Hrvaška) se preselijo v Ljutomer (Slovenija). Tukaj si zgradijo hišo, nato pa se Roman in Dragica odpravita leta 1970 na prvo potovanje – v Avstrijo, v mesto Lager. Tam se jima rodijo tri hčere. Prva leta 1971 – Alison, druga leta 1977 – Nina in tretja leta 1979 – Sandra. Naenkrat se jim zahoče po potovanju in ogledu »sveta«. Zato se leta 1984 odpravijo v Avstralijo, kjer se naselijo za vedno. Sedaj nas pridejo obiskat kdaj pa kdaj.«

POMEN RAZSTAVE

K odločitvi za pripravo razstave *Med in sol tujine* nas je vodilo več raziskovalnih spodbud. Poleg prve, ki sem jo predstavila v uvodu tega besedila, smo želeli dobiti osnoven vpogled v obseg in vsebino izseljenskega gradiva, ki ga danes hranijo družine v Prekmurju in v Prlekiji. Želeli smo tudi ugotoviti, ali je stanje izseljenskega gradiva na terenu takšno, da omogoča nadaljno raziskovanje vplivov izseljevanja na življenje v Prekmurju in Prlekiji. Ali bi bilo mogoče del evidentiranega gradiva na terenu tudi pridobiti v muzej, arhiv ali inštitut, kot trajen pričevalni vir izseljevanja iz Prekmurja in Prlekije?

Razstava *Med in sol tujine* pomeni zato zaključek našega prvega spoznavanja z gradivom na terenu. Na njej smo predstavili naš vpogled v izseljensko gradivo, kot smo ga uspeli dobiti v preteklih mesecih v navedenih krajih v Prekmurju in Prlekiji.

Po zaključenem zbiranju gradiva za razstavo smo ugotovili, da je naše delo potekalo pri dveh skupinah ljudi. Prva skupina so bili domačini, ki se sami niso nikoli izselili, vendar imajo v tujini svoje prijatelje in sorodnike: sinove in hčerke, vnuke; bratrance, sestrične, tete in strice. Izseljensko gradivo, ki smo ga dobili pri njih, so različni spomini nanje: pisma in fotografije, voščilnice in darila, ki so jih dobili iz tujine.

Druga skupina pa so bili domačini, ki so tudi sami »okusili med in sol tujine«. Zajel jih je množični izseljenski val v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Postali so ekonomski emigranti, odšli so v Avstrijo ali v Nemčijo. V tujini so preživel nekaj let ali polno delovno dobo. Potem so se iz različnih vzrokov vrnili domov in danes živijo v svojem rojstnem kraju ali v rojstnem kraju svojega zakonskega partnerja. Izseljensko gradivo, ki smo ga evidentirali v njihovih domovih, so spomini na življenje v tujini: delovne in hranilne knjižice, potni listi, društvene izkaznice, zelo veliko fotografij iz njihovega življenja v tujini. Materialni dokazi pričajo o njihovem življenju v tujini v vsakem kotičku njihovega doma, ki so si ga tudi zgradili z denarjem, prisluženim v tujini.

Ugotovili smo, da se ljudje, ki smo jih obiskali in s katerimi smo naredili intervjuje, z izseljensko tematiko zelo istovetijo. V Prekmurju in Prlekiji skorajda ni družine, ki bi v tujini ne imela vsaj enega sorodnika. Izseljevanje je vplivalo tako na tiste, ki so postali izseljenci, kot na tiste, ki so ostali doma. Usode so bile različne, skupno pa jim je, da je zgodba vsake družine povezana z izseljevanjem. Zato so domačini izseljensko tematiko in priprave na simpozij ter razstavo sprejeli za svoje. Bili so veseli našega zanimanja, radi so nam posodili gradivo za razstavo in nam odkrili tudi poglavja svojih (izseljenskih) življenjskih zgodb. Okvir mednarodnega simpozija, znotraj katerega so potekale naše priprave na razstavo *Med in sol tujine*, je dal našemu zanimanju pri ljudeh še tehtnejši pomen.

Simpozij *Sezonstvo in izseljenstvo* v panonskem prostoru je zato imel tudi vlogo pobudnika novih raziskovanj. Opozorimo lahko tudi na njegov pedagoški pomen. Pobuda organizatorjev simpozija je namreč bila, da bi k pripravi razstave povabili tudi dijake Gimnazije Ljutomer in Gimnazije Murska Sobota. Z izvedbo dveh raziskovalnih

nalog in z zbiranjem gradiva za razstavo Med in sol tujine so se dijaki neposredno seznanili z zgodovino izseljevanja in z njegovimi sodobnimi posledicami v okolju, kjer tudi sami živijo. Tema izseljevanja jih je zelo pritegnila in z raziskovalnimi nalogami želijo nadaljevati.

Razstava in sodelovanje dijakov sta bili novosti letošnjega simpozija v organizaciji Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Novost so z naklonjenostjo sprejeli tudi udeleženci simpozija. Vsebina raziskovalnih nalog jih je seznanila z dvema najnovejšima izseljenskima vsebinama neposredno s terena, razstava Med in sol tujine pa je prikazala prerez sodobnega stanja izseljenskega gradiva v neposrednem okolju. Ugotovili smo lahko, da je izseljenskega gradiva na terenu zelo veliko. Zato nam razstave Med in sol tujine ni bilo težko pripraviti. Vendar pa je izseljensko gradivo veliko težje za stalno pridobiti v muzej, arhiv ali inštitut. Ker gre večinoma za osebne in družinske predmete, fotografije, pisma, dokumente, se ljudje težko ločijo od njih. Izseljenstvo je vendarle pojav 19. in 20. stoletja, odhodi sorodnikov v ne tako daljni preteklosti so zaznamovali življenja mnogih družin in na svojo družinsko zgodovino so ljudje še vedno čustveno navezani. Izkušnje pri pripravi občasnih izseljenskih razstav so pokazale, da ljudje radi posodijo gradivo za razstavo, vendar ga želijo po zaključku razstave »vsaj še nekaj časa« hraniti doma. Pri zbiranju izseljenskega gradiva gre (tudi) za odkrivanje osebnih življenjskih zgodb, časovna distanca pa še ni dovolj velika. S podobno izkušnjo smo se soočili tudi avtorji razstave *Izseljenec – Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*.⁵ Ugotavljali smo, da obstaja razkorak med številom zbranega izseljenskega gradiva v slovenskih muzejih (ki ga ni veliko) in obsegom gradiva, ki smo ga za razstavo dobili na posodo v nekaj mesecih. Zato so priprave občasnih izseljenskih razstav za muzealce dobrodošla priložnost s seznanjanjem z izseljenskim gradivom na terenu, kar je dalo tudi pripravam na razstavo Med in sol tujine dodaten raziskovalen pomen.

Razstava Med in sol tujine je bila manjša in priložnostna razstava. Kljub temu je pri njeni pripravi in izvedbi sodelovalo veliko ljudi. Za sodelovanje se želimo zahvaliti profesorjem in dijakom obeh gimnazij, saj nam brez njihove pomoči zasnove razstave v tako kratkem časovnem roku ne bi uspelo realizirati. Z njihovo pomočjo je bil stik s terenom veliko hitreje in pristneje vzpostavljen, naše delo pa bolj učinkovito. Zahvaljujemo se vsem domačinom, ki so prispevali gradivo za razstavo, ki je zato upravičeno lahko nosila podnaslov Pomurski izseljenci se predstavijo. Ko smo se pogovarjali z njimi, so nam pripovedovali, kako je potekalo njihovo življenje v času, ko so »okusili med in sol tujine«, zato smo z njihovo sintagmo določili tudi naslov razstave.

V povzetku tega prispevka lahko ugotovimo, da pomeni izseljensko gradivo, ki smo ga zbrali v preteklih mesecih in ga delno predstavili na razstavi Med in sol tujine, ustrezen raziskovalni vir za nadaljno raziskovanje izseljevanja iz Prekmurja in Prlekije. Časovni okvir priprav na razstavo je bil prekratek, da bi lahko podali ugotovitve o vplivih izseljevanja iz Prekmurja in Prlekije, ugotovitve o različnih vzrokih za vrnitev izseljencev domov itd. Vendar nam je razstava Med in sol tujine odprla zelo veliko

⁵ Na ogled je bila v Muzeju novejše zgodovine Slovenije v Ljubljani od oktobra 2001 do oktobra 2002.

vrat in vzpostavila dragocene stike z izseljenci in izseljenci povratniki, da bomo lahko svoje raziskovalno in muzeološko delo v Prekmurju in v Prlekiji še nadaljevali.

SUMMARY

ABOUT THE EXHIBITION HONEY AND SALT

Daša HRIBAR

EMIGRATION was one of the social phenomena that most affected Slovene ethnic territory in the 19th and 20th centuries. It changed the lives of those who left, as well as of those who stayed behind. In a mere 150 years no less than 500,000 people emigrated. Today, over 20% of Slovenes and their descendants who are still aware of their ethnic Slovene extraction live abroad. It has frequently been confirmed that there is hardly a family in Slovenia without at least one relative living abroad.

Mass emigration from the POMURJE region, in the north-east of Slovenia, first started in the second half of the 19th century. Economic and social reasons, but also personal and political ones, made people decide to go abroad, either for seasonal work or as permanent emigrants. And emigration from Pomurje has not yet ended completely.

Emigration was a common phenomenon in LUKAVCI (in the Mura plain) and in the villages of KUŠTANOVCI, MOŠČANCI, and ŠALAMENCI (in Goričko). A few months ago we visited the region to find out what effects emigration has had on the lives of local families. Quite often, they were far-reaching: some of the families left behind became destitute, while others considerably improved their material position with the help of relatives working abroad. The fates of these families were different, but what they have in common is that the story of each and every one is connected with emigration.

In the villages of Lukavci, Kuštanovci, Moščanci, and Šalamenci we interviewed a variety of people. Among them were older people who still have relatives living abroad: sons and daughters, cousins and their descendants. These people preserve memories of those abroad in the form of letters and photographs, greetings cards and presents. We also interviewed people who were caught up in the last mass emigration wave of the 1960s and 70s, and who spent several years or their productive life abroad. They then returned home to live in their villages. The memories of life abroad which they preserve consist of employment records, savings passbooks, passports, membership cards and bulletins of the societies they belonged to, newspaper cuttings, and photographs of emigrant meetings and cultural events which they helped organise.

The people we visited recently lent us some items for the exhibition HONEY AND SALT. We gathered their material memories and on some occasions they also shared with us their thoughts and feelings. We wanted the international symposium to be accompanied by an exhibition in which the Pomurje emigrants would introduce themselves. Talking to them, they referred to living and working abroad as »honey and salt«. These words were chosen for the title of the present exhibition.

BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAPHY

BIBLIOGRAFIJA
BIBLIOGRAPHY

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V PREKMURJU

FRANC KUZMIČ

Bibliografija se prvenstveno nanaša na Prekmurje, zajema pa izseljenstvo in sezonstvo in to v največji meri v obdobju do druge svetovne vojne. Gradivo je razporejeno kronološko in znotraj vsakega leta po abecednem zaporedju. V kolikor avtor ni znan, je po abecednem zaporedju uvrščen naslov prispevka. Pri nekaterih enotah je bilo oteženo navajanje posameznih bibliografskih območij, posebno označbe letnikov, števil in strani. V določenih primerih so bili pri posameznih prispevkih za prepoznavnost vsebine potrebni nadnaslovi in podnaslovi oz. dodatna pojasnila.

Če bo omenjena bibliografija služila svojemu namenu, bo vloženi trud vsaj delno poplačan.

1907

Slovenske novice : Prekmurški Slovenci. (Nad 150 oseb iz Črensovec se je izselilo v Ameriko). Domovina (Celje) 17 (1907) 43 (15. IV.), 3

1920

Dnevne vesti : Prekmurški poljski delavci. (Neposrečena akcija). Slovenski narod (Ljubljana) 53 (1920) 117 (26. V.), 4

1923

Iz Prekmurja. (Sezonci). Jutro (Ljubljana) 4 (1923) 230 (2. X.)

1925

Celec, Ferdinand: Vprašanje prekmurskih sezonskih delavcev. Slovenec (Ljubljana) 53 (1925) 256 (11. XI.), 5

Komvali, Valentin: Vprašanje prekmurskih sezonskih delavcev. Socialist (Ljubljana) 53 (1925) 46 (30. X.), 2

Komvali, Valentin: Vprašanje prekmurskih sezonskih delavcev. Slovenec (Ljubljana) 53 (1925) 246 (30. X.), 4

1928

- Kaj je novega : sezonski delavci iz Prekmurja v Nemčijo. Slovenec (Ljubljana) 56 (1928) 172 (31. VII.), 4
m. r., Memento iz Prekmurja. (Izseljevanje, prekmurski problem). Jutro (Ljubljana) 9 (1928) 230 (30. IX.), 3
Slovenska krajina. (Posredovalnica dela poslala delavce v Kragujevac). Slovenec (Ljubljana) 56 (1928) 230 (7. X.), 7

1929

- Da se ne pozabi. (Z Goričkega o postopanju Madžarov s sezonci). Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 169 (28. VII.), 3
Erko, Fran: Sezonsko delavstvo v Slovenski Krajini. Novine (Črensovci) 16 (1929) 45 (10. IX.), 2; 46 (17. IX.), 2
Iz pisem prekmurskih delavcev v Franciji in Nemčiji. Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 111 (17. V.), 3
Poljsko delavstvo iz Slovenske Krajine. Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 210 (15. IX.), 3
Prekmursko delavstvo. (Statistika). Jutro (Ljubljana) 10 (1929) 226 (27. IX.), 2
/Sedemsto/ Prekmurcev za kruhom. Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 114 (22. V.), 4
Sezonski delavci Slovenske Krajine. Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 106 (11. V.), 3
Slika iz Slovenske Krajine. (Desetina prebivalstva v tujini). Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 238 (18. X.), 3
Slovenska krajina. (Povratek delavcev). Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 181 (11. VIII.), 6
Slovenska Krajina. (Odhod delavcev v tujino). Slovenec (Ljubljana) 57 (1929) 194 (28. VIII.), 5

1930

- Erko: Prekmurski delavci v Franciji. Slovenec (Ljubljana) 58 (1930) 32 (8. II.), 3
Nevarnost za prekmurske delavce. (Ukrepi pruske vlade proti dohodkom sezonskih delavcev). Slovenec (Ljubljana) 58 (1930) 249 (30. X.), 3
Prekmurski delavci v svetu. Jugoslovan (Ljubljana) 1 (1930) 91 (17. IX.), 3
Preseljevanje Prekmurcev... v Apače. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 4 (1930) 176 (5. VIII.), 3
Sezonski delavci iz Slovenske Krajine. Slovenec (Ljubljana) 58 (1930) 167 (24. VII.), 5
/Tri tisoč/ 3000 sezonskih delavcev v Nemčiji. Slovenec (Ljubljana) 58 (1930) 46 (25. II.), 3

1931

- Delavci iz Prekmurja že odhajajo v Francijo. Jugoslovan (Ljubljana) 2 (1931) 10 (14. I.), 3

- Odhod sezonskih delavcev. Jugoslovan (Ljubljana) 2 (1931) 75 (1. IV.), 3
Prekmurci so zaslužili lani 25 milijonov dinarjev (v inozemstvu). Jugoslovan
(Ljubljana) 2 (1931) 4 (6. I.), 5
Prekmurski delavci v Nemčiji. Slovenec (Ljubljana) 59 (1931) 4 (6. I.), 3
Prva skupščina prekmurskih sezonskih delavcev se je vrnila. (V Sloveniji so si
prihranili 2000 do 2500 din, v Franciji pa 5000 do 6000 din). Jugoslovan
(Ljubljana) 2 (1931) 276 (24. XI.), 5
Prvi transport prekmurskih sezonskih delavcev. Jugoslovan (Ljubljana) 2 (1931) 5
(14. IV.), 5; 89/3
Vračajo se. (Prekmurski sezonci). Slovenec (Ljubljana) 31 (1931) 261 (15. XI.), 3

1932

- Mesterházy Sándor: A somogyi ágostai hitvallásu evangélikus keresztyén egyházmegye
története. Nagykanizsa 1932
Sezonsko delo važen gospodarski in socialni činitelj Slov. Krajine. Slovenec
(Ljubljana) 60 (1932) 101 (3. V.), 3
Slaba zaposlitev prekmurskega sezonskega delavstva. Jutro (Ljubljana) 13 (1932)
95a (25. IV.), 5
Slabe nade prekmurskega sezonskega delavstva. Domovina (Ljubljana) 15 (1932)
17 (21. IV.), 10
Velike skrbi naših sezonskih delavcev. Jutro (Ljubljana) 13 (1932) 87 / 15. IV.), 3
Vprašanje zaposlitve prekmurskega sezonskega delavstva. Domovina (Ljubljana) 15
(1932) 18 (28. VI.), 10

1933

- Maučec Matija: Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju. Geografski
vestnik
(Ljubljana) 9 (1933) 107-117

1934

- Lanski zaslužek prekmurskih sezonskih delavcev. Slovenec (Ljubljana) 62 (1934)
31 (7. II.), 3

1935

- Razgovor s sezonskim delavcem v Franciji. Gospodarski list (Maribor) 7 (1935) 2 (1.
II.), 2
Slavič, Matija: Prekmurske meje v diplomaciji. Slovenska krajina. Beltinci 1935, 83-
108

1936

- Bejek Janko: Prekmurski sezonski delavci. Slovenec (Ljubljana) 64 (1936) 212 (16.
IX.), 7; 213/7; 214/7; 215/7; 219/7; 220/7; 223/7; 224/7; 225/7

- Hodil po zemlji sem naši... Sezonsko delavstvo v Slovenski krajini. Straža v viharju (Ljubljana) 3 (1936) 7 (1. I.), 61
- Izseljenstvo in Slovenska krajina. Slovenski dom (Ljubljana) 1 (1936) 278 (4. XII.), 2
- Prekmurci gredo s trebuhom za kruhom. (2000 sezonskih delavcev gre na Francosko in v Belje). Slovenec (Ljubljana) 64 (1936) 120 (5. V.), 3
- /Štiristo/ 400 ljudi na poti v Francijo. Slovenski dom (Ljubljana) 1 (1936) 102 (5. V.), 2
- 1937
- /Dva tisoč/ 2000 Prekmurcev čaka v Mariboru dva dni na razkuženje. Slovenski dom (Ljubljana) 2 (1937) 278 (7. XII.), 2
- Kaj pišejo prekmurški Slovenci iz Nemčije. Domovina (Ljubljana) 20 (1937) 26 (24. VI.), 9
- Kajč Milan: Sezonski delavci. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 11 (1937) 148 (3. VIII.), 2
- Nemci iščejo prekmurske delavce. Domovina (Ljubljana) 20 (1937) 22/9-25/9; 30/11; 37/9; 48/9
- Povratek sezonskih delavcev. (V Nemčiji in Franciji je bilo letos slabo). Slovenski dom (Ljubljana) 2 (1937) 273 (30. XI.), 2
- Prekmurški delavci so v tujini slabo zaslužili. Domovina (Ljubljana) 20 (1937) 50 (9. XII.), 9
- S trebuhom za kruhom. Prekmurški in čabranski sezonski delavci gredo spet v Francijo. Slovenski dom (Ljubljana) 2 (1937) 90 (22. IV.), 2
- Sapač, Franc: Gospodarski problemi Prekmurja. Mladi Prekmurec (Murska Sobota) 2 (1937/38) 1-2, 17-19; 3-4, 49-52
- Žagarji z doma. Prekmurci gredo domov. Iz razgovora s francoskim konzulom g. Remerandom o naših delavcih, ki dobe v Franciji vsako sezono delo. Slovenski narod (Ljubljana) 70 (1937) 18 (23. I.), 2
- 1938
- Camplin, Ivan: Našim izseljencem v čast! Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 274 (27. XI.), 6
- J. Š.: Sezonski delavci v Prekmurju. (Že blizu 100 let se selimo...). Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 63 (17. III.), 3
- Mogočno gibanje poljedelskih delavcev v Slovenski krajini. Velik shod prekmurskega delavstva v Šalovcih. Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 41 (19. II.), 3
- Naši sezonski delavci se vračajo iz Nemčije. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 12 (1938) 204 (10. IX.); 228/3
- O sezonskem delavstvu. Domovina (Ljubljana) 21 (1938) 41 (13. X.), 8
- Od nekdaj hodijo Prekmurci na sezonsko delo. (Iz referata šefa borze dela Fr. Kereca). Slovenski dom (Ljubljana) 3 (1938) 291 (24. XII.), 3
- /Pet tisoč/ 5000 prekmurskih sezonskih delavcev organiziranih. (Zborovanje Zveze

- poljedelskih delavcev v Murski Soboti). Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 55 (8. III.), 3
- Prekmurci se selijo. Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 67 (23. III.), 3
- Prekmurški sezonski delavci so prinesli 24 milijonov domov. Slovenski dom (Ljubljana) 3 (1938) 289 (22. XII.), 1
- Prekmurški sezonski delavci so prinesli iz Nemčije 24 milijonov dinarjev. Slovenec (Ljubljana) 66 (1938) 293 (22. XII.), 3
- Prekmurški sezonski delavci v številkah. Slovenski dom (Ljubljana) 3 (1938) 276 (6. XII.), 3
- Sezonci. Straža v viharju (Ljubljana) 5 (1938) 21 (24. III.), 82
- Sezonski delavci oškodovani za 65.000 din. (M. Sobota). Domovina (Ljubljana) 21 (1938) 42 (20. X.), 9
- Sezonski delavci se vračajo. Do l. 1932 so bile razmere za doseljenega delavca v Nemčiji mnogo boljše kakor so zdaj. Slovenski narod (Ljubljana) 71 (1938) 260a (18. XI.), 2
- Sezonski delavci zanesli živinsko kugo v Prekmurje. (Slinavka in parkljevka). Slovenski narod (Ljubljana) 71 (1938) 24 (31. I.), 2
- Slinavka in parkljevka v Sloveniji. Prinesli so ji naši sezonski delavci iz Francije in Nemčije. Slovenski dom (Ljubljana) 3 (1938) 24 (31. I.), 3
- Zakaj mora naš človek po svetu? (O vzrokih preseljevanja). Sobota (Kranj) 2 (1938) 23 (4. VI.), 1
- 1939
- ar: 10.000 brezposelnih sezonskih delavcev. Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 6 (8. I.), 8
- Armada sezonskih delavcev v Prekmurju. Jutro (Ljubljana) 20 (1939) 61 (12. III.), 3 /Deset tisoč/ 10.000 slovenskih delavcev bo šlo na sezonsko delo v Nemčijo. Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 66 (19. III.), 7
- Dokležovje. (Povratek sezonskih delavcev). Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 253 (7. XI.), 3
- iš. /Franc Šebjanič/: Prekmurški izseljenci. Edinost (Maribor) 2 (1939) 3 (21. I.), 1
- Iz Prekmurja. (Iz Francije se vračajo). Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 233a (13. X.), 2
- Iz Prekmurja. (Tolažilna vest za naše sezonce in njihove svojce). Nemška vlada dovolila pošiljanje denarja – Sezonski delavci v Franciji (lahko vzamejo do 5000 fr.). Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 219 (27. IX.), 3
- Iz zelenega Prekmurja. Slovenski delavec (Ljubljana) 3 (1939) 40 (30. IX.), 4
- Izseljenci iz Francije se vračajo. Domoljub (Ljubljana) 52 (1939) 42 (18. X.), 10
- Izseljevanje v Nemčijo. Slovenski gospodar (Ljubljana) 52 (1939) 14 (18. I.), 2
- Kam bodo šli naši sezonski delavci? Ali v Francijo ali v Nemčijo? Slovenski delavec (Ljubljana) 3 (1939) 7 (11. II.), 4

- Kam pojde sezonsko delavstvo pomladi. Domovina (Ljubljana) 22 (1939) 51 (21. XII.), 21
- Kdo sme na sezonsko delo v tujino. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 13 (1939) 108 (12. V.), 3
- Kreft, Vladimir: Slovenski sezonski delavci. Edinost (Maribor) 2 (1939) 14 (8. IV.), 5
- Med sezonskimi delavci v Banatu. Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 262 (15. XI.), 5
- Miklič, Rado: Sezonsko izseljevanje. Tehnika in gospodarstvo 1939, 87-96
- Murska Sobota. 10.000 naših delavcev dobi zaposlitev v Nemčiji. Slovenski delavec (Ljubljana) 3 (1939) 11 (11. III.), 3
- Murska Sobota. Sezonce odhajajo. Slovenski delavec (Ljubljana) 3 (1939) 18 (29. IV.), 3
- Najvažnejše vprašanje Slov. Krajine. (Sezonsko izseljevanje). Domoljub (Ljubljana) 52 (1939) 45 (8. XI.), 6
- Napačno ravnanje s sezonskimi delavci. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 13 (1939) 92 (22. IV.), 7
- Naši izseljenci se vračajo iz Nemčije. Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 223 (2. X.), 4
- Naši sezonski delavci. Domoljub (Ljubljana) 52 (1939) 21 (27. V.), 1
- Nov naval sezonskega izseljevanja. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 19 (24. I.), 2
- Ob povratku naših sezonskih delavcev. Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 275a (4. XII.), 2
- /Osem tisoč/ 8000 sezonskih delavcev zboruje. Minister Snoj med delavci. Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 61 (14. III.), 5
- Petkovšek, Val.: Stanje kmetijstva v Prekmurju. Trgovski list (Ljubljana) 22 (1939), 14-15
- Poročila iz Murske Sobote. (Sezonsko delavstvo). Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 251 (4. XI.), 2
- Prekmurski delavci bodo šli letos v Francijo. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 83 (12. IV.), 2
- Prekmurski otrok – sezonski delavec. Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 81 (8. IV.), 7
- Prvi transport sezonskih delavcev. (Po prihodu iz Nemčije). Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 269 (23. XI.), 7
- Razgovor s sezonskim delavcem. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 13 (1939) 216 (21. IX.), 4
- ... Sezonce... Mariborski večernik Jutra (Maribor) 13 (1939) 11 (14. I.), 8
- Sezonski delavci se vračajo. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 255 (9. XI.), 2
- Sezonski delavci se vračajo iz tujine. (Murska Sobota). Domovina (Ljubljana) 22 (1939) 45 (9. XII.), 9; 48/2; 50/7
- Sezonski delavci so spet doma. Dosti jih je, ki so se vrnili prevarani in praznih rok. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 25 (3. XI.), 2
- Sezonskim delavcem! Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 254 (5. XI.), 7

- Sezonskim delavcem v tujini. (Navodila spričo nemško-francoske vojne). Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 219 (24. IX.), 5
- Sezonsko delo v tujini in narodni obstanek Prekmurja. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 231 (14. X.), 3; 232/2
- Skrb za sezonske delavce. Sezonski delavci bodo dobili za 100 frankov 110 dinarjev. Slovenski narod (Ljubljana) 72 (1939) 221 (29. IX.), 3
- Slovenci v tujini. Prekmurski sezonski delavci v številkah. Straža v Viharju (Ljubljana) 6 (1939) 22 (16. III.), 92
- Svojcem sezonskih delavcev. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 219 (27. IX.), 3
- Svojcem sezonskih delavcev! Slovenec (Ljubljana) 67 (1939) 221 (27. IX.), 6
- Škafar, Ivan: Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v 1939. letu. Izseljenski vestnik 1939, št. 8/9
- Več pozornosti izseljeniškemu vprašanju. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 13 (1939) 15 (19. I.), 3
- Vprašanje sezonskih delavcev v tujini. (Murska Sobota). Domovina (Ljubljana) 22 (1939) 39 (28. IX.), 9; 40/8
- Z uspelega zborovanja poljedelskih delavcev v Gornji Radgoni. Mladina ne bo smela več v tujino. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 43 (22. II.), 2
- Za sezonsko delavstvo. Slovenski delavec (Ljubljana) 3 (1939) 49 (2. XII.), 1
- Zveza poljedelskih delavcev in Družba sv. Rafaela bosta skupno skrbeli za sezonske delavce. Slovenski dom (Ljubljana) 4 (1939) 85 (14. IV.), 3
- 1940
- A.N.: Izseljensko vprašanje v Prekmurju. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 18 (23. I.), 3
- Bejek, Janko: Izseljensko vprašanje v Prekmurju. Slovenski gospodar (Maribor) 74 (1940) 20. III. 12 / mes. pril. Kmečko delo, str. 3-4
- /Dvanajst tisoč/ 12.000 poljedelskih delavcev vstopilo v zvezo poljedelskih delavcev. Slovenec (Ljubljana) 68 /1940) 213 (17. IX.), 5
- Gider, Joško: Prekmursko pismo o sezoncih v Baranji. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 219 (27. IX.), 3
- Kam spomladi s sezonskimi delavci. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 14 (18. I.), 3
- Na pomlad pojde okoli 30.000 delavcev v tujino. Domovina (Ljubljana) 22 (1940) 7 (15. II.), 4
- Naši sezonci pred letošnjo sezono. Nič še ni znanega, če bodo smeli na delo v Francijo in Nemčijo. Slovenski dom (Ljubljana) 5 (1940) 75 (2. IV.), 2
- Okrog 6000 naših sezonskih delavcev je ostalo v tujini. Slovenec (Ljubljana) 68 (1940) 295 (22. XII.), 5
- /Petnajst tisoč/ novih delavcev pojde v Francijo. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 36 (14. II.), 4

- Pörš, Sidika: Sezonsko izseljevanje v Prekmurju. Mladi Prekmurec (Murska Sobota) 4 (1940), 65-72
- Prekmurska Zveza poljedelskih delavcev ima že 12.500 članov. Slovenski dom (Ljubljana) 5 (1940) 16 (20. I.), 3
- Prekmurski sezonski delavci za Nemčijo. Domovina (Ljubljana) 22 (1940) 25 (20. VI.), 8
- Sezonski delavci gredo v Nemčijo. Slovenec (Ljubljana) 68 (1940) 133 (13. VI.), 7
- Sezonski delavci se vračajo. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 269 (26. IX.), 5
- Sezonski delavci se vračajo v domovino. Slovenski dom (Ljubljana) 5 (1940) 287 (14. XII.), 5
- Sezonski delavci so lani v našo državo prinesli nad 32 milijonov dinarjev. Slovenski narod (Ljubljana) 5 (1940) 9 (12. I.), 2
- Sezonski delavci so prinesli 32 milijonov (Murska Sobota). Domovina (Ljubljana) 22 (1940) 4 (25. I.), 8
- Sezonski delavci v tujini. Slovenski delavec (Ljubljana) 4 (1940) 28 (12. VII.), 1
- Sezonskim delavcem naj se dovoli pri povratku carine prost uvoz. Domovina (Ljubljana) 22 (1940) 45 (7. XI.), 9
- Šebjanič, Franc: Slovenci v Ameriki. Gruda (Ljubljana) 17 (1940), 12, 27, 56, 79, 100, 149, 223, 244
- Trdko, Franc: Gospodarsko življenje Prekmurja. Mladi Prekmurec (Murska Sobota) 4 (1940) 3-4, 51-56; 7-8, 117-119
- /Tri tisoč/ 3000 prekmurskih sezoncev. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 116 (25. V.), 13
- V Nemčijo odpotovalo le 600 Prekmurcev. Slovenec (Ljubljana) 68 (1940) 138 (19. VI.), 4
- Vodopivec, Vlado: Pravni in socialno politični problemi poljedelskega delavstva. (O sezonskih delavcih v Prekmurju). Sodobnost (Ljubljana) 8 (1940). 226
- Z. Z.: Sezonsko izseljevanje v Prekmurju. Mariborski večernik Jutra (Maribor) 14 (1940) 241 (23. X.), 3

1941

- Piškur, Lojze: Zadrugištvo v Prekmurju. Zadrugiški koledar (Ljubljana) 1941, 47-54
- Prekmurski delavci za državno posestvo v Belje. Domovina (Ljubljana) 23 (1941) 10 (6. III.), 8
- Prekmurskim delavcem je treba najti dobro zaposlitev doma. Domovina (Ljubljana) 23 (1941) 11 (13. III.), 8
- Sezonski delavci se še zmerom vračajo. Domovina (Ljubljana) 23 (1941) 9 (27. II.), 8
- Zborovanje poljedelskih delavcev iz Slov. krajine. Prekmurski delavci ne podlegajo tujemu vplivu, pač pa so trdni Slovenci in Jugoslovani. Slovenski dom (Ljubljana) 6 (1941) 63 (17. III.), 2

1956

- Kranjec, Miško: Sezonstvo. Svet ob Muri (Murska Sobota) 1 (1956), 176-181
Olas, Ludvik: Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva. Geografski vestnik (Ljubljana) 1956, 175-208
Šiftar, Vanek: Strokovnot kmečkih ljudi, sezonski delavci... Pomurski Vestnik (Murska Sobota) 8 (1956) 49a (13. XII.), 2

1958

- Sever, Bela: Prekmurci v Ljubljani. Svet ob Muri (Murska Sobota) 3 (1958), 63-72
Sever, Bela: Prekmurci v Mariboru. Svet ob Muri (Murska Sobota) 3 (1958), 249-254
Šiftar, Vanek: Delo, delovna razmerja, posredovanje dela v Pomurju. Svet ob Muri (Murska Sobota) 3 (1958), 3-4, 216-237
Šiftar, Vanek: Razdrobljenost kmetijskih zemljišč. Svet ob Muri (Murska Sobota) 3 (1958) 1-2, 47-61

1959

- Ilešič, Svetozar: Glavne geografske poteze in problemi Pomurja. Geografski zbornik. Murska Sobota 1959, 5-36
Olas, Ludvik: Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva. Geografski zbornik. Murska Sobota 1959, 37-68

1961

- Sever, Bela: Razvoj prekmurskega vinogradništva. Geografski vestnik (Ljubljana) 33 (1961), 61-93

1963

- Olas, Ludvik: Migracije Prekmurcev v štajerski del Pomurja. Geografski vestnik (Ljubljana) 1963, 15-34

1964

- Olas, Ludvik: Sezonstvo in izseljenstvo. Murska Sobota 1964. Elaborat. Tipkopis. 85 str. ; 21 cm
Šonaja, Franjo: Ekonomsko izseljevanje iz Prekmurja. Diplomsko naloga. Ljubljana. Visoka šola za politične vede 1964.

1968

- Kučan, Zoltan: Občasno zaposlovanje prebivalcev obmejnega področja v soboški občini. Diplomsko delo. Pedagoška akademija Maribor 1968

1969

- Aleksander, Radovan: Zaposlovanje naših delavcev v tujini. Naši razgledi (Ljubljana) 1969/6

Aleksander, Radovan: Ekonomski in socialni problemi zaposlovanja naših delavcev v tujini. Naši razgledi (Ljubljana) 1969/11

Olas, Ludvik: Problemi izseljevanja prebivalstva iz Slovenije. Ljubljana RSS 1969. 32 str.

1971

Škafar, Ivan: Opustošene vasi v dolnjem Prekmurju. ČZN (Maribor) 1971, 153-159

1972

Kuzmič, Mihael: V tujino. Golgotska vest (Ljubljana) 6 (1972) 2, 12-14

Kuzmič, Mihael: V tujino. Golgotska vest (Ljubljana) 6 (1972) 3, 12-15

1973

Olas, Ludvik: Ekonomski učinki in negativne posledice sezonskega zaposlovanja. Zaposlovanje in poklicno usmerjanje. Zbirka člankov in informacij. Ljubljana : Zavod za zaposlovanje SR Slovenije 1973, 7-13

Olas, Ludvik: Vpliv migracij na socialni in prostorski razvoj Prekmurja. Geographica Slovenica 2. (Maribor) 1973, 52-62

1974

Olas, Ludvik: Socialna zdiferenciranost sezonskih delavcev iz Prekmurja (po njihovi strukturi in učinkih transformacije v pokrajini). Geographica Slovenica 3. Ljubljana, Inštitut za geografijo 1974, 142-149

Olas, Ludvik: Vpliv migracij na socialni in prostorski razvoj Prekmurja. Vestnik (Murska Sobota) 26 (1974) 37 (19. IX.), 8; 38 (26. IX.), 5

1975

Olas, Ludvik: Die Saisonbeschäftigung der Bevölkerung von Prekmurje als Faktor in der Raumverwandlung. Referat. 1975. 5 str. /tipk./

Olas, Ludvik: Nekateri populacijski problemi Prekmurja kot obmejne regije. II. slovensko-slovaški geografski simpozij. Maribor 1975. 9 str. /razmn./

1979

Kuzmič, Mihael: Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 – 1919. Vestnik (Murska Sobota) 31 (1979) 13 (5. IV.), 5

1980

Kuzmič, Mihael: Brezimmnost v izseljenstvu. Stopinje 1980 (Murska Sobota), 80-81

Kuzmič, Mihael: List, ki je pripomogel k združevanju naših rojakov v ZDA. Delo (Ljubljana) 26. IX. 1980, (pp 29), 27

1981

Kuzmič, Mihael: Ob 200 letnici tolerančnega patenta. Vestnik (Murska Sobota) 33 (1981) 3 (15. X.), 7

1982

Kuzmič, Mihael: Ekumenski sledovi med ameriškimi Prekmurci. V edinosti. Maribor 1982, 121-125

Kuzmič, Mihael: Med rojaki v Združenih državah Amerike. Evangeličanski list (Bodonci) 1982, 1, 5

Kuzmič, Mihael: Naši na tujih tleh. Vestnik (Murska Sobota) 34 (1982) 34 (1. IV.), 7

Kuzmič, Mihael: O prekmurski evangeličanski literaturi v Ameriki. Evangeličanski koledar 1982 (Murska Sobota), 55-66

Kuzmič, Mihael: Še o »Naši na tujih tleh«. Delo (Književni listi) (Ljubljana) 26. III. 1982, 4

1983

Kuzmič, Mihael: Delež ameriških Prekmurcev v drugi svetovni vojni – leta 1943. Evangeličanski koledar 1983 (Murska Sobota), 122-127

Kuzmič, Mihael: Drobec iz zgodovine slovenskih evangeličanov v Ameriki. Evangeličanski koledar 1983 (Murska Sobota), 76-85

Kuzmič, Mihael: Med ameriškimi Slovenci iz Prekmurja v Betlehemu, PA, ZDA. Rodna gruda. Ljubljana 1983, 8-9, 30-32

Kuzmič, Mihael: Nekaj zanimivosti o prekmurskih Slovencih v Betlehemu, ZDA. Slovenski koledar 1983 (Ljubljana), 149-153

Šiftar, Vanek: Družbenoekonomske in kulturne razmere v Prekmurju med vojnama. Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1980. Band 12. Szombathely 1983, 215-229

1984

Klopčič, Ivanka: Pomurje kot zaposlitveni prostor. Vloga regij v razvoju slovenske družbe. Ljubljana: SDS 1984, 161-164

Kuzmič, Mihael: Betlehemska pesmarica. Znamenje (Celje) 14 (1984) 5, 403-405

Kuzmič, Mihael: Katoliška župnija sv. Jožefa v Betlehemu, PA, ZDA. Stopinje 1984 (Murska Sobota), 193-202

Kuzmič, Mihael: Kratka kronologija Slovencev iz Prekmurja v Betlehem, Pa, ZDA. Slovenski koledar, Ljubljana 1984, 191-195

1985

Kuzmič, Mihael: A New Book about Prekmurje. Rodna gruda (Ljubljana) 1985, št. 11, II-III (angl. priloga)

Kuzmič, Mihael Aleksander Kardoš (12. 7. 1896 -13. 2. 1985). Evangeličanski list (Bodonci) 1985, 7, 5

- Kuzmič, Mihael: Aleksander Kardoš (12. 7. 1986-13. 2. 1985). Vestnik (Murska Sobota) (1985) 20 (23. V.), 14
- Kuzmič, Mihael: Alojz, Janez in dr. Jože Sraka: Prekmurci in Prekmurje. Celovski zvon (Celovec) 1985, december III/9, 67-69
- Kuzmič, Mihael: »Američko slovensko demokračko društvo«. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 27 (11. VII.), 4
- Kuzmič, Mihael: Antologija prekmurska slovstvene ustvarjalnosti z izseljensko tematiko. Rodna gruda (Ljubljana) 1985, 1, 41
- Kuzmič, Mihael: Ko se svojih korenin zavemo (intervju). Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 19 (16. V.), 4
- Kuzmič, Mihael: Mesto Betlehem v Pensilvaniji. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 34 (29. VIII.), 5
- Kuzmič, Mihael: Nekaj sledov Slovencev iz Porabja v Ameriki. Stopinje 1985 (Murska Sobota), 175-178
- Kuzmič, Mihael: O izseljevanju iz Prekmurja. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 26 (3. VII.), 9
- Kuzmič, Mihael: O »Slovenskem jagerskem klubu« v Betlehemu, Pa. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 34 (29. VIII.), 5
- Kuzmič, Mihael: Potreba po novi ocenitvi nekaterih zgodovinskih dejstev. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 6 (14. II.), 5
- Kuzmič, Mihael: Prekmurci in Prekmurje. Rodna gruda (Ljubljana) 1985, 8-9, 43
- Kuzmič, Mihael: Prekmurci in Prekmurje. Vestnik (Murska Sobota) 37 (1985) 21 (30. V.), 5
- Kuzmič, Mihael: »Prekmurski Slovenci« tostran Mure. (Nekaj kritičnih misli in pripomb na knjigo Miroslava Kokolja, ki je izšla pri Pomurski založbi). Delo (Književni listi) (Ljubljana), 21. III. 1985, 8
- Kuzmič, Mihael: Prekmurski tiski slovenskih izseljencev. Slovenski koledar 1985 (Ljubljana), 147-154
- Kuzmič, Mihael: Umrle Aleksander Kardoš. Rodna gruda (Ljubljana) 1985, 8-9, 41
- 1986
- Kuzmič, Mihael: Kako je začel izhajati »Amerikanski Szlovec Glasz«? Slovenski koledar 1986 (Ljubljana), 126-127 in 152-155
- Kuzmič, Mihael: Nekaj misli k vprašanju madžaronstva med prekmurskimi evangeličani. Znamenje (Celje) 16 (1986) 3, 209-220 in 4, 318-332
- Kuzmič, Mihael: Urednikova beležka (s poti po ZDA). Golgotska vest (Ljubljana) 20 (1986) 4-5, 4-6.
- Šiftar, Vanek: Sezonski delavci iz Slovenije na Belju leta 1946. Vestnik (Murska Sobota) 38 (1986) 2 (16. I.), 8; 3 (23. I.), 17; 4 (30. I.), 16; 6 (13. II.), 18; 7 (20. II.), 10

1987

- Kuzmič, Mihael: Američan-Slovenec iz Dubuqua (Ob 85. letnici prof. dr. Jožeta L. Miheliča). Obzornik (Ljubljana) 1987, št. 3, 212-214
- Kuzmič, Mihael: Amerikanski Slovincov glas. Slovenski koledar 1987 (Ljubljana), 169-174
- Kuzmič, Mihael: Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. Vestnik (Murska Sobota) 39 (1987) 39 (8. X.), 4
- Kuzmič, Mihael: Humor med prekmurskimi rojaki v Ameriki. Obzornik (Ljubljana) 1987, št. 4, 272-278
- Kuzmič, Mihael: Kaj hočejo Pomurci »Prekmurci« sami s seboj? (Odmev). Teleks (Ljubljana) 23. VII. 1987, št. 30, 2-3
- Kuzmič, Mihael: Ob 85-letnici prof. dr. Jožeta L. Miheliča. Rodna gruda (Ljubljana) 1987, št. 6, 34-35
- Kuzmič, Mihael: Reformacija pri Ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta (posebej v knjižni tvornosti). Reformacija na Slovenskem. Ljubljana (Univerza Edvarda Kardelja et. al.). 1987, 71-74
- Kuzmič, Mihael: Teološka podoba ameriškega rojaka prof. dr. Jožeta L. Miheliča. Znamenje (Celje) 17 (1987) 2, 185-187

1988

- Kuzmič, Mihael: Aleks Kardoš in njegovo delo med prekmurskimi Slovenci v Ameriki. Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev. Ljubljana, 1988, 51-58
- Kuzmič, Mihael: Dva pomembna jubileja med Slovenci v Betlehemu, Pa. Rodna gruda (Ljubljana) 1988, št. 10, 35
- Kuzmič, Mihael: Humor med prekmurskimi rojaki v Ameriki. Slovenski koledar 1988. (Ljubljana), 160-163
- Kuzmič, Mihael: Iskanje korenin v Sloveniji. Rodna gruda (Ljubljana) 1988, št. 10, 36
- Kuzmič, Mihael: Izobrazbeno napredovanje naših ameriških betlehemske rojakov. Slovenski koledar 1988 (Ljubljana), 108-112
- Kuzmič, Mihael: Matjaž Klemenčič: Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji, Maribor, 1987. Znamenje (Celje) 18 (1988) 1, 95-96

1989

- Horváth Ferenc: Zgodovina gospodarstva v delu Prekmurja, ki je pripadalo Železni županiji. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor) 1989, 177-185
- Kuzmič, Mihael: Flisar Frank. Enciklopedija Slovenije 3, Ljubljana 1989, 126
- Kuzmič, Mihael: Louis Adamič in ameriški betlehemske rojaki. Slovenski koledar 1989 (Ljubljana), 133-136

1990

- Kozar-Mukič, Marija: »Zaj lepau pride ono, ka mergemo, pa nede nas več!« (Slovenci v

- Taanyu). Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1990, 101-110
- Kuzmič, Mihael: Betlehemska literarna ustvarjalnost prekmurskega rojaka Jožefa Novaka. Slovenski koledar 1990 (Ljubljana), 166-172
- Kuzmič, Mihael: Kardoš Alex. Enciklopedija Slovenije 4. Ljubljana 1990, 416
- Olas, Ludvik: Izselsevanje iz Prekmurja. Zgodovinski časopis (Ljubljana) 44 (1990) 4, 589-594
- Šiftar, Vanek: Prispevek k prekmurskemu portretu desetletja 1949-1959. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor) 1990, zv. 2, 240-262
- 1991
- Kuzmič, Mihael: Betlehemska (Pa, ZDA) stavka delavk tobačnih tovarn leta 1924. Slovenski koledar 1991 (Ljubljana), 177-180
- Kuzmič, Mihael: Iz prekmurske izseljenske pesniške preteklosti ... (2 pesmi J. Novaka). Vestnik (Murska Sobota) 43 (1991), 43 (31. X.), 10
- Olas, Ludvik: Demografske razmere v Porabju. Narodne manjšine 2, Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem. Ljubljana: SAZU 1991, 279-283
- Rácskáy, Jenő: Migracija in emigracija v obdobju dualizma v Železni županiji. Kronika (Ljubljana) 39 (1991) 1-2, 45-49
- 1992
- Fujs, Metka: Obnova v Prekmurju. Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1992, 33-42
- Korpič-Horvat, Etelka: Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva. Murska Sobota: Pomurska založba 1992
- Kuzmič, Mihael: Amerikanski Slovincov glas. Dve domovini – Two Homelands, Ljubljana, 1992, 2-3, 55-66
- Kuzmič, Mihael: Dve domovini. Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1992, 141-142
- Kuzmič, Mihael: Luthar Adam. Enciklopedija Slovenije 6. Ljubljana 1992, 340
- Kuzmič, Mihael: Nekaj korespondence med Louisom Adamičem in Jožetom Miheličem. Slovenski koledar 1992 (Ljubljana), 196-200
- Kuzmič, Mihael: Pomoč ameriških prekmurskih izseljencev rojakom v »stari domovini«. Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1992, 53-65
- 1993
- Kuzmič, Mihael: Diskusijski prispevek (k ...). Dve domovini – Two Homelands 4 (Ljubljana) 1993, 162-164
- Kuzmič, Mihael: Izbrana bibliografija (o izseljencih). Dve domovini – Two Homelands 4 (Ljubljana) 1993, 45-48
- Kuzmič, Mihael: Misijonarstvo. Enciklopedija Slovenije 7. Ljubljana 1993, 158

- Kuzmič, Mihael: Še nekaj prekmurskih tiskov slovenskih izseljencev. Slovenski koledar 1993 (Ljubljana), 197-202
- Olas, Ludvik: Vpliv državnih meja na družbeno geografski razvoj Prekmurja. Dela – Odd. geogr. Filozofske fakultete Univerze Ljubljana 1993, 10; 135-142
- 1994
- Kuzmič, Mihael: Novak Jožef. Enciklopedija Slovenije 8. Ljubljana 1994, 19
- Olas, Ludvik: Vpliv nove državne meje na zaposlovanje delavcev in na razvoj Lendave kot gravitacijskega centra. Znanstvena revija 6 (1994) 1, 13-18
- 1995
- Kozar-Mukič, Marija: Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1995, 77-89
- Kuzmič, Mihael: Izseljevanje iz Prekmurja med 1. in 2. svetovno vojno v luči sodelavcev »Mladega Prekmurca«. Dve domovini – Two Homelands 6 (Ljubljana) 1995, 29-42
- Kuzmič, Mihael: Izseljevanje iz Prekmurja med prvo in drugo svetovno vojno v luči sodelavcev »Mladega Prekmurca«. Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1995, 103-110
- Kuzmič, Mihael: Odmevi na »Teze za razmišljanje o sebi, veri in ljudeh« iz 174/94 Primorskih srečanj. Primorska srečanja (Nova Gorica) 1995, št 166, str.
- Kuzmič, Mihael: Prvo slovensko ameriško bratsko podporno društvo, Betlehem, Pa. ZDA, 1912-1922. Slovenski koledar 1995 (Ljubljana), 158-162
- 1996
- Kuzmič, Mihael: Jožef Novak (spominski zapis ob 100 letnici rojstva). Blagovestnik (Novo mesto) 1996, št. 3-4, 21-23
- Kuzmič, Mihael: Med ameriški rojaki v Betlehemu, Slovenski koledar 1996 (Ljubljana), str. 174-180
- Kuzmič, Mihael: Ob 100 letnici rojstva A. Kardoša. Rodna gruda (Ljubljana) 1996, št 8-9, 36-37
- Kuzmič, Mihael: Prvo Slovensko-ameriško bratsko podporno društvo 1912-1942. Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah (referati s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci v priseljenskih deželah v Mariboru 18. – 21. maj 1994), Maribor 1996, 357-369
- Kuzmič, Mihael: Reformacija pri Ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta. III. Trubarjev zbornik (Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja, Ljubljana, 9.-13. november 1987), Slovenska matica in SPD PT Ljubljana, 1996, 52-62
- Kuzmič, Mihael: Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana v Betlehemu, PA, ZDA. Dve domovini – Two Homelands 7 (Ljubljana) 1996, 131-152
- Kuzmič, Mihael: Srečanje prekmurskih izseljencev z novim okoljem med svetovnima

vojnama. Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje (Zbornik referatov s simpozija v Portorožu, 18-19. maja 1995), Ljubljana: ISI ZRC SAZU 1996, 113-127

1997

Kuzmič, Mihael: Binkoštno gibanje v letih 1933-1941 kot začetek Binkoštna cerkve v Sloveniji. (Magistrsko delo). Ljubljana 1997

Kuzmič, Mihael: Dve domovini (predstavitev). Primorska srečanja (Nova Gorica) 1997, št. 194-195, 539

Kuzmič, Mihael: Gradivo o prihodu prekmurskih izseljencev v Newyorško pristanišče v letih 1891-1958. Dve domovini – Two homelands 8 (Ljubljana) 1997, 127-130

1998

Antalics, Stephen C.: The Political Promotion of Term »Wend« in the United States Before and After World War I. Zbornik soboškega muzeja 5. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1998, 125-147

Kuzmič, Mihael: O avtorjevem življenju in delu. – Jožef Novak, Svetski vandrar. Murska Sobota: Pomurska založba 1998, 5-12

Kuzmič, Mihael: Prekmurski izseljenci v Avellanedi, Argentina, pred 50 leti. Slovenski koledar 1998 (Ljubljana), 232-238

1999

Kuzmič, Mihael: Literarna dejavnost prekmurskih Slovencev v ZDA. Slovenska izseljenska književnost 2. (Uredila Janja Žitnik). Ljubljana: ZRC in Rokus 1999, str. 265-288.

2000

Kerec, Albin: Zaposlovanje intelektualcev in njihovo vključevanje v regionalni razvoj Prekmurja. Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 2000, 253-264

Kuzmič, Mihael: Božični in novoletni prazniki med slovenskimi izseljenci v Betlehemu, Pa. ZDA. Slovenski koledar 2000 (Ljubljana) 156-163

Kuzmič, Mihael: Odziv prekmurskih Slovencev v ZDA na razmejitev. Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 2000, 97-107

Kuzmič, Mihael: Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu, PA., ZDA, v letih 1893-1924 : naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Doktorska disertacija. Ljubljana: /Mihael Kuzmič/ 2000. 331 str.

Malačič, Janez: Demografski razvoj v Prekmurju v drugi polovici dvajsetega stoletja. Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 2000, 235-251

2001

Kuzmič, Mihael: Deset let prijateljstva z Vanekom Šiftarjem : spodbuda za znanstveno raziskovanje prekmurskega izseljenstva v ZDA. Šiftarjev zbornik : pravo – narod – kultura. Maribor: Pravna fakulteta; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija 2001, 87-105

Kuzmič, Mihael: Kulturna dejavnost med slovenskimi izseljenci iz Prekmurja v ZDA v obdobju 1893-1930 : končno vsebinsko poročilo z rezultati o izvedbi projekta. Ljubljana: Mihael Kuzmič, 2001. 16 str.

Kuzmič, Mihael: Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu v ZDA 1893-1924 : naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001. (Migracije ; 2)

Kuzmič, Mihael: Slovenski protestanti in izseljenstvo. Slovensko izseljenstvo. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 2001, 149-158

Kuzmič, Mihael: Začetki dramske dejavnosti med slovenskimi izseljenci v Betlehemu, Pa., ZDA. Dve domovini 14 (Ljubljana) 2001, 119-133

Kuzmič, Mihael: »Zvon li meni kiva«. Zbornik soboškega muzeja 6. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 2001, 101-114

2002

Kuzmič, Mihael: Slovenski evangeličani in madžarizacija Prekmurja na začetku 20. stoletja. Evangeličanski koledar 2002 (Moravske Toplice), 151-156

PRILOGE

SUPPLEMENTS

P R I L O G E
S U P P L E M E N T S

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU, LJUBLJANA

USTANOVA DR. ŠIFTARJEVA FUNDACIJA, PETANJCI

INŠTITUT ZA MIGRACIJE IN NARODNOSTI, ZAGREB

POKROVITELJ KONFERENCE

PRESEDNIK REPUBLIKE SLOVENIJE G. MILAN KUČAN

MEDNARODNA KONFERENCA

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V PANONSKEM PROSTORU: Sosedstvo Avstrije, Hrvške, Madžarske in Slovenije

Radenci, Slovenija, 22.-25. oktober 2002

THE INSTITUTE FOR SLOVENIAN EMIGRATION STUDIES AT SCIENTIFIC RESEARCH CENTRE OF THE SLOVENIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS, LJUBLJANA

DR. ŠIFTAR FOUNDATION, PETANJCI

THE INSTITUTE FOR MIGRATION AND ETHNIC STUDIES, ZAGREB

UNDER THE PATRONAGE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA MR. MILAN KUČAN

INTERNATIONAL CONFERENCE

SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN THE PANNONIAN SPACE: the neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia

Radenci, Slovenia, 22 – 25 October 2002

TOREK, 22. 10 / TUESDAY, 18TH OCTOBER

PRIHOD / ARRIVAL

18.00 – 20.00 REGISTRACIJA / REGISTRATION

20.00 SPOZNAVNO SREČANJE UDELEŽENCEV / WELLCOME MEETING

SREDA, 23. 10 / WEDNESDAY, 19TH OCTOBER

8. 00 REGISTRACIJA / REGISTRATION

9. 00 OTVORITEV KONFERENCE / OPENING OF THE CONFERENCE

10. 00 ODMOR / BREAK

10. 10 Predsedujoča / Chair: Marina Lukšič-Hacin

BALOH PLAGUTNIK Staša: Migracije, državne inštitucije, Evropska unija in regionalizacija / Migrations, State Institutions, European Union and Regionalization

TOVŠAK Slavica: Vanek Šiftar o sezonstvu in izseljenstvu v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor / Vanek Šiftar on Seasonal Work and Emigration in the Materials of the Pokrajinski arhiv (Provincial Archives) in Maribor

KORPIČ-HORVAT Etelka: Zaposlovanje in brezposelnost v Pomurju / Employment and Unemployment in Pomurje

KALC Aleksej: Pogled na zahodni rob. K primerjalnemu preučevanju slovenskega sezonstva / A Look at The West Edge. A Contribution to Comparative Studying of Slovene Seasonal Work

DOMINI Mirjana: Migracije i »Migracije« u oblikovanju etničke karte panonskog prostora / Migrations and »Migrations« in Shaping of the Ethnic Map of the Panonian Space

HRIBAR Daša: Predstavitev razstave Med in sol tujine – Pomurski izseljenci se predstavijo / Presentation of the Exhibition HONEY AND SALT – Memories Preserved by Pomurje Emigrants

FRANKO Melita: Izseljenci iz vasi Šalamenci na Goričkem, ki so se za stalno vrnili domov (predstavitev raziskovalne naloge; Gimnazija Murska Sobota) / Permanent Re-emigrants to the Village of Šalamenci at Goričko (presentation of a research project, Gymnasium of Murska Sobota)

ŠTUHEC Irena: Izseljevanje prebivalcev iz vasi Lukavci na Murskem polju v času po drugi svetovni vojni do danes (predstavitev raziskovalne naloge; Gimnazija Ljutomer)

/ Emigration From the Village of Lukavci in Mursko polje After World War II Until Nowadays (presentation of a research project, Gymnasium of Ljutomer)

13. 00 KOSILO / LUNCH

15. 00

Predsedujoči / Chair: Jernej Zupančič

LUKŠIČ HACIN Marina: Trajne migracije v evropske države / Permanent Migrations to European States

MALAČIČ Janez: Zunanje migracije v Prekmurju po drugi svetovni vojni / External Migrations in Prekmurje After World War II

KOZAR-MUKIČ Marija: Arhivski podatki o izseljevanju Slovencev na Madžarskem / Archival Data on Emigration of Slovenes in Hungary

HAJSZAN Robert : Iseljenje Gradišćanskih Hrvata u Ameriku / The Emigration of the Burgenland Croats to America

KRANJC-VREČKO Fanika: Slovenske redovnice v Franciji / Slovene Nuns in France

GANTAR-GODINA Irena: Prekmurski študentje na slovaških in madžarskih univerzah od 17. stoletja dalje / Students from Prekmurje at the Slovak and Hungarian Universities in 17th and 18th Century

16. 30 RAZPRAVA / DISCUSSION

17. 00 ODMOR / BREAK

17. 15

Predsedujoča / Chair: Mirjana Domini

CMOR Esther: Prekmurski arhiv v Argentini / The Prekmurje Archives in Argentina
ŽIGON Zvone: Prekmurski izseljenci v Argentini in Urugvaju /The Emigrants from Prekmurje in Argentina and Uruguay

FUJS Metka: Prisilne selitve etničnih skupin in spreminjanje kulturne podobe Prekmurja v 20. stoletju / Forced Migrations of Ethnic Groups and the Change of Cultural Picture of Prekmurje Region in the 20th Century

VOVKO Andrej: Primorski emigranti v Prekmurju med obema svetovnima vojnama / Emigrants from Primorska (the Littoral) in Prekmurje Between the Two World Wars

GEIGER Vladimir: Iseljavanje njemačke narodne skupine u Nezavisnoj državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj II. svjetskog rata / Emigration of the German National Group in the Nezavisna država Hrvatska (The Independent State of Croatia) From the Territory of Slavonia Towards the End of World War II

18. 30 RAZPRAVA / DISCUSSION

20. 00 VEČERJA / DINNER

ČETRTEK, 24. 10. / THURSDAY, 20TH OCTOBER

9. 00

Predsedujoči / Chair: Mihael Kuzmič

MUNDA-HIRNÖK Katalin: Sezonstvo med porabskimi Slovenci v 19. in 20. stoletju / Seasonal Work Among Slovenes in the Raba Basin in 19th and 20th Centuries

ZUPANČIČ Jernej: Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem panonskem prostoru / Over-the-Border Daily Migrations in the Slovene Panonian Space

BEVC Milena: Meddržavne in notranje selitve v Sloveniji po regijah s poudarkom na Pomurski in Podravske regiji – devetdeseta leta / External and Internal Migration in Slovenia by Regions With Emphasis on the Pomurska and Podravska Regions – The Nineties

LAUŠIČ Ante: Nacionalne manjine u Panoniji kao prežici masovnih migracija stanovništva / National Minorities in Panonia as Remains of Mass Migrations of Population

ROBLEK Igor: Situacija koroških Slovencev in vpliv narodnih skupnosti na podeželje? Primerjava med podeželskimi narodnimi manjšinami – primer koroških Slovencev in Madžarov v Prekmurju / The Situation of the Carinthian Slovenes and the Influence of National Communities of Rural Regions. A Comparison Between Rural National Minorities – The Case of Charintian Slovenes and Hungarians in Prekmurje

KUZMIČ Franc: Posebnosti židovske populacije v panonskem prostoru glede izseljenstva in sezonstva / Particularities of the Jewish Population in the Panonian Space in View of Emigration and Seasonal Work

KLOPČIČ Vera: Migracije v panonskem prostoru – Zaposlovanje Romov / Migrations in the Panonian Space – Employment of Romanies

SPREIZER Alenka: Reprezentacije migracij prekmurskih Romov skozi antropologijo v postsocialističnem obdobju / Representations of Migrations of the Prekmurje Romanies Through Anthropology in the Post-Socialistic Period

11. 00 RAZPRAVA / DISCUSSION

13. 00 KOSILO / LUNCH

15. 00

Predsedujoča / Chair: Slavica Tovšak

JURIČ-PAHOR Marija: »Mi« in/ali »drugi« – K pomenu nacionalnih etno-nacionalnih meja v času globalizacije / »We« and/or »The Other« – To the Significance of National and Ethno-National Borders in the Time of Globalisation

JEMBRIH Alojz: Doprinos Matije Valjavca hrvatskoj filologiji u 19. stoljeću / The Contribution of Matija Valjavec to Croatian Philology in the 19th Century

KUZMIČ Mihael: Vloga Aleksandra Kardoša (1896-1985) pri ohranjanju slovenske

jezikovne in narodnostne identitete prekmurskih izseljencev v Ameriki / The Role of Aleksander Kardoš (1896-1985) in Preserving Slovene Language and National Identity of the Prekmurje Emigrants in America

ŠAKAJA Laura: Vernakularne regije u panonskome prostoru Hrvatske / Vernacular Regions in Croatian Panonian Space

16. 00 RAZPRAVA / DISCUSSION

16. 20 ODMOR / BREAK

16. 35 Predsedujoči / Chair: Igor Maver

ZADRAVEC Franc: Sezonec/zdomec v Kranjčevi pripovedni prozi / Seasonal Worker/Emigrant in the Prose of Kranjec

VRATUŠA Anton: Deček in kruh / The Boy and Bread

JUST Franci: Sezonsko in izseljenstvo v delih panonskih literarnih ustvarjalcev / Seasonal Work and Emigration in the Works of the Panonian Writers

KOS VLADIMIR: Literarno ustvarjanje prekmurskega Slovenca na Japonskem / Living in Japan: Literary Activity of a Slovene from Prekmurje

ŠPRAGER Venčeslav: Sprehod po zabrisanih poteh / A Walk Along Obliterated Paths

DETELA Lev: Reminiscence na panonske slovenske emigrantske avtorje v kontekstu dogajanja po drugi svetovni vojni / Reminiscences to Panonian Slovene Emigrant Authors in the Context of Events After World War Two

18. 05 RAZPRAVA / DISCUSSION

20. 00 VEČERJA / DINNER

PETEK, 25. OKTOBER / FRIDAY, 25TH OCTOBER

9. 00 Predsedujoči / Chair: Vera Klopčič

ŠVENT Rozina: Lojze Novak in njegov izgoreli čas / Lojze Novak and His Burnt Out Time

MAVER Igor: Jože Žohar, izseljenski pesnik med Prekmurjem in Avstralijo / Jože Žohar, an Emigrant Poet Between Prekmurje and Australia

RAŠČAN Stanislav: Zamolčana stran Mure / The Suppressed Side of the River Mura
ŽITNIK Janja: Iz panonske zibke v neznanu – arhitekt, pisatelj in slikar Venčeslav

Šprager From the Panonian Cradle Into the Unknown: Architect, Writer and Painter
Venčeslav Šprager

10. 00 RAZPRAVA / DISCUSSION

10. 30 ODMOR / BREAK

10. 45 SKLEPNA SEJA / CONCLUSIVE MEETING

Predsedujoči / Chair: Marjan Drnovšek

12. 30 KOSILO /LUNCH

ODHOD / DEPARTURE

Finančna podpora / The conference is sponsored by:

Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo – Izpostava Ljubljana / Austrian
Science and Research Liaison Office Ljubljana

Inštitut za migracije in narodnosti, Zagreb / Institute for Migration and Ethnic
Studies, Zagreb

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije / Ministry of
Labour, Family and Social Affairs of the Republic of Slovenia

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije / Ministry of Culture of the Republic of
Slovenia

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije / Ministry of Education,
Science and Sport

Ministrstvo za zunanje zadeve – Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in
po svetu / Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia, The Office for
Slovenes Abroad

Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju / Slovene Scientific Institute, Wiena

Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti / Scientific
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

PRIPRAVLJALNI ODBOR / ORGANIZATION COMMITTEE: Mirjana Domini
(Inštitut za migracije in narodnosti, Zagreb/Institute for Migration and Ethnic
Studies, Zagreb)), Darko Friš (Univerza v Mariboru/ University of Maribor, Slovenia),
Daša Hribar (Slovenski etnografski muzej/Slovene Ethnographic Museum), Vera

Klopčič (Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies), Aleksander Krpič, Mihael Kuzmič (Evangeljska teološka fakulteta, Osijek/Evangelical Theological Seminary, Osijek, Croatia), Marina Lukšič-Hacin (koordinatorica; Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU/Institute for Slovenian Emigration Studies ZRC SAZU, Ljubljana), Ernest Ružič, Anton Vratuša (Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija/The Dr. Šiftar Foundation),

P R E D S E D N I K
R E P U B L I K E
S L O V E N I J E

Milan Kučan

POZDRAVNO PISMO
MEDNARODNI KONFERENCI: »SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V
PANONSKEM PROSTORU«,
Radenci, 22. – 25. oktobra 2002

Spoštovani udeleženci mednarodne konference »Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru«. Številni so razlogi za to znanstveno srečanje.

Sam izhajam iz Prekmurja, obrobja panonskega prostora in obrobja slovenskega nacionalnega prostora, ki ga je sezonstvo in izseljenstvo posebej zaznamovalo, tako kot le malokateri drugi del Slovenije. S sezonstvom in izseljenstvom sem se srečeval od svoje najzgodnejše mladosti naprej, skozi pripovedovanje zgodb o »naših tani onkraj morja«, skozi sodoživljanje življenja mnogih trajno aličasno razseljenih Prekmurcev in njihovih »domačih«. Lahko sem neposredno spoznaval in doživljal okoliščine, ki so vzpodhujale in silile ljudi, da so največkrat proti svoji volji šli »s trebuhom za kruhom« širom sveta. Spoznaval sem in spominim se stisk, tesnobe in negotovosti odhajajočih in čakajočih doma, žalosti in veselja ob pismih in paketih, ob vračanjih in ponovnih odhajanjih.

Vse tisto, kar zaznamuje sezonstvo in izseljenstvo kot posebni ekonomski in socialni, psihološki in kulturni, nacionalni in mednarodni fenomen, ki zato upravičeno privlači tudi intenzivno raziskovalno pozornost.

Zato ima tudi ta mednarodna konferenca, ki jo danes začenjate, dragoceno vlogo in pomen. Tembolj, ker se ne omejuje le na en posamezni vidik problematike sezonstva in izseljenstva in ne na eno ožje območje, temveč skuša zaobjeti večplastnost te problematike v panonskem prostoru, v okolju, ki je bilo deležno v marsičem iste, skupne usode, ki ga povezujejo mnoge iste ali sorodne zgodovinske, socialno-ekonomske in državno-politične okoliščine in značilnosti – med njimi tudi sezonstvo in izseljenstvo.

Vsekakor pa tej konferenci daje posebni pomen dejstvo, da sodi obravnavana problematika v samo osrčje aktualnih razprav o razvoju v posameznih državah, regijah in svetu nasploh. »S trebuhom za kruhom« ni le skupni simbolni imenovalec življenjskih zgodb številnih ljudi različnih narodnosti, veroizpovedi in barv iz preteklosti, ampak še vedno aktualni označevalce sodobnih evropskih in svetovnih razmer.

Zaposlovanje in brezposelnost, preseljevanja ljudi in migracije vseh vrst, begunci, svobodni pretok ljudi, pravica do dela, strukturna in razvojna protislovja v zvezi z uresničevanjem te pravice sodijo v samo jedro potekajoče globalizacije in razprav o upravljanju trajnejšega razvoja in sodobnega sveta nasploh.

Globalizacija z vsemi dobrimi in slabimi stranmi je danost. Vendar gre za to, ali bomo to danost sprejemali, se z njo sprijaznjevali, ali pa bomo skušali nanjo zavestno vplivati po meri ljudi in polne vladavine človekovih individualnih in kolektivnih pravic.

Zakaj, globalno prizorišče je dinamično in večplastno, zato ni mogoče kar preprosto reči, da so globalna ekonomija in informacijske tehnologije odprle svet za vse ljudi, narode, države in kontinente enako. Res je, da se je svet ekonomsko in informacijsko povezal. Res pa je tudi, da se ekonomski in socialni prepadi poglobljajo in širijo. Pravica do prihodnosti za ene že velja. Drugi so informacijsko, ekonomsko in socialno potisnjeni na obrobje. Globalni kapital ne prevzema socialne odgovornosti, postavlja celo pravila ravnanja v svetu, odprta je neprizanesljiva tekma za trge in poceni delovno silo brez socialne varnosti. V Evropi se generacije aktivnega prebivalstva redčijo, brezposelnost je velika, mobilnost iskalcev dela majhna, priseljenci so velika tema tudi skrajnežev, socialna in zdravstvena politika sta skoraj nerazrešljiv problem finančnih ministrov in vlad, gospodarska rast je prešibka za vse potrebe razvoja in socialne trdnosti, varnosti in obrambe evropskih družb in držav, protekcionizem še močno deluje. In najbrž so še drugi problemi, ki bi nazorno prispevali k črnemu risanju Evropske unije in seveda tudi premajhne čakalnice, v kateri se gnetejo kandidatke različnih kategorij.

Gre torej za to, ali hočemo in zmoremo prevzeti in tudi uresničevati svojo skupno moralno dolžnost, v posameznih državah, regijah, Evropi in svetovnem merilu, da črnim scenarijem in negativnim vidikom soodvisnosti postavimo nasproti pozitivno alternativo, se na njih učinkoviteje odzivamo s sodelovanjem in solidarnostjo, z uveljavljanjem humane podobe informacijske in ekonomske globalizacije, prevlade multilateralnosti nad unilateralizmom in globalno odgovornostjo.

Spoštovani, želim Vam, da bi tudi mednarodna konferenca »Sezonstvo in izseljeništvu v panonskem prostoru« bila prispevek in opora tem prizadevanjem. In ob tem, ko izražam priznanje organizatorjem in vsem, ki ste prispevali k uspešnim pripravam konference, želim izraziti tudi svoje posebno osebno zadovoljstvo, da je med njimi Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. Nosí nanreč ime in nadaljuje delo velikega prekmurskega in slovenskega humanista in neumornega ter večstranskega raziskovalca, človeka, ki je na različne načine zaznamoval tudi moje življenje in mi ostaja v trajnem spominu.

Prijazni pozdrav

Milan Kučan

AVTORJI / CONTRIBUTORS

BEVC Milena, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Kardeljeva ploščad 17, Ljubljana, Slovenija

CMOR Esther, Slovensko prekmursko podporno društvo, Larrea 53 (1878) Quilmes, Bs. Aires, Argentina

DETELA Lev, Donaustadtstrasse 30/16/16, A-1220 Wien, Österreich

DOMINI Mirjana, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb, R Hrvatska

FRANKO Melita, Gimnazija Murska Sobota, Šolsko naselje 12, 9000 Murska Sobota, Slovenija

FUJS Metka, Pokrajinski muzej, Trubarjev drevored 4, 9000 Murska Sobota, Slovenija

GANTAR GODINA Irena, dr., Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

GEIGER Vladimir, dr., Hrvatski institut za povijest Zagreb, Opatička 10, 10000 Zagreb, R Hrvatska

HAJZSAN Robert, dr., Pannonisches Institut, A-7535 Güttenbach, Österreich

HRIBAR Daša, mag., Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

JUST Franci, Lendavska 17a, 9000 Murska Sobota, Slovenija

KALC ALEKSEJ, Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, Ul. Petronio 4, 34148 Trst/Trieste, Italia, Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, Garibaldijeva 18, 6000 Koper, Slovenija

- KLOPČIČ Vera, mag., Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
- KORPIČ HORVAT Etelka, dr., Računsko sodišče, Prežihova 3, 1000 Ljubljana, Slovenija
- KOZAR MUKIČ Marija, dr., Váci M.U. 39, Szombately, Magyarország
- KRANJC VREČKO Fanika, mag., Pedagoška fakulteta, Koroška 160, 2000 Maribor, Slovenija
- KUZMIČ Franc, mag., Pokrajinski muzej, Trubarjev drevored 4, 9000 Murska Sobota, Slovenija
- KUZMIČ Mihael, dr., Milčinskega 73, 1000 Ljubljana, Slovenija
- LAUŠIĆ Ante, dr.sc., Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb, R Hrvatska
- LUKŠIČ HACIN Marina, dr., Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija
- MALAČIČ Janez, dr., Univerze v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
- MAVER Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- MUNDA HIRNÖK Katalin, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
- RAŠČAN STANISLAV dr., Novo Polje IV/3, 1260 Ljubljana-Polje, Slovenija
- ROBLEK Igor, mag., Carnica-Region Rosental, Sponheimer Platz 1, A-9170 Ferlach/Borovlje, Österreich
- SAMBT Jože, univ.dipl.ekon., Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
- SPREIZER JANKO Alenka, dr., Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Breg 12, 1000 Ljubljana, Slovenija

ŠPRAGER Venčeslav, M. Leukam str. 1, DE-84072, AU/Hallertau, Deutschland

ŠTUHEC Irena, Gimnazija Franca Miklošiča, Prešernova 34, 9240 Ljutomer, Slovenija

ŠVENT Rozina, mag., Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Turjaška 1,
1000 Ljubljana, Slovenija

TOVŠAK Slavica, mag., Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, 2000 Maribor, Slovenija

VRATUŠA Anton, akad.prof.dr., Rimska 14, 1000 Ljubljana

ZADRAVEC Franc, akad.dr., Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3,
1000 Ljubljana, Prijateljeva 9, 1000 Ljubljana

ZUPANČIČ Jernej, doc.dr., Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Aškerčeva 2,
1000 Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana,
Slovenija

ŽIGON Zvone, dr., Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000
Ljubljana, Urad R Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu pri Ministrstvu za
zunanje zadeve, Prešernova 25, 1000 Ljubljana, Slovenija

ŽITNIK Janja, dr., Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000
Ljubljana, Slovenija

Fotografija na ovitku / *Cover photograph*: Terezija Bunderla in njena sinova Belek in Jimmy.
Fotografirani v Betlehemu v Pensilvaniji konec dvajsetih let 20. stoletja.

Last: Jolanka Ovčec, Moščanci / *Terezija Bunderla and her sons Belek and Jimmy. Taken in Bethlehem, Pa, end of the 1920's. Courtesy by Jolanka Ovčec from Moščanci*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.7(497.4)(063)(082)

314.7(4014)(063)(082)

MEDNARODNA konferenca Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije (2002 ; Radenci) Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije : zbornik razširjenih razprav mednarodne konference [Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije], Radenci, Slovenija, 22.-25. oktobra 2002 = Seasonal work and emigration in the Panonian space: the neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia : proceedings of the International Conference [Seasonal Work and Emigration in the Panonian Space: the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia], Radenci, Slovenia, 22.-25. October 2002 / uredila, editor Marina Lukšič Hacin ; [prevod Cvetka Puncer]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - (Migracije ; 4)

ISBN 961-6500-05-8

l. Lukšič-Hacin, Marina

124792320

ZRC SAZU, Založba ZRC, Novi trg 2, 1001 Ljubljana, p. p. 306;

tel.: 01/470 64 64; faks.: 01/425 77 94; e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si;

www.zrc-sazu.si/zalozba

M I G R A C I J E

Doslej izšlo

1

Zvone Žigon: *IZ SPOMINA V PRIHODNOST.*
Slovenska politična emigracija v Argentini.

2

Mihael Kuzmič: *SLOVENSKI IZSELJENCI IZ PREKMURJA V*
BETHLEHEMU V ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove
zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti.

3

Zvone Žigon: *IZZIVI DRUGAČNOSTI.*
Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku.

4

Marina Lukšič Hacin (ur.): *SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO*
V PANONSKEM PROSTORU: sosedstvo Avstrije, Hrvaške,
Madžarske in Slovenije /
SEASONAL WORK AND EMIGRATION IN PANONIA SPACE:
the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and
Slovenia

V dobi vse večje globalizacije in komunikacije, kjer stopa v ospredje projekt »Evropa regij«, ter hkrati s tem vse večje poudarjanje narodne, lokalne in tudi osebne identitete, postaja čedalje pomembnejša regionalizacija raziskovalne dejavnosti, katere osrednji prostor zavzema preučevanje interin multikulturnih praks na določenem prostoru. Še posebej preučevanje stopnje tolerantnosti in sprejemanja drugačnosti različnih skupin, ki živijo na nekem multikulturnem področju, ter stopnjo njihovega medsebojnega odnosa (tako povezovalnega kot izključevalnega), kakor tudi znotraj tega zavedanja o lastni narodni identiteti.

Eno najprimernejših, če ne idealnih področij za preučevanje tovrstnih odnosov nam znotraj slovenskega prostora ponuja Prekmurje kot etnično, religiozno, jezikovno, nacionalno in nasploh kulturno najbolj mešana slovenska pokrajina, kjer se mnoge različnosti med seboj spoštujejo, so enakopravne in kot take ustvarjajo novo kvaliteto sobivanja v skupnem evropskem prostoru. Svojevrstno posebnost predstavlja tudi prekmurški jezik s svojo književno tradicijo, ki se še danes kot narečje močno razlikuje od ostalih slovenskih narečij, še najbolj pa od knjižne slovenščine. Vse te velike in majhne razlike tvorijo za slovenske razmere nenavadno, za panonski prostor pa povsem običajno mešanico običajev in kultur, ki pod vplivom sodobnih trendov razvoja zahtevajo čedalje večjo pozornost, še posebej če želimo, da bi se specifičnost tega multikulturnega prostora ohranila tudi za prihodnje generacije.

Delo *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije* je nastalo na temelju številnih raziskav omenjene pestrosti. Avtorji s svojimi analizami kažejo prostor v različnih perspektivah, z največjimi poudarki na migracijah in znotraj tega na različnih oblikah začasnega ali trajnega zapuščanja, ki ga danes poznamo predvsem kot beg možganov, in iščejo rešitve za njegovo revitalizacijo v prihodnosti v bolj decentraliziranem konceptu razvoja Slovenije in v realizaciji projekta »Evropa regij«, ko bi prostor lahko ponovno 'prekomejno' zadihal.

Dr. Oto Luthar

ZALOŽBA ZRC

ISBN 961-6500-05-8

9 789616 150005 0